

PAGINAE HISTORIAE 29/2
SBORNÍK NÁRODNÍHO ARCHIVU

PAGINAE HISTORIAE

SBORNÍK NÁRODNÍHO ARCHIVU

29/2

OBSAH

STUDIE

Na okraj rukopisu Pulkavovy kroniky v Národním archivu v Praze <i>Martina Šumová – Pavel Brodský</i>	9
Struktura a identifikace kněžské větve Českého velkopřevorství řádu maltézských rytířů v letech 1732–1950 <i>Pavel Trnka</i>	17
Působení Kongregace Milosrdných sester svatého Karla Boromejského na území brněnského biskupství od jejího příchodu až do dnešní doby <i>Jana Barbora Slaběňáková</i>	50
Vytvoření Dollfusovy vlády z pohledu křesťanských socialistů <i>Miroslav Šepták</i>	103
Sudetští Němci jako oberlandráti v Protektorátu Čechy a Morava <i>Zdeňka Kokošková – Monika Sedláková</i>	121
Ženy v poštovní službě českých zemí <i>Jan Kramář</i>	160
O klubku zmijí a žábě na prameni. Proces s rektorem Strážnickým, Litomyšl a Zdeněk Nejedlý. K poetice hrůzy <i>Jiří Křesťan</i>	238
Ochránkyně a prosazovatelka socialistické zákonnosti? Konflikty a klientelismus v nejvyšších orgánech československé prokuratury <i>Jaroslav Pažout – Adam Zítek</i>	251

MATERIÁLY

Instrukce úřednická sepsaná v den svatého Václava 28. 9. 1628. Edice <i>Jaroslava Veselá</i>	283
---	-----

ARCHIVNÍ FONDY

Sudetoněmecká strana – dodatky II <i>Miroslav Šepták</i>	319
Archivní fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – Kancelář generálního (prvního) tajemníka ÚV KSČ Gustáva Husáka <i>František Štverák</i>	326

ZPRÁVY

- Národní archiv v roce 2020 359
Eva Drašarová
- Konfesní proměny v novověké společnosti jako nosné téma. Zpráva o konferenci „Věk konverzí. Konverze a konfese v (dlouhém) raném novověku“ 403
Lukáš M. Vytlačil

LITERATURA

- Erby rytířů Podvazkového řádu 413
Ivan Hlaváček
- Švédské obléhání Prahy v roce 1648 417
Lukáš M. Vytlačil
- Diplomatem v půlnoční zemi: zástupci Habsburků ve Švédském království mezi lety 1650 a 1730 419
Alena Kernalová
- Korespondence mezi Mikulášem Adauktem Voigtem a Gelasiem Dobnerem 425
Václav Bartůšek
- Selektivní obraz násilných událostí podzimu 1938 427
Jan Benda
- Biografie zpravodajského důstojníka a vojenského diplomata Aloise Čáslavky 431
Roman Štěr
- Vydaná korespondence mezi Hubertem Ripkou a Edvardem Benešem 435
Miroslav Šepták
- Dílo Josefa Petráně a současná historická věda. Pocta Jihočeské univerzity českému historikovi 437
Václav Bartůšek
- Vzpomínky stavitele mostu k demokracii 453
Jiří Křestán
- O turbulentním vývoji rakousko-italských vztahů v meziválečném období 460
Miroslav Šepták
- Kniha o zapomenutém rakouském spolkovém kancléři 463
Miroslav Šepták
- O spleť historii rakouských Zelených 466
Miroslav Šepták

STUDIE

NA OKRAJ RUKOPISU PULKAVOVY KRONIKY V NÁRODNÍM ARCHIVU V PRAZE

MARTINA ŠUMOVÁ – PAVEL BRODSKÝ

V pražském Národním archivu je uložen celkem známý exemplář České kroniky Přibíka Pulkavy z Radenína, obsahující ovšem rovněž její pokračování,¹ dovedené až k době panování Ferdinanda I.² Rukopis je frekventován v odborné literatuře již dlouhou dobu a zdálo by se, že jeho popis a zhodnocení nepřináší žádné problémy.³ Pergamenový rukopis, nesporně české provenience, psaný česky kaligrafickou novogotickou minuskulou, přičemž se uplatňuje i kaligrafická novogotická polokurzíva, čítá 117 folií o rozměrech 367 x 268 mm.

O jeho původu máme dobré informace.⁴ Nechal si jej opsat, z nám dnes blíže neznámé předlohy, roku 1607 Karel z Münsterberka a věnoval jej pak svému švagru Adamovi z Valdštejna. O těchto skutečnostech nás informuje samotný rukopis. Na fol. 1r můžeme číst zápisy: *Diese Behmische Chronica haben wir Carll Hertzog zue Münsterberg In Schlesien zur Oltzen, Graue zue Glatz Auß einem altten Original so wir aus Weilland Hertzog Carlln des Elttern vnser geliebten herrn Großvatern seeligen Verlassenschaft vberkomben mit fleiß abschreiben lassen vnd aus besonderer freundschaft dem Wohlgebohrnen Herrn vnserm besondern lieben freundt vnd Schwagern Herrn Adamen dem Jüngern Herrn von Wallenstein auf*

1 Jedná se o rukopis „Kronika (ev. Česká kronika) Přibíka Pulkavy z Radenína s navazujícími výpisky z kroniky Beneše z Hořovic a text -N- Starých letopisů českých“.

2 Národní archiv (NA), fond Česká dvorská kancelář (ČDK), inv. č. 2452, kn. 149.

3 Tadra, Ferdinand: „Žaltář Poděbradský“ a „Kronika česká“, rukopisy bývalé knihovny Olešnické. Věstník Královské české společnosti nauk. Třída filos. – histor. – filologická. Roč. 1886, s. 142–157; Stejskal, Karel: Neznámé obrazy českých pověstí. Věda a technika mládeži 44, 1990, č. 4, s. 54–55; Brodský, Pavel – Hradilová, Marta – Petr, Stanislav – Tošnerová, Marie: Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice. Praha 1998, s. 160; Brodský, Pavel: Iluminované rukopisy českého původu v polských sbírkách. Praha 2004, s. 77; Gottfried, Libor: Rukopis Pulkavovy kroniky z Národního archivu. In: Doba vlády Karla IV. a jeho rodiny v archivních dokumentech. Praha 2006, s. 57–60; Brodský, P.: Krása českých iluminovaných rukopisů. Praha 2012, obr. 330, 342–343.

4 Emler, Josef – Gebauer, Jan: Pulkavova kronika česká In: *Fontes rerum Bohemicarum* 5. Praha 1893, s. XVII–XVIII.

Hradegk, Cobositz vnd Timokhür Röm[ischer] Kay[serlicher] May[estät]t Rhatt, Cammerern vndt Obristem Stallmeister auch des Khünigs in Behemb Hoffmarschalekh zue gutten gedechtnüs verehrett den Dreißigisten Nouembr Anno 1607. 1607 G.I.M.T. Carll hertzogk zu Münsterbergk manu propria. 1607 G.W.D.B. Elisabeth Magdalena hertzogin zu Münsterberg Geborne hertzogin zur lignitz und brieg manu propria. Na fol. 2r se pak objevuje dedikace: *Oswyczenemu Knyžety a panu panu Gindrzychowy z Bozy Mylosty Knyžety Münsterberskýmu w Slezii Olessnyczkymu a Hrabiety Glaczkýmu.* Později byl rukopis uložen v Haus-, Hof- und Staatsarchiv ve Vídni pod signaturou W 105,⁵ odkud jej roku 1923 pro Československou republiku získal historik a pozdější ministr zahraničí Kamil Krofta.

Proti těmto v podstatě nezpochybnitelným svědectvím (i když jsme si vědomi toho, že na kolofony a zápisy v rukopisech se stoprocentně spolehnout nelze) se vymezil Karel Stejskal.⁶ Vyšel z poznání, publikovaného již Tadrů,⁷ že rukopis má svůj pendant v exempláři stejného obsahu (a prakticky stejných rozměrů), uloženém v Saské zemské a univerzitní knihovně v Drážďanech; jeho vznik lze rovněž spojit s knížaty münsterberskými.⁸ Na základě na první pohled zřejmé paralelity obou rukopisů však Stejskal dospěl k odlišnému názoru než Tadrů,⁹ a sice že datace pražského rukopisu je irelevantní; citovaný zápis má podle něj představovat pouze pozdější přípisek, nevypovídající nic o samotném rukopisu a jeho původu. Stejskal z toho vyvodil, že oba byly iluminovány týž iluminátorem, přičemž datace pražského rukopisu je druhotná, takže platná je pro oba rukopisy datace drážďanského, která jeho vznik klade do roku 1527 (toto datum zatím nebylo zpochybněno). Při té příležitosti odmítl názor Tadrův, že pražský rukopis je kopií drážďanského.¹⁰

Třetí Tadrův zmiňovaný rukopis je krakovský, uložený v Jagellonské knihovně; i on je doveden až na počátek vlády Ferdinanda I. a také byl vytvořen na objednávku knížat münsterberských.¹¹ Tento pergamenový rukopis je počtem folií

5 Edler von Böhm, Constantin: Die Handschriften des kaiserlichen und königlichen Haus-, Hof- und Staats-Archivs. Wien 1873, s. 77, č. 192.

6 Stejskal, K.: Neznámé obrazy českých pověstí. Věda a technika mádeží 44, 1990, č. 4, s. 54–55.

7 Tadrů, F.: „Žaltář Poděbradský“ a „Kronika česká“, s. 149–157.

8 Dresden, Sächsische Landes- und Universitätsbibliothek, Mscr. Dresd. k. 1.

9 Tadrů totiž v dodatku ke článku píše: „Když již zpráva tato vytištěna byla, zapůjčena mi do Prahy „Kronika Česká“ nyní Krakovská nahoře dotčená; mohu tedy jen krátkou zprávu o ní podati. Domněnka má, že rukopis nyní Drážďanský jest původní sepsání kroniky naší, dle něhož zhotoveny později oba nahoře uvedené přepisy t. nynější Krakovský a Vídeňský (pozn. autorů: dnes NA, ČDK, kn. 149), se potvrdila.“ Srovnej Tadrů, F.: „Žaltář Poděbradský“ a „Kronika česká“, s. 156.

10 Stejskal, K.: Neznámé obrazy českých pověstí, s. 54–55; Tadrů, F.: „Žaltář Poděbradský“ a „Kronika česká“, s. 149–157.

11 Kraków, Biblioteka Jagiellońska, cod. 441. O něm více: Jireček, Josef: Zpráva o rukopise nyní

(118 folií) srovnatelný s pražským i drážďanským. Nicméně má rozdílné rozměry 473x334 mm a je psán kaligrafickou novogotickou polokurzívou. Datace zachovaná v iluminaci na fol. 110v klade jeho vznik do roku 1531.

Při bližším pohledu na všechny tři rukopisy je patrné, že nejmladším je opravdu rukopis krakovský, a to nejen na základě analýzy iluminací, ale též rozбором písma. Zatímco krakovský rukopis je pouze řemeslnou prací jiného iluminátora, slohově odpovídající přechodu od pozdní gotiky k renesanci a manýrismu¹² (proto se zde nebudeme nadále zabývat jeho podrobným rozбором), při detailním studiu obou originálů rukopisů pražského a drážďanského se však vkrádají pochybnosti o správnosti Stejskalova tvrzení, kterým klade vznik pražského rukopisu do stejné doby s drážďanským. Podobnost obou je skutečně detailní, ale jde opravdu o práci téhož malíře? Máme samozřejmě zkušenosti se situací, kdy jeden iluminátor vytvářel tatáž ikonografická a v důsledku toho i kompoziční schémata pro několik rukopisů (jde především o utrakvistické liturgické zpěvníky) pro různá města. I při stejném základním kompozičním rozvrhu se tam často objevují individuální odchylky svědčící, že jde vždy a za všech okolností o originální řešení, o „variaci na dané téma“. To ovšem neplatí v případě Pulkavovy kroniky. Zde jde o zcela totožná řešení; odchylky, pokud je vůbec můžeme pozorovat, se projevují v naprostých detailech (nepatrně rozdílná krajina za okny zobrazovaných interiérů, nepatrně rozdílné zobrazení detailů kostýmů postav). To nás vede k přesvědčení, že nejde o dva exempláře z jedné ruky a jedné doby, ale že pražský rukopis je skutečně kopií, velmi přesnou, rukopisu drážďanského (nebo jiného?).

Něco nám může napovědět i ikonografie. Oba rukopisy jsou po této stránce prakticky totožné. S jednou výjimkou. Drážďanský (tedy starší) exemplář je chudší. Vysvětlení je zcela prosté. Tento rukopis byl drasticky poničen vyřezáním řady folií, což zaznamenal již Tadra.¹³ Pražský rukopis obsahuje tato vyobrazení:

Krakovském starých letopisů českých. Památky archeologické 3, 1859, s. 237; Wisłocki, Władysław: Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego I–II. Kraków 1877–1881, s. 145, č. 441; Müller, Josef: O rukopisech kroniky Přibíka z Radenína příjímám Pulkavy zvláště pak o rukopisu krakovském. Praha 1887; Chytil, Karel: Vývoj miniaturního malířství za doby králů rodu Jagellonského. Praha 1896, s. 56; Ameisenowa, Zofia: Les principaux manuscrits à peintures de la Bibliothèque Jagellonienne à Cracovie. Bulletin de la Société Française de Reproductions de manuscrits à peintures 17, 1933, s. 68–72; táž: Rękopisy i pierwodruki iluminowane Biblioteki Jagiellońskiej. Wrocław 1958, s. 103–106; Drobna, Zoroslava: (Recenze) Zofia Ameisenowa, Rękopisy i pierwodruki iluminowane Biblioteki Jagiellońskiej. Umění 9, 1961, s. 425–429; Stejskal, K.: Neznámé obrazy českých pověstí. Věda a technika mládeži 44, 1990, č. 4, s. 54–55; Brodský, P.: Iluminované rukopisy českého původu v polských sbírkách, s. 77.

12 Brodský, P.: Iluminované rukopisy českého původu v polských sbírkách, s. 77

13 Tadra, F.: „Žaltář Poděbradský“ a „Kronika česká“, s. 150 píše: „Z předu i zadu vytrháno po několika listech, tak že jich celkem jest 97; i vnitř nebylo kroniky ušetřeno, na listě 41 vyřezán jest obraz, mezi listem 94–95 vyřezán jest celý list. Na zachovaných listech nalézá se 17 obrazů

5r: Krok, Libušin soud, 6r: Přemysl Oráč, 7r: Vlasta s dívkami, 8v: Ctirad, 9v: Nezamysl, 11v: Bořivoj I., 12r: Svatopluk, 13r: Vratislav I., 13v: Sv. Václav, 15v: Boleslav II., 17r: Boleslav III., 20r: Břetislav I., 22v: Spytihněv II., 23v: Vratislav II., 25r: Vratislav II. jako král, 28r: Konrád I. Brněnský, 30r: Bořivoj II., 33v: Konrád Ota, 37r: Soběslav I., 39r: Vladislav II., 54r: Přemysl Otakar I., 56r: Václav I., 65r: Václav II., 68r: Jindřich Korutanský, 74r: Karel IV., 78v: Václav IV., 98v: Albrecht Habsburský, 105r: Ladislav Pohrobek, 109r: Jiří z Poděbrad, 111v: Fridrich III., 115v: Vladislav Jagellonský, 116r: Ludvík Jagellonský, 116v: Ferdinand I. V drážďanském se pak objevují následující iluminace: 2r: Boleslav III., 5r: Břetislav I., 7v: Spytihněv II., 8v: Vratislav II., 10r: Vratislav II. jako král, 13r: Konrád I. Brněnský, 15r: Bořivoj II., 18v: Konrád Ota, 22r: Soběslav I., 24r: Vladislav II., 39r: Přemysl Otakar I., 50r: Václav II., 53r: Jindřich Korutanský, 59r: Karel IV., 63v: Václav IV., 83v: Albrecht Habsburský, 93r: Jiří z Poděbrad.

Je tedy zřejmé, že v drážďanském exempláři řada vyobrazení, zřejmě 15 folií na počátku, chybí, konkrétně jde o vyobrazení Kroka, Libušina soudu, Přemysla Oráče, Vlasty s dívkami, Ctirada, Nezamysla, Bořivoje I., Svatopluka, Vratislava I., sv. Václava a Boleslava II. Foliace následujících vyobrazení se pak shoduje při odpočtu zmíněných 15 folií. Dále v drážďanském rukopisu chybí vyobrazení Václava I., kde ovšem miniatura byla vyříznuta, a Ladislava Pohrobka, kde patrně chybí celé folio; následující rozdíl ve foliaci je pak již 16 folií. A konec drážďanského rukopisu, nejméně 7 folií, opět chybí. Poslední je zde vyobrazen Jiří z Poděbrad; oproti pražskému rukopisu zde nejsou Fridrich III., Vladislav Jagellonský, Ludvík Jagellonský a Ferdinand I. Současný stav dochování drážďanského rukopisu tak prakticky odpovídá stavu, ve kterém ho měl možnost zkoumat v roce 1886 i Ferdinand Tadra.

Ale vraťme se k rozdílům, ty jsou na první pohled patrné v ornamentice. Drážďanský rukopis téměř žádnou ornamentiku neobsahuje. Oproti tomu v pražském exempláři se objevuje v bordurách na fol. 2r–4r, kde je doprovázena i droletickými motivy (jelen, opice). Nicméně musíme vzít v potaz, že drážďanský rukopis byl poškozen již výše zmíněným vyřezáním folií na počátku rukopisu, čímž je možné vysvětlit absenci ornamentiky; ta se patrně původně nevyskytovala jinde než na úvodních foliích; několik ornamentálních inicálek počínaje fol. 59r je druhotnou záležitostí. Bordurová výzdoba pražského rukopisu se, ve shodě se Stejskalovým názorem, jeví jako značně vysoké úrovně; jde o velmi dobrou kopii pozdně středověké ornamentiky, jejíž podstatu iluminátor plně pochopil. Ornamentika odpovídá nejspíše slohovému stupni konce 15. století či samotného počátku století následujícího; příkladem může být dílo iluminátora Matouše. Droletické figury mají nejbližší k dílu Janíčka Zmílelého z Písku.

knížat a králů českých dosti pěkně provedených, ale sobě velmi podobných.“

Figurální výjevy obou rukopisů jsou umístěny do zdobených, ale plošně podaných renesančních arkád v pravouhlých rámech. Prostředí je sotva naznačeno trůny, částmi interiérů apod., průhledy do krajiny jsou mělké, prostorová hloubka se neuplatňuje. Lidská postava je schematická, obličejová typika opakuje víceméně jediný mužský typ, stereotypní jsou i gesta a kostýmy. Je podána dosti plošně, tělesné tvary jsou jen málo znatelné pod ornamentálně pojatou, ale jednoduchou draperií, při jejímž traktování se uplatňují mělké záhyby. Postoje jsou nejisté; zobrazení prozrazuje nedostatečnou znalost anatomie. Kvalita figurální výzdoby je sotva průměrné úrovně, nelze jí však upřít půvab lidové naivity.¹⁴

Drážďanský rukopis je datován na vazbě rokem 1527, přičemž je zde uvedeno, že kronika byla dovedena až k Ferdinandu I. Nápis na přední desce jsou tohoto znění: *KRONIKA CZECHV OD POZATKV YASYKV CZESKE YAK GEST ZEMY CZESKV OSADYL CZECH S BIATCZYMY (sic!) SWYMY AZ DO KRALE FERDYNANDA. ANNO 1527. MONTAG NACH ANDREAE C M.* Nápis byly doposud pokládány za rozhodující pro dataci celého rukopisu a podle Stejskala tím pádem i pražského.¹⁵

Tyto názory nicméně nevzaly v potaz, že vazba drážďanského rukopisu nemusí být původní, jak dokazují mj. oříznuté bordury – při převazbě nebo už při samotné prvotní vazbě? Datace 1527 se tedy týká vazby a má jen omezenou vypovídací hodnotu, co se týče samotného rukopisu. V této souvislosti je proto ne zcela průkazný i tamější údaj o Ferdinandu I.; ve skutečnosti nevíme, kam až byla kronika původně dovedena a zda nedochovaná pasáž o Ferdinandu I. nebyla jen pozdějším doplňkem. Drážďanský rukopis by totiž mohl pocházet ze starší doby, než je rok 1527. Velmi kaligrafická bastarda – jež je ovšem prací nejméně dvou písarských rukou; dodatky k vlastní Pulkavovově kronice pocházejí od jiného, slohově mladšího písaře – stejně jako nitkové lavírované písarské iniciálky, ukazují ještě na 15. století, i když si je lze představit i v první čtvrtině století 16. Na konec 15. století koneckonců odkazuje i výzdoba, především mírné ohlasy zalamaných záhybů draperií, stejně jako protáhlé prohlubně mezi monochromními akanty v dřících iniciál. Arkády, pod nimiž jsou postavy panovníků umístěny, jsou již plně renesanční, což by opět ukazovalo spíše již na století 16., i když ani za vlády Vladislava Jagellonského na konci století předchozího nejsou zcela nepředstavitelné.

Nelze tedy zcela vyloučit myšlenku, že u drážďanského rukopisu bude třeba posunout jeho vznik na konec 15. století, patrně do jeho posledního desetiletí, v krajním případě na samotný počátek století 16.; datum 1527 by v takovémto případě bylo datem *ante quem*. Tím by se ovšem ztrácela jakákoliv chronologická

14 Stejskal, K.: Neznámé obrazy českých pověstí, s. 54–55.

15 Tamtéž.

opora i pro pražský rukopis. V každém případě je ale zřejmé, že Stejskalův názor bude třeba opustit. Nejde o dva téměř totožné rukopisy z jedné ruky, byť opravdu mimořádné shody mohou na první pohled mást. Ve skutečnosti jde v případě pražského rukopisu o velmi pečlivou, zdařilou a věrnou kopii staršího rukopisu (drážďanského, nebo byla ještě nějaká jiná společná předloha?), což je koneckonců ve výše citovaném zápise výslovně řečeno. Kopii natolik věrnou, že v plné míře reprodukovala styl předlohy a programově negovala slohový názor své doby. S výjimkou písma, které ukazuje na počátek 17. století. A o kopii svědčí i poněkud, i když jen velmi mírně, hrubší provedení maleb. Přípisek z roku 1607 v pražském rukopise, který Stejskal považoval za pozdější, můžeme ve světle detailního zkoumání obou rukopisů považovat za jeho skutečnou dataci.

Tato studie vznikla v rámci grantového projektu Grantové agentury České republiky č. 19-00611S, Iluminované rukopisy v českých muzeích.

Am Rande der Pulkava-Chronik in dem Nationalarchiv in Prag

Im Prager Nationalarchiv wird ein bekanntes Exemplar der Přebík Pulkava von Radenín – Chronik, das im Jahre 1607 der Karl von Münsterberg abschreiben ließ, aufbewahrt. Der Karel Stejskal machte jedoch darauf aufmerksam, daß die Handschrift ein Pendant in einem Exemplar in der Sächsischen Landes- und Universitätsbibliothek in Dresden hat. Er kam zu der Meinung, daß die Niederschrift über die Provenienz in der Prager Handschrift eine spätere Glosse darstellen soll. Er deduzierte daraus, daß beide Handschriften von demselben Illuminator illuminiert wurden, sodaß für sie beide die Datation von der Dresdner Handschrift, die ihre Entstehung in das Jahr 1527 stellt, gültig ist. Bei einem Detailstudium wird jedoch evident, daß es sich nicht um zwei Exemplare aus derselben Hand handelt.

Die Einbandinschriften der Dresdner Handschrift waren bisher für die Datation der ganzen, und dem Stejskal nach beziehungsweise auch der Prager Handschrift, als ausschlaggebend betrachtet. Dennoch nahmen diese Anschauungen nicht in Kauf, daß der Einband nicht originell sein muß, wie es außer anderem die abgerändelte Borduren beweisen. Es ist daher nicht möglich den Gedanken, daß bei der Dresdner Handschrift ihre Entstehung aufs Ende des 15. Jahrhundert zu verschieben nötig sein wird, auszuschliessen.

Jedenfalls jedoch wird es nötig die Stejskals Anschauung zu verlassen. Es handelt sich nicht um zwei fast identische Handschriften von derselben Hand, bei der Prager Handschrift handelt es sich um eine gelungele und getreue Kopie der älteren Handschrift. Die Anmerkung aus dem Jahre 1607 können wir in der Licht einer detaillierten Untersuchung für eine faktische Datierung halten.

To the Pulkava's Chronicle Manuscript in the National Archives in Prague

A known copy of the Chronicle by Přebík Pulkava of Radenín is deposited in the National Archives in Prague. Karel of Münsterberk had it made in the year 1607. But Karel Stejskal informed that the manuscript had got its pendant in the copy held by the Saxonian Land and University Library in Dresden. He came to the conclusion that the record about the provenance written in the Prague manuscript had to be a later addition. He deduced that both manuscripts were illuminated by the same illuminator so then dating of the Dresden manuscript is valid for both and thus puts its origins to the year 1527. But from the detailed study it is obvious that these manuscripts were not done by the "same hand". The inscriptions on the binding of the Dresden manuscript have been considered important so far for dating the whole manuscript and, so according to Stejskal, also for the Prague one. These opinions have not taken into consideration that the bookbinding need not be original, as it is proved e. g. from cut-off bordures. It might be that the origins of the Dresden manuscript should be placed to the end of 15th century. In any case Stejskal's opinion will have to be abandoned. These are not two almost identical manuscripts from "one

hand”, in the Prague case it is a successful and close copy of an older manuscript. After the detailed examination, we can consider the additional text from 1607 to be the actual dating.

STRUKTURA A IDENTIFIKACE KNĚŽSKÉ VĚTVY ČESKÉHO VELKOPŘEVORSTVÍ ŘÁDU MALTÉZSKÝCH RYTÍŘŮ V LETECH 1732–1950

PAVEL TRNKA

Úvod

Nejdůležitější složku maltézského řádu původně představovali členové, kteří složili slavné sliby. Jednalo se o slib čistoty, chudoby a poslušnosti. Tito tzv. profesové se nazývali bratry a jako jediní z řádových členů mívali před jménem uvedenou zkratku Frà. Profesní členové se dělili do dvou větví: rytířské a kněžské, přičemž druhá jmenovaná bývala většinou ve stínu té první. A právě profesním kaplanům je věnován tento příspěvek, který se omezuje místně na hranice Českého velkopřevorství a časově na období let 1732 až 1950. Do Českého velkopřevorství, které se počátkem 80. let 19. století přejmenovalo na České a rakouské velkopřevorství,¹ spadaly Čechy, Morava, Slezsko, Rakousko, Štýrsko, Korutany, Kraňsko a Tyrolsko. K výrazné změně došlo však v roce 1938, kdy se osamostatnilo Rakouské velkopřevorství. Za časové mezníky posloužilo obnovení pražského konventu maltézských kněží v Praze na straně jedné a zrušení maltézského řádu v Československu na straně druhé. Řádoví kněží se slavnými sliby byli buď konventuálními kaplany, nebo kaplany z poslušnosti. Na počátku sledovaného období se příslušníci těchto dvou skupin od sebe odlišovali původem, způsobem přijetí, oděvem, působením i postavením.²

Oba druhy řádových kaplanů zastíněné rytířskou větví dosavadní řádová historiografie zaměřená na České velkopřevorství příliš nerefletovala. Tento nedostatek se alespoň z menší části pokusí tento příspěvek kompenzovat. Na základě

1 Rangs-Liste und Personal-Status des Hohen souverainen Malteser-Ritter-Ordens im Grosspriorate von Böhmen und Österreich für das Jahr 1881. Wien [1881].

2 Základní informace o maltézském řádu včetně členění kněžské větve poskytují např. Ludičkar, Augustin Česlav: O řádu maltánském se zvláštním zřetelem na Čechy. V Klatovech [1878], s. 286–299; Hamrsmíd, Josef: Johannité. In: Ottův slovník naučný. Illustrovaná encyklopedie obecných vědomostí. Třináctý díl, Jana–Kartas. V Praze 1898, s. 586–588 a Svátek, Josef: Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archiv. Sborník archivních prací 20, 1970, č. 2, zvláštní příloha, s. 516–519.

pramenů bude vyložen stručný vývoj zmíněných skupin řádových duchovních ve sledovaném období. Pojednáno bude rovněž o jejich oděvech a dekoracích, a to za pomoci názorných obrazových příloh. Proto může tato studie posloužit i jako pomůcka při bližším určování maltézských duchovních na historických obrazech či fotografiích.

Konventuální kaplani

Léta 1732 až 1950 lze s ohledem na konventuální kaplany (latinsky *capellani conventuales*, italsky *cappellani conventuali*, německy *Konventualkapläne*), kteří mohli být označováni také jako konventní kaplani,³ rozdělit na tři období. První z nich trvající do roku 1812 je možné nazvat jako dobu urozených konventuálních kaplanů. Ti představovali vyšší třídu řádových kněží. Dle řádových statut stačilo k přijetí do jejich řad prokázat manželský původ a také to, že jejich rodiče neprovozovali nízké živnosti.⁴ Vlastní praxe v Českém velkopřevorství však byla jiná. Budoucí konventuální kaplani museli totiž dokázat stejně jako profesní rytíři svůj šlechtický původ. Prozkoumání předložených dokladů prováděla provinciální kapitula,⁵ kterou byli posléze přijímáni prostřednictvím magistrální buly vydané v konventu velmistra. To měl být údajně důvod, proč se jim říkalo konventuální kaplani. Pokud nezískali dispens, museli zaplatit vstupní poplatek.⁶ Celkový počet těchto vyšších kaplanů byl v Českém velkopřevorství velice omezený a pohyboval se mezi jedním až maximálně třemi knězi. Mezi lety 1732 až 1812 jsou doloženy následující osoby:

Testa Ferratu,⁷

Philipp Octavian Baussart von Sonnenfeld (zemřel 1756),⁸

3 Např. u Hamršmíd, J.: Johannité, s. 586.

4 Statvta Hospitalis Hierusalem. [Romae 1588], s. 9 (Tit. II, St. XVIII); Codice del sacra militare ordine Gerosolimitano riordinato per comandamento del sacro generale capitolo celebrato nell' anno MDCCLXXVI. sotto gli auspici di Sua Altezza Eminentissima il gran maestro Emanuele de Rohan. Malta 1782, s. 65 (Tit. II, St. XXIII).

5 Langer, Carl Edmund: Die Ahnen- und Adelsprobe, die Erwerbung, Bestätigung und der Verlust der Adelsrechte in Österreich. Wien 1862, s. 161, 162; Národní archiv (NA), fond Maltézští rytíři – české velkopřevorství, Praha (ŘM), inv. č. 142, kniha 8, Výtahy z protokolů provinciální kapituly, 1392–1806, pag. 71, 81.

6 NA, ŘM, inv. č. 15, kart. 42, Warter, Ferdinand: Geschichtlicher Traktat über den Orden des heil. Johannes von Jerusalem, dessen Regel und Statuten, 1875–1879, pag. 137–139.

7 Zmíněn v roce 1733. – NA, ŘM, inv. č. 142, kniha 8, Výtahy z protokolů provinciální kapituly, 1392–1806, pag. 71.

8 NA, ŘM, inv. č. 1233, kart. 460, Pamětnice konventu pražského, 1727–1886, fol. 11v–12r, 13r; Knihovna Národního archivu (KNA), fond Maltézská knihovna (Knih.Malt.), sign. R 99, Liber munera indicans, quibus et ubi Sacerdotes equestris Ordinis Joannitarum fungebantur, 1709–1861, pag. 2; NA, ŘM, inv. č. 142, kniha 8, Výtahy z protokolů provinciální kapituly, 1392–1806, pag. 71.

František Taufer z Rovin (1674–1745),⁹

František Dominik Špinka z Helfenthalu (1689–1761),¹⁰

Karl von Stockhammer,¹¹

Franz Paul von Smitmer (1741–1796)¹²

a Janez Anton de Ricci (1745–1818).¹³

Konventuální kaplani Taufer a Špinka byli první dva převorové obnoveného konventu maltézských kněží v Praze a od ostatních se odlišovali způsobem získání této hodnosti. Předtím, než se stali konventuálními kaplany, byli již několik let kaplany z poslušnosti. František Taufer složil slavné sliby již v roce 1709, načež se stal také titulárním převorem. Konvent se mu podařilo obnovit v první polovině 30. let 18. století a na konventuálního kaplana byl povýšen bulou velmistra v roce 1736. O dva roky později byl ustanoven generálním vikářem Českého velkopřevorství v duchovních záležitostech. Tato funkce byla napříště spojena s pražskými převory, kteří byli od roku 1740 opět infulovaní.¹⁴ Jeho nástupce František Špinka složil slavné sliby v roce 1739, už roku 1745 získal úřad převora konventu a za necelý rok se stal konventuálním kaplanem.¹⁵ Oba měli urozený původ na rozdíl od následujících převorů 18. století, kteří zůstali po celou dobu kaplany z poslušnosti.

Jinak tomu bylo u ostatních, kteří žádali o přijetí do maltézského řádu rovnou jako kandidáti na konventuální kaplany. Celý přijímací proces až do složení

9 KNA, *Knih.Malt.*, sign. R 99, *Liber munera indicans, quibus et ubi Sacerdotes equestris Ordinis Joannitarum fungebantur, 1709–1861*, pag. 1.

10 Tamtéž, pag. 4; Neues Genealogisch- Schematisches Reichs- und Staats-Handbuch vor das Jahr MDCCLII. Von welchem der Inhalt auf folgender Seite befindlich ist. Frankfurt am Mayn 1752, s. 291.

11 K dispozici je pouze informace, že v roce 1753 prokazoval na provinciální kapitule svůj šlechtický původ. – Langer, C. E.: *Die Ahnen- und Adelsprobe*, s. 162.

12 NA, ŘM, inv. č. 1233, kart. 460, Pamětnice konventu pražského, 1727–1886, fol. 140r–v, 143v, 228r; NA, ŘM, inv. č. 142, kniha 8, Výtahy z protokolů provinciální kapituly, 1392–1806, pag. 81; NA, ŘM, inv. č. 635, kart. 324, Personalialia členů pražského konventu, 18. stol., Smitmer; *Ruolo degli cavalieri e fr. Cappellani conventuali del Sagro ordine Gerosolimitano Ricevuti nella Veneranda Lingua di Alemagna*. In Malta 1785, s. 52–53, 66.

13 KNA, *Knih.Malt.*, sign. R 43, *Kurze Nachrichten von dem Ursprung und Verfassung des Hohen johanniter oder Maltheser-Ritterordens und desselbem Deutscher Zunge, 1791–1867*, fol. 59v, 62r; Ruolo, s. 52–53; Gspan, Alfonz: Ricci, Janez (1745–1818). Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. Dostupné na <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi506423/#slovenski-biografski-leksikon> [cit. 8. 4. 2021].

14 KNA, *Knih.Malt.*, sign. R 99, *Liber munera indicans, quibus et ubi Sacerdotes equestris Ordinis Joannitarum fungebantur, 1709–1861*, pag. 1. Základní informace k obnovení konventu podává Trnka, Pavel: *Pražský konvent johanitů a datace udělení práva pontifikálií jeho převorům v řádové historiografii*. *Paginae historiae*. Sborník Národního archivu 27, 2019, č. 1, s. 75–77.

15 KNA, *Knih.Malt.*, sign. R 99, *Liber munera indicans, quibus et ubi Sacerdotes equestris Ordinis Joannitarum fungebantur, 1709–1861*, pag. 4.

slavných slibů dovolují prameny zrekonstruovat ve dvou případech – u Baussarta a Smitmera. Baussart předložil v červnu roku 1733 provinciální kapitule svůj rodokmen spolu s dalšími doklady.¹⁶ Po jejich prověření mu byla 24. července 1734 vystavena magistralní bula s pokyny dalšího postupu. Na jejím základě mu uherský velkopřevor stanovil za místo vykonání šestiměsíčního noviciátu pražský maltézský konvent, do kterého nastoupil 13. listopadu a po jeho absolvování přijal 3. června 1735 v kostele Panny Marie pod řetězem Baussartovy slavné sliby český velkopřevor.¹⁷ U Smitmera to bylo velice podobné. V květnu 1759 se obrátil na provinciální kapitolu.¹⁸ Následná bula velmistra byla vydána 27. května 1760. Šest měsíců noviciátu plnil během první poloviny roku 1761 v kostele sv. Jana Křtitele v rámci vídeňské komendy.¹⁹ Slavné sliby složil rovněž v Praze, a to 14. září 1761 do rukou pražského převora Špinky.²⁰ Lze předpokládat, že kandidáti měli většinou již kněžské svěcení.

V roce 1725 byly pro zajištění konventuálních kaplanů vyhrazeny tři malé komendy: Ebenfurth v Dolním Rakousku, Maria Pulst v Korutanech a Haillenstein (nyní Polzela) ve Štýrsku.²¹ Aby se však řádoví duchovní mohli stát komtury, měli předtím strávit pět let v konventu na Maltě.²² Dle druhé teorie měl být právě toto důvod, proč se jim říkalo konventuální kaplani.²³ Během 18. století nebylo ničím výjimečným, že některou z uvedených kněžských komend držel profesní rytíř. Například Leopold hrabě Strasoldo (1731–1809) byl v letech 1763 až 1789 komturem v Maria Pulstu.²⁴ Navíc od konce 70. let 18. století představovala Maria Pulst jedinou skutečnou duchovní komendu, jelikož byly obě zbývající komendy postupně prodány, respektive převedeny na platy. V roce 1748 se tak stalo nejprve s komendou v Ebenfurthu a roku 1779 s komendou v Haillensteinu.²⁵ I nadále se

16 NA, ŘM, inv. č. 142, kniha 8, Výtahy z protokolů provinciální kapituly, 1392–1806, pag. 71.

17 NA, ŘM, inv. č. 1233, kart. 460, Pamětnice konventu pražského, 1727–1886, fol. 11v–12r, 13r.

18 NA, ŘM, inv. č. 142, kniha 8, Výtahy z protokolů provinciální kapituly, 1392–1806, pag. 81.

19 NA, ŘM, inv. č. 635, kart. 324, Personalie členů pražského konventu, 18. stol., Smitmer.

20 NA, ŘM, inv. č. 1233, kart. 460, Pamětnice konventu pražského, 1727–1886, fol. 140r.

21 NA, ŘM, listiny, inv. č. 1234, konfirmace velmistra z 9. 4. 1725. Dostupné na <https://www.monasterium.net/mom/CZ-NA/RM/1234/charter> [cit. 15. 4. 2021].

22 Codice, s. 334 (Tit. XIV, St. X).

23 Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. I2475, Waldstein-Wartenberg, Berthold: Kurze Geschichte des Grosspriorates Böhmen. Wien 1984, rukopis, s. 30.

24 Ruolo, s. 40–41, 66; NA, ŘM, inv. č. 142, kniha 8, Výtahy z protokolů provinciální kapituly, 1392–1806, pag. 198; Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich... Neununddreißigster Theil, Stiff-Strael. Wien 1879, s. 291.

25 Salles, Félix de: Annales de l'Ordre de Malte ou des Hospitaliers de Saint-Jean-de-Jérusalem chevaliers de Rhodes et de Malte depuis son origine jusqu'à nos jours du Grand-Prieur de Bohême-Autriche et du Service de santé volontaire avec les listes officielles des chevaliers-profes et

však užívaly tituly tamějších komturů, i když vlastní komendy již reálně neexistovaly. Komendy byly rozděleny mezi konventuální kaplany a případně, jak již bylo naznačeno, i profesní rytíře. Také mohlo dojít k tomu, že jedna osoba soustředila ve svých rukou více komturství. Baussart tak byl do první poloviny 50. let 18. století komturem v Ebenfurthu a Haillensteinu.²⁶ Stejně na tom byl i Smitmer od roku 1786,²⁷ po jehož smrti v roce 1796 získal Ricci dokonce na několik let všechny tři komendy.²⁸ Komtury se stali rovněž oba pražští převorové. Zatímco Taufer získal komendu v Ebenfurthu zároveň s hodností konventuálního kaplana, tak Špinka se stal komturem v Haillensteinu až v roce 1753, tedy po sedmi letech od svého povýšení.²⁹ Konventuální kaplani, kteří byli zároveň komtury, se měli účastnit provinciální kapituly.³⁰

Konventuální kaplani se vyjma dvou pražských převorů realizovali i mimo řádové prostředí. Mohli získávat různá církevní benefícia. Smitmer byl tak zároveň kanovníkem metropolitní kapituly ve Vídni a Ricci zase kanovníkem metropolitní kapituly v Lublani. Posledně jmenovaný dále budoval církevní kariéru, v roce 1796 se stal děkanem kapituly a roku 1801 to dotáhl dokonce na světícího biskupa lublaňské diecéze.³¹

Obsazení ostrova Malty v roce 1798 Napoleonem vedlo k zániku tamního konventu. To se projevilo též ve vyměření konventuálních kaplanů, jak o nich bylo pojednáno výše.³² Posledním původním kaplanem byl Janez Anton Ricci, který zemřel v roce 1818. Tím se uzavřela první etapa vývoje konventuálních kaplanů.

Druhou vývojovou fází, která trvala od roku 1812, respektive 1818 do počátku 20. let 20. století, lze označit jako období pražských převorů. Po celou tuto dobu byl v Českém velkopřevorství pouze jeden konventuální kaplan, kterým byl vždy převor pražského konventu. Roky 1812 až 1818 představují mezidobí, kdy dožíval Ricci a zároveň s ním byl i nový konventuální kaplan František Wilhelm (1757–1822).

de justice, des chevaliers d'honneur, etc. Vienne 1889, s. 289, 292; Ludikar, A. Č.: O řádu, s. 262.

26 KNA, Knih.Malt., sign. R 99, Liber munera indicans, quibus et ubi Sacerdotes equestris Ordinis Joannitarum fungebantur, 1709–1861, pag. 2.

27 Ruolo, s. 66.

28 Genealogisches Reichs- und Staats-Handbuch auf das Jahr 1798, völlig umgearbeitet, und nach einem neuen Plane geordnet. Zweiter Theil. Frankfurt am Mayn 1798, s. 186.

29 KNA, Knih.Malt., sign. R 99, Liber munera indicans, quibus et ubi Sacerdotes equestris Ordinis Joannitarum fungebantur, 1709–1861, pag. 1, 4.

30 NA, ŘM, inv. č. 142, kniha 8, Výtahy z protokolů provinciální kapituly, 1392–1806, pag. 201, 204.

31 Gspan, Alfonz: Ricci, Janez (1745–1818). Slovenska biografija. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. Dostupné na <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi506423/#slovenski-biografski-leksikon> [cit. 8. 4. 2021].

32 Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. I2475, Waldstein-Wartenberg, Berthold: Kurze Geschichte des Grosspriorates Böhmen. Wien 1984, rukopis, s. 30.

Ten se stal pražským převorem už roku 1807, ale k jeho povýšení na konventuálního kaplana došlo až v roce 1812. Nebyl sice urozeného původu, ale ve své době patřil mezi výrazné osobnosti a jeho aktivity silně překračovaly hranice maltézského řádu.³³ V roce 1822 ho nahradil v úřadu převora František Stocklów (1780–1859), který byl rovněž jmenován konventuálním kaplanem s větším časovým odstupem od svého ustanovení představeným konventu. Stalo se tak až roku 1824.³⁴ U všech ostatních převorů, kterými byli Jan Jareš (1818–1886),³⁵ Josef Slanský (1825–1889),³⁶ Ferdinand Warter (1829–1903),³⁷ Josef Hamršmíd (1859–1939),³⁸ František Bobe (1902–1947)³⁹ a Antonín Voráček (1889–1978),⁴⁰ proběhlo povýšení na konventuální kaplany nedlouho po potvrzení v úřadu. V této době představoval konventuální kaplan již jen pouhou připomínku na vyšší hodnost řádových kněží, kteří dříve působili v konventu na Maltě.⁴¹

Pražští převorové jako jediní konventuální kaplani v Českém velkopřevorství se zároveň stávali i komtury duchovních komend. František Wilhelm získal nejprve v roce 1812 komendy Ebenfurth a Haillenstein. Komendu Maria Pulst k nim připojil až v roce 1820.⁴² Jeho nástupci byli již vždy komtury všech tří komend zároveň. Důchod z nich byl však, jak uvedl sám převor Hamršmíd koncem 19. století, nepatrný.⁴³

Třetí a poslední etapa vývoje konventuálních kaplanů trvala od 20. let 20. století do roku 1950 a byla ve znamení dalšího uvolnění pravidel. Konventuálním kaplanem se nově mohl výjimečně stát i důležitý člen konventu, který nejen že již nebyl urozený, ale také nebyl převorem. Prvním takovým byl roku 1926 Jan West-

33 Millauer, Maximilian Xaver: Životopisowé w přjtomném stoletj zemřelých spolaudů theologic-ké fakulty na c. k. Karlo-Ferdinandské Universitě Pražské. Časopis katolického duchovenstva 20, 1839, č. 3, s. 589–591; KNA, Knih.Malt., sign. R 99, Liber munera indicans, quibus et ubi Sacerdotes equestris Ordinis Joannitarum fungebantur, 1709–1861, pag. 17.

34 NA, ŘM, inv. č. 640, kart. 328, Personalia členů pražského konventu, 19. stol., Wilhelm. KNA, Knih.Malt., sign. R 99, Liber munera indicans, quibus et ubi Sacerdotes equestris Ordinis Joannitarum fungebantur, 1709–1861, pag. 25.

35 Parte Jana Jareše. Čech 16, 1886, č. 291 (20. 12.), s. [4].

36 Parte Josefa Slanského. Čech 21, 1889, č. 205 (7. 9.), s. [6].

37 Nekrolog Ferdinanda Wartera. Plzeňské list 39, 1903, č. 259 (14. 11.), s. 4.

38 Biografický slovník českých zemí 21, H–Ham. Praha 2018, s. 154–155.

39 Biografický slovník českých zemí 5. Bi–Bog. Praha 2006, s. 573.

40 Fibich, Ondřej: Poslední převor strakonický, Frá Antonín Voráček. Zpravodaj Českého velkopřevorství Suverénního řádu maltézských rytířů 2008, č. 23, s. 5–7.

41 Hamršmíd, J.: Johannité, s. 586.

42 KNA, Knih.Malt., sign. R 99, Liber munera indicans, quibus et ubi Sacerdotes equestris Ordinis Joannitarum fungebantur, 1709–1861, pag. 17.

43 Hamršmíd, J.: Johannité, s. 586.

fal (1866–1927), který zastával významnou řádovou funkci receptorátního rady.⁴⁴ V následujícím roce se konventuálním kaplanem stal také podpřevor konventu a novicmistr Ludvík Vachek (1868–1934).⁴⁵ Je zajímavé, že od českých pramenů se liší celořádové seznamy členů, ve kterých je Vachek vedený jako čestný konventuální kaplan.⁴⁶ Též František Bobe, který byl roku 1937 apoštolským vizitátorem Hilarinem Felderem (1867–1951) ustanoven vikářem kněžské větve řádu Českého velkopřevorství,⁴⁷ byl na červnovém zasedání řádové rady v Římě v roce 1938 jmenován konventuálním kaplanem.⁴⁸ Dokonce dle otištěného parte měl být konventuálním kaplanem i farář ve Fürstenfeldu Josef Fröschl (1898–1946), byť v katalogu kléru zachycujícím stav k roku 1944 je veden ještě jako kaplan z poslušnosti.⁴⁹ Nakonec však okolnosti, kterým bude věnována pozornost níže, vedly k tomu, že někdy mezi lety 1949 a 1969 byli všichni zbylí kaplani z poslušnosti „bývalého“ Českého velkopřevorství povýšeni na konventuální kaplany.⁵⁰

Během 20. let 20. století došlo k uvolnění dosavadních zažitých pravidel. Kromě drobného rozšíření počtu regulérních konventuálních kaplanů byl zaveden nový způsob oceňování kaplanů z poslušnosti, který neměl do té doby obdoby. Zasloužilí členové konventu začali být totiž prostřednictvím buly velmistra jmenováni čestnými konventuálními kaplany. Jednalo se o prestižní záležitost, jelikož takto ocenění mohli nejen nosit řádový zlatý kříž kolem krku, ale také se oblékat stejně jako konventuální kaplani. Zpočátku bylo toto vyznamenání spojováno buď s osmdesátými narozeninami, nebo s dosažením 50 let od vysvěcení na kněze. První dva takto ocenění byli už v roce 1922. Již v roce 1927 se věková hranice snížila na 70 plus a s postupem času dále klesala. Poslednímu vyznamenanému, kterým byl v roce 1938 Antonín Voráček, bylo dokonce pouhých 49 let. Celkem se v letech 1922 až 1938 stalo čestným konventuálním kaplanem 16 řádových kněží.⁵¹

44 NA, ŘM, Nezpracované dodatky, Matrika kněží kostela Panny Marie pod řetězem, 1709–1938, pag. 148–149.

45 Rangliste und Personalstatus des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens im Grosspriorate von Böhmen und Österreich nach dem Stande vom 1. Juli 1927. [S.l. 1927], s. 12; Od Pražského Jezulátka 1, 1935, č. 1, s. 32.

46 Ruolo generale del Sov. mil. ordine di s. Giovanni di Gerusalemme detto di Malta (ottobre 1928). [S.l. 1928], s. 17; Il Sovrano militare ordine Gerosolimitano di Malta. La storia – l'organizzazione – le opere unitarie – il ruolo generale dei cavalieri. Roma 1932, s. 243.

47 Od Pražského Jezulátka 3, 1937, č. 2, s. 67.

48 Od Pražského Jezulátka 3, 1938, č. 4, s. 129.

49 Neue Zeit. Organ der Sozialistischen Partei Steiermarks 2, 1946, č. 133 (15. 6.), s. 4; Handbuch des Erzbistums Prag für das Jahr 1945. Prag [1944], s. 84.

50 Waldstein-Wartenberg, Berthold: Rechtsgeschichte des Malteserordens. Wien 1969, s. 215, 311.

51 NA, ŘM, Nezpracované dodatky, Matrika kněží kostela Panny Marie pod řetězem, 1709–1938, pag. 100–101; Rangliste und Personalstatus des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens im Grosspriorate

Kaplani z poslušnosti

Druhou a početně rozsáhlejší část kněžské větve tvořili kaplani z poslušnosti (latinsky *capellani obedientiae*, italsky *cappellani d'obbedienza*, německy *Obödienzkapläne*). Ani u této skupiny nepanovala v českých textech druhé poloviny 19. století a první poloviny 20. století jednotnost v pojmenování. Objevuje se rovněž označení kaplani poslušnosti či kaplani z poslušenství.⁵² Dříve hojný počet těchto kaplanů v českém převorství postupně klesal v souvislosti se zanikáním kněžských konventů v důsledku husitských válek a následné reformace. Situace zašla tak daleko, že na počátku 18. století byl už jenom jeden kaplan z poslušnosti, kterým byl titulární pražský převor. Ten zároveň působil jako farář u Panny Marie pod řetězem. Roku 1709 složil světský kněz a dosavadní farář František Taufer slavné sliby, a stal se tak zároveň i novým převorem. Právě jemu se podařilo v první polovině 30. let 18. století obnovit činnost pražského maltézského konventu. Nejprve nechal vystavět novou budovu a posléze začal nabírat nové členy, čímž se mu podařilo zvrátit dlouhodobý trend vymírání této části kněžské větve maltézského řádu.⁵³ Primární úkol kaplanů z poslušnosti představovalo zajištění duchovní správy na řádových farách. Z tohoto důvodu nebyl dům v Praze klášterem, ale jednalo se jednak o alumnát určený ke vzdělávání noviců a kleriků, jednak o útulek pro přestálé řádové kněze.⁵⁴

Budoucí kaplan z poslušnosti nemusel na rozdíl od konventuálních kaplanů v 18. století dokazovat šlechtický původ. Kandidát se písemně obrátil s žádostí o přijetí do maltézského řádu na převora konventu. K ní přikládal několik dokladů. Jednalo se o křestní list, kterým prokazoval katolické vyznání, manželský původ a početné rodiče, vysvědčení o nejlepších mravech, osvědčení o zdravotní způsobilosti a vysvědčení dokládající ukončení předepsaného studia. Zmíněné dokumenty posuzoval převor spolu s domácí kapitulou složenou z profesů pobývajících v pražském konventu. Pokud byly splněny podmínky, byl kandidát přijat a ošacen.

von Böhmen und Österreich nach dem Stande vom 1. Juli 1927. [S.l. 1927], s. 16–17; Rangliste und Personalstatus des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens im Grosspriorate von Böhmen und Österreich nach dem Stande vom 1. November 1929. [S.l. 1929], s. 18; Rangliste und Personalstatus des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens im Grosspriorate von Böhmen und Österreich nach dem Stande vom 28. Februar 1937. [S.l. 1937], s. 47–48; Od Pražského Jezulátka 3, 1938, č. 4, s. 130.

52 Označení kaplani z poslušnosti použil např. převor Hamršmíd, J.: *Johannité*, s. 586. Spojení bez předložky se objevuje v nedatovaném konventním tisku snad z 20. či 30. let 20. století: *Skládání slavných slibů v posv. rytíř. řádě sv. Jana Jerusalemského*. [Praha s.a.], s. 1, 2 (NA, ŘM, inv. č. 45, kart. 17, *Knihy obřadů a ceremoniáře*). Poslední zmíněnou variantu uvádí: Ludikar, A. Č.: *O řádu*, s. 293.

53 Trnka, P.: *Pražský konvent*, s. 75–76.

54 KNA, *Knih.Malt.*, sign. R 226, Sichrovský, Antonín: *Statuta sacri equestris Ordinis S. Joannis Hierosolymitani omnem clerum hujus Ordinis obligantia...*, 1853, pag. 2; Hamršmíd, J.: *Johannité*, s. 588.

Vlastní přijetí bylo bezplatné, což představovalo další rozdíl od konventuálních kaplanů. Z kandidáta se stal novic, který měl projít rokem noviciátu pod vedením novicmistra, na jehož konci skládal zkoušku.⁵⁵ Věk kandidátů býval většinou mezi 19 až 25 lety. Spíše výjimečně se jednalo o osoby starší 30 let, které již získaly kněžské svěcení. Po absolvování noviciátu se novic stal klerikem a zahájil studium na kněze. Slavné sliby se nejčastěji skládaly již po roce od vstoupení do řádu, ale např. Jan Montag (1755–1785) tak učinil až po více jak pěti letech.⁵⁶ Doba, která uběhla, než získali klerici kněžské svěcení, byla až do poloviny 19. století poměrně individuální. K výrazné změně v životě kleriků došlo na základě ustanovení papeže Pia IX. z 27. července 1854. Byly zavedeny jednoduché sliby skládané během tří let po skončení noviciátu.⁵⁷ Teprve poté mohlo dojít na slavné sliby. Od druhé poloviny 19. století se také ustálila doba studia, která nejčastěji obnášela osm semestrů na teologické fakultě. Vysvěcením na kněze se z klerika stal řádový kněz.

Kaplan z poslušnosti mohl po složení slavných slibů a vysvěcení na kněze zůstat v konventu a zapojit se do jeho správy. Tu zajišťovalo několik úředníků: podpřevor, novicmistr, sekretář, správce kuchyně, správce sklepa, archivář, knihovník, provizor domu a inspektor kostela. Spíše ale byli mladí kněží ihned využiti v duchovní správě. I zde stejně jako u rytířů hrálo důležitou roli právo ancienity. To znamená, že fary a benefícia byly udělovány podle „služebního stáří“, které se počítalo od přijetí do řádu a od složení slavných slibů.⁵⁸ Nejprve působili řádoví duchovní několik let jako kaplani na různých místech, než mohli spravovat vlastní farnost. Po celou dobu postupovali na výnosnější obzory.⁵⁹ Postupně se vytvářela síť řádových far, na kterých působili maltézští kněží. Při obnovení konventu se jednalo pouze o konventní a farní kostel Panny Marie pod řetězem. Již koncem 30. let 18. století k němu přibýly kostely v Pičíně u Příbrami, Horažďovicích, Radobyčcích, Radomyšli, Strakonících, Horní Libchavě a Skalici u České Lípy, jejichž faráři vstoupili do řádu.⁶⁰ Od poloviny 18. století dostali členové konventu do správy také zámeckou kapli ve Varvažově, kde setrvali až do

55 KNA, Knih.Malt., sing. R 226, Sichrovský, Antonín: *Statuta sacri equestris Ordinis S. Joannis Jerosolymitani omnem clerum hujus Ordinis obligantia...*, 1853, pag. 10 (cap. 14.1 a 14.2); NA, ŘM, inv. č. 15, kart. 42, Warter, Ferdinand: *Geschichtlicher Traktat über den Orden des heil. Johannes von Jerusalem, dessen Regel und Statuten*, 1875–1879, pag. 138–139.

56 KNA, Knih.Malt., sign. R 99, *Liber munera indicans, quibus et ubi Sacerdotes equestris Ordinis Joannitarum fungebantur*, 1709–1861, pag. 16.

57 Tamtéž, pag. 60.

58 KNA, Knih.Malt., sign. R 226, Sichrovský, Antonín: *Statuta sacri equestris Ordinis S. Joannis Jerosolymitani omnem clerum hujus Ordinis obligantia...*, 1853, pag. 9 (cap. 12.8).

59 Ludikar, A. Č.: *O řádu*, s. 296.

60 Trnka, P.: *Pražský konvent*, s. 76.

roku 1852, a poutní místo s kaplí v Podsrpu, ze které se stal v roce 1786 farní kostel.⁶¹ V roce 1751 pronikl řád i do vídeňské arcidiecéze díky Františku Blažkovi (1728–1795), který byl nejprve kaplanem farního kostela v Mailbergu, který již od roku 1752 sám spravoval. Roku 1779 přešel do Rabensburgu, kde poté nadále působili s menšími přerušeními i další řádoví kněží.⁶² V roce 1756 se z filiálního kostela ve Volfarticích v rámci hornolibchavské farnosti stal farní kostel, jehož novým farářem byl rovněž maltézský kněz. V roce 1784 došlo k velmi důležité změně, když bylo sídlo pražské farnosti přeneseno od konventního kostela Panny Marie pod řetězem k známému kostelu Panny Marie Vítězné. K dalšímu výraznému rozšíření sítě farností pod přímou správou pražského konventu došlo mezi léty 1820 až 1839. Nově přibýly rakouské farní kostely Walkenstein a Spital v diecézi St. Pölten, Maria Pulst v diecézi Gurk, opět Mailberg a Großharras ve vídeňské arcidiecézi a Fürstenfeld v diecézi Seckau. Jako poslední rozšířily zmíněnou skupinu farních kostelů roku 1861 Altenmarkt v diecézi Seckau a roku 1880 původně filiální kostel hornolibchavské farnosti ve Slunečné, čímž byla dotvořena síť devatenácti řádových farních kostelů spravovaných maltézskými duchovními.⁶³ Kromě toho dodával pražský konvent k mnohým z nich i kaplany. V případě Panny Marie Vítězné, Strakonice a Horažďovic se většinou jednalo o dva, ba v některých letech dokonce o tři kaplany zároveň.⁶⁴

Kaplaní z poslušnosti se výrazně uplatnili také jako učitelé náboženství na farních školách či školách v okolí farních kostelů a budovy konventu. Z prestižnějších míst, které od konce 18. století dlouhodobě obsazovali, lze uvést například místo katechety dívčí normální školy v Praze.⁶⁵

Kaplaní z poslušnosti žili na rozdíl od konventuálních kaplanů buď v budově konventu, nebo na jednotlivých farách. Podřízení byli kostelnímu převorovi,⁶⁶ který byl zároveň generálním vikářem v duchovních záležitostech s působností pro

61 KNA, *Knih.Malt.*, sign. R 99, *Liber munera indicans, quibus et ubi Sacerdotes equestris Ordinis Joannitarum fungebantur*, 1709–1861, pag. 7, 8, 34.

62 Tamtéž, pag. 8; Vídeňská arcidiecéze, farnost Mailberg, sign. 01,2,3-01, tripartitní matrika 1657–1762, fol. 156v–157r. Dostupné na <https://data.matricula-online.eu/de/oesterreich/wien/mailberg/01%252C2%252C3-01/?pg=316> [cit. 16. 5. 2021].

63 Trnka, P.: *Pražský konvent*, s. 77–78.

64 Např. *Catalogus Universi Cleri Archidioecese Pragensis in glorio animarum existentis... Anno MDCCCXVII. Vetero-Pragae* [1816], s. 43; *Catalogus universi clerici episcopalis dioeceseos Bohemo-Budvicensis in cura animarum existens... pro anno Christi MDCCCXXXIII. Bohemo-Budvicii* [1822], č. místa 353; *Catalogus Universi Cleri tum Saecularis tum Regularis Episcopalis Dioeceseos Bohemo-Budvicensis... Anno MDCCCXXXIII. Bohemo-Budvicii* [1832], sl. 15–16.

65 KNA, *Knih.Malt.*, sign. R 99, *Liber munera indicans, quibus et ubi Sacerdotes equestris Ordinis Joannitarum fungebantur*, 1709–1861, pag. 19, 39.

66 Ludikar, A. Č.: *O řádu*, s. 293.

České velkopřevorství zastupujícím generálního kostelního převora.⁶⁷ Pražský převor také prezentoval velkopřevoru členy konventu k řádovým beneficiím.⁶⁸ Volen byl všemi kněžími Českého velkopřevorství, kteří mezi sebou vybrali dva kandidáty, z nichž následně jednoho potvrdil velkopřevor do této funkce.⁶⁹ Zástupce převora byl podpřevor, kterého si rovněž volil veškerý klérus řádu.⁷⁰

Počet kaplanů z poslušnosti v Českém velkopřevorství se po obnovení pražského konventu začal pozvolna navyšovat. Již během 50. let 18. století bylo členů konventu včetně noviců a kleriků kolem 30. Tento stav setrval až do 20. let 19. století, kdy došlo k opětovnému nárůstu na 35 až 40 osob, což bylo podmínkou pro zajištění správy zmíněných rakouských farních kostelů. Svého personálního maxima dosáhl pražský konvent v období od první poloviny 80. let 19. století až do první poloviny druhé dekády 20. století, kdy měl více jak 40 členů.⁷¹

Nejpozději od počátku 20. století se pražský konvent nacházel v hluboké vnitřní krizi, jejíž projevy pronikaly i do dobového tisku.⁷² K úpadku kázně a morálky některých duchovních se navíc během první světové války a na počátku první republiky připojily i výrazné finanční problémy konventu. Za této situace došlo ke dvěma jevům, které neměly od 30. let 18. století obdoby. Maltézský řád opouštěli kněží se slavnými sliby a kromě toho v letech 1916 až 1926 nebyli do konventu přijati žádní novicové!⁷³ Tento nepříznivý vývoj vedl přirozeně k redukování počtu řádových duchovních v Českém a rakouském velkopřevorství a s tím souvisejícímu postupnému rezignování na přímou správu velké části řádových farních kostelů během 20. a 30. let 20. století. Nábor dorostu se sice v roce 1927 podařilo obnovit, avšak vnitřní problémy konventu přetrvávaly. O vážnosti situace svědčí fakt, že v reakci na neutěšené poměry zakázal papežský vizitátor Hilarin Felder v roce 1934 přijímat do konventu nové členy. Tento krok měl pro kaplany z posluš-

67 NA, ŘM, inv. č. 15, kart. 42, Warter, Ferdinand: *Geschichtlicher Traktat über den Orden des heil. Johannes von Jerusalem, dessen Regel und Statuten, 1875–1879*, pag. 140.

68 KNA, Knih.Malt., sign. R 226, Sichrovský, Antonín: *Statuta sacri equestris Ordinis S. Joannis Jerosolymitani omnem clerum hujus Ordinis obligantia...*, 1853, pag. 8 (cap. 12.5).

69 Codice, s. 273 (Tit. XIV, St. 62).

70 KNA, Knih.Malt., sign. R 226, Sichrovský, Antonín: *Statuta sacri equestris Ordinis S. Joannis Jerosolymitani omnem clerum hujus Ordinis obligantia...*, 1853, pag. 8 (cap. 12.6).

71 Trnka, P.: *Pražský konvent*, s. 77.

72 Např. Kaplan chtěl otrávit faráře. *Lidové noviny* 11, 1903, č. 60 (14. 3.), s. 4; Jak žijí kněží v klášteře Maltézském. *České slovo* 86, 1909, č. 36 (16. 4.), s. 5.

73 Například v letech 1919 a 1920 odešli Vladimír Hommer (narozen 1892), Antonín Kačaba (narozen 1875), František Domek (narozen 1889) a Antonín Hájek (narozen 1882). – KNA, fond Knihovna Frà Horkého, sign. J 240/52, Rangs-Liste und Personal-Status des souveränen Malteser-Ritter-Ordens im Groszpriorate von Böhmen und Österreich nach dem Stande vom 1. Mai 1918, Wien [1918], s. 18–20 (obsahuje rukopisné doplňky).

nosti, resp. celou kněžskou větev Českého a rakouského velkopřevorství fatální důsledky. Bez nadsázky se dá říct, že byli odsouzeni k vymření.⁷⁴ Další ránu představovala pro kaplany z poslušnosti nová řádová statuta vydaná v roce 1936, která s nimi na rozdíl od konventuálních kaplanů již vůbec nepočítala.⁷⁵ Nový vikář kněžské větve velkopřevorství František Bobe zamýšlel v roce 1937 řešit tíživou situaci konventu zřízením noviciátu v komendě řádu německých rytířů v jiho-tyrolské Laně, k čemuž však nakonec nedošlo.⁷⁶ Navíc se v druhé polovině 30. let a ve 40. letech 20. století zhoršovaly vzájemné vztahy mezi některými řádovými duchovními.⁷⁷ Kněžskou větev řádu hluboce poznamenalo období německé okupace spojené jak s kolaborací, tak i perzekucí některých členů konventu. Kromě toho byl v roce 1942 řádovým kněžím zabrán majetek včetně budovy konventu, do které se již nevrátili. Novým sídlem se stala fara u Panny Marie Vítězné. Navzdory snahám se ani v poválečném období nepodařilo znovu otevřít noviciát a konvent se stále zmenšoval.⁷⁸ V roce 1948 ho tvořilo již jen sedm kaplanů z poslušnosti, z nichž tři byli čestnými konventuálními kaplany. Působili ve farní správě v Praze u Panny Marie Vítězné, Strakonících, Horažďovicích, Radomyšli, Fürstenfeldu a Jirnech.⁷⁹ Komunistický režim však v roce 1950 maltézský řád v Československu zrušil a jeho majetek byl opět zabrán. Kromě toho byli dva členové skomírajícího konventu po vykonstruovaných procesech uvězněni. Jako exemplární příklad posloužil nejprve nejmladší kaplan z poslušnosti Vladimír Pícha (1913–1980) a po nějaké době i samotný převor Antonín Voráček.⁸⁰ Ostatní řádoví kněží mohli zůstat na svých místech. Definitivní konec kaplanů z poslušnosti znamenal povýšení posledních zbylých zástupců této části kněžské větve na konventuální kaplany někdy mezi léty 1949 až 1969, jak bylo již zmíněno výše. Během existence pražského konventu z něho vzešlo 194 kaplanů z poslušnosti, z nichž se valná většina uplatnila ve farní správě.⁸¹

74 Trnka, P.: Pražský konvent, s. 78–79.

75 *Costituzioni del Sovrano militare ordine Gerosolimitano di Malta conformate al Codice di diritto canonico*. In Roma 1936, s. 4, 13–14.

76 Pořízka, Jiří: Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870–1998. České velkopřevorství řádu maltézských rytířů a jeho představitelé. Olomouc 2002, s. 101.

77 Tamtéž, s. 90, 92, 96, 107 a 109.

78 Trnka, P.: Pražský konvent, s. 79–81.

79 *Catalogus cleri archidioeceseos Pragensis anno Domini MCMXLVIII*. Pragae [1948], s. 264.

80 Makarius, Roman: K nedožitým devadesátinám spolubratra Frà Vladimíra Píchy O.Melit. Zpravodaj Českého velkopřevorství Suverenního řádu maltézských rytířů 2004, č. 13, s. 6–9; Trnka, P.: Pražský konvent, s. 81–82.

81 Představu o množství profesních duchovních umožňuje např. stará matrika konventu (KNA, Knih.Malt., sign. R 99, *Liber munera indicans, quibus et ubi Sacerdotes equestris Ordinis Joannitarum fungebantur, 1709–1861*) společně s tištěnými soupisy členů Českého velkopře-

Oděvy řádových duchovních

Předpokladem pro orientaci v problematice oděvů kněžské větve maltéžského řádu je znalost řádových předpisů. Základní informace poskytují celorádová pravidla,⁸² která je třeba dále doplnit normativními prameny určenými pražskému konventu. Jedná se o dvě kompilace vytvořené jeho členy. Podpřevor a novicmistr Antonín Sichrovský (1784–1863) sepsal v roce 1853 latinská statuta konventu,⁸³ v nichž sedmá kapitola pojednává o oděvu kaplanů z poslušnosti.⁸⁴ Zhruba ve druhé polovině 70. let 19. století vypracoval Ferdinand Warter, který zastával rovněž úřady podpřevora a novicmistra, pomůcku pro novice k řádovým dějinám a statutům v němčině. Obzvláště kapitola o řádových duchovních je důležitá pro tento příspěvek. Učebnice byla postupně dopisována a doplňována.⁸⁵ Poznatky z těchto pramenů je však třeba komparovat s ikonografickými materiály. Vynikající zdroj v tomto ohledu představuje obrazová sbírka Českého velkopřevorství. Nalézá se v ní celá řada portrétů jak převorů, tak kaplanů z poslušnosti působících ve farní správě. Výhodou obrazů oproti fotografiím je barevnost. Barvy hrály totiž v řádových oděvech důležitou roli. K dispozici je i množství fotografií pocházejících zejména z přelomu 19. a 20. století.⁸⁶ Dominují portrétní fotografie, přičemž skupinové fotografie členů konventu jsou velice vzácné.

Řádový oděv duchovních se měnil podle postavení nositele. Přirozeně se od sebe lišil šat konventuálních kaplanů a kaplanů z poslušnosti. Jiný oděv však měli i klerikové a novici. Podoba šatu se také odvíjela podle toho, při jaké příležitosti se nosil. Cíleně zde bude ponechán stranou liturgický oděv, který v zásadě nebyl řádovou záležitostí. Při kázáních, v chóru, při procesích a dalších slavnostech nosili řádoví kněží chórový oděv. V něm bývali převorové nejčastěji portrétováni. V 18. století se i běžní členové konventu nechávali zvečnit v tomto druhu oděvu.

vorství (*Status personalis sacri ac equestris ordinis Joannitarum seu Melitensium in Magno prioratu Bohemiae pro anno 1860, Pragae 1860 a Rangs-Liste und Personal-Status des hohen souverainen Johanniter-Ordens im Grosspriorate von Böhmen...* Wien 1866–1918, 1927, 1929 a 1937, jehož název se nepatrně měnil).

82 Např. *Le insegne e le uniformi del Sovrano militare ordine di s. Giovanni di Gerusalemme detto di Malta*. Roma 1929, s. 26.

83 KNA, *Knih.Malt.*, sign. R 99, *Liber munera indicans, quibus et ubi Sacerdotes equestris Ordinis Joannitarum fungebantur, 1709–1861*, pag. 30.

84 KNA, *Knih.Malt.*, R 226, Sichrovský, Antonín: *Statuta sacri equestris Ordinis S. Joannis Jerosolymitani omnem clerum hujus Ordinis obligantia...*, 1853, pag. 6.

85 Dochovalo se několik exemplářů, z nichž nejstarší se nalézá v NA, ŘM, inv. č. 15, kart. 42, Warter, Ferdinand: *Geschichtlicher Traktat über den Orden des heil. Johannes von Jerusalem, dessen Regel und Statuten, 1875–1879*, pag. 133–139.

86 Nejvíce fotografií je soustředěno v NA, ŘM, inv. č. 644, kart. 328, Fotografie členů pražského konventu, 19.–20. stol.

Na fotografiích či na mladších obrazech je možné se také setkat s každodenním řádovým oděvem. Od druhé poloviny 19. století se na ikonografických pramenech může objevit i civilní oblečení.

Novicové běžně nosili černou kleriku s kolárkem přepásanou širokým látkovým pásem (*cingulum*). Součástí jejich oděvu byl rovněž pláštík přes ramena sahající až k pasu, vpředu doplněný řadou knoflíků, který se latinsky označoval jako *iugum*.⁸⁷ Od expozitoria či od mozety ho lze snadno rozeznat pomocí širokého límce (obr. 1). Klerikové na rozdíl od noviců již neměli pás, ani pláštík. Jak novicové, tak klerikové nesměli nosit na svém oděvu bílý osmihrotý kříž. Dochovala se jedinečná fotografie, na které jsou zachyceni všichni tehdejší klerici a novicové pražského konventu (obr. 3). Snímek byl pořízen ve velkopřevorské zahradě patrně u příležitosti přijetí Josefa Kohouta (narozen 1893) a Antonína France (narozen 1879) do noviciátu 3. října 1913.⁸⁸ Ti na fotografii stojí v první řadě po stranách. Kromě nich je tam zvěčněno ještě šest kleriků. Součástí chórového oděvu obou zmíněných skupin byla vedle kleriky i rocheta, jak je vidět na fotografii z počátku srpna 1931 pořízené v jídelně převora u příležitosti návštěvy konventu velmistrem Ludovicem Chigi Albanim (1866–1951) a velkopřevorem Karlem von Ludwigstorff (1880–1955). Ve druhé a třetí řadě je zachyceno pět kleriků a jeden novic (obr. 2).⁸⁹ Novicové, stejně jako klerikové se neobjevují v obrazových pramenech příliš často. Jedná se výhradně o fotografie od konce 19. století.

Po složení slavných slibů se z kleriků stávali kaplani z poslušnosti a jejich oděv doznal změn. Řádoví duchovní nosili oblečení obvyklé pro světské kněze: černou kleriku s kolárkem, který míval v 18. století dva jazýčky. Jako profesní členové řádu byli povinni nosit na levé straně hrudi menší bílý osmihrotý kříž, který býval původně plátěný.⁹⁰ Na obraze pocházejícím ze Strakonice z druhé poloviny 18. století je ojediněle vymalován neidentifikovaný kaplan z poslušnosti v každodenním řádovém oděvu (obr. 4). Když se maltézští duchovní pohybovali venku, oblékali si ještě dlouhý klerikální plášť černé barvy s větším bílým osmihrotým křížem z plátna na levém rameni, který se uvazoval šňůrou kolem krku a vpředu byl otevřený.⁹¹ Na hlavě mohli mít černý klobouk se širokou krempou (obr. 5),

87 KNA, Knih.Malt., sign. R 226, Sichrovský, Antonín: Statuta sacri equestris Ordinis S. Joannis Jerosolymitani omnem clerum hujus Ordinis obligantia..., 1853, pag. 6 (cap. 7.9).

88 Rangs-Liste und Personal-Status des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens im Groszpriorate von Böhmen und Österreichs nach dem Stande vom 1. Mai 1914. Wien [1914], s. 21–22.

89 Catalogus cleri saecularis et regularis archidioeceseos Pragensis pro anno Domini MCMXXXII. Pragae [1931], s. 319.

90 KNA, Knih.Malt., sign. R 226, Sichrovský, Antonín: Statuta sacri equestris Ordinis S. Joannis Jerosolymitani omnem clerum hujus Ordinis obligantia..., 1853, pag. 6 (cap. 7.1 a 7.8).

91 Tamtéž, pag. 6 (cap. 7.2).

což však není podloženo ikonografickými prameny z českého prostředí (obr. 6). V mladší době bývalo zvykem nechat se po složení slavných slibů vyfotografovat v profesním oděvu, který býval stejný jako u rytířů,⁹² tak, aby byly vidět následující symboly: profesní kříž, velký kříž a hlavně zvláštní pás přes levé předloktí (tzv. *cingulum militiae*). Bohužel se však tyto fotografie dochovaly velmi vzácně (obr. 7). Zmíněný pás se jinak na vyobrazeních řádových duchovních neobjevuje. Z října 1926 pochází cenná fotografie pořízená při udělení řádu sv. Savy velkopřevoru Rudolfu von Hardeggu (1851–1939) a pražskému převoru Josefu Hamršmídovi na velvyslanectví Království Srbů, Chorvatů a Slovinců. Této události se zúčastnili také všichni členové konventu pobývající v Praze (obr. 8). Kromě kleriky a příslušných dekorací, o kterých bude pojednáno níže, mohli mít někteří duchovní i další prvky oděvu. Bylo tomu tak v případě, že dotyčné vyznamenal ordinář právem užívat buď tzv. expozitorium (*expositorium canicale*), nebo synodálie. V prvním případě se jednalo o krátký límec, který byl vpředu otevřený. Na snímku ho mají čestní konventuální kaplani Josef Rathauský (1842–1929),⁹³ farář u Panny Marie Vítězné (stojící třetí zleva), a Antonín Götz (1845–1941, sedící první zprava).⁹⁴ Na expozitoriu mohl být umístěn profesní kříž, či případně čestný řádový zlatý kříž. Od mozety je ho možné odlišit pomocí absence většího kříže, kratší délky a tím, že nebylo vpředu uzavřené. Druhé ocenění představují parukávy v délce od ramenou k loktům uzavřené řadou knoflíků. Na fotografii je mají převor Josef Hamršmíd a již zmiňovaný Antonín Götz (oba sedící na kraji vpravo).

Základ chórového oděvu kaplanů z poslušnosti tvořila klerika. Přes ní se oblékala rocheta s krajkami. Ramena zakrýval černý pláštík s malou kapucí, zvaný mozeta, a vybavený vpředu řadou knoflíků. Na levé straně mozety se nacházel plátěný větší bílý osmihrotý kříž, který byl však menší než ten na klerikálním plášti.⁹⁵ Za pokrývku hlavy sloužil černý biret. V 18. století se mozeta zapínala pouze u krku (obr. 9). Od 19. století bývala již striktně zapínána na všechny knoflíčky (obr. 10). Tři kaplani z poslušnosti oblečení v popsaném chórovém oděvu jsou také zachyceni na již zmiňované skupinové fotografii z roku 1931. Všichni stojí ve druhé řadě: první zleva, druhý a třetí zprava (obr. 2).

Pokud se v pozdější době maltézští kněží pohybovali v civilním oblečení, mívali kolárek a na levé straně saka malý odznak ve tvaru osmihrotého kříže, tedy

92 NA, ŘM, inv. č. 15, kart. 42, Warter, Ferdinand: Geschichtlicher Traktat über den Orden des heil. Johannes von Jerusalem, dessen Regel und Statuten, 1875–1879, pag. 137.

93 Zpráva o úmrtí Josefa Rathauského. Čech 54, 1929, č. 140 (19. 6.), s. 2.

94 Fotografie náhrobku členů konventu. Zpravodaj Českého velkopřevorství Suverénního řádu maltézských rytířů 2007, č. 21, přední příděstí.

95 NA, ŘM, inv. č. 15, kart. 42, Warter, Ferdinand: Geschichtlicher Traktat über den Orden des heil. Johannes von Jerusalem, dessen Regel und Statuten, 1875–1879, pag. 134, 137.

profesní kříž (obr. 11). V první polovině 20. století mohli nosit místo malého kříže rozetu, tj. kruhový odznak s bílým maltézským křížem na černém pozadí, který se připínal na levou klop saka (obr. 12).

Běžným řádovým oděvem se konventuální kaplani nemuseli od kaplanů z poslušnosti odlišovat, jak dosvědčuje například portrét převora Jana Jareše namalovaný v rozmezí let 1872 až 1886, na kterém má čistě černou kleriku s profesním křížem, expozitorium a synodálie. Dostačujícím identifikátorem jeho postavení je kříž konventuálního kaplana kolem krku. Nad ním má ještě zavěšený kříž komtura řádu Františka Josefa (obr. 13). Především v mladší době se však preferovalo nošení černé kleriky s červenými knoflíkovými dírkami, červenými knoflíky a červeným lemováním.⁹⁶ Klerika mohla být ještě doplněna černým pláštěm s červeným lemováním a červenou vázací šňůrou ukončenou červeným štrápcem na každém konci či černým dvojrohým kloboukem se zlatými štrápci (obr. 14).

Na základě breve papeže Klementa XI. (1649–1721) z 30. května 1704 mohli konventuální kaplani se slavnými sliby nosit rochetu a fialovou mozetu. K chórovému oděvu konventuálních kaplanů patřil ještě fialový biret.⁹⁷ Mozeta měla červené knoflíkové dírkky a červené knoflíky (obr. 15).⁹⁸ Nadto dovolil papež Benedikt XIV. (1675–1758) konventuálním kaplanům na žádost velmistra Manuela Pinto (1681–1773) brevem z 26. září 1747 užívat velkou kapu červené barvy s hermelínovou kožešinou po způsobu kanovníků.⁹⁹ Rovněž i na velké kapě byl umístěn větší bílý osmihrotý kříž (obr. 16). U vyobrazení pozdějších převorů se již tato část oděvu neobjevuje.

Čestní konventuální kaplani byli oprávněni se oblékat stejně jako regulérní konventuální kaplani, a na fotografiích od 20. let 20. století proto není možné tyto dvě skupiny od sebe odlišit pouze na základě oděvu a nákrční dekorace. To neplatí jen v případě převora, kterého je možné identifikovat podle zlatého převorského kříže. Například na skupinové fotografii z roku 1931 jsou zachyceni jak dva konventuální kaplani: převor Josef Hamršmíd (sedící druhý zprava) a podpřevor Ludvík Vachek (stojící první zprava), tak i dva čestní konventuální kaplani: senior konventu Antonín Götz (sedící první zprava) a pravděpodobně František Jung (1853–1933, sedící první zleva), který působil jako farář u Panny Marie Vítězné (obr. 2).¹⁰⁰

96 Le insegue, s. 26.

97 NA, ŘM, inv. č. 15, kart. 42, Warter, Ferdinand: Geschichtlicher Traktat über den Orden des heil. Johannes von Jerusalem, dessen Regel und Statuten, 1875–1879, pag. 137–138.

98 Le insegue, s. 26.

99 NA, ŘM, inv. č. 15, kart. 42, Warter, Ferdinand: Geschichtlicher Traktat über den Orden des heil. Johannes von Jerusalem, dessen Regel und Statuten, 1875–1879, pag. 138.

100 Rangliste und Personalstatus des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens im Grosspriorate von

Insignie řádových duchovních

Již v 18. století představoval nejzdobnější řádovou insignii tzv. zlatý kříž (*crux aurea*), který se nosil zavěšený na stuze kolem krku. Zpočátku nebyla jeho podoba zcela jednotná a lišila se v detailech provedení. Býval ze zlata ve tvaru bíle smaltovaného osmihrotého kříže s ozdobnými prvky mezi jeho rameny a většinou ho převyšovala koruna (obr. 16). Barva stuhy nebyla zpočátku patrně daná. Kaplani z poslušnosti nosili, pokud jim to velmistr, či případně jeho místodržící, dovolil, stejný zlatý kříž jako konventuální kaplani. To se ale nestávalo příliš často. Například z období let 1732 až 1850 je takových vyznamenání doloženo pouze jedenáct.¹⁰¹ Nejpozději koncem 18. století se ustálila podoba této nákrční dekorace. Jednalo se tedy o bíle smaltovaný maltézský kříž převýšený korunou. V Českém velkopřevorství se nacházeli mezi rameny kříže dvouhlaví orli, zatímco u zbytku řádu to byly lilie.¹⁰² Již byla také stanovena barva stuhy. Vyznamenáním kaplanům z poslušnosti byla vyhrazena černá (obr. 17) a konventuálním kaplanům příslušela červená. Ti se kromě toho začali odlišovat ještě dalším prvkem dekorace převyšujícím dosavadní kříž s korunou, který je doložen pouze na jednom obraze zachycujícím převora Františka Stocklöwa v rozmezí let 1824 až 1859 (obr. 18). Snad představoval zbroj podloženou praporci a zbraněmi jako u rytířů, což ale s ohledem na kvalitu daného vyobrazení nelze s jistotou potvrdit. Ke změně této části dekorace došlo v roce 1874 v souvislosti s výstavbou poutního domu s kaplí sv. Jana Křtitele v Jeruzalémě. Členům řádu, kteří finančně přispěli na zmíněný ústav, byl zlatý kříž rozšířen o tzv. distinkci pro Jeruzalém.¹⁰³ Někdy se také používalo označení jeruzalémský odznak.¹⁰⁴ V případě řádových kaplanů se jednalo o zlatý odznak tvořený štítem se stříbrným heroldským křížem na červeném pozadí podloženým závazanou zlatou stuhou, jejíž uzel je skryt za štítem. Nákrční dekorace vyznamenáního kaplana z poslušnosti, který získal právo nosit distinkci pro Jeruzalém, se lišila od dekorace konventuálního kaplana pouze barvou stuhy (obr. 19). Zatímco u konventuálních kaplanů se jeruzalémský odznak stal integrální součástí nákrční dekorace, tak u vyznamenáních kaplanů z poslušnosti nikoliv.

Böhmen und Österreich nach dem Stande vom 1. November 1929. [S.l. 1929], s. 15; Zpráva o úmrtí Františka Junga. Čech 58, 1933, č. 47 (25. 11.), s. 5.

101 KNA, Knih.Malt., sign. R 99, Liber munera indicans, quibus et ubi Sacerdotes equestres Ordinis Joannitarum fungebantur, 1709–1861, pag. 1, 2, 4, 6, 11, 13, 17, 21, 22, 25, 30.

102 Sklenář, Michal – Urban, Tomáš: Odznaky a heraldika maltézského řádu. Ústí nad Orlicí 2016, s. 33.

103 Ekert, František: Posvátná místa král. hl. města Prahy. Dějiny a popsání chrámů, kaplí, posvátných soch, klášterů i jiných pomníků katolické víry a nábožnosti v hlavním městě království Českého. Svazek I. V Praze 1996, s. 266.

104 NA, ŘM, inv. č. 651, kart. 330, Úmrtí a svatební oznámení, 19.–20. stol., Úmrtí oznámení Jana Gally z roku 1891.

Ve druhé polovině 80. let 19. století došlo k výrazné změně v rámci řádových insignií.¹⁰⁵ Kaplani z poslušnosti přestali být oceňováni výsadou nošení zlatého kříže, jaký měli konventuální kaplani. Bylo totiž zavedeno jak pro kaplany z poslušnosti, tak pro konventuální kaplany nové vyznamenání: malý zlatý kříž (*parva crux aurea*) bez trofeje, který měl být zavěšen na levé straně prsou.¹⁰⁶ Zanedlouho byl oficiálně označován jako zlatý záslužný kříž (*crux aurea pro piis meritis*). Jeho průměr čítal 30 mm a zavěšen měl být na hedvábné stuze moaré složené do trojúhelníku o šířce 26 mm (obr. 20). Odlišoval se také tím, že koruna byla oproti kříži menší, než jak tomu bylo u kříže konventuálních kaplanů. Ten měl průměr 41 mm a visel kolem krku na 45 mm široké červené hedvábné moaré stuze.¹⁰⁷ Oba uvedené kříže bylo možné kombinovat, jak je možné vidět u čestného konventuálního kaplana Antonína Götze (sedící první zprava) na skupinové fotografii z roku 1926 (obr. 8). Je nezvyklé, že tentýž člen konventu (opět sedící první zprava) si k chórovému oděvu na skupinové fotografii z roku 1931 jako jediný zavěsil kolem krku na černé široké stuze zlatý záslužný kříž místo zlatého kříže čestného konventuálního kaplana (obr. 2).

Pro úplnost je třeba v rámci insignií řádových duchovních zmínit ještě profesní kříž, o kterém již byla řeč výše. Plátěný kříž na klerice byl postupně během druhé poloviny 19. století nahrazen kovovým. Dle předpisu z roku 1929 se jednalo o osmihrotý zlatý kříž, bíle smaltovaný, který měl průměr 54 mm.¹⁰⁸ Profesní kříže je možné vidět například u většiny členů konventu na skupinové fotografii z roku 1926 (obr. 8).

Nákrční dekorace čestných konventuálních kaplanů se nikterak nelišila od dekorace vlastních konventuálních kaplanů.

Závěr

Za více jak dvousetleté období tvořili jádro kněžské větve Českého velkopřevorství kaplani z poslušnosti. Představovali skupinu řádových členů, kteří byli díky svému zapojení do duchovní správy a výuky náboženství nejvíce v kontaktu s běžnými lidmi, které mohli do jisté míry ovlivňovat a formovat. Postavení a fungování tohoto druhu kaplanů bylo prakticky neměnné. Naproti tomu konventuální kaplani, kterých existovalo v rámci velkopřevorství velmi málo, pro-

105 Ruolo generale del Sov. mil. ordine di S. Giovanni di Gerusalemme ovvero di Malta. Roma 1886, s. 113 ještě nový typ zlatého kříže nezná na rozdíl od Ruolo generale del Sov. mil. ordine di S. Giovanni di Gerusalemme ovvero di Malta. Roma 1890, s. 128.

106 NA, ŘM, inv. č. 638, kart. 326, Personalia členů pražského konventu (K–M), 19. stol., Kolenatý, Bula velmistra jmenující Eduarda Kolenatého čestným kaplanem z roku 1888.

107 Le insegne, s. 10.

108 Tamtéž, s. 11.

šli dynamickým vývojem od svébytné funkce až k pouhé nstavbě ke kaplanům z poslušnosti. Zpočátku se v zásadě jednalo o prestižní řádovou pozici pro urozené duchovní, k níž se vázala jen omezená činnost v rámci řádu. Postupem času se ale transformovala na pouhý titul spojený s některými výsadami, který získávali noví pražští převorové, později i někteří významní členové konventu a nakonec všichni zbylí kaplani z poslušnosti. Je pozoruhodné, že nevhodný způsob života části kaplanů z poslušnosti nakonec převážil nad jejich očividným společenským přínosem a takřka přesně po 200 letech od jejich znovuzrození bylo rozhodnuto o jejich pozvolném zániku.

Hlavní rozlišovací prvek obou druhů kaplanů představoval zlatý kříž nošený kolem krku, na který měli nárok jen konventuální kaplani. Z řad kaplanů z poslušnosti ho mohlo nosit jen malé množství vynikajících osob, kterým to dovolil velmistr, či jeho místodržící. Dalším způsob vzájemného rozeznávání představovaly barvy v rámci oděvu. Kaplanům z poslušnosti příslušela černá. Naproti tomu u konventuálních kaplanů se navíc objevovala vedle černé i fialová a červená. Tyto všechny na pohled zjevné rozdíly zcela odstraňovalo udělování titulu čestného konventuálního kaplana zasloužilým členům konventu velmistrem, k čemuž však docházelo až poměrně pozdě.

Struktur und Identifizierung des priesterlichen Zweiges des Großpriorates von Böhmen des Malteserordens in den Jahren 1732–1950

Mitglieder des Malteserordens unter feierlichen Gelübden wurden in zwei Zweige unterteilt: Ritter und Priester. Ordenspriester waren entweder Konventualkapläne oder Obödienzkapläne. Zunächst unterschieden sie sich in Herkunft, Aufnahmeweise, Kleidung, Aussehen und Stellung.

Konventualkapläne durchliefen drei Entwicklungsphasen. Der erste dauerte bis 1812 und die Kandidaten für die Konventualkapläne bewiesen darin ihre aristokratische Herkunft. Sie wurden vom Provinzialkapitel in den Orden aufgenommen und zahlten ein Eintrittsgebühr. Dann mussten sie ein sechsmonatiges Noviziat absolvieren. Ihre Gesamtzahl im Großpriorat von Böhmen schwankte zwischen eins und maximal drei. 1725 waren drei kleine Kommenden den Konventualkaplänen vorbehalten: Ebenfurth in Niederösterreich, Maria Pulst in Kärnten und Haillenstein (heute Polzela) in Steiermark. Um Kommendatoren zu werden, mussten sie jedoch zuvor fünf Jahre in einem Konvent in Malta verbringen. Zwei von diesen Kommenden wurden nach und nach verkauft (1748 Ebenfurth und 1779 Haillenstein). Die Konventualkapläne, die auch Kommendatoren waren, sollten am Provinzialkapitel teilnehmen. Sie konnten auch verschiedene kirchliche Benefizien erhalten. In der zweiten Periode von 1812/1818 bis Anfang der 1920er Jahre gab es im Großpriorat von Böhmen und Österreich nur einen Konventualkaplan, der immer Prior des Prager Konvents war. Seit 1920er Jahren konnte Konventualkaplan auch ein wichtiger Mitglied des Konvents werden. Darüber hinaus wurde verdienten Obödienzkaplänen im Gehorsam der Titel eines Ehrenkonventualkaplans verliehen.

Zu Beginn des 18. Jahrhunderts gab es im Großpriorat von Böhmen einen Obödienzkaplan: der Prager Titularprior und Pfarrer bei St. Maria unter der Kette. Erst in der ersten Hälfte der 1730er Jahre wurde der Prager Konvent der Malteser Priester erneut. Kandidaten für Obödienzkapläne mussten nicht aristokratischer Herkunft sein. Sie wurden von dem Prior und der kleinen Kapitel des Konvents kostenlos angenommen. Nach einem einjährigen Noviziat legten sie feierliche Gelübde ab und bereiteten sich auf das Priestertum vor. 1854 wurden einfache Gelübde eingeleitet. Nach der Priesterweihe arbeiteten die Mitglieder des Konvents meist in der geistlichen Verwaltung. Die Zahl der Ordenspfarrkirchen, die von Malteser Priestern verwaltet wurden, wuchs allmählich bis 1880, als es 19 von ihnen gab. Die Obödienzkapläne lebten entweder im Konventgebäude oder in einzelnen Pfarreien und waren dem Prager Prior unterstellt. An der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert erreichte der Konvent mit über 40 Mitgliedern seine größte Größe. Zu Beginn des 20. Jahrhunderts befand sich der Konvent in einer tiefen Krise, die durch finanzielle Probleme verschärft wurde. Dies führte zu einem Rückgang der Zahl der Priester des Ordens. Als Reaktion auf die unglücklichen Zustände im Konvent ordnete der päpstliche Visitator 1934 die Schließung des Noviziats an, und die Priester begannen

allmählich auszusterben. 1950 wurde der Malteserorden abgeschafft und die letzten Obödienzkapläne wurden irgendwann zwischen 1949 und 1969 zu Konventualkaplänen befördert.

Die Novizen trugen eine Soutane mit Kollar und breitem Stoffgürtel und über den Schultern ein Mäntelchen mit breitem Kragen. Die Kleriker hatten weder Gürtel noch Mäntelchen mehr. Ein Rochett war ein Teil der Chorkleidung der Novizen und Kleriker. Die Obödienzkapläne trugen eine schwarze Soutane mit einem Kollar, die auf der linken Brustseite durch ein kleineres achtspitziges Kreuz aus weißem Leinen ergänzt wurde. Der Wanderanzug bestand aus einem langen Talar-mantel mit einem größeren weißen Malteserkreuz aus Leinen auf der linken Schulter und einem schwarzen Hut mit breiter Krempe. Die Chorkleidung bestand aus einer Soutane, einem Rochett, einer schwarzen Mozetta mit einem größeren weißen Malteserkreuz auf der linken Seite und einem schwarzen Birett. Ordenspriester in Zivil trugen entweder ein Professkreuz auf der linken Seite ihrer Jacke oder eine Rosette auf dem linken Revers. Konventualkapläne zeichneten sich durch einen roten Saum, rote Knopflöcher und rote Knöpfe bei der Soutane und einen roten Saum und rote Kordeln am Mantel aus. In der Chorkleidung waren violette Mozetta mit roten Knöpfen und roten Knopflöchern sowie ein violettes Birett zu erkennen. Vor allem im 18. Jahrhundert konnten sie auch eine große rote Cappa magna mit Hermelinfell tragen. Die Ehrenkonventualkapläne kleideten sich gleich.

Die Konventualkapläne trugen ein goldenes Kreuz mit einer Trophäe, die an einem roten Band um den Hals hing. Obödienzkapläne durften nur mit Erlaubnis des Großmeisters oder seines Statthalters ein goldenes Kreuz tragen, das an einem schwarzen Band aufgehängt war. Ab 1874 konnte das goldene Kreuz um die sogenannte Distinktion für Jerusalem erweitert werden. In der zweiten Hälfte der 1880er Jahre wurde eine neue Auszeichnung für Priester eingeführt: das goldene Verdienstkreuz. Im Gegensatz zum goldenen Kreuz der Konventualkapläne war kleiner und hing an einem schwarzen, zu einem Dreieck gefalteten Band auf der linken Brustseite. In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts ersetzte das Malteserkreuz aus Stoff beim Klerus das Professkreuz aus Metall.

Structure and identification of the priestly branch of the Grand Priory of Bohemia of the Order of the Knights of Malta in the years 1732–1950

Members of the Order of Malta with solemn vows were divided into two branches: knightly and priestly. Order's priests were either conventual chaplains or chaplains of obedience. At first, they differed from each other in origin, manner of reception, clothing, activities and position.

Conventual chaplains went through three periods of development. The first one lasted until 1812, during which the candidates for conventual chaplains proved their noble origin. They were admitted to the Order by the provincial chapter and paid an

entrance fee. Then they had to complete a six-month novitiate. Their total number in the Grand Priory of Bohemia ranged from one to a maximum of three. In 1725, three small commanderies were reserved for conventual chaplains: Ebenfurth in Lower Austria, Maria Pulst in Carinthia and Haillenstein (now Polzela) in Styria. However, in order to become commanders, they had previously to spend five years in a convent in Malta. Two of these commanderies were successively sold (1748 Ebenfurth and 1779 Haillenstein). The conventual chaplains, who were also commanders, were to participate in the provincial chapter. They could also receive various ecclesiastical benefices. During the second period from 1812/1818 to the early 1920s, there was only one conventual chaplain in the Grand Priory of Bohemia, who was always the prior of the Prague convent. Since the 1920s, a prominent member of the convent could become a conventual chaplain. In addition, meritorious chaplains of obedience began to be awarded the title of conventual chaplain *ad honorem*.

At the beginning of the 18th century, there was one chaplain of obedience in the Grand Priory of Bohemia: the titular Prague prior and parish priest at Our Lady beneath the Chain. It was not until the first half of the 1730s that the Prague convent of priests of the Order of Malta was restored. Candidates for chaplains of obedience did not have to be of noble origin. They were admitted free of charge by the prior and small chapter of the convent. After a one-year novitiate, they took solemn vows and prepared for the priesthood. In 1854, simple promises were introduced. After being ordained a priest, the members of the convent most often worked in the spiritual administration. The number of parish churches administered by priests of the Order of Malta gradually increased until 1880, when there were 19. Chaplains of obedience lived either in the convent building or in individual parishes and were subordinated to the Prague prior. The convent reached its greatest size at the turn of the 19th and 20th centuries, when it consisted of more than 40 members. At the beginning of the 20th century, the convent was in a deep crisis, to which financial problems were added. This caused a decrease in the number of priests of the Order. In response to the dismal conditions in the convent, the papal visitor ordered the closure of the novitiate in 1934, and the priests began to gradually die out. In 1950, the Order of the Malta was dissolved and the last chaplains of obedience were promoted to conventual chaplains sometime between 1949 and 1969.

The novices wore a cassock with a clerical collar and a wide cloth belt and a cape over the shoulders with a wide collar. The clerics no longer had a belt or cape. A rochet was a part of the choir dress of novices and clerics. The chaplains of obedience wore a black cassock with a clerical collar complemented on the left side of the chest by a smaller white linen eight-pointed cross. The walking attire also included a long clerical cloak with a larger white linen Maltese cross on the left shoulder and a black hat with a wide brim. The choir dress consisted of a cassock, a rochet, a black mozzetta with a larger white linen Maltese cross on the left side, and a black biretta.

Priests of the Order in civilian clothes wore either a professed cross on the left side of their jacket or a rosette on the left lapel. Conventual chaplains were distinguished by a red hem, red buttonholes and red buttons at the cassock, and a red hem and red cords at the cloak. They were recognizable in choir dress by their purple mozzetta with red buttons and red buttonholes and purple biretta. Especially in the 18th century, they could also wear a red cappa magna with ermine fur. Conventual chaplains ad honorem dressed the same way.

Conventual chaplains wore a golden cross with a trophy hung around their necks on a red ribbon. Chaplains of obedience could wear the golden cross only with the permission of the Grand Master or his lieutenant hung on a black ribbon. From 1874, the golden cross could be extended by the so-called distinction for Jerusalem. In the second half of the 1880s, a new award was introduced for priests of the Order: the golden cross of merit. Compared to the golden cross of the conventual chaplains, it was smaller and hung on a black ribbon folded into a triangle on the left side of the chest. During the second half of the 19th century, the cloth Maltese cross on the cassock replaced the metal professed cross.

Obr. 1 Neidentifikovaný novic krátce po přijetí do konventu, přelom 19. a 20. století (NA, ŘM, inv. č. 644, kart. 328)

Obr. 2 Společná fotografie některých členů konventu s velmistrem, velkopřevorem a jejich doprovodem, 1931 (České velkopřevorství, registratura)

Obr. 3 Společná fotografie všech kleriků
a noviců konventu, 1913
(NA, ŘM, inv. č. 644, kart. 328)

Obr. 4 Neidentifikovaný kaplan
z poslušnosti působící ve Strakonících
v řádovém každodenním oděvu,
2. polovina 18. století
(České velkopřevorství)

Obr. 5 Kaplan z poslušnosti v řádovém vycházkovém oděvu, 1715
(KNA, Knih. Malt., sign. Malt 2301/2, Hélyot, Pierre. Histoire des ordres monastiques, ... Tome troisiéme. A Paris 1715)

Obr. 6 Kaplan z poslušnosti Josef Slanský v řádovém vycházkovém oděvu, 2. polovina 70. let 19. století
(NA, ŘM, inv. č. 644, kart. 328)

Obr. 7 Kaplan z poslušnosti Alois Edelmann po složení slavných slibů, 1892
(NA, ŘM, inv. č. 644, kart. 328)

Obr. 8 Společná fotografie některých členů konventu a dalších osob při udělení řádu sv. Sávy velkopřevoru Janu Rudolfovi Hardeggovi a pražskému převoru Josefu Hamršmídovi na velvyslanectví Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, 1926
(České velkopřevorství, registratura)

Obr. 9 Kaplan z poslušnosti Vojtěch
Vania v chórovém oděvu, 1753
(České velkopřevorství)

Obr. 10 Kaplan z poslušnosti Josef Slanský
v chórovém oděvu, 1875
(NA, ŘM, inv. č. 644, kart. 328)

*Obr. 11 Kaplan z poslušnosti Josef
Slanský v civilním oděvu, 1880–1886
(NA, ŘM, inv. č. 644, kart. 328)*

*Obr. 12 Kaplan z poslušnosti Alois
Edelmann v civilním oděvu s roze-
tou, 1920
(NA, ŘM, inv. č. 644, kart. 328)*

Obr. 13 Konventuální kaplan a převor Jan Jareš
v řádovém každodenním oděvu, 1872–1886
(České velkopřevorství)

Obr. 14 Konventuální kaplan a převor
Josef Hamršíd v řádovém vycházkovém
oděvu, 1904–1918
(České velkopřevorství)

Obr. 15 Konventuální kaplan a převor Ferdinand Warter v chórovém oděvu, 1889–1903
(České velkopřevorství)

Obr. 16 Konventuální kaplan a převor František Špinka v chórovém oděvu, 1746–1761
(České velkopřevorství)

Obr. 17 Kaplan z poslušnosti
Jan Raymund vyznamenaný
zlatým křížem, 1797–1808
(České velkopřevorství)

Obr. 18 Konventuální kaplan a pře-
vor František Stocklöh, 1824–1859
(České velkopřevorství)

Obr. 19 Kaplan z poslušnosti Jan Klaudis
vyznamenaný zlatým křížem rozšířeným
distinkcí pro Jeruzalém, 1874
(NA, ŘM, inv. č. 644, kart. 328)

Obr. 20 Kaplan z poslušnosti Jindřich Beránek vyznamenaný zlatým
záslužným křížem, 1906–1907
(České velkopřevorství)

PŮSOBNÍ KONGREGACE MILOSRDNÝCH SESTER SVATÉHO KARLA BOROMEJSKÉHO NA ÚZEMÍ BRNĚNSKÉHO BISKUPSTVÍ OD JEJÍHO PŘÍCHODU AŽ DO DNEŠNÍ DOBY

JANA BARBORA SLABĚŇÁKOVÁ

Úvod

Kongregace Milosrdných sester svatého Karla Boromejského zaujímala nejen v minulosti, ale i v dnešní době významnou pozici mezi řádovými a kongregačními společenstvími na našem území. Jak v oblasti zdravotní a sociální – při péči o nemocné, chudé a opuštěné v nemocnicích, ústavech, sirotčincích i domácnostech, tak v oblasti školství – při výuce v soukromých školách, vyučování dívek ručním a domácím pracím nebo opatrování dětí předškolního věku, byla role této kongregace značná. Přestože boromejky na našem území působí již od roku 1837,¹ a kromě své stálé činnosti byly také hojně povolávány do nouzových nemocnic a lazaretů v době válečných sporů, aby ošetřovaly raněné (nejen v rámci našeho území), nebyla jejich dějinám dosud věnována historiky výraznější pozornost.

Ve starší literatuře obecně se zabývajícím tematikou řeholních společenství bývá jako zakladatel kongregace uváděn mladý francouzský advokát Josef Chauvenel (narozen v roce 1820 ve francouzském Nancy).² Toto tvrzení není zcela přesné, neboť ten, který za zakladatele bývá označován, se pro ženy shromážděné okolo sebe nikdy nepokusil žádat kupříkladu jejich uznání jako církevního řádu nebo kongregace. Přesnější je konstatování, že Josef Chauvenel dal podnět k pozdějšímu založení této kongregace. Po třicetileté válce věnoval své jmění na péči o nemocné a chudé a staral se i o své spolupracovnice, které se zasvětily téže práci. Poté, co zemřel na mor, jeho otec Emanuel vyplnil synovo přání a ve městě Nancy založil 18. června 1852 tzv. Dům milosrdenství³. Toto datum je považováno za oficiál-

1 Příchod prvních boromejek do Prahy z francouzského Nancy – viz Archiv Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského, Šporkova 12, Praha (dále AK), materiál k dějinám kongregace, nestránkováno.

2 Např. Jirásko, Luděk: Církevní řády a kongregace v zemích českých. Praha 1991, s. 129.

3 V téže roce (31. srpna) dal toulský generální vikář Jean Midot povolení k dennímu slavení mše

ní datum vzniku kongregace. Ke státnímu schválení této skupiny sester vévodou Karlem IV. – zatím pod názvem „Služebnice Svaté rodiny Ježíše, Marie a Josefa“ došlo 6. května 1663.⁴ Téhož roku dne 21. května toulský biskup André du Saussay schválil společnost také církevně.⁵

Tyto ženy začaly být pro svoji činnost velmi záhy po začátku jejich působení nazývány milosrdnými sestrami – *Sœurs de la Charité*. Jelikož průčelí a dvůr domu, ve kterém bydlely, zdobilo několik soch světce Karla Boromejského⁶, začal se brzy k označení milosrdné sestry přidávat doplněk – od svatého Karla. Do počátku 18. století se sestry věnovaly v podstatě výhradně pečovatelské službě. Teprve v této době začínají přejímat ošetřování přímo v nemocnicích a v menší míře výuku a výchovu mládeže. K původnímu slibu milosrdenství a vytrvalosti přibývají později další tři klasické řeholní sliby – v roce 1704 slib poslušnosti, v roce 1708 slib chudoby a v roce 1711 slib čistoty.⁷ V situaci, která nebyla po vypuknutí francouzské revoluce na konci 18. století církevnímu stavu příznivě nakloněna, byla činnost sester ve Francii v roce 1789 zakázána. Na její obnovení musely počkat až do roku 1804. První sliby od roku 1789 složily nové členky v roce 1805. Kongregace se poté začala utěšeně rozvíjet a působíště sester se v roce 1825 poprvé přesunulo za hranice Francie do německého Koblenze.⁸ Třetím zahraničním působíštěm se stala roku 1837 Praha.⁹

Studie sleduje působení boromejek na území brněnské diecéze, a to po celou dobu od jejich příchodu na první působíště v roce 1862 do dnešní doby. Klást si jakékoli časové mezníky ve sledování působení této kongregace na území brněnské diecéze bylo shledáno nevhodným a umělým. Studie se tak věnuje i novější histo-

svaté a požádal příslušný farní úřad, aby se ujal duchovní správy. Toto datum bývá někdy označováno za datum církevního schválení kongregace.

- 4 Sestrám je povoleno „žít i nadále společný život pod vedením svobodně zvolené duchovní představené. Mají vyhledávat a ošetřovat opuštěné chudé nemocné“. Jejich nejvyšší počet Karel IV. stanovil na dvanáct. Povolil právo představené přijímat majetek pro společenství a ujistil ústav o svojí přízni a ochraně. Vymínil si pro sebe a svoji rodinu denní vzpomínku v modlitbě. Viz AK, materiál k dějinám kongregace, nestránkováno.
- 5 Hrudníková, Mirjam (ed.): Řeholní život v českých zemích, řeholní řády a kongregace, sekulární instituty a společnosti apoštolského života v České republice. Kostelní Vydří 1997, s. 181.
- 6 Karel Boromejský se narodil 2. října 1538. Ve svých 27 letech byl jmenován milánským arcibiskupem. Založil špitál pro žebráky, lékařskou službu pro nemajetné a spolky pro morálně ohrožené. V letech 1576–1578 vypukl v okolí Milána mor, po jehož ústupu platil výřevovnu pro chudé lidi. Zemřel 3. listopadu 1584. V roce 1610 – 1. listopadu – byl kanonizován – viz Dachovský, Karel: Svatý Karel Boromejský, 1538–1584. Praha 1995, s. 1–53.
- 7 AK, materiál k dějinám kongregace, nestránkováno.
- 8 Tamtéž, nestránkováno.
- 9 O příchodu sester do českých zemí a o tom, co tomuto kroku předcházelo, viz další samostatná kapitola.

rii kongregace, tedy období po roce 1945, protože pohled na její dějiny na tomto území je pak komplexnější a ucelenější. Vynikne taktéž ne nepodstatný fakt, že sestry po svém vyhnání z mateřského domu v Praze v roce 1952 našly právě v brněnské diecézi své hlavní útočiště – nový, i když ne oficiální mateřský dům ve Znojmě-Hradišti. Kongregace ve své činnosti přestala období první i druhé světové války, následně i komunistickou totalitu, přestože v utlumené podobě svého působení. Citelně se boromejek dotkl odsun německého obyvatelstva po druhé světové válce, kdy v letech 1945–1947 jich bylo postupně odsunuto 332¹⁰ (jedná se o více než čtvrtinu z počtu sester, které kongregace měla na konci druhé světové války). V době snahy o likvidaci řeholního života v padesátých letech 20. století byly boromejky nejvíce perzekvovaným ženským řeholním společenstvím v tehdejší Československu.¹¹ V dovedení studie až do dnešní doby tkví možnost, jak jasně postihnout a ukázat dynamický vývoj tohoto řeholního společenství v celé jeho šíři. Do dnešních dnů setrvaly členky této kongregace na území brněnské diecéze v jediném působišti.

Jednotlivé lokality, kde kongregace působila, jsou seřazeny ve studii chronologicky vzestupně podle data příchodu sester na tato působiště, protože často neznáme přesná data zahájení jednání, která mohla i o několik let předcházet a datum příchodu bývá spolehlivě doloženo jedním (nebo i více prameny).

U všech působišť jsou popsány nejdůležitější body jejich historie a případně velmi stručně je shrnut pozdější osud po odchodu sester. U domu v Brně na Údolní ulici je pro úplnost problematiky postihnout také zrod Kongregace Sester Těšitelky Božského srdce Ježíšova, neboť její vznik úzce souvisí s boromejkami – první Těšitelka vzešla z jejich řad, v nichž působila jako pomocná sestra.

Vzhledem ke kusým pramenům k některým filiálním domům může studie působit disproporcionálně, ale nebylo možno zpracovat dějiny jednotlivých domů (a taktéž některá údobí v jejich dějinách) stejně podrobně a vyváženě.

Příchod prvních sester do Čech a počátky jejich působení

Počátek činnosti kongregace souvisí s osobami Aloise Klara (1763–1833) a jeho syna Paula Aloise Klara. V roce 1807 se stal Alois Klar jedním ze čtyř zakladatelů pražského soukromého ústavu pro slepé děti. V roce 1832 založil Ústav pro zaopatřování a zaměstnání dospělých slepců. Prostředky k realizaci podniku opatroval prodejem svých spisů. Po jeho smrti v roce 1833 se pokračo-

10 AK, materiál k dějinám kongregace, nestránkováno.

11 Odsouzeno a vězněno bylo celkem 22 sester a taktéž padl rozsudek o – svou délkou poměrně neobvyklém – trestu dvacet let odnětí svobody pro Marii Bohumilu Langrovou, která nakonec byla po osmi letech propuštěna na amnestii – viz Vlček, Vojtěch: *Procesy s řeholnicemi v 50. letech*. In: Vlček, Vojtěch (ed.): *Ženské řehole za komunismu (1948–1989)*. Olomouc 2005, s. 62 a 67.

čovatelem započatého díla stal jeho syn Paul Alois Klar. Pro založený ústav vypracoval stanovy. Jeden z jejich článků hovořil o tom, že ústav má být předán Milosrdným sestrám sv. Karla Boromejského. Stanovy byly v krátkém čase potvrzeny i císařem. Problematické ovšem bylo to, že nejbližší členky kongregace sv. Karla Boromejského měly v této době sídlo ve Francii a bylo třeba vyřešit jejich případný příchod do Čech.¹²

Po zahájení jednání s představenými kongregace v Nancy obdržel Paul Alois Klar zprvu zamítavou odpověď. Později byl ochoten generální dům žádost o rozšíření kongregace do Čech vyslyšet pod podmínkou, že se v Čechách najdou dívky ochotné vstoupit ve Francii do noviciátu a odtud se na své působiště později vrátit. Kanovník Heřman Dichtl z Českých Budějovic, který byl rodinným známým Klarů, našel první dvě dívky – Terezii Waltrovou a Františku Fickarovou, které se 9. června 1834 společně s ním vydaly do Francie do mateřského domu kongregace v Nancy, aby zde prožily období noviciátu a poté se navrátily započít činnost nové větve do Prahy. V roce 1835 našel další dvě dívky pro noviciát v Nancy – Terezii Preinfalkovou a Janu Němcovou. V roce 1837 se přiblížil okamžik konce noviciátu prvních dvou sester, které mohly již složit sliby a odejít do Čech. U druhých dvou dívek bylo nakonec rozhodnuto, že po udělení dispense mohou sliby také složit, aby se mohly posléze vydat všechny sestry společně na cestu zpět do rodné země. Dne 8. září 1837 tak složily první čtyři české boromejky v Nancy sliby.¹³

Dne 28. září 1837 se dívky navrátily do Prahy a s nimi dvě francouzské sestry, které jim byly dány k doprovázení – Theresia Helvig a Ursula Boirson. Zde svým působením při Klárově ústavu slepců zahájily činnost nové větve boromejek.

Doba, ve které přišly do Čech, byla dobou poměrně výrazného rozvoje řeholních společenství a kongregací. Reforma a obnova zbývajících církevních řádů, které působily i po náboženských reformách Josefa II., probíhala v zemích habsburské monarchie od roku 1849. Z mužských řádů po polovině devatenáctého století vzrostl význam především redemptoristů a opravdu zcela mimořádného významu nabyly nově zakládané ženské kongregace a řeholní společenství. Jejich posláním bylo především působení na poli charitativním – práce v nemocnicích, sirotčincích, starobincích, v ústavech pro tělesně i duševně postižené a v dalších druzích sociálních ústavů. Nemalou roli sehrály tyto kongregace taktéž na poli vzdělávání a výuky (především dívek).¹⁴

12 Císař Josef II. poznal boromejky při návštěvě Marie Antoinetty ve Francii a dokonce se je pokusil uvést do Vídně. Sestry tam na krátkou dobu opravdu byly, ale záhy se vrátily zpět. Proto bylo nutné jednat o jejich případném příchodu přímo s generálním domem ve francouzské Nancy – viz AK, materiál k dějinám kongregace, nestránkováno.

13 AK, Kronika Milosrdných sester svatého Karla Boromejského, díl I., s. 16.

14 Jirásko, Luděk: Církevní řády, s. 13.

Na tomto místě je nutné si také uvědomit, že boromejky drží primát – svoji činnost u nás zahájily ještě před rokem 1848, a to jako první z nových společenství, jejichž hlavní cíl práce směřoval především ke zdravotnictví a charitativní péči. Boromejky svým příchodem do Čech přinášejí jisté novum v novodobé péči o potřebné. Teprve následně z nových kongregací zahájila činnost na poli sociální služby Kongregace chudých školských sester, pak Kongregace šedých sester III. řádu sv. Františka z Assisi a Kongregace Milosrdných sester sv. Kříže. Nutno také podotknout, že žádná z dalších později sem uvedených, anebo zde vzniklých řeholí, nedosáhla už pak takové šíře ani obsahové ani místní jako uvedené čtyři kongregace.¹⁵

Jak již bylo řečeno, své první působiště sestry našly při Ústavu slepců v Praze, v jehož prostorách zatím i bydlely. Jelikož do Prahy přišly téměř bez prostředků, byly hned od začátku svého působení odkázány na milodary a prostředky z různých nadací. Jedněmi z prvních podporovatelů (a těmi hlavními) se stali sourozenci František Jiří a Helena Lobkowiczovi. Podporovali sestry velmi výrazně materiálně i finančně.¹⁶ Bez Lobkowiczů a dalších dobrodinců by se dobročinnost boromejek nemohla zdaleka rozvinout do té míry, do které se to zdařilo v následujících letech.¹⁷ Rodící se řeholní společenství toužilo mít brzy vlastní zázemí, neboť poměry a vztahy v Ústavu slepých se zhoršovaly a sestry chtěly po vybudování vlastního mateřského domu s přílehlou malou nemocnicí z ústavu odejít. Tak v roce 1839 byly dány peníze, které kongregace doposud od dárců obdržela, do opatrování baronce Thysebaerthové, která je dala do záložny, aby přinášely zisk.¹⁸

K tomu, aby kongregace dále mohla provádět svoji činnost, bylo nutno zažádat o státní souhlas s působením sester v Praze. Dne 2. listopadu 1839 bylo uděleno nejvyšším rozhodnutím císaře státní schválení „Ústavu milosrdných sester svatého Karla Boromejského“. Pro společenství byly také vypracovány konstituce přizpůsobené místním poměrům v Čechách a bylo nutné je nechat schválit papežským stolcem, neboť pražský arcibiskup nemínil nechat kongregaci přijímat nové členky, dokud nebude mít místní nově vzniklé společenství stvrzené konstituce. Do Říma putovala 31. prosince 1839 žádost o schválení latinského textu konstitucí. Až v této době se přišlo na to, že francouzská větev boromejek nebyla dosud schvá-

15 Čáňová, Eliška: Činnost řeholních řádů a kongregací v Čechách (1848–1918). Praha 1997, s. 15.

16 AK, materiál k dějinám kongregace, nestránkováno.

17 AK, Kronika Milosrdných sester díl I., s. 48.

18 Kronika sester uvádí jmenovitě například tyto dary: 500 zl. od císařovny Marianny, 4000 zl. od kněžny Löwensteinové, 300 zl. od pana Rampla z Českých Budějovic, 1000 zl. od císařovny matky. Tyto prostředky byly dány sestrám na vybudování vlastního mateřského domu v Praze – viz tamtéž, s. 48.

lena papežem. Stalo se tak až 24. května 1841 kdy byl „Ústav milosrdných sester svatého Karla Boromejského“ schválen jako kongregace se třemi jednoduchými sliby – čistoty, chudoby a poslušnosti.¹⁹ Schválena byla nejen větev kongregace v Praze, ale konečně i základna v Nancy.

Snaha o získání vlastního mateřského domu neustávala ani při čekání na schválení papežem. V roce 1842 se kongregace, znovu za výrazné finanční podpory Františka Jiřího a Heleny Lobkowiczových, stala majitelkou dvou zahradních domků ve Vlašské ulici na Malé Straně v Praze. Tyto domky vytvořily základ pro mateřský dům, který byl 28. ledna 1843 slavnostně vysvěcen. První pacientka do malé šestilůžkové nemocnice byla přijata již téhož roku.²⁰ Dne 17. května 1843 složily svaté sliby (profesi) první dvě novicky přijímané již v Čechách. K volbě první generální představené české větve kongregace došlo 19. března 1846, kdy podle očekávání byla všemi hlasy zvolena dosavadní určená představená Theresia Helvig, která byla ustanovena průvodkyní sester do Čech.²¹

Postupně se začala činnost kongregace rozšiřovat po Čechách. Další filiální domy vznikaly vždy odchodem minimálně tří sester na místo nového působišť. Tak boromejky postupně začaly působit v dalších diecézích například v Podolí u Mělníka (1841), v Třeboni (1842), v Litoměřicích, v Prčici (1845), v Oseku (1847), v Liberci (1848) a v Českých Budějovicích (1849). V této době dostávala kongregace i další nabídky na svoje působení, ale musela je vzhledem k nedostatku sester odmítnout.²² Dále v roce 1854 byla převzata činnost v Rožďalovicích a také, a to 24. října, v ženské trestnici v Praze na Hradčanech.²³

Roku 1856 započaly sestry službu ve Všeobecné nemocnici v Praze.²⁴ Dříve než boromejky přenesly svoji činnost také na Moravu na teritorium brněnského biskupství, začaly působit například v Rakousku v Ischlu nebo v tehdy pruském Slezsku v Nise. Tohoto působišť si je třeba povšimnout trochu pozorněji, jelikož se stalo první samostatnou větví, oddělenou od pražského mateřského domu, a také z něj vyšly sestry pro jeden z námi sledovaných domů v brněnské diecézi.

19 Tamtéž, s. 99.

20 Nemocnice byla již třetím působišťem sester v Praze, jelikož na konci roku 1839 existoval po působišťi v ústavu slepců první filiální dům – Ústav sv. Notburgy – sirotčinec – viz tamtéž, s. 51.

21 Tamtéž, s. 146.

22 AK, Přehled rozvoje a činnosti kongregace v Českých zemích, strojopis, s. 2.

23 Převzetí ženské trestnice v Praze vnáší do činnosti boromejek v českých zemích dosti jiný rozměr. Služba u vězeňkyň nebyla nikdy v obvyklém rámci působení členek kongregace. Jedná se též o první státní ústav, který kongregace převzala – viz AK, Kronika Milosrdných sester díl II., s. 46.

24 Není účelem této studie vypsát seznam všech filiálních domů od příchodu sester do Čech, přesto byly pro představu vyjmenovány všechny filiální domy v Čechách v prvních dvou desetiletích působení kongregace, aby si čtenář mohl udělat představu o rozvoji činnosti.

V roce 1848 získaly sestry státní souhlas s převzetím arcibiskupského hospodářství v Nise. Dokonce zde mohl být zřízen i vlastní noviciát. Již v roce 1850 se ale rozhodl pražský mateřský dům niský noviciát zrušit. Po čase byl ale opět obnoven a dokonce došlo roku 1857 k papežskému schválení slezské, na Praze nezávislé větve kongregace boromejek.²⁵ Mateřský dům této větve byl roku 1871 přesunut do Třebnice (tehdy pruské Slezsko), roku 1879 přeložen do Těšína (tehdy rakouské Slezsko) a v roce 1889 vrácen zpět do Třebnice. Za situace, kdy se kongregační činnost poměrně rychle rozšiřovala, přišly sestry také na své první působiště v brněnské diecézi.

Příchod sester na území brněnského biskupství

Boromejky zahájily svoje působení v této diecézi v Líšni u Brna (dnes se jedná o městskou část) v roce 1862. Počátek jejich činnosti zde není spjat s osudy nikoho menšího, než jednoho z nejvýznamnějších moravských politiků devatenáctého století – Egberta hraběte Belcrediho (1816–1894), který si přál na svém líšeňském panství poskytnout dětem tamních rodičů lepší a organizovanou péči. Jako člověk vzdělaný a zcestovalý znal práci boromejek a obrátil se přímo na ně (viz dále).

Poté se sestry v brněnské diecézi začaly postupně usazovat na dalších místech. Jedná se o dvanáct míst, na kterých postupně působily. Tři z nich se nacházela přímo v Brně²⁶ a zbývajících devět na celém teritoriu biskupství. Do jejich celkového počtu jsem nezapočítala dům na Charbulově ulici v Brně a taktéž pět tzv. domečků (čtyři byly založeny ve městě Brně a jeden v Jihlavě v 70. a 80. letech 20. století, za účelem tehdy zakázané výchovy nových sester). K těmto šesti domům nebylo přidruženo přímo žádné místo, kde by jednotlivé sestry pracovaly v konkrétní sociální oblasti, protože komunity byly tajné a probíhala v nich pod vedením starších sester důchodového věku formace nového kongregačního dorostu. I přesto o nich bude také stručně řeč níže. V roce 1862, kdy přichází kongregace působit do Líšně, má již na našem území přes dvacet působišť a nové domy se budou poměrně rychle šířit do všech diecézí.²⁷

V době, kdy boromejky přišly, působila na území brněnské diecéze pouze tři ženská řeholní společenství – voršilky, které se zabývaly především výchovou dívek, s jedním působištěm v Brně a jejich výukou ve školách, alžbětinky, které pečovaly o staré, nemocné a opuštěné lidi, taktéž s jedním působištěm v Brně, a vincentky, které působily také převážně na poli zdravotnické péče. Počet všech

25 Packa, Martin: Působení Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského v čs. Slezsku a severní Moravě v letech 1945–1953, oborová práce k státní magisterské zkoušce, Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity. Opava 2005, s. 18.

26 Působiště v Líšni je počítáno podle dnešního stavu taktéž za působiště brněnské.

27 AK, materiál k dějinám kongregace, nestránkováno.

sester k začátku roku 1863 byl 63.²⁸ Všechna tato řeholní společenství postupně začala rozšiřovat svoji činnost a také začala přibývat další.

Dějiny jednotlivých filiálních domů kongregace v brněnské diecézi Brno-Líšeň

Dne 23. června 1862 předložil Egbert hrabě Belcredi generální představené kongregace²⁹ Eufemii Němcové obsáhlou zprávu o svých plánech. V Líšni hodlal založit ústav, ve kterém by byly vyučovány dívky ženským pracím, a taktéž projevil přání, aby boromejky zřídily opatrovnu pro nejmenší děti a případně pečovaly o sirotky.³⁰ Pro tyto účely byl hrabětem zakoupen selský statek se dvěma obytnými domky s pozemky o výměře jednoho lánu. Sestry s plány hraběte Belcrediho souhlasily. Dne 24. října bylo dopisem generální představené Eufemie Němcové sděleno, že kongregace se ústně dohodla s hrabětem Belcredim na tom, že v jím darovaných domcích bude provádět dobročinnou činnost – péči o chudé a nemocné (což se nakonec neuskutečnilo), výuku ručních prací a později také školní vyučování dívek. Taktéž byl, prostřednictvím ordinariátu, požádán brněnský biskup Antonín Arnošt hrabě Schaffgotsche, aby vzal tuto věc na vědomí a přijal boromejky do své otcovské ochrany.³¹ Tak již 11. listopadu téhož roku přijely do Líšně první tři sestry z mateřského domu v Praze – vůbec první tři boromejky na území brněnského biskupství. V jednom ze zakoupených domků bydlely a v druhém byla zřízena dívčí škola, pracovna i opatrovna.

V dalším roce se začalo se stavbou nové budovy vhodné pro školní výuku a trvalé bydlení sester.³² Na dotaz brněnského ordinariátu ze dne 17. února 1863 číslo 151, sdělila generální představená dopisem z 9. března, že škola kongregace v Líšni nemá žádný vlastní vyučovací plán a že se řídí předpisy platné direktivy a bude vyučovat předměty určené pro triviální školu. Dále sdělila, že v pracovně se bude mimo jiné vyučovat pletení, háčkování a zašívání.³³

Nově postavená školní budova byla v průjezdu označena reliéfním znamením rodu Belcredi a ve druhém patře domu byla zřízena kaple sv. Josefa. Náklady na ni

28 Personalstand der Secular- und Regular-Geistlichkeit des Bisthums in Mähren im Jahre 1863. Brünn 1863.

29 Není-li uvedeno jinak, rozuměj generální představenou pražské větve boromejek.

30 AK, Kronika Milosrdných sester díl III., s. 1.

31 Moravský zemský archiv (MZA), fond E 80 Biskupský ordinariát, inv. č. 569, sign. B160/1c Filiální dům v Brně-Líšni, kart. 120.

32 Košťál, Pavel: Klášter a škola kongregace milosrdných sester sv. Karla Boromejského v Líšni, Líšeňské noviny, číslo 11, listopad 2006, s. 11.

33 MZA, fond E 80 Biskupský ordinariát, inv. č. 569, sign. B160/1c Filiální dům v Brně-Líšni, kart. 120.

se vyšplhaly na 22 tisíc zlatých rakouské měny.³⁴ Dne 9. dubna bylo přípisem číslo 7038 c. k. místodržitelství povoleno vyučování dívek.³⁵ V roce 1864, po zrušení vyučování chlapců v nevyhovující budově radnice, převzala kongregace na přání hraběte Belcrediho také jejich výuku.³⁶ Za prusko-rakouské války se prostory školy změnilo dočasně na lazaret, kde byli ošetřováni prušští vojáci.³⁷

V roce 1874 byla dosavadní koedukovaná škola opět rozdělena. Výuka chlapců se přestěhovala do budovy bývalého lihovaru. V roce 1886 přibyla k dosavadním budovám nová pro dětskou opatrovnu, která si vyžádala náklady šest tisíc zlatých rakouské měny, které uhradil hrabě Belcredi. Zde bylo pečováno o předškolní děti obou pohlaví.

Průměrný počet dětí vyučovaných v klášterní škole již od jejího vzniku výrazně stoupal. Zpočátku přicházelo 236 žákyň školou povinných a tehdy byla škola pravděpodobně dvojtřídní. Od roku 1868 je již doložena jako trojtřídní. V roce 1892 při průměrné návštěvě 404 žákyň škola figuruje jako čtyřtřídní, v letech 1893/1894 jako pětītřídní se 425 žákyněmi.³⁸ Údaje o počtu dětí v opatrovně nemáme pro tuto dobu uchovány. V roce 1905 žádaly sestry Zemskou školní radu o právo veřejnosti pro dívčí školu. Ta byla vizitována zemským školním inspektorem A. Krondlem, který její stav shledal uspokojivým a přislíbil udělení práva veřejnosti. To však bylo líšeňské škole po prvotním zamítnutí a opětovné žádosti ze dne 19. října 1907 nakonec uděleno až roku 1908 výnosem číslo 356 II ministerstva kultu a vyučování z 8. září.³⁹ Od počátku školního roku 1909/1910 byla škola rozšířena znovu – na šestitřídní s 465 žákyněmi. Návštěvnost školy byla v průběhu roku značně kolísavá. Zatímco v měsících zimních byla poměrně dobrá, v letních zejména starší dívky pomáhaly s pracemi doma a v hospodářství svým rodičům a docházka do školy značně poklesla. Na tuto skutečnost si sestry stěžovaly a vyzývaly rodiče, aby dívky do školy přece jen posílali.⁴⁰ V opatrovně bylo roku 1911 pečováno o 72 chlapců a 98 děvčat.⁴¹ Školní

34 Archiv města Brna (AMB), fond M 115 Dívčí klášterní škola národní, Brno-Líšeň 1863–1949, inv. j. 324 Kronika dívčí školy v Líšni.

35 Opis přípisu – viz MZA, fond E 98 Boromejky Brno-Líšeň, kart. 1.

36 AMB, fond M 115 Dívčí klášterní škola národní, Brno-Líšeň 1863–1949, inv. j. 324 Kronika dívčí školy v Líšni.

37 Košťál, P.: Klášter a škola kongregace milosrdných sester sv. Karla Boromejského v Líšni, Líšeňské noviny, číslo 11, listopad 2006, s. 11.

38 AMB, fond M 115 Dívčí klášterní škola národní, Brno-Líšeň 1863–1949, inv. j. 324 Kronika dívčí školy v Líšni.

39 Tamtéž.

40 Tamtéž.

41 AMB, fond M 117 Dětská opatrovna při dívčí klášterní škole s právem veřejnosti v Líšni, inv. j. 1

rok měl stabilní řád – zahájen byl slavnostní bohoslužbou s litanii k Duchu svatému a poté čtením školního řádu. V průběhu roku bývala slavnost prvního svatého přijímání, velmi slavnostní charakter měl také průvod na svátek Božího těla, kterého se účastnily žákyně i učitelky. Taktéž bývaly na den sv. Marka a v tzv. křížových dnech průvody do polí. Na dušičky dívky s učitelkami navštěvovaly obřady za zemřelé v kostele a na hřbitově. Každým rokem také byly připomínány narozeniny a svátek císaře. O Vánocích dívky předváděly vždy nějaké divadelní představení, které v průběhu roku nacvičily. Taková představení hrály i děti z opatrovny. Líšeňská vrchnost po většinu let podělila na Vánoce děti sladkostmi, jablky, ořechy a drobnými dárky a šest až dvanáct nejchudších žákyň bylo poděleno oblečením a obuví. V zimním období bývala za finanční podpory hraběcí rodiny v klášterní kuchyni vařena polévka, kterou denně dostávalo v průměru sto dětí. Před závěrem školního roku skládaly dívky zkoušku z náboženství. Rok končil slavnostní bohoslužbou a zpěvem *Te Deum*.⁴²

Za první světové války počet dívek navštěvujících školu značně poklesl. Jejich potřeba při pracích v domácnosti se stala palčivější vzhledem k tomu, že muži byli nasazeni ve válce. Dívky již od školního roku 1914/1915 vypomáhaly se sběrem ostružinového a jahodového listí na čaj a mezi rodinami žákyň byly dělány také sbírky na vlnu, ze které pak byly pleteny ponožky, rukavice, šály a kukly, které byly prostřednictvím Červeného kříže posílány vojákům na frontu.

V roce 1915 byla uzavřena dětská opatrovna, jelikož sestra Ubalda Struháčková byla povolána do Prahy k ošetřování vojáků a nebyla za ni vhodná náhrada.⁴³ Po válce však byla opět otevřena. Ve školním roce 1919/1920 se do školy přihlásilo 564 žákyň, což bylo v její historii doposud nejvíce. Jejich počet ale v průběhu roku opět klesl. V roce 1929 byla v měsících lednu, únoru a březnu poskytnuta nákladem obce a Okresní péče denní dávka mléka pro 70 nejchudších žákyň školy. I v následujících letech toto opatření zůstalo, jen někdy bylo nahrazeno vařením polévky jako v dřívějších dobách. Ve školním roce 1939/1940 byla třída opět redukována na pětitřídní, z důvodu odchodu mnoha žákyň do měšťanské školy.⁴⁴

V době mobilizace od 24. do 28. září 1938 byli v dívčí klášterní škole ubytováni vojáci 43. pluku československé armády. Léta druhé světové války poznamenala činnost sester v Líšni podstatně radikálněji než léta té první. V roce 1941 byla část jejich pozemků zabrána firmou Flugmotorwerke Ostmark za účelem obrany státu

Opatrovna seznam dětí 1910/11–1911/12.

42 AMB, fond M 115 Dívčí klášterní škola národní, Brno-Líšeň 1863–1949, inv. j. 324 Kronika dívčí školy v Líšni.

43 Tamtéž.

44 AMB, fond M 115 Dívčí klášterní škola národní, Brno-Líšeň 1863–1949, inv. j. 323 Kniha konferenčních protokolů.

(byla zde vybudována továrna na letecké motory), což bylo boromejkám sděleno přípisem Obecního úřadu v Líšni z 13. srpna téhož roku.⁴⁵

V roce 1943 došlo ke zrušení dívčí školy sloučením s chlapeckou obecnou školou, přičemž výuka probíhala jak v budově chlapecké, tak klášterní školy. Ke dni svého zrušení 31. srpna 1943 měla klášterní škola pět tříd, jež navštěvovalo 206 žákyň.⁴⁶ Vyučování převzaly na škole civilní učitelky a řádové sestry se rozjely na nová působiště až na Norbertinu Bednaříkovou, která byla zaměstnána výukou náboženství na veřejné škole a taktéž v letech 1944 a 1945 pečovala o nemocné přímo v jejich domovech. V srpnu 1944 byla budova školy obsazena vojáky, kteří zde bydleli a značně poničili její vybavení. Záhy po skončení války bylo vyučování na škole obnoveno. Neuběhl však dlouhý čas a škola byla v roce 1948 k 1. září zestátněna⁴⁷ a byl ustanoven nový učitelský sbor. Sestry učitelky z Líšně byly opět odvolány na jiná místa. Dnem 12. února 1949 byla definitivně ukončena činnost klášterní školy v souvislosti s oficiální proticírkevně vedenou politikou státu.⁴⁸ I přes ukončení vyučování ještě zůstaly v klášteře, ve kterém již uhájily pro svoje potřeby pouze prostory kaple a klauzury, tři sestry, které se staraly o klášterní hospodářství.

Dne 29. srpna roku 1950 byl sestrám církevní referentkou Městského národního výboru doručen přípis Státního úřadu pro věci církevní ze dne 26. srpna 1950,⁴⁹ sdělující, že z důvodu účelnějšího využití klášterních budov je nutno, aby se do 30. srpna téhož roku vystěhovaly do kláštera v Albrechticích. Následujícího dne v šest hodin ráno přijelo pro zbývající členky kongregace auto, které je tam odvezlo. Tento den znamenal definitivní ukončení činnosti boromejek v Líšni. Klášter byl zrušen a jeho hospodářství převzalo Jednotné zemědělské družstvo Líšeň.⁵⁰

Nová Říše

V roce 1858 byl na památku narození korunního prince Rudolfa v obci Nová Říše ustaven Dobročinný spolek korunního prince Rudolfa.⁵¹ Prvním předsedou

45 MZA, fond E 98 Boromejky Brno-Líšeň, inv. č. 4 Zabraní pozemků kláštera firmou Flugmotorwerke Ostmark, kart. 1.

46 AK, materiál k dějinám filiálního domu v Líšni, nestránkováno.

47 Tento krok byl součástí vlny zestátnování škol, která probíhala již od dubna 1948 – viz Schildbergerová, Assumpta, Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského. In: Ženské řehole za komunismu 1948–1989. Olomouc 2005, s. 215.

48 Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského: Láska smrti nekončí. Český Těšín 2006, s. 39.

49 AK, přípis Státního úřadu pro věci církevní č. j. 26.k-ž-1950 z 26. srpna 1950.

50 AK, materiál k dějinám filiálního domu v Líšni, nestránkováno.

51 „Za příčinou narození císařského dědice trůnu, pro věrné národy rakouské tak radostiplného,

byl zvolen starosta obce Josef Hris. Výborem spolku bylo rozhodnuto, že v obci bude zřízena nemocnice pro chudé a opuštěné nemocné. Na její zřízení věnovala obec Nová Říše 400 zlatých jako základní jistinu se závazkem, že bude tak dlouho k této jistině přispívat pět procent úroků, až potřebný obnos bude pohromadě. Také premonstrátská kanonie přispěla na dobročinný účel, a navíc byla vypsána loterie, která přinesla nemalé finanční prostředky.⁵² Spolkem bylo následně zakoupeno spáleniště budovy č. p. 41 na západní straně náměstí v Nové Říši, které bylo zvýšeno o jedno patro, a ústav byl 21. srpna 1863 slavnostně vysvěcen opatem premonstrátského kláštera v Nové Říši Antonínem Šírkem a nazván Nemocnicí korunního prince Rudolfa. Dále bylo potřeba vyřešit, kdo převezme jeho vedení. Jménem spolku o toto byla panem Marcelinem Riessem požádána tehdejší generální představená boromejek Eufemie Němcová. Tou bylo po její návštěvě a po jednáních o nutných úpravách převzetí ústavu přislíbeno. V roce 1864 vyšly tiskem stanovy spolku, jimiž byl každý člen zavázán k pravidelným příspěvkům, aby fond měl i nadále prostředky nutné k ošetřování chudých nemocných. Další peníze byly získávány výnosy z divadel, koncertů apod. Do spolkové nemocnice měl být přijímán každý bez rozdílu pohlaví, stavu, náboženství a příslušnosti, přičemž přednost při nedostatku místa by měli obyvatelé katastrální obce Nová Říše.⁵³

Dne 8. ledna 1864 přišly do Nové Říše tři boromejky z pražského mateřinice a hned následujícího dne převzaly správu ústavu. Do stanov spolku bylo pak včleněno také převzetí a hlavně vedení ústavu sestrami.⁵⁴ Jelikož při působitích boromejek bývala většinou snaha sdružovat více dobročinných účelů, tak i v Nové Říši brzy chtěly otevřít opatrovnu a také industriální školu. Za tímto účelem byla vyhlédnuta sousední usedlost č. p. 40, která by byla dostavěna do stejné výše souměrně s dosavadním ústavem. Generální představená kongregace na tento účel dala 200 zlatých.⁵⁵

vyhověl pan Josef Hris, tehdejší přednosta v Nové Říši, nejvyššímu přání Jeho c. k. apoštolským veličenstvem vyslovenému – aby totiž na místě všech obyčejných slavností a osvětlení nějaký dobrý skutek vykonán byl – tím způsobem, že svolal všechny údy obce Novoříšské již volení býti mohou, a tito uzavřeli, na ustavičnou této přeblahé události paměť, vyvoliti ze svého středu výbor, který sobě vytknul za úkol, zříditi v Nové Říši nemocnici pro chudé – viz Státní okresní archiv Jihlava (SOKA Jihlava), Římskokatolický farní úřad Nová Říše 1701–1952, inv. č. 212 Stanovy dobročinného spolku korunního prince Rudolfa v Nové Říši, s. 5, kart. 8.

52 Loterie vynesla 3200 zlatých rakouské měny – viz Židek, Cyril: Památka na slavnost posvěcení Ústavu korunního prince Rudolfa v Nové Říši, dne 21. 8. 1878. Třebíč 1878, s. 6.

53 Tamtéž, s. 12.

54 „Vnitřní správu spolkového ústavu povede Kongregace sester svatého Karla Boromejského“ – viz tamtéž, s. 15.

55 AK, Kronika Milosrdných sester díl III., s. 21.

Na žádost novoříšského faráře Antonína Haubera přislíbil císař František Josef I. při audienci 17. července roku 1865⁵⁶ ústavu v Nové Říši v budoucnu podíl ze státní loterie. Dne 26. září téhož roku císař skutečně schválil přijetí nemocnice korunního prince Rudolfa v Nové Říši do seznamu a ve stanovené době měla podíl na výtěžku c. k. státní loterie. Roku 1867 přispěla částkou 900 zlatých rakouské měny rakouská císařovna Karolína Augusta⁵⁷ a po císařově příslibu byl dům č. p. 40 zakoupen ještě téhož roku za 4263 zlatých rakouské měny. Dne 8. září 1868 došel z Brna přípis s potěšující zprávou, že podle nejvyššího rozhodnutí panujícího císaře z 30. srpna 1868 obdrží novoříšská nemocnice z výtěžku dvanácté státní dobročinné loterie šest až osm tisíc zlatých. Rozhodnutí finančního ministerstva z 15. prosince 1869 pak spolku sdělilo, že „Jeho Veličenstvo císař pán z výnosu této loterie ráčil darovat osm tisíc zlatých rakouské měny“.⁵⁸ Roku 1877 se výbor rozhodl definitivně přestavět celý objekt a dokončit kapli sv. Rudolfa. Již od roku 1876 do konce roku 1877 přispělo více anonymních a tři jmenovaní dobrodinci různě vysokými peněžními částkami, které dohromady sečteny daly sumu 251 zlatých a 50 krejcarů rakouské měny.⁵⁹

Dostavba domu byla zahájena 1. dubna 1878 a velmi rychle pokračovala, takže již 20. srpna stála na místě dvou původních domů č. p. 41 a 40 nová budova. O den později, dne 21. srpna téhož roku (dvacet let po ustavení dobročinného spolku), byl celý ústav slavnostně vysvěcen. Jednalo se o jednopatrovou budovu, rozdělenou kaplí na dvě křídla. V levém křídle byla hovorna, chudobinec, nemocnice a pracovna sester. V mladším pravém křídle vznikl byt učitele, opatrovna a školní místnosti s knihovnou (čítající cca 400 svazků).⁶⁰ Na domě pod reliéfem Božího oka byl nápis „Monumentum nativitatis archiducis et heredis

56 Farář Hauber informoval o audienci představenou kongregace těmito slovy: „Velevážená paní generální představená. Dovoluji si podat účivou zprávu, že jsem minulého měsíce července učinil důležité opatření pro náš spolkový ústav. Byl jsem totiž ve Vídni a prostřednictvím svých vlivných přátel jsem se lehce dostal dne 17. července k audienci Jeho Veličenstva, císaře. Předal jsem mu stanovy ústavu i výroční zprávu s nejpokornější prosbou o sebestmenší kvótu z výtěžku státní loterie k rozšíření a zajištění „Nemocnice korunního prince Rudolfa“ v Nové Říši. Císař mě milostivě vyslechnul, projevil radost z dobročinného díla, a jak jsem se brzy dozvěděl, označil mou žádost nejvyšší signaturou. Také ostatní má jednání v Brně, ve Vídni a v Telči nebyla bez výsledku. Proto se utěšuji blahou nadějí, že můj pokus bude mít dobrý výsledek. Dej Bůh, abychom brzy mohli koupit a přestavět sousedův dům a řádně honorovati námahy ctihodných sester. Pak by náš dobročinný ústav byl zajištěn pro budoucnost.“ Viz AK, Kronika Milosrdných sester díl III., s. 22.

57 Židek, C.: Památka na slavnost, s. 8. Karolína Augusta Bavorská byla čtvrtou manželkou císaře Františka I.

58 Tamtéž, s. 8.

59 Tamtéž, s. 9.

60 Foltýn, Dušan a kol.: Encyklopedie moravských a slezských klášterů, Praha 2005, s. 461.

regni Rudolfa nati. 21. Aug. 1858". Pod nápisem ve výklenku byl plechový reliéf ukřižovaného Krista. K domu náležela velká zahrada.

Provoz ústavu byl v dalších letech hrazen nadále z příspěvků obce a z darů dobrodinců. Sestrám platil spolek také obnos za opatrování chudých, nemocných a dětí – tzv. vestiář. Podporovatelé ústavu nepřispívali pouze finančními dary, ale například také oděvem a dárky pro děti o Vánocích a dřívím na topení. Mezi dlouholeté podporovatele patřili jmenovitě tito: kanonie novoříšská, hraběnka Marie z Wallisů, velkostatky knížete Emanuela Collalto v Brtnici, hraběte Leopolda Lichtenstein-Podstatského v Telči a hraběte Josefa z Wallisů v Budiškovcích.⁶¹ V roce 1884 obdržel ústav odkaz Marie Lickové, †1. prosince 1882, ve výši 50 zlatých rakouské měny, což byla poměrně výrazná částka.⁶²

O početním stavu ošetřovaných v nemocnici a chudobinci a dětí, o které sestry pečovaly v opatrovně a industriální škole, se dozvídáme poprvé z výroční zprávy spolku za rok 1884. Hovoří o osmi osobách v nemocnici a třech stařenách v chudobinci. V opatrovně se pak toho roku sestry staraly průměrně o 60 dětí. Hmotný stav spolku k roku 1884 činil přibližně devatenáct tisíc zlatých rakouské měny.⁶³ Náklady na byt a stravu starců hradila částečně obec a u dětí je platili rodiče. Méně majetným rodičům bývaly poplatky sníženy na polovinu nebo prominuty úplně. Stejná praxe trvala i v následujících letech. V roce 1895 opatrovnu navštěvovalo 27 dívek a 39 hochů, industriální výuku 99 dívek a ošetřováno bylo pět nemocných.⁶⁴ Pro další léta nejsou sledovatelné počty dětí a nemocných ani události v klášteře. Fond farního úřadu v Nové Říši obsahuje až výroční zprávy za léta 1902–1921. Z nich se dozvídáme, že v roce 1902 navštěvovalo opatrovnu již 89 dětí a industriálním pracem bylo vyučováno 197 děvčat, což je oproti roku 1895 značný nárůst. Sledujeme-li dochované výroční zprávy pro další léta, objevují se v nich údaje o počtu dětí v opatrovně a počtu dívek vyučovaných industriálním pracem a o ošetřovaných obecních chudých a nemocných. Také přinášejí pravidelné zprávy o dobrodincích, kteří přispěli dřevem na topení a o slavnosti vánočního stromku, kdy bývaly děti pravidelně podělovány oblečením a dárky. Běžný počet dětí, o něž se sestry staraly, kolísal přibližně mezi 60 a 90 dětmi obojího pohlaví v opatrovně a 120–150 dívkami v industriální škole. Účelem této studie není sledo-

61 Žídek, Cyril: Památka na slavnost, s. 14.

62 AK, Výroční zpráva o činnosti spolku „Dobročinného ústavu korunního prince Rudolfa“ v Nové Říši na rok 1884, přednesená jednatelem ve valné hromadě téhož spolku dne 16. dubna 1884, Jihlava, nestránkováno.

63 Ovšem dohromady v hotovosti, dlužních úpisech a také s cenou obou nemovitostí spolku – viz tamtéž, nestránkováno.

64 SOKA Jihlava, Římskokatolický farní úřad Nová Říše 1701–1952, inv. č. 211 Dobročinný ústav (spolek) korunního prince Rudolfa, kart. 8, fol. 9.

vat přesná čísla pro všechny roky, lze se tak omezit na konstatování, že nedocházelo v těchto letech k nějakým velmi výrazným změnám počtů dětí.

Již v roce 1914 se ve výroční zprávě spolku za rok 1913 objevily návrhy na zřízení sirotčí kolonie v ústavu. Pro rok 1916 je ve výroční zprávě vykázána péče již o pět sirotků. Ve výroční zprávě ze dne 19. dubna 1917 za rok 1916 se hovoří také o tom, že ústav se mění čím dál víc v sirotčinec – je zde již sedm sirotků, a to čtyři školního věku a tři náležící do opatrovny. Téhož roku bylo v opatrovně pečováno o 78 dětí, dále jedenáct nemocných a tři obecní chudé.

V roce 1917 se spolek od místní představené dozvěděl o úmyslu generální představené kongregace Elekty Zaunmüller odvolat sestry z působiště v Nové Říši. Příčinou této snahy měl být nedostatek sester v Praze, a taktéž pocit, že zdejší pole působnosti je příliš úzké a že spolek nemůže poskytnout vše potřebné k výkonu poslání boromejek. Spolkem byl dne 22. července 1917 napsán dopis, ve kterém bylo generální představené vylíčeno působení a výčet činností sester zde s žádostí o jejich ponechání, jelikož spolek považoval tuto činnost za podstatnou. Poukazuje na to, že v roce 1917 bylo v dětské opatrovně 70 dětí, v sirotčinci sedm, ošetřováno k tomu jedenáct nemocných a tři starci a vyučováno industriálním pracem okolo 160 dívek.⁶⁵ Generální představená německy psaným dopisem z 28. července 1917 sdělila prelátu Ferdinandu Hotovému, že sice kongregaci tísní citelný nedostatek sester a je třeba jejich rostoucího počtu, ale přesto se nakonec po žádosti nechce působení v Nové Říši vzdát dříve, než by se ukázalo, že se činnost dále zužuje. Rovněž sdělila, že byla informována sestrami o tom, že do ústavu jsou přijímáni taktéž sirotci a že jde o druh činnosti, kterou si přejí vykonávat především.⁶⁶

V dalších letech byli do ústavu přijímáni stále noví sirotci také z řad dětí po válečných padlých. V jednatelské zprávě za rok 1917 z 18. dubna 1918 již nenacházíme zmínku o vyučování dívek industriálním pracem. Byli ošetřováni čtyři nemocní, tři starci, osm sirotků (z nichž čtyři váleční) a do opatrovny, která byla pro epidemii od 17. prosince 1917 do 10. dubna 1918 uzavřena, chodilo cca 70 dětí.⁶⁷ V roce 1918 bylo v ústavu jedenáct sirotků, v roce 1919 sedm a v roce 1920 třináct sirotků.

V roce 1921 a počátkem roku 1922 bylo přistoupeno k úpravám stanov spolku, protože dosavadní z roku 1864 již příliš neodpovídaly skutečnému statu quo. Ústav se postupem doby z nemocnice zmíněné prvními stanovami změnil především na sirotčinec a dětskou opatrovnu. Výbor spolku byl také vybídnut výnosem okresní správy politické v Dačicích, aby upravil název spolku tak, aby vyhovoval změnám

65 AK, dopis předsedy spolku Ferdinanda Hotového generální představené.

66 AK, dopis ctihodné matky Elekty Zaunmüller prelátu v Nové Říši a předsedovi dobročinného spolku Ferdinandu Hotovému.

67 SOKa Jihlava, Římskokatolický farní úřad Nová Říše 1701–1952, inv. č. 211 Dobročinný ústav (spolek) korunního prince Rudolfa, kart. 8, fol. 116.

státním poměrům.⁶⁸ Dne 8. ledna 1922 byly schváleny mimořádnou valnou hromadou spolku nové stanovy a následně dne 18. ledna 1922 vzaty na vědomí zemskou správou politickou.⁶⁹ Na téže valné hromadě bylo odhlasováno přejmenování spolku na Dobročinný ústav se sídlem v Nové Říši na Moravě a byla také zamítnuta žádost obce o přenechání prostor ústavu pro III. třídu měšťanské školy, která byla zřízena v roce 1920, a udržována obcí.⁷⁰ V ústavu bylo v roce 1921 pečováno v opatrovně o cca 35 až 45 dětí, v sirotčinci o osm dětí, dále o dva chudé a jednoho nemocného. V dalších letech se činnost ústavu zřejmě ustálila již pouze na opatrování dětí a sirotčinec. Dochována je poté výroční zpráva za rok 1943. Z ní se dozvídáme, že v roce 1943 bylo v ústavu čtrnáct chovanců (dva chlapci a dvanáct děvčat). Děti školou nepovinné byly vychovávány v ústavu a sedm dětí školou povinných docházelo do obecné a hlavní školy v Nové Říši. V dětské útulně bylo 40 dětí, jejichž rodiče se přes den mohli věnovat pracem na polích a v hospodářství.⁷¹

V roce 1945 se počet sester v Nové Říši snížil na dvě (pro chod ústavu byly ovšem potřeba tři až čtyři), z nichž ani jedna neměla kvalifikaci pro péči o mládež. Tento stav byl nadále neudržitelný, proto již 24. října 1945 oznámila vikářka Bohumila Langrová představené v Nové Říši Marii Basilianě Blahoutkové, že zbylé sestry bude muset odvolat, jelikož není nikdo, kdo by mohl být do Nové Říše k dětem poslán. Sdělila dále, že to bude muset napsat pánům z dobročinného spolku, že ti snad za pomoci charity naleznou nové síly pro péči o děti v tomto ústavu.⁷² Úmysl odejít z Nové Říše byl sdělen předsedovi spolku a svazu Charity v Brně. Dochovala se reakce Charity na plánované odvolání sester. Dopisem z 10. prosince 1945 žádal její ředitel, aby byly ponechány v Nové Říši alespoň do dne, kdy přijdou nové.⁷³ Jednáno bylo tou dobou již s Kongregací sv. Cyrila a Metoděje. Zbývající dvě boromejky odešly z Nové Říše do Prahy dne 14. prosince 1945 po předání domu a jeho inventáře a na jejich místo nastoupily skutečně členky Kongregace sv. Cyrila a Metoděje. Odchod byl oznámen ordinariátu brněnské diecéze, který jej vzal na vědomí přípisem z 18. ledna 1946.

Brno – Údolní ulice

Kongregace měla v plánu přenesení činnosti také přímo do města Brna. Chtěla zde zřídit opatrovnu pro chudé obyvatelstvo, dívčí pracovnu a nedělní školu. Za tímto účelem byla vyhlédnuta usedlost (bývalá továrna na sukna) pana

68 Výnos číslo 21321 ze dne 3. listopadu 1921 – viz tamtéž fol. 146.

69 Tamtéž, fol. 146.

70 Již od 1. září 1921 byly v ústavu dvě třídy měšťanské školy, za něž platila obec pronájem a taktéž provedla potřebné úpravy – viz tamtéž, fol. 146.

71 AK, výroční zpráva spolku ze dne 31. prosince 1943 za rok 1943.

72 AK, dopis generální představené Bohumily Langrové sestře Basilianě z 24. října 1945.

73 AK, přípis Svazu Charity Brno ze dne 10. prosince 1945, č. j. 1005/II-45.

Kolínka ve Švábské (později Údolní) ulici. V roce 1862 tuto budovu kongregace zakoupila. Biskup Antonín Arnošt hrabě Schaffgotsche projevil dopisem přání, aby zde kongregace co nejdříve činnost zahájila.⁷⁴ Nakonec až 19. září 1864 přišly z pražského mateřince do Brna čtyři sestry, aby zde zahájily svoji činnost v opatrovně a v industriální škole. V domě bylo zatím ponecháno několik nájemníků, kteří se postupně vystěhovali. V jedné z místností byla zřízena provizorní kaple a dům spolu s ní byl 22. září 1864 vysvěcen. Již 1. října téhož roku byla otevřena opatrovna a pracovna a 9. října bylo do péče sester svěřeno 62 dětí z nejchudších rodin. Pracovna s výukou ručních prací byla pro 24 větších dívek. Již 9. září 1865 se dočkaly sestry úředního schválení své činnosti zde – přípisem c. k. místodržitelství.⁷⁵ Téhož roku příspěvky dobrodinců umožnily sestrám podělit 80 dětí v opatrovně i žákyne pracovny malými dárky, botami, hračkami, vánočkami a drobnostmi, tak jako to bývalo na vánoční svátky běžnou praxí nejen v tomto, ale i v ostatních domech kongregace. Největšími přispěvateli brněnského domu byli již od jeho počátků biskup Antonín Arnošt hrabě Schaffgotsche, pání hrabata Max a Josef Seilernovi, manželka vládního rady paní Lemoniérová a paní baronka Badoassi.⁷⁶

Za prusko-rakouské války byla činnost v domě na Údolní částečně zastavena – dne 2. ledna 1866 byla uzavřena industriální pracovna i opatrovna pro děti. Sestry byly odvolány na pomoc do lazaretu v Králově Poli, kde několik set raněných čekalo na ošetření. Poté mezi nemocnými propukla epidemie cholery, které podlehla i jedna ze sester.⁷⁷ Boromejky se vrátily zpět do opatrovny počátkem října téhož roku a brzy na to se mohly vrátit i dívky do pracovny.

Dne 7. října 1873 byl informován biskup Karel Nöttig dopisem generální představené Eufemie Němcové o úmyslu zřídit v domě dvojtřídní dívčí soukromou školu.⁷⁸ Dne 9. října tuto skutečnost vzal na vědomí. V roce 1874 byla vystavěna budova č. 39, ve které byla umístěna dívčí škola (pozdější penzionát) a nová kaple, zasvěcená svatému Karlu Boromejskému, která byla 14. září slavnostně vysvěcena.⁷⁹ Dívčí škole bylo uděleno právo veřejnosti výnosem zemské školní rady

74 AK, Kronika Milosrdných sester III. díl, s. 25.

75 Tamtéž, s. 26.

76 Tamtéž, s. 27.

77 Jednalo se o sestru Ladislavu Kempfovou, která zemřela v srpnu 1866 a 22. srpna byla pohřbena na lišeňském hřbitově – viz AK, materiál k dějinám filiálního domu na Údolní ulici v Brně, nestránkováno.

78 MZA, fond E 82 Biskupská konzistoř, inv. č. 3690, sign. B 612 Kongregace sester sv. Karla Boromejského, sestry III. řádu sv. Františka 1864–1949, kart. 1004, fol. 114.

79 Foltýn, D. a kol.: Encyklopedie, s. 230.

č. 2632 ze dne 13. dubna 1877.⁸⁰ V roce 1882 vznikl v domě útulek pro staré ženy.⁸¹ Od roku 1887 přikoupily sestry zchátralé okolní objekty č. 41 a 43 a rozšířily ústav o další pavilony.

Zemská školní rada prodloužila soukromé dívčí škole, která změnila svoji podobu z dosavadní šestitřídní na dvojtřídní pro vzdělávání dívek ve věku jedenáct až čtrnáct let, výnosem č. 11643 ze dne 9. června 1899, právo veřejnosti.⁸² Také vznikl pokračovací kurs, ve kterém bylo vyučováno náboženství, němčina, matematika, péče o domácnost, dobré chování, zpěv, krásnopis, kreslení a především ruční práce. V roce 1901 byl zakoupen od paní Munkové dům č. 43, ve kterém byla dříve mlékárna. Jeho přestavba byla dokončena v roce 1904. Budovy byly navzájem propojeny.

V roce 1911 byla z Prahy do Brna přeložena pomocná sestra⁸³ kongregace Rosa Vůjtěchová (někdy uváděno Vojtěchová), aby zde sloužila nemocným. Její činnost hned od počátku souvisela se vznikajícím brněnským spolkem pro ošetřování chudých nemocných.

Ten právně začal existovat v roce 1912 pod jménem Spolek pro domácí ošetřování chudých nemocných a fungoval pod protektorátem brněnského biskupa, v čele s Alžbětou hraběnkou Romerovou. Účelem bylo poskytovat chudým nemocným a šestinedělkám potřebné ošetření a duchovní útěchu. V případě potřeby se spolek také zavázal i k péči o domácnosti a děti těchto lidí.⁸⁴ Schůze výboru bývaly v domě boromejek na Údolní ulici. Na žádost zbožných žen, které tento spolek založily, byla sestra Rosa uvolněna k ošetřování nemocných přímo pro spolek, přestože dále zůstávala členkou společenství boromejek. Spolková činnost se vzrůstala, sestře Rose byla kongregací na pomoc dána i sestra Anna Němečková. Rosa Vůjtěchová cítila touhu zřídit řeholní společenství, které by usmířovalo modlitbami za hříchy vlastní i ostatních Boha, šířilo úctu k Božskému srdci a v neposlední řadě pečovalo o nemocné přímo v jejich domácnostech. Se svým

80 MZA, fond B 22 Zemská školní rada, č. j. 7007, kart. 262.

81 Foltýn, D. a kol.: Encyklopedie, s. 229.

82 MZA, fond B 22 Zemská školní rada, č. j. 7007, kart. 262.

83 Pomocné sestry spolupracovaly s kongregací především na ošetřování chudých nemocných. Byly s ní úzce spjaty, kongregace je vydržovala a v případě nemoci o ně pečovala. Měly však zvláštní stanovy a odlišné povinnosti. Na rozdíl od ostatních neskládaly celoživotní sliby, ale svůj závazek kongregaci, spolu se slibem chudoby, čistoty a poslušnosti, obnovovaly vždy znovu po uplynutí jednoho roku. V českých zemích pomocné sestry boromejky existovaly v letech 1873–1920, kdy byly zařazeny mezi ostatní sestry kongregace věčnými sliby. Pokud se některé sestry necítily povolány k tomuto kroku, mohly dožít v kongregaci i s obnovováním ročních slibů – viz Kronika Milosrdných sester V. díl, s. 36.

84 Viz stanovy spolku MZA, fond E 80 Biskupský ordinariát, sign. C 193 Sestry chudých nemocných, Kongregace Těšitelé Božského srdce Ježíšova, kart. 185.

záměrem seznámila brněnského biskupa Pavla Huyna, který její plány podpořil a osobně je dokonce předložil papeži Piu X. Úřední povolení ke vzniku nového společenství s názvem Kongregace Sester těšitelek Božského srdce Ježíšova bylo apoštolskou stolicí uděleno dne 3. prosince 1915.⁸⁵ Svůj první mateřský dům našla nová kongregace v Brně – v Šeříkové ulici č. 1.

Dne 14. května 1916 složila Rosa Vůjtěchová první sliby nové kongregaci a oblékla také nové řeholní roucho. Toho dne jí totiž vypršely předchozí jednoduché sliby pomocné sestry z 14. května 1915, které ji na jeden rok vázaly k boromejkám.⁸⁶ Také Anna Němečková složila po vypršení svých jednoročních slibů téhož roku 3. listopadu sliby v nové kongregaci. Dne 7. listopadu téhož roku byla kongregace těšitelek povolena výnosem ministerstva kultu a vyučování č. 23634.⁸⁷

Ani za první světové války činnost boromejek na Údolní ulici nepřestala, ale byla omezena především na azyl pro potřebné. Ve školním roce 1919 byla zastavena výuka v dívčí škole, ale industriální pracovna zůstala i nadále. V roce 1922 sestry otevřely na Údolní ulici pracovnu šití a vyšívání a také kuchařské kursy pro maximálně 25 děvčat.⁸⁸ V roce 1926 byl za 600 tisíc korun zakoupen další obytný dům – č. 37, který byl nazván Dům svatého Josefa. Zatím bylo nutno čekat na vystěhování nájemníků. Do září 1935 byly v budově uvolněny dva byty a mohlo být přijato jedenáct studentů, kteří se stali prvními obyvateli domova, který boromejky začaly vést. Činnost ústavu se tak roku 1935 ustálila na třech hlavních odvětvích – azyl pro staré ženy, dále industriální pracovna pro dívčí mládež a studentský domov. Ve školním roce 1939/1940 byly v ústavu již jen české chovanky, neboť německé dívky odešly 28. června 1939 a následujícího roku již nepřišly.⁸⁹

V roce 1943 se z rozkazu ministerstva školství do prostor ústavu nastěhovalo 60 žaček německého učitelského ústavu. Dne 20. listopadu 1944 po půl dvanácté bylo město Brno bombardováno americkými letouny, které poté zamířily také nad Hodonín, Zlín, Kroměříž a Břeclav. Přímo na domy v Údolní ulici, které byly v majetku kongregace, dopadlo několik pum. Na č. 39 dopadly dvě – jedna mezi kapli a kancelář a druhá do umývárny chovanek a ložnice. Na dům, ve kterém byl azyl pro staré nemocné ženy, dopadly tři pumy ze strany ulice, ze strany dvora dvě a jedna spadla do dvorního traktu. Při odklizení sutí v následujících týdnech bylo zjištěno, že jedenáct starých žen – chovanek azylu bylo zasypáno a pod troskami

85 Hrudníková, M.: Řeholní život v českých zemích, s. 250.

86 MZA, fond E 80 Biskupský ordinariát, sign. C 193/19 Přechem Marie Rosy Vojtěchové a Marie Anny Němečkové z řádu sv. Karla Boromejského k Těšitelkám – 1916–1918, kart. 186.

87 MZA, fond E 80 Biskupský ordinariát, inv. č. 1110, sign. C 193/16 Pokusy Těšitelek usadit se v Římě a jejich usazení v USA a Argentíně, kart. 186.

88 AK, materiál k dějinám filiálního domu na Údolní ulici v Brně, nestránkováno.

89 Tamtéž.

zemřelo.⁹⁰ Spolu s nimi zemřela také sestra Remigie Švarcová.⁹¹ Jeden muž byl při odklizení trosk raněn srdeční mrtvicí. Všichni obyvatelé ústavu museli bydlet provizorně všude, kde to bylo možné. Podle pozdějších policejních hlášení zahynulo jen v Brně 378 lidí – 165 mužů 155 žen a 58 dětí.⁹²

Záhy po osvobození Brna se začalo s opravami domů. Již 23. května 1945 se začalo pracovat na domě sv. Josefa a 26. května téhož roku přišly do ústavu opět nové chovanky. Spolu s pracemi na opravě domů bylo přistoupeno ke stavbě nové budovy na místě zničeného azylu. Základní kámen ke stavbě sem byl dopraven z jednoho ze sloupů první velehradské baziliky. Byl posvěcen 4. listopadu 1946. Dne 27. listopadu 1947 byly všechny představené filiálních domů vyzvány generální představenou, aby více šetřily prostředky a všechny finanční přebytky (například ušetřené peníze z vestiářů sester) byly poskytnuty na stavbu nového domu v Brně.⁹³ Tehdejší představená filiálního domu na ulici Údolní Getulie Bačová se také obrátila prostřednictvím Josefa Hartla, představeného řádu Milosrdných bratří v Brně, na delegáta americké Charity – W. J. Sullivana, se kterým osobně jednala ohledně finanční podpory na obnovu vybombardovaného kláštera.⁹⁴ V souvislosti s procesem s řeholníkem Josefem Hartlem byla sestra Getulie Bačová později vyšetřována Státní bezpečností.

Dne 22. června 1948 byl na Údolní ulici k boromejkám z internace z premonstrátského kláštera v Nové Říši přivezen bývalý ministr pošt František Hála a téměř rok po něm – dne 21. června 1949 – také bývalý náměstek předsedy vlády Jan Šrámek a dům byl hlídán tajnou policií.⁹⁵ V roce 1949 byla novostavba domu dokončena, ale dům byl nedlouho poté zabrán Zbrojovkou pro učňovský domov.⁹⁶ Začátkem srpna 1950 byli pánové Hála a Šrámek od sester odvezeni a postupně internováni na dalších místech (věznice Stará Ves a Valdice, bývalý arcibiskupský zámek v Roželově pod Třemšínem).

Dne 25. září 1950 bylo sestrám oznámeno Státním úřadem pro věci církevní, že za dva dny mají opustit svoje dlouholeté působíště v Brně na Údolní ulici, přičemž

90 Bombardována byla toho dne i další místa na Moravě – Hodonín, Zlín, Kroměříž – viz Leskovský, Josef: Katastrofy století zůstávají jako milníky na cestě, *Rovnost*, 4.(109.) ročník, 21. listopadu 1994.

91 Byla pohřbena 28. listopadu 1944 v Líšni – viz AK, materiál k dějinám filiálního domu na Údolní ulici v Brně, nestránkováno.

92 Leskovský, J.: Katastrofy století.

93 AK, *Kronika Milosrdných sester* díl IX., s. 235.

94 Archiv bezpečnostních složek, Sbirka Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy, sign. 302-377-30, arch. č. V-448 Brno Hartl Josef a spol., fol. 10.

95 Šindar, Jiří: Zemřel pod cizím jménem, dramatický závěr života Jana Šrámk. *Kostelní Vydří* 2007.

96 AK, materiál k dějinám filiálního domu na Údolní ulici v Brně, nestránkováno.

s sebou si smějí vzít pouze osobní věci. Celé zařízení kaple bylo odstěhováno do kostela sv. Tomáše a tentýž den převzala dozor nad 60 chovankami, o které se sestry ještě staraly, profesorka z učitelského ústavu. Dne 27. září 1950 bylo deset boromejek dosud zde působících za poměrně velkého rozruchu⁹⁷ odvezeno do soustředovacího kláštera ve Vidnavě.⁹⁸ Koncem října 1950 byl již namísto ústavu internát pro vysokoškolské studenty, který přetrval pouze do prázdnin následujícího roku. Poté byly místnosti upraveny na byty pro zaměstnance Zbrojovky.

Dačice

Dopisem ze dne 5. října⁹⁹ 1872 ohlásila mateřskému domu v Praze svobodná paní baronka Kunigunda z Dalbergu, že její těžce nemocná téměř osmdesátiletá teta – baronka Franziska Sturmfederová¹⁰⁰ – složila částku devět tisíc zlatých rakouské měny za účelem zřízení opatrovny pro děti, spojené s nemocenskou péčí v Dačicích. Přála si vyslání dvou boromejek, pro jejichž účely byly zakoupeny dva domky se zahradou v blízkosti zámku.¹⁰¹ V prvním by bydlely a v tom druhém by byly učebny pro děti a také další pokoje. Kaple by byla upravena z jednoho z pokojů. Taktéž projevila přání, aby sestry přišly do Dačic již koncem měsíce října, aby se baronka Franziska Sturmfederová dočkala realizace vytouženého plánu. Každá by za svoji práci dostávala 200 zlatých rakouské měny ročně.

Generální představená Eufemie Němcová však dopisem ze dne 22. října téhož roku sdělila Dalbergům, že sestry nemohou tak brzy přijít, ale že by mohla poslat do Dačic zatím jednu pomocnou sestru, která by vykonávala péči o nemocné do je-

97 Tamtéž – zápis o odchodu z domu na Údolní: „V ulici je hlava na hlavě. Chovanky obstoupily sestry a plakaly. Zmocněnkyně prosila sestry, aby se postaraly o klid. Dochází k pokusu vyřešit situaci. Chovanky měly odejít na snídani. Půjdou, ale sestry na ně počkají. Na pokyn zmocněnkyně sestry tedy slíbily, že budou čekat. Sotva však dívky zmizely v druhé budově, církevní tajemník zavelel: „Nastupovat!“ Tož to ne. Daly jsme slovo, a proto počkáme! Dívky chvatně spolýkaly snídani a už byly mezi sestrami. Krátké, srdečné, bolestné loučení se zarylo odjíždějícím i zůstávajícím do srdce. Jakmile se první autobus rozjel, jedna civilní zaměstnankyně skočila ke zvonu a začala zvonit. Zmocněnci se rozčilovali, děti a sestry plakaly. Plakala ulice a mávala: „Vraťte se nám brzy, vraťte se!“

98 AK, složka 50. léta, vypracováno na základě vzpomínek sestry Reginy Kaniové, s. 4.

99 Viz Chronik der Barmherzigen Schwestern vom heiligen Karl Borromäus mit dem Mutterhaus zu Prag 1837–1900. Prag 1907, s. 451. Zde je tato událost vedena pravděpodobně chybně pod 5. listopadem 1872. Srovnáme-li totiž kroniku s materiály kongregace, týkajícími se dějin tohoto filiálního domu, nalezneme opis dopisu, kde přesně toto sdělení sestrám je datováno k 5. říjnu téhož roku. Jelikož mezi dalšími dochovanými dokumenty je opis dopisu, který reaguje na toto sdělení a je datován 22. říjnem téhož roku, je pravděpodobné, že se spíše než o chybu v obou opisech dopisů jedná o chybu při sestavování této kroniky.

100 Tamtéž, s. 451 je chybně uvedeno jméno Franziska Sturmfelder.

101 Dnešní Pantočkova ulice.

jich příchodu. Zda k tomuto došlo, nevíme. Baronka poté zahájila i jednání s úřady. Přípisem č. 6711 ze 7. dubna 1873 jí bylo sděleno, že zemská školní rada nic nenamítá proti plánovanému otevření dětské opatrovny, ale co se týká výuky dívek ručním pracím, že je nutno mít k ní zákonem stanovenou učitelskou způsobilost, čímž se může výuka v ústavu oddálit, než bude taková sestra k dispozici.

V dopise z 27. září 1873 generální představená Eufemie Němcová vyjádřila baronce z Dalbergu obdiv nad rychlostí realizace jejích plánů a také vyjádřila souhlas se sumou, kterou dostanou a skutečnost, že jsou připraveny přijmout milou výzvu k zahájení činnosti v Dačicích.¹⁰² Dne 7. října téhož roku oznámila brněnskému biskupovi generální představená kongregace skutečnost, že na panství Dalbergů má vzniknout filiální dům boromejek a požádala jej o přízeň, ochranu, potvrzení řádného a mimořádného zpovědníka pro místní komunitu a povolení přechovávat v kapli domu nejsvětější svátost oltářní.¹⁰³ Dne 9. října přípisem č. 3342 přijal biskup tuto informaci a stanovil do funkce řádného zpovědníka Johana Koutného z dačického františkánského kláštera.¹⁰⁴ Poté 8. listopadu 1873 dorazily do Dačic tři (ne baronkou zamýšlené dvě) sestry, jelikož příchod menšího počtu by neodpo-
vídal tehdejšími stanovám kongregace.

Dalšího dne byly dům určený pro opatrovnu i kaple vysvěceny a 10. listopadu přišly do opatrovny první děti. Postupem času začaly také k sestrám docházet dívky, které chtěly získat dovednosti v ručních pracích. Zároveň byla zajišťována péče o nemocné v soukromých domech – nejprve jednou a pak dvěma pomocnými sestrami.¹⁰⁵ Franziska Sturmfederová se založení opatrovny pro děti zvané Kláštyrek, kterou nadačně vybavila, dočkala a přesně rok po příchodu prvních boromejek do Dačic zemřela. V dalších letech byl provoz ústavu podporován pány z Dalbergu také naturáliemi – přispívali na provoz zejména dřevem, zelím a bramborami.

Patrně již roku 1908 chtěla generální představená Elekta Zaunmüller sestry z Dačic odvolat pryč. Rušení těchto malých ústavů z důvodu potřeby sester jinde bylo poměrně běžné. Boromejky ale nakonec v Dačicích setrvaly i nadále. V září roku 1914 sdělila kongregaci svobodná paní hraběnka Karolína z Dalbergu, že z důvodu nedostatku financí by bylo třeba nejméně dvě ze čtyř sester z Dačic odvolat. Odejít měly pečující o výuku dívek a o opatrovnu a zůstat dvě, které by pečovaly o nemocné. To však muselo být kongregací zamítnuto, jelikož nebylo možno nechat ve filiálním domě jen dvě sestry. Baronce bylo dále sděleno, že bude tedy odvolána alespoň sestra ze školy pro výuku ručních prací, čímž tato patrně zanikla,

102 AK, materiál k dějinám filiálního domu v Dačicích.

103 MZA, fond E 82 Biskupská konzistoř, inv. č. 3690, sign. B 612 Kongregace sester sv. Karla Boromejského, sestry III. řádu sv. Františka 1864–1949, kart. 1004, fol. 114.

104 Tamtéž, fol. 115.

105 Tamtéž.

a že zbývající by odešly na jaře, aby baronka měla dostatek času nalézt jiné řeholní společenství, které by i v počtu dvou sester mohlo tamní práci převzít.

Z jakého důvodu sestry z Dačic odešly nakonec až v roce 1917, není známo. Pravděpodobně chtěly dostat slibu, že ústav opustí až poté, co baronka najde nové řeholní společenství, a to se do té doby nezdařilo. Po odchodu boromejek byl provoz opatrovný přenechán péči sester řádu sv. Kříže. V roce 1950 řeholnice, které se dosud věnovaly sociální, zdravotní a školní službě v Kláštyrku, musely odejít. V budově vznikla státní mateřská škola a nadace Franzisky Sturmederové zanikla.¹⁰⁶

Hrušovany nad Jevišovkou

Na svém panství v Hrušovanech nad Jevišovkou zřídili v roce 1878 manželé Anna hraběnka Hardeggová (provdaná Kammelová) a Karl Fridrich Kammel nemocnici, v níž měl být ošetřován větší počet vojáků c. k. armády.¹⁰⁷ Po splnění prvotního úkolu by byla nemocnice předána veřejnosti. Zakladatelé si přáli, aby jejich nemocnici řídily boromejky.¹⁰⁸ Tři sestry z pražského mateřského domu přijely do Hrušovan již v září 1878.¹⁰⁹ Kongregace oznámila tuto skutečnost biskupské konzistoři a žádala o vyřízení souhlasu od c. k. místodržitelství. Svou první práci na poli ošetrovatelském měly sestry příležitost vykonat hned 30. září téhož roku, když vybuchly v místním cukrovaru dva kotle. Pět osob zemřelo a na dvacet bylo zraněno.

Na den sv. Karla Boromejského – 4. listopadu 1878 – byla posvěcena nemocniční kaple. K 1. lednu 1879 byla mezi Annou Hardeggovou a Karlem Fridrichem Kammelem na straně jedné a kongregací zastoupenou generální představenou Eufemií Němcovou na straně druhé uzavřena smlouva o převzetí pečování o nemocné v Hrušovanech. Jí se boromejky zavázaly vykonávat tuto péči a také obstarávat vnitřní hospodářství ústavu. Sestry měla právo vybírat generální představená, která v případě potřeby měla být ochotna poslat další k prvním třem, které na začátku do Hrušovan přišly. Za svoji službu měla každá obdržet vestiář ve výši 50 zlatých rakouské měny za rok. Výpovědní lhůta z ústavu byla pro obě strany půlroční. Smlouva taktéž stanovila, že všechna práva a povinnosti v ní obsažené přecházejí také na dědice manželů, nebo jejich právní nástupce.¹¹⁰ Platnost smlouvy

106 Bisová, Jana: K okolnostem založení Kláštyrku v Dačicích. In: Dačický vlastivědný sborník IV, 2007, s. 243.

107 Oba manželé se měli k tomuto rozhodnout již 2. prosince 1873 při příležitosti výročí 25 let vlády císaře Františka Josefa I. – viz dopis hrušovanského faráře biskupské konzistoři z 1. října 1878 – MZA, fond E 82 Biskupská konzistoř, inv. č. 3572, sign. B742 Boromejky Hrušovany, kart. 1012.

108 MZA, fond E 82 Biskupská konzistoř, inv. č. 3572, sign. B742 Boromejky Hrušovany, kart. 1012.

109 AK, Kronika Milosrdných sester díl V, s. 25.

110 MZA, fond E 82 Biskupská konzistoř, inv. č. 3572, sign. B742 Boromejky Hrušovany, kart. 1012.

byla stvrzena kromě obou stran také podpisem dvou svědků. Vyjednávání s úřady se protáhla, neboť místodržitelství odmítlo dát souhlas k činnosti ústavu a zřízení filiálního domu, dokud mu nebude poskytnut výkaz vydržovacích prostředků ústavu, tedy až do 30. ledna 1879.¹¹¹

V roce 1886 připojil Eduard hrabě Khuen-Belassi, který byl dědicem hraběnky Hardeggové, k nemocnici nově vystavěný dům pro 50 raněných vojáků nebo vojenských rekonvalescentů, pro který požádal o osm dalších sester.¹¹² Ještě v roce 1919 byly v Hrušovanech prokazatelně tři boromejky.¹¹³

Při pozemkové reformě bylo tehdejšímu vlastníku hrušovanského panství Karlovi hraběti Khuen-Belassi zabráno pozemkovým úřadem přibližně sedm desetin pozemků. O této skutečnosti informoval sestry dopisem z 29. prosince roku 1927. Vzhledem k tomu, že peněz na vydržování nemocnice již také neměl dostatek, rozhodl se vzdát její správy a financování, vypovědět smlouvu uzavřenou se sestrami 1. ledna roku 1879 a dům, v němž se nacházela, prodat. Boromejky sdělily následně po výpovědi smlouvy hraběti dopisem z 28. ledna 1928, že z nemocnice odejdou ke konci března a nevyužijí tak ani celé půlroční výpovědní lhůty, jelikož jsou právě potřeba na jiném místě. Stávající tři sestry z Hrušovan odešly 30. března roku 1928.

Brno – chlapecký seminář

Běžnou praxí bylo v sídelních městech, ale i jinde v biskupstvích, zřizovat chlapecké semináře, které by připravovaly mladé muže na pozdější studium kněžství. Jelikož v Brně již od založení biskupství v roce 1777 dlouhou dobu takový nebyl, nechal jej v roce 1852 zřídit biskup Antonín Arnošt hrabě Schaffgotsche. Ústav byl umístěn nejprve na Dominikánské ulici a později se přestěhoval do budovy na dnešní Veveří ulici č. 15.

Roku 1879 převzala kongregace na žádost biskupa Karla Nöttiga péči o domácí hospodářství v chlapeckém (tzv. pacholecím) semináři.¹¹⁴ Přijala tuto práci hlavně z důvodu vděku za dosud projevenou náklonnost biskupství, přestože náplň činnosti nekorespondovala s hlavním zaměřením služby sester,¹¹⁵ což bylo na-

111 Tamtéž, s. 26, srov. MZA, fond E 82 Biskupská konzistoř, inv. č. 3572, sign. B742 Boromejky Hrušovany, kart. 1012.

112 Tamtéž. Výsledek žádosti není znám. Sestry s největší pravděpodobností přišly. Konkrétní materiály se nepodařilo dohledat.

113 MZA, fond E 80 Biskupský ordinariát, inv. č. 572, sign. B160/1f Filiální dům Hrušovany nad Jevišovkou, kart. 121.

114 AK, zápis o působení v kněžském semináři, 1 list.

115 „Ogleich diese Tätigkeit dem eigentlichen Berufe der Barmherzigen Schwestern weniger entsprach, so konnte man doch, eingedenk der Dankesschuld für die der Genossenschaft erwiesene Unterstützung in der Diözese, dem in einem eigenhändigen Schreiben ausgedrückten

konec také hlavním argumentem při jejich odchodu. Za svoje služby v chlapeckém semináři pobíraly roční vestiiář 50 zlatých rakouské měny.¹¹⁶

Dne 4. srpna 1886 žádal biskup František Saleský Bauer, aby převzaly také domácí hospodářství v kněžském alumnátu. Tato žádost byla však generální představenou zamítnuta a práci sem přišly obstarávat Chudé školské sestry.¹¹⁷

Již v roce 1912 sestry poprvé pojalý úmysl z chlapeckého semináře odejít. V dopise z 9. března téhož roku píše generální představená Elekta Zaunmüller, že již delší dobu pomýšlí na odchod z ústavu z hlavního důvodu, že činnost tam neodpovídá vůbec povolání boromejek.¹¹⁸ Nakonec ale v semináři setrvaly i nadále.

Dne 1. března 1920 opět žádala generální představená Adelgundis Schrammová biskupa Norberta Kleina o propuštění z chlapeckého semináře, z důvodu velkého prořídnutí kongregačních řad úmrtími za první světové války. Odhoulala se odvolat boromejky i z dalších několika menších ústavů, tyto zrušit a potřebné síly poslat působit do větších ústavů, zejména nemocnic, kde byl v této době třeba zvýšený počet pracovních sil. V témže dopisu představená také podotkla, že hlavní úkol boromejek je péče o nemocné, kterou by ráda zachovala a pro kterou nyní potřebuje jejich co největší počet. V odpovědi z 5. března 1920 biskup projevil nepřijemné překvapení nad připravovaným odvoláním sester ze semináře a prosil o jejich další ponechání v tomto ústavu. Bylo mu však oznámeno, že v posledních třech měsících zemřelo čtrnáct členek kongregace a že těch zbylých je potřeba naléhavěji na jiná místa. Generální představená vyjádřila přání, aby mohly odejít koncem školního roku a 12. července 1920 již být zpátky v mateřinci. Dne 1. července žádal rektor, aby byly ponechány alespoň do 31. července, neboť Školské sestry, s nimiž bylo vyjednáváno, mohou nastoupit do semináře až k 1. srpnu téhož roku. Toto bylo generální představenou schváleno. Ke dni 31. července 1920 boromejky toto své působiště definitivně opustily.¹¹⁹

Moravec

Na svém moravecko-mitrovském panství se rozhodla saská královna Carola založit v Moravci klášter spojený s chorobincem na památku své matky Louisy von

Wunsche des hohen Kirchenfürsten nicht entgegenstehen.“ – viz Chronik der Barmherzigen Schwestern, s. 465.

116 MZA, fond E 94 Chlapecký seminář Brno 1846–1950, inv. č. 24, kart. 6.

117 Viz MZA, inventář k fondu E 101 Alumnát Brno.

118 „Wir gingen schon lange mit dem Gedanken, Euere Bischöfliche Gnaden um die Entlassung der Schwestern aus dieser Anstalt zu ersuchen und ist der Hauptgrund die Ueberzeugung, dass dieser Wirkungskreis unserem Berufe eigentlich nicht entspricht.“ – viz MZA, fond E 80, biskupský ordinariát, inv. č. 2639, sign. K211/19 – Úmysl boromejek v semináři odejít z ústavu, kart. 471.

119 AK, zápis o působení v kněžském semináři, 1 list.

Wasa, která panství držela v letech 1842–1854 (zemřela 19. července 1854 v areálu kartuziánského kláštera v Králově Poli u Brna – dnes městská část). Klášter měl být na počest zemřelé šlechtičny nazván Louisin dům. V něm by bylo pečováno o osm nemocných a také by se zde učily dívky ručním a domácím pracím. Panství sice královna Carola prodala v roce 1858 Gabrielovi von Guden, ale i poté na něm trávila dost času a finančně podporovala místní chudé.

Žádost o povolení činnosti filiálního domu boromejek, které by posléze pečovaly o místní potřebné, byla podána c. k. místodržitelství 7. května 1879.¹²⁰ První čtyři sestry z mateřského domu v Těšíně¹²¹ přišly 17. července 1879¹²² a ústav začal fungovat od 19. července, který byl výročním dnem úmrtí Louisy von Wasa. Byl vydržován z prostředků královny Caroly a sestry dohromady dostávaly ročně za svoje služby tisíc zlatých rakouské měny. Nadační kapitál pro dům byl 80 tisíc zlatých rakouské měny. Než byla budova pro ústav v Moravci postavena, pečovaly sestry o osm prvních nemocných provizorně v nevyužívaném zámku Mitrov nedaleko Moravce, kde také bydlely. Dne 25. října 1879 bylo toto jejich obydlí na zámku i s kaplí vysvěceno. Na počátku listopadu 1881 byla postavena budova nového chorobince v Moravci a 4. listopadu byla vysvěcena i klášterní kaple. Toto datum se stalo dnem začátku jeho provozu. V zakládací listině se dozvídáme, že ústav byl založen za účelem „bezplatné péče o dvanáct chudých, starých a potřebných lidí“¹²³ a k „poučení chudých dívek v ženských pracích mimo školní čas“.¹²⁴

K 29. srpnu 1883 byl sestrám předán inventář domu, ze kterého si lze udělat dobrou představu o jeho stavebním rozvržení.¹²⁵ Pro vyučování dívek obdržely povolení přípisem Zemské školní rady číslo 789 ze dne 15. března 1886.¹²⁶

Postupem času nakoupily okolní pozemky, na kterých hospodařily a z jejichž výnosu se živily, neboť nadace sama nestačila na výživu všech obstarávaných

120 MZA, fond E 80 Biskupský ordinariát, inv. č. 579, sign. B160/2b Filiální dům v Moravci, kart. 121.

121 Filiální dům v Moravci nebyl jako jediný v brněnské diecézi osazen sestrami z pražského mateřince, ale z mateřince těšínského.

122 Státní okresní archiv Žďár nad Sázavou (SOKA Žďár nad Sázavou), fond Farní úřad Moravec 1764–1949, inv. j. 36 Klášter a dům pro přestálé 1879–1906, kart. 1, fol. 7.

123 „Unentgeltliche Versorgung um zwölf armen, alten und gebrechlichen Leuten (sechs Männern und sechs Frauen)“ – viz MZA, fond E 80 Biskupský ordinariát, inv. č. 579, sign. B 160/2b Filiální dům v Moravci.

124 „Unterweisung armen Mädchen in weiblichen Arbeiten ausserhalb der Schulzeit“ – viz tamtéž.

125 V přízemí se nacházela kuchyň, koupelna, spíž, šatna, školní místnost, hovorna a tři pokoje pro sestry. V prvním patře místnost pro hosty, místnost pro dvanáct a šest nemocných, prádelna a kaple – viz MZA, fond E 80 Biskupský ordinariát, inv. č. 579, sign. B160/2b Filiální dům v Moravci, kart. 121.

126 SOKA Žďár nad Sázavou, fond Farní úřad Moravec 1764–1949, inv. j. 36 Klášter a dům pro přestálé 1879–1906, kart. 1, fol. 36.

osob. Ke klášternímu hospodářství náležely i chlévy, ve kterých byl chován hovězí a vepřový dobytek.

V roce 1907 bylo dostavěno v blízkosti Louisina domu Sanatorium svatého Rafaela na Moravci, kde o nemocné pečovaly sestry z Družiny III. řádu sv. Františka na Moravci pod ochranou sv. archanděla Rafaela.

V roce 1921 působilo v ústavu boromejek pět sester. V roce 1935 stále ošetřovaly dvanáct chudých nemocných. O další z nich pečovaly v jejich domech, kam jim nosily potřebné léky a jídlo. Zda ještě v této době probíhalo také vyučování dívek, nebo kdy případně tato činnost byla opuštěna, není známo.¹²⁷

V období druhé světové války se situace velmi zhoršila. Nejtěživěji však dolehlo na celé zařízení zrušení nadace, kterou měl chudobinec založenou u Zemské finanční pokladny v Brně a odebrání převážné části finančních prostředků německými okupanty (dům měl celkovou nadaci ve výši 160 tisíc Kč. Nacisté zabavili 112 tisíc Kč, a chorobinci poté zbylo na běžném účtu 48 tisíc Kč).¹²⁸

Přes tyto neutěšené finanční poměry se počet chovanců stále zvyšoval a v roce 1950 již sestry v chudobinci pečovaly o 28 lidí. Kapacita se zvyšovala například bouráním příček v místnostech, kam byla přidávána další lůžka.

V roce 1950, v němž došlo k centralizaci kněží, řeholníků a řeholnic z podstatné části jejich působišť do shromažďovacích klášterů, byl moravecký dům tohoto zásahu ušetřen a sestry zde mohly působit dále. Dne 26. a 27. září téhož roku byly z blízkého Sanatoria vypovězeny přípisem Státního úřadu pro věci církevní sestry z Družiny III. řádu sv. Františka na Moravci pod ochranou sv. archanděla Rafaela do kláštera v Rýžovišti a příchodem dvanácti přestárých kněží a třiceti řádových bratří 10. května 1951 se z bývalého sanatoria Rafaela stal Charitní domov pro duchovní na Moravci pod správou sester de Notre Damme.¹²⁹

V rámci rušení starobinců a chudobinců se z ústavu boromejek stal Zaopatřovací ústav charity v Moravci. V roce 1952 zde bylo stále 28 chovanců. I tento zaopatřovací ústav byl ale na základě přípisu Státního úřadu pro věci církevní v Praze dnem 16. března 1953 zrušen z důvodu nutnosti rozšíření stávajícího Charitního domova pro duchovní. Jeho chovanci byli přemístěni do jiných zaopatřovacích ústavů charity. Dne 16. března 1953 byla ukončena činnost boromejek v tomto ústavu. Sedm sester, které zde v této době působily, odešlo do

127 MZA, fond E 80 Biskupský ordinariát, inv. č. 577, sign. B160/2 Kongregace milosrdných sester s mateřincem v Albrechticích, kart. 121.

128 Jindra, Vladimír: *Dramatická historie Charitního domova pro duchovní na Moravci*, baka-lářská diplomová práce, Cyrilometodějská teologická fakulta Univerzity Palackého. Olomouc 2007, s. 17.

129 Tamtéž, s. 32.

Frýdku (součást Frýdku-Místku), kde dosud existoval další z jejich filiálních domů.¹³⁰

Dne 15. dubna téhož roku byl Charitní domov pro duchovní rozšířen o budovy, které musely vyklidit boromejky, a které se staly nedílnou součástí domova pro přestárlé duchovní. Ústav funguje do dnešní doby a v současnosti přijímá i seniory laiky.

Jihlava

Pravděpodobně nejpozději od roku 1871 bylo pomýšleno ze strany jihlavského občana Jakuba Fundilora, který toho času byl v Římě v hospici St. Maria dell Anima, na založení katolického sirotčince pod správou milosrdných sester sv. Karla Boromejského ve městě Jihlavě.¹³¹ Dalším velmi podstatným mužem a duší celého podniku byl člen premonstrátského řádu Konstantin Beránek. V roce 1873 byl ustaven v Jihlavě Spolek pro katolický sirotčinec, který si za cíl vytýčil postavení tohoto ústavu,¹³² při kterém by byla také opatrovna pro děti a škola ručních prací. Statuta spolku byla c. k. moravským místodržitelstvím schválena přípisem číslo 1180 z 23. ledna téhož roku.¹³³ Sirotčí fond, jak bylo ve statutech zakotveno, by byl rozšiřován členskými příspěvky, výnosy z koncertů, divadel a také poplatky od žáků movitých rodičů chovanců ústavu.

Téměř až po deseti letech se teprve podařilo spolku najmout dům a poskytnout zdarma zaopatření deseti sirotkům. Výchovu dětí zprvu obstarávala stará zbožná žena Kateřina Pröcklová. Dne 8. prosince 1882 byl sirotčinec slavnostně vysvěcen. Při této příležitosti promluvil profesor Ignác Berger, předseda spolku, který poděkoval všem dobrodincům.¹³⁴

Dne 29. listopadu 1883 přijely do Jihlavy (do Řeznické ulice, kde původní sirotčinec stál) tři sestry z pražského mateřince. V domě byla zřízena provizorní kaple. Snahou spolku bylo přesunout péči o sirotky do vhodnějších prostor a za tímto účelem byly shromažďovány peníze. Roku 1883 přispěl 100 zlatými rakouské měny na podporu sirotčince také císař.¹³⁵ V říjnu roku 1884 přijely do Jihlavy

130 AK, složka 50. léta, vypracováno na základě vzpomínek sestry Reginy Kaniové, s. y4.

131 První dochovaný dopis Jakuba Fundilora biskupské konzistoři ohledně založení katolického sirotčince z 24. srpna 1871 – viz MZA, fond E 82 Biskupská konzistoř, sign. J300 Jihlava, Milosrdné sestry kongregace sv. Karla Boromejského – nadační sirotčinec 1871–1924, kart. 1618.

132 „Der Verein aus christlichen Männern und Frauen bestehend, hat sich zur Aufgabe gemacht, in der Stadt Iglau ein Waisenhaus für verwahrloste Kinder, beiderlei Geschlechtes, gebürtig aus der Stadt Iglau und deren Umgebung zu gründen“ – statuta spolku viz tamtéž.

133 Tamtéž.

134 AK, Kronika Milosrdných sester díl V, s. 84.

135 SOkA Jihlava, fond Okresní úřad – Okresní národní výbor Jihlava do roku 1949, inv. č. 1139

také dvě pomocné sestry, které obstarávaly ošetřování nemocných v soukromých domech. V roce 1885 byla požádána arcivévodkyně Valerie, aby nad sirotčincem přijala protektorát.¹³⁶ Ta souhlasila a věnovala 300 zlatých na jeho podporu.¹³⁷ Dne 17. března 1885 byly sepsány nové stanovy spolku.¹³⁸ Zakladateli se stali ti, kteří pro tento účel věnovali minimálně 200 zlatých rakouské měny. Ve stanovách bylo řečeno, že po získání prostředků by mohla být při sirotčinci otevřena škola ručních prací a také opatrovna pro děti. Dne 27. dubna 1885 byla přípisem Zemské školní rady číslo 2856 povolena pracovna pro dívky. Místo pro všechny sestrám svěřené děti přestávalo stačit, a z toho důvodu se intenzivněji začalo pomýšlet na koupi nového domu. Již na podzim roku 1885 kongregace z vlastních prostředků zakoupila dům v Křížové ulici č. 34¹³⁹, čímž získala jiné postavení vůči spolku. Ten péči o své sirotky předal boromejkám a poukázal na jedno dítě roční příspěvek 110 zlatých rakouské měny. K přesídlení do Křížové ulice došlo v březnu roku 1886 a 8. dubna téhož roku byl dům vysvěcen. Po přestěhování byly v domě čtyři sestry a sedmnáct sirotek.¹⁴⁰ Město nedlouho poté koupilo sousední dům č. 33, který byl propojen se sirotčincem.

Poté, co se město s kongregací dohodlo na opatrování městských osiřelých děvčat, byla pravděpodobně sepsána smlouva.¹⁴¹ V březnu 1887 převzaly sestry i opatrování šesti městských osiřelých chlapců. Roku 1890 obdržela soukromá škola v sirotčinci právo veřejnosti. Kongregace dále zakoupila další dva domy, které byly 8. prosince 1891 po úpravách slavnostně vysvěceny a byly v nich ubytovány nemocné děti a dvě pomocné sestry.¹⁴²

Za první světové války se počet dětí v sirotčinci vyšplhal přibližně na 70 a po jejím skončení činnost pokračovala dále bez zvláštních událostí až do roku 1924, kdy byla 1. dubna sestrám vládním komisařem Výborným vypovězena smlouva, na jejímž základě vykonávaly správu a výuku dětí v nadačním sirotčinci. Ke dni

Podpora 100 zlatých od císaře sirotčinci v Jihlavě, kart. 8, fol. 1.

136 SOKA Jihlava, fond Okresní úřad – Okresní národní výbor Jihlava do roku 1949, inv. č. 1381 Žádost k arcivévodkyni Valerii o převzetí protektorátu nad katolickým sirotčincem v Jihlavě, kart. 9, fol. 1.

137 SOKA Jihlava, fond Okresní úřad – Okresní národní výbor Jihlava do roku 1949, inv. č. 1395 Arcivévodkyně Marie Valerie přijímá protektorát nad sirotčincem v Jihlavě a věnuje mu 300 zl. podpory, kart. 9, fol. 1.

138 SOKA Jihlava, archivní knihovna, sign. B 2959 – 1 Statuten des katholischen Weisenhaus-Vereines zu Iglaui.

139 AK, Kronika Milosrdných sester díl V, s. 92.

140 Tamtéž, s. 93.

141 Existenci smlouvy dokládá novější materiál, vztahující se k požadavkům města odebrat sestrám správu městského sirotčince.

142 AK, Kronika Milosrdných sester díl V., s. 94.

4. května téhož roku vznesla generální představená Adelgundis Schrammová dotaz městské radě Jihlavy, proč byl vypovězen smluvní poměr ze dne 16. října 1866 o převzetí správy městského sirotčince, a tázala se, za jakých podmínek by jim správa mohla zůstat, a vyjádřila naději, že bude dosažena v této věci dohoda.¹⁴³ V odpovědi, kterou obdržela 8. května téhož roku, stálo, že „obec města Jihlavy zamýšlí převést sirotčinec do vlastní správy z toho důvodu, ježto jej chce spojit ještě s jinými institucemi sociální péče, jež hodlá ve větším měřítku zřídit“.¹⁴⁴

Nakonec i přes snahu kongregace došlo k zastavení tzv. Höckovy nadace pro sirotčinec, která se vztahovala na dům č. 33, který v roce 1886 město koupilo. Od této doby se již sestry v Jihlavě od města zcela osamostatnily a vedly svůj sirotčinec v ulici Křížové č. 12 dál¹⁴⁵ jako katolický sirotčinec milosrdných sester. Zvláště tedy zůstal městský sirotčinec v Křížové ulici č. 14,¹⁴⁶ který svoji činnost zahájil dne 1. července 1924, ve správě civilní osoby, a tento katolický sirotčinec boromejek. Podnět k jejich rozdělení a zabavení nadačního domu městem souvisel patrně s národnostními poměry a stížnostmi české menšiny, že děti jsou v něm vychovávány německy.¹⁴⁷ Průkazné je to, že po rozloučení obou sirotčinců zůstaly sestrám v opatrování jen sirotci německé národnosti v počtu 32, kteří byli ubytováni i v ostatních domech, které měla kongregace zakoupené, a sirotci české národnosti byli umístěni v městském sirotčinci.¹⁴⁸ Městská rada bývala přesto v následujících letech každoročně představenými sirotčince žádána o poskytnutí daru na vánoční svátky, který by byl použit na ošacení sirotek a dárky. Zpočátku vždy vyhověla a podpořila sirotčinec

143 SOkA Jihlava, fond Městská správa Jihlava od r. 1849 – presidiální registratura, inv. č. 1477 Jednání o převzetí katolického sirotčince městem, intervence proti vypovězení smlouvy s městem z roku 1886 – přípis Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského v Praze III., č. j. 118 ze 4. května 1924, kart. 11.

144 Viz tamtéž.

145 SOkA Jihlava, archivní knihovna, Med, Oldřich: „Svatojakubské anály“, sign. D 1706, s. I. 1934, neustránkováno.

146 Pravděpodobně došlo k přečíslování ulice, jelikož čísla domů nekorespondují s dřívějšími údaji o zakoupených domech kongregace ani města.

147 „...min. Dolanský mně odepsal, že se sirotčinci – ovšem představené Theonille Meindlové vytýká germanizace českých dětí“...“Takovéto soustavné poněmčování dětí českých bylo ovšem příčinou nepřátelství českého živu v Jihlavě vůči sirotčinci, příčinou výpovědi a nevrácení domu. Dnem 1. července byl v nadačním domě zřízen sirotčinec český městský.“ – viz stížnost profesora Otto Gaubeho, který bydlel v domě boromejek a dostal výpověď z nedostatku místa po rozdělení sirotčinců, pražskému arcibiskupovi Františku Kordačovi ze dne 30. července 1924 – viz MZA, fond E 82 Biskupská konzistoř, sign. J300 Jihlava, Milosrdné sestry kongregace sv. Karla Boromejského – nadační sirotčinec 1871–1924, kart. 1618.

148 MZA, fond E 82 Biskupská konzistoř, sign. J300 Jihlava, Milosrdné sestry kongregace sv. Karla Boromejského – nadační sirotčinec 1871–1924, kart. 1618.

darem 200 korun¹⁴⁹ a v pozdějších letech také vánočním stromem. K roku 1926 bylo v sirotčinci jedenáct sirotků¹⁵⁰ a trvala patrně dále i výuka ve zdejší škole, i když žádné detailnější informace k dispozici nemáme. Od roku 1932 byl příspěvek městské rady pro sirotčinec na Vánoce snížen na 100 korun a od roku 1933 obdržely sestry již jen vánoční strom a tři metry palivového dřeva.¹⁵¹

Po skončení druhé světové války zůstalo v sirotčinci dvacet dětí. V budově se několik místností uprázdnilo, a proto bylo nabídnuto přibližně 30 chudším studentům, kteří navštěvovali různé školy v Jihlavě, ubytování a strava. Sester bylo bezprostředně po válce sedm, v roce 1946 pak šest. Byly zaměstnány výchovou sirotků, polosírotků a nemanželských dětí z rozvrácených rodin,¹⁵² vedením kuchyně, prádelny, dohledem nad úklidem a prací v zahradě. Představená filiálního domu se starala o ubytované studenty. Později byly sestrám přiděleny k opatrování ještě děti matek, které pracovaly v továrnách a po práci si děti vyzvedávaly.¹⁵³ O prázdninách bývala v domě duchovní cvičení pro kněze a laiky. V roce 1946 bylo v sirotčinci patnáct sirotků.

Dne 25. září 1950 přišlo sestrám ohlášení z mateřského domu, že budou odvolány.¹⁵⁴ a o dva dny později po šesté hodině ráno byly odvezeny do Albrechtic.¹⁵⁵ Po jejich odchodu zbylé děti ze sirotčince přešly do okresního dětského domova v Jihlavě a v domech byly umístěny studentky státního internátu.¹⁵⁶

149 SOKA Jihlava, fond Městská správa Jihlava od r. 1849 – společná registratura, inv. č. 1748 Sirotčinec, kart. 229.

150 Tamtéž.

151 Tamtéž.

152 AK, Výroční zpráva katolického sirotčince za rok 1946.

153 AK, Zápisky o činnosti Milosrdných sester sv. Karla Boromejského v Jihlavě od roku 1945, strojopis.

154 „Dne 25. září nám přišlo ohlášení z mateřince, že se budeme stěhovat, abychom si připravily věci. V půl druhé odpoledne k nám přišli pánové z krajského národního výboru a církevní referent Hons. Nechali si všechny sestry zavolat do kanceláře. Při promluvě řekli, že dům musí být zlikvidovaný, že oni zde mají plné právo. Že budeme odstěhovány do Albrechtic, kde budeme mít celé zaopatření. Že to oni již všechno připravili.“ – viz AK, nepodepsaný zápis jedné ze sester, která byla mezi sestrami ukončujícími činnost ve filiálním domě v Jihlavě.

155 „S sebou jsme si nesměly více vzít, jen to, co potřebujeme na cestu. V úterý nám k večeři nic nedali. Dvě vychovatelky převzaly naše děti a dvě slečny převzaly kuchyň. Zmocněnkyně se již z domu nevzdálila, spala v kanceláři u vратnice, aby mohla všechno vidět... Pak nastalo balení, církevní referent se přišel podívat, jestli toho nemáme moc sbaleného. Večer jsme měly sv. požehnání, při něm kde kdo plakal, lidé se přicházeli loučit se sestřičkami. Na konec se zazpívalo, blíž k tobě Bože můj.... Ráno dne 27. 9. byla sloužena mše sv. ve čtyři hodiny. V šest hodin přijelo auto a milé sestry se rozloučily s okolostojícími, kteří právě šli ode mše sv. z naší kapličky. Zmocněnkyně jela s náma. Cesta trvala do Albrechtic (jedná se o Město Albrechtice u Krnova) šest hodin. Tam jsme našly náš drahý domov.“ – viz tamtéž.

156 AK, zápisky o činnosti Milosrdných sester sv. Karla Boromejského v Jihlavě od roku 1945, strojopis.

České Křídlovice-Božice

Prvotním plánem hlavního iniciátora pozdější stavby bylo vystavět nemocnici. Nakonec bylo ale rozhodnuto o stavbě útulny pro děti a staré lidi. Dne 17. září 1892 byl z iniciativy božického faráře rytíře Maxe z Mayer-Ahrdorffu zřízen výbor družstva pro její zbudování. Z jeho podnětu bylo zasláno snad na 90 tisíc prosebných dopisů.¹⁵⁷ Taktéž vyšla v článku *Die projectirte Kinderbewahr-Anstalt verbunden mit einen Greisen-Asyle in Gros Grilowitz-Possitz* v novinách *Znaimer Volksbote* dne 10. prosince téhož roku výzva, aby všichni, kdo mohou, přispěli na stavbu opatrovny spojené s azylem pro staré lidi.¹⁵⁸ Prostředky potřebné na stavbu byly shromažďovány také pomocí sbírek a darů dobrodinců. Plán pro ústavní budovu zhotovil zdarma znojemský stavitel Karel Vítek a obec Křídlovice darovala na stavbu pozemek o výměře pět arů, mezi obcemi Božice a Velké Křídlovice¹⁵⁹. Se stavbou Ústavu Panny Marie Pomocnice se začalo 12. října 1894, a to nejprve částí sloužící jako azyl dětí. Nad ústavem převzala protektorát arcivévodkyně Alžběta, dcera korunního prince Rudolfa, která přispěla na tento účel 50 zlatými a sám císař František Josef 300 zlatými rakouské měny.¹⁶⁰ Kromě hlavního určení stavby bylo pomýšleno i na prostor, kde by později byly dívky vyučovány vedení domácnosti. Ústav byl určen nejen pro místní obyvatelstvo, ale pro všechny potřebné z blízka i daleka, kteří jsou odkázáni na křesťanskou lásku.¹⁶¹ Přípisem č. 6600 c. k. Zemské školní rady z 5. srpna 1895 bylo dovoleno otevření soukromé školy pro dívky a opatrovny pro děti.¹⁶² Dne 8. září 1895 bylo již možno část budovy sloužící dětem vysvětit. Původní stavba měla přízemí a mezipatro, nad vchodem byla ozdobena ve dřevě vyřezanými symboly víry, naděje a lásky, podpisem arcivévodkyně Alžběty a velkým křížem v průčelí. Tři sestry z pražského mateřince dorazily 14. září téhož roku a brzy zahájily činnost péčí o děti a výukou dívek.

157 Foltýn, D. a kol.: *Encyklopedie*, s. 153.

158 „Darum wenden wir uns an Dich, hochherziger Sönnner, wohlthätige Frau und gutes Kind, damit, was Du in liebevoller Weise entbehren vermagst, zum Aufbaue einer Kinderbewahr-Anstalt und eines Greisen-Asyles in Groß Grilowitz-Possitz bei Znaim in Mähren, wo barmherzige Schwestern ihres heiligen Amtes walten sollen, aus Deiner edlen Hand uns zu Theil werde.“ – viz *Die projectirte Kinderbewahr-Anstalt verbunden mit einem Greisen-Asyle in Groß Grillowitz-Possitz bei Znaim*, *Znaimer Volksbote*, Nr. 50, 10. Dezember 1892, s. 1.

159 Tehdejší historický název obce České Křídlovice.

160 *Kinder- und Greisen Asyl „Maria Hilf“ zu Groß Grillowitz-Possitz*, *Znaimer Volksbote*, 6. Jahrgang, Nr. 22, 1. Juli 1895, s. 9.

161 „...die Anstalt, die nicht lokalen Zwecken allein dienen soll, sondern für alle Bedürftigen, aus Nah und Fern, die christliche Nächstenliebe brauchen“...viz tamtéž, s. 9.

162 Viz MZA, fond E 80 Biskupský ordinariát, inv. č. 570, sign. B160/1d Filiální dům v Českých Křídlovicích, kart. 121.

Od školního roku 1896/1897 byly dívky vyučovány v ústavu a veřejným zkouškám se podrobovaly ve Znojmě, jelikož škola byla soukromá. Přáním faráře Maxe z Mayer-Ahrdorffu bylo také zřízení měšťanské školy. V roce 1897, kdy byl rozpuštěn původní stavební spolek, přešel nakonec areál do majetku sester. Tyto zpočátku nechtěly s převzetím souhlasit, neboť bylo jasné, že dále by veškeré výdaje a udržování ústavu byly hrazeny z financí kongregace. K tomu přibyla i skutečnost, že bylo třeba celý ústav rozšířit o další budovy, jelikož počet chovank se zvýšil na 50. Roku 1898 se započalo se stavbou další budovy a ústavní kaple. Budova byla vysvěcena 6. srpna 1899 a ústavní kaple 4. listopadu téhož roku, po obdržení povolení od brněnského biskupství.¹⁶³

Ani v době prázdnin nebýval ústav prázdný. Na rekreaci sem jezdily dívky i chlapci z Vídně. Před rokem 1905 už zde bylo kromě starců a dětí na 70 chovank, pro které už současné učebny a prostory byly naprosto nevyhovující. Bylo nutno pomýšlet na opětovné rozšíření a dne 11. ledna 1905 byly zahájeny práce na úpravě nově vyhlédnutého stavebního místa. Původní plán postavit dlouhou stavbu byl nakonec vzhledem k písčitému podloží přepracován na budovu výškovou, pro jejíž základy bylo využito do hloubi devět metrů železobetonu. Dne 18. července 1905 byl položen základní kámen, v létě roku 1906 byla stavba skončena a 4. října vysvěcena.

Dne 15. října téhož roku započala oficiálně svoji činnost dívčí trojtřídní škola, ve které se vyučovalo podle učebních osnov školy měšťanské. Jelikož škola neměla zatím stále právo veřejnosti, dívky se podrobovaly na závěr nadále zkouškám ve Znojmě, kde potom obdržely právoplatné vysvědčení. V roce 1907 byl otevřen i jednoroční učební kurs. Ve školním roce 1908/1909 bylo ve škole 59 žaček.¹⁶⁴ Při škole byla také knihovna se 122 svazky knih, která se postupně rozrůstala. Přípisem ministerstva kultu a vyučování číslo 15434 ze dne 18. června 1910 bylo dívčí škole ve Velkých Křídlovicích-Božicích uděleno právo veřejnosti, což bylo ústavu sděleno 25. června Zemskou školní radou.¹⁶⁵ V dalších školních letech se počet vyučovaných děvčat ustálil na 35 až 50. Vyučování probíhalo i za první světové války a v roce 1914 byl ústav elektrifikován.

Po roce 1918 nesměly být do školy přijímány děti z Vídně a okolí, proto se očekával prudký pokles žákyň. Generální radou kongregace byl dokonce zvažován prodej školní budovy. Nakonec od tohoto záměru bylo upuštěno, protože se našel jejich dostatečný počet.¹⁶⁶ V roce 1919 byla v Českých Křídlovicích zřízena menší-

163 AK, Kronika Milosrdných sester díl VI, s. 42.

164 Státní okresní archiv Znojmo (SOkA Znojmo), fond Dívčí penzionát České Křídlovce – Č. Kří/DP-II-1, inv. j. K-I 217 Ústavní kronika.

165 Tamtéž – srovnej MZA, fond B 22 Zemská školní rada, č. j. 17 265, kart. 304.

166 Tamtéž.

nová česká škola, které byly přenechány prostory opatrovny, než bude mít vlastní budovu. V roce 1920 byl v ústavu zřízen kurs domácího hospodaření, který byl intenzivně navštěvován především v zimních měsících. Na počátku bylo v kursu 92 dívek. Pro provoz ústavu byla přínosná i skutečnost, že selské dívky hradily část stravného hospodářskými produkty.¹⁶⁷

Dne 9. srpna 1928 zachvátil jednu z budov požár a za půl hodiny hořela již i střecha. Jen díky včasnému zásahu se oheň nepřenesl na hlavní budovu.¹⁶⁸ Zatímco střecha této ústavní budovy byla odkryta, přišly 13. a 21. srpna mohutné bouře, které dům zcela zaplavily. Opravy si vyžádaly náklad přibližně 50 tisíc korun. Velkou část této finanční zátěže musela nést samotná kongregace, neboť pojišťovna proplatila pouze 2600 korun.¹⁶⁹ V roce 1938 se České Křídlovice ocitly na okupovaném území. Některé žákyně, zejména ze vzdálenějších oblastí (např. Slovensko), byly poslány již 16. září téhož roku domů. Boromejky a část žákyň ovšem školu neopustily. Dne 28. října však obdržela škola rozhodnutí o odebrání práva veřejnosti a dne 15. listopadu 1938 tak ukončila svoji činnost.¹⁷⁰

Obce Borotice, Křídlovice a Božice žádaly pronájem školní budovy za účelem zřízení hlavní školy, ale ze záměru sešlo. Landrat ve Znojmě propagoval plán umístit v ústavních budovách krajský starobinec a za tímto účelem budovy koupit. Generální představená toto odmítla, ale svolila nakonec k pronájmu hlavní budovy č. p. 262 a k dalším jednáním již zplnomocnila místní představenou. Ta 6. března 1939 sdělila, že kongregace pronajme Landratu na deset až patnáct let dům č. p. 262 bez vnitřního zařízení, prádelnu a hospodářské místnosti č. p. 248, zahradu a zahradní domek. Nájemné 300 říšských marek mělo být placeno měsíčně a rovněž všechny náklady na adaptace, opravy, poplatky a daně měl na sebe převzít Landrat ve Znojmě. Obstarávání a ošetřování nemocných bylo smluvně předáno sestrám a kongregace měla za úkol postarat se o jejich dostatečný počet k zajištění chodu ústavu. Do kuchyně i prádelny měly být přijaty světské osoby.¹⁷¹ Komise z Vídně a Znojma následně rozhodla o umístění 120 starců – jedna polovina ženského a druhá mužského pohlaví. Zpočátku bylo v ústavu 50 starců, ale jejich počet narůstal, až v roce 1942 činil 110 osob. Sestry pečující o tyto staré lidi dostávaly vestiař 33 říšských marek měsíčně. Počet starců v následujících letech byl stále poměrně vyrovnaný.

167 AK, materiál k dějinám ústavu, rukopis, s. 10.

168 SOKa Znojmo, fond Dívčí penzionát České Křídlovice – Č. Kří/DP-II-1, inv. j. K-I 217, Ústavní kronika.

169 AK, materiál k dějinám ústavu, rukopis, s. 16.

170 SOKa Znojmo, fond Dívčí penzionát České Křídlovice – Č. Kří/DP-II-1, inv. j. K-I 217, Ústavní kronika.

171 AK, materiál k dějinám ústavu, rukopis, s. 16.

Dne 28. března 1944 byl bezplatně pronajat dům č. p. 248 četnické stanici. Po 5. květnu 1945 byli v téže budově ubytováni příslušníci Sboru národní bezpečnosti. Stejně jako nebylo placeno nájemné, nebyla sjednána ani žádná smlouva. Budova byla opuštěna 1. března 1946 a ubytování zde pak našlo pět učitelů z veřejné školy. V budově č. p. 262 bylo také zřízeno dětské středisko pro děti německé národnosti. Dne 16. prosince 1946 přivezl Červený kříž s veřejnými orgány ze sběrného tábora do tohoto střediska celkem 136 opuštěných dětí německé národnosti ve věku od jednoho do čtrnácti let, o které se neměl kdo starat. Většina z nich mluvila pouze německy – Červený kříž a Švýcarská pomoc poslaly prádlo, obuv a hračky, ale příspěvky na děti byly malé, sotva stačily na výživu, proto náklady opět značnou měrou nesla sama kongregace.

Dětské středisko bylo 27. července 1950 zrušeno, děti rozvezeny do dětských domovů a budovy zabrány českou charitou pro její sociální činnost. Krajský výbor v Brně zamýšlel v ústavu umístit pomocnou školu pro svůj kraj, ale nakonec zde, v zaopatřovacím ústavu Charity pro přestálé a práce neschopné (dnes č. p. 188), bylo umístěno 127 chovanců z charitního domova ve Velichově u Karlových Varů a z Nýrska u Klatov.¹⁷² V budově byla v letech 1945–1950 mimo dětského střediska také místní měšťanská a lidová zemědělská škola,¹⁷³ které se o prázdninách 1950 musely vystěhovat. Po začátku školního roku si opět školy vymohly prostor, což způsobilo nedostatek místa pro asi 50 chovanců sem mezitím převezených. Tito museli být 15. října přestěhováni do nově zřízeného charitního ústavu v Plavči u Znojma. K začátku roku 1951 bylo v Křídlovicích 52 chovanců, o které pečovalo šest sester.¹⁷⁴ Spor o prostory trval až do října 1954, kdy byla škola vystěhována a ústav se tak opět rozšířil o 50 míst.

V dubnu 1958 pracovalo v ústavu 34 sester pečujících o 140 lidí (třetina z tohoto počtu ležících a několik imbecilních). Dne 23. října 1959 se dostavili zástupci Náboženské matice a duchodového zabezpečení z Prahy i z Okresního národního výboru, aby projednali převzetí kongregačního majetku do vlastnictví státu. Sestry chtěly, aby v protokolu bylo uvedeno, že majetek nedarovaly, ale stát jej převzal sám. Prvním lednem 1960 přešly všechny ústavy, ve kterých boromejky působily a které dosud spadaly pod Ústředí české katolické charity v Praze, na příslušné okresy. Charitní domovy pro přestálé se změnilly v domovy sociálního důchodo-

172 Tamtéž, s. 84.

173 Generální vikářka kongregace Bohumila Langrová 21. listopadu 1945 potvrdila, že kongregace pronajme na pět let místní správní komisi v Českých Křídlovicích v 1. poschodí a přízemí domu č. p. 262 celkem čtyři třídy a pomocné místnosti pro účely měšťanské školy. Úpravy měla provést komise na vlastní náklady a po pěti letech prostory vrátit. Viz AK, Kronika Milosrdných sester díl IX, s. 129.

174 MZA, fond B 124 Krajský národní výbor Brno, inv. č. 1819, sign. cír/99 Vyklizení klášterů všeobecně, kart. 2615.

vého zabezpečení – tedy Domovy důchodců. Charitní ústavy pro debilní děti nebo dospělé rovněž přešly na okresy a dostaly název Ústavy sociální péče.¹⁷⁵

Dne 1. července 1960 byl úředně ustanoven vedoucím ústavu božický občan J. Široký. Od tohoto roku boromejek v ústavu začalo ubývat, až v roce 1970 byla z důvodu velkého snížení jejich počtu a naopak nárůstu civilních zaměstnanců dokonce zrušena polovina klauzury v domě. K 1. únoru 1973 nastoupila do ústavu první civilní zdravotní sestra. Koncem tohoto roku bylo již v ústavu jen třináct boromejek. Dne 1. ledna 1976 byla namísto vrchní sestry, jíž bývala doposud místní představená, jmenována civilní osoba – Marie Nedvěďová ze Znojma. Nedlouho potom opustilo ústav několik dalších boromejek.

V květnu 1978 byl definitivně stanoven odchod boromejek z Božic k 1. lednu 1979 – dvě sestry ze zbývajících šesti byly přemístěny, dvě požádaly o důchod a dvě o rozvázání pracovního poměru. Dne 2. ledna 1979 odešly poslední dvě boromejky z místního domova důchodců.¹⁷⁶ Ústav funguje pod civilní správou dodnes.

Moravské Budějovice

V letech 1924–1931 působil v Moravských Budějovicích farář Hynek Buš, který si přál uvést sestry některého z ženských řádů nebo kongregací také do tohoto města. Důvodem byla snaha získat někoho pro péči o staré, nemocné a opuštěné osoby. Případné příchozí však nebylo kde ubytovat a chyběly také finanční prostředky. V roce 1931 vystřídal Hynka Buše farář Josef Opletal, který plány svého předchůdce podporoval.

Hlavním iniciátorem postavení nového kláštera byl Antonín Nekula, rodák z nedalekých Třebelovic. Tento kněz byl duchovním správcem v mateřském domě boromejek v Praze. Začal hledat pozemek pro stavbu nebo objekt, který by mohl být pro účely kláštera adaptován. V polovině roku 1935 byly koupeny od manželů Trnkových a rodiny Tesařovy pozemky a 27. července 1935 začaly být hloubeny základy pro nový filiální dům. Projekt vytvořil architekt Jan Stein a realizoval jej Antonín Svoboda z Moravských Budějovic.¹⁷⁷ Do léta následujícího roku byl dům (č. p. 907 na Komenského ulici) vystavěn a již 4. července 1936 žádala generální představená Klementina Zaunmüller biskupskou konzistoř o svolení k působení kongregace v nově postaveném dobročinném ústavu sv. Antonína, ve kterém by našli svůj domov staří a opuštění lidé obojího pohlaví. Rovněž podotkla, že bude-li potřeba, rozšířila by později kongregace na tomto místě činnost o ošetřování nemocných v soukromých domech, výuku dívek ručním pracím a vaření a také o péči o děti předškolního věku zřízením školky. Následujícího dne zaslala

175 AK, Kronika Milosrdných sester díl XII, s. 96.

176 AK, Kronika Milosrdných sester díl XV, s. 100.

177 Foltýn, D. a kol.: Encyklopedie, s. 443.

biskupské konzistoři další žádost, aby doporučila ke schválení Zemskému úřadu v Brně novou budovu. Dne 16. července téhož roku biskupský ordinariát na první žádost odpověděl přípisem č. 749, že nově vzniklý dům schvaluje a taktéž souhlasí s případným rozšířením činnosti o další sociální služby.¹⁷⁸ Tři sestry z pražského mateřince bydlely v domě jistě ne později než 19. července.¹⁷⁹ Dne 6. září 1936 byly nová budova i klášterní kaple slavnostně brněnským biskupem Josefem Kupkou vysvěceny.¹⁸⁰

Začátkem října téhož roku byl zahájen první kuchařský kurs a na základě povolení ministerstva školství i vyučování v mateřské škole, kde bylo již od počátku 50 dětí. V této době v Moravských Budějovicích jiná mateřská škola nebyla. Zemský úřad v Brně číslem jednacím 41039/III-5 ze dne 15. října udělil souhlas s činností nového řeholního domu za podmínky, že si nebude činit nikdy nároky na podporu z veřejných fondů a že všechny boromejky v něm, i v budoucnu usazené, budou mít československou státní příslušnost.¹⁸¹ Sestry také začaly ihned s pořádáním několikadenních duchovních cvičení. Počátkem ledna 1937 začal kurs vaření a šití, kterého se účastnily nejen místní dívky. Bylo také přijato několik přestárlých osob. Koncem roku 1938 byla představená požádána o poskytnutí ubytování pro úředníky okresního úřadu, profesory škol a soudní úředníky ze Znojma.

S počátkem druhé světové války byl vydán zákaz konat v domě duchovní cvičení, kursy vaření ustaly poměrně logicky vzhledem k nedostatku surovin potřebných k výuce a místo české mateřské školy byla v lednu 1943 otevřena německá. Po skončení války byla veškerá činnost obnovena.

V roce 1948 bylo zakázáno přijímat děti do mateřské školy, byl zvýšen počet důchodců, o které měly sestry pečovat, a koncem roku 1948 jim byla odebrána správa domu.¹⁸² Od roku 1949 přešla správa ústavu částečně na Českou katolickou charitu, od ledna 1952 pak spadla pod dozor civilního vedoucího. Tak jako ostatní ústavy k 1. lednu 1960 spadly pod příslušné okresy, tak i tento domov důchodců přešel pod správu Okresního národního výboru v Třebíči a k datu 1. ledna 1976 pak pod Spojenou správu ústavů sociálních služeb Třebíč. Do funkce vrchní sestry

178 MZA, fond E 80 Biskupský ordinariát, inv. č. 574, sign. B160/1h Filiální dům v Moravských Budějovicích, kart. 121.

179 Dne 19. července 1936 sdělil farář Josef Opletal biskupské konzistoři, že „Milosrdné sestry kongregace sv. Karla Boromejského do novostavby se již nastěhovaly – počtem tři“ – viz tamtéž.

180 Vlk, František: 60 let domu sv. Antonína v Moravských Budějovicích 1936–1996. Moravské Budějovice 1996, s. 6.

181 MZA, fond E 80 Biskupský ordinariát, inv. č. 574, sign. B160/1h Filiální dům v Moravských Budějovicích, kart. 121, srov. MZA, fond B 40 Zemský úřad Brno, inv. j. 41 039, kart. 4234.

182 Vlk, František: 60 let domu, s. 7.

nastoupila civilní osoba. V roce 1982 prošla budova generální opravou. Dočasný azyl pro chovance byl nalezen v okolních domech sociální péče. Po revoluci 1989 kongregace zvažovala opět převzetí ústavu.

Zákonem č. 338/91 z 18. července 1991 byl boromejkám bývalý Domov svatého Antonína vrácen.¹⁸³ Od 1. ledna 1992 přešel do péče a správy kongregace celý dům, který opět obdržel staronové jméno – Dům svatého Antonína. Sestry působily v domově důchodců po celou dobu nesvobody až do této chvíle. Dne 18. ledna 1992 byl domov požehnán brněnským biskupem Vojtěchem Cikrlem.

V roce 1996 působilo v domě šestnáct řádových sester a sedmnáct civilních zaměstnanců, kteří dohromady pečovali o 83 starých obyvatel a chod budovy.¹⁸⁴ V současné době v domově důchodců boromejky stále působí, a jelikož je kongregace zřizovatelem Domu sv. Antonína, generální představená jmenuje ředitele a správní radu.

Plaveč u Znojma

Jak již bylo výše řečeno, do charitního domova v Českých Křídlovicích-Božicích byli nastěhováni v roce 1950 důchodci z Velichova u Karlových Varů. Po problémech s uvolněním místa ze strany měšťanské a zemědělské školy, muselo být 50 důchodců umístěno do jiného objektu. Pro účel nového zaopatřovacího ústavu charity byl vyhlédnut již mírně chátrající objekt zámku v Plavči. Ředitel charity požádal boromejky, aby převzaly péči o staré i v tomto ústavu, ale kongregace neměla potřebné síly. Generální představená doporučila ředitelství charity, aby se obrátilo na Státní úřad pro věci církevní a vymohlo si souhlas k vyvázání několika mladších členek kongregace ze sběrných klášterů ve Vidnavě a Městě Albrechticích,¹⁸⁵ kam byly koncentrovány při nuceném odchodu z některých filiálních domů. Nakonec bylo potřebné povolení uděleno a dne 15. října 1950 přišlo pět sester na své nové působiště.¹⁸⁶ O tři dny později byla tato skutečnost oznámena brněnskému ordinariátu Janem Dvořákem, farářem v Únanově.¹⁸⁷ Ordinariát vše vzal na vědomí přípisem č. 4877 ze dne 23. října téhož roku. Počátkem prosince byla také zřízena v zámecké rotundě kaple. K 1. lednu 1960 přešel Charitní domov

183 AK, Kronika Milosrdných sester díl XIX, s. 89.

184 Vlč, František: 60 let domu, s. 9.

185 Nešlo o ojedinělou žádost. Charita žádala i o vyvázání řeholnic z dalších řeholních společenství pro jiné ústavy. Uvedenou žádost se autorce nepodařilo dohledat v: Národní archiv, fond Státní úřad pro věci církevní, inv. j. 130 Charita, kart. 95.

186 AK, Kronika Milosrdných sester díl X, s. 84.

187 MZA, fond E 80 Biskupský ordinariát, inv. č. 576, sign. B160/1i Převzetí útulku pro přestarlé v Plavči u Únanova, kart. 121. Sestry ve své kronice uvádějí příchod pěti sester do Plavče, ale v oznámení faráře Jana Dvořáka je protichůdně uvedeno deset sester.

do správy Okresního národního výboru Znojmo a stal se z něj jako v jiných případech domov důchodců, což je opět analogické k vývoji jiných ústavů pod dřívější správou charity. Dne 1. února 1970 nahradil ve správě ústavu dosavadní představenou civilní zaměstnanec František Peška. V roce 1974 prošla budova ústavu rozsáhlou rekonstrukcí, byla vymalována, nádvoří dostalo novou fasádu, byl vydlážděn a opraven průjezd a taktéž v roce 1978 a 1980 probíhaly další rozsáhlé opravy. Na části domu byly vyměněny krovy, na části stropy a okna.

Ke konci roku 1983 byly již v místní komunitě pouze tři sestry a z toho dvě důchodového věku. Po dohodě s vedením kongregace tyto dvě podaly žádost o důchod a třetí dala k 30. červnu 1984 výpověď z pracovního poměru. Dne 29. června 1984 skončila činnost boromejek na této pobočce. Domov důchodců zde pod civilní správou funguje dodnes.

Znojmo-Hradiště

Tento filiální dům si zaslouží mezi ostatními domy v brněnské diecézi zvláštní pozornost, zejména z toho důvodu, že se stal na dlouhá léta neoficiálním mateřským domem boromejek. Dne 12. srpna 1952 byly sestry zproštěny přípisem Ústředního národního výboru hlavního města Prahy služby v nemocnici pod Petřínem v Praze¹⁸⁸ a o tři dny později – 15. srpna – byly vypovězeny ze svého tamního mateřského domu. Většina sester (v počtu 44) byla určena k odvozu na práci v textilní továrně v Trutnově. Zbytek byl rozvezen na různá místa – například do Rožďalovic a do Plavče. Tímto okamžikem ztratila kongregace tolik potřebnou centrálu pro svoji činnost a především chybělo útočiště pro staré a nemocné členky kongregace, které nemohly být nasazeny na práce v továrnách.

Na uprázdněné prostory proboštství řádu Křížovníků s červenou hvězdou ve Znojmě-Hradišti upozornila 18. března 1958 Eliška Šrubařová, toho času představená v Plavči. Dne 3. dubna se vydala generální asistentka kongregace spolu s další sestrou do Plavče a potom navštívily plánovaný budoucí domov.¹⁸⁹ Po jednání s místními úřady se podařilo nakonec tyto prostory získat. Proboštství bylo v poměrně dezolátním stavu a bylo potřeba budovy rekonstruovat. Od června téhož roku byly prováděny prvotní potřebné adaptace a 2. července přišly do Znojma první sestry, mezi nimiž byla i tehdejší generální vikářka Theofora Kmoníčková. Byly důrazně upozorněny na skutečnost, že při zmínkách o filiálním domě nesmí nikdy padnout označení domu jako mateřince. Dům byl provozován Českou katolickou charitou, která jej pronajala od výše zmíněného řádu. Toto místo, které se stalo na dlouhá léta novým mateřským domem boromejek i sídlem generálních představených, i když z pochopitelných důvodů neoficiálně, dostalo název Charit-

188 AK, zápisy z období totality.

189 AK, Kronika Milosrdných sester díl XII, s. 4.

ní domov pro řeholnice.¹⁹⁰ Adaptační práce šly vpřed rychle a ke konci prosince bylo na Hradišti již dvanáct místností obýváno sestrami.

Dne 10. května 1960 přijela na Hradiště generální představená Bohumila Langrová, která byla zatčena 24. ledna 1952 a odsouzena bývalým Státním soudem v Praze na dvacet let pro zločin vyzvědačství a velezrady.¹⁹¹ Ve výkonu trestu byla nakonec osm roků, tři měsíce a patnáct dní a toho dne byla propuštěna na amnestii.¹⁹² Její uvítání mělo proběhnout tiše a nenápadně. Jejím návratem se zase na jistou dobu poměry v kongregaci zklidnily. Navíc přípisem referátu pro věci církevní při Krajském národním výboru v Brně z 20. července téhož roku č. škol/círk/1237/1960/463/4 byl Bohumile Langrové udělen souhlas s vedením kongregace.¹⁹³ Od 1. dubna 1961 byl ústav veden stabilně civilním vedoucím. Veškeré dění v kongregaci na centrální úrovni, včetně voleb generální představené a její rady, se odehrávalo zde na Hradišti.

Dne 8. července 1970 byla generální představenou kongregace zvolena Vojtěcha Hasmandová, dosud pobývající ve filiálním domě ve Vidnavě.¹⁹⁴ Dne 20. července přesídlila i s generální radou na Hradiště. V roce 1976 a posléze i v roce 1982 byla do čela kongregace zvolena opět. Dne 17. června 1988 zvolila generální kapitula na Hradišti novou generální představenou Inviolatu Krupkovou.

Podle dokumentu Sekretariátu vlády ČSSR pro věci církevní s platností od 1. září 1988, který umožnil doplňování stavu ženských řeholí novými členkami, byly na Hradišti dne 28. září téhož roku po dlouhé době oblečeny oficiálně do řeholního roucha čtyři sestry, které ovšem již delší dobu měly věčné sliby. Ostatní členky mohly svoji příslušnost ke kongregaci zveřejnit tím, že mohly do zaměstnání přicházet v řeholním oděvu.¹⁹⁵ V roce 1990 byla dostavěna nová část filiálního domu a novostavba byla vysvěcena 22. ledna téhož roku. Dne 30. května 1992 bylo

190 Tamtéž.

191 Rozsudek padl v rámci procesu Mádr a spol. při hlavním líčení konaném 11.–13. června 1952 v Brně. Odsouzena byla podle § 86 odst. 1, odst. 2a, b, 3c, trest. Zák. a podle §78, odst. 1c, odst. 2a, b trestního zákona.

192 Spolu s Bohumilou Langrovou byla na amnestii propuštěna pozdější generální představená Vojtěcha Hasmandová.

193 Referát pro věci církevní OŠKK Jihomoravského Krajského národního výboru v Brně souhlasí v souladu s ustanovením § 2 odst. b) ve spojení s § 5 vládní Nařízení č. 228/49 Sb. a předpisů jej doplňujících s tím, abyste jako generální představená kongregace MSSKB vykonávala funkci vedoucí kongregace. V této funkci zastupujete uvedenou kongregaci vůči státní správě a ostatním veřejným institucím, řídíte záležitosti kongregace, spoluzodpovídáte za její hospodaření. Výlohy s touto činností spojené jsou Vám hrazeny z prostředků kongregace – viz AK, přípis Referátu pro věci církevní při Krajském národním výboru v Brně ze dne 20. července 1960.

194 AK, Kronika Milosrdných sester díl XIII, s. 39.

195 AK, Kronika Milosrdných sester díl XVIII, s. 66.

na Hradišti oblékáno dalších třináct postulantek. Dne 12. listopadu 1994 byla zvolena do čela kongregace sestra Remigie Češíková.

Jako mateřský dům sloužilo Hradiště boromejkám až do navrácení domu sv. Notburgy v Praze v ulici Šporkově. V roce 1994 se mateřinec postupně začal přesouvat ze Znojma zpět do Prahy. Znojmo zůstalo posléze nadále domovem pro staré a nemohoucí sestry ještě plných třináct let. Dům byl zrušen z důvodu úbytku sester k datu 15. září 2007 a ty zbývající přešly do různých domovů.

Brno – Charbulova ulice

V období totality, kdy panoval zákaz přijímání řeholního dorostu, bylo i přes něj pečováno o výchovu dívek, které se staly tajnými členkami kongregace. Jelikož ve Znojmě-Hradišti by byla taková výchova příliš nebezpečná, bylo rozhodnuto vyhledat vhodný objekt pro bydlení a formaci sester v Brně. Následně byl vybrán rodinný dům se zahradou na Charbulově ulici č. 12, který si Vojtěcha Hasmandová spolu s asistentkou a ekonomkou přijely prohlédnout 13. března 1971 a 5. dubna téhož roku byl dům kongregací zakoupen. Dne 9. května se začalo s jeho úpravami – provedeny byly malířské práce, úprava koupelny a pokoje pro kapli.

Začátkem srpna téhož roku přijela první ze sester a poté 8. srpna sestra Anselma Koumarová, která se stala první představenou místní malé komunity.¹⁹⁶ Dne 3. listopadu byla v domě vysvěcena kaple.

Sem potom tajně přicházely čekatelky, které bydlely v různých pronajatých bytech v Brně – v takzvaných domečcích (viz další kapitola). Tento dům sloužil také jako útočiště pro představené z Hradiště, které tu pobývaly při cestách do Brna kvůli vyřizování různých záležitostí na úřadech, nebo když jely navštívit nějaké vzdálenější působistiště. Brněnské centrum boromejek přetrvalo a sídlilo zde i po revoluci v roce 1989. V roce 1993 přišla do komunity nová sestra, která docházela do nemocnice Milosrdných bratří pětkrát týdně, aby zde duchovně posilovala dlouho ležící nemocné, podávala jim nápoje apod.

V posledních letech nebyl již zdravotní stav boromejek v této malé komunitě dobrý, a z toho důvodu bylo pomýšleno na jejich odchod z Brna a prodej nebo pronájem domu. V lednu roku 1997 si jej byly prohlédnout tři členky kongregace Sester učednic Božského mistra, které přijely na pozvání brněnského biskupa Vojtěcha Cikrleho z Říma pomáhat kněžím v pastoraci. V dubnu téhož roku oznámila zbývajícím sestrám generální představená Remigie Češíková, že budou převedeny v nejbližší době do jiných komunit. Dne 22. července téhož roku odjela místní představená do Prahy, čímž byla ukončena činnost tohoto filiálního domu. V budouvě byli poté v podnájmu mladí manželé, po dobu rekonstrukce vlastního domu. Po dohodě byla v podkroví ponechána jedna místnost pro sestry, přijíždějící do

196 AK, dějiny domu na Charbulově ulici, strojopis.

Brna na zkoušky, nebo za jiným účelem.¹⁹⁷ V dnešní době je dům stále ve vlastnictví kongregace, která jej pronajímá.

Brno a Jihlava – „domečky“

Dalšími útočišti pro bydlení a formaci nových členek kongregace se staly tzv. domečky. Jednalo se o několik menších obytných objektů v Praze, Brně a jeden v Jihlavě. V praxi to znamenalo pronajmout byt či dům na jméno soukromé osoby, nejlépe dosavadní nečlenky kongregace, v němž potom bydlely s jednou nebo dvěma zkušenými sestrami i čekatelky. Sestry měly na starost hmotnou a duchovní péči o tyto dívky. Ty zde pak prožívaly dobu svých studií, postulátu, noviciátu i případné práce na plný úvazek v nemocnicích, dětských domovech apod.¹⁹⁸ Boromejky, které s dívkami pobývaly, byly většinou důchodového věku. Nechaly si vyhotovit novou občanskou legitimaci s civilní fotografií. Navenek pak působily jako starší ženy, které si přivydělávají ubytováním studujících dívek, aby nepoutaly nežádoucí pozornost. Z tohoto důvodu byly i místnosti pro kaple zařízeny jako běžný obytný pokoj a svatostánek byl jen zdobná kovová nebo dřevěná krabice, ve které byla uchovávána nejsvětější svátost.

V Brně se jednalo o čtyři „domečky“, z nichž každý obdržel i své pojmenování (krycí jméno). Prvním byl Nazaret na Geislerově ulici č. 39 v Brně-Židenicích (vybudován byl v roce 1975 a fungoval do 31. července 1989), druhým Cyrilka na Viniční ulici č. 69 taktéž v Brně-Židenicích (zakoupen 20. prosince 1978, fungoval i po revoluci, a to do 3. června 1997), třetí – jménem Marie – byl na Wolkrově ulici č. 8 v Brně-Stránicích (fungoval od ledna 1985 do 4. srpna 1994, kdy byl prodán brněnskému biskupství) a čtvrtým „domečkem“ byl pouze dvoupokojový byt s názvem Tomáš na Bayerově ulici č. 5 (poblíž parku Lužánky v rozšířeném centru města). Poslední z brněnských „domečků“ byl v provozu pouze tři roky – v letech 1983–1985¹⁹⁹. V Jihlavě se jednalo o podnájem bytu na Kosmákově ulici s názvem Vojtěch (fungoval od 20. září 1988 do 30. června 1990) v době studia dvou čekatelek na tamní zdravotní škole. Z domečků vyšlo do listopadu 1989 čtyřicet nových mladých členek kongregace a další čekatelky.²⁰⁰

197 Tamtéž.

198 AK, Kronika Milosrdných sester svatého Karla Boromejského, díl XIX, s. 56.

199 Pramen výslovně neuvádí důvod ukončení činnosti jednotlivých „domečků“. Mohlo se jednat o prodej, nebo prosté ukončení činnosti a odchod sester. AK, Index domů KMSKB a její činnosti.

200 21 sester profesek, 14 sester juniorek, 5 novickek a 27 čekatelek – viz AK, Kronika Milosrdných sester svatého Karla Boromejského, díl XIX, s. 56.

Závěr

Pokoušíme-li se shrnout činnost Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského v prostoru brněnského biskupství, lze konstatovat, že její působení se v této diecézi nijak zvláště neodlišovalo od působení v ostatních diecézích na našem území. Lze dokonce říci, že hlavní jádro činnosti, zakládání jednotlivých domů a práce sester v nich kopírovalo v začátku činnosti i v průběhu mnoha dalších let, po které zde intenzivněji působily, vývoj na ostatním území. Také odchody sester a rušení jednotlivých klášterů a ústavů se nevyznačuje žádnou anomálií ve srovnání s vývojem v jiných diecézích.

Příchod nejméně tří boromejek vyslaných mateřským domem v Praze, nebo Těšíně na jednotlivé lokality se většinou odehrával po jednání s dobrodincem, který pro realizaci svých dobročinných záměrů vyvolil z nějakého důvodu právě členky této kongregace. Často se tak stávalo proto, že je znal jako osvědčené z jejich dřívější činnosti na jiném místě. Nejednalo-li se přímo o dobrodince jako jednotlivce, přicházely na žádost spolků, které byly založeny s cílem zřídit v obci nějaký dobročinný ústav jako nemocnici, chudobinec, sirotčinec nebo v jiných případech vzdělávací ústav jako soukromou školu, školu domácích prací nebo dětskou opatrovnu. Tak jednotlivými iniciátory příchodu sester byly v případě Líšně Egbert hrabě Belcredi, Dačic baronka Dalbergová, Hrušovan nad Jevišovkou Anna a Fridrich Kammelovi, Moravce saská královna Carola, v ostatních případech (Nová Říše, Jihlava, České Křídlovce-Božice) se jedná o spolky vytyčené za účelem postavení ústavu. V případě Brna – ulice Údolní, sestry zakoupily hned na počátku dům samy.

Ve většině případů bylo pro kongregaci nemožné se po příchodu z vlastních prostředků starat o vydržování potřebných. Z tohoto důvodu byl nucen dobrodinec, případně spolek, který si vytýčil za cíl zřídit na svém panství nebo v obci dobročinný ústav, minimálně na začátku zaštitit vše vlastními prostředky, sbírkami a donacemi. Bez těchto složek financování by sotva mohlo dojít jak k usazení, tak k rozvoji činnosti.

Sestry začínaly svoji působnost v nových filiálních domech v podstatě dvěma základními způsoby. Buď při založení domu bylo v prvním případě jeho hlavním účelem ošetřování nemocných nebo starých lidí (filiální domy Nová Říše, Hrušovany nad Jevišovkou, Moravec) nebo v druhém případě péče o výuku dětí, nebo o sirotky (Brno-Líšeň, Brno – ulice Údolní, Dačice, Jihlava, České Křídlovce-Božice²⁰¹). Většina filiálních domů však spojovala více účelů, i z toho důvodu, že pokud byl například sirotčinec nebo azyl pro staré lidi spojen s dalšími druhy činnosti, snáze si vydělal na pokrytí části výdajů za svůj provoz. Movitější rodiče

201 Prvotním záměrem, jak bylo zmíněno výše, bylo vystavět nemocnici, nakonec se ale ústav stal především opatrovnou dětí a posléze opět přibral další druhy činnosti.

mohli platit svým dětem opatrování nebo příspěvek na školné. V průběhu let pak bylo vydržování ústavů hrazeno kombinací několika způsobů – nadacemi, výnosy z koncertů, divadel a povolených sbírek, dále pak financemi od movitějších rodičů dětí a také výnosy z hospodářství, která se často s jednotlivými domy pojila.

Všimneme-li si po okolnostech příchodů sester i odchodů a rušení jednotlivých filiálních domů, zjistíme, že všechny domy na sledovaném území přetrvaly minimálně do druhého desetiletí 20. století. Poté sestry opouštějí v roce 1917 své působíště v Dačicích, dále v roce 1920 v chlapeckém semináři v Brně, v roce 1928 v Hrušovanech nad Jevišovkou a v roce 1945 v Nové Říši. Někde důvody odchodu sester nejsou zcela zřejmé, jinde se jedná o jejich nedostatek a z toho důvodu zrušení filiálního domu a přesun jinam nebo v případě filiálního domu v Hrušovanech o vypovězení dřívější smlouvy ze strany dědice šlechtické dvojice, která dům nadačně vybavila.

Po komunistickém převratu v roce 1950 nebyly ani boromejky ušetřeny celostátní snahy o likvidaci ženského řeholního života, jejímž záměrem bylo koncentrovat řeholnice v menším počtu klášterních budov a tak je paralyzovat, stejně jako celou církev. Tří domů v brněnské diecézi se přímo dotkla akce vyklízení ženských klášterů. Sestrám z domů v Brně-Lišni, v Brně – Údolní ulici a v Jihlavě byly doručeny koncem srpna 1950 přípisy Státního úřadu pro věci církevní o „nedostatečném využití budovy, proto je nutno přikročit k přemístění sester“. Přípis byl doručen církevní referentkou, která pak dohlížela na balení a na pořádek a již dalšího dne, nebo za dva dny byly odvezeny do shromažďovacího kláštera.

Pouze několik sester bylo nakonec vyvázáno Státním úřadem pro věci církevní z jednoho ze shromažďovacích klášterů, aby převzaly činnost v zaopatřovacím ústavu v Plavči u Znojma dne 15. října 1950. Z dalšího domu – v Moravci byly sestry vypovězeny v roce 1953, poté odešly v roce 1979 z domu v Božicích a roku 1984 z Plavče. V roce 1997 ukončily také své působení v Brně na Charbulově ulici. Poté zůstalo kongregaci ještě působíště ve Znojmě-Hradišti, kde setrvala do 15. září 2007 a v Moravských Budějovicích. Na tomto místě působí poslední boromejky v brněnské diecézi dodnes.

Studie vznikla z diplomové práce autorky, obhájené v roce 2008 na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. K literatuře po tomto datu bylo přihlédnuto jen výběrově.

Wirken der Kongregation der Barmherzigen Schwestern vom hl. Karl Borromäus seit ihrer Ankunft bis heute (1862–2020)

Die Studie mappiert die Tätigkeit der Kongregation der Barmherzigen Schwestern vom hl. Karl Borromäus (SMCB) in der Brünner Diözese in den Jahren 1862–2020. Ihre Zeitfestlegung wird auf der Untergrenze mit dem Jahr 1862, wann die Kongregation in ihren ersten Wirkungskreis auf dem Gebiet der Brünner Diözese in Lösch (damals eine selbstständige Gemeinde wurde im Jahr 1944 zur Stadt Brunn angeschlossen), und auf der Obergrenze mit der Gegenwart gegeben.

Nach einer kurzgefaßten Beschreibung der Entstehung und der Frühgeschichte der Kongregation, des Beginns ihrer Wirkung in Böhmen (erste Schwestern kamen aus französischem Nancy nach Prag im Jahr 1837) und einem Abriß ihrer weiteren Entwicklung folgt eine Aufzählung der dreizehn Filialhäuser chronologisch nach den Daten der Ankünfte der Schwestern in gegebene Wirkungsstätten gereiht. Am alleinigen Abschluß der Studie wird dann kurz der Phänomen der sogenannten Häuschen, in denen im Zeitraum der kommunistischen Totalität eine geheime Formierung von neuen weiblichen Mitgliedern der Kongregation verlief, akzentiert. Auf dem Gebiet des Brünner Bistums sind nach den festgestellten Tatbeständen vier Häuschen in Brunn und ein in Iglau gewesen.

Die Kongregation gründete eine neue Wirkungsstätte immer mit einer Ankunft von mindestens drei Schwestern. Die Wirkungsstätten wurden aus verschiedenen Gründen, die nicht immer bekannt sind, verlassen (Es könnte sich um einen Mangel an Schwestern, oder im Zeitraum des Kommunismus auch um eine Verweisung der Schwestern von der Seite des Staatsamts für kirchliche Angelegenheiten handeln.) Den Hauptinhalt der Tätigkeit bildete die Armen- und Krankenfürsorge und der Schulunterricht. Heutzutage wirken die Schwestern in der Brünner Diözese nur in einem einzigen Ort – im Mährisch Budwitz (Seniorenfürsorge).

Die Grundquellen, von denen geschöpft wurde, waren im Archiv der Kongregation, in zuständigen Bezirksarchiven oder im Archiv der Stadt Brunn aufbewahrten Urkunden zu den einzelnen Filialhäusern, weiter dann im Mährischen Landesarchiv aufbewahrten Schriftstücke des Bistumsordinariats (Amt und Kanzlei des Diözesanbischofs) und des Konsistoriums (Beratungskollegium des Diözesanbischofs).

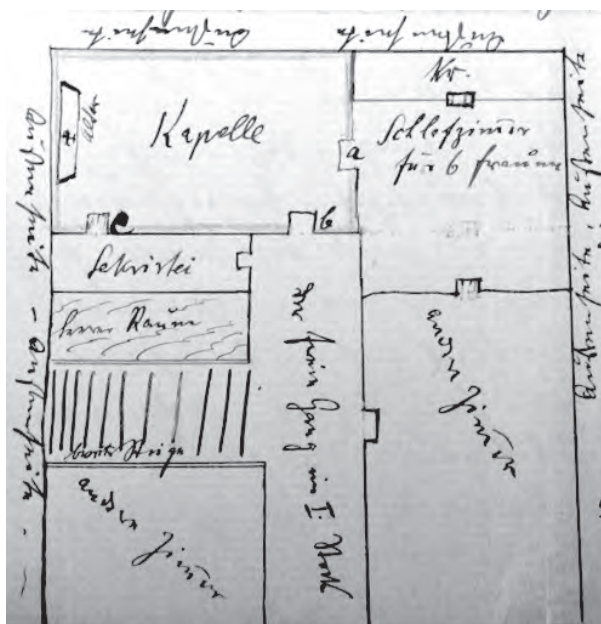
Activities of the Sisters of Mercy of St. Borromeo Congregation from Their Arrival to Present Times (1862–2020)

The study describes activities of the Sisters of Mercy of St. Borromeo congregation (SMCB) in the Brno diocese in the years 1862–2020. The time span is between 1862, the year when the congregation had come to its first place of work in the territory of Brno diocese i. e. to Líšeň (at that time an independent municipality joined to the town of Brno in 1944) and the present.

After a brief description of the origin, early history of the congregation and beginning of its work in Bohemia and Moravia (the first sisters arrived from French Nancy to Prague in 1837) and an outline of further development, there follows a list of 13 branch houses chronologically arranged according to the date of sisters' arrival at their place of work. At the very end of the study there is briefly emphasized a phenomenon of the so-called small houses where during the communist totalitarian regime new members of the congregation were accepted in secret. In the area of the Brno bishopric there were four small houses and one was in Jihlava.

The congregation used to establish its new place of activity with at least three sisters. The places were then abandoned from various reasons, not always known (it might be because of e. g. lack of sisters, or during the communist era, that sisters were expelled by the State Office for Religious Matters). The main activity of the sisters was care of the poor and ill, and school education. At present sisters from the Brno diocese work in one place only, in Moravské Budějovice (taking care of the elderly).

The basic sources used for the study were the documents to individual branch houses deposited in the congregation archives, in the district archives or the Archives of the Town of Brno, then the written documents from the bishop's office (i. e. bureau and office of diocese bishop) and consistory (an advisory board of diocese bishop) deposited in the Moravian Land Archives.

Situační náčrtek rozvržení
místností Louisina domu
v Moravci – 1881
(Státní okresní archiv Žďár
nad Sázavou, fond Farní
úřad Moravec 1764–1949,
inv. č. 36 Klášter a dům pro
přestárlé 1879–1906, kart. 1)

Znak Kongregace Milosrdných sester sv. Karla
Boromejského – rok 1924
(Moravský zemský archiv, fond E 80 Biskupský
ordinariát, inv. č. 579, sign. B160/2b Filiální
dům v Moravci, kart. 121.)

*Stravování lišeňských dětí polévkou vařenou v klášterní kuchyni ve školním roce 1930/31
(Archiv města Brna, fond M 115 Dívčí klášterní škola národní, Brno-Líšeň 1863–1949, inv. č. 324
Kronika dívčí školy v Líšni.)*

*Stavební úpravy ve Znojmě-Hradišti
v roce 1958
(Archiv Kongregace Milosrdných sester
sv. Karla Boromejského, Šporkova 12, mate-
riál k dějinám konventního domu
ve Znojmě-Hradišti.)*

*Klášter boromejek na Údolní ulici v Brně – nedatováno
(Archiv Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského, Šporkova 12,
materiál k dějinám konventního domu v Brně-Údolní ulici.)*

*Interiér kláštera na Údolní ulici v Brně – nedatováno
(Archiv Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského, Šporkova 12,
materiál k dějinám konventního domu v Brně-Údolní ulici.)*

*Starší a novější podoba Ústavu korunního prince Rudolfa v Nové Říši – nedatováno
(Archiv Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského, Šporkova 12,
materiál k dějinám konventního domu v Nové Říši.)*

*Ústav korunního prince Rudolfa v Nové Říši – všední den v životě ústavu – nedatováno
(Archiv Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského, Šporkova 12,
materiál k dějinám konventního domu v Nové Říši)*

*čRazítko azylu pro děti a starce ve Velkých
Křídlovicích-Božicích
(Moravský zemský archiv, fond B 22 Zemská
školní rada, č. j. 17 265, kart. 304)*

Nákresy znázorňující zatčení Žofie Langrové (domovní prohlídka u M. Pijáčkové proběhla 20. 9. 1952)
 (Archiv bezpečnostních složek, sbírka Správa vyšetřování StB – vyšetřovací spisy, arch. č. V-734 OV
 (Antonín Bradna a spol.), Osobní spis státní bezpečnostního vyšetřování proti Marii Pijáčkové.)

Doba trvání jednotlivých filiálních domů v brněnské diecézi

Brno-Líšeň	1862–1950
Nová Říše	1864–1945
Brno – Údolní ulice	1864–1950
Dačice	1873–1917
Hrušovany	1878–1928
Brno – chlapecký seminář	1879–1920
Moravec	1879–1953
Jihlava	1883–1950
České Křídlovce-Božice	1895–1979
Moravské Budějovice	1936–dodnes
Plaveč u Znojma	1950–1984
Znojmo-Hradiště	1958–2007
Brno – Charbulova ulice	1971–1997

VYTVOŘENÍ DOLLFUSSOVY VLÁDY Z POHLEDU KŘEŠŤANSKÝCH SOCIALISTŮ

MIROSLAV ŠEPTÁK

V demokratickém politickém systému při aplikaci poměrného volebního systému bývá obvyklé, že na úrovni exekutivní moci dochází k vytvoření koalice dvou a více politických subjektů. Program a konkrétní činy vlády jsou mnohdy předmětem složitého vyjednávání ve snaze nalézt pro všechny zúčastněné přijatelný kompromis. Na jaře 1932 došlo v Rakousku k vnitropolitické krizi, která aktualizovala otázku zformování nové koaliční formace. Jednu z klíčových rolí přitom hrála křesťanskosociální strana. Do složitých zákulisních rozhovorů vstupovala s pochopitelnou vizí vytvoření vlády s bezpečnou většinou v Národní radě. Potencionální partneři však, jak to bývá obvyklé, chtěli z aktuální vnitropolitické konstelace získat pro sebe maximum.

Cílem studie je analýza strategie křesťanských socialistů při formování Dollfusovy vlády s důrazem na přiblížení různých názorových proudů uvnitř strany, a to prostřednictvím zohlednění záznamů z jejich předsednictva parlamentního klubu. V konfrontaci s odbornou literaturou přináší uvedené dochované zápisy dosud málo známé aspekty komplikovaného koaličního vyjednávání v dubnu a květnu 1932. Nejdůležitějším zdrojem informací o vytvoření Dollfusovy vlády zůstávají vedle dobového tisku torzovitě dochované dokumenty z provenience jednotlivých politických subjektů zastoupených v Národní radě. Za nejdůležitější lze považovat stenografické záznamy předsednictva parlamentního klubu křesťanskosociální strany.¹ Z provenience sociální demokracie (*Sozialdemokratische Arbeiterpartei Deutschösterreichs*, SDAP) vzešly strojově psané záznamy z předsednictva strany. Mají charakter spíše heslovitého záznamu než doslovného přepisu vyslovených a diskutovaných názorů.² Dokumenty Velkoněmecké lidové stra-

1 Karl von Vogelsang Institut, Archiv, Wien, fond Christlichsoziale Partei, Christlichsozialer Parlamentsklub, Karton Nr. 23, Klubvorstand (dále jen KvVI, Vorstand), zde uloženy stenografické záznamy z jednání parlamentního klubu křesťanskosociální strany. Za poskytnutí transkripce těchto dokumentů děkuji Dr. Rudolfu Jeřábkovi – vedoucímu Archivu republiky z Rakouského státního archivu. Starší edice rakouského archiváře Waltera Goldingera zpřístupňuje uvedené materiály až od září 1932. Goldinger, Walter (ed.): *Protokolle des Klubvorstandes der Christlich-sozialen Partei 1932–1934*. Wien – München 1980.

2 Verein für Geschichte der Arbeiterbewegung, Wien, fond Sach-, Themen-, Chronologisches

ny končí až na ojedinělé výjimky rokem 1931. Materiály dalšího ze zástupců tzv. třetího (nacionálně-liberálního) tábora agrárního Landbundu nenávratně zničil požár v roce 1938.³ Poslední z parlamentních subjektů vzešel z autoritativního hnutí Heimwehr sympatizujícího s italským fašismem a německým nacismem.⁴ V Národní radě vystupoval pod označením Heimatblock. Archiv hnutí, vzhledem k volné organizační struktuře, neexistoval. Dokumenty z činnosti Heimatblocku lze nalézt v mnoha osobních pozůstatostech jeho aktérů uchovávaných ve veřejných a soukromých archívech.⁵

O vytvoření Dollfusovy vlády nejpodrobněji pojednávají příspěvky Franze Schausbergera. Rakouský historik a politik vychází z dobového tisku a z několika záznamů předsednictva sociální demokracie a předsednictva parlamentního klubu křesťanskosociální strany.⁶ V monografii o vnitřním a zahraničním vývoji Rakouska v letech 1931–1934 jsem kromě dobového tisku a zápisů z předsednictva SDAP zohlednil nevydané prameny české a německé provenience diplomatické povahy. Materiály uložené v Politickém archivu Zahraničního úřadu a Archivu Ministerstva zahraničních věcí České republiky informují bez uvedení podrobností o názorových rozporech uvnitř křesťanskosociální strany i úvahách vytvořit koalici se sociální demokracií. Jejich studium pomohlo jen částečně podrobněji přiblížit sledovanou problematiku.⁷ Nejnověji se formování Dollfusova kabinetu věnoval v obsáhlé monografii o první rakouské republice Lothar Höbelt. Vídeňský historik přinesl novou interpretaci postoje velkoněmců a částečně rovněž sociální demokracie, strategii křesťanskosociální strany hodnotí v souladu s dosavadním bádáním.⁸

Archiv, Parteiarchiv vor 1934, Mappe 6, Parteivorstand, (dále jen VGA, Parteiarchiv vor 1934, Mappe 6, Vorstand, Sitzung).

3 Poprvé na tuto skutečnost upozornil Goldinger, W.: Protokolle s. 9–10. Přesto se podařilo zachovat alespoň některé zápisy z předsednictva například v archivu Institutu pro soudobé dějiny Univerzity ve Vídni v pozůstatosti významného politika Landbundu Vinzenza Schumyho.

4 K vývoji hnutí nejpodrobněji Wiltsegg, Walter: Die Heimwehr. Eine unwiderstehliche Volksbewegung. Wien 1985. Nejnověji Höbelt, Lothar: Heimwehren und die österreichische Politik von 1927–1936. Von politischen „Kettenhund“ zum „Austro-Fascismus“? Graz 2016.

5 Höbelt, L.: Heimwehren, s. 11–12.

6 Schausberger, Franz: Letzte Chance für die Demokratie. Die Bildung der Regierung Dollfuß I im Mai 1932. Bruch der österreichischen Proporzdemokratie. Wien – Köln – Weimar 1993. Ve stručnější podobě též: Die Landtagswahlen des Jahres 1932 und ihre Folgen. Christliche Demokratie 9, 1991–1992, Nr. 1, s. 111–132; též: Die Regierungsbildung Dollfuß I (1932). Christliche Demokratie 10, 1993, Nr. 1, s. 13–28.

7 Stručný nástin Šepták, Miroslav: Postup křesťanskosociální strany při kolapsu parlamentní demokracie v Rakousku (1932–1933). Moderní dějiny 24, 2016, č. 1, s. 140–141. Podrobněji též: Mezi demokracií a autoritářstvím. Rakouská vnitřní a zahraniční politika 1931–1934. Praha 2018, s. 222–223, 225–227, 231–237.

8 Höbelt, Lothar: Die Erste Republik Österreich (1918–1938). Das Provisorium. Wien – Köln –

Od konce ledna 1932 musela spolková vláda Karla Buresche⁹ složená ze zástupců křesťanských socialistů a Landbundu přijmout pozici menšinového kabinetu. Tradiční součást vládních koalic, Velkoněmci, odešli po bezmála deseti letech do opozice. Vyvrcholily tím názorové rozpory mezi nimi a křesťanskými socialisty. Obě strany nenašly společné stanovisko ohledně konkrétních parametrů sanačních opatření směřujících ke konsolidaci rakouské ekonomiky. Spory způsobovala otázka zvýšeného daňového zatížení obyvatelstva nebo zamyšlené zeštíhlení veřejné správy. Vzájemná disharmonie panovala rovněž v představách o zahraniční politice Rakouska. Zatímco Velkoněmci požadovali jasnou orientaci na Německo, kancléř Buresch upřednostňoval užší (byť dočasnou) spolupráci s Francií a s Velkou Británií. Činil tak v naději brzkého poskytnutí mezinárodního úvěru Rakousku pod dohledem Společnosti národů.¹⁰

Z klidového období probudila všechny strany neděle 24. dubna 1932. Tehdy ve volbách na zemské a komunální úrovni mohlo odevzdat hlas téměř dvě třetiny oprávněných voličů Rakouska.¹¹ Rozsahem největší vnitropolitický souboj o důvěru elektorátu od parlamentních voleb v roce 1930 přinesl zásadní proměnu politické mapy alpské republiky. Opoziční sociální demokraté udrželi své pozice. Naproti tomu vládní křesťanští socialisté zaznamenali citelné ztráty včetně prestižní Vídně nebo Dolního Rakouska. Opoziční Heimatblock, Velkoněmci a vládní Landbund skončili hluboko v poli poražených. Jejich někdejší voliči podpořili dosud mimoparlamentní rakouské nacisty. V řadách pravostředových a pravicových stran zavládlo zděšení. Odpovědní totiž nepředpokládali na základě předchozích zkušeností výraznější změnu preferencí elektorátu. Moderní sociologická empiricky ověřená šetření motivů voličského chování neexistovala, a tak hodnocení vycházelo z momentálních dojmů a emocí.¹²

Weimar 2018, s. 263–265. Z poznámkového aparátu není úplné jasné, které konkrétní záznamy z jednání předsednictva poslaneckého klubu křesťanskosociální strany autor zohlednil. Srov. tamtéž, s. 404.

9 Karl Buresch (1878–1936), 1920–1934 poslanec Národní rady, 1922–1931 a 1932–1933 dolnorakouský zemský hejtman, 1929–1933 předseda křesťanskosociálního poslaneckého klubu, 1931–1932 spolkový kancléř, 1935 ministr financí, 1935–1936 ministr bez portfeje, 1936 guvernér Poštovní spořitelny.

10 Ackerl, Isabella: Die Großdeutsche Volkspartei 1920–1934. Versuch einer Parteigeschichte. Phil. Dissertation. Wien 1967, s. 278–280; Šepták, M.: Demokracie, s. 205–211; Höbelt, L: Republik, s. 255. K souvislostem poskytnutí mezinárodního úvěru Rakousku během Bureschovy vlády srov. Klingenstein, Grete: Die Anleihe von Lausanne. Ein Beitrag zur Geschichte der Ersten Republik in den Jahren 1931–1934. Wien – Graz 1965, s. 39–63.

11 Jednalo se o volby do zemského sněmu v Dolním Rakousku, Salcbursku a obecní rady (v rámci struktury tehdejší veřejné správy plnila roli zemského sněmu) ve Vídni. Ve stejný den proběhly komunální volby ve Štýrsku a Korutanech (s výjimkou hlavních měst spolkových zemí).

12 K problematice voleb 24. dubna 1932 a následnému vývoji srovnej sumárně nejnovější pří-

Výsledky z 24. dubna posílení rakouští nacisté vystoupili s požadavkem konání předčasných parlamentních voleb. Poukazovali zejména na skutečnost, že tehdejší složení Národní rady již neodpovídalo většinové vůli obyvatel. Věřili v zopakování nebo vylepšení dubnových výsledků a snadné dosažení parlamentní relevance. K požadavku nacistů se záhy přidali Velkoněmci a Heimatblock s cílem co nejrychleji zastavit pád do politické bezvýznamnosti. Po určitém váhání podpořili myšlenku předčasných voleb rovněž sociální demokraté. V nich spatřovali cestu k převzetí vládní odpovědnosti, ačkoli ostatní strany zastoupené v Národní radě s nimi odmítaly vytvořit koalici.¹³

Porážka v regionálních volbách vyvolala v křesťanskosociální straně silné vnitřní pnutí. Jednání parlamentního klubu 27. dubna se neslo ve znamení vzájemného obviňování, kdo nese odpovědnost za nedělní fiasko. Křesťanští socialisté projeвили značnou bezradnost, když za hlavní příčinu neúspěchu označili, bez udání podrobností, špatnou předvolební kampaň. Následně spolková vláda jednoznačně odmítla konání předčasných voleb s poukazem na nutnost přijmout v brzké době důležitá ekonomická a hospodářská opatření.¹⁴

Zasedání Národní rady 28. dubna 1932 ukončilo parlamentní prázdniny. Kancléř Buresch věnoval svůj projev opatřením kabinetu ke zmírnění hospodářské krize, včetně uvažované zahraniční pomoci Rakousku. O volbách z 24. dubna záměrně pomlčel.¹⁵ Průhledná strategie odvést pozornost opozičních poslanců k jinému tématu nevyšla. Sociální demokraté neváhali a ihned stočili diskusi na nedávné fiasko vládních stran. Vlivný člen SDAP Otto Bauer¹⁶ připomněl pozici

spěvky Bezemek, Ernst: Kontinuitäten und Brüche im christlichsozialen Kernland. Landtagswahlkämpfe in Niederösterreich 1919–1932. In: Radikale Phrase, Wahlbündnisse und Kontinuitäten. Landtagswahlkämpfe in Österreichs Bundesländern 1919 bis 1932, ed. Herbert Dachs – Michael Dippelreiter – Franz Schausberger. Wien – Köln – Weimar 2017, s. 176–179; Schausberger, Franz: Strategische Kollaborationen mit dem Nationalsozialismus: Von der „Notgemeinschaften“ zur „Unzucht wider Natur“. Die Landtagswahlen in Salzburg in der Ersten Republik. In: Tamtéž, s. 369–380; Dippelreiter, Michael: Demagogie und Manipulation bei den Landtagswahlen in Wien in der Ersten Republik. In: Tamtéž, s. 545–555.

13 VGA, Parteiarchiv vor 1934, Mappe 6, Vorstand, Sitzung 28. 4. 1932; Neue Freie Presse Nr. 24290, 28. 4. 1932, s. 5, článek „Die Parteien und die Frage von Neuwahlen“; Reichspost Nr. 119, 28. 4. 1932, s. 4, článek „Die Forderung nach Auflösung des Nationalrates“.

14 Salzburger Volksblatt Nr. 98, 28. 4. 1932, s. 1, článek „Das Schicksal des Nationalrates“.

15 Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Nationalrates der Republik Österreich, IV. Gesetzgebungsperiode, Bd. 3, 1932 bis 1934, 102. bis 146. Sitzung. Wien 1934, Stenographisches Protokoll zur 76. Sitzung, 28. 4. 1932, s. 2038–2041, (dále jen Sten. Prot., NR, IV. GP, Sitzung).

16 Otto Bauer (1881–1938), redaktor sociálně demokratického listu Arbeiter-Zeitung, krátce ministrem zahraničí, 1918–1934 zástupce předsedy strany. Během únorových bojů v roce 1934 odešel do Československa, kde v Brně založil a vedl Zahraniční kancelář rakouských sociálních demokratů (Auslandsbüro der österreichischen Sozialdemokraten). Zde vydával noviny „Arbeiter-Zeitung“. V roce 1938 emigroval do Paříže, kde umírá.

Bureschova kabinetu; nemohla se opřít ani o většinu zákonodárců v Národní radě, ani o majoritu oprávněných voličů v Rakousku. Dále kritizoval vládu za nečinnost v hospodářské politice, masivní nárůst nezaměstnanosti i mylná opatření, například s ohledem na pokračující devizovou kontrolu. Lid se podle Bauera 24. dubna jasně vyjádřil, že současná vláda „nemá odvalu, ani sílu [učinit] opatření, která jsou nutná“.¹⁷ Bauer proto jménem sociálních demokratů podal návrh na předčasné ukončení legislativní periody Národní rady.¹⁸

V parlamentních kuloárech zjišťovala sociální demokracie stanovisko křesťanských socialistů k předčasným volbám. Karl Seitz¹⁹ a Karl Renner²⁰ se dotázali Karla Buresche, zda by sama vláda neuvolnila k tomu cestu schválením příslušného usnesení Národní rady. Kancléř odpověděl důrazně: „Skandál!“ Na což Seitz lapidárně poznamenal: „kdybyste byli v naší situaci, jednali byste stejně.“²¹

Identický návrh jako sociální demokraté podali na jednání Národní rady rovněž poslanci Heimatblocku a Velkoněmců.²² Pouze koaliční Landbund zastával souhlasný postoj s křesťanskými socialisty. Když už se zdálo, že opozice vyvolá úspěšně hlasování o důvěře vládě, kancléř Buresch poukázal na rozpor všech třech návrhů s rakouskou ústavou. Údajné formální nedostatky měl dále projednávat ústavní výbor Národní rady. Přijetím tohoto návrhu bouřlivé zasedání skončilo.²³

V parlamentě okázale demonstrované sebevědomí křesťanských socialistů kontrastovalo s názory vyslovenými 29. dubna na zasedání předsednictva poslaneckého klubu strany. Jeho členové zcela vážně debatovali o kladech a záporech dvou možných termínů předčasných voleb. Za dřívější, červnový, se přimlouvali například dlouholetý poslanec Josef Aigner²⁴, publicista a korutanský funkcionář Michael Paulitsch²⁵ nebo předseda poslaneckého klubu Leopold Kunschak²⁶.

17 Cit. dle: Sten. Prot., NR, IV. GP, 76. Sitzung, s. 2047.

18 Bauerův projev srov. Sten. Prot., IV. GP, 76. Sitzung, s. 2041–2047.

19 Karl Seitz (1860–1950), od roku 1901 poslanec Říšské rady, jeden z předsedů Konstitučního národního shromáždění (1919–1920), 1920–1934 poslanec Národní rady, 1923–1934 starosta Vídně, následně několikrát vězněn, 1945–1950 poslanec Národní rady.

20 Karl Renner (1870–1950), od roku 1907 poslanec Říšské rady, 1918–1920 rakouský kancléř, 1931–1933 první předseda Národní rady. Během nacistické okupace Rakouska v domácím vězení. V roce 1945 se stal prvním kancléřem druhé rakouské republiky, následně jejím spolkovým prezidentem, kterým byl až do své smrti.

21 KvVI, Vorstand 29. 4. 1932, Buresch.

22 Sten. Prot., NR, IV. GP, 76. Sitzung, s. 2053–2061.

23 Sten. Prot., NR, IV. GP, 76. Sitzung, s. 2061–2062.

24 Josef Aigner (1884–1947), 1920–1934 poslanec Národní rady.

25 Michael Paulitsch (1874–1948), kněz, publicista; 1931–1934 předseda korutanské zemské organizace křesťanských socialistů; 1920–1934 poslanec Národní rady.

26 Leopold Kunschak (1871–1953), 1907–1911 poslanec Říšské rady, 1919–1920 poslanec Konstituč-

Chtěli poskytnout razantně vystupujícím nacistům co nejméně času na pokračování volební agitace. Druhý, podzimní termín, upřednostňovali například vlivný ministr spravedlnosti Kurt Schuschnigg²⁷ nebo spolkový kancléř Karl Buresch. Argumentovali nutností vnitropolitické konsolidace a možného uklidnění emocí. V takové situaci bude podle jejich názoru snazší zahájit dialog o vytvoření pravostranového volebního spolku křesťanských socialistů s ideologicky podobně orientovanými politickými subjekty. Na závěr vypjatého zasedání přijalo předsednictvo usnesení o odmítnutí předčasných voleb a nutnosti vést o této záležitosti dialog s opozicí.²⁸ Alespoň s ohledem na sociální demokracii se zdál být konsenzus v této otázce v nedohlednu. Předsednictvo SDAP přijalo 2. května po několikahodinovém jednání usnesení, v němž požadovalo vypsání předčasných voleb na 19. června.²⁹

Naprosto nepředvídatelně probíhaly rozhovory s Heimatblockem. Hnutí vystupovalo nejednotně a často měnilo názory. Předsesta křesťanských socialistů Karl Vaugoin hovořil 5. května s představiteli Heimatblocku a v některých momentech jen nevěřícně kroutil hlavou. Nejprve požadovali Ernst Rüdiger Starhemberg³⁰ a Odo Neustädter-Stürmer³¹ vytvoření nové vlády pod vedením tehdejšího štyrského hejtmana Antona Rintelena³², aby vzápětí navrhli dalšího kandidáta na spolkového kancléře úřadujícího ministra zemědělství Engelberta Dollfusse.³³ Nedlouho poté uvedli, že jsou ochotni akceptovat rovněž personálně pozměněný kabinet v čele s Karlem Bureschem. Další podmínkou vstupu do vlády měl být

ního národního shromáždění, 1920–1921 předseda křesťanských socialistů, 1920–1934 poslanec Národní rady, 1945–1946 místostarosta Vídně, 1945–1953 předseda Národní rady.

27 Kurt Schuschnigg (1897–1977), 1932–1934 ministr spravedlnosti, současně 1933–1934 ministr školství, 1934–1938 spolkový kancléř. Během nacistické okupace Rakouska vězněn. Po skončení druhé světové války žil ve Spojených státech amerických. V roce 1968 se vrátil do Rakouska.

28 KvVI, Vorstand 29. 4. 1932, Aigner, Paulitsch, Kunschak, Schuschnigg, Buresch.

29 VGA, Parteiarhiv vor 1934, Mappe 6, Vorstand, Sitzung 2. 5. 1932.

30 Ernst Rüdiger Starhemberg (1899–1956), spolkový vůdce Heimwehru, krátce ministr vnitra a poslanec Národní rady, od 1. 5. 1934 do 14. 5. 1936 vicekancléř.

31 Odo Neustädter-Stürmer (1885–1938), 1931–1934 poslanec Národní rady a několikanásobný ministr, 1936 rakouský vyslanec v Budapešti.

32 Anton Rintelen (1880–1946) studoval práva v Praze, pak přestoupil do Štyrského Hradce, člen křesťanskosociální strany, 1920–1923 člen Spolkové rady, 1927–1934 poslanec Národní rady, 1919–1926, 1928–1933 štyrský zemský hejtman, 1926, 1932–1933 ministr vyučování, poté vyslanec v Římě.

33 Engelbert Dollfuss (1892–1934), rodák z dolnorakouského Texingu, účastník 1. světové války, spolupracovník a od roku 1927 ředitel dolnorakouské Zemské zemědělské komory, od 1. 10. 1930 prezident Rakouských spolkových drah, od 18. 3. 1931 ministrem zemědělství. Od 20. 5. 1932 do 25. 7. 1934 spolkovým kancléřem, ministrem zemědělství a zahraničí. Zavražděn rakouskými nacisty při pokusu o státní převrat.

výrazně pravicový kurz a přenechání rezortu vnitra. Vaugoin jejich požadavky označil za nemožné, nicméně zástupci nejmenší parlamentní strany trvali dále na svém.³⁴ Obsah rozhovorů zůstal před veřejností utajen. Rakouské deníky přinesly obecné informace o pokračování jednání, případně psaly o nátlaku Heimatblocku na křesťanské socialisty.³⁵

Den poté, 6. května, podal kabinet Karla Buresche demisi. Spolkový prezident Wilhelm Miklas ji přijal a opětovně pověřil Buresche sestavením nové vlády.³⁶ Křesťanští socialisté tím dali zřetelný signál o připravenosti jednat o personálně a programově obměněném kabinetu. Buresch zamýšlel vytvořit vládu s dostatečně silným mandátem v Národní radě, tedy usiloval o dojednání koaliční dohody všech nesocialistických stran. Pouze agrární Landbund nečinil designovanému kancléři v tomto ohledu žádných vážnějších obtíží. Jeho představitelé pokládali předčasné volby za katastrofu a nechtěli pozbýt mandáty v Národní radě. Heimatblock Buresche apriorně neodmítal, když vstup do vlády podmiňoval přidělením ministerstva vnitra a zavedením povinné pracovní služby po vzoru Německa.³⁷

Velkoněmci s vytvořením koncentrační vlády pravicových a pravostředových politických subjektů souhlasili, nicméně značné výhrady vyjádřili k osobě Karla Buresche. Příliš čerstvé byly nedávné rozpory a jejich odchod do opozice. Vlivný velkoněmecký poslanec Sepp Straffner³⁸ jménem své strany kategoricky vyloučil jakoukoli podporu kabinetu vedeného opětovně Bureschem. Namísto toho navrhl na funkci kancléře Engelberta Dollfusse, jenž by provedl reformu volebního práva a stočil pomyslné kormidlo diplomacie více směrem k Německu.³⁹

Unavený Buresch navštívil v lázních v Semmeringu zesláblého a těžce nemocného Ignaze Seipela stále považovaného většinou křesťanských socialistů za lídra a největší autoritu. Někdejší spolkový kancléř přivítal hosta v dobré náladě, o tehdejší vývoj projevoval cílý zájem, jinak ale ke konkrétnímu obsahu rozhovoru

34 KvVI, Vorstand 6. 5. 1932, Buresch, Vaugoin.

35 Srov. například Reichspost Nr. 127, 6. 5. 1932, s. 1, článek „Eine neue Wendung“; Arbeiter-Zeitung Nr. 126, 6. 5. 1932, s. 1, článek „Vor dem Rücktritt der Regierung?“, Der Wiener Tag Nr. 3220, 6. 5. 1932, s. 1, článek „Der Heimatblock will Dr. Buresch stützen“; Deutschösterreichische Tages-Zeitung 6. 5. 1932, článek „Die bevorstehende Scheindemission der Regierung, uloženo v: Národní archiv, Praha, fond Ministerstvo zahraničních věcí – Výstřížkový archiv I. (1916) 1918–1944, karton č. 933, (dále jen NA, f. MZV–VA I.), kde je k dispozici další bohatá dokumentace.

36 Neues Wiener Journal Nr. 13815, 7. 5. 1932, s. 1, článek „Kabinett Buresch hat demissioniert“.

37 KvVI, Vorstand, 9. 5. 1932, Schuschnigg.

38 Sepp Straffner (1875–1952), člen Konstitučního národního shromáždění a Národní rady v letech 1919–1934, od prosince 1930 do března 1933 třetí předseda Národní rady.

39 KvVI, Vorstand, 9. 5. 1932, Buresch, Kunschak.

nejsou k dispozici další dokumenty.⁴⁰ Lze se jen domnívat, že Seipel povzbudil Buresche, aby dál pokračoval ve vyjednáváních. V opačném případě by Buresch na zasedání předsednictva uvedl, že mu bývalý spolkový kancléř doporučil zanechat snah o vytvoření vlády a případně by uvedl Seipelem doporučená jména, které by dále pokračovala v jednáních.

Předsednictvo parlamentního klubu křesťanskosociální strany zaujalo stanovisko ke koaličním rozhovorům na zasedání 9. května. Nesouhlasilo s ultimativními požadavky velkoněmců, současně ale vědělo, že bez nich nebude možné sestavit vládu se silným mandátem. V takovém případě by nezbylo nic jiného než vytvořit úřednický kabinet a na podzim podstoupit dobrodružství formou předčasných voleb.⁴¹ Člen předsednictva Richard Schmitz⁴² spatřoval východisko z krize v podobě tiché podpory vlády velkoněmci v Národní radě, výměnou za blíže nespecifikované ústupky.⁴³

Karl Buresch učinil 10. května poslední pokus o sestavení vlády, opíraje se stále o důvěru vedení křesťanských socialistů. V průběhu dne nakonec zanechal neúspěšného úsilí. Bureschovo rozhodnutí způsobilo přetrvávající odmítavé stanovisko velkoněmců k jeho osobě. Poslanci Hermann Foppa⁴⁴, Sepp Straffner a Rudolf Zarboch⁴⁵ vyjádřili ochotu vstoupit do vlády ovšem bez jeho účasti. Požadovali, aby koaliční rozhovory vedl dosavadní ministr zemědělství Engelbert Dollfuss. Vaugoin sice rozčileně dodal, že jim nikdo nebude předepisovat jméno budoucího kancléře, nicméně po opadnutí emocí navrhl předsednictvu poslaneckého křesťanskosociálního klubu dva překvapující kandidáty pro další vyjednávání: Dollfusse a Schuschnigga. V obou případech se totiž jednalo o méně zkušené politiky. Nabízí se proto oprávněná otázka, proč tak Vaugoin učinil. Zřejmě navrhl záměrně osoby dosud málo poznamenané vnitrokoaličními tahanicemi a spory s opozicí. Vedení strany po krátké diskusi potvrdilo jednomyslným usnesením Dollfusse.⁴⁶ Spolkový prezident Wilhelm

40 KvVI, Vorstand, 9. 5. 1932, Buresch.

41 KvVI, Vorstand, 9. 5. 1932, Vaugoin.

42 Richard Schmitz (1885–1954), poslanec Národní rady v letech 1920–1934, několikanásobný ministr, v letech 1934–1938 starosta Vídně. Patřil mezi odpůrce sociální demokracie. Během války vězněn v koncentračních táborech.

43 KvVI, Vorstand 9. 5. 1932, Schmitz.

44 Hermann Foppa (1882–1959), 1930–1934 poslanec Národní rady za velkoněmce, 1931 předseda strany. Posléze se angažoval v SA a NSDAP.

45 Rudolf Zarboch (1878–1960), 1923–1934 poslanec Národní rady.

46 KvVI, Vorstand 10. 5. 1932, 15:45 Uhr, Vaugoin; závěr protokolu; Z dobového tisku srovnej například Arbeiter-Zeitung Nr. 131, 11. 5. 1932, s. 1, článek „Dollfuß – Kanzlerkandidat“; Reichspost Nr. 132, 12. 5. 1932, s. 1, článek „Noch keine Klärung im Parlament“.

Miklas respektoval rozhodnutí křesťanských socialistů, když pověřil dosavadního ministra zemědělství a pro veřejnost nepříliš známého politika vedením koaličních rozhovorů.

Pro Dollfusse hovořilo hned několik podstatných skutečností najednou. Uvnitř vlastní strany získal podporu vlivných zemských organizací z Dolního a Horního Rakouska. Kromě toho přicházel k jednacímu stolu s pověstí úspěšného ministra, který přísnými opatřeními na ochranu domácího trhu zmírnil následky ekonomické i odbytové krize v zemědělství.⁴⁷ Pro velkoněmce a Heimatblock představoval záruku odklonu od Bureschova zahraničně-politického kurzu. Odmítal jakékoliv jednostranné závazky pro Rakousko, namísto toho upřednostňoval rovnovážné postavení alpského státu mezi velmocemi.⁴⁸

Ještě 10. května hovořil Dollfuss s představiteli Heimatblocku Ernstem Rüdigerem Starhembergem a Franzem Hueberem⁴⁹. Rozhovor probíhal v příznivé atmosféře a jeho průběh byl důvodem k mírnému optimismu ohledně finalizace vyjednávání. Ve srovnání s předešlými debatami přítomní obšírněji diskutovali o programových otázkách než o obsazení jednotlivých ministerstev. Shoda mezi zúčastněnými panovala nečekaně v mnoha tématech: hospodářské politice založené na preferencích a kontingentech, pokračování sanace největší rakouské banky Creditanstalt, devizové kontroly, restrikce vývozu, přípravě správních reformy nebo nesnižování úřednických platů. Opětovný požadavek Heimatblocku, zavedení povinné pracovní služby podle německého modelu chtěl Dollfuss nejdříve posoudit odborníkem. Pozitivní atmosféru náhle přerušilo v 23 hodin doručení dopisu. Heimatblock v něm křesťanským socialistům sdělil, že vstoupí pouze do vlády vedené Antonem Rintelenem. Vedení nejsilnější pravicové strany toto odmítlo a podpořilo Dollfusse v dalším vyjednávání.⁵⁰ Konkrétní obsah důvěrných rozhovorů zůstal veřejnosti utajen. Noviny přinesly pouze zprávu o změně postoje Heimatblocku k účasti v koalici.⁵¹

47 K Dollfussově působení na ministerstvu zemědělství srov. Kluge, Ulrich: Engelbert Dollfuß. Agrarpolitiker in der Krisenzeit 1922–1934. Versuch einer biographischen Annäherung. Christliche Demokratie 3, 1985, Nr. 2, s. 127–144; Miller, William James: Engelbert Dollfuß als Agrarfachmann. Eine Analyse bäuerlicher Führungsbegriffe und österreichischer Agrarpolitik 1918–1934. Wien – Köln 1989.

48 Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlin, fond Politische Abteilung II., Österreich, Politik, Bd. 11, R 73382, PB A 454, 21. 5. 1932, vyslanec Rieth Zahraničnímu úřadu.

49 Franz Hueber (1894–1981), od září do prosince 1930 ministr spravedlnosti, od prosince 1930 do července 1932 poslanec Národní rady, 1933 vystoupil z Heimwehru. V roce 1945 zatčen jako válečný zločinec, o tři roky později odsouzen na 18 let žaláře, 1950 podmíněčně propuštěn.

50 KvVI, Vorstand 11. 5. 1932, Dollfuß; zbytek protokolů.

51 Srov. např. Die Stunde Nr. 2749, 12. 5. 1932, s. 1, článek „Dollfuß, Renner oder Beamtenkabinett?“, Reichspost Nr. 133, 12. 5. 1932, s. 1, článek „Eine neue Formel im Nationalrat“.

Nečekaný zvrat v jednání zapříčinila schůzka mezi Antonem Rintelenem a představitelem Heimwehru ve vídeňské restauraci Griechenbeisl. Za jiných okolností by zřejmě Rintelenův postup vyvolal vnitřní diskusi ústící ve vyloučení z řad křesťanských socialistů, nicméně v květnu 1932 vedení strany jeho podpásový úder velkoryse přehlídlo. Dollfuss dokonce přizval Rintelena do vyjednávacího týmu o nové vládě. Věděl o blízkosti štyrského hejtmána k Heimwehru i o jeho stálých stycích s představiteli hnutí. Kromě toho chtěl mít Rintelena více na očích, aby nemohl tahat za důležité nitky v pozadí.⁵²

Ve čtvrtek 12. května přijala Národní rada Zákon o rozpuštění Národní rady před uplynutím legislativní periody. Na základě něho musela poslanecká sněmovna na prvním podzimním zasedání stanovit závazný termín konání předčasných parlamentních voleb.⁵³ Návrh podpořili společně zákonodárci všech občanských stran, což mohlo být vnímáno jako znamení k brzkému ukončení koaličních rozhovorů.

Vyčerpávající jednání poněkud zbrzdily svatodušní svátky. Po dnech oddechu zavládl v řadách křesťanskosociální strany optimismus. Na zasedání předsednictva 18. května hovořil Leopold Kunschak o brzkém vytvoření vlády.⁵⁴ Dollfuss přítomné informoval o nadějných vyhlídkách na zformování koalice všech ne-socialistických stran včetně velkoněmců, a to nejpozději do poledne 18. května. Designovaný kancléř přitom poukázal na brzký začátek jednání v Ženevě, kde měla Společnost národů zaujmout stanovisko k poskytnutí mezinárodního úvěru Rakousku. Dollfuss k tomu varovně dodal: „*Co se týče mé osoby, trvám pevně na tom, že dnes musí být vytvořena vláda. Zítra začínají vyjednávání v Ženevě. V každém případě mohou vyjednávači v zahraničí jednat jen, když je doma odpovědná vláda. To je moje stanovisko vůči velkoněmcům*“.⁵⁵

Oba vycházeli z průběhu jednání z předchozího dne. V úterý 17. května došlo ke schůzce Hermanna Foppa a Engelberta Dollfusse. Velkoněmec podmínil vstup do vlády obchodní politikou v souladu se zájmy Německa, provedením správních reformy bez krácení platů úředníků, brzkým uvolněním devizové kontroly a změnou volebního zákona. V dalším kole jednání mezi Foppou a dvojicí křesťanských socialistů Vaugoinem a Kunschakem upřesnili velkoněmci parametry volební re-

52 Rintelen, Anton: *Erinnerungen an Österreichs Weg. Versailles, Berchtesgaden, Grossdeutschland. München* 1941, s. 206. Rintelen opomněl ve svých pamětech schůzku s Heimwehrem. Z odborné literatury srov. Höbelt, L.: *Heimwehren*, s. 235.

53 Sten. Prot., NR, IV. GP, 80. Sitzung, 12. 5. 1932, s. 2131–2145; BGBl. Nr. 136/1932, Bundesgesetz vom 12. Mai 1932, womit der Nationalrat vor Ablauf der Gesetzgebungsperiode aufgelöst wird, 27. Mai 1932, 40. Stück, s. 545.

54 KvVI, Vorstand 18. 5. 1932, 10:30 Uhr, Kunschak.

55 Cit. dle: KvVI, Vorstand 18. 5. 1932, 10:30 Uhr, Dollfuß.

formy. Soubor opatření zahrnoval zrušení základního mandátu, změny v přepočtu hlasů na mandáty v druhém skrutiniu, stanovení 3% uzavírací klauzule, určité uvolnění vázaných kandidátek, zavedení volební povinnosti a v neposlední řadě zrušení tzv. sdružování kandidátek. Ačkoli křesťanští socialisté nesouhlasili s tak dalekosáhlou volební reformou šitou prakticky na míru velkoněmcům, přislíbili některé ústupky a finální rozhodnutí chtěli přesunout na bedra budoucí vlády.⁵⁶ Noviny opětovně přinesly informace o probíhajících rozhovorech mezi křesťanskými socialisty a velkoněmci.⁵⁷

Ve středu 18. května došlo k poradám velkoněmeckého parlamentního klubu a předsednictva strany. Z nich vzešel návrh na vytvoření koncentrační vlády výhradně s osobami bez poslaneckého mandátu, zato však blízkými jednotlivým politickým stranám. Je pravděpodobné, že velkoněmci formulovali své představy záměrně v rozporu s dosavadní linií křesťanských socialistů i vlastní vyjednávací strategií, aby tím mohli před stranickou základnou a veřejností lépe odůvodnit svoji neúčast ve vládě. V setrvání v opozici spatřovali efektivní způsob, jak čelit klesající voličské podpoře i ofenzivnímu nástupu rakouských nacistů.⁵⁸ Po zveřejnění velkoněmeckého odmítnutí jednal Dollfuss se zástupci Landbundu a Heimatblocku. Následně aktuální situaci probralo předsednictvo křesťanských socialistů. Odmítlo podpořit úřednickou vládu a rozhodlo vyčkávat na další vývoj událostí. Předsednictvo kalkulovalo s různými variantami – úřednickým kabinetem, menšinovou koalici nebo dokonce i s možností, že Miklas pověří sestavením vlády sociální demokracii.⁵⁹

Po zasedání předsednictva křesťanských socialistů hovořil Dollfuss s Miklasem. Konstatoval neúspěch jednání a navrhl mu, aby vytvořením vlády pověřil opětovně Buresche. Spolkový prezident Dollfusovu iniciativu odmítl a požádal jej o sestavení kabinetu „odborníků“. V praxi mělo jít o vládu složenou z politických zástupců křesťanských socialistů a Landbundu doplněnou o některé osoby blízké ostatním parlamentním stranám. Uvedená varianta poměrně záhy ztroskotala, když ji odmítl předseda Landbundu Franz Winkler s poukazem na pochybnosti o stabilitě takovéto vládní formace.⁶⁰ Dollfuss proto navrhl koalici

56 KvVI, Vorstand 18. 5. 1932, 10:30 Uhr, Aigner, Vaugoin, Paulitsch, Kollmann, Schmitz; Arbeiter-Zeitung Nr. 137, 18. 5. 1932, s. 3, článek „Wie lange dauert die Regierungskrise noch?“.

57 NA, f. MZV–VA I., karton č. 933, Neues Wiener Abendblatt 18. 5. 1932, článek „Die Kabinettsbildung“; Reichspost Nr. 138, 18. 5. 1932, č. 1, článek „Die Verhandlungen zur Neubildung der Regierung“.

58 Reichspost Nr. 139, 19. 5. 1932, s. 1, článek „Die Konzentrationsverhandlungen an der Haltung der Großdeutschen gescheitert“; Der Wiener Tag Nr. 3232, 19. 5. 1932, s. 1–2, článek „Der parlamentarische Regierung gescheitert“.

59 KvVI, Vorstand 18. 5. 1932, 20:35 Uhr, Dollfuß, Kunschak, Aigner, Weidenhoffer, Paulitsch.

60 Reichspost Nr. 139, 19. 5. 1932, s. 1, článek „Die Konzentrationsverhandlungen an der Haltung der

křesťanských socialistů, Landbundu a Heimatblocku, která by v Národní radě disponovala většinou pouhého jednoho hlasu. Po krátké diskusi přijalo předsednictvo parlamentního klubu Dollfussův návrh. V následné diskusi se ještě Karl Buresch přimlouval za dvoustrannickou koalici, pokud Heimatblock nebude ochoten převzít vládní odpovědnost.⁶¹

Další komplikaci při formování nové rakouské vlády představovalo prohlášení o vypovězení poslušnosti štyrské organizace Heimwehru spolkovému vedení. Jinými slovy nebylo jasné, zda poslanci Josef Hainzl⁶² a Josef Lengauer⁶³ budou hlasovat pro koalici nebo podpoří opozici. Rostoucí dohady ukončil až rázný zásah Starhemberga, čímž hnutí mohlo vykročit vstříc historické příležitosti.⁶⁴ V řadách Heimatblocku zavládla spokojenost, neboť vytěžil z dané situace maximum možného.⁶⁵ Učebnicově využil zvýšený koaliční a nátlakový potenciál způsobený rozhodnutím velkoněmců setrvat v opozici.⁶⁶ Hnutí získalo dvě ministerstva výměnou za pouhých osm hlasů pro vládu.⁶⁷

V úplném závěru jednání vystupňoval své požadavky do té doby nepřilíši výrazný Landbund. Vzněl nárok na vedení ministerstva zahraničí a funkci státního sekretáře v rezortu zemědělství. Dollfuss hovořil 20. května na zasedání předsednictva křesťanskosociálního parlamentního klubu o pravděpodobném ztroskotání koaličních rozhovorů, nenajdou-li obě strany společný názor v záležitosti obsazení vedení diplomacie.⁶⁸ Ojedinělé stanovisko zastával burgen-

Großdeutschen gescheitert“; Neue Freie Presse Nr. 24310, 19. 5. 1932, s. 1–2, článek „Die Verhandlungen mit den Großdeutschen gescheitert“.

61 KvVI, Vorstand, 19. 5. 1932.

62 Josef Hainzl (1888–1960), zemědělec, 1930–1932 člen parlamentního klubu Heimatblocku, od srpna 1932 do února 1934 bez klubové příslušnosti.

63 Josef Lengauer (1898–1966), původním povolání elektrikář, 1930–1934 poslanec Národní rady za Heimatblock.

64 Reichspost Nr. 140, 20. 5. 1932, s. 1, článek „Zwischen Minderheits- und Drei-Parteien-Regierung“ a „Spaltung der Heimwehr“.

65 Spokojenost Heimatblocku potvrzuje i dopis Guida Jakonciga majoru Waldemaru Pabstovi, exponentovi německé krajní pravice. Srov. Oberkofler, Gerhard: Der Eintritt des Heimatblocks in das Kabinett Dollfuß I. Zeitgeschichte 9, 1982, Heft 4, s. 121–125.

66 Koaliční a nátlakový potenciál strany definoval italský politolog Giovanni Sartori. Nátlakový potenciál znamená, že strana může vzhledem ke svému specifickému postavení ovlivnit taktiku a směr stranické soutěže. Koaličním potenciálem rozumí situaci, kdy je strana vhodným a potřebným partnerem pro ostatní politické subjekty. K tomu srov. Sartori, Giovanni: Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu. Brno 2005, s. 126–128.

67 Ministerstvo obchodu měl vést tyrolský právník Guido Jakoncig. Rezort bezpečnosti připadl formálně nezávislému, zato však Heimatblocku velmi blízkému Hermannu Achovi.

68 KvVI, Vorstand, 20. 5. 1932, Dollfuß.

landský politik Michael Gangl⁶⁹, když zamýšlel Landbundu maximálně vyhovět: *Ale pokud vláda může být jmenována pouze s touto podmínkou, potom ji musíme přijmout ([musíme] spolknout ropuchu⁷⁰)*. Jinak ale členové předsednictva projeví nad nečekaným manévrem většinou loajálního koaličního partnera značné rozhořčení.

Dollfuss měl výhrady především proti přenechání vedení prestižního ministerstva zahraničí Franzí Winklerovi. Předseda Landbundu se netajil výraznou proanšlusovou orientací, dokonce podle některých kuloárních informací, dostával rady přímo od německého vyslanectví ve Vídni.⁷¹ Dollfuss spatřoval následující východisko z nepříjemné situace: ministerstvo zahraničí by vedl odborník – vyslanec. Prezident mu navrhl zkušené tituláře Augusta Krale⁷² nebo Maxe Hoffingera⁷³. Jako kompenzaci nabízeli křesťanští socialisté ministerstvo obchodu, které však předtím přislíbili Heimatblocku. Vliv strany v jednom z klíčových a strategických rezortů mělo zachovat setrvání křesťanskosociálního státního sekretáře, v jehož dikci by zůstaly otázky hospodářství, živností a související právní problematika.⁷⁴ Značný nesouhlas vyvolala v předsednictvu i myšlenka přenechání funkce státního sekretáře na ministerstvu zemědělství. Vlivný zástupce dolnorakouských sedláků Josef Stöckler⁷⁵ k tomu dodal: „*Nejsme už stranou, nýbrž úpadkáři!*“⁷⁶ Předsednictvo nejsilnější vládní strany v diskusi plné emocí briskně odmítlo Winklerovo jmenování ministrem zahraničí i přenechání významné funkce v rezortu zemědělství. V zájmu vytvoření vládní koalice přistoupilo na obsazení ministerstva obchodu zástupcem Landbundu.⁷⁷ Nejnovější kuloární tahanice kolem utvoření vlády zůstaly před veřejností utajeny. Rakouské deníky sice psaly

69 Michael Gangl (1885–1977), 1922–1923 předseda Křesťanskosociální strany v Burgenlandu a člen burgenlandského zemského sněmu. V letech 1923–1934 poslanec Národní rady.

70 Cit. dle: KvVI, Vorstand 20. 5. 1932, Gangl. V originále stenografického záznamu je použit rakouský obrat „Krot schlucken!“

71 KvVI, Vorstand 20. 5. 1932, Resch. Franz Winkler nečekaný manévř Landbundu ve svých pamětech opomněl. Srov. Winkler, Franz: Diktatur in Oesterreich. Zürich 1935.

72 August Kral (1869–1953), v diplomatických službách od roku 1894, působil kromě jiného v Hamburku, Sofii a Konstantinopoli.

73 Max Hoffinger (1884–1953), v diplomatických službách od roku 1906, vyslancem v Bělehradě, Berně a Varšavě.

74 KvVI, Vorstand 20. 5. 1932, Dollfuß.

75 Josef Stöckler (1866–1936), v letech 1918–1927 poslancem Národní rady (a jejich právních předchůdců), 1927–1934 člen Spolkové rady. V prvních dvou vládách Karla Rennera státním sekretářem pro zemědělství.

76 Cit. dle: KvVI, Vorstand 20. 5. 1932, Stöckler. Josef Stöckler podle zápisu z jednání řekl: „Wir sind keine Partei mehr, sondern Bankrotteure!“

77 KvVI, Vorstand 20. 5. 1932, Stöckler, Schuschnigg, Dollfuß.

o protahování jednání v důsledku odlišných názorů na obsazení vedení rezortu zahraničí, ale zároveň mylně uváděly, že tento stav způsobil požadavek Heimatblocku obsadit prestižní ministerstvo Antonem Rintelenem.⁷⁸

Po zasedání předsednictva Dollfuss zahájil další kolo intenzivních jednání.⁷⁹ Jako kompenzaci za nedávno učiněné požadavky nabídl Winklerovi převzetí důležitého 14. (obchodně-politického) oddělení ministerstva zahraničí.⁸⁰ Landbund souhlasil, a tak již nic nestálo v cestě jmenování nového kabinetu. Jak Dollfuss, tak prezident Miklas neotáleli. Na půdě Společnosti národů totiž začala jednání o poskytnutí mezinárodní půjčky Rakousku a bylo nutné poslat do Ženevy delegaci vybavenou plnými mocemi na základě rozhodnutí kabinetu. Prezident Miklas ještě v pozdních hodinách 20. května 1932 jmenoval novou vládu pod vedením Engelberta Dollfusse. Kromě dominantní křesťanskosociální strany v ní zasedli rovněž zástupci Landbundu i členové Heimatblocku.⁸¹

V souvislosti s formováním nového rakouského kabinetu se nabízí otázka, do jaké míry byla reálná varianta velké koalice, tedy vládní spolupráce křesťanských socialistů a sociální demokracie. Uvedená forma kooperace by disponovala pohodlnou většinou v Národní radě a také v zahraničí by vyvolala pozitivní odezvu a příslib stabilního vnitřního vývoje. Rostoucí ideologické rozpory mezi oběma stranami, neochota naslouchat tomu druhému a upřednostňování konfliktu před konsenzem způsobily těžko překonatelné vzájemné bariéry.

Nominace Engelberta Dollfusse spolkovým kancléřem vytvořila určité předpoklady k obnovení dialogu. Dollfuss nebyl zatížen předchozími polemikami. V pozici ministra zemědělství vždy dbal na rezortní záležitosti a ideologickým

78 Die Neue Zeitung Nr. 139, 20. 5. 1932, s. 1, článek „Die Regierungsbildung vor dem Abschluß“; Neue Freie Presse Nr. 24311, 20. 5. 1932, s. 1, článek „Neue Stockung in den Verhandlungen“.

79 O neprehlednosti vyjednávání do poslední chvíle dobře vypovídá například NA, f. MZV–VA I., karton č. 933, Neues Wiener Abendblatt 20. 5. 1932, článek „Alles noch unentschieden“.

80 Ke struktuře rakouského ministerstva zahraničí srov. Giefing, Martha Maria: Die Organisation des österreichischen Auswärtigen Dienstes in den Jahren 1918 bis 1938. Wien 1990, Phil. Dissertation, s. 67–70; Follner, Michaela: Der Aufbau des Bundesministeriums für Auswärtige Angelegenheiten von 1918 bis 1959. In: Österreichs Spitzendiplomaten zwischen Kaiser und Kreisky. Biographisches Handbuch der Diplomaten des Höheren Auswärtigen Dienstes 1918 bis 1959, ed. Rudolf Agstner – Gertrude Enderle-Burcel – Michaela Follner. Wien 2009, s. 85.

81 Reichspost Nr. 141, 21. 5. 1932, s. 1, článek „Die Regierung Dr. Dollfuß gebildet und angelobt“. Složení první Dollfusovy vlády bylo následující [CSP = Křesťanskosociální strana; LB = Landbund; HB = Heimatblock]: Engelbert Dollfuss (CSP), spolkový kancléř, ministr zahraničí a zemědělství; Franz Winkler (LB) vicekancléř; Franz Bachinger (LB) ministr vnitra; Emanuel Weidenhoffer (CSP) ministr financí; Guido Jakoncig (HB) ministr obchodu a dopravy; Josef Resch (CSP) sociální správa; Kurt Schuschnigg (CSP) ministr spravedlnosti; Anton Rintelen (CSP) ministr vyučování; Carl Vaugoin (CSP) ministr vojenství; Hermann Ach (bezpartijní) ministr pro bezpečnost.

tahanicím se vyhýbal. Sociální demokracie v tváři v tvář hrozícího kolapsu Rakouska nesměle naznačila křesťanským socialistům ochotu jednat o velké koalici prostřednictvím vlastních stranických novin. Dne 6. května Dollfusse pozitivně hodnotil hlavní sociálně demokratický deník Arbeiter-Zeitung.⁸² Další kroky ze strany socialistů měly spíše charakter sondáží, zda by nebylo možné nalézt cestu ke spolupráci.⁸³ O velké koalici diskutovalo křesťanskosociální předsednictvo jen sporadicky. Pokud přece jen, tak pouze jako o prostředku k zamezení předčasných voleb, o dočasné toleranci menšinové vlády, nebo o poslední možné variantě.⁸⁴ Lze tedy konstatovat, že nebyla učiněna žádná oficiální nabídka k vytvoření velké koalice a ani o ní neproběhly seriózní rozhovory.

Závěr

Křesťanskosociální strana se nacházela v průběhu vnitropolitické krize v nelehké situaci. Výsledky regionálních voleb z 24. dubna 1932 a ekonomické potíže Rakouska způsobené Velkou hospodářskou krizí vedly k vystupňování nervózní atmosféry uvnitř jednotlivých stran. Spolu s hrozbou brzkých předčasných voleb svazovaly některým funkcionářům ruce. Představitelům Heimatblocku, velkoněmců a Landbundu naopak sloužili k vystupňování nátlaku na křesťanské socialisty. Spolkový kancléř Karl Buresch chtěl podáním demise uvolnit cestu k vytvoření stabilní vlády všech nesocialistických stran. Právě jeho osoba se ukázala být pro velkoněmce nepřekonatelnou překážkou ke vzájemnému dorozumění. Křesťanští socialisté v podstatě obětovali Buresche, přesto pokusy o rozšíření koaliční základy o nacionální liberály skončily nezdarem. Velkoněmci nechťeli v turbulentní době převzít odpovědnost. Obávali se reakce voličstva na nutná nepopulární opatření. V opozičním postoji spatřovali lék na ofenzivní nástup nacistů.

Engelbert Dollfuss prokázal v květnových dnech vedle trpělivosti a výdrže také schopnost dlouze a tvrdě vyjednávat. Jeho hlavní chybou bylo, že se alespoň nepokusil o velkou koalici nebo o dočasnou vládu všech parlamentních stran. Chyběla

82 Arbeiter-Zeitung Nr. 126, 6. 5. 1932, s. 1, článek „Vor dem Rücktritt der Regierung?“.

83 Vlivný sociální demokrat Julius Deutsch tuto možnost zmínil Michaelu Paulitschovi. Srov. KvVI, Vorstand 9. 5. 1932, Paulitsch. Julius Deutsch ve svých pamětech uvedl rozhovor s Dollfussem 10. května. Křesťanský socialista údajně sondoval možnost nalezení společného východiska, bude-li to potřeba. Uvedené tvrzení pokládám za problematické a nelze jej ani zcela vyvrátit, ani potvrdit. Spíše se kloním k názoru, že Deutsch některé pasáže paměti upravil podle data vydání (1960). K tomu srov. Deutsch, Julius: Ein weiter Weg. Lebenserinnerungen. Zürich – Leipzig – Wien 1960, s. 184–186. Odmitnutí Dollfussovy nabídky k utvoření velké koalice sociální demokracií uvádí na základě dokumentů americké provenience Goldner, Franz (ed.): Dollfuß im Spiegel des US-Akten: aus den Archiven des Secretary of State, Washington, bisher unveröffentlichte Berichte den US-Botschaften Wien, Berlin, Rom, London, Paris, Prag. Sankt Pölten 1979, s. 17–18. Stejně tvrzení (bez udání pramene) srov. Shepherd, Gordon: Engelbert Dollfuß. Graz – Wien – Köln 1960, s. 119.

84 KvVI, Vorstand 9. 5. 1932, Vaugoin, Kunschak; 10. 5. 1932, Aigner; 20. 5. 1932, Kunschak.

mu k tomu dostatečná odvaha a autorita uvnitř vlastní strany i napříč politickým spektrem. Jeho pozdější kroky v pozici spolkového kancléře vybízí k následující domněnce. Ve skutečnosti pokládal velkou koalici i koalici všech stran v Národní radě za krajní a časově omezené řešení. Spíše upřednostňoval variantu spolupráce všech nesocialistických politických subjektů, o nichž se pokusil později několikrát. Když ztroskotaly snahy o posílení koaliční většiny v rakouském parlamentě, začal přemýšlet o jiném alternativním řešení. V březnu 1933 využil bezprecedentní události. Po odstoupení všech tří předsedů Národní rady, začal za podpory křesťanskosociální strany zavádět nedemokratické změny. Zahájil tím postupný přechod Rakouska od parlamentní demokracie k autoritářskému režimu.

Die Bildung der Regierung Dollfuss aus der Sicht der christlichen Sozialisten

Die Bildung der Regierung des christlichen Sozialisten Engelbert Dollfuss wird in der Geschichtschreibung mit Recht als ein der Grenzsteine der modernen österreichischen Geschichte bezeichnet. Die bisherige Forschung liess bis auf vereinzelte Ausnahmen die erhaltenen stenographischen Aufzeichnungen des christlich-sozialen Parlamentclubs, der faktisch die Rolle des Parteivorstands füllte, ausser Acht.

Die Ergebnisse der Regionalwahlen am 24. April 1932, vor allem dann der unerwartete Erfolg der bisher außerparlamentarischen österreichischen Nazis, verursachten eine in einen Regierungsrücktritt mündende innenpolitische Krise. Der Bundeskanzler Karl Buresch setzte sich für ein Bilden einer Koalition der allen unsozialistischen Parteien ein, stiess jedoch auf einen Widerstand der Großdeutschen, die ihm die jüngsten Zwiste nicht vergessen konnten. Nach seinen erfolglosen Versuchen die rechtsgerichteten und mitterechtsgerichteten Subjekten auf einer Regierungsplattform zu vereinen, betraute die Christlich-Sozialen Partei mit dem Gesprächsführen den Engelbert Dollfuss. Der erfolgreiche Landwirtschaftsminister war im Unterschied zu dem Buresch für alle potentionellen Partner annehmbar.

Den Verlauf der Verhandlungen komplizierten manchmal unvorhergesehbare Versuche der einzelnen Parteien um eine maximale Verwertung ihres momentanen Koalition- und Druckpotentials. Die Dollfuss Bemühungen eine Regierung aller unsozislistischen politischen Subjekten zu bilden, scheiterte auf der Einstellung der Großdeutschen. Die Nationalliberalen zogen das Verbleiben in der Opposition der Beteiligung an einer Koalition in der Hoffnung den fortschreitenden Wählerabfluss in das Nazilager zu verhindern vor. Ihre Unbereitwilligkeit die Regierungsverantwortung zu übernehmen reduzierte die Koalitionsvarianten auf die Zusammenarbeit der christlichen Sozialisten, des Landbunds und des Heimatblocks. Der Bundespräsident Wilhelm Miklas ernannte am 20. Mai 1932 eine neue österreichische Regierung unter der Engelbert Dollfuss Führung. Manche Peripetien der Formierung des neuen Kabinetts blieben der Öffentlichkeit verborgen.

Eine Großkoalition, also die Zusammenarbeit der Christlich-Sozialisten und der Sozialdemokratie, erwogen damals beide Parteien nicht ernst. In dieser Richtung verliefen lediglich unverbindliche und zaghafte Sondierungen, die aufgrund der beiderseitigen Ungefälligkeit einen Konsensus zu finden und dem Anderen zuzuhören klangen bald ins Verlorene aus.

Formation of Dollfuss' Government from the Point of View of the Christian Socialists

Formation of the government by Christian socialist Engelbert Dollfuss has been rightly designated within historiography as one of the milestones in modern Aus-

trian history. The present research, excluding a few exceptions, almost forgot the preserved stenographic texts from the Christian Socialist Parliamentary Club that in fact played the role of party presidium.

The results of regional votes on 24 April 1932, and first of all the unexpected success of non-parliamentary party of Austrian Nazis, caused an internal crisis resulting in governmental resignation. Federal Chancellor Karl Buresch aimed at an emergence of a coalition of all non-socialist parties but he met with strong opposition among pan-Germans who could not forget disagreements some time before. Engelbert Dollfuss was authorized by Christian Social Party to lead the talks after unsuccessful attempts to unify right-wing and middle-right parties on the governmental platform. The successful Minister of Agriculture was acceptable for all potential partners in contrast with Buresch. The course of negotiations was complicated by sometimes unpredictable attempts for maximal use of the present coalition and pressure potential of individual parties. Dollfuss' effort to form a government of all non-socialist political parties was unsuccessful due to the attitude of pan-Germans. The National Liberals preferred their perseverance in opposition to participation in the coalition in the hope that they could prevent the outflow of voters to the Nazi camp. Their unwillingness to take governmental responsibility reduced coalition options to collaboration of the Christian socialists, the Landbund and the Heimatblock.

The Federal President Wilhelm Miklas named a new Austrian government on 20 May 1932 led by Engelbert Dollfuss. Some events from forming the new Cabinet were kept in secret from the public.

Both parties, i. e. the Christian socialists and the Social democracy had not taken a large coalition into consideration. In that sense there were only noncommittal and diffident probes which soon were to no effect from the reason of mutual unwillingness to find consensus and listen to the opposition.

SUDETŠTÍ NĚMCI JAKO OBERLANDRÁTI V PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA

ZDEŇKA KOKOŠKOVÁ – MONIKA SEDLÁKOVÁ

Předkládaná studie vznikla v rámci projektu Nacistická okupační správa v Protektorátu Čechy a Morava a její představitelé, který je řešen v Národním archivu od roku 2013. Jeho prvním výstupem je publikace s názvem Úřady oberlandrátů v systému okupační správy Protektorátu Čechy a Morava a jejich představitelé, která obsahuje lexikon s biogramy 53 vedoucích úředníků, edici základních dokumentů k organizačnímu a personálnímu vývoji oberlandrátů a odbornou studii k této problematice.¹

Mezi vedoucími uvedených úřadů se vyskytují také tři osoby pocházející z meziválečného Československa.

Úvodem tohoto příspěvku je stručně přiblížena problematika kariérního růstu protektorátních oberlandrátů v širším kontextu. Následně jsou představeni všichni tři úředníci: jejich činnost před vstupem do říšské správy, zapojení v okupační správě protektorátu, ale i poválečná kariéra ve státní službě Německé spolkové republiky.

1. Nacističtí úředníci v okupační správě protektorátu

Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava byla ustanovena vojenská správa, jejíž civilní složka tvořená říšskými úředníky působila na tomto území po celý první měsíc okupace.² Činnost civilní správy při armádní skupině 3 fakticky v Praze řídil šéf štábu gen. Blaskowitz Friedrich Bachmann a při armádní skupině 5 v Brně šéf štábu gen. Liszta, budoucí státní podtajemník říšského protektora Kurt von Burgsdorff.³ Jim byli podřízeni šéfové civilní správy při sedmi velitelstvích armádních

1 Kokošková, Zdeňka – Pažout, Jaroslav – Sedláková, Monika: Úřady oberlandrátů v systému okupační správy Protektorátu Čechy a Morava a jejich představitelé. Praha 2019.

2 Blíže k období vojenské správy např. Tvarůžek, Břetislav: Okupace Čech a Moravy a vojenská správa (15. březen až 15. duben 1939). In: Historie a vojenství, roč. 41, č. 3/1992, s. 30–65. Edičně Biman, Stanislav – Vrbata, Jaroslav: „Protektorát Čechy a Morava“ v období vojenské správy. Dokumenty z činnosti civilně správních orgánů říšskoněmecké armády ve dnech (13.) 15. března–15. dubna 1939. In: Odboj a revoluce, zprávy 7, č. 2/1969, s. 156–241; č. 3/1969, s. 172–229.

3 V čele však stáli významní straničtí představitelé: v Čechách sudetský župní vedoucí NSDAP

sborů. Ti koordinovali činnost úředníků na konstituující se nejnižší úrovni okupační správy označovaných později jako oberlandráti.⁴ O jmenování jednotlivých osob na příslušné služební místo v protektorátu i o jejich dalším kariérním postupu rozhodovalo Říšské ministerstvo vnitra.

Po skončení vojenské správy, od 15. dubna 1939, podléhaly OLR přímo říšskému protektorovi a od 20. srpna 1943 německému státnímu ministrovi pro Čechy a Moravu.

Hlavním úkolem těchto úřadů se stala kontrola správy v určeném obvodu a dozor nad rozhodnutími vydanými autonomními okresními úřady i nad jejich komunikací se zemskými úřady. Ve vztahu k německému obyvatelstvu pak plnily roli prvoinstančních správních orgánů. Tyto povinnosti se až do správní reformy prakticky nezměnily, nicméně agenda rychle přibývala a úřady se rozrůstaly. Z původně 35 obvodů OLR v protektorátu se do podzimu 1940 snížil počet na deset v Čechách a pět na Moravě.

V rámci Heydrichovy reformy protektorátní správy byla 23. května 1942 zavedena správa z příkazu Říše (Reichsauftragsverwaltung, RAV), která se oberlandráty významně dotkla. Jejich veškerá přímá působnost ve veřejné správě byla přenesena na české úřady a zároveň byla zrušena jejich kompetence v první instanci pro záležitosti německých státních příslušníků. Současně došlo i k úpravě obvodů a sídel úřadů a k velké redukci jejich zaměstnanců. Protektorát se nadále dělil na obvody sedmi OLR se sídly v Praze, Hradci Králové, Plzni, Českých Budějovicích, Brně, Moravské Ostravě a Jihlavě. Vedoucí úřadů byli nově označováni jako inspektoři říšského protektora a zůstala jim řídicí a inspekční činnost ve vztahu k některým služebnám okupační správy a k původně českým úřadům.⁵ Ani po zřízení Německého státního ministerstva pro Čechy a Moravu v srpnu 1943 se náplň jejich práce nezměnila. Až do konce války však zasahovali oberlandráti jako inspektoři německého státního ministra prakticky do všech oblastí veřejného a hospodářského života ve svěřeném obvodu vyjma policejních záležitostí.

Cesta k úřednické kariéře

Na území protektorátu se od 15. března 1939 do 8. května 1945 postupně vystřídal 53 úředníků se služební hodností oberlandrát. Národnostní původ budoucích oberlandrátů plynul z říšského zákona o úřednících z ledna 1937 – jedna-

Konrad Henlein a na Moravě vídeňský župní vedoucí NSDAP Josef Bürckel.

4 Stejným termínem (německy *der Oberlandrat*) se označoval úřad i osoba, která stála v jeho čele. Do češtiny byl za okupace překládán jako vrchní zemský rada. V textu však bude používán pro označení úředníka výhradně termín oberlandrát a pro označení úřadu či jeho obvodu zkratka OLR.

5 Podrobněji k Heydrichově správní reformě s ohledem na oberlandráty Kokošková, Zdeňka – Pažout, Jaroslav – Sedláková, Monika: *Úřady oberlandrátů v systému okupační správy Protektorátu Čechy a Morava a jejich představitelé*. Praha 2019, s. 30–36.

lo se o říšskoněmecké občany s prověřeným rasovým původem, kteří pocházeli ze všech částí Německé říše od Východního Pruska po Porýní, později i z anektovaného Rakouska a připojeného československého pohraničí.

Jeich sociální původ byl poměrně pestrý. Nicméně otcové téměř poloviny z nich pracovali ve státní službě, další pak pocházeli např. z podnikatelského prostředí, z rodiny duchovního, z advokátské rodiny nebo měli pedagogické zázemí.

Všichni vyšší úředníci vnitřní a všeobecné správy, mezi něž patřili také oberlandráti, povinně absolvovali vysokoškolské studium. Studovali zpravidla právo spojené se státovědou na právnických fakultách různých univerzit po celém tehdejší Německu. Po následné, zhruba tříleté, přípravné službě v justici byli přijímáni na několikaměsíční zaškolení do státní služby ve vnitřní správě jednotlivých německých zemí, případně i přímo v rámci Říšského ministerstva vnitra. Na závěr skládali jednotně řízené velké státní zkoušky, po jejichž absolvování byli zájemci přijímáni do služebního poměru ve státní správě. Většina oberlandrátů dokončovala svá vysokoškolská studia záhy po první světové válce, polovina z nich pak nastoupila do úřadů po převzetí moci Adolfem Hitlerem.

Říšští úředníci museli být sice povinně členy NSDAP, její složky nebo příčleněného svazu, až od 28. února 1939,⁶ avšak toto členství bylo již od roku 1933 předpokladem pro rychlejší kariérní postup. Rovněž úředníci, kteří byli služebně přikázáni do protektorátu na místa oberlandrátů, vlastnili stranický průkaz a často byli zároveň členy několika dalších nacistických organizací. První z nich vstupovali do strany již na počátku 30. let 20. století. Během jara 1933 probíhal po celém Německu masový vstup do NSDAP, a to zejména ze strany kariéry chtivých úředníků a zaměstnanců, jenž musel být vedením strany před 1. květnem ukončen. Z budoucích oberlandrátů se dotkla tato akce téměř poloviny. Někteří z nich projeví dokonce zájem o příslušnost v paramilitárních jednotkách SA nebo SS.

Mnozí úředníci patřili také mezi členy stavovské organizace Národně socialistický svaz právníků (Nationalsozialistischer Rechtswahrerbund).⁷ Členství v něm nebylo pro právníky povinné, nicméně nezapojení se upozorňovalo na jejich nedostatečné nacionálně socialistické smýšlení. Necelá polovina osob uváděla také příslušnost k Říšskému svazu německých úředníků (Reichsbund der deutschen Beamten) sdružujícímu státní úředníky.

Práce v protektorátní správě a další činnost za války

Všichni úředníci přeložení po okupaci do protektorátu na místa oberlandrátů měli říšskoněmecké občanství. Patřili často do profesně nejproduktivnější vě-

6 Blíže viz Mommsen, Hans: *Beamtenum im Dritten Reich. Mit ausgewählten Quellen zur nationalsozialistischen Beamtenpolitik*. Stuttgart 1966, s. 91–123.

7 Později Bund Nationalsozialistischer Juristen.

kové kategorie 31 až 40 let. Většinou se zdrželi jen po dobu nezbytně nutnou, tedy do skončení vojenské správy, během níž došlo k vytvoření pevné sítě 20 správních úřadů.⁸ Je však třeba zdůraznit, že z 53 oberlandrátů, kteří se v protektorátu vystřídali, přišla na jeho území naprostá většina již do léta 1939. Několik jednotlivců pracovalo zpočátku na nižších postech uvedených úřadů, někteří působili jako referenti v úřadu říšského protektora v Praze nebo v jeho brněnské služebně. Výjimku tvořili pouze všichni tři Němci pocházející z meziválečného Československa – Hanns Blaschek, Friedrich Rempik a Gustav Jonak – ti přišli do úřadů OLR z různých důvodů později.

Několik oberlandrátů záhy dostihl začátek války a odešli z protektorátu do správy okupovaného Polska, jiní odjeli na jaře 1940 pomáhat s výstavbou okupační správy do obsazované Belgie a Francie. V pozdějších letech byly mladší ročníky povolávány přímo na frontu, což souviselo s nařízeným zeštíhlováním úřadů. K největší redukci úředníků došlo v důsledku rušení osmi obvodů OLR v rámci Heydrichovy správní reformy.⁹

Poválečné osudy

Z 53 bývalých oberlandrátů zemřelo z různých důvodů 13 do jara 1945.¹⁰ Další dva zahynuli v roce 1947 jako váleční zajatci, dva byli odvezeni na podzim 1945 sovětskou NKVD a nikdy se nevrátili. Ve dvou případech končí stopy na konci války.

Zbývá tedy 34 osob, u nichž je možné sledovat jejich další životní osudy. Šest z nich vydali spojenci do Československa z internace v americké okupační zóně Německa. Ti byli následně postaveni před mimořádné lidové soudy.¹¹ Těchto 24 soudů zřizovaných po válce v českých zemích na úrovni krajů tvořilo součást retribučního soudnictví, které postihovalo zločiny spáchané za války na našem území.¹² V první etapě retribucí ukončené 4. května 1947 došlo k odsouzení tří bý-

8 Srov. návrh říšského protektora K. von Neuratha na snížení počtu oberlandrátů v protektorátu v souvislosti s plánovaným ukončením činnosti správních šéfů ze 17. 4. 1939. Národní archiv (NA), fond Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě (ÚŘP), sign. I A, kart. 15.

9 Blíže viz Kokošková Z. – Pažout J. – Sedláková M.: Úřady oberlandrátů v systému okupační správy, s. 45–47.

10 Z nich 11 zemřelo v přímém důsledku války.

11 Jednalo se o všechny úředníky, kteří zůstali v protektorátu až do května 1945: H. Blaschka, E. Eckoldta, G. Jonaka, G. Krohmera, F. Rempika, vyjma H. von Wattera a W. Kloseho, po nichž se několik let marně pátralo. K uvedeným osobám lze přiřadit i H. Naudého, jenž byl na počátku okupace oberlandrátem v obvodě Brno-venkov, ale záhy se stal vedoucím moravské služebny ÚŘP a od roku 1941 působil jako viceprezident Zemského úřadu v Praze.

12 Blíže k retribučnímu soudnictví např. Borák, Mečislav: Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948). Šenov u Ostravy 1998.

valých oberlandrátů. Po komunistickém převratu byla činnost retribučního soudnictví obnovena 2. dubna 1948. Mimořádné lidové soudy přezkoumávaly mimo jiné dřívější rozsudky a zpřísnily je i sledovaným osobám. Svůj trest si v listopadu 1951 řádně odpykal pouze G. Krohmer, zbývajících pět osob bylo na základě prezidentských amnestií propuštěno s prominutím zbytku trestu v období od června do října 1955.

Činnost oberlandrátů, kteří pocházeli z území předválečného Německa a nebyli souzeni v některé z okupovaných zemí, byla posuzována denacifikačními rozhodčími komorami.¹³ Obvykle byli zařazeni do 4. kategorie „Mitläufer“, což jim umožnilo poměrně brzký návrat do státní služby. Dva z oberlandrátů patřili dokonce do 5. (nejnižší) kategorie „Entlastete“ a byli tak zcela zproštěni viny.

Jasný údaj o další služební kariéře 34 bývalých oberlandrátů je znám téměř ve třech čtvrtinách případů. Pouze tři zůstali po zbytek života v soukromé sféře a nevrátili se do státní služby. Řada z nich pracovala od počátku 50. let dokonce v ústředních úřadech SRN, případně v úřadech jednotlivých spolkových zemí. Mnozí působili ve státní službě až do 60. let 20. století a v penzi se dožili vysokého věku.

2. Kariéry sudetských Němců

Z meziválečného Československa pocházeli, jak již bylo zmíněno, tři oberlandráti – *Hanns Blaschek*, *Friedrich Remplik* a *Gustav Jonak*. Jejich životy a pracovní kariéry se v mnohém lišily, všechny tak stojí za pozornost.

Čertův švagr

Hanns Blaschek se narodil 24. června 1907 ve velmi dobře situované německé katolické rodině ústředního ředitele Mostecké uhelné společnosti Karla Blaschka.¹⁴ Dětství i mládí prožíval se třemi sestrami¹⁵ v rodinné vile v Mostě. Jeho život probíhal do ukončení tamního německého humanitního gymnázia v červnu 1926 poměrně bezstarostně.¹⁶ Na podzim byl přijat na Právnickou fakultu Němec-

13 Denacifikační a demilitarizační zákon byl vydán 5. března 1946 ve Stuttgartu. Na jeho základě byly v americké, britské a francouzské okupační zóně Německa zřizovány rozhodčí komory, které řadily posuzované osoby do pěti kategorií dle výše jejich provinění. V sovětské okupační zóně probíhala denacifikace přísněji a souvisela s komunistickou přestavbou obsazené části Německa.

14 Zatímco otec pocházel z rodiny vysokého c. k. státního úředníka, matka Anna-Luise, roz. Fitzová, byla dcerou ředitele důlní společnosti v Mostě. Státní oblastní archiv v Litoměřicích (SOA Litoměřice), fond Sbírka matrik Severočeského kraje, inv. č. 10913, Matrika narozených 1903–1908 Most, Zahražany, fol. 357.

15 Nejmladší Karola se na jaře roku 1940 stala druhou manželkou státního tajemníka u říšského protektora K. H. Franka.

16 Často se scházel s vrstevníky z liberálního prostřední i z židovských kruhů. Dokonce udržo-

ké univerzity v Praze, kterou studoval, ale také ukončil s nepříliš dobrými výsledky na jaře 1931.¹⁷ Zde také obhájil 26. června 1933 titul doktora práv¹⁸ a od začátku října začal vykonávat koncipientskou praxi postupně v několika mosteckých advokátních kancelářích.

Rok 1933 znamenal vítězství nacismu v Německu a jeho rostoucí vliv na nacionalistické hnutí v Československu, které se v důsledku hospodářské krize začalo šířit zejména v českém a moravském pohraničí. H. Blaschek tehdy vstoupil do krajně pravicové Německé národně socialistické strany dělnické (DNSAP), poměrně úzce spolupracující s Hitlerovou NSDAP, která byla pro své protičeskoslovenské smýšlení od října 1933 úředně zakázána a jejíž členové začali přecházet do Sudetoněmecké strany (SdP) založené Konrádem Henleinem.¹⁹ Hanns Blaschek získal stranickou knížku s číslem 240 577 v únoru 1935 a začal se v SdP postupně realizovat. Vedle své advokátní praxe přijal v okresní stranické organizaci místo vedoucího pro politické vzdělávání a začal konat v Mostě přednášky.²⁰ Z důvodu růstu henleinovského hnutí ve městě byl počátkem května 1936 odvolán tamní vládní komisař a vytvořena nepolitická správní komise, jejímž členem se stal za SdP také Blaschek. Pracoval v ní až do února 1938, kdy spolu s dalšími stranickými kolegy rezignoval pro malý vliv mezi veřejností. Navíc od počátku roku 1938 působil v mosteckém okresním vedení strany.

V březnu 1938 složil u Vrchního zemského soudu v Praze advokátské zkoušky a od 1. dubna se začal ještě více věnovat stranické a politické práci. Stal se tajemníkem zástupce vedoucího SdP Karla Hermanna Franka v ústředí v Praze (Politisches Arbeitsamt), kde mu byly svěřeny zejména politické záležitosti.²¹ Pravděpo-

val vztahy se slečnami židovského původu. NA, fond Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu (NSM), sign. 110-4/166, fol. 2, kart. 22. V době studií při rychlé jízdě havaroval a přišel o nohu. Archiv bezpečnostních složek (ABS), fond Odbor politického zpravodajství MV, 2M-10586.

17 Právněhistorickou a judiciální zkoušku, ale i závěrečnou státovědu zvládl pouze s dobrým výsledkem. Archiv Univerzity Karlovy (AUK), fond Právnická fakulta Německé univerzity v Praze, Knihy zkušebních protokolů státních zkušebních komisí, inv. č. 21, Právněhistorická státní zkušební komise při Německé univerzitě v Praze (1927–1928), s. 4748; inv. č. 54, Judiciální státní zkušební komise při Německé univerzitě v Praze (1930–1932), s. 1986; inv. č. 97, Státovědecká státní zkušební komise při Německé univerzitě v Praze (1933–1934), s. 2820.

18 AUK, fond Matriky Německé univerzity v Praze, inv. č. 5, Matrika doktorů Německé univerzity v Praze (1931–1936), s. 219.

19 Před volbami v roce 1935 ještě nazvané Sudetendeutsche Heimatfront.

20 Byl také vedoucím mosteckého spolku Deutscher Turnverein a členem místní skupiny spolku Deutscher Kulturverband. Bundesarchiv (BArch), R 1501/ZA VI 0381 A. 17.

21 Od počátku roku 1938 byl ze strany státní bezpečnosti sledován jako agilní funkcionář SdP, který jezdil osobním autem z Mostu do Prahy a také k německým hranicím. ABS, 2M-10586. Zpravodajskou činností pro stranu se zabýval i dále a v září byl pověřen jejím řízením v rámci

dobně byl zapojen i do příprav sjezdu Sudetoněmecké strany konaného 24. dubna v Karlových Varech, na němž byl vyhlášen známý program národnostních požadavků pro československou vládu. V době, kdy se před ním rýsovala slibná kariéra stranického funkcionáře, 11. června 1938, se v Mostě oženil s dcerou konceptního úředníka Charlottou Erteltovou.²²

Během léta 1938 se zhoršovaly vnitřní poměry uvnitř Československa a zhoršovala se zahraničně politická situace. Vedení rychle sílící Sudetoněmecké strany začalo v první zářijové dekádě podněcovat k povstání, které vypuklo po Hitlerově projevu vysílaném 12. září z norimberského sjezdu NSDAP. Tou dobou se vedení SdP přemístilo do Chebu, kam odjel i H. Blaschek, aby odtud mohl řídit její zpravodajskou činnost. Po několika dnech bojů s československými ozbrojenými složkami v pohraničí uprchly tisíce sudetských Němců do Německa, kde se pod velením K. Henleina a K. H. Franka a za přímé podpory A. Hitlera začal formovat Sudetoněmecký freikorps. H. Blaschek byl 18. září zařazen k 3. skupině (Bayerische Ostmark) a následně povolán přímo do hlavního štábu v zámku Donndorf u Bayreuthu, kde působil jako Frankův pobočník.²³

Podepsáním Mnichovské dohody incidenty vyvolávané freikorpsem postupně utichly a 9. října byl rozpuštěn. H. Blaschek se mohl vrátit do Prahy a dále vést kancelář zástupce župního vedoucího strany K. H. Franka,²⁴ v jejímž čele stál prakticky až do zániku Československa. Celá členská základna SdP byla sice převzata k 1. listopadu 1938 do NSDAP, ale bývalí straníci museli individuálně žádat o nové členství.²⁵

Po okupaci zbytku Čech a Moravy, 15. března 1939, se stal říšský komisař a sudetský župní vedoucí K. Henlein šéfem civilní správy při Blaskowitzově velitelství armádní skupiny 3 v Praze. Civilní záležitosti Protektorátu Čechy a Morava po

SdP. Následně na něj byl vydán zatykač, takže uprchl spolu se stranickým vedením do Německa. ABS, fond Mapy zpráv zpracovávané Státním ústavem MV, sign. Z-10-P-270.

22 Manželka se narodila 17. 4. 1913 také v Mostě. Ještě před svatbou, v březnu 1938 (!) se jim narodila dcera Erika a na jaře 1941 syn Friedrich. NA, Policejní ředitelství Praha II – evidence obyvatelstva (PŘ II-EO), Hanns Blaschek. Na podzim se novomanželé odstěhovali do Liberce, kde si H. Blaschek, dle poválečné výpovědi, zamýšlel zřídit vlastní advokátní kancelář. Pravděpodobnější je, že v důsledku své stranické angažovanosti chtěl žít s rodinou v samém centru Sudetské župy. Státní oblastní archiv v Praze (SOA Praha), fond Mimořádný lidový soud v Praze (MLS Praha), Ls XIII 5725/46 (H. Blaschek), kart. 552.

23 NA, ÚŘP, sign. 114-160/22, fol. 9, kart. 158. Také SOA Praha, MLS Praha, Ls XXXVI 1527/46 (K. H. Frank), kart. 281.

24 Frank v té době jezdil do pražské kanceláře výjimečně, nicméně kromě Blaschky se potkával také s jeho sestrou Karolou, která dokončovala studium Lékařské fakulty Německé univerzity v Praze. Blíže viz SOA Praha, MLS Praha, Ls XXXVI 1527/46 (K. H. Frank), kart. 281.

25 H. Blaschek podal svou žádost 22. 12. 1938 a získal stranickou legitimaci č. 6 759 067. BArch, R 9361-VIII Kartei/2730392. Ve straně zastával funkci politického vedoucího.

dobu vojenské správy však fakticky řídil říšský Němec F. Bachmann a mezi jeho přímé podřízené patřil v úloze politického referenta Frankův pověřenec H. Blaschek. Karl Hermann Frank, který byl mezitím jmenován státním tajemníkem u říšského protektora, se zároveň zasloužil o přijetí Blaschka do I. oddělení vznikajícího Úřadu říšského protektora v Čechách a na Moravě, a to na místo vedoucího skupiny národní politika, což odůvodnil jeho dokonalou znalostí českého jazyka a českého prostředí.²⁶ H. Blaschek se osobně podílel na koncepci skupiny, jejíž úkolem mělo být informování o životě Čechů v protektorátu a kontrola autonomní správy země.²⁷

Na Frankův pokyn byla počátkem dubna v Praze zřízena z personálu jeho bývalé stranické kanceláře zpravodajská organizace, do jejíhož čela byli jmenováni Hanns Blaschek a Ernst Brasse. Měla pracovat mimo vliv SD a říšských úřadů a zjišťovat informace o všeobecné správě, politickém životě i odbojovém hnutí v protektorátu. Vzhledem k tomu, že se tato aktivita v Berlíně nesetkala s pochopením, byl ji Frank nucen záhy zrušit.²⁸

H. Blaschek sice nastoupil na jaře 1939 do úřadu říšského protektora na velmi dobré služební místo – stal se vedoucím skupiny, ale z pohledu pečlivě dodržované říšské legislativy neodpovídalo jeho postavení požadavkům zákona o úřednících. Chyběla mu zejména povinná praxe ve všeobecné správě. Od září mohl proto v úřadu pracovat pouze jako řadový referent – zaměstnanec.²⁹ V Říšském ministerstvu vnitra vznikly pochybnosti o jeho dostatečné odborné kvalitě a bylo mu sděleno, že pokud se nehodlá vrátit do advokacie, musí absolvovat zaškolení na území Staré říše.³⁰ Přestože H. Blaschek vstoupil do Říšského svazu německých úředníků (Reichsbund der deutschen Beamten, RDB),³¹ nehrálo to při jeho případném kariérním postupu žádnou roli.

26 Protokol z výslechu K. H. Franka z 15. 8. 1945. SOA Praha, MLS Praha, Ls XXXVI 1527/46 (K. H. Frank), kart. 281.

27 NA, ÚŘP, sign. 114-10/11, fol. 98-99, kart. 49. K prvním Blaschkovým úkolům patřilo řešení využití českého jazyka vedle němčiny. Návrh z 24. 4. 1939 srov. tamtéž, fol. 94-96.

28 ABS, fond Vyšetřovací komise pro národní a lidový soud při Ministerstvu vnitra, sign. 301-10-5, fol. 102.

29 Srov. jeho konstatování z roku 1979, že ho práce v ÚŘP neuspokojovala. Bayerisches Hauptstaatsarchiv (BayHStA), Sudetendeutsches Archiv (SdA), Erlebnis- u. Vertreibungsberichte 744, fol. 4.

30 Podobná situace, ale na odtrženém území, se v Berlíně totiž řešila v únoru 1939. Bylo obsazováno 17 úřadů landrátů úředníky ze Sudet, kteří absolvovali tří až šestiměsíční zkušební dobu a následně mohli být pověřeni prozatímně řídit úřad. Srov. jeho osobní spis, BArch, R 1501/ZA VI 0381 A. 17.

31 Od okresního vedoucího v červnu 1939 se v prosinci 1941 stal pověřencem pro úřednictvo v celém protektorátu. Tamtéž.

Za politické záležitosti v ÚŘP odpovídal v té době vedle H. Blaschka také zkušený říšský úředník Günter Volckart a navíc je měl v kompetenci Walter Stahlecker, velitel bezpečnostní policie a SD v Praze. Stahleckerovým hlavním úkolem bylo dotvořit přes léto struktury bezpečnostní policie a bezpečnostní služby v protektorátu, včetně zpravodajské sítě, která měla informovat nejen o odbojovém hnutí, ale i o politickém, hospodářském a kulturním vývoji.³² Bylo tedy zřejmé, že se bude této problematice věnovat v rámci svých úkolů i nadále. Proto musel státní podtajemník u říšského protektora Kurt von Burgsdorff, který zodpovídal za personální záležitosti úřadu, vyřešit, kam H. Blaschka zařadit. Již 19. září navrhl Říšskému ministerstvu vnitra přesunout jej přímo pod vedoucího I. oddělení, ministerského radu Walthera Fuchse.³³ Do celé záležitosti se následně zapojil i Frank, který se snažil přesvědčit říšského ministra vnitra Waltera Fricka o Blaschkových kvalitách a o jeho schopnostech řídit alespoň landrát v Mostě, odkud pocházel a jehož prostředí znal. Říšský ministr byl však neústupný a trval na obecně platných podmínkách státní služby – zaškolení a složení zkoušky. Frank se ještě pokusil intervenovat prostřednictvím říšského místodržícího v Říšské župě Sudety K. Henleina, který Frickovi naznačil potřebu dalších pěti osob na místa landrátů v souvislosti s probíhajícím polským tažením, nicméně i tento pokus skončil nezdarem.³⁴

Jediné, co se nakonec Frankovi podařilo v Berlíně pro Hannse Blaschka zařídít, bylo jeho přijetí za čestného člena Národně socialistického motorizovaného sboru (Nationalasozialistischer Kraftfahrkorps, NSKK).³⁵

Teprve během jara 1940 našel Frank pro svého čerstvého švagra vhodné pracovní místo. Vzhledem k tomu, že jeho umístění jako úředníka v říšské správě bylo bez zaškolení a úřednické zkoušky nereálné, hledal mu adekvátní zařazení v autonomní správě protektorátu. Možnost se vyskytla v prezidiu Zemského úřadu v Praze, když 7. března 1940 rezignoval v souvislosti s odchodem do Berlína zemský viceprezident Hugo Preibsch. Frank hned uvažoval o možnosti využít této situace ve prospěch Blaschka.³⁶ Jeho prvním krokem proto bylo navržení sudetského Němce Leo Schuberta na uvolněné místo. Přestože tento celoživotní odpůr-

32 Vajskebr, Jan – Kaňák, Petr: Kariéry ve službách nacismu. Nejvyšší velitelé německého potlačovacího aparátu v protektorátu Čechy a Morava. Praha 2020, s. 87.

33 BArch, R 1501/ZA VI 0381 A. 17.

34 NA, fond Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě (ÚŘP-ST), sign. 109-4/4, fol. 2–9a, kart. 14.

35 Díky Frankově příměluve u vedoucího NSKK se stal Blaschek k 7. 12. 1939 čestným členem NSKK, skupiny Sachsen, s hodností Sturmführer a mohl nosit jeho uniformu. NA, ÚŘP-ST, sign. 109-4/104, fol. 1–8, kart. 18.

36 NA, ÚŘP-ST, sign. 109-4/1002, fol. 49, 61–62, kart. 54.

ce Československa nesplňoval zákonné podmínky pro práci v tak vysoké funkci politické správy, došlo nakonec, i přes výhrady státního prezidenta E. Háchy vyjádřené přímo říšskému protektorovi, počátkem května 1940 k jeho jmenování. O dva týdny později musel Hácha vydat rozhodnutí o přijetí H. Blaschka do funkce prezidiálního šéfa zemského úřadu. Dne 28. května tak Blaschek nastoupil do protektorátní správy se služebním označením vrchní rada politické správy a bylo mu přisystemizováno místo druhého přednosty prezidia.³⁷ Až po nástupu do zemského úřadu, v červnu 1940, převzal tzv. Sudetskou pamětní medaili (Medaille zur Erinnerung an den 1. Oktober 1938) navrhovanou úřadem říšského protektora k udělení osobám účastnícím se odtržení Sudet, a osobám, jež se zasloužily za vznik protektorátu.³⁸

Blaschkova rodina byla tedy dostatečně finančně zajištěna, v dubnu 1941 se navíc přestěhovala z moderního služebního bytu v Praze na Letné do nedaleké vily, arizované velkoobchodníkovi Oskaru Sternovi, v Praze-Bubenči, kde bydleli i další významní představitelé okupační správy.³⁹

V listopadu 1941 byl L. Schubert díky disciplinárnímu řízení odvolán a na jeho místo jmenoval zastupující říšský protektor R. Heydrich vedoucího zrušené brněnské služebny úřadu říšského protektora Horsta Naudého. Přes Naudého počáteční obavy z Frankova švagra se mezi nimi brzy vytvořil velmi dobrý vztah.⁴⁰ Naudé jej považoval za velmi schopného a nechal mu v kompetenci personální a politické záležitosti.⁴¹ Mezi úkoly H. Blaschka tedy patřilo i vyhotovování přehledných měsíčních zpráv o situaci v zemi, které zpracovával na základě hlášení jednotlivých okresních hejtmanů a poté předával státnímu tajemníkovi.⁴² Dne 22. ledna 1942 ustanovil protektorátní ministr vnitra H. Blaschka Naudého zástupcem.⁴³

37 NA, fond Zemský úřad v Praze – prezidium (PZÚ), osobní spisy II, sign. 1-6-1, kart. 4. Již v dubnu zpracoval rozbor platové situace v prezidiu zemského úřadu a upozornil na nepoměrné nízké platy ve druhém stupni autonomní správy i na chybějící osobní automobil současného prezidiálního šéfa. Frank pro něj proto zajistil služební vůz a vyžádal plat adekvátní regionální říšské správě. NA, ÚŘP-ST, sign. 109-4/1002, fol. 61–62, kart. 54. O rok později mu pomohl i ke zvýšení platu a zvažoval možnost zástupu za později odvolaného Schuberta. NA, ÚŘP-ST, sign. 109-4/554, fol. 2–7, kart. 40.

38 Na oficiálním soupise navržených je uveden ještě jako referent ÚŘP. Je tedy zřejmé, že nebyl přijat jako úředník do říšské správy (neměl služební hodnost). NA, ÚŘP, sign. 114-322/4, fol. 41, kart. 321.

39 NA, PŘ II-EO, Hanns Blaschek.

40 Naudé vzal Blaschka i na první poznávací cestu po Čechách. Naudé, Horst: *Erlebnisse und Erkenntnisse*. Bd. 1. Als politischer Beamter im Protektorat Böhmen und Mähren 1939–1945. München 1975, s. 132.

41 Běžný chod zemského úřadu zůstal českému úředníkovi, vládnímu radovi Jaroslavu Morávkovi.

42 NA, ÚŘP-ST, sign. 109-5/91, fol. 1–3, kart. 104.

43 Přesto se po válce hájil tím, že nikdy nebyl povýšen. Byl totiž rovnou dosazen na vysokou pozici,

V létě 1942 proběhla v protektorátu důležitá fáze Heydrichovy správní reformy – byl snížen počet oberlandrátů a začala platit správa z příkazu Říše. V té době se objevily i první kritiky ze strany německých úředníků, a to zejména z důvodu nepřesného vymezení kompetencí některých úřadů. Naudé s Blaschkem požadovali jednoznačné vymezení vztahu mezi zemskými viceprezidenty a oberlandráty-inspektory.⁴⁴ Následně byl Blaschek vyslán na dvě služební cesty do Krakova, sídla okupační správy Generálního gouvernementu, kde se zabýval jeho chodem a členěním a po návratu vypracoval rozsáhlé zprávy.⁴⁵

V poválečném období byl Blaschek obviněn, že se mimo jiné jako šéf prezidia zemského úřadu podílel na potlačování českého kulturního života, a to například uzavřením divadla D 41 v Praze a českého divadla v Českých Budějovicích. Dále mu bylo vytýkáno penzionování vrchního vládního rady zemského úřadu Karla Žaloudka, kterého vystřídal v době správní reformy bývalým kladenským oberlandrátem Otto Meuselem, a také nahrazování dalších českých úředníků německými.⁴⁶

Již od jara 1942 usiloval Hanns Blaschek o získání praxe ve všeobecné správě na obsazených východních územích, což bylo předpokladem pro kariéru v říšské správě. V tomto záměru jej podporoval i velitel bezpečnostní policie a SD v protektorátu Horst Böhme.⁴⁷ Zároveň se mu Frank snažil pomoci zejména prostřednictvím státního tajemníka v Říšském ministerstvu vnitra Wilhelma Stuckarta.⁴⁸ V únoru 1943 odešel Blaschek jako dobrovolník do Rigy v říšském komisariátu Ostland k veliteli bezpečnostní policie a SD. Nicméně již v lednu měl Frank jasno i ohledně jeho činnosti po návratu z nasazení na východě. Zvažovaly se totiž přesuny ve vedení oberlandrátů v Brně a Českých Budějovicích a změna v obsazení místa prezidiálního šéfa v Zemském úřadu v Praze.⁴⁹ Proto Frank požádal na

díky níž daleko předstihl české i německé zaměstnance a ani v české politické správě už nebylo kam povyšovat. SOA Praha, MLS Praha, Ls XIII 5725/46 (H. Blaschek), kart. 552.

44 Viz např. záznam z jednání H. Naudého a H. Blaschka s generálním inspektorem správy H. Reinefarthem 7. 8. 1942. Brněnský viceprezident K. Schwabe v září dokonce předložil návrh na reorganizaci zemských úřadů.

Kokošková, Z. – Pažout, J. – Sedláková, M.: Úřady oberlandrátů v systému okupační správy, s. 34–35. Blaschek však sám chápal, že němečtí oberlandráti se stali obětí reformy. BayHStA, SdA, 744, fol. 5.

45 Blíže viz NA, ÚŘP-ST, sign. 109-4/906 fol. 32–85, kart. 51.

46 SOA Praha, MLS Praha, Ls XIII 5725/46 (H. Blaschek), kart. 552. K. Žaloudek byl ve druhé polovině 30. let okresním hejtmánem v Mostě a měl s Blaschkem spory, když působil v okresní správní komisi za SdP.

47 NA, ÚŘP, sign. 114-12/6, fol. 7, kart. 60. H. Böhme se domníval, že by Blaschkovi dokonce prospělo nebýt stále pod Frankovým vlivem.

48 NA, NSM, sign. 110-4/166, fol. 35–36, kart. 22.

49 NA, ÚŘP-ST, sign. 109-8/2, fol. 32–56, kart. 128. Vše „odstartovaly“ změny v prezidiu Zem-

počátku září, již jako německý státní ministr, o Blaschkovo uvolnění, aby mohl převzít nové služební povinnosti.⁵⁰ Od 4. října 1943 byl H. Blaschek pověřen komisařským vedením úřadu OLR v Českých Budějovicích,⁵¹ jehož vedoucí Wilhelm Klose byl jmenován oberlandrátem-inspektorem v Brně a zastupujícím oberlandrátem-inspektorem v Jihlavě. Zároveň se stal zapisovatelem služebních porad oberlandrátů-inspektorů s K. H. Frankem v Praze.⁵²

V té době se Frank pokoušel řešit stálé nejasnosti v kompetencích a pracovní náplni oberlandrátů-inspektorů přípravou služebního příkazu. Rovněž H. Blaschek věnoval této záležitosti značnou pozornost a vypracoval rozsáhlou studii na uvedené téma,⁵³ v níž hovořil o nezdravé centralizaci správy a o krizi instituce oberlandrátů-inspektorů, která by mohla být ve správě protektorátu vhodným mezistupněm. Postrádal pevnější vztah k zemským prezidentům⁵⁴ a existenci správních inspektorů na zemské úrovni spíše než na centrální. Zdůrazňoval potřebu vzájemné informovanosti v oblasti politických záležitostí nejen s německým státním ministerstvem, ale také s podřízenými úřady a organizacemi a doporučoval dokonce zavedení úředních hodin pro obyvatelstvo.⁵⁵

Jako českobudějovický oberlandrát-inspektor řešil H. Blaschek v posledním roce války zejména záležitosti protiletectvé ochrany a snažil se komunikovat s podřízenými úředníky.⁵⁶ Aktuální byla rovněž otázka nuceného pracovního nasazení. Na podzim roku 1944 vyznamenával ve vlašimské továrně na střelivo Sellier & Bellot

ského úřadu v Brně v prosinci 1942. Personální záležitosti se v lednu 1943 řešily nejen po linii okupační správy (generální inspektor okupační správy H. Reinefarth), ale i prostřednictvím protektorátního ministerstva vnitra (prezidiální šéf H. Reischauer) a vedoucího řídicího úseku SD v Praze W. Jacobiho.

50 NA, NSM, sign. 110-4/166, fol. 1–35, kart. 22. V srpnu 1943 se Blaschek ještě v Rize setkal s bývalým státním podtajemníkem von Burgsdorffem, který sloužil od dubna 1942 ve wehrmachtu. Při pobytu na východě užíval hodnost SS-Hauptsturmführera. Po svém návratu se stal čekatelem SS. V létě 1944 urgoval jeho přijetí do SS Frank prostřednictvím E. Weinmanna. NA, NSM, sign. 110-4/373, fol. 32–34, kart. 34.

51 K. H. Frankem byl jmenován oberlandrátem-inspektorem 30. 9. 1943 a na základě toho rozhodnutí byl zároveň k 4. říjnu protektorátním ministrem vnitra uvolněn ze své dosavadní funkce v prezidiu zemského úřadu. NA, PZÚ, osobní spisy II, sign. 1-6-1, kart. 4.

52 Blíže viz Kokošková, Zdeňka – Kokoška, Stanislav: Porady německého státního ministra K. H. Franka s oberlandráty-inspektory 1943–1944 (edice dokumentů). *Paginae historiae* 27/2, 2019, s. 639–673.

53 NA, ÚŘP-ST, sign. 109-1/29, fol. 1–25, kart. 2.

54 Tématem se zabýval již s H. Naudém. Srov. pozn. 44.

55 K této problematice se vrací i v sepsaných vzpomínkách. BayHStA, SdA, 744, fol. 10.

56 Ještě v květnu 1944 se jej Frank neúspěšně pokusil navrhnout na uvolněné místo oberlandráta v Hradci Králové a v říjnu do Říšského ministerstva propagandy. NA, NSM, sign. 110-4/166, fol. 4, kart. 22.

asi deset protektorátních příslušníků Svatováclavskou orlicí.⁵⁷ Jedním z jeho posledních nařízení byla v polovině ledna 1945 výzva všem podřízeným úřadům a organizacím k řádné mobilizaci pracovních sil a k dodržování kvót pro transporty na zákopové práce.⁵⁸

Na počátku roku 1945, s blížící se východní frontou, byl K. H. Frank nucen řešit i problematiku německých uprchlíků z východních území, kteří v té době přicházeli po desítkách tisíc z východních území do Horního Slezska a odtamtud se potřebovali dostat dále do Německa. Zřídil tedy v Praze úřadovnu – Leitstelle für deutsche Ostflüchtlinge, jejímž vedením pověřil od 22. ledna 1945 právě Hannse Blaschka.⁵⁹ Tato práce však Blaschkovi zabírala stále více času a řízení českobudějovického OLR stíhal jen velmi obtížně. Pomoc mu nepřímou poskytl jeho bývalý nadřízený H. Naudé, který poslal v únoru do Českých Budějovic na výpomoc vedoucího III. oddělení zemského úřadu Karla Chluda.⁶⁰ H. Blaschek tak mohl do úřadu jen příležitostně zajíždět.

Po uzavření příměří, 8. května 1945, odjel Blaschek z Prahy směrem na Plzeň a o den později byl zadržen americkými vojáky u Rokycan.⁶¹ V americkém zajetí v Moosburgu nad Isarem pobýval do července 1946, poté setrval do 23. srpna v Dachau, odkud byl československými úřady zajištěn jeho převoz spolu s dalšími 15 osobami do vazební věznice v Plzni.⁶² O měsíc později se dostal do vazby Mimořádného lidového soudu v Praze. 14. března 1947 byl odsouzen k 20 letům vězení⁶³ a poté odvezen do věznice v Plzni na Borech. Část trestu absolvoval také ve Valdicích, v Mírově a v Mikulově, jeho posledním působištěm byla Ilava.

Díky úsilí matky, která se už v roce 1949 obrátila na československou justici ohledně zahájení řízení o individuální amnestii a spolu s dcerami kontaktovala

57 Při té příležitosti prý vyžadoval nacistický pozdrav. Zpráva oblastní úřadovny StB z 13. 2. 1947. ABS, 2M-10586.

58 NA, NSM, sign. 110-3/43, fol. 26–27, kart. 7.

59 H. Blaschek se s problematikou seznámil v Olomouci, kde se podílel na zřízení pobočky Leitstelle Ost. NA, NSM, sign. 110-3/74, fol. 101, kart. 9.

60 Tento sudetský Němec vedl Okresní úřad v Českých Budějovicích až do konce války a stal se obětí květnové revoluce. Naudé, H.: Erlebnisse und Erkenntnisse. Bd. 1., s. 171.

61 Manželka s dětmi odcestovala ještě před květnovou revolucí do Liberce, odkud byla později odsunuta do sovětské okupační zóny. ABS, fond Výpovědi zaměstnanců Gestapa a SD, sign. 52-83-4.

62 NA, fond Ministerstvo vnitra II (MV II), sign. 316-126-5, kart. 126.

63 Rozsudkem Ls XIII 5725/46 byl uznán vinným dle obžaloby, vyjma zločinu členství v SS, z něhož byl dle § 259 č. 2 tr. ř. zproštěn, a odsouzen k trestu těžkého žaláře v trvání 20 let, ztvrdným čtvrtletně tvrdým ložem, ke ztrátě cti navždy, k odpykání celého trestu v pracovních oddílech a k propadnutí jmění. NA, fond Ministerstvo spravedlnosti ČSR (MSprav), poválečné soudy, nezpracováno.

v roce 1952 německou Zentrale Rechtsschutzstelle⁶⁴ a další organizace, se podařilo jeho propuštění urychlit.⁶⁵ Usnesením generálního prokurátora byl 24. května 1955 z výkonu trestu propuštěn. Z Ilavy dorazil 2. června do věznice v Chebu, kterou 15. června opustil a překročil státní hranice s Německem.

Usídlil se v Heilbronn, v Bádensko-Württembersku, kam za ním přijela z východního Německa manželka s dětmi. Ještě v roce 1955 se mu podařilo získat místo referenta v tamním úřadu landráta, které v červenci 1959 vyměnil za funkci zástupce landráta a vedoucího státní správy v Künzelsau, kde působil až do roku 1967.⁶⁶

Vedle své práce ve veřejné správě žil poměrně aktivně. Po příchodu do Německa se stal členem Sudetoněmeckého krajanského sdružení (Sudetendeutsche Landsmannschaft) a v roce 1959 byl zvolen do jeho zemského vedení ve Stuttgartu. V rámci této organizace také často přednášel.⁶⁷ Kromě toho se začal intenzivněji věnovat malbě, s níž si krátil čas již při odpykávání trestu v československých věznicích. Maloval krajiny, portréty i abstrakce a jeho výtvarná díla byla vystavována v západní Evropě. Vstoupil do zemského Sdružení výtvarných umělců (Verband Bildender Künstler Baden-Württemberg) a Uměleckého spolku v Esslingenu (Künstlergilde Esslingen), v letech 1958 až 1983 byl dokonce prvním předsedou Uměleckého svazu v Heilbronn (Künstlerbund in Heilbronn).⁶⁸ V roce 1964 se stal zakládajícím členem Lions-Clubu v nedalekém Bad Mergentheimu, jehož byl v letech 1970 až 1971 prezidentem. V roce 1987 dostal za své aktivity zlatou minci města Heilbronn.⁶⁹ Zemřel tamtéž 11. ledna 1989.

Vlastní píle

Friedrich Remplik se narodil 11. září 1907 v německé katolické rodině c. k. státního úředníka – vrchního komisaře politické správy Johanna Remplika v podkrkonošském Vrchlabí. Jeho manželka Marie, roz. Finková, dcera místního okresního školního inspektora se nestarala pouze o domácnost, ale pracovala jako

64 Tento spolkový úřad sídlící v Bonnu organizoval právní ochranu pro Němce obviněné nebo odsouzené na bývalých obsazených územích za nacistické nebo válečné zločiny.

65 Sestra Karola Franková se po svém návratu ze sovětského zajetí na jaře 1954 vrátila ke své lékařské profesi a zapojila se do komunikace s úřady. BArch, B 305/11801.

66 Landesarchiv Baden-Württemberg – Hauptstaatsarchiv Stuttgart (HStA S), Zeitungsauschnittsammlung für Personengeschichte (dále J 191), Hanns Blaschek.

67 Do zemské organizace Sudetoněmeckého krajanského sdružení se zapojila i manželka. ABS, sign. Z-10-P-270.

68 Získal za svou tvorbu vyznamenání od Conseil Européen d'art v Bruselu. In: 30 Jahre Künstlerbund Heilbronn, Sommerausstellung 1979, s. 40-41.

69 https://de.wikipedia.org/wiki/Hanns_Blaschek [30. 12. 2020].

učitelka, což na počátku 20. století nebylo zcela běžné. V rodině se pravděpodobně dbalo o duševní, ale i fyzický rozvoj Friedricha a jeho mladšího bratra Benna. F. Remplik od dětství sportoval, již v roce 1920 se stal členem tělovýchovného spolku *Deutscher Turnverein*. Školy navštěvoval vždy v místě, kam byl otec přeložen – obecnou školu v Dubé na Českolipsku, německé gymnázium v Rumburku. Po maturitě, na podzim 1925, odešel studovat do Prahy na Právnickou fakultu Německé univerzity. Ve studiu sice nijak nevynikal, ale již na konci roku 1929 byl promován doktorem práv.⁷⁰ V době vysokoškolského studia absolvoval výuku hry na housle u dirigenta České filharmonie Františka Stupky⁷¹ a zapojil se do německého spolku *Bund der Deutschen in Böhmen*.

Po ukončení univerzitního vzdělání se mu podařilo získat místo advokátního koncipienta v Litoměřicích, kde jeho rodiče dostavěli vilu. Advokátní zkoušku složil 21. dubna 1933 u Vrchního zemského soudu v Praze a na začátku roku 1935 si v Litoměřicích otevřel vlastní kancelář. Ovlivňován politickým vývojem ve společnosti vstoupil těsně před parlamentními volbami v květnu 1935 do Sudetoněmecké strany. O rok později se stal v Litoměřicích zakládajícím členem spolku *Urschlaraffia*, který vyznával podobně jako *Schlaraffia* přátelství, humor a umění, avšak byl určen jen pro osoby árijského původu. Vedle toho se stále věnoval sportu; byl členem výboru tamního veslařského klubu *Germania*.⁷² V květnu 1936 se již jako advokát s prosperující praxí oženil s Eleonorou Peterovou.⁷³

Na podzim 1938, po podpisu Mnichovské dohody a připojení českého pohraničí k Německé říši, byla všechna odtržená území svěřena do správy říšského komisaře pro sudetoněmecká území se sídlem v Liberci, jímž se stal Konrad Henlein.⁷⁴ Podobně jako jiní tamní advokáti žádal i Remplik o souhlas prezidenta Vrchního zemského soudu v Litoměřicích s výkonem advokátské praxe při litoměřickém zemském soudu. Souhlas mu byl udělen po schválení říšským ministrem spravedlnosti až koncem března 1939. Podal také žádost o členství v NSDAP, kam byl jako člen SdP k 1. listopadu zaevidován.⁷⁵ Reagoval i na výzvu župního

70 AUK, fond Matriky Německé univerzity v Praze, inv. č. 4, Matrika doktorů Německé univerzity v Praze (1931–1936), s. 462.

71 ABS, 2M-10196.

72 NA, fond Policejní ředitelství Praha II – Zpravodajská ústředna při Policejním ředitelství Praha (ZÚS), sign. 200-247-30.

73 Eleonora Gisela Edith Petterová, nar. 14. 8. 1917 v Milovicích, dcera důstojníka c. k. rakouské armády, válečného invalidy.

74 K veřejné správě na odstoupeném území srov. např. Vrbata, Jaroslav: Přehled vývoje veřejné správy v odtržených českých oblastech v letech 1938–1945. In: Sborník archivních prací, roč. 12, č. 2/1962, s. 45–67.

75 Obdržel členské č. 6 607 980.

vedení strany k zapojení mladých právníků a advokátů do říšské státní služby a žádal o převzetí do všeobecné a vnitřní správy.⁷⁶ K 31. březnu 1939 tak uzavřel svou advokátní kancelář a nastoupil půlroční zkušební dobu (Probationen) předepsanou v říšské službě. Získal místo vládního asesora v úřadu zhořeleckého landráta, jehož dosavadní vedoucí Heinz-Karl von Reinhard byl jmenován plzeňským oberlandrátem. Velmi úspěšně se zaškolil a již po pěti měsících mu byly přiděleny finanční a komunální záležitosti. Ve Zhořelci byl také záhy přijat do SS.⁷⁷

Zpět do Sudetské župy se po zaškolení nevrátil, ale na počátku roku 1940 byl přeložen do Protektorátu Čechy a Morava, do OLR v Českých Budějovicích. V důsledku přijetí do státní služby se musel definitivně vzdát povolání advokáta.⁷⁸ Následně, 9. ledna 1940, byl povýšen na vládního radu. Do úřadu nastoupil o dva dny později, stal se vedoucím tamního II. oddělení a byl pověřen dozorem nad komunálními záležitostmi. Od 1. září 1940 zastupoval vedoucího úřadu Gerharda Ludwiga. V té době mu byla zároveň okresním vedením NSDAP přidělena funkce vedoucího pro komunální politiku.⁷⁹ Vzhledem k Remprikovým schopnostem se v úřadu říšského protektora uvažovalo o jeho uvolnění z českobudějovického OLR a o dosazení na místo tamního okresního hejtmana.⁸⁰ Samotný G. Ludwig však vyslovil nesouhlas s případným odchodem, protože jej potřeboval ve svém úřadu pro jeho dobrou znalost češtiny.⁸¹ V Českých Budějovicích začal F. Remprik pracovat také jako spolupracovník SD.⁸² Sám této

76 Jeho žádost z ledna 1939 řešil úřad říšského komisaře K. Henleina přímo s Říšským ministerstvem vnitra. BArch, R 1501/ZA VI 0184 A.05.

77 S členským č. 333 133. BArch, R 1501/ZA VI 0184 A.05. V poválečné výpovědi se obhajoval řadovým členstvím a zejména vysvětlením, že se jednalo o významný předpoklad dalšího kariérního postupu ve státní službě. Od roku 1939 vstupoval do dalších organizací přiřčených k NSDAP: Nationalsozialistische Volkswohlfahrt, Reichsluftschutzbund, Reichsbund der deutschen Beamten, Nationalsozialistischer Reichsbund für Leibesübungen, Nationalsozialistischer Altherrenbund. ABS, 2M-10196.

78 Učinil tak 4. 1. 1940, ve stejný den, kdy se dozvěděl o nástupu do českobudějovického OLR, o dva dny později došlo k vyjádření souhlasu Vrchním zemským soudem v Litoměřicích. BArch, R 3001/71991.

79 Župnímu vedení NSDAP v Linci podával také pravidelné zprávy o činnosti a jezdil na školení. ABS, 2M-10196.

80 Remprik podal prostřednictvím oberlandráta stížnost na práci tehdejšího českobudějovického okresního hejtmana R. Jarolima dosazeného po okupaci místními stranickými funkcionáři, který byl následně sesazen. Nahradil jej při Heydrichově správní reformě Q. Strobl, dosavadní referent v odd. I/1 ÚŘP.

81 NA, ÚŘP, sign. 114-90/5, fol. 5–7, kart. 88.

82 Náležel ke skupině tzv. čestných, tj. neplacených příslušníků SD, kteří zpravodajskou činnost vykonávali vedle svého zaměstnání a nebyli za ni finančně honorováni. Vajskebr, J. – Kaňák, P.: Kariéry ve službách nacismu, s. 67

aktivitě nepřikládal po válce při výsleších velký význam a tvrdil, že mu to pouze umožňovalo nahlížet do osobních spisů, komunikovat s tamní služebnou SD a podávat informace z oblasti vnitřní správy a justice.⁸³ Již v roce 1940 byl významenán, podobě jako většina významnějších úředníků okupační správy, Válečným záslužným křížem II. třídy bez mečů.

S Heydrichovou správní reformou v protektorátu, která znamenala mimo jiné redukci počtu obvodů OLR z patnácti na sedm a radikální snížení personálu, došlo i ke změnám v českobudějovickém úřadu. Jeho vedoucí G. Ludwig byl přeložen zpět do Říše a F. Remplik se stal od 15. června 1942 komisařským okresním hejtmanem v Kladně.⁸⁴ O nedávných tragických událostech v sousedních Lidicích se dozvěděl více od bývalého oberlandráta O. Meusela,⁸⁵ který mu v důsledku správní reformy předával agendu před svým odchodem do Zemského úřadu v Praze. V polovině prosince téhož roku byl F. Remplikovi svěřen také uvolněný okresní úřad v Rakovníku. Jako hejtman se stal i vládním komisařem městské spojitelný v Kladně a členem představenstva Středočeského elektrárenského svazu v Praze.

Na konci listopadu 1943 byl Friedrich Remplik jmenován oberlandrátem-inspektorem v Plzni, kde nahradil Herberta Eugena Eckoldta pověřeného zastupováním v jihlavském úřadu.⁸⁶ Ve své funkci oberlandáta-inspektora řídil a kontroloval zejména činnost podřízených německých a českých správních úřadů, organizací a podniků (zejména Škodových závodů v Plzni).⁸⁷ Spolupracoval i s místními stranickými organizacemi a složkami wehrmachtu. Osobně usiloval o zjednodušení správy a dohlížel na chod hospodářství a zemědělství, dodávky kontingentů pracovních sil a sledoval protiletectkou ochranu obyvatelstva v regionu. Po vzoru budějovického kolegy oberlandráta H. Blaschka začal F. Remplik od jara 1944 pořádat v jednotlivých částech obvodu úřední dny pro veřejnost, kde

83 Jako jedna ze sedmi osob pražského řídicího úseku SD se však účastnil v srpnu 1943 vzdělávacího kurzu v Praze pro dobrovolné spolupracovníky SD z celé Říše. ABS, sign. 52-10-16.

84 Srov. Návrh personálního oddělení ÚŘP Říšskému ministerstvu vnitra z 8. 6. 1942 týkající se obsazení 30 okresních úřadů dosavadními říšskými úředníky, kteří byli předáni protektorátní správě a napříště měli podléhat Ministerstvu vnitra v Praze. BArch, R 1501/ZA VI 0184 A.05.

85 ABS, 2M-10196.

86 Eckoldt musel v důsledku zaviněné autonehody bez prodlení opustit nejen úřad plzeňského oberlandráta, ale i místo policejního ředitele a velitele protiletectké ochrany. OLR v Plzni tak řídil od května jako zastupující oberlandrát R. Schultz von Dratzig z OLR v Hradci Králové, který Remplika krátce zaškolil a zároveň potvrdil dobrou spolupráci s novým policejním ředitelem P. Schiefelbeinem. NA, NSM, sign. 110-4/118, fol. 2 a 5, kart. 19.

87 Chod nově svěřeného úřadu Remplik důkladně zmapoval ve své první situační zprávě zaslané 30. 12. 1943 I. oddělení německého státního ministerstva. NA, NSM, sign. 110-1/9, fol. 16–18, kart. 1.

řešil s občany konkrétní problémy v daném místě.⁸⁸ V květnu zajišťoval oficiální návštěvu říšského protektora W. Fricka, který přijel na prohlídku města a zejména Škodových závodů.⁸⁹ S blížícím se koncem války a snižováním počtu úředníků přibýly Remplikovi 11. října 1944 ještě povinnosti hejtmana v okrese Plzeň-venkov a navíc byl jmenován vládním komisařem plzeňské spořitelny.⁹⁰

Na základě nařízení německého státního ministra ze 4. května 1945 musel F. Remplik úřad OLR předat svému zástupci Wilhelmu Schmälzleinovi a poté nastoupit jako hejtman v okrese Praha-venkov-sever.⁹¹ Příčinou odvolání ze strany německého státního ministra K. H. Franka bylo zřejmě to, že nedokázal v polovině dubna udržet potřebnou výkonnost v plzeňských průmyslových podnicích v důsledku spojeneckého bombardování a obav obyvatelstva z hloubkových letců.⁹² 5. května se Remplik přihlásil na plzeňské radnici národnímu výboru s nabídkou svých služeb. Byl však zatčen a vzat do vazby tamního krajského soudu, odkud jej 28. května odvezli vojáci americké armády do internačního tábora v Herzbrucku u Norimberku. Zpět do Plzně byl americkou policií předán 9. prosince 1945 a umístěn do věznice ředitelství národní bezpečnosti.⁹³

Mimořádný lidový soud v Plzni odsoudil F. Remplika 9. dubna 1947 ke dvěma letům těžkého žaláře za zločiny proti státu spočívající v členství v SS a v NSDAP.⁹⁴ Po odpykání trestu měl být odsunut do Německa. Zároveň ale tento soud vyloučil ze svého projednávání případ udavačství, který řešil Mimořádný lidový soud v Praze. Jeho soudní řízení však bylo ukončeno až po únoru 1948 v rámci obnovené činnosti retribučního soudnictví. Rozsudek vynesený 1. září 1948 znamenal

88 První takovéto setkání se uskutečnilo 16. 3. 1944 v městečku Mirovice, kde odpovídal v češtině na dotazy místního obyvatelstva a v závěru se setkal s představiteli tamní správy. NA, NSM, sign. 110-5/54, fol. 81, kart. 54.

89 Srov. NA, NSM, sign. 110-9/2, fol. 96, 98-102, kart. 78.

90 V Plzni, v budově patřící úřadu OLR na náměstí T. G. Masaryka č. 12, rovněž bydlel. Manželka s dětmi zůstala ve služebním bytě v Kladně a pouze za ním dojížděla.

91 Viz Remplikův osobní spis ze Spolkového správního úřadu (Bundesverwaltungsamt). Generalzoll-direktion, Service-Center Dresden, Aktenbestand zu Ltd. Regierungsdirektor a. D. Dr. Friedrich Remplik, Geschäftszeichen: R 950.

92 Záležitost chápal Frank jako sabotáž ze strany dělníků a žádal rázné zakročení oberlandráta. Ten mu však obratem v dálnopise z 21. 4. 1945 sdělil provedená opatření ve Škodovce i ve městě a zároveň upozornil na neukáznenost wehrmachtu, jež byla špatným příkladem pro obyvatelstvo. NA, ÚRP-ST, sign. 109-4/460, fol. 2, kart. 35.

93 Protokol sepsaný s JUDr. F. Remplikem 26. 2. 1946 v oblastní odbočce Zemské státní bezpečnosti v Plzni. SOA Praha, MLS Praha, Ls XV 167/48 (F. Remplik), kart. 751.

94 Oproti tomu byl zproštěn obvinění z podpory a propagace nacismu, ze zneužívání tísne vyvolané rasovou perzekucí k obohacování. Spis plzeňského MLS čj. Ls 190/47 je součástí spisu MLS v Praze. SOA Praha, MLS Praha, Ls XV 167/48 (F. Remplik), kart. 751.

pro F. Remplika dodatkový trest 20 let těžkého žaláře za zločin proti osobám.⁹⁵ V říjnu téhož roku byl převezen do Trestnice pro muže v Plzni na Borech a odtud v roce 1950 do Vězeňského ústavu v Ostrově u Karlových Varů. V rámci ostrovského zařízení byl umístěn do tábora Bratrství u Jáchymova, jehož vězni pracovali v místním uranovém dole.⁹⁶

Remplikova manželka Nora, která byla po osvobození více než rok vězněna, žila poté se třemi dětmi a tchyní v Litoměřicích v malém přiděleném bytě a pracovala jako posluhovačka, později jako dělnice v bohušovické mlékárně.⁹⁷ Vedoucí pracovník Oblastní úřadovny Státní bezpečnosti v Plzni chtěl manžele Remplikovy využít k vypátrání vedoucích představitelů plzeňské SD a gestapa v Německu. Proto vystavil Noře Remplikové potvrzení, které ji mělo chránit před odsunem, dokud si její manžel neodpyká svůj původní dvouletý trest. Přestože byl zmíněný pracovník na sklonku roku 1947 zatčen a obviněn ze zneužití úřední pravomoci,⁹⁸ zůstala N. Rempliková v Litoměřicích.

Od roku 1949 žádala o přerušení manželova trestu za účelem odchodu do Německa. Její žádosti nebyly vyslyšeny s odůvodněním, že zájem na potrestání převyšuje zájem na odsunu. Po třech letech se ale domohla obnovy trestního řízení, které povolil 1. října 1952 Okresní soud trestní v Praze a současně zrušil rozsudek MLS v Praze. Proti se však postavila Okresní prokuratura v Praze a obnovené řízení bylo následně zamítnuto Krajským soudem v Praze. Nora Rempliková tedy požádala o prominutí zbytku trestu cestou milosti. V červnu 1954 rozhodl prezident republiky o snížení trestu na 13 let a o rok později byl Remplikovi zbytek trestu podmíněně prominut se stanovenou zkušební dobou osmi let.⁹⁹

Dne 17. června 1955 byl Remplik z vězení propuštěn a odjel k rodině do Litoměřic. Poté pracoval více než rok jako stavební dělník u Pozemních staveb v Lovosicích. V té době se rodina zřejmě připravovala k vystěhování do západního Německa, kde již žil Friedrichův bratr Benno. V říjnu 1956 byl F. Remplik se svou rodinou registrován jako tzv. opožděný navrátilce do vlasti ve sběrném táboře

95 Rozsudkem Ls XV 167/48 byl uznán vinným podle §7 odst. 3 s užitím §29 retribučního zákona za zločin proti osobám (způsobení smrti Josefa Krále), 20 let těžkého žaláře bylo zostřeno jedním tvrdým ložem čtvrtletně. Zároveň pozbyl občanské cti a polovina jeho majetku propadla ve prospěch státu. 15 let trestu měl strávit v pracovních oddílech. SOA Praha, MLS Praha, Ls XV 167/48 (F. Remplik), kart. 751.

96 BArch, B 305/50060, karta F. Remplika.

97 NA, Správa Sboru nápravné výchovy (dále SSNV), zákl. č. 4604, nezpracováno.

98 Kauza JUDr. Pravomila Racka. Srov. Státní oblastní archiv v Plzni (SOA Plzeň), fond Krajský soud Plzeň (dále KS Plzeň), Tk 1922/47, kart. 249a.

99 Usnesení Komise pro podmíněné propuštění z trestu při Krajském soudu v Karlových Varech z 6. 6. 1955. SOA Praha, MLS Praha, Ls XV 167/48 (F. Remplik), kart. 751. Vězeňskému ústavu v Ostrově se Remplik zavázal posílat čtvrtletně zprávy o svém pobytu.

v Schaldingu u Pasova.¹⁰⁰ Přes tábor Sandhorst u Aurichu v Dolním Sasku se pak dostal k příbuzným do Kleve v Severním Porýní-Vestfálsku. V Aurichu přitom stihl podat žádost o finanční odškodnění za majetek zanechaný v Československu.¹⁰¹ V 60. letech 20. století bydlel F. Remprik s rodinou v Sürthu u Kolína nad Rýnem (dnes součást města) a pracoval ve Spolkovém správním úřadu. Do tohoto úřadu spadajícího pod Spolkové ministerstvo vnitra jej v lednu 1959 přijal na pozici pomocného referenta jeho tehdejší vedoucí, bývalý oberlandrát z Moravské Ostravy, Karl von Rumohr. Remprik se velmi rychle zapracoval a o čtyři roky později vedl již jako vrchní vládní rada tři referáty. Do důchodu, v němž prožil ještě téměř dvacet let, odešel se služebním zařazením vedoucí vládní ředitel v září 1972. Zemřel 25. prosince 1991 ve věku 84 let.¹⁰²

Heydrichův oblíbenec

Gustav Jonak se narodil 23. května 1903 v Olomouci v rodině notáře Augusta Jonaka působícího v Zábřehu, později v Novém Jičíně, který se i s manželkou Marií hlásil k německé národnosti. V uvedených městech absolvoval mladý Gustav základní i střední školu, v roce 1921 maturoval na novojičínské německé státní reálce. O dva roky později začal studovat na právnické fakultě univerzity v rakouském Innsbrucku, studia dokončil na Německé univerzitě v Praze. Zjevně nepatřil mezi nejpilnější studenty, státní zkoušku právněhistorickou složil v říjnu 1924 s hodnocením „dobře“, zbylé dvě státní zkoušky judicielní v květnu 1927 a státovědnou v červnu 1929 s výsledným hodnocením „dostatečně“.¹⁰³ Volný čas věnoval zřejmě více zájmovým aktivitám a politice než samotnému studiu.¹⁰⁴ Přesto byl

100 Ve sběrném táboře získal i patřičnou finanční podporu. BArch, ZLA 1/15388522.

101 Tamtéž. Žádost o odškodnění zejména za rodinný dům Litoměřicích, ale i za vklady u litoměřické spořitelny, na základě tzv. Lastenausgleichsgesetz byla adresována na Ausgleichsamt v Aurichu a připojil se k ní i bratr Benno, který žil v bavorském Inchenhofenu. Odškodnění se řešilo ještě v roce 1968.

102 Remprikův osobní spis v rámci Spolkového správního úřadu (Bundesverwaltungsamt). Generalzolldirektion, Service-Center Dresden, Aktenbestand zu Ltd. Regierungsdirektor a. D. Dr. Friedrich Remprik, Geschäftszeichen: R 950.

103 AUK, fond Právnická fakulta Německé univerzity v Praze, Knihy zkušebních protokolů státních zkušebních komisí, inv. č. 19, Právněhistorická státní zkušební komise při Německé univerzitě v Praze (1923–1925), s. 3519; inv. č. 51, Judicielní státní zkušební komise při Německé univerzitě v Praze (1921–1928), s. 820; inv. č. 95, Státovědecká státní zkušební komise při Německé univerzitě v Praze (1929–1931), s. 1804.

104 V letech 1924 až 1928 patřil mj. mezi vedoucí představitele spolku německých studentů Deutsche Studentenschaft v Praze, byl členem spolku Prager Burschenschaft Teutonia. NA, ÚŘP, sign. Z-Pres. I, kart. 93, osobní spis G. Jonaka. Sám Jonak se v dopise týkajícím se jeho systemizovaného místa z 2. 2. 1945 přiznává k politické angažovanosti od svých 15 let. NA, ÚŘP, sign. Z-Pres. I, kart. 86. V té době byl pravděpodobně již členem spolků Bund der Deutschen

v prosinci 1929 promován na doktora práv. Právníckou praxi nastoupil u Okresního soudu v Novém Jičíně, poté pracoval jako advokátní koncipient v soukromých advokátních kancelářích v Novém Jičíně a v Moravské Třebové.

V lednu 1930 se G. Jonak stal členem DNSAP, o rok později zastával také funkci župního vedoucího Národně socialistického svazu mládeže (NS-Jugendverband).¹⁰⁵ Patřil ke krajně pravicovému křídlu (tzv. Aufbruchkreis), pojmenovaném podle časopisu *Der Aufbruch*.¹⁰⁶ V únoru 1935 se oženil s Ingeborg Gruberovou, dcerou bankovního úředníka ze Svitav.¹⁰⁷ V květnu téhož roku, po vítězství Sudetoněmecké strany v československých parlamentních volbách, se stal jejím členem. Působil nejprve jako řečník, později v souvislosti s Henleinovou cílenou snahou začlenit radikály do stranických struktur jako generální tajemník a vedoucí stranické kanceláře v Praze. Po úspěšném složení advokátní zkoušky v Brně v létě 1936 si otevřel vlastní advokátní kancelář v Moravské Třebové. Zároveň ale v letech 1936 až 1937 aktivně vystupoval na veřejných schůzích místních skupin SDP, především v československém pohraničí.¹⁰⁸

Současně spolu s některými dalšími bývalými členy DNSAP udržoval kontakt s říšskou bezpečnostní službou a jejím šéfem Reinhardem Heydrichem. Jako agenti SD informovali Berlín o aktuální vnitropolitické situaci v Československu, o situaci v SDP a také aktivně působili proti samotnému Konradu Henleinovi.¹⁰⁹ V rámci vnitrostranických rozporů byl G. Jonak nakonec ze strany v prosinci 1937 vyloučen, stejně jako vedoucí skupiny Aufbruchkreis Rudolf Kasper, s nímž sdílel podle vlastní výpovědi podobné názory.¹¹⁰ Oba zůstali bezpochyby nadále ve spojení s SD.

Na podzim 1938, po uklidnění sudetské krize a uzavření Mnichovské dohody, se Gustav Jonak přestěhoval z Moravské Třebové do Nového Jičína a zároveň požádal o souhlas s výkonem advokátské praxe při tamním zemském soudu.¹¹¹ Než

Nordmährens a Deutscher Turnverband.

105 BArch, R 601/1815.

106 Wildt, Michael: *Generace nekompromisních. Vedoucí pracovníci Hlavního říšského bezpečnostního úřadu*. Praha 2019, s. 350.

107 Srov. pobytovou kartu NA, PŘ II-EO, Gustav Jonak. Manželka byla o 11 let mladší.

108 Zprávy o těchto schůzích viz např. NA, fond Ministerstvo vnitra – prezidium (dále PMV), např. sign. 225-1227/4, 225-1229/3 a 4, a PZÚ, sign. 207-610/27, 207-853/3, 207-864/3.

109 Srov. Zimmermann, Volker: *Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945)*. Praha 2001, s. 46.

110 Srov. protokol sepsaný s G. Jonakem v Oblastní úřadovně státní bezpečnosti v Ostravě 15. 11. 1946. Zemský archiv v Opavě (ZA Opava), fond Mimořádný lidový soud v Ostravě (MLS Ostrava), Ls 1224/46 (G. Jonak), kart. 117, nezpracováno.

111 Jeho žádost adresovaná Zemskému soudu v Novém Jičíně ze 17. 11. 1938. SOA Litoměřice, fond Vrchní zemský soud (říšský) Litoměřice 1938–1945 (OLG Litoměřice), Personální spisy-advokáti, sign. 2-J-5, kart. 99.

však dorazila pozitivní odpověď, získal práci v Berlíně v Úřadu tajné státní policie (Geheimes Staatspolizeiamt/Gestapa), kterou mu s největší pravděpodobností nabídl přímo R. Heydrich.¹¹² V té době se také stal členem NSDAP a SS.¹¹³ V rámci výše uvedeného úřadu vstoupil 20. listopadu 1938 jako úředník do říšské služby. Po půlroční zkušební době byl v květnu 1939 jmenován vládním asesorem, což byla nejnižší služební hodnost potřebná pro státní službu, a definitivně byl přijat do Úřadu tajné státní policie.¹¹⁴ Jeho vedoucí R. Heydrich ho pověřil vedením referátu II T, který měl na starosti politické, hospodářské i kulturní záležitosti Protektorátu Čechy a Morava a následně byl reorganizován do zvláštní služebny BM (Böhmen und Mähren).¹¹⁵ Zřízením Hlavního úřadu říšské bezpečnosti (Reichssicherheitshauptamt / RSHA)¹¹⁶ v září 1939 se ze služebny II BM stal referát IV D 1 v rámci RSHA, jenž přímo řídil činnost gestapa v protektorátu a také jeho postup proti Čechům v Říši. G. Jonak stál nadále v čele tohoto referátu.¹¹⁷ Již v prosinci téhož roku se dočkal jmenování vládním radou.¹¹⁸

Od června 1941 zároveň zastupoval svého přímého nadřízeného v RSHA Erwina Weinmanna ve vedení odboru IV D, kterému podléhalo gestapo na obsazených území a sledování cizinců v Německu.

S E. Weinmannem¹¹⁹ jej zřejmě spojovala i podobná životní dráha, přestože první pocházel od Tübingenu a druhý z Nového Jičína. Oba absolvovali vysokou školu a oba odvedla pravicová politika od vystudovaného oboru, Jonaka od advokacie a o šest let mladšího Weinmanna od medicíny. Posledním společným momentem bylo jejich vyslání do protektorátu v létě 1942, kde oba setrvali až do konce války.

V Berlíně postupoval G. Jonak nejen na služebním žebříčku, kdy byl v lednu 1942 jmenován vrchním vládním radou,¹²⁰ ale hodnostní postup jej provázal

112 Blíže k této instituci Wildt, M.: *Generace nekompromisních*, s. 223.

113 Členem NSDAP byl stejně jako všichni sudetští Němci od 1. 11. 1938 a obdržel členskou legitimaci č. 6 899 866. BArch, R 9361-VIII Kartei/14020963. Do SS vstoupil 11. 10. 1938 a získal členskou č. 337 797. BArch, R 9361-II/476709.

114 BArch, R 601/1815, jmenován 15. 5. 1939.

115 Wildt, M.: *Generace nekompromisních*, s. 350.

116 RSHA bývá také překládán jako Hlavní říšský bezpečnostní úřad, s ohledem na nejednotnost české podoby názvu bude pro označení úřadu používána výhradně zkratka RSHA.

117 Jednalo se o Amt IV v RSHA zahrnující gestapo. Blíže k organizaci a vedoucím úředníkům RSHA Wildt, M.: *Generace nekompromisních*, dále k úřadu IV v RSHA také Vajskebr, J. – Kaňák, P.: *Kariéry ve službách nacismu*, s. 128–130.

118 BArch, R 601/1815, jmenován 19. 12. 1939. Od 27. 9. 1940 byl také vedoucím Auswertungsstelle Frankreich, od 24. 4. 1941 vedoucím Auswertungsstelle Südost.

119 Životní kariéra Erwina Weinmanna viz Vajskebr, J. – Kaňák, P.: *Kariéry ve službách nacismu*, s. 125–143.

120 BArch, R 601/1815, jmenován 26. 1. 1942.

také v rámci SS.¹²¹ Navíc využil ubytovací možnosti příslušného úřadu SS a získal pro svou rodinu menší dům na dostavěném sídlišti SS v Berlíně-Zehlendorfu (SS-Kameradschaftssiedlung).¹²²

Jasný služební postup v berlínském RSHA je z dostupných pramenů uložených zejména ve Spolkovém archivu v Berlíně zjevný, sám Jonak jej pak zmiňuje ještě v únoru 1945 v dopise týkajícím se převedení jeho systemizovaného místa z RSHA do Německého státního ministerstva pro Čechy a Moravu.¹²³ V naprostém rozporu k uvedenému je však Jonakovo tvrzení při poválečném výslechu, že v Berlíně pracoval na různých odděleních Říšského ministerstva vnitra a jeho zařazení po osmiměsíčním zapracování bylo na pozici pomocného referenta v oddělení II, které se zabývalo všeobecnou vnitřní správou.¹²⁴ Přesvědčivě působí i jeho podrobný popis organizace uvedeného ministerstva.¹²⁵ Přitom vedoucí Úředního soudu v Moravské Třebové sděloval již v únoru 1939 svému nadřízenému, že „advokát dr. Gustav Jonak zanechal svou advokátskou činnost, a pokud je mu známo, nastoupil místo u Tajné státní policie v Berlíně.“¹²⁶

O převedení G. Jonaka do protektorátu uvažoval R. Heydrich zřejmě již v době, kdy se stal zastupujícím říšským protektorem a připravoval správní reformu. Původně měl v únoru 1942 zaujmout místo prezidiálního šéfa v Ministerstvu vnitra.¹²⁷ Říšský ministr vnitra jej nakonec pověřil vedením OLR v Moravské Ostravě, podle Jonakových vlastních slov k 15. červnu 1942.¹²⁸ V té době zastupoval ostravského oberlandráta Karla von Rumohra už téměř rok jeho stálý zástupce

121 V dubnu 1939 získal hodnost SS-Hauptsturmführera, v srpnu 1940 hodnost SS-Sturmbannführera a v dubnu 1942 hodnost SS-Obersturmbannführera. BArch, R 9361-III/533749.

122 Srov. jeho dopis z 29. 9. 1939 prezidentu Vrchního zemského soudu v Litoměřicích. SOA Litoměřice, OLG Litoměřice, Personální spisy-advokáti, sign. 2-J-5, kart. 99.

123 NA, ÚŘP, sign. Z-Pres. I, kart. 93, osobní spis G. Jonaka.

124 Srov. např. protokol sepsaný s G. Jonakem v Oblastní úřadovně státní bezpečnosti v Ostravě 15. 11. 1946. ZA Opava, MLS Ostrava, Ls 1224/46 (G. Jonak), kart. 117, nezpracováno.

125 Tamtéž, protokol sepsaný s G. Jonakem v Oblastní úřadovně státní bezpečnosti v Ostravě 26. 3. 1946.

126 Dopis komisařského vedoucího Úředního soudu v M. Třebové vedoucímu senátu Vrchního zemského soudu v Litoměřicích z 3. 2. 1939. SOA Litoměřice, OLG Litoměřice, Personální spisy-advokáti, sign. 2-J-5, kart. 99.

127 Tento záměr se nerealizoval. NA, ÚŘP-ST, sign. 109-4/715, fol. 19, kart. 45.

128 Srov. Jonakův dopis říšskému protektorovi z 19. 9. 1942 týkající se služebního bytu v Moravské Ostravě. NA, ÚŘP, sign. Z-Verwaltung 2, kart. 73. Z RSHA přišla poté ještě žádost o ponechání Jonaka v Berlíně, uvažovalo se o převzetí ostravského OLR býv. oberlandrátem v Mělníku C. Apetzem nebo býv. oberlandrátem z Německého Brodu H. Lindemannem, který by se případně vyměnil s W. Hessem, nově dosazeným do OLR v Jihlavě. NA, ÚŘP-ST, sign. 109-4/715, fol. 17–18, kart. 45.

Karl-Heinz Keller.¹²⁹ Za tu dobu zároveň došlo v protektorátu k velkým změnám v souvislosti s Heydrichovou správní reformou.

Právě 15. června 1942, k němuž byl Gustav Jonak pověřen vedením úřadu v Moravské Ostravě, je považován za významný mezník při provádění správní reformy, ke kterému měla být dokončena i likvidace zrušených oberlandrátů. Do úřadu oberlandráta-inspektora říšského protektora byl SS-Obersturmbannführer G. Jonak slavnostně uveden na ostravské radnici 5. srpna 1942 odpoledne.¹³⁰ Vedení OLR, jak již bylo zmíněno, nepřevzal bezprostředně po svém předchůdci Karlu von Rumohrovi. Je dost překvapivé, že hospodářsky nejvýznamnější protektorátní region nechal Heydrich tak dlouho řídit jen von Rumohrovým zástupcem. Důvodem byla zřejmě probíhající správní reforma, v rámci které chtěl záležitost dořešit.

Nový obvod ostravského OLR tvořící 11 politických okresů byl díky svému spojení se zrušeným OLR v Olomouci více jak dvakrát větší než dříve a podobně mu narostl i počet obyvatel.¹³¹ Jonak neměl tedy spravovat jen rozsahem mnohem větší území, ale zároveň usednout v čele naprosto jiného typu úřadu, než který vedl von Rumohr. Vzhledem k tomu, že nezastával funkci předreformního oberlandráta jiného obvodu, neměl na rozdíl od většiny svých kolegů – oberlandrátů-inspektorů s čím srovnávat.

Ostravsko zaujímal díky svému průmyslovému a surovinovému potenciálu mimořádné postavení ve státě řízeném hospodářství. Místní doly, koksovny, hutě a železárny se ve velké míře podílely na zbrojní výrobě Třetí říše. Největší ostravské báňské a hutní podniky – Vítkovické horní a hutní těžířstvo a Severní dráhu Ferdinandovu ovládal koncern Říšských závodů Hermanna Göringa.

Právě vítkovické železárny poskytly svoji vilu ve Vratislavské (Sokolovské) ulici č. 2 jako služební byt pro oberlandráta Karla von Rumohra, jehož rodina ji obývala ještě na podzim 1942, kdy se ji pro sebe snažil získat Gustav Jonak. Poukazoval mj. na skutečnost, že některé pokoje byly zařízeny jako reprezentační prostory z říšských prostředků.¹³² Von Rumohrovi se nakonec vystěhovali v prosinci téhož roku, ale vila o osmi pokojích měla být na Jonakovo přání stavebně upravena tak, aby v ní mohla bydlet také jeho matka a švagrová, a navíc dovybavena koberci původem z židovského majetku.¹³³

129 Von Rumohr byl v srpnu 1941 povolán do Říšského ministerstva pro obsazená východní území, ale zároveň zůstal veden na systemizovaném místě v protektorátu.

130 Der Neue Tag, 7. 8. 1942, s. 4.

131 Obvod zabíral téměř 5 300 km² a měl přes milion obyvatel. Srov. přehled politických okresů v rámci obvodů OLR s rozlohou a počtem obyvatel k 15. 6. 1942. NA, ÚŘP, sign. 114-2/62, fol. 44–45, kart. 11.

132 Jeho dopis říšskému protektorovi z 19. 9. 1942. NA, ÚŘP, sign. Z-Verwaltung 2, kart. 73. Více ke služebnímu bytu také ZA Opava, Oberlandrát Moravská Ostrava (OLR M. Ostrava), inv. č. 18, kart. 3.

133 Jonakovi se nastěhovali pravděpodobně až na podzim 1944, do té doby bydleli ve vlastním

Po roce úřadování v Moravské Ostravě se G. Jonak snažil přesvědčit vedoucí představitele protektorátu o výlučnosti postavení ostravského OLR ve srovnávání s ostatními šesti oberlandráty.¹³⁴ Mimořádná role Ostravska po stránce hospodářské, ale i osidlovací je neoddiskutovatelná, ale zřejmé jsou i Jonakovy ambice a také pracovitost, které jej provázely již v RSHA. Na rozdíl od královehradeckého oberlandráta R. Schultz von Dratziga se nechtěl smířit pouze s inspekční činností svého úřadu.¹³⁵ Vedle vlastních návštěv jednotlivých měst a obcí svého obvodu si k sobě zval na pravidelné porady starosty a okresní hejtmany, aby s nimi probíral důležité záležitosti týkající se správy z příkazu Říše.¹³⁶

Význam ostravského regionu dále rostl v průběhu roku 1944. Gustav Jonak tak řešil zejména zajištění pracovních sil pro ostravské zbrojní podniky a uhelné doly a jejich nepřetržitý provoz, mj. ostrahu železničních transportů uhlí do Říše, zároveň záležitosti povolávání k vojenské službě, péči o válečné uprchlíky, boj s partyzánskými skupinami na moravsko-slovenské hranici, spojenecké nálety na Ostravu, přípravy na obranu Ostravska s přibližující se frontou a mnohé jiné.¹³⁷

Na konci ledna 1945 byl G. Jonak jmenován komisařským policejním prezidentem v Moravské Ostravě a v této funkci zároveň řídil místní protiletectkovou ochranu.¹³⁸ 9. února jej pak Frank jmenoval svým styčným důstojníkem pro spojení s vrchním velitelstvím 17. armády a s armádní skupinou Heinrici (Verbindungsführer zum AOK XVII und zur Armeegruppe Heinrici).¹³⁹ Měl tedy zajistit Frankovu komunikaci s jednotkami wehrmachtu, které dosáhly hranic protektorátu. Zároveň dohlížel na to, aby nepřestal pracovat ostravský průmysl ohrožovaný spojeneckými nálety, připravoval opatření ARLZ¹⁴⁰ a evakuaci německého obyvatelstva.¹⁴¹

domě v Ostravici. NA, ÚŘP, sign. Z-Verwaltung 2, kart. 73. V poválečných výpovědích je Jonakovo poslední bydliště uváděno právě v Sokolovské ulici (býv. Breslauerstrasse) č. 2.

134 Jonakův dopis říšskému protektorovi z 6. 8. 1943. NA, NSM, sign. 110-2/2, fol. 2–3, kart. 3.

135 Srov. zprávu řídicího úseku SD v Praze z 28. 6. 1943 a její přílohy s hodnocením ročního působení oberlandrátů-inspektorů. NA, NSM, sign. 110-1/6, fol. 43–49, kart. 1.

136 Jonakova zpráva o poradě se starosty a okresními hejtmany 10. 9. 1943 pro H. Reinefartha. NA, NSM, sign. 110-1/13, fol. 19–20, kart. 1.

137 Bohatá dokumentace k činnosti ostravského oberlandráta a také jeho situační zprávy viz NA, NSM, mj. sign. 110-1/9, kart. 1, sign. 110-2/28, kart. 4, sign. 110-4/240, kart. 28, sign. 110-4/376, kart. 35, sign. 110-5/41, kart. 53, sign. 110-5/51-53, kart. 54.

138 Jmenování K. H. Frankem 24. 1. 1945. NA, NSM, sign. 110-8/51, fol. 35, kart. 77.

139 NA, NSM, sign. 110-7/30, fol. 8, kart. 65.

140 Auflockerung/uvolnění, Räumung/vyklizení, Lähmung/ochromení a Zerstörung/zničení – německý ústupový plán, jehož cílem bylo zanechat protivníkovi “spálenou a pustou zemi”. V protektorátu byl vyhlášen 14. 12. 1944.

141 Jonakovy dálnopisy pro K. H. Franka z března až dubna 1945, mj. o vojenské situaci na Ostrav-

Jako zodpovědný německý úředník pravděpodobně setrval Jonak na svém místě téměř do osvobození Moravské Ostravy v rámci ostravsko-opavské operace 30. dubna 1945.¹⁴² Bezesporu byl zprostředkovatelem plnění řady příkazů z nadřízených míst v rámci opatření ARLZ, mj. explozí ve vítkovických železárnách za účelem zničení jejich zařízení, odstřelení téměř všech přejezdů přes Odru a Ostravici, zničení budov a lokomotiv na hlavním nádraží v Přívoze, odvezení mnoha osobních i nákladních aut a zásob benzínu.¹⁴³ Po válce však označil Gustav Jonak sebe za osobu, která dokázala zachránit všechny závody na Ostravsku před připravovanými destrukcemi. Svou činnost v čele ostravského OLR obhajoval takto: „Postupoval jsem jako bývalý oberlandrát v Ostravě jako slušný člověk a volil jsem vždy mírnější formu místo krutého trestu, který úřady shora nařizovaly, a s postupem K. H. Franka jsem nikdy nesouhlasil.“¹⁴⁴ Podle poválečných výpovědí bývalých zaměstnanců úřadovny SD v Moravské Ostravě patřil ostravský oberlandrát mezi čestné spolupracovníky SD a měl nejvyšší hodnost SS v Ostravě.¹⁴⁵

V květnu 1945 se Gustav Jonak údajně dostal do zajateckého tábora v Praze, odkud byl pod falešným jménem Gustav John i s manželkou odvezen do Rakovníka, kde zřejmě došlo k odhalení jeho identity.¹⁴⁶ Podle hlášení Úřadu Národní bezpečnosti v Ostravě měl být zadržen 20. července 1945 a předán do vazby krajského soudu. Jeho činnost za války poté vyšetřovala na základě trestního oznámení ostravská oblastní úřadovna státní bezpečnosti, v jejíž konečné zprávě z 19. listopadu 1946 byl G. Jonak označen za velmi nebezpečného nacistu.¹⁴⁷ Mimořádný lidový soud v Ostravě jej odsoudil 9. ledna 1947 k 12 letům těžkého žaláře.¹⁴⁸

sku viz NA, NSM, sign. 110-5/74, kart. 57.

142 Bliže k osvobození Ostravy Hrbek, Jaroslav – Smetana, Vít – Kokoška, Stanislav – Pilát, Vladimír – Hofman, Petr: *Draze zaplacená svoboda. Osvobození Československa 1944–1945*, Sv. II. Praha 2009, s. 207–222.

143 Srov. Przybylová Blažena a kol.: *Ostrava. Dějiny moravských a slezských měst*. Praha 2013, s. 500–502.

144 Průvodní návrhy obžalovaného G. Jonaka ze 4. 1. 1947. ZA Opava, MLS Ostrava, Ls 1224/46 (G. Jonak), kart. 117, nezpracováno. Doklad o této skutečnosti se v příslušných pramenech nálezt nepodařilo.

145 ABS, sign. 52-1-298 a 52-1-363.

146 Údaje z listiny válečných zločinců viz ABS, fond Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky, sign. 302-162-4, fol. 96.

147 Zpráva z 19. 11. 1946 čj. II/1-6257/1946. ZA Opava, MLS Ostrava, Ls 1224/46 (G. Jonak), kart. 117, nezpracováno.

148 Rozsudek Ls 1224/1946-7 jej uznal vinným podle §2 a 3/1 retribučního zákona za zločin členství v organizaci SS a podporu nacistického hnutí, byl odsouzen k 12 letům těžkého žaláře ztřeštěného jedním tvrdým ložem čtvrtletně, ke ztrátě občanské cti a propadnutí majetku ve prospěch státu. Celý trest měl být odpykán v nucených pracovních oddílech. ZA Opava, MLS Ostrava, Ls 1224/46 (G. Jonak), kart. 117, nezpracováno.

Brzy po odsouzení a zařazení do pracovního oddílu vítkovických železáren onemocněl zápallem plic a hnisavým zánětem pohrudnice, byl hospitalizován v oštravské městské nemocnici a po propuštění z ní v květnu 1947 předán jako práce neschopný do Ústavu pro choré vězně ve Valdicích u Jičína. Od konce února 1948 si odpykával trest v Zemské donucovací pracovně v Pardubicích, během roku 1949 se dostal zpátky do Valdic do tamního trestního ústavu, kde setrval až do února 1951. Posledním vězeňským zařízením se Jonakovi stala věznice Mírov.

Manželka Ingeborg žila s dvěma malými dětmi a tchýní v Bádensku-Württembersku ve městě Weilheim an der Teck, odkud trpělivě korespondovala s československými i německými úřady, aby pro svého manžela vymohla zkrácení trestu a odsun za rodinou do Německa.¹⁴⁹ Na základě prezidentské amnestie z 5. října 1955 byl Gustavu Jonakovi prominut zbytek trestu odnětí svobody a mohl odjet za rodinou do západního Německa.¹⁵⁰

V roce 1959 se Jonakovi přestěhovali do Nürtingenu a bývalý oberlandrát začal pracovat v úřadu landráta v Esslingenu am Neckar. Poté se G. Jonak úspěšně zapojil do bádensko-württemberské zemské správy, nejprve jako soudce Zemského sociálního soudu Bádensko-Württemberska (Landessozialgericht Baden-Württemberg), později jako vedoucí oddělení územního plánování v bádensko-württemberském ministerstvu vnitra, kde pomohl vytvořit ministerskou konferenci pro územní plánování (Ministerialkonferenz für Raumordnung). Patřil mezi korespondenční členy Akademie pro zemské plánování (Akademie für Landesplanung) v Hannoveru a byl členem správní rady Konference pro územní plánování severozápadní Evropy (Konferenz für Raumordnung Nord-West-Europa). Před svým penzionováním v roce 1968 se dočkal jmenování vládním ředitelem.¹⁵¹

Vedle svého zaměstnání v zemské správě se aktivně věnoval veřejnému životu. Od roku 1957 byl stejně jako Hanns Blaschek členem Sudetoněmeckého krajanského sdružení (Sudetendeutsche Landsmannschaft) a také Krajinské rady Kravařsko (Landschaftsrat Kuhländchen). Publikoval články k současným dějinám, vyjadřoval se mj. k otázce válečné viny. Spolu s manželkou se také snažil získat kompenzaci za nemovitý majetek zanechaný v Klimkovicích a v Novém Jičíně.¹⁵² V roce 1960

149 Se svými žádostmi poukazujícími na manželovu nemoc a nedostatečné zaopatření rodiny se v letech 1947 až 1954 obracela na československé ministerstvo spravedlnosti, ministerstvo vnitra i na kancelář prezidenta republiky. ZA Opava, MLS Ostrava, Ls 1224/46 (G. Jonak), kart. 117, nezpracováno. V Německu jednala zejména s institucí Zentrale Rechtsschutzstelle v Bonnu. BArch, B 305/4601.

150 Rozhodnutí ministerstva spravedlnosti ze 7. 10. 1955. ZA Opava, MLS Ostrava, Ls 1224/46 (G. Jonak), kart. 117, nezpracováno. Za rodinou odjel 26. 10. 1955. BArch, B 305/4601.

151 https://de.wikipedia.org/wiki/Gustav_Jonak [11. 1. 2021].

152 BArch, ZLA 1/10092235 a 10092236.

sepsal zprávu o svém působení v čele ostravského oberlandrátu.¹⁵³ Ani po odchodu do penze jej neopustil zájem o krajně pravicovou politiku, stal se kandidátem a řečníkem Národnědemokratické strany Německa (Nationaldemokratische Partei Deutschlands / NPD) založené v roce 1964 a vykazující programovou a jazykovou blízkost s NSDAP.¹⁵⁴

Gustav Jonak zemřel 23. prosince 1985 v Nürtingenu.

Shrnutí

Podobně jako na území odstoupeném Říši byli i do protektorátu vedle říšských Němců postupně přidělováni řádně proškolení úředníci německé národnosti pocházející z bývalého Československa. Obsazovali většinou místa nepřiliš významná, nicméně patřily mezi ně i výjimky. Mezi těmi jsou také tři osoby, které se v průběhu okupace dostaly na tak vysoký post, jakým byla funkce oberlandráta-inspektora říšského protektora, resp. německého státního ministra.

Všichni tři sudetští Němci pocházeli z dobře situovaných rodin, vystudovali s nevelkým úspěchem práva na Německé univerzitě v Praze a odešli do advokátní praxe. Všechny poté ovlivnil různou měrou německý nacionalismus a protičeskoslovenské nálady v našem pohraničí. Prošli Henleinovou Sudetoněmeckou stranou a bylo jim k 1. listopadu 1938 na základě jejich individuální žádosti převedeno členství do NSDAP. Jen jeden z nich, Friedrich Rempik, se do pozice vedoucího OLR vypracoval především vlastní svědomitou prací. Ke kariérnímu růstu využil své působení v nacistických organizacích i čestnou spolupráci s SD. Druzí dva měli mimořádně vlivné známé. První, Hanns Blaschek, švagr K. H. Franka, byl po celou dobu okupace zjevně prosazován do funkcí, na něž tehdejší běžný německý úředník v protektorátu neměl nárok. Nicméně říšské předpisy byly neoblomné a teprve půlroční „zaškolovací“ pobyt u velitele bezpečnostní policie a SD v Rize mu umožnil vést úřad oberlandráta. Druhý, Gustav Jonak, přesvědčený nacist, příliš radikální i na Henleina, odešel raději do Berlína, kde si získal přízeň samotného Reinharda Heydricha. Na základě jeho rozhodnutí dostal po reformě do správy hospodářsky nejvýznamnější území protektorátu, jakým bylo Ostravsko.

Všichni tři působili jako vedoucí OLR do konce války, poté prošli zajateckými tábory a byli vydáni československým mimořádným lidovým soudům. Jeden z nich byl nakonec odsouzen na dvanáct let, zbylí dva na dvacet let tvrdého žaláře, v roce 1955 se všichni dočkali předčasného propuštění na základě amnestie.

153 Zpráva datovaná 24. 8. 1960 ve Stuttgartu je uložena ve fondu Berichte über die Tätigkeit der deutschen Verwaltung des Sudetenlandes und des Protektorats Böhmen und Mähren 1938–1945 jako Bericht über den Oberlandratsbereich Mährisch Ostrau. BArch, OstDok. 21, Sign. 23.

154 https://de.wikipedia.org/wiki/Gustav_Jonak [11. 1. 2021].

Závěrem lze tedy konstatovat, že osud uvedených tří sudetských Němců se od jejich vstupu do říšské státní služby zásadně nelišil od úředníků pocházejících z Německa. Po odpykání trestu v Československu odešli do západního Německa a podobně jako naprostá většina jiných bývalých říšských úředníků se zapojili do spolkové či zemské správy. Zatímco F. Remplik představuje typického správního úředníka pocházejícího z odtrženého území a úspěšně působícího v protektorátu, H. Blaschek s G. Jonakem byly spíše výjimečné osoby, kterým pomohly ve vhodnou dobu ke kariérnímu růstu úzké vazby na významné představitele nacistického režimu.

Sudetendeutsche als Oberlandräte im Protektorat Böhmen und Mähren

Nach der Errichtung des Protektorats Böhmen und Mähren wurde sein Gebiet in mehrere Oberlandratsbezirke aufgeteilt. Die neuen Besatzungsbehörden waren die niedrigsten Verwaltungsbehörden für deutsche Staatsangehörige und funktionierten gleichzeitig als Leitungs- und Kontrollorgane für Bezirks- und Gemeindebehörden im Protektorat. Im Rahmen der von Heydrich durchgeführten Verwaltungsreform wurde im Mai 1942 der Großteil ihrer Verwaltungsagenda auf autonome Protektoratsbehörden übertragen, wobei die Reichsauftragsverwaltung errichtet wurde. Die Leiter der Dienststellen wurden neu als Inspektoren des Reichsprotektors (ab August 1943 des deutschen Staatsministers) bezeichnet und übten weiterhin Leitungs- und Kontrolltätigkeiten in Bezug auf einige Dienststellen der Besatzungsverwaltung und der ursprünglich tschechischen Behörden aus.

Im Laufe der Zeit wechselten sich im Protektorat insgesamt 53 Beamte mit dem Rang des Oberlandrats ab. Sie waren deutsche Staatsbürger mit Ariernachweis, die aus allen Teilen des Deutschen Reiches und später auch aus dem annektierten Österreich und aus dem tschechoslowakischen Grenzgebiet stammten. Sie waren Beamte mit Universitätsabschluss und einem NSDAP-Mitgliedsausweis, oft waren sie auch Mitglieder anderer Nazi-Organisationen. Nach dem Krieg standen mehrere von ihnen vor den tschechoslowakischen außerordentlichen Volksgerichten, die Mehrheit von ihnen vor den deutschen Entnazifizierungsspruchkammern.

Drei Oberlandräte waren tschechoslowakischer Herkunft – Hanns Blaschek, Friedrich Remplik und Gustav Jonak. Sie alle stammten aus wohlhabenden deutschen Familien, studierten Jura an der Deutschen Universität in Prag und gingen in eine Rechtsanwaltspraxis. In den 1930er Jahren wurden sie in unterschiedlichem Maße vom deutschen Nationalismus und der antitschechoslowakischen Stimmung im tschechoslowakischen Grenzgebiet beeinflusst. Dank ihrer Mitgliedschaft in der Sudetendeutschen Partei wurden sie im November 1938 in die NSDAP aufgenommen. Lediglich Friedrich Remplik hat sich vor allem durch seine eigene Arbeit zum Chef des Oberlandrates in Plzeň / Pilsen hochgearbeitet. Die anderen beiden hatten äußerst einflussreiche Bekannte. Hanns Blaschek, ein Schwager von Karel Hermann Frank, wurde während der gesamten Okkupation in Positionen befördert, die dem damaligen einfachen deutschen Beamten im Protektorat nicht zustanden. Im Oktober 1943 wurde er mit der Leitung des Amtes des Oberlandrats in České Budějovice / Budweis beauftragt. Gustav Jonak, der sogar für Konrad Henlein zu radikal war, ging nach Berlin, wo er die Gunst von Reinhard Heydrich gewann. Aufgrund einer Entscheidung Heydrichs wurde ihm nach der Reform die Verwaltung des wirtschaftlich wichtigsten Gebiets im Protektorat, Ostrava / Mährisch Ostrau, anvertraut. Alle drei dienten bis zum Kriegsende als Oberlandrat-Inspektoren, danach wurden sie in Kriegsgefangenenlager geschickt und später an die tschechoslowakischen Gerichte ausgeliefert. Nachdem sie ihre Haftstrafen für ihre NS-Vergangenheit verbüßt

hatten, gingen sie nach Westdeutschland und waren, wie auch die Mehrheit der ehemaligen Reichsbeamten, in der Bundes- oder Landesverwaltung tätig.

Sudetenland Germans as Oberlandrats in the Protectorate of Bohemia and Moravia

After establishing the Protectorate of Bohemia and Moravia, the territory was divided into parts called Oberlandrats. The established occupational offices then represented the lowest administrative authority for German citizens and they had simultaneously a managing and controlling function of the protectorate district and local authorities. In May 1942, during Heydrich's administrative reform, most of the agenda was transferred onto autonomous protectorate offices and thus there was an established administration by the command from Reich. The heads of the offices were newly designated as inspectors of Reich's Protector (the German State Minister from August 1943) with managing and inspecting activities in relation to some stations of occupational administration and formerly to the Czech offices.

Gradually, 53 officers changed to the service position of oberlandrat. They were Reich-German citizens, with verified racial origin, coming from all parts of the German Reich, later also from annexed Austria and the Czechoslovak borderland.

They were university educated state officials with the NSDAP (National Socialist German Workers' Party) membership card, often members of other Nazi organisations. After WWII, few of them were tried by Czechoslovak extraordinary people's courts, most of the others by German denazification arbitration chambers.

Three oberlandrats were of Czech origin – Hans Balaschek, Friedrich Rempelik and Gustav Jonak. All of them had come from well-situated German families, they graduated in law from the German University in Prague and left for solicitor practice. In the thirties, they were influenced by German nationalism and the anti-Czechoslovak mood in the Bohemian borderland. As the members of Sudeten German Party, they were accepted to the NSDAP in November 1938. Only Friedrich Rempelik worked his way up to the position of the head of Pilsen Oberlandrat all by himself. The other two had influential friends. Hans Blaschek was a brother-in-law of Karl Hermann Frank and during the whole occupation he was supported in functions which the usual German official in the protectorate did not have the right to hold. He was appointed to lead the office of Oberlandrat in České Budějovice in October 1943. Gustav Jonak, too radical even for Konrad Henlein, left for Berlin and won Reinhard Heydrich's favour there. On the basis of his decision and after the reform he gained administration of economically the most important territory of the Protectorate i. e. Ostrava region. All three men worked in the function of the oberlandrat – inspectors till the end of the war, then they went through the prison camps and were delivered to Czechoslovak courts. After serving their sentences for the Nazi past, they left for west Germany and took part in either federal or land administration, similarly as most other former Reich's officials.

GELÖBNIS

GEMÄSS § 2, ABS. 1 DES DEKRETS DES
STAATSPRÄSIDENTEN VOM 8. MÄRZ 1940,
SLG. No 83.

Ich gelobe, dem Führer des Grossdeutschen Reiches,
Adolf Hitler, als dem Schutzherrn des Protektorates
Böhmen und Mähren Gehorsam zu leisten, die Belange
des Grossdeutschen Reiches zum Wohle des Protekto-
rates Böhmen und Mähren zu fördern, die Anordnungen
des Oberhauptes und der Regierung des Protektorates
Böhmen und Mähren zu befolgen, die Gesetze zu beach-
ten und meine Amtspflichten gewissenhaft zu erfüllen.

Prag, den *28. Mai* 1940

Blaschka
(eigenhändige Unterschrift)

Prag III Galeries Nr. 80
(Wohnort)

Druckerei des Protektorates Böhmen und Mähren in Prag - 1944-40

Slib H. Blaschka při nástupu do autonomní správy protektorátu. Praha, 28. května 1940.
(NA, PZÚ, osobní spisy II, sign. 1-6-1, kart. 4)

H-Ogruf.

9. Oktober 1944.

11
-9. X. 1944

1.) Persönlich! Eigenhändig!

An

H-Obergruppenführer und

General der Polizei Dr. Kaltenbrunner,

Chef der Sicherheitspolizei und des SD,

Berlin.

Lieber Kaltenbrunner !

Der in Budweis als Oberlandrat-Inspekteur tätige Dr. Hanns Blaschek ist für eine Verwendung im Reichspropagandaministerium in Aussicht genommen. Staatssekretär Dr. Neumann wird Dich voraussichtlich auf die Person von Dr. Blaschek anschreiben und Dich um eine Beurteilung bitten. Ich wäre Dir dankbar, wenn Du Dich, bevor Du eine Stellungnahme abgibst, mit mir in Verbindung setzen würdest.

Mit herzlichen Grüßen und

Heil Hitler !

Dein

2.) Wv. am 10.12.1944 bei mir.
10.12.44

Dopis německého státního ministra K. H. Franka veliteli berlínského RSHA E. Kaltenbrunnerovi ohledně případného místa v Říšském ministerstvu propagandy pro oberlandráta H. Blaschka.

Praha, 9. října 1944.

(NA, NSM, sign. 110-4/166, fol. 4, kart. 22)

Mapa správního členění
protektorátu k 15. 6. 1942
(NA, ÚŘP-ST, sign. 109-
14/4, fol. 1, kart. 175)

45

Der Befehlshaber der Sicherheitspolizei
und des SD
Tab.Nr.BdS - I A 2 - 503/43.

Prag, den 24. Juli 1943.

2te Nr. 8523/43
Befehl vom 2. AUG. 1943
bearbeitet AL

Schnellbrief

Der RFB u. Chef d. Dtsch. Polizei
der Chef d. Sicherheitspolizei u. des SD
91805 - 6. 8. 1943 V.
I B 2

An das
Reichssicherheitshauptamt - I B 2 -
in B e r l i n .

Betr.: W-Führerlehrgang an der Reichsschule der Sicherheits-
polizei und des SD in Prag.

Wie mir mitgeteilt wurde, soll in der Zeit vom 27.8.
bis 31.8.1943 an der hiesigen Reichsschule ein kurzfristiger
Lehrgang für ehrenamtliche Mitarbeiter des SD abgehalten wer-
den. Ich bitte, nachfolgende bereits zu einem W-Führerlehr-
gang gemeldete ehrenamtliche SD-Angehörige des SD-Leitabchnitts
Prag zur Teilnahme einzuberufen:

1. W-Unterscharführer Dr. Walter Vorbach,
2. W-Hauptscharführer Dr. Karl Rotberg,
3. W-Oberscharführer Hans Holubetz,
4. W-Oberscharführer Karl-Heinz Heller,
5. W-Unterscharführer Dr. Friedrich Rempik,
6. W-Oberscharführer Hans Spielhagen,
7. W-Oberscharführer Dr. Walter Schuh.

Bei den Obengenannten handelt es sich um Bezirks-
hauptleute bzw. Wirtschaftler in leitenden Stellungen.

Im Auftrage:
D. Schneider
W-Sturmabführer.

Informace kanceláře velitele bezpečnostní policie a SD v Praze pro RSHA v Berlíně o účast-
nících kurzu Říšské školy bezpečnostní policie a SD z vedoucího úseku SD v Praze, kde je
pod č. 5 uveden F. Rempik. Praha, 24. července 1943.

(ABS, 52-10-16)

Spisová značka **LS XV 167/48**

Mimořádný lidový soud v Praze.

senát č. **XV**

LVS 1 / *Zahradnická příručka republiky*
z 16. 1954 pro změnu část trest. zák.
vyvěř. trest. zákon
z 22. 6. 1954

Spisy trestní věci

zároveň o milost č. 168 - fol. 118/54 - Gp.
13/10 16-1534

Vazba č. listu <i>11</i>	Vazba č. listu <i>11</i>
Vazba č. listu <i>11</i>	Vazba č. listu <i>11</i>
Vazba č. listu <i>11</i>	Vazba č. listu <i>11</i>
Vazba č. listu <i>11</i>	Vazba č. listu <i>11</i>
Vazba č. listu <i>11</i>	Vazba č. listu <i>11</i>

Věci doličné čís. I.: **12 NI 229/54** Soudní depositum čís. I.: **15-11-30151**

Likvidace čís. I.: Postoupení spisů čís. I.:

Zahřteč odvolán č. I. *198/54*

Příání dle § 413 tr. ř. vydán č. I. *198/54*

Sznmí nákladů č. I. *12 NI*

čís. **Lst 26907/4**

1949

Odevzdáno do spisovny v r. **1949**

Spisová značka **LS XV 167/48**

9 NI 87/54

Lsp 19 14

19-11-30151

Obal spisu Mimořádného lidového soudu v Praze k trestní věci F. Remplika s poznámkou o prezident-ské amnestii.

(SOA Praha, MLS Praha, Ls XV 167/48, kart. 751)

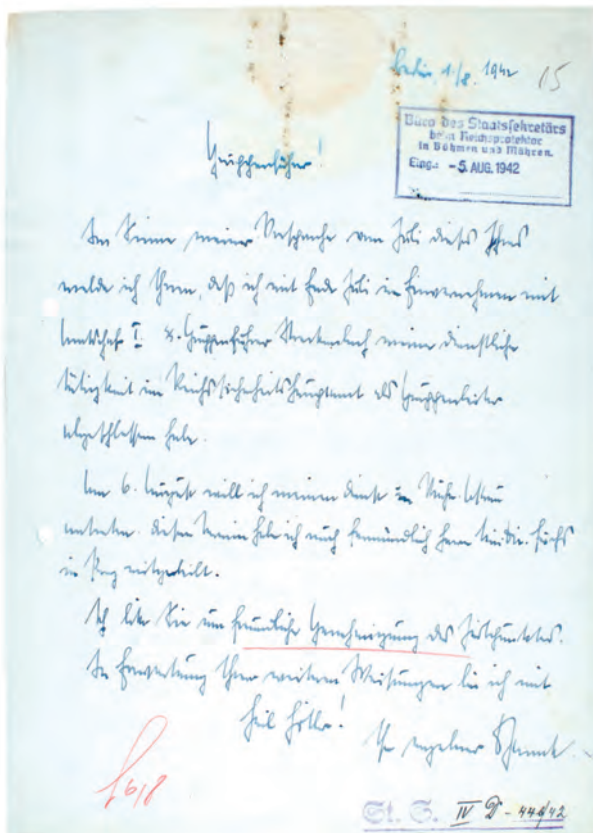
Fotografie F. Remplika z poválečného vězeňského spisu. (NA, SSNV, nezprac.)

*Nová radnice v Ostravě, sídlo OLR v Moravské Ostravě.
(Ostravské muzeum, fotoarchiv, inv. č. XVIII 100-1-34)*

G. Jonak, oberlandrát v Moravské Ostravě
v letech 1942 až 1945.
(BArch, R 9361-III/533749)

Dopis G. Jonaka K. H. Frankovi o ukončení jeho činnosti
v berlínském RSHA a o nástupu
do OLR v Moravské Ostravě.
Berlín, 1. srpna 1942.
(NA, ÚRP-ST, sign. 109-4/715,
fol. 15, kart. 45)

ŽENY V POŠTOVNÍ SLUŽBĚ ČESKÝCH ZEMÍ

JAN KRAMÁŘ

„Věnujte poštovníctví jen dívky nadané, vzdělané, duševně vyspělé, sebezapření schopné, jež mohly by povznést povinnosti na výši ideálu a státí se v každém směru rovnocennými pracovníci vedle svých mužských kolegů.“¹

Pošta patřila k nemnoha státním institucím, v nichž se ženy mohly – byť s velkými omezeními – pracovně uplatnit od jejich raně novověkých počátků. Bylo to dáno jednak naléhavou potřebou udržet nepřetržitý poštovní provoz, který byl nezbytný pro fungování ústředních orgánů dvorské správy, jednak vnitřním uspořádáním instituce, v níž základní organizační jednotky tvořily přepřahací stanice (*Poststationen*). Ty za běžných okolností sice vedli poštmistři (*Postmeister*), mající k dispozici příslušný personál, ale výraznou roli v jejich každodenní činnosti obvykle hráli i příslušníci poštmistrových rodin. Na prvním místě to byla manželka, následovaná syny a dcerami. Poštovní stanice totiž nepředstavovaly pouze místa pro výměnu utrmácených jezdeckých a tažných koní, kteří prostřednictvím kurýrů a postilionů zprostředkovávali dopravu osob a zásilek, nýbrž měly i hospodářský rozměr ve smyslu provozování různých navazujících živností, především ubytovacích, stravovacích a polnohospodářských. Kvůli tomu musely být stále udržovány v chodu, což v případě náhlého úmrtí poštmistra šlo zabezpečit pouze prostřednictvím nějaké důvěryhodné a zároveň věci znalé osoby. Tou byl na prvním místě poštmistrův plnoletý syn, zeť, případně bratr. Pokud však synové ještě nenabýli zletilosti, dcery se dosud neprovdaly a bratr ani jiný mužský nástupce nepřipadal v úvahu, zastávaly dočasně pozice přednostek většinou vdovy po poštmistrech (*Postmeisterswitwen*).² Úřední spisy je v takovém případě obvykle označovaly jako správkyňe (*Postverwalterinnen*), držitelky (*Posthälterinnen*),

1 Hemerová, Hermína: Půl století ženské práce ve službách poštovních. In: Poštovní obzor 10–12, 1922, s. 163–164.

2 K tomu srv. postavení vdov po držitelích venkovských usedlostí v publikaci autorského kol. Lenderová, Milena – Kopiczková, Božena – Burešová, Jana – Maur, Eduard (eds.): Žena v českých zemích od středověku do 20. století. Praha 2009, s. 148–153, 284–285, 289–299, 307. Podobně na tom byly mistrovské vdovy, kterým bylo umožněno vést řemeslnickou dílnu po svém zemřelém manželovi v rámci cechu. K tomu viz Nekvapil, Ladislav: Čelední služba v Čechách v raném novověku. Právní, sociální a ekonomické aspekty. Pardubice 2020, s. 111.

majitelky (*Postinhaberinnen*, *Postbesitzerinnen*) nebo dokonce jako poštmistryně (*Postmeisterinnen*).³ U poštovních relais⁴ a listovních sběrů⁵ byly uváděny jako držitelky poštovních relais (*Postrelaishalterinnen*), resp. listovní sběratelky (*Briefsammlerinnen*).⁶

- 3 Čeština 19. a počátku 20. století označovala přednostky poštovních úřadů obvykle jako „pošt-mistrové“, i když přesněji by se měly nazývat „poštmistryně“. Poštmistrové byly totiž především manželky poštmistrů. Němčina tento sémantický problém neměla, protože pro poštmistrové tradičně používala výraz *Postmeistergattinnen* a pro poštmistryně výraz *Postmeisterinnen*.
- 4 Poštovní relais (*Postrelaisstationen*) byly malé venkovské služebny nejnižšího stupně, které od pol. 18. stol. sloužily pouze k přepřahání či poskytování přípravy bez jakékoliv manipulace (tj. příjmu, zpracování a výdeje) se zásilkami (*Postpferdwechsel ohne Briefsammlung*). Spravovali je držitelé přípravných stanic (*Postrelaishalter*), kteří byli plně závislí a organizačně propojení s mateřskou poštovní stanicí, jejíž přednosta (pošt mistr) nejlépe znal místní poměry. Jejich činnost spočívala v převozu zásilek v místě a dále sloužily jako zastávky, kde byli pro poštovní vozy připraveni čerství „koně na podlož“ neboli k přepřahání (*unterlegte Pferde*). Německé sou-sloví *Pferde unterlegen* se totiž ve staré češtině překládalo jako „podložit koně“, dnes bychom řekli „přepřáhnout koně“. Z toho pak vzniklo označení pro přepřahací či podpůrné stanice (*Unterlegstationen*, *Postpferd-Unterlegungen*), které máme coby obdobu poštovních relais doložené ve 2. pol. 18. a v 1. pol. 19. stol. K tomu viz Jungmann, Josef: Slovník česko-německý. Praha 1990 (reprint z roku 1837); Schelle, Karel – Tauchen, Jaromír (eds.): Encyklopedie českých právních dějin, VI. sv. Právní-Právo po. Plzeň 2016, s. 836–871, heslo Právo poštovní – Budování sítě pošt-ovních služben pro potřeby podání a dodání zásilek.
- 5 Listovní sběry (*Briefsammlungen*) byly poprvé zmíněny v poselském patentu (*Botenpatent*) ze 17. 8. 1722 a později je uváděl jednak poštovní (*Postordnung*), jednak poselský (*Botenordnung*) řád z 16. 12. 1747, resp. 14. 12. 1748. Zřizovány byly podle potřeby buď jako soukromé (*privat*), nebo jako státní (*ärarial*) poštovní služebny nejnižšího stupně. Jejich vedení, personální obsazení a dohled nad nimi ponechala poštovní správa v kompetenci správců mateřských stanic, kteří nejlépe znali místní poměry. Podmínkou bylo, aby provozovatel sběry (*Briefsammler*) uměl číst a psát, což byli většinou místní obchodníci a hostinští, kteří zásilky shromažďovali a poté je přepravovali do mateřské poštovní stanice k další dopravě. Zároveň na stanici vyzvedávali došlé zásilky a doručoval je příjemcům v místě svého působení. Část sběrů však byla jen kontaktními místy pro soustředování podaných a došlých zásilek a expedice zajišťovala příslušná stanice sama. V tomto případě pošt mistr vysílal ke sběrně vlastní personál – pěší posly, jezdce a do vzdálenějších míst postiliony s lehkými dvou- nebo čtyřkolými vozíky (tzv. kariolkami), taženými jedním nebo dvěma koňmi, které musel každý pošt mistr vlastnit. Od správce mateřské stanice dostával majitel sběry menší roční odměnu a za příjem a doručení dopisu si účtoval poplatek, zpravidla 1 krejcar nad stanovené poštovné. Listovní sběry se osvědčily, takže v roce 1798 se jich jen na území Království českého nacházelo 64. Ministerským nařízením z 31. 5. 1850 (č. 215/1850 ř. z.) však byly přejmenovány na expedice, které se ve druhé polovině 19. století staly neobvyklejším typem venkovských poštovních služben. K tomu viz Šbírka PM, podsb. Václav Dragoun – poznámky, Vznik názvů (terminologie), kart. 45, heslo Briefsammlungen; Verordnung des Handelsministeriums vom 31. Mai 1850, wodurch an die Stelle der bisherigen „Briefsammlungen“ und „Briefsammler“ die Benennung „Postexpedition“ und „Postexpedient“ eingeführt... In: Allgemeines Reichsgesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich. Wien 1850–1853, s. 903; Schelle, K. – Tauchen, J. (eds.): Encyklopedie, s. 836–871.
- 6 Držitelé poštovních relais a listovních sběratelek bylo velmi málo a k výkonu služby se obvykle

Neprovdaná vdova mohla řídit stanici pouze se svolením vrchní zemské poštovní správy, která na dotčenou služebnu dosadila administrátora (*Postadministrator*), což byl zkušený úředník většinou ve funkci zkoušeného přísežného písaře (*geprüften beeideten Postschreiber*) či expeditora (*Postexpeditor*), pověřený jejím prozatímním vedením. Jeho pravomoci se ovšem vztahovaly pouze na vedení služebny a správu erárního majetku a netýkaly se osobních majetkových (vlastnických) práv vdovy či dcery. Jmenování i odvolání administrátora příslušelo výhradně nejvyšší poštovní správě, která určovala také podmínky jeho přijetí a výši platu. Po roce 1848 muselo být postavení administrátora vymezeno smlouvou, kterou uzavíral s poštovním (od 1. ledna 1884 poštovním a telegrafním) ředitelstvím v případě propůjčení erárních stanic a s ministerstvem obchodu v případě dědičných stanic. Jestliže se vdova znovu provdala, přešlo držení stanice na jejího nového manžela, obdobně jako když správu převzala dcera.⁷

Nejstarší doložený souhlas umožňující výkon poštovní služby ženě pochází z 23. března 1548. Tehdy se generální poštministr Leonard I. z Taxisů (1522–1612) písemně zavázal udělit stanici v nizozemském (dnes belgickém) městě Braine-le-Comte v případě smrti stávajícího poštministra Lorence de Sainte jeho manželce (vdově) až do nabytí plnoletosti jejich nejstaršího syna Maximiliana. Šlo o výraz díky za dlouholeté věrné služby, které Lorenc prokázal jak císaři, tak generálnímu poštministru samému. Jestli k převzetí stanice onou vdovou skutečně došlo, ovšem z dostupných pramenů nevyplývá.⁸ Podobná záležitost se v Nizozemí znovu udála o osmdesát let později, 1. srpna 1628, kdy byl Alexandře hraběnce z Taxisů (1589–1666), vdově po Leonardovi II. z Taxisů (1594–1628), propůjčen úřad říšského generálního dědičného poštministra a 16. srpna téhož roku také úřad generálního poštministra Španělského Nizozemí, Burgundska a Lotrinska. Obě svěřené funkce úspěšně vykonávala plných sedmáct let za svého nezletilého syna Lamorala Klauudia Františka (1621–76), který je po nabytí plnoletosti roku 1646 převzal.⁹

dostaly pouze v případě úmrtí manžela. V rozmezí let 1748–1850, kdy listovní sběrný v rakouské monarchii existovaly, jsem v Království českém napočítal pouze osm listovních sběratelek. Dvě z nich zároveň působily jako držitelky relais, kterých jsem celkem identifikoval čtyři. V dalších zemích monarchie byla situace asi sotva odlišná. K tomu blíže viz příloha Ženy v poštovní službě Království českého 1526–1850; Sbirka PM, podsb. Václav Dragoun – poznámky z pozůstalosti, Poštovní služebny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.

7 O poštovních administrátorech viz Martínek, Miloslav: Pošty a jejich úředníci v Čechách na přelomu 19. a 20. století (1850–1914). In: Sborník Poštovního muzea 1980, s. 137; Heinzel, J. M.: Oesterreichisches Posthandbuch für Postbeamten, Juristen und Geschäftsleute. Olmütz 1853, s. 89–90.

8 Byly již dříve ženy v poštovní službě? In: Poštovní listy 18, 1902, s. 3–4.

9 Alexandra z Taxisů viz příloha Životopisné medailony. O ní blíže viz Effenberger, Eduard: Aus alten Postakten. Quellen zur Geschichte der österreichischen Post, ihrer Einrichtungen und Entwicklung. Wien 1918, s. 387–388; Žena jako generální poštministr. In: Poštovní obzor 8, 1930,

V českých zemích je první doloženou ženou v poštmistrovském úřadě Dorota, rozená Hartlebová z Angelhausu, vdova po Jiřím z Habenschattů, hlavním zemským poštmistrovem v Čechách, která spravovala pražský vrchní poštovní úřad přibližně jeden rok, než ji 26. dubna 1591 vystřídal Jiřího bratranec Felix z Habenschattů.¹⁰ V roce 1599 se analogická situace opakovala, když pražský poštovní úřad řídila po zhruba stejnou dobu Barbora, vdova po hlavním zemském poštmistrovem Jeremiášovi Bankovi. Takových dočasných držitelek však nebylo v 16. století mnoho, což bylo mimo jiné dáno malým počtem poštovních stanic. Čím více jich v následujících desetiletích přibývalo, tím častěji některá z žen stanula v čele. Ze 17. století tak máme doloženy případy Doroty Hebenstreittové (zmíněna 1610 a 1619) a Anny Terezy Krausové (zmíněna 1680) ve Zdicích, Barbory Schmidtové v Plzni (1656), Zuzany Kammermayerové v Košicích u Tábora (před 1662), Veroniky Langové v Praze (1670–71), Magdaleny Pachmayerové ve Staňkově (asi 1668–77), Anny Kateřiny Pechiové (1678) a Juliany Doroty Hauttové (1681) v Miličíně, Sabiny Bethmannové v Cerhovicích (1680) či Doroty Braunhoferové v Budyni nad Ohří (1694–1710).¹¹ Tento trend se ještě více zvýraznil v 18. a zejména 19. století, kdy se na vedení poštovních služeben podílely desítky, resp. stovky žen.¹² Pro konkrétní představu o počtech žen v čele poštovních stanic může sloužit průzkum, který jsem provedl v případě Království českého. Z něho vyplývá, že v letech 1526–1850 se na pozicích poštmistryň, držitelek či majitelek stanic vystříдалo 80 žen. Tři z nich, Dorothea Habenstreittová (Benešov, Zdice), Anna Bettmannová (Lovosice, Mirešovice) a Rosa Gellinekhová či Jelínková (Písek, Vodňany), dokonce vedly dvě služebny zároveň. Devět dalších žen působilo v uvedeném časovém rozpětí jako poštovní administrátorky (*Postadmini-stratorinnen*).¹³

s. 163; https://de.wikipedia.org/wiki/Alexandrine_von_Taxis; https://de.wikipedia.org/wiki/Lamoral_Claudius_von_Thurn_und_Taxis.

10 Roubík, František: K vývoji poštovníctví v Čechách v 16.–18. století. In: Sborník Archivu ministerstva vnitra X., 1937, s. 290.

11 Tamtéž, 289–297.

12 Sbírka PM, podsb. Václav Dragoun – poznámky z pozůstalosti, Poštovní služebny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. V opisech prvního ředitele PM V. Dragouna lze dohledat poměrně velké množství žen, které převzaly vedení služeben po zemřelých manželech. Bohužel jen u malého počtu z nich lze nalézt bližší životopisná data, která by dovolovala sestavit alespoň stručný životopis. Takovou výjimkou je Klára Radimská, jejíž životopis je součástí přílohy Životopisné medailony. O ní blíže viz Wüstová, Eugenie: Z historie staré pošty. In: Mladoboleslavské listy LVI, č. 51–52, 22. 12. 1941, titulní list vánoční přílohy; Jubileum mladoboleslavské paní poštmistrové. In: Rodný kraj z 3. 6. 1911, strana nezjištěna; Výročí 80letých narozenin... In: Jizeran 40, 1911, příloha. S vyhledáváním pramenů o K. Radimské mi pomohly: Sylva Městecká z Muzea Mladoboleslavska, Alžběta Kulíšková z Muzea Českého ráje v Turnově, Jana Kavanová z Vlastivědného muzea Nymburk a Jitka Hradilová, pravnučka Kláry Radimské, za což všem děkuji.

13 Sbírka PM, podsb. Václav Dragoun – poznámky z pozůstalosti, Poštovní služebny v Čechách, na

Je tedy dobře patrné, že poštovní správa by se bez žen působících v roli dočasných správkyn poštovních služeben neobešla, ale zároveň je třeba konstatovat, že jejich možnosti pro výkon plnohodnotné služby byly ve srovnání s muži dosti omezené. U subalterních zaměstnanců služeben byla dlouho situace pro ženy ještě méně příznivá. Kolem poloviny 19. století se sice sporadicky setkáváme s poslicemi (*Postbotinnen*)¹⁴ a od 70. let téhož století i s přespolními doručovatelkami (*Landbriefträgerinnen*)¹⁵, které prostřednictvím pěších pochůzek doručovaly listovní zásilky ve venkovských oblastech, ale jinak byl nižší poštovní personál téměř výlučně mužský. K obratu pomalu docházelo od 60. let, kdy pod vlivem ekonomických, sociálních a demografických změn vzrůstal počet neprovdaných žen v aktivním věku. Tento negativní jev se naplno a ve vší otevřenosti projevil po prusko-rakouské válce z roku 1866, v jejímž důsledku náhle stoupl počet nezaopatřených vdov a osiřelých dcer, způsobený jednak přímými bojovými ztrátami, jednak rozsáhlou epidemií cholery. Společnost se tak ocitla v situaci, již bylo třeba v dohledné době urychleně řešit.¹⁶

Určitý pokrok přinesl výnos předlitavského ministerstva obchodu ze 7. dubna 1869¹⁷, který umožnil vykonávání poštovní služby ženám, jež náležely k rodinám poštmistřů, resp. poštovních expedientů (*Postexpedienten*), jak se přednostově neerárních (většinou venkovských) poštovních úřadů (*nicht ärarische Postämter*) neboli expedic (*Postexpeditionen*) nazývali.¹⁸ Službu mohly nastoupit výhradně

Moravě a ve Slezsku. K tomu podrobněji viz příloha Ženy v poštovní službě Království českého 1526–1850. Administrátorkou byla také dnes již zapomenutá básnířka Albína Dvořáková-Mráčková. O ní více viz příloha Životopisné medailony.

- 14 K tomu alespoň dva příklady: 1. Poslice „Franzel“ je doložena v posl. čtvrtině 19. stol. v Perninku (Bärringen), dnes okres Karlovy Vary. K tomu viz Sbírka PM, podsb. Poštovní úřady, inv. č. PÚ 1028, př. č. 236/1927; 2. Marie Waltrová, provdaná Jančarová (*22. 3. 1837 – †15. 1. 1894), vypo-máhala svým rodičům s doručováním korespondence v Březových Horách a později vykonávala pěší pochůzky v okrajových částech Příbrami. K tomu viz Sbírka PM, podsb. Poštovní úřady, inv. č. PÚ 3471, př. č. 1121/1930.
- 15 Přespolní doručovatelky byly zaměstnankyně sluhovské (zřízenecké) kategorie, které sloužily buď u erárních, nebo neerárních úřadů. Ve druhém případě si je za stanovený plat najímali do pracovního poměru neerární poštmistři, expedienti a majitelé pošt. Byly tak v soukromém služebním vztahu ke svým zaměstnavatelům, avšak ti museli jejich přijetí oznámit poštovnímu (od roku 1884 poštovnímu a telegrafnímu) ředitelství, které je také mohlo okamžitě propustit. K tomu viz Kramář, Jan: Monografie československých a českých známek a poštovní historie, 25. díl, svazek II. – Poštovní odívání v českých zemích. Praha 2012, s. 36–39, 157.
- 16 Lenderová, M. – Kopiczková, B. – Burešová, J. – Maur, E. (eds.): Žena v českých zemích, s. 422.
- 17 Zulassung von Frauenspersonen zur Erlernung und Ausübung des Postdienstes bei nicht ärarischen Postämter. In: Post-Verordnungsblatt für das Verwaltungsgebiet des k. k. Handels-Ministeriums 14, 1869, s. 85–86.
- 18 Expedice byly střední a menší služebny, pro které se také užíval název venkovské (*Landpostämter*) nebo krajiné úřady (*Provinzial-, Territorialbehörden*). Jejich kořeny sahají až k listovním

pod vedením a zárukou expedientů i bez předchozí zkoušky, pokud prokázaly nezbytnou způsobilost k jejímu výkonu. O dostatečné kvalifikaci svěřených žen však museli dotčení poštmistři informovat příslušné poštovní ředitelství.

Ministerské rozhodnutí dále ženám povolilo, aby pod vedením a odpovědností příslušného poštmistra získaly odbornou kvalifikaci, která byla stanovena pro poštovní expeditory (*Postexpeditoren*).¹⁹ Podmínkou však bylo, aby dosáhly věku 18 let, měly přiměřené vzdělání a zachovalou pověst (dnes bychom řekli: měly čistý trestní rejstřík, tedy byly bezúhonné), disponovaly praktickými znalostmi z poštovní manipulace, vykonaly předepsanou zkoušku a složily služební přísahu. Po splnění uvedených požadavků pak pracovaly jako expeditorky (*Postexpeditorinnen*).²⁰ To způsobilo, že na předlitavských neerárních poštovních úřadech

sběrnám (*Briefsammlungen*), přejmenovaným nařízení ministerstva obchodu, živností a veřejných staveb z 31. 5. 1850 (č. 215/1850 ř. z.) na expedice neboli výpravy (*Postexpeditionen*) a řízené expedienty (*Postexpedienten*). Postupně se staly nejrozšířenějším typem poštovních služeben v Předlitavsku a základem většiny pozdějších venkovských poštovních úřadů. Personálně byly obsazovány hlavně smluvními zaměstnanci, ve velké míře z řad nižšího personálu, např. bývalými vozy, konduktéry nebo posly. Dne 20. 6. 1873 byly neerární poštovní úřady rozděleny podle výše skutečných příjmů z jejich provozu na šest skupin. Přednostové těchto úřadů dostávali plat od 200 do 500 zlatých ročně. V případě, že pobírali plat do 300 zlatých ročně, nazývali se expedienti, pokud byl jejich příjem vyšší, označovali se titulem poštministr. K tomu viz Schelle, K. – Tauchen, J. (eds.): *Encyklopedie*, s. 836–871.

- 19 Jako expeditorky neboli výpravkyně (*Postexpeditorinnen*) se původně označovaly soukromé zaměstnankyně poštmistrů, které byly vypláceny z úředního paušálu určeného pro příslušné služební místo. U poštovní správy mohly pracovat od 7. 4. 1869, kdy předlitavské ministerstvo obchodu vydalo příslušné povolení. Dne 26. 9. 1902 byly na základě výnosu téhož resortu převedeny do státní služby a jejich dosavadní označení bylo změněno na pomocné úřednice (*Posthilfsbeamtinnen*). Zároveň došlo ke sloučení statusu, když byly tyto podúřednice systematizovány při třídních (neerárních) úřadech I. třídy a 1. stupně II. třídy a zároveň též na erárních poštách. Expeditorky, resp. pomocné úřednice, musely vykonat šestiměsíční zkušební praxi a složit zkoušku služební způsobilosti pro dozorčí a jízdní službu průvodní, roztřídovací službu listovní i balíkovou a doručovací službu u příslušného ředitelství pošt (od roku 1884 ředitelství pošt a telegrafů), kde byly poté vzaty pod přísahu jako aspirantky (*Postaspirantinnen*). Vlastní službu vykonávaly expeditorky u poštmistra či expedienta, od kterého také pobíraly plat. V případě jeho dlouhodobé nepřítomnosti, způsobené nemocí, pracovní cestou či jinými okolnostmi, přebíraly veškerou agendu a označovaly se jako administrátorky (*Postadministratörinnen*). Předání odpovědnosti vyžadovalo povolení nejvyšší poštovní správy, která zkoumala poctivost, mravnost a požadované znalosti navržené kandidátky. Dne 3. 4. 1906 byly pomocné úřednice přejmenovány na oficiantky (*Postoffiziantinnen*) a 18. 1. 1909 bylo stanoveno, že pomocné úřednice I. – VII. platové třídy se budou označovat jako oficiantky, zatímco pomocné úřednice VIII. – XII. platové třídy jako adjunktky (*Postadjunktinnen*). K tomu viz Ottův slovník naučný, VIII. díl. Praha 1894, s. 962; Martínek, M.: *Pošty a jejich úředníci*, s. 136–137; Heinzel, J. M.: *Oesterreichisches Posthandbuch*, s. 90–91; Baar, J.: *Hrstká vzpomínek*. In: *Poštovní obzor* 10–12, 1922, s. 140.

- 20 První ženou z českých zemí, která vykonala zkoušky pro expeditorky, se pravděpodobně stala Josefina Burešová, dcera Jana Bureše, purkmistra a od 18. 5. 1864 poštovního expedienta v Radnicích, dnes okres Rokycany. Jako expeditorka sloužila na téže služebně od 28. 11. 1870. O ní viz

byl v krátké době zaměstnán vysoký počet pomocných úředníků, kteří patřili do rodin poštmistřů. Zaměstnáváním manželek, dcer nebo synů si totiž venkovští poštmistři zvyšovali vlastní příjmy, protože získávali část úředního paušálu určeného pro výplatu pomocného personálu.²¹

Nařízení v neposlední řadě umožňovalo vdovám po venkovských poštmistrech (*Postmeisterswitwen*) a jejich dcerám, které dosud služebnu pronajímaly, aby ji spravovaly prostřednictvím zkušeného a přísežného expeditora, který působil jako administrátor. Pokud samy složily předepsanou zkoušku, mohly coby poštmistryně (*Postmeisterinnen*), resp. expedientky (*Postexpedientinnen*), v dobové české terminologii však obvykle označované jako „poštmistrové“, zastávat místo po zemřelém manželovi či otci, což bylo považováno za náhradu tehdy neexistující vdovské a sirotčí penze. Tímto způsobem se pozvolna vyvinula kategorie přednostek malých venkovských poštovních úřadů.²²

Z jejich průkopnic lze zmínit hned několik nevšedních osobností, k nimž se podařilo dohledat základní životopisné údaje: Pavlínu Weiserovou v Neveklově²³, Annu Macháckovou v Třebouchovicích²⁴, Marii Rejčovou v Plasích²⁵, Augustu Še-

Sbírka PM, podsb. Václav Dragoun – poznámky z pozůstalosti, Poštovní služebny v Čechách, sign. I-1-C-1430, Radnitz (Radnice).

- 21 Pechmanová, Ludmila: K padesátileté činnosti ženy ve státní službě poštovní. In: Poštovní obzor 10–12, 1922, s. 152–159; Hemerová, H.: Půl století, s. 161–164; Martínek, M.: Pošty a jejich úředníci, s. 129–140.
- 22 Zulassung von Frauenspersonen zur Erlernung, s. 85–86; XII. výroční valná hromada Ústřední organizace poštovního úřednictva dopravního pro republiku československou v Praze. Proslov místopředsdkyně kol. Hoškové. In: Poštovní obzor 10–11, 1932, s. 157–160.
- 23 Pavlína Vávrová-Weisserová viz příloha Životopisné medailony. O ní blíže viz Hemerová, Herma: Z alba našich žen (K šedesátileté činnosti v poštovníctví). In: Poštovní obzor 17, 1932, s. 268–269; Pavlína Weisserovář. In: Ženský svět, příloha Česká poštovní úřednice 9, 1905, s. 127; NA, fond ŘPT Praha, kart. 1067, osobní spis Paulina Weisserová. Na její osobní spis, stejně jako další spisy některých poštovních zaměstnankyň, mne upozornil Jan Kahuda z NA, za což mu děkuji.
- 24 Anna Machácková viz příloha Životopisné medailony. O ní blíže viz Anna Machácková. In: Česká poštovní úřednice, příloha Ženského světa 8, 1905, s. 111; Hemerová, H.: Z alba našich, s. 268–269; NA, fond ŘPT, kart. 1042, osobní spis Anna Machácková.
- 25 Marie Rejčová viz příloha Životopisné medailony. O ní blíže viz Brendl, Lumír: Plasy a jejich pošta. In: katalog Národní filatelistické výstavy Plzeň 1295–1995. Plzeň 1995, s. 33–36; týž a kol.: Plasy pohledem filatelie. Plasy 2007. Týž: Pošta v Plasích. In: Katalog Oblastní filatelistické výstavy Plasy 1985. Plasy 1985, s. 12–15; Fák, Jiří a kol.: Historie poštovníctví na severním Plzeňsku. Mariánská Týnice 2001, s. 33; NA, fond ŘPT Praha, kart. 1052, osobní spis Marie Rejtschová. Za upozornění na některé skutečnosti k osobě M. Rejčové děkuji Adéla Kožíškové z Muzea a galerie severního Plzeňska v Mariánské Týnici.

bestovou v Kobylí na Moravě²⁶ či Magdalenu Vondráškovou v Kožlanech.²⁷ Ačkoliv pocházely z různých oblastí, měly společné, že byly s poštovní službou nějakým způsobem obeznámeny – ať přímým výkonem či výpomocí – již před nástupem do přednostenské funkce, takže změna pro ně sice znamenala velkou a mnohdy nelehkou životní výzvu, ale nikoliv nečekaný profesní zvrat. Druhou stranu mince ovšem představovala nelehká sociální situace těch poštmistryň, které vychovávaly děti coby samoživitelky, navíc v prostředí převážně maskulinním, nacházejícím zpravidla málo pochopení a především podpory. Jen malou útěchou jim mohla být skutečnost, že od roku 1877 měly stejně jako jejich kolegové zajištěno starobní zaopatření v podobě soukromého penzijního fondu.

K dalšímu rozšíření ženského personálu u předlitavské poštovní správy došlo výnosem ministerstva obchodu z 13. února 1872, zpřístupňujícím práci u neerárních úřadů také uchazečkám, jež nepatřily k poštmistrově domácnosti. I v tomto případě šlo o zaměstnávání expeditorek, které patřily do kategorie podúřednic. Podmínky jejich přijetí do služby zůstaly stejné, totiž dosažení věku 18 let, přiměřené vzdělání a zachovalá pověst (dnes bychom řekli bezúhonnost), praktické znalosti z poštovní manipulace, vykonání předepsané zkoušky a složení služební přísahy.²⁸ V případě, že uchazečka všechny předpoklady splnila, mohla nastoupit jako expeditorka, neboli výpravkyně, jak se označovaly soukromé zaměstnankyně poštmistřů, které byly vypláceny z úředního paušálu určeného pro příslušné služební místo. Za těchto okolností pak expeditorky působily až do 26. září 1902, kdy byly na základě výnosu ministerstva obchodu převedeny do státní služby a jejich dosavadní označení bylo změněno na poštovní pomocné úřednice. Tento stav však netrval dlouho, protože nařízením z 3. dubna 1906 byly přejmenovány na poštovní oficiantky. K poslední úpravě došlo 18. ledna 1909, kdy bylo stanoveno,

26 Augusta Šebestová viz příloha Životopisné medailony. O ní blíže viz Dvořáková, Hana: Augusta Šebestová. In: Kobylí, dědina (ed. Emil Kordiovský). Kobylí 2002, s. 399–411; táž: Augusta Šebestová. Osud jedné ženy. In: Folia ethnographica 33, 1999, s. 19–26; Škrobáková, Milena – Bezděk, Alex: Rodina kobyliských Bezděků. In: Kobylí, dědina (ed. Emil Kordiovský). Kobylí 2002, s. 390–398. Za upozornění na články k osobě A. Šebestové děkuji Haně Krutílkové z Moravského zemského muzea a Radoslavě Obadalové z Muzea obce Kobylí.

27 Magdalena Vondrášková viz příloha Životopisné medailony. O ní blíže viz Vondrášek, Bohumil: Historie zašlé slávy kožlanské pošty. In: Vlastivědný sborník. Čtvrtletník pro regionální dějiny severního Plzeňska 1, 2007, s. 14–18; Tesařík, Bohumil: Zajímavé schůzky na staré kožlanské poště. In: Pošta PNS, s. 112; Úmrtí. In: Národní politika, č. 232 z 24. 8. 1924, s. 4; Uznání zemřelé kolegyni. In: Poštovní obzor 16–17, 1924, s. 219; NA, fond ŘPT Praha, kart. 1069, osobní spis Magdalena Vondrášková. Za upozornění na články o M. Vondráškové děkuji Adéle Kožíškové z Muzea a galerie severního Plzeňska v Mariánské Týnici.

28 Ausdehnung der Bestimmung betreffend die Zulassung von Frauenspersonen zur Erlernung und Ausübung des Postdienstes. In: Post-Verordnungsblatt für das Verwaltungsgebiet des k. k. Handels-Ministeriums 13 z 21. 2. 1872, s. 31; Hemerová, H.: Půl století, s. 161–164.

že poštovní pomocné úřednice I.–VII. platové třídy se budou označovat jako poštovní oficiantky, zatímco poštovní pomocné úřednice VIII.–XII. platové třídy jako poštovní adjunktky.²⁹

Pravidla služebního poměru oficiantek a adjunktek včetně podoby jejich služebního oděvu určilo ministerské nařízení z 30. června 1910. Podle něho mohly ve vnitřní službě nosit tmavozelenou uniformovou blůzu jako muži, přičemž jako rozlišovací odznaky sloužily: jedna stříbrná rozeta (oficiantky I. a II. platové třídy), dvě stříbrné rozety (oficiantky III.–VI. platové třídy) nebo tři stříbrné rozety (oficiantky VII.–XII. platové třídy, resp. adjunktky). Poštovním aspirantkám nebylo nošení uniformy povoleno.³⁰

Výnosem předlitavského ministerstva obchodu s názvem *Využití ženských osob ve státní poštovní službě* (*Verwendung der Frauenspersonen im Staatspostdienste*) z 19. února 1874 byly stanoveny podmínky zaměstnávání podúřednic také u c. k. státních poštovních úřadů ve Vídni a v Praze s denním platem 1 zlatý a titulem manipulantka (*Postmanipulantin*). Podmínkou bylo, aby šlo o svobodné, ovdovělé nebo rozvedené ženy ve věku 18–40 let s dobrým zdravotním stavem, zachovalou pověstí, znalostí tehdy používaných zemských jazyků a absolvovanou měšťanskou nebo třemi ročníky vyšší dívčí školy. Přednost ovšem měly dcery, vdovy a rozvedené ženy státních úředníků, zřízců a důstojníků. Trvalé přijetí předpokládalo vykonání zkoušky z poštovních předpisů, která se skládala po šestitýdenní zkušební lhůtě. Osvobozeny byly pouze ty kandidátky, které již dříve absolvovaly zkoušku pro expeditorky s dobrým výsledkem. Pokud kandidátka splnila všechny uvedené podmínky, byla přijata do úřadu na základě uděleného dekretu a měla možnost sloužit u listovní podací služby (*Briefaufgabedienst*). Pracovat mohla mezi 6–21 hodinou, přičemž pracovní doba nesměla přesáhnout osm hodin denně. Definitivní ustanovení manipulantkou následovalo nejméně po tříleté uspokojivé službě.³¹

29 V § 3 nařízení bylo výslovně stanoveno, že ženy mohou získat místo aspirantky a oficiantky pouze za předpokladu, že jsou svobodné, ovdovělé nebo rozvedené a v každém případě bezdětné. Verordnung des Handelsministeriums vom 18. Jänner 1909, betreffend die Regelung der Dienstverhältnisse der Postoffizianten, Postaspiranten und Postgehilfen. In: Post- und Telegraphen Verordnungsblatt für das Verwaltungsgebiet des k. k. Handelsministeriums 12, 1909, s. 45–59; Martínek, M.: Pošty a jejich úředníci, s. 136–138.

30 Verordnung, betreffend die Uniformierung der Postoffizianten. In: Post- und Telegraphen-Verordnungsblatt für das Verwaltungsgebiet des k. k. Handelsministeriums 93, 1910, s. 431–432.

31 Verordnung, betreffend die Regelung des Dienstverhältnisses der bei den Äarial-Post- und Telegraphen-Ämtern (Staats-Telephoncentralen) in Verwendung stehenden weiblichen Arbeitskräfte. In: Post- und Telegraphen Verordnungsblatt für das Verwaltungsgebiet des k. k. Handelsministeriums 79, 1898, s. 439–441; Abänderung der Handelsministerial-Verordnung vom 31. Juli 1898, Z. 44615, betreffend die Regelung des Dienstverhältnisses der bei den Äarial-Post- und Telegraphenämtern in Verwendung stehenden weiblichen Arbeitskräfte. In: Post-

V roce 1881 byl ženám zaměstnaným v poštovní službě zrušen denní plat a měsíční služné stanoveno v rozmezí 30–36 zlatých.³² Od roku 1887 byly pro manipulantky stanoveny čtyři platové stupně a postup vždy po pěti letech o 5 zlatých. Nejnižší služné činilo 30 zlatých, nejvyšší po dvaceti služebních letech 45 zlatých měsíčně.³³ Platy manipulantek byly tedy dost nízké, na druhou stranu měly od 1. března 1893, kdy byl zřízen *Penzijní spolek venkovských poštovních zřízenců* s povinným členstvím, zajištěno starobní zaopatření, což tehdy nebyla běžná záležitost. Výnosem předlitavského ministerstva obchodu z 21. května 1903³⁴ vznikl nárok na starobní zaopatření nejen pro poštovní, ale i telegrafní manipulantky, čehož bylo dosaženo zestátněním penzijního spolku a povinným členstvím. Tím se však sociální benefity nevyčerpaly. Právě naopak. Počínaje rokem 1906 totiž mohly manipulantky čerpat čtrnáctidenní dovolenou s podmínkou, že státu nevzniknou dodatečné výdaje.³⁵

Manipulantky působící na státních poštovních úřadech byly stejně jako jejich kolegyně z neerárních služeben nejprve přejmenovány na poštovní pomocné úřednice (1902) a následně obdržely titul oficiantka (1906), resp. adjunktka (1909).³⁶ Oficiantkám byl zároveň zvýšen plat závisející na počtu obyvatel v tom kterém služebním okrese. Zatímco oficiantky sloužící v prvním okrese, zahrnujícím hlavní zemská města s nejvyšším počtem obyvatel, dostávaly roční plat 960 K, oficiantky sloužící ve čtvrtém okrese, tedy s nejnižším počtem obyvatel, pouze 800 K ročně. Jejich služební doba byla rozdělena do 11 služebních tříd, v nichž postup z 11. do 10. třídy nastával po dvou letech, z 10. do 9. po třech a konečně z 8. až do 1. třídy vždy po čtyřech letech. Kromě finančního přilepšení přinesla tato úprava

und Telegraphen-Verordnungsblatt für das Verwaltungsgebiet des k. k. Handelsministeriums 29, 1900, s. 143–144.

32 40 let práce žen ve službách pošty a telegrafu. In: Nový poštovní obzor 15, 1912, s. 3–6, 16, 1912, s. 3–4.

33 Martínek, M.: Pošty a jejich úředníci, s. 129–140.

34 Verordnung des Handelsministeriums vom 21. Mai 1903, betreffend die Gewährung von Staatlichen Versorgungsgenüssen an die decretmässig bestessten Postmeister, Posthilfsbeamten und Post- und Telegraphenmanipulantinnen. In: Post- und Telegraphen Verordnungsblatt für das Verwaltungsgebiet des k. k. Handelsministeriums 56, 1903, s. 243–249.

35 Bahenská Marie: Ženský výrobní spolek český. In: Český lid 3, 2004, s. 253–271; táž: Spolupráce, nebo rivalita? Vztahy mezi ženskými spolky a jejich představitelkami ve 40.–70. letech 19. století. In: Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě v první polovině 19. století. Praha 2007, s. 43–45.

36 Verordnung des Handelsministeriums vom 3. April 1906, betreffend die Regelung der Dienstverhältnisse der Postoffizianten, Postaspiranten und Postgehilfen. In: Post- und Telegraphen Verordnungsblatt für das Verwaltungsgebiet des k. k. Handelsministeriums 39, 1906, s. 171–175; Memorandum. In: Nový poštovní obzor, č. 17/1906, s. 3–4; Poštovní oficianti a oficiantky. In: Nový poštovní obzor 24, 1906, s. 4–5.

oficiantkám zkrácení požitků v době nemoci z 12 na 6 měsíců a po další 3 měsíce srážku 25 % ze služného.³⁷

Neuběhl ani rok od doby, kdy bylo ženám umožněno pracovat u předlitavské poštovní správy jako podúřednice (expeditorky), a 13. března 1870 jim bylo přiznáno právo ucházet se o místa telegrafistek u neerárních poštovních úřadů kombinovaných s vedlejšími (podružnými) telegrafními stanicemi. Jinými slovy, dosavadní expeditorky, které si doplnily znalosti z telegrafie prostřednictvím zkoušky na příslušném telegrafním inspektorátu, mohly vedle poštovní vykonávat i telegrafní službu.³⁸ V českých zemích patřila k prvním takto zaškoleným ženám Elisabeth Steger z Hrušovan (něm. Grussbach, dnes Hrušovany nad Jevišovkou v okrese Znojmo), vdova po tamním poštovním expedientovi Josefu Stegerovi, která od března 1870 vykonávala jak funkci tamní expedientky, tak i telegrafistky.³⁹ Autentickou vzpomínky na průběh takové telegrafní zkoušky nám zanechala loučeňská poštovní aspirantka a později expeditorka Marie Dragounová, provdaná Komárková, která ji absolvovala na pražském ředitelství pošt a telegrafů patrně roku 1891.⁴⁰

To ale ještě neznamenalo zaměstnávání samostatných telegrafistek. K tomu došlo až prostřednictvím výnosu předlitavského ministerstva obchodu ze 17. srpna 1871, jímž byl učiněn pokus se zaměstnáváním svobodných žen a vdov u státní telegrafní služby ve Vídni. Přijímány byly uchazečky po dosažení 17 let věku, které se mohly prokázat občanskou bezúhonností, zdravým zrakem i sluchem a podrobily se jednak státní telegrafní zkoušce, jednak zkoušce z rychlého, správného a pěkného psaní. Samozřejmou podmínkou byla bezdětnost a dodržování celibátu. Ustanovení telegrafistkou bylo dočasné s šestinedělní výpovědní lhůtou pro obě strany.⁴¹

V českých zemích se první telegrafistkou stala Ludmila Bozděchová, která složila zkoušku z telegrafie 27. dubna 1871 a o rok později nastoupila službu.⁴²

37 40 let práce žen 15, 1912, s. 3–6; 16, 1912, s. 3–4.

38 Zulassung von Frauenspersonen zur Versehung des Telegraphendienstes bei den mit nicht ärarischen Postämtern combinirten Telegraphen-Nebenstationen. In: Post-Verordnungsblatt für das Verwaltungsgebiet des k. k. Handels-Ministeriums 13, 1870, s. 58.

39 První telegrafistku... In: Národní listy 10, č. 19 z 20. 1. 1870, s. 2.

40 SOKA Nymburk, fond prof. Karel Komárek, prov. k. 1, Paměti Marie Dragounové-Komárkové, s. 34–35. O Marii Dragounové-Komárkové podrobněji viz Kršková Veronika: Počátky poštovního úřadu Loučeň a rodina Dragounů očima pamětnice Marie Komárkové. In: Sborník Poštovního muzea 2020, s. 42–55.

41 Pechmanová, L.: K padesátileté činnosti, s. 152–159.

42 Ludmila Bozděchová viz příloha Životopisné medailony. O ní blíže viz NA, fond PŘ Praha II – EO, Ludmila Bozděchová; NA, fond ŘPT, kart. 1017, osobní spis Ludmila Bozděchová; Secká, Milena: Americký klub dam: krůček k ženské vzdělanosti. Praha 2012, s. 67; Naše veteránky. In: Poštovní obzor 10–12, 1922, s. 171–172; Gelnarová, Jitka – Součková, Ema (eds.): Vlastním hla-

Podobně na tom byla i její generační vrstevnice Antonie Miškovská, jež telegrafní službu zahájila 1. srpna 1872 a bez přerušení u ní vydržela až do 31. prosince 1913.⁴³ Příprava žen na telegrafní zkoušky brzy nabyla organizované podoby, když se v roce 1871 *Ženský výrobní spolek český v Praze*⁴⁴ pokusil otevřít odborný telegrafní kurz. Záměr kvůli nedostatečným zkušenostem sice ještě tentýž rok selhal, ale podobný kurz se od 1. ledna 1872 podařilo zahájit jeho německému protějšku – *Ženskému výrobnímu spolku (Frauenerwerbverein)*, do něhož bylo z původních 400 uchazeček na základě zkoušky přijato 64 posluchaček. Z nich pak 20 bylo ještě v témže roce umístěno v c. k. hlavní telegrafní stanici v Praze s odměnou 20 zlatých měsíčně při čtrnáctidenní výpovědní lhůtě.⁴⁵ Shodou okolností nastoupilo ve stejný den, tzn. onoho 1. ledna 1872, 40 mladých žen zkušební službu u státního telegrafu ve Vídni. V roce 1873 byly telegrafistky ustanoveny také v Českých Budějovicích, Liberci a Plzni.⁴⁶ Soukromé telegrafní kurzy existovaly až do roku 1897, kdy byly výnosem předlitavského ministerstva obchodu z 30. července téhož roku zrušeny a zřízeny kurzy státní, u nichž byla zavedena nejen zkouška z telegrafu, nýbrž i z poštovníctví.⁴⁷

Ačkoliv se ženy v telegrafní službě dobře uplatnily a brzy se staly v podstatě nenahraditelnými, jejich služné zdaleka nedosahovalo příjmů jejich kolegů.

-
- sem. Praha 2019, s. 32–35; Vznik ženské služby poštovní u nás. In: *Ženské listy* 5, 1895, s. 81–84; 40 let práce žen 15, 1912, s. 3–6; 16, 1912, s. 3–4; Za †Vojtou Náprstkem. In: *Poštovní obzor* 8, 1926, s. 127–128; Zprávy osobní a rodinné. Úmrtí. In: *Národní politika* 256 z 16. 9. 1924, s. 7; Krauss, Wilhelm: *Postalmanach* 1879. Wien 1879, s. 35; Forejt, Josef: *Poštovní almanach* na rok 1907. Praha 1907, s. 114. O Emanuelovi Bozděchovi viz Borovička, Michael – Kaše, Jiří – Kučera, Jan P. – Bělina, Pavel: *Velké dějiny země Koruny české*, sv. XIIa, 1860–1890. Praha – Litomyšl 2012, s. 701–702.
- 43 Antonie Miškovská viz přílohy Životopisné medailony. O ní blíže viz NA, fond PŘ Praha II – EO, Antonie Miškovská; NA, fond ŘPT, kart. 1044, osobní spis Antonie Miškovská; Naše veteránky, s. 171–172; V. V.: Mezinárodní den žen. Vzpomínka na první ženu-spojačku u nás. In: *Pošta PNS* 3, 1988, s. 33–34; Vyznamenání. In: *Nový poštovní obzor* 20, 1913, s. 5; Forejt, Josef: *Poštovní almanach* Království českého na rok 1907. Praha 1907, s. 8; Czuba, Franz: *Post- und Telegraphen-Status*. Wien 1912, s. 476.
- 44 *Ženský výrobní spolek český v Praze* byl založen 5. 7. 1871 s cílem provozovat školu zaměřenou na výuku praktických předmětů, která byla dosažitelná i pro dívky z chudých rodin, a založit poptavárnu (tj. zprostředkovatelnu) práce ženských zaměstnání. K tomu viz *Ženský výrobní spolek český v Praze*. In: Ottův slovník naučný, XXVII. díl. Praha 1908, s. 811–812; Bahenská M.: *Ženský výrobní spolek*, s. 253–271; táž: *Spolupráce, nebo rivalita?*, s. 43–45.
- 45 Ještě v roce 1872 bylo služné telegrafistek po dvouměsíční uspokojivé službě zvýšeno na 25 zlatých a ke konci téhož roku prodloužena výpovědní lhůta na 6 týdnů. V roce 1881 došlo ke zvýšení služného na 30–45 zlatých. K tomu viz 40 let práce žen 15, 1912, s. 3–6; 16, 1912, s. 3–4.
- 46 Lenderová, M. – Kopiczková, B. – Burešová, J. – Maur, E. (eds.): *Žena v českých zemích*, s. 423; *Vznik ženské služby*, s. 81–84.
- 47 Bahenská M.: *Ženský výrobní spolek*, s. 253–271; Táž: *Spolupráce, nebo rivalita?*, s. 43–45.

Díky iniciativě hraběte Victora Wimpffena⁴⁸ disponovaly od roku 1875 alespoň penzijním fondem s názvem *Zaopatřovací spolek rakouských telegrafistek* (*Versorgungsverein österreichischer Telegrafistinnen*), jemuž jeho zakladatel věnoval základní kapitál 10 000 zlatých a až do své smrti mu předsedal. Členkami spolku se mohly stát nejen telegrafistky pracující ve státní službě, ale i v soukromých společnostech.⁴⁹ Každá z nich platila 1 zlatý měsíčně, aby měla po deseti letech nárok na výslužné 90 zlatých ročně. Až do 1. března 1893, kdy byl penzijní fond převeden do *Penzijního spolku venkovských poštovních zřízenců*, šlo o jediné starobní zaopatření předlitavských telegrafistek.⁵⁰

Na samém počátku 80. let 19. století se ženám otevřela další pracovní příležitost v podobě telefonní služby, která se však v některých záležitostech lišila od té telegrafní. Nešlo již o průkopnickou činnost v nejširším smyslu ženského zaměstnávání, ale přesto si ženy i v tomto progresivním a rychle se rozvíjejícím komunikačním odvětví musely svá práva dost namáhavě prosadit. Telefonní službu vykonávaly od jejich předlitavských počátků v roce 1881 v rámci soukromých společností, které byly o jedenáct let později zestátněny.⁵¹ Profese telefonistky

48 Victor hrabě Wimpffen (*24. 7. 1834 Hietzing u Vídně – †22. 5. 1897 Battaglia u Padovy), korvetní kapitán a od roku 1876 c. k. dvorní rada a generální inspektor rakouského státního telegrafu na předlitavském ministerstvu obchodu. O něm viz https://de.wikisource.org/wiki/BL-K%C3%96:Wimpffen,_Victor_Graf [21. 6. 2021].

49 Genser, Sonia: Von Klingelfeen, Blitzmädels und dem Fräulein vom Amt. Die Geschichte der ersten Frauen im österreichischen Telefon- und Telegrafwesen 1869 bis 1914. Mieders 2003. Disertační práce. Leopold-Franzens-Universität Innsbruck, Geisteswissenschaftliche Fakultät, s. 130. Za upozornění na skutečnosti, které se vztahují k pozn. č. 45 a 48–51, děkuji Martinu Jahodovi z Poštovního muzea.

50 Bahenská M.: Ženský výrobní spolek, s. 253–271; táž: Spolupráce, nebo rivalita?, s. 43–45.

51 K provozování telefonu v Předlitavsku bylo zapotřebí získat příslušnou koncesi, jejíž udělování bylo v kompetenci vídeňského ministerstva obchodu. Koncesní řízení vycházelo z výnosu rakouské vlády z roku 1880, kterým byl telefon prohlášen za státní výhradu ve smyslu zákona o telegrafech z roku 1847. Zavádění telefonu se tedy zpočátku prosazovalo – na rozdíl od telegrafu – pouze prostřednictvím soukromých osob a společností. V českých zemích bylo telefonní zařízení zavedeno nejdříve mezi dolem Richard Hartmann v Ledvicích a duchovským nádražím 10. 4. 1881 a ještě v téže roce byla udělena koncese *Pražskému podnikatelství pro telefony*, které zahájilo provoz 11. 8. 1882. V roce 1887 bylo soukromým společnostem svěřeno telefonické přijímání a doručování telegramů. Zároveň bylo uvedeno do provozu několik příhraničních soukromých linek do Pruska, Saska a Bavorska. K důležité události došlo v roce 1889, kdy byla Praha spojena s Vídní přímým dvoudrátovým vedením. Souběžně docházelo i k dalšímu kvalitativnímu a kvantitativnímu zdokonalování. Zásadní změna v provozování telefonu byla provedena zákonem o zestátnění městských telefonních sítí z 29. 12. 1892, jehož prostřednictvím se pod správu poštovních a telegrafních ředitelství dostala telefonní síť deseti klíčových měst monarchie, mezi nimi také Prahy, Plzně, Liberce a Brna. K tomu podrobněji Špiritová, Alexandra: Vývoj správy spojů v českých zemích 1870–1930. In: K dějinám poštovníctví v Čechách 1722–1918 (1930). Praha 2007, s. 89–98.

(*Telefonistin*), telefonní manipulantky (*Telefonmanipulantin*) neboli spojovatelky (*Vermittlungsbeamtin*) byla náročná v tom smyslu, že během svého jednotvárného a vyčerpávajícího zaměstnání musela vyřídit i 210 hovorů denně.⁵² Také fyzický komfort nebyl būhvījáký, protože pracoviště spojovatelek byla v některých případech pouze 60 cm široká. Obsluha telefonních přepojovačů se navíc nesměly obcerstvovat, pití bylo povoleno pouze v době silného provozu. Na některých pracovištích ale telefonistky přesto jedly a někdy dokonce i kouřily.⁵³ Telefonní sály každopádně neměly vyhovující ovzduší kvůli nedostatečné ventilaci.⁵⁴ Manipulantky sice nebyly tolik vystaveny despektu ze strany mužských kolegů, jejichž počet byl mezi nimi zanedbatelný, na druhou stranu někteří volající, zvláště muži, se chovali neurvale, což telefonistky rozladovalo a v ojedinělých případech končilo jejich nervovým zhroucením.⁵⁵

Na základě výnosu předlitavského ministerstva obchodu z 28. července 1898 vystupovaly telegrafistky i telefonistky pod jednotným označením telegrafní a telefonní manipulantky (*Post-, Telegraf- und Telefonmanipulantinnen*). Níže pak stály už jen čekatelky (*Anwärterinnen*), aspirantky (*Aspirantinnen*) neboli akcesistky (*Akcesistinnen*), jak byly různými výrazy označovány kandidátky na úřednická místa.⁵⁶ Nařízení ministerstva obchodu z 31. července 1898 vymezilo jejich služební poměr u erárních poštovních a telegrafních úřadů (státních telegrafních ústředí), což především znamenalo, že po uplynutí tříleté uspokojivé služby jim byla přiznána tzv. definitivita. Pokud se však provdaly, byl jim služební poměr rozváán. Každoročně měly nárok na čtrnáctidenní dovolenou a zároveň obdržely

52 Genser, Sonia: Von Klingelfeen, s. 181.

53 Tamtéž, s. 173–174.

54 Tamtéž, s. 166.

55 Tamtéž, s. 180, 191. Hrubostí vůči telefonistkám se někteří klienti přirozeně nedopouštěli pouze v Rakousko-Uhersku, nýbrž i v Československu. K tomu srv. Uznání kolegyňin v telefonu. In: Poštovní obzor 2, 1922, s. 25; Slečny z centrál. In: Poštovní obzor 24, 1934, s. 386–387.

56 Na větších poštovních úřadech býval určitý počet aspirantů, označovaných také jako čekatelé nebo akcesisté. Šlo o uchazeče na místa oficiantů, kteří složili příslušnou písemnou a ústní zkoušku. Písemná část obnášela zpracování jednoduchého tématu z výkonné služby, ústní se skládala z předpisů dopravních, účetních a pokladních, dále ze znalostí základů dopravní geografie, stejně jako ze znalostí telegrafních a telefonních předpisů. Aspiranti mohli být v případě potřeby povoláni do služby k erárním či neerárním (tzv. třídním) úřadům. Zpravidla se tak dělo při velkém návalu práce, nemoci či suspendování poštmistra nebo jiného úředníka. Zaměstnání mohli být také jako náhradníci na uprázdněném systematizovaném místě úředníka nebo expedienta až do doby jeho obsazení. Po dobu skutečné služby dostávali denní plat a mohli být bez výpovědi propuštěni. V případě, že šlo o ženy a provdaly se, ztratily nárok na místo. Počet aspirantů byl určen zvlášť pro každou korunní zemi. Uniforma jim nebyla předepsána. K tomu viz Heinzel, J. M.: Oesterreichisches Posthandbuch, s. 87–88; Poštovní aspirant. In: Poštovní obzor 4, 1904, s. 2–3; Kramář, Jan: Monografie československých, s. 68–69.

výsadu tzv. „nemocenského roku“, což znamenalo, že v případě onemocnění mohly požadovat plné služné po dobu dvanácti měsíců.⁵⁷ Nadto bylo manipulantkám od 1. září téhož roku zvýšeno služné, které mohlo po dvaceti letech služby dosáhnout maximálně 50 zlatých měsíčně, tj. 600 zlatých ročně. Jejich penze činila po deseti-leté službě 225 zlatých a po dvacetileté 400 zlatých.⁵⁸ Další nařízení předlitavského ministerstva obchodu z 28. července 1900 stanovilo zvýšení mezd u poštovních a telegrafních manipulantek vždy po čtyřech letech strávených v určitém stupni o 10 K, takže nejvyšší plat, dosažitelný za třicet pět let služby, činil 150 K měsíčně, resp. 1800 K ročně.⁵⁹

Důležitý prvek ženské emancipace představovala nejen v prostředí předlitavské poštovní správy spolková činnost. Poštmistryně a expedientky z českých zemí byly sice již od roku 1872 členkami českého a moravsko-slezského spolku c. k. poštmistrů⁶⁰, ale jejich činnost tam byla dlouho nevýrazná bez jakýchkoliv vůdčích ambicí. V tomto směru to však nebylo překvapivé, protože šlo o organizace tradičně mužské, kde si ženy zpočátku hledaly své místo dost obtížně. Dílčí úspěch zaznamenaly až roku 1902, kdy byla Herma Hemerová, tehdy poštovní expedientka v Kovářově (dnes okr. Písek), zvolena jako první žena členkou výboru *Spolku c. k. poštmistrů v Království českém*.⁶¹ Emancipace poštovních úřednic na

57 Poštovní a telegrafní úřednice. In: Ženská revue, listopad 1907, s. 35–37.

58 Die Regelung des Dienstverhältnisses der bei den Aerarial-Post- und Telegraphen-Aemtern (Staats-Telephocentralen) in Verwendung stehenden weiblichen Arbeitskräfte. In: Zeitschrift für Post und Telegraphie 24, 1898, s. 186; Die Regelung des Dienstverhältnisses der weiblichen Arbeitskräfte bei der Post- und Telegraphen-Anstalt. In: Zeitschrift für Post und Telegraphie 25, 1898, s. 193.

59 Verordnung, betreffend die Regelung des Dienstverhältnisses der bei den Ärarial-Post- und Telegraphen-Ämtern (Staats-Telephoncentralen) in Verwendung stehenden weiblichen Arbeitskräfte. In: Post- und Telegraphen Verordnungsblatt für das Verwaltungsgebiet des k. k. Handelsministeriums 79, 1898, s. 439–441; Martínek, M.: Pošty a jejich úředníci, s. 129–140.

60 *Spolek c. k. poštmistrů v Království českém* vznikl na ustavující schůzi 29. 1. 1872 v Praze a měl cca 200 zakládajících členů. *Spolek c. k. poštmistrů moravsko-slezských* byl založen 11. 2. 1872 v Brně a jeho ustavující schůze se zúčastnilo rovněž cca 200 členů. Členkami obou zemských spolků, které sdružovaly Čechy i Němce, se od počátku mohly stát také poštmistryně a expedientky, pro něž představovaly důležitou platformu ženské emancipace. K tomu viz Bergmann, Hugo: Do roku jubilejního. In: Poštovní obzor, č. 1, 1922, s. 1–2; Nehera, Josef: Dějiny spolku moravsko-slezských poštmistrů. In: Poštovní obzor, č. 10–12, 1922, s. 147–149; Všichni za jednoho, jeden za všechny. 1862–1872–1932. In: Poštovní obzor, č. 6, 1932, s. 85–87.

61 Hermína Hemerová neboli Hermine Hemmer viz příloha Životopisné medailony. O ní blíže viz Jandová, M.: Vznik organizačního hnutí ženy ve spolku poštmistrů. In: Poštovní obzor 10–12, 1922, s. 166–167; Souchová, Klára: Za vzorem a příkladem. In: Poštovní obzor 10–12, 1922, s. 168–169; Kolegyně Hemerová šedesátníci. In: Poštovní obzor 3, 1928, s. 33–34; B. Š.: Za Hermou Hemerovou. In: Poštovní obzor 16, 1936, s. 267; Czuba, Franz: Post- und Telegraphen-Status. Wien 1912, s. 378; NA, fond RPT, kart. 1028, osobní spis Hermine Hemmer.

poli spolkové činnosti se tak konečně rozběhla, což se naplno projevilo v březnu téhož roku, kdy se v Praze konala první schůze poštmistryň (dobově „poštmistrových“) a expedientek, na níž bylo ustanoveno *Soukromé sdružení poštmistrových a expedientek*. Již o dva roky dříve, 14. října 1900, se v hlavním městě Království českého uskutečnil první sjezd poštovních a telegrafních manipulantek (od dubna 1906 označovaných jako oficiantky) následovaný ustavující schůzí *Spolku c. k. poštovních a telegrafních manipulantek pro Čechy, Moravu a Slezsko se sídlem v Praze*.⁶² Tato první ženská poštovní organizace v Předlitavsku si za svou předsedkyni zvolila Marii Benešovou⁶³, poštovní manipulantku v Praze, kterou ve vedení spolku doplňovaly místopředsedkyně Olga Hanischová, tajemnice Matylda Marešová⁶⁴, pokladní Eliška Jelínková a pět členek výboru. Roku 1906 došlo v souladu s novým ministerským nařízením z 3. dubna téhož roku⁶⁵ k přejmenování spolku, v jehož názvu bylo slovo *manipulantek* změněno na *oficiantek*. Následně, 27. října 1907, byl ustanoven brněnský odbor spolku, jehož jednatelkou se stala poštovní oficiantka Angela Tarischová.⁶⁶

62 Spolek byl od počátku česko-německý a jednacími řeči byly tudíž oba hlavní zemské jazyky. Při svém ustanovení měl 670 členek a v lednu 1908 již 754 členek, což byla necelá polovina z 1850 oficiantek působících tehdy v českých zemích. Teprve roku 1906 byl ve Vídni založen *Říšský spolek poštovních oficiantek, aspirantek, poštmistryň a expedientek*, jehož předsedkyní se stala tamní poštovní oficiantka Johanna Schrade. V roce 1912 bylo v Předlitavsku cca 6 600 oficiantek. K tomu srv. Pořadník poštovních úředníků v Království českém na rok 1908. Vydal Spolek c. k. poštovních úředníků v Království českém. Praha 1908, s. 105; Žena ve vývoji hospodářském. In: Ženská revue, únor a březen 1912, s. 62.

63 Marie Benešová viz příloha Životopisné medailony. O ní blíže viz Ž. H.: Za kolegyní Marii Benešovou. In: Poštovní obzor 6, 1932, s. 97; NA, fond PŘ Praha II – EO, Marie Benešová; NA, fond ŘPT, kart. 1015, osobní spis Marie Benešová.

64 Matylda Marešová viz příloha Životopisné medailony. O ní blíže viz Za kolegyní Matyldou Marešovou. In: Poštovní obzor 14, 1936, s. 242; NA, fond ŘPT, kart. 1043, osobní spis Matylda Marešová.

65 Nařízení předlitavského ministerstva obchodu přejmenovalo poštovní pomocné úředníky na oficianty (*Postoffizianten*), resp. oficiantky (*Postoffiziantinnen*). Oficiantkám byl zároveň zvýšen plat odpovídá na počtu obyvatel v tom kterém služebním okrese. Zatímco oficiantky sloužící v I. okrese zahrnujícím hlavní zemská města s nejvyšším počtem obyvatel dostávaly plat 960 K, oficiantky sloužící ve IV. okrese, tedy s nejnižším počtem obyvatel, pouze 800 K. Jejich služební doba byla rozdělena do 11. služebních tříd, v nichž postup z 11. do 10. třídy nastával po dvou letech, z 10. do 9. po třech a konečně z 8. až do 1. třídy vždy po čtyřech letech. Kromě finančního přilepšení přinesla tato úprava oficiantkám zkrácení požitků v době nemoci z 1 roku na 6 měsíců a po další 3 měsíce sražku 25% ze služného. K tomu viz Pechmanová, Ludmila: První organizace žen samostatně výdělečně činných. In: Poštovní obzor 10–12, 1922, s. 164–166.

66 Dne 29. 3. 1914 však došlo k rozkolu, když se oficiantky německé národnosti moravsko-slezské skupiny spolku vedené A. Tarischovou, rozhodly na VII. valné hromadě spolku vystoupit z řad spolkových členek na protest proti vstupu spolku do *České poštovní unie*, zastřešující organizace pěti poštovních spolků v českých zemích. K tomu viz Žena ve vývoji, s. 62.

Až do roku 1869, kdy předlitavská poštovní správa umožnila ženám z pošt-mistrovy domácnosti uplatnění v roli expeditorek, bylo zastoupení žen nepatrné a omezovalo se v podstatě pouze na vdovy po poštmistrech. Důsledkem všestranných společenských změn včetně liberalizace pracovního trhu však v následujících několika málo letech stoupl jejich množství o stovky a koncem století dokonce o tisíce.⁶⁷ Těsně před vypuknutím první světové války zaměstnával poštovní ústav (*Postanstalt*) cca 19 000 žen, což v poměru k cca 56 000 mužů představovalo nezanedbatelné množství.⁶⁸ Ozbrojený konflikt spojený s odchodem mužů na frontu⁶⁹ počet žen v poštovní službě ještě zvýšil, i když příslušníci „silného pohlaví“ si stále udržovali výraznou kvantitativní převahu a výsadní postavení. Obzvláště to platilo o středních, vyšších a nejvyšších řídicích funkcích, které vyžadovaly minimálně maturitu, často i vysokoškolské vzdělání. V nich ženy muže zásadně nenahrazovaly.⁷⁰ U některých zřízenecích a nižších úřednických profesí tomu bylo ovšem jinak. Tak v červenci 1915 přinesl tisk zprávu o dceři jakéhosi měšťana ve štyrském městěčku Mürzzuschlag, která nastoupila službu u tamního podnikatele poštovních jízd (*Fuhrunternehmer*) jako kočí kvůli nedostatku mužských zájemců.⁷¹ Počátkem listopadu 1915 se ženy poprvé objevily coby výběrčí poštovních schránek (*Briefkastenaufheberinnen*) ve Vídni⁷² a ještě před polovinou následujícího roku začaly vybírat schránky také v českých zemích.⁷³ Zhruba ve stejnou dobu byly ženy nasazeny jako listovní a peněžní doručovatelky u rakousko-uherské vojenské pošty (*Militärpost*) v bosenském Sarajevu, kvůli čemuž musely složit vojenskou

67 Die Frauen im österreichischen Staatsdienste. In: Archiv für Post und Telegraphie 13, 1903, s. 409–414; 14, 1903, s. 427–436.

68 Uvedená čísla dokládají, že k masové feminizaci pošty docházelo již před vypuknutím I. sv. války. Ta pak tento dlouhodobý trend pouze urychlila, i když vzhledem k zastoupení žen v jednotlivých profesních skupinách značně nerovnoměrně. K tomu viz Statistik des österreichischen Post- und Telegraphenwesens im Jahre 1914. K. k. Handelsministerium, Wien 1916.

69 V září 1915 bylo mobilizováno již cca 19 000 zaměstnanců předlitavské poštovní správy, což představovalo zhruba 1/3 mužského personálu. Část z nich sloužila u c. a k. polní pošty, ale většina byla odvedena k různým druhům bojových jednotek. Potřeba ženské pracovní síly byla tudíž více než nezbytná. K tomu srv. Účast rakouského pošt. personálu na světové válce. In: Nový poštovní obzor, č. 14/1915, s. 7; Kramář, Jan – Kavka, Tomáš – Jahoda, Martin: Pošta za Velké války. Praha 2014, s. 56–67.

70 Lenderová, M. – Kopiczková, B. – Burešová, J. – Maur, E. (eds.): Žena v českých zemích, s. 426.

71 První ženský pošt. vozka. In: Nový poštovní obzor 11, 1915, s. 7.

72 Pomocné ženské síly u pošty. In: Nový poštovní obzor 9, 1915, s. 7; Ženy v poštovní službě. In: Zájmy poštovního a telegrafního zřízení 11, 1915, s. 7.

73 Ženy ve službě poštovní. In: Národní politika, č. 167 z 18. 6. 1916, s. 5; Kramář, J. – Kavka, T. – Jahoda, M.: Pošta za Velké války, s. 141; Čtvrtník, Pavel: Pozoruhodné výročí práce čs. žen v poštovních službách. In: Pošta PNS 2, 1972, s. 3–4 obálky.

přísahu.⁷⁴ Stejně důvody, totiž palčivý nedostatek mužských pracovních sil, přiměl předlitavskou poštovní správu, aby opětovně přijímala vdané úřednice a následně přistoupila i k normativnímu zmírnění celibátu.⁷⁵ K tomu došlo nařízením z ledna 1918, které se však týkalo pouze stálých oficiantek a aspirantek. Podmínky k uzavření sňatku však byly jen pro málokterou úřednici příznivé, protože stanovily dosažení věku 24 let, minimálně 5 odsloužených let, notářsky ověřené prohlášení ženicha, že je srozuměn se setrváním manželky ve službě za stávajících podmínek, souhlas žadatelky se změnou nevýpovědního služebního poměru ve výpovědní a konečně úřední potvrzení, že její nastávající je zachovalý a má zajištěný příjem.⁷⁶

V souvislosti s masovým nahrazováním mužů ženami během první světové války je možno vysledovat ještě jeden důležitý jev. Zatímco před válkou se ozývaly nikoliv ojedinělé hlasy proti zaměstnávání žen u poštovní správy⁷⁷, po jejím vypuknutí – alespoň pokud šlo o poštovní periodický tisk – utichly a ženám byly nově svěřovány funkce, které do té doby obsazovali výhradně muži.⁷⁸ Za jejich vzorné plnění byly v četných případech dokonce vyznamenávány, což je ale třeba chápat také v kontextu válečného nasazení a státní propagandy, která vytvářela

74 Ženy ve službách pod vojenskou přísahou. In: Nový poštovní obzor 5, 1916, s. 7; Ženské síly k vojenským poštovním úřadům v Bosně a Hercegovině. In: Nový poštovní obzor 17, 1916, s. 6.

75 Předlitavská poštovní správa ukládala celibát pouze ženám ve zřízeneckých (sluhovských) a nižších úřednických funkcích, u nichž byl zdůvodňován obtížemi spojenými s čerpáním mateřské dovolené a výlohami za náhradní zaměstnance, které by přitom vznikly. Poštmistřyně a expedientky se – na rozdíl od ostatních státních úřednic a učitelek – vdávat mohly, což bylo patrně způsobeno tím, že většina přednostek poštovních služeben sloužila jako expedientky, tzn. neerární poštovní úřednice, bez přímého vztahu ke státní poštovní správě. K tomu viz Celibát státních úřednic. In: Nový poštovní obzor 5, 1916, s. 3–4; Ženská otázka po válce. In: Nový poštovní obzor 8, 1916, s. 4–5; Svaz rakouských ženských spolků... In: Nový poštovní obzor 8, 1916, s. 5; V ženském časopise... In: Nový poštovní obzor 8, 1916, s. 5–6; Jandová, M.: Vznik organizačního hnutí, s. 166–167; táž: Ženám. In: Poštovní obzor 3, 1924, s. 37–38; Pechmanová, L.: První organisace žen, s. 164–166; Tošnerová, Patricia: Celibátní zákon proti ženám. In: Pošta PNS 3, 1976, s. 8.

76 Z říšské rady. In: Nový poštovní obzor 17, 1917, s. 3; Poštovní úřednice smějí se vdávati. In: Nový poštovní obzor 21, 1917, s. 7; O zrušení celibátu pošt. úřednic. In: Ženské poštovní listy 1, 1918, s. 5–6; Zrušení celibátu poštovních oficiantek. In: Nový poštovní obzor 1, 1918, s. 6; A. B: Ještě o zrušení celibátu. In: Ženské poštovní listy 3, 1918, s. 29–30; K diskusi o zrušení celibátu poštovních úřednic. In: Ženské poštovní listy 5, 1918, s. 58–59.

77 K tomu např.: Veteráni při poště. In: Nové poštovní listy 21, 1904, s. 163–164; Jdi do kláštera, Ofelie! In: Zájmy poštovního a telegrafního zřízení 6, 1911, s. 4; Harém u c. k. pošt. a telegr. ředitelství. In: Nový poštovní obzor 3, 1912, s. 11. V roce 1912 byl vydán román O. Orlické (pseudonym nezjištěného autora) s názvem *Románky z pošty*, který negativně hodnotí zaměstnávání poštovních úřednic. K tomu viz „Románky z pošty“. In: Nový poštovní obzor 3, 1912, s. 6.

78 Ženská otázka a války. In: Nový poštovní obzor 20, 1914, s. 20.

příkladné vzory pro obyvatelstvo, od něhož byly vyžadovány mimořádné oběti.⁷⁹ Válka každopádně potvrdila stanoviska zastánců femininní emancipace, že ženy v poštovní službě jsou plnohodnotnými protějšky svým kolegům a mohou je ve většině profesí bez potíží nahradit. Toto důležité a v praxi ověřené zjištění dodávalo nový elán nejen dlouhodobým zastáncům zaměstnávání žen, ale i ženám samotným, což se odrazilo v jejich vzrůstajícím sebevědomí. Není tak náhodou, že se koncem války ozývaly čím dál tím silnější hlasy po skutečném zrovnoprávnění žen v poštovní službě.⁸⁰

Vznikem Československa se úsilí ženského emancipačního i národního hnutí po formální stránce naplnilo.⁸¹ Nový stát totiž slíbil ženám rovnoprávnost s muži, což v první řadě znamenalo, že příslušnice „slabšího pohlaví“ získaly volební právo.⁸² Pokud šlo o poštovní službu, byl 10. dubna 1919 schválen zákon č. 203 Sb. z. a n., který zrovnoprávňoval ženy s muži také v této oblasti.⁸³ To ostatně v obecné rovině potvrdila i československá ústava z roku 1920, která v § 106 uváděla, že *výsady pohlaví, stavu a povolání se neuznávají*.⁸⁴ Zaměstnávání žen měl dále upravit zákon o jejich poměru ve státní (tedy i poštovní) službě, jehož vládní osnova vznikla již v roce

79 K tomu např. viz Vyznamenané pošt. úřednice za udatnost. In: Nový poštovní obzor 18, 1914, s. 5; Vyznamenaná c. k. poštmistrová. In: Nový poštovní obzor 19, 1914, s. 6; Vyznamenané pošt. oficiantky. In: Nový poštovní obzor 4, 1915, s. 6.

80 Slovo k zrovnoprávnění ženy v poštovní službě. In: Nový poštovní obzor 13, 1918, s. 97–99; 14, 1918, s. 105–106; 15, 1918, s. 114–115; 16, 1918, s. 121–123.

81 *Ženské poštovní listy*, měsíčník redigovaný poštovní oficiantkou Ludmilou Pechmanovou, přivítal vyhlášení samostatnosti exaltovaným úvodníkem *Pozdrav osvobozené vlasti*. In: *Ženské poštovní listy* 6, 1918, s. 61.

82 Volební právo žen bylo poprvé zakotveno v zákoně č. 75 Sb. z. a n. z 31. 1. 1919, kterým se vydává řád volení v obcích republiky československé. K tomu srv. Sbírka zákonů a nařízení státu československého, částka XVI. z 18. 2. 1919. s. 77.

83 Zákon ze dne 10. dubna 1919, jenž se týče převzetí pošt mistrů, poštovních oficiantů, poštovních expedientů se zkouškou oficiantskou a telegrafních adjunktů (aspirantů) do stavu státních úředníků zařazených do hodnostních tříd. In: Sbírka zákonů a nařízení státu československého, roč. 1919, částka XL. z 18. 4. 1919, s. 271. K tomu též viz U cíle? In: Nový poštovní obzor, č. 16, 1919, s. 160. Tímto zákonem přestal existovat stav poštovních aspirantek, oficiantek a adjunktek, které nově vytvořily se svými mužskými kolegy společný stav dopravního úřednictva poštovní skupiny D se stejnými povinnostmi, právy, platy a vedlejšími příjmy, a v důsledku toho i se společnými platovými, služebními, sociálními a společenskými zájmy. V praxi to znamenalo, že některé profesní spolky zanikly (např. *Spolek c. k. poštovních oficiantek pro Čechy, Moravu a Slezsko*), zatímco jiné naopak vznikly (např. *Spolek československých poštovních úřednic*). K tomu viz Všem členkám Spolku bývalých poštovních oficiantek pro Čechy, Moravu a Slezsko. In: Nový poštovní obzor 14, 1919, s. 138; Poštovním úřednicím v Československé republice! In: Nový poštovní obzor 15, 1919, s. 137–138.

84 Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky. In: Sbírka zákonů a nařízení státu československého, částka XXVI. z 6. 3. 1920. s. 255.

1920, ale za tehdejších poměrů nebyl průchodný. Novou, tentokrát sněmovní verzi, předložili 30. března 1922 poslanci v čele s Ludmilou Pechmanovou-Klosovou⁸⁵ z Československé strany (národně) socialistické.⁸⁶ Ani tento návrh nebyl schválen, ale vyústil v předložení nové vládní verze, která byla nakonec přijata v podobě zákona č. 394 Sb. z. a n. z 20. prosince 1922 *o služebních, odpočivných a zaopatřovacích požitcích civilních i vojenských státních zaměstnanců a zaměstnanců v podnicích, ústavech a fondech státních a státem spravovaných*.⁸⁷

Zákonná opatření i další právní normy, formálně ukotvující rovnoprávnost žen s muži, však vždy a za všech okolností ještě neznamenaly rovnost skutečnou a v praxi naplňovanou. Právě naopak. Ženy v poštovní službě nebyly vnímány zcela samozřejmě ani v nových státoprávních poměrech a musely si své křehké a v mnoha směrech nesamozřejmě postavení trvale obhajovat. Svědčí o tom četné – nezřídka dost emocionálně zabarvené a dokonce i „sebemrskáčské“ články – uveřejňované zejména poštovními úřednicemi ve spolkových tiskovinách, z nichž jsou patrné přetrvávající obavy ze ztráty těžce nabytých práv. Týkaly se jak samotného výkonu služby, který byl ze strany veřejnosti – a především jejich kolegů – bedlivě sledován, tak i chování, oblékání, absence pro nemoc, rodinných a mateřských záležitostí, spolkových aktivit apod.⁸⁸ Odhlédneme-li od těchto dílčích témat „ženské otázky“, která často poskytovala záminky odpůrcům zaměstnávání žen k opakovaným výpadům⁸⁹, přetrásala se v meziválečném období stále jedna a táž stěžejní záležitost – totiž, zda mají být ženy přítomny ve státní (poštovní) službě a pokud ano, tak za jakých podmínek. V tomto ohledu je zajímavý výsledek ankety, kte-

85 Ludmila Pechmanová-Klosová viz příloha Životopisné medailony. O ní blíže viz NA, fond PŘ Praha II – EO, Ludmila Pechmanová; NA, fond Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv, sign. Ludmila Pechmanová; Musilová, Dana: Z ženského pohledu. Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918–1939. Hradec Králové 2009, s. 108–109; Mašek, Petr: Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Od Bílé hory do současnosti. Díl II, N-Ž. Praha 2010, s. 65–66, heslo Pechmann.

86 Návrh zákona na úpravu poměrů žen ve státní službě. In: Poštovní obzor 6, 1922, s. 86; Úprava poměrů žen ve státní službě. In: Poštovní obzor 19, 1922, s. 295.

87 Vyrovnání na 50%. In: Poštovní obzor 1, 1923, s. 1–7.

88 Provolání. In: Nový poštovní obzor 15, 1919, s. 150–151; Ta naše ženská otázka. In: Nový poštovní obzor 2, 1920, s. 44–46; 5, 1920, s. 80–82; 7, 1920, s. 106–107; Paušální odsouzení provdaných žen. In: Poštovní obzor 22, 1924, s. 289; Chlebečková, Marie: Ženy a naše organizace. In: Poštovní obzor 1–2, 1925, s. 21; Ženy, čtěte a přemýšlejte! In: Poštovní obzor 8, 1933, s. 116; Není vina jen u vdáných žen. In: Poštovní obzor 10–11, 1932, s. 181.

89 Vítanými záminkami se stávaly zprávy, které informovaly o vážném porušení služebních předpisů nebo zločinu jako tomu bylo v případě brněnské poštovní akcesistky Štěpánky Riedlové, která byla v lednu 1928 obviněna ze zpronevěry cca 700 tisíc korun. K tomu viz Zpronevěra, nad níž se dlužno zamyslet. In: Poštovní obzor 3, 1926, s. 42. Nechyběly však ani výtky obecného rázu. K tomu viz Vratte ženu jejímu poslání!... In: Poštovní obzor 20, 1927, s. 310–322.

rou počátkem roku 1924 provedla československá poštovní správa mezi přednosty erárních poštovních úřadů. Z ní jednoznačně vyplynulo, že většina přednostů nesouhlasila se zaměstnáváním vdaných úřednic, i když současně někteří přiznávali, že manželství a mateřství nemělo nepříznivý vliv na výkon jejich služby.⁹⁰ Nebyla jistě náhoda, že se průzkum uskutečnil právě v době, kdy meziresortní komise připravovala vládní osnovu zákona upravujícího služební poměry provdaných žen ve státní službě včetně možnosti znovuzavedení celibátu, proti němuž se vzedmuly relativně rozsáhlé protesty vyvolané únikem citlivých informací na veřejnost.⁹¹ Téma rovnoprávnosti žen a znovuzavedení celibátního zákona se ostatně probíralo v poštovním a nepoštovním tisku i ve druhé polovině 20. let⁹². Velkým zastáncem a bojovníkem za práva žen byl nejen tehdy, ale i v dalších letech Hugo Bergmann, poštovník a starosta Brandýsa nad Labem, poslanec Národního shromáždění za *Československou stranu národně socialistickou* a předseda *Ústřední organizace poštovního úřednictva dopravního pro Republiku československou v Praze*.⁹³ Na oplátku ho ženy neváhaly veřejně podporovat i ve volebním klání, což nepochybně nemálo přispělo k jeho opakovanému zvolení.⁹⁴

Na zaměstnávání žen se lze podívat také pohledem zastávaných profesí a funkcí. Zjistíme pak, že s příchodem nových státoprávních poměrů se i přes deklarovanou rovnoprávnost mnoho nezměnilo. Ženy do některých poštovních činností a pracovních pozic pronikly málo nebo téměř vůbec. V meziválečném období se tak nadále uplatňovaly především jako asistentky, přepážkové pracovnice, telegrafistky, telefonistky⁹⁵, spojovatelky, účetní, nižší úřednice a přednost-

90 Jarmila: Jak se osvědčují vdané úřednice a jaký vliv má manželství a mateřství na výkon služby a na okolí. In: *Poštovní obzor* 8, 1924, s. 101–102.

91 Jandová, M.: Otázka vdaných poštovních úřednic ve světle pravdy. In: *Poštovní obzor* 12, 1924, s. 165–166; Chlebečková, Marie: Naším ženám! In: *Poštovní obzor* 12, 1924, s. 169; Protestní schůze žen. In: *Poštovní obzor* 13, 1924, s. 173–174; Celibátní zákon. In: *Poštovní obzor* 21, 1924, s. 273.

92 Bergmann, Hugo: Odražený nápor proti rovnoprávnosti žen veřejných zaměstnankyň a učitelék. In: *Poštovní obzor* 18, 1926, s. 258–259; Vdané ženy ve státní službě. In: *Poštovní obzor* 7, 1928, s. 83.

93 Hugo Bergmann viz příloha Životopisné medailony. O něm blíže viz Hugo Bergmann. In: *Poštovní obzor* 16, 1930, s. 269–272; Koťátko, Josef: Hugo Bergmann a dvacet let jeho práce. In: *Poštovní obzor* 10–12, 1922, s. 135–140; Beštová, Tereza: Hugo Bergman, poštovník, starosta, politik. Diplomová práce, Pedagogická fakulta UK. Praha 2009; NA, fond PŘ Praha II - EO, Hugo Bergmann.

94 E. J.: Ženám vážné slovo ve vážné chvíli! In: *Poštovní obzor* 10, 1935, s. 159; Táboříková, Jana: Naším ženám. 19. května, den velikého rozhodnutí. In: *Poštovní obzor* 10, 1935, s. 169.

95 V dubnu 1932 se Antonie Bernardová, Anna Čapková a Ludmila Řípová z pražské telegrafní ústředny staly prvními ženami, které úspěšně absolvovaly kurz pro poštovní radiotelefonistky. K tomu viz První ženy poštovními radiotelefonistkami. In: *Poštovní obzor* 8, 1932, s. 139.

ky (expedientky) menších poštovních úřadů na venkově.⁹⁶ Těch posledně jmenovaných ale již od konce první poloviny 20. let ubývalo, což bylo způsobeno návratem k normálním poměrům poté, co ženy dočasně nastoupily za vojáky jak během první světové války, tak při ozbrojených střetech v rámci konsolidace českých zemí, Slovenska a Podkarpatské Rusi.⁹⁷ Doručovatelé listovních a balíkových zásilek, výběrčí poštovních schránek, postilioni, řidiči, průvodčí vlakových pošt, řemeslní zaměstnanci, telegrafní a telefonní dělníci se naopak rekrutovali téměř výhradně z mužské populace. To samé platilo o středních, vyšších a nejvyšších řídicích funkcích, obsazovaných zpravidla jen muži.⁹⁸ Pro zajímavost je možno uvést, že teprve v únoru 1935 se první právní úředníci československé poštovní správy stala Růžena Bauerová.⁹⁹ Zjednodušeně lze konstatovat, že ve většině společnosti přetrvával celospolečenský stereotyp „ženských“ a „mužských“ profesí, stejně jako skutečnost, že muži jsou přirozenými vůdci (dnes bychom řekli „manažery“) a ženy naopak submisivní bytosti určené pro rutinní činnosti v subalterních funkcích. Významnou úlohu v tom ale přirozeně hrály i další jevy, jako například dosažené vzdělání, kvalifikační předpoklady, sociální původ apod.

Závažné existenční potíže nastaly ženám v důsledku poválečné a ještě více tzv. Velké hospodářské krize, kdy byly jako první z poštovních zaměstnanců ohroženy provdané a sňatek plánující ženy, protože nebyly tradičně považovány za živitelky rodin. Některé hlasy proto požadovaly propuštění těch provdaných žen pracujících ve státní službě, jejichž manželé disponovali dostatečnými příjmy k zabezpečení rodiny.¹⁰⁰ Proti tomu se však ozvaly stejně silné hlasy zaměstnankyň a jejich zastánců.¹⁰¹ S vidinou úspor státního rozpočtu se dokonce

96 K tomu srv. biogramy Kateřiny Putterlíkové, Juliany Hnátkové, Emilie Kudrnáčové-Koutkové a Karoliny Tesařové v příloze Životopisné medailony.

97 Jandová, M.: Vyhlašovací boj ženám v poštovních službách. In: Poštovní obzor 18–19, 1925, s. 238–239; Táž: Ženy, chcete být rovnoprávné, ale nedovedete být rovnocenné! In: Poštovní obzor 23, 1925, s. 307; Obrat v názoru na práci žen. In: Poštovní obzor 7, 1937, s. 98–99.

98 M. K.: Nechte ženám vyniknouti! In: Poštovní národní směr, č. 11, 1937, s. 83.

99 Růžena Bauerová viz příloha Životopisné medailony. O ní blíže viz Paní senátorce Plamínkové k šedesátinám. In: Poštovní obzor 4, 1935, s. 62; NA, fond PŘ II - EO, Růžena Bauerová; NA, fond PŘ II 1931–1940, sign. B7774, kart. 4544, osobní spis Růžena Bauerová.

100 Provádání poštovní pomocnice není důvodem k propuštění ze služby. In: Poštovní obzor 16, 1932, s. 261; Ženy opět na indexu. In: Poštovní obzor 18–19, 1935, s. 285–286.

101 Vdané ženy úřednice. In: Poštovní obzor 19, 1927, s. 310–311; Keltnerová, Antonie: Hospodářská krize a žena v zaměstnání. In: Poštovní obzor 4, 1931, s. 49–50; Pro klid v ženských řadách. In: Poštovní obzor 4, 1932, s. 54; Zeibrdlichová, Helena: Tíživá situace mladých žen u pošty. In: Poštovní národní směr 1, 1931, s. 7–8; Ženská hlídka. In: Poštovní národní směr 10, 1934, s. 3; O provdané ženy ve státních službách. In: Poštovní obzor 5, 1934, s. 65–66; Lenderová, M. – Kopiczková,

objevily snahy odebrat již penzionovaným ženám důchody¹⁰², a tak jako několikrát předtím byly vysloveny požadavky na znovuzavedení celibátu a zrušení služební pragmatiky.¹⁰³ Takovéto, ovšem v některých případech skutečnostmi nepodložené, zprávy¹⁰⁴, přirozeně vyvolávaly odpor, který organizovala především *Ústřední organizace poštovního úřednictva dopravního pro Republiku československou* vedená již zmíněným Hugo Bergmannem, dále *Ženská národní rada*¹⁰⁵ v čele s její předsedkyní Františkou Plamínkovou a v neposlední řadě také ženský odbor *Národního svazu poštovního*, který vznikl v březnu 1932 z iniciativy poštovní revidentky Heleny Zeibrdlichové a vrchní adjunktky ve výslužbě Louisy Balousové. Jejich cílem bylo ženy nejen informovat, ale i povzbuzovat k aktivnímu sdružování a vystupování.¹⁰⁶ Znovuzavedení celibátu ani propouštění vdaných žen sice nebylo po celou dobu trvání Československé republiky uskutečněno, ale úsporná opatření přesto tvrdě dolehla rovným dílem jak na muže, tak na ženy. Stalo se tak hlavně prostřednictvím zákona č. 204 Sb. z. a n. z 28. prosince 1932 o *úsporných opatřeních personálních*, který krátil platy, příjmy a tzv. činovné státních (tedy i poštovních) zaměstnanců.¹⁰⁷ S přetrvávající hospodářskou krizí byl zákon prostřednictvím vládního nařízení č. 252 z 22. prosince 1933 již o rok později prodloužen a některé jeho pasáže

B. – Burešová, J. – Maur, E. (eds.): *Žena v českých zemích*, s. 434–435.

102 Zeibrdlichová, Helena – Balousová, Louisa – Klánová, Zdenka: *Ženám u pošty!* In: *Poštovní národní směr* 10, 1933, s. 2.

103 *Ženská hlídka*. In: *Poštovní národní směr* 4, 1934, s. 4.

104 *Pověsti o nové restrikci žen ve státních službách nemají podkladu*. In: *Poštovní obzor* 20, 1931, s. 279; *Naším ženám-kolegyním*. In: *Poštovní obzor* 20, 1934, s. 304–305.

105 *Ženská národní rada* (ŽNR) byla založena roku 1923 jako vrcholná organizace ženského emancipačního hnutí ČSR. Sdružovala jednotlivé ženské spolky a koordinovala jejich činnost. Zakladatelkou ŽNR a její nejvýraznější vůdčí osobností byla politička, senátorka a novinářka Františka Plamínková, která zastávala i post její předsedkyně. Cílem ŽNR bylo faktické zrovnoprávnění žen s muži v zaměstnání, jakož i ve společenském životě. Za Protektorátu byla činnost ŽNR postupně omezována a její funkcionářky byly gestapem sledovány, perzekvovány, zatýkány a mnohdy i popravovány. Úředně byla rozpuštěna v roce 1942. K tomu viz Pešáková, Kristýna: *Ženské spolky jako cesta k ženskému vzdělávání*. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, Ústav pedagogických věd, Bakalářská diplomová práce z oboru Sociální pedagogika a poradenství. Brno 2006, s. 27–28.

106 Zeibrdlichová, Helena – Balousová, Louisa: *Kolegyně!* In: *Poštovní národní směr* 4, 1932, s. 3; *Kolegyně – ženy u pošty!* In: *Poštovní národní směr* 5, 1932, s. 2.

107 *Přechodné platové srážky byly nám nadiktovány – boj náš však není ukončen!* In: *Poštovní obzor* 1, 1933, s. 2–6; *Zákon o úsporných opatřeních personálních*. In: *Poštovní obzor* 1, 1933, s. 3–4; 2, 1933, s. 18–20; 3–4, 1933, s. 44–47; *Žena v dnešní demokracii*. In: *Poštovní obzor* 2, 1935, s. 25; *Mějte ženám spravedlivě*. In: *Poštovní obzor* 1, 1935, s. 12–13.

byly novelizovány.¹⁰⁸ Tento proces se pak každoročně opakoval až do konce 30. let.

Jakkoliv se tedy občas zdálo, že některé výdobytky v zaměstnávání žen v poštovní službě jsou ohroženy záhy poté, co byly zavedeny, z dlouhodobé perspektivy byl trend v tomto ohledu jednoznačný a nezvratný. To ostatně potvrdila pozitivní zkušenost nejen z období první světové války, ale i prvních let republiky, kdy byly poštovní zaměstnankyně ve velkém množství vysílány na Slovensko a Podkarpatskou Rus, aby pomohly přebudovat tamní nevyhovující a občanskými nepokoji i boji rozvrácenou poštovní správu. A že nešlo vždy o odměnu pro nejlepší zaměstnance, nýbrž spíše o nechtěnou, náročnou a nezřídka i nebezpečnou misi, je zřejmé z příkladu jiných státních úředníků z českých zemí, kteří byli do východní části republiky přikázáni.¹⁰⁹

Společenské uznání, pocit potřebnosti a dosažené úspěchy poštovních i nepoštovních zaměstnankyň se následně odrazily v jejich vzrůstajícím sebevědomí, což lze dobře ukázat na příkladu *Výstavy moderní ženy*, která se uskutečnila ve dnech 3. srpna–15. září 1929 na brněnském výstavišti v rámci Výstavy moderního obchodu. Této jedinečné příležitosti využila *Ústřední organizace poštovního úřednictva dopravního pro republiku Československou*¹¹⁰, aby expozici obohatila o část nazvanou *Žena v poštovních a telefonních službách*. Výstava následně podnítila manifestaci ženského hnutí, která proběhla ve dnech 7.–8. září téhož roku za účasti četných poštovních zaměstnankyň na straně jedné a funkcionářek a členek poštovních spolků na straně druhé.¹¹¹

Výrazný posun v pohledu na zaměstnávání žen v poštovní službě znamenalo období následující po uzavření tzv. mnichovské dohody. Jestliže všechny

108 Vládní nařízení o úsporných opatřeních personálních. In: Poštovní obzor 24, 1933, s. 359–361. Stalo se tak prostřednictvím zmocňovacího zákona č. 95/1933, prodlouženého zákonem č. 206/1933, který umožňoval vládě přijímat některá zákonná opatření i bez souhlasu Národního shromáždění. K tomu viz Odporuje vládní nařízení č. 252 z r. 1933 ústavě? In: Poštovní obzor 10, 1934, s. 145–146.

109 Ulrich: Naše ženy na Slovensku. In: Poštovní obzor, č. 18/1920, s. 198; Vančura, Josef: Slovensko před desíti lety. In: Poštovní obzor 21a, 1928, s. 276–279; Parma, Ota: Slovensko minulé a budoucí. In: Poštovní obzor 21a, 1928, s. 279–281; Čeští poštovní zaměstnanci na Slovensku. In: Poštovní obzor 6, 1927, s. 107–108.

110 *Ústřední organizace poštovního úřednictva dopravního pro republiku Československou* vznikla 18. 1. 1920 v Praze. V roce 1930 měla 10 800 členů, z toho zhruba jednu polovinu tvořily ženy. K tomu viz Desátá výroční a jubilejní valná hromada delegátů Ústřední organizace poštovního úřednictva dopravního pro R.Č.S. v Praze. In: Poštovní obzor 9–11, 1930, s. 165–180; Výroční zpráva Ústřední organizace pošt. úřednictva dopravního pro republiku československou v Praze k X. výroční jubilejní valné hromadě. In: Poštovní obzor 9–11, 1930, s. 180–194.

111 Rataj, Bohumír: Výstava moderní ženy v Brně. In: Poštovní obzor 16–17, s. 237–240; Tretera, František: Brněnská všeženská manifestace. In: Poštovní obzor 19, 1929, s. 269–271.

předcházející politické reprezentace se v tomto směru nakonec vždy dokázaly s některými revizionistickými snahami vypořádat, nové poměry již nic takového nedovolovaly. Československo totiž ztratilo rozsáhlá území, z nichž však muselo přijmout mnoho obyvatel především české a slovenské národnosti, na jejichž ubytování a zaměstnání nemělo potřebné kapacity.¹¹² Česko-slovenská vláda proto 21. prosince 1938 vydala nařízení č. 379 Sb. z. a n. o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě¹¹³, jímž se znovuzaváděl celibát a institut předčasného penzionování. Státní službu tak musely opustit všechny zaměstnankyně, které se provdaly po 29. prosinci téhož roku a další zaměstnankyně a zaměstnanci museli odejít do nuceného důchodu, ačkoliv jejich věk tomu neodpovídal. Územně, hospodářsky i sociálně značně oslabený stát se tak snažil vyrovnat s přebytkem pracovních sil a poskytnout zaměstnání alespoň mužům v produktivním věku. Provdané zaměstnankyně, jejichž služební poměr byl rozvázan na základě uvedeného nařízení, měly právo buď na odbytné, nebo na starobní pojištění.¹¹⁴

Okupace zbytku českých zemí, vytvoření protektorátu a vypuknutí druhé světové války celou situaci opět změnilo a v jistém ohledu přiblížilo stavu, který na našem území panoval za předchozího světového konfliktu. Ohromné požadavky na nasazení lidí a prostředků totiž znovu vedly k pracovnímu zapojení žen i do oblastí, které byly dříve určeny buď výhradně, nebo převážně mužům. To se týkalo také poštovní správy. Místo mužů vyslaných na frontu, odvedených na nucené práce, do koncentračních táborů nebo jinak vyřazených z pracovní činnosti, nastupovaly ženy. V praktické rovině se tato skutečnost projevila 7. července 1943 zavedením služebního oděvu pro poštovní zaměstnankyně protektorátní pošty Čechy a Morava pracující ve vnějším styku. Stejnokroj byl tedy určen zejména pro zřízenkyně, jakými byly listovní doručovatelky a výběrčí poštovních schránek. S poskytováním oděvních součástí poštovním zaměstnankyním sice počítalo již vládní nařízení z 15. června 1934, ale využíváno bylo asi poměrně zřídka.¹¹⁵

112 Fialová, Ludmila a kol.: Dějiny obyvatelstva českých zemí. Praha 1998, s. 330, 334.

113 Pro umístění přebytečných zaměstnanců. In: Poštovní obzor 1, 1939, s. 7–8; Na rozloučenou. In: Poštovní obzor 4, 1939, s. 33–34; Pro zmírnění celibátu. In: Poštovní obzor 14, 1939, s. 14–15.

114 Starobní zajištění provdaných zaměstnankyní. In: Poštovní obzor 7, 1939, s. 69–70.

115 Oděvní součástky pro poštovní zaměstnankyně. In: Postamtblatt des Ministeriums für Verkehr und Technik 37, 1943, ustanovení č. 128/1943, s. 362–363 (příloha k tomuto ustanovení). Oděv se skládal ze saka, sukně nebo kalhot ušitých z látky marengo, plátěné halenky s ležatým límcem, pláštěnky (peleríny) stejného střihu jako pro poštovní zřízence a čepice tvaru jako u řemeslných zaměstnanců, opatřené odznakem pro poštovní zřízence.

Některé poštovní zaměstnankyně, jako například Antonie Kleinerová¹¹⁶, se za druhé světové války zapojily do odbojové činnosti, čímž v lepším případě riskovaly uvěznění, v horším smrt. Z historických dokumentů vyplývá, že během okupace zahynulo minimálně 517 českých, moravských a slezských poštovních zaměstnanců, z toho 22 žen. Byly popraveny, zemřely vysílením v koncentračních táborech nebo se staly obětí leteckého bombardování. Kromě nich zemřelo i 11 manželek, matek a sester těchto zaměstnanců. K obětem okupace z řad ženského poštovního personálu lze počítat i Marii Kovářovskou, která od roku 1921 vedla poštovnu v Lidicích, což byla smluvní služebna československé a později protektorátní poštovní správy. Po vyhlazení obce 10. června 1942 byla spolu s ostatními ženami odvezena do koncentračního tábora Ravensbrück a odtamtud do Osvětimi. Po návratu do Ravensbrücku zemřela 24. dubna 1945.¹¹⁷ Jména všech známých mužských i ženských obětí byla po skončení války uvedena v publikaci *Památce padlých poštovních zaměstnanců*, kterou v roce 1946 vydalo ministerstvo pošt v pietní grafické úpravě Cyrila Boudy.¹¹⁸

I když se po konci druhé světové války zdálo, že se díky návratu mužů z vojenské služby, totálního nasazení a koncentračních táborů vrátí poměr zastoupení obou pohlaví v poštovní správě k prvorepublikové situaci, stalo se tak pouze přechodně. Komunistický puč z února 1948 znamenal v této oblasti doslova přelom, neboť v následujících deseti letech se tento poměr obrátil ve prospěch žen. Oprávněně se tak mluví o hromadné či plošné feminizaci poštovního provozu. Na rozdíl od minulosti, kdy do tohoto procesu vedle státu výrazně zasahovaly dobrovolné profesní spolky, převzaly po únoru 1948 tuto záležitost výhradně státní a stranické orgány. Pomohl jim k tomu zákon č. 68/1951 Sb. *o dobrovolných organizacích a shromážděních*, schválený 12. července 1951, který v českých zemích nahradil předlitavský zákon č. 134/1867 ř. z. *o právu spolčovacím* a na Slovensku nařízení uherského (zalitavského) ministerstva vnitra ve věcech spolčovacích a shromažďovacích z let 1848 a 1913.¹¹⁹ Pro československé poštovní spolky, které měly většinou své kořeny již v rakousko-uherské monarchii, znamenala nová legislativní úprava konec činnosti, takže poštovní zaměstnankyně se

116 Antonie Kleinerová viz příloha Životopisné medailony. O ní blíže viz NA, fond PŘ Praha II – EO, Antonie Kleinerová; Plachý, Jiří: Pomáhala druhým i v lágru. In: Lidové noviny č. 197 z 25. 8. 2017, s. 22; Pořadník úřednictva poštovní a telegrafní správy Republiky československé na léta 1922, 1930, 1934, 1938. Ministerstvo pošt a telegrafů, Praha 1922, 1930, 1934 1938, s. 145, 128, 141, 122; <https://www.ustrcr.cz/uvod/skupina-vyzkumu/kleinerova-antonie-23-3-1901/>; https://cs.wikipedia.org/wiki/Antonie_Kleinerov%C3%A1 [21. 6. 2021].

117 O ní viz Čtvrtník, Pavel – Galuška, Jan – Tošnerová, Patricia: Poštovníctví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Liberec 2008, s. 145.

118 Památce padlých poštovních zaměstnanců. Praha 1946.

119 <https://cs.wikipedia.org/wiki/Spolek>; <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1951-68> [21. 6. 2021].

mohly sdružovat pouze v *Revolučním odborovém hnutí (ROH)*, *Československém svazu žen* a několika dalších organizacích, na něž ovšem bedlivě dohlížely státní i stranické orgány.

Bezprostřední impuls k masivnímu zapojení žen v poštovní službě přinesl II. všeodborový sjezd, který se konal ve dnech 11.–15. prosince 1949 v Praze. Na něm tehdejší předseda vlády Antonín Zápotocký prohlásil, že „...*chce-li pošta socialisticky hospodařit, musí zaměstnávat více žen než dosud*“. Ve stejném duchu se vyjádřil také ústřední výbor *Svazu zaměstnanců pošt ROH* v usnesení ze 17. ledna 1950, čímž byla cesta k feminizaci pošty otevřena.¹²⁰ Pod heslem *Ženy na poštu – muži do výroby* muselo již během téhož roku opustit Československou poštu přes 3 000 mužů, kteří byli následně nasazeni v těžkém průmyslu. Jejich výběr nebyl zcela náhodný a zaměřoval se zejména na osoby politicky nespolehlivé, stojící v opozici vůči komunistické ideologii.¹²¹ Jako oficiální důvod nuceného převodu do jiných profesí však bylo uváděno snižování počtu poštovních zaměstnanců s cílem úspory pracovních sil a financí na straně jedné a výpomoc personálně poddimenzovanému těžkému průmyslu na straně druhé.¹²²

Na uvolněná místa většinou nastupovaly mladé absolventky a ženy z domácností (nezřídka manželky poštovních zaměstnanců), které vedle venkovských žen tvořily největší rezervoár pracovních sil.¹²³ Tímto opatřením se v letech 1950–52 skokově zvýšil podíl žen zaměstnaných u pošty z 16 % na 35,4 %.¹²⁴ Usnesením ústředního výboru *Svazu zaměstnanců pošt* ze 14. července 1951 se rozvinula další fáze celostátní kampaně k získání žen do poštovní služby. Ta probíhala zejména

120 Usnesení ústředního výboru Svazu zaměstnanců pošt ROH ze schůze konané dne 16.–17. ledna 1950. In: Poštovní věstník 4, 1950, zvláštní příloha.

121 Kovařík, Josef: K novým úkolům. In: Poštovní věstník 5, 1950, s. 31; Poštovní zaměstnanci na pomoc výrobě. In: Poštovní věstník 23, 1950, s. 201; Jak odcházejí muži do výroby. In: Poštovní věstník 34, 1950, s. 4; Neuman, Alois: Pošta a lidová demokracie. In: Poštovní věstník 50, 1950, příloha.

122 K 1. 5. 1949 pracovalo u Československé pošty 42 789 zaměstnanců, což ve skutečnosti nelze považovat za vysoké číslo, protože odpovídalo i předválečnému stavu. Vysokou přezaměstnaností naopak trpěla socialisticky řízená poštovní, resp. spojová správa.

123 Domácnosti – bohatý zdroj pracovních sil. In: Poštovní věstník 36, 1951, s. 1–2; Perspektiva růstu pro ženy na poštách. Jmenování prvé ženy ředitelkou KPI. In: Poštovní věstník 38, 1950, s. 1–2; Neuman, Alois: Poštovní školství a ženy na poštách. In: Poštovní věstník 41, 1950, s. 1; O mladých poštačkách z učiliště. In: Poštovní věstník 47, 1950, s. 2.

124 Jak přibývá žen na poštách. In: Poštovní věstník 25, 1950, s. 219; Jak přibývá žen na poštách v jednotlivých krajích. In: Poštovní věstník 26, 1950, s. 229; V Jablonci mají už většinu žen. In: Poštovní věstník 27, 1950, s. 7; Přes tisíc nově přijatých žen na poštách. In: Poštovní věstník 31, 1950, s. 2; Za sedm měsíců přibylo na poštách 1459 žen. In: Poštovní věstník 39, 1950, s. 2; Přírůstek nově přijatých žen u Československé pošty. In: Poštovní věstník 48, 1950, s. 3; Vývoj nábory žen v poštovní službě na Slovensku. In: Poštovní věstník 48, 1950, s. 3.

prostřednictvím *Poštovního věstníku – listu ústředního ředitelství národního podniku Československá státní pošta*.¹²⁵ V jejím důsledku se množství žen pracujících ve spojové správě dále zvyšovalo, takže v roce 1954, kdy skončila první pětiletka, čítaly ženy již 37,3 % celkového počtu zaměstnanců.¹²⁶ Ovšem ani poté úsilí vedoucích představitelů státu v tomto ohledu nepolevilo, o čemž svědčí *Výnos ministra spojů o opatřeních k zajištění plánovaného zvýšení zaměstnanosti žen v resortu spojů* z 25. ledna 1955. Ten poukazoval na nedostatečné využití „významných pracovních sil“, kterými byly ženy v domácnosti, jež měly obsazovat volná místa a pozice mužů vhodných pro jiná pracoviště.¹²⁷ Limitním faktorem se ukázala skutečnost, že ne každá uchazečka se pro spojovou službu hodila a rovněž mzdové ohodnocení v mnoha jiných oborech bylo vyšší a zároveň pracovní odpovědnost nižší, a proto nemálo schopných žen nakonec ke spojům nenastoupilo.¹²⁸

Zvyšování počtu žen pracujících v Československých spojkách byl každopádně přikládán značný ekonomický i politický význam, což znovu potvrdil ministr spojů Alois Neuman, který v prohlášení s názvem *Do druhé pětiletky, uveřejněném 5. ledna 1956*, uvedl: „*Letos budou do spojových služeb přijímány ženy ve větší míře než dříve. Je to jeden z politických úkolů. Práce ve spojových službách je pro ženy velmi výhodná a naše spojačky se velmi dobře uplatňují na všech pracovištích. Je však třeba, aby jim byli druzí spojaři ve službě všestranně nápomocni, a to ve zvýšené míře právě ženám nově do služby nastupujícím.*“¹²⁹

K feminizaci spojové správy ovšem přispěla ještě jedna důležitá skutečnost, na niž se někdy zapomíná. Komunistický režim totiž vyžadoval plnou zaměstnanost žen i mužů, přičemž pouze příjem obou partnerů mohl v prostředí reálného socialismu zajistit slušnou životní úroveň rodiny. Jinými slovy: práce žen se stala na rozdíl od mnohých kapitalistických zemí nutností převážné většiny československých

125 Laipert, Miloslav: Úkoly pošty při výstavbě socialismu. In: *Poštovní věstník* 1, 1951, s. 1–2; Ženy do účetní služby u OPÚ. In: *Poštovní věstník* 23, 1951, s. 3; Výzva k poštovním zaměstnancům – mužům. In: *Poštovní věstník* 39, 1951, s. 1; Ženy na poštu – muži do výroby. In: *Poštovní věstník* 28, 1951, s. 1; Domácnosti – bohatý zdroj pracovních sil. In: *Poštovní věstník* 36, 1951, s. 1–2; Dopis předsednictva ústředního výboru Svazu zaměstnanců spojů všem členům a funkcionářům svazu. In: *Věstník spojů*, část Opatření ministerstva, č. 14/1952, příloha.

126 Aktiv mladých spojaček. In: *Věstník spojů* 13, 1953, s. 4; Ani slovo zbytečné. In: *Věstník spojů* 19, 1953, s. 3; Dobrá práce žen. In: *Věstník spojů* 7, 1953, s. 8.

127 NA, fond MS, kart. 19, čj. M/23-8434-1: 3212/55, Opatření k zajištění plánovaného zvýšení zaměstnanosti žen v resortu spojů – Výnos ministra spojů o opatřeních k zajištění plánovaného zvýšení zaměstnanosti žen v resortu spojů, 25. 1. 1955. Skutečnosti vztahující se k pozn. 102–103 vyhledal Martin Jahoda z Poštovního muzea, s jehož svolením jsem je použil.

128 NA, fond MS, kart. 19, čj. M/23-8434-1: 3212/55, Opatření k zajištění plánovaného zvýšení zaměstnanosti žen v resortu spojů – dopis KSS Plzeň týkající se Výnosu ministra spojů o opatřeních k zajištění plánovaného zvýšení zaměstnanosti žen v resortu spojů z 25. 1. 1955, 28. 2. 1955.

129 Neuman, Alois: Do druhé pětiletky. In: *Věstník spojů*, částka 1/1956, s. 1.

rodin. Z toho pak plyne i jeden z paradoxů zemí tzv. lidově demokratického zřízení, v nichž byla zaměstnanost žen (v ČSR druhá nejvyšší hned po NDR) daleko vyšší než ve většině kapitalistických států. Emancipace „socialistické“ ženy tak v určitém ohledu sice předstihla skutečné liberální demokracie, ale podmínky, za nichž k tomu došlo, nebyly ani záviděníhodné, ani společensky přínosné.¹³⁰

Jisté je, že na konci 50. nebo počátku 60. let se poměr žen a mužů zcela obrátil právě ve prospěch prvně uvedených. Kdy přesně k tomuto zvratu došlo, se zatím nepodařilo zjistit, ale v roce 1969 u Československých spojů pracovalo 102 510 zaměstnanců, z nichž bylo 61 293 žen (59,34 %) a 41 217 mužů (40,66 %).¹³¹ Ženám již dávno nebyly vyhrazeny pouze pozice telegrafistek, telefonistek, třídiček zásilek či přepážkových pracovník, nýbrž ve velkých počtech obsazovaly místa listovních, novinových a balíkových doručovatelek, výběrčích schránek, řidiček, kontrolorek, účetních, zásobovaček, operátorek, výzkumných pracovník, školitelek atd. V rámci poštovního provozu čím dál tím více pronikaly do nižších i středních řídicích funkcí, když obsazovaly zejména místa vedoucích pošt. Patrně to bylo zejména od počátku 70. let, avšak statistiky zatím chybí.¹³² Naopak vyšší a nejvyšší management zůstával až na některé výjimky nadále doménou mužů.

Pro tento genderový obrat se stala více než symbolická skutečnost, že 8. ledna 1969 byla do funkce ministryně pošt a telekomunikací České socialistické republiky jmenována Růžena Urbánková jako vůbec první žena.¹³³ Ve vysoké politické funkci zůstala až do zrušení ministerstva 3. ledna 1971. Pro její funkční období bylo příznačné utužování socialistického zřízení v rámci počínající normalizace. Opět – podobně jako v 50. letech – se verbálně apelovalo na výkonnost, soudržnost, obranyschopnost, uvědomělost apod. Vzhledem k převaze žen ve spojové

130 Fialová, L. a kol.: *Dějiny obyvatelstva*, s. 344.

131 Čtvrtník, P.: *Pozoruhodné výročí*, s. 3–4 obálky. Jiný údaj z roku 1968 ovšem uvádí počet žen-spojařek 41 762. Patrně se ale vztahuje pouze k ČSR, protože podle údajů z roku 1988 zaměstnávaly Československé spoje 82 228 žen (63,49 %) a 47 281 (36,51 %) mužů. K tomu srv. Urbánková, Růžena: *K Mezinárodnímu dni žen*. In: *Pošta PNS 5*, 1968, s. 1; V. V.: *Mezinárodní den žen*. Vzpomínky na první ženu-spojačku u nás. In: *Pošta PNS 3*, 1988, s. 33–34.

132 V roce 1988 zaměstnávaly Československé spoje cca 77 000 žen, z nichž 9 pracovalo jako vedoucí závodů, 61 jako náměstkyně a 210 vedlo vnitropodnikové útvarů. K tomu viz Získávat ženy k účasti na přestavbě. In: *Spoj*, č. 4, 1988, s. 5. O třicet let později, v roce 2017, zaměstnával státní podnik Česká pošta (ČP) 29 612 lidí, z toho 75% žen. Ve vedoucích pozicích ČP bylo nejvíce žen v nižším (85%) a středním (69%) managementu, naopak ve vyšším (34%) a nejvyšším (9%) byly zastoupeny o poznání méně. K tomu viz Zpráva o společenské odpovědnosti České pošty za rok 2017. Česká pošta, s. p., Praha 2017, s. 8.

133 Růžena Urbánková viz příloha *Životopisné medailony*. O ní blíže viz NA, fond PŘ Praha II – EO, Růžena Šmucrová-Urbánková. Dále též: *Vláda České socialistické republiky*. In: *Rudé právo* 7 z 9. 1. 1969, s. 3; Růžena Urbánková byla jmenována ministryní pošt a telekomunikací. In: *Pošta PNS 1*, 1969, s. 3.

správě byla přirozeně vyzdvihována jejich velká odpovědnost v tomto důležitém odvětví národního hospodářství. Se silně feminizovanými spoji, ale přirozeně nejen s nimi, souvisely každoroční velkolepé oslavy *Mezinárodního dne žen* 8. března¹³⁴, prvomájové průvody spojaček¹³⁵, udělování ocenění vynikajícím ženským kolektivům (zejména tzv. pracovním četám a brigádám socialistické práce) i jednotlivcům v podobě *Čestného uznání Svazu československo-sovětského přátelství* a *Ústřední rady odborů, státních vyznamenání Za vynikající práci* a *Za zásluhy o výstavbu*. Opomenout nelze ocenění *Nejlepší pracovník spoju*, udělované každoročně ministrem příslušného resortu.

Silně feminizovaná poštovní správa období socialismu kupodivu přežila pád komunistického režimu, porevoluční hospodářskou transformaci i všechny další reformy poštovního provozu, což pravděpodobně souviselo a stále ještě souvisí s několika jevy. Na prvním místě to je dlouhodobě nižší úroveň mezd, která neláká většinu mužů s nižším, středním, ale i vysokoškolským vzděláním, dále relativně nízká dynamika změn a zavádění nových technologií v rychle se měnícím světě a v neposlední řadě i některé přetrvávající společenské stereotypy. Zejména ve druhém případě je více než zřejmé zaostávání pošty za soukromými operátory, kteří ovšem ve svých podnikatelských aktivitách nejsou vázáni specifickou legislativou, resp. tzv. univerzální službou, která je od státní pošty tradičně vyžadována. O stávajících počtech žen a mužů ostatně nejlépe vypovídají statistiky. Jestliže koncem 80. let zaměstnávaly Československé spoje 64 % žen, o třicet let později, v roce 2019, pracovalo na České poště přibližně 21 500 žen, tedy 74 % celkového počtu zaměstnanců. Poměrné zastoupení obou pohlaví se tedy ještě zvýraznilo a další směřování genderového zastoupení tak závisí jednak na ekonomické a společenské situaci, jednak na vývoji tohoto svébytného odvětví přepravních služeb.

134 K tomu např.: Urbánková, Růžena: K Mezinárodnímu dni žen. In: Pošta PNS 5, 1968, s. 1; A. R.: Až ženy jubilují. In: Pošta PNS 6, 1970, s. 12; Účinná spolupráce žien a mužov. Najsprávnejšia linka medzi sopojarými. In: Pošta PNS 3, 1972, s. 4–6.

135 K tomu např.: Spojafky v prvomájovém obrazci. In: Pošta PNS 6, 1984, s. 82.

Frauen im Postdienst in böhmischen Ländern

Die Post gehörte zu den nicht vielen Staatsinstitutionen, in denen sich Frauen unter bestimmten Umständen seit ihren frühneuzeitlichen Anfängen geltend machten. Den Dienst konnten jedoch in der Regel nur die Postmeisterwitwen, zu denen später auch die Postrelaisinhaberwitwen und die Briefsammelstellenleiterwitwen hinzukamen. Die Postverwaltung stellte zwar mit dieser Maßregel einen kontinuierten Betrieb ihrer Dienststellen sicher, die Stellung der Frauen in der Rolle der Leiterinnen war jedoch nicht den Männern gleichberechtigt. Zu einem Umbruch kam es unter dem Einfluß mehreren gesellschaftlichen, politischen und technologischen Faktoren erst am Ende der sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts. Seit der Zeit konnten auch beliebige andere Bewerberinnen, die die vorgeschriebenen Kriterien erfüllten, Postangestellten werden. In der ersten Phase handelte es sich einesteils um Postunterbeamtinnen (die Versandleiterinnen, Administratorinnen) und Beamtinnen (Expedientinnen, Postmeisterinnen), anderenteils um einen niedrigeren Kommunikationspersonal aus den Reihen der Telegraphistinnen und Telefonistinnen. Die vervollständigten dann auf den Bedienstetenposten zuerst die auswärtigen Zustellerinnen und mit bestimmter Verspätung auch die Sortiererinnen, Abstemplerinnen, Stadtzustellerinnen und Postkastenausleererinnen. An der Schwelle des ersten Weltkriegs waren also bei der vorlitauischen Postverwaltung cca 19 000 Frauen angestellt, was im Verhältnis zu den cca 56 000 Männern eine unvernachlässigbare Menge darstellte. Es war ein Resultat nicht nur der Frauenemanzipation an sich, sondern auch der tatsächlichen Bedürfnissen des sich modernisierenden Staates.

Der Kriegskonflikt verstärkte noch den angetretenen Trend, weil Frauen in großer Menge die an die Front ausgehobene Männer ersetzten. Fast über die Nacht wurden sie also zu einer gefragten und nicht selten sogar einer anerkannten Arbeitskraft, ohne die der Staatsapparat nicht auskäme. Das Kriegsende und die Entstehung der Tschechoslowakei ermöglichten eine Abschaffung des Zölibats und eine Gleichstellung beider Geschlechter, und zwar nicht nur in der Postdienst. Dadurch wurde jedoch für eine lange Zeit der Gipfel der Emanzipationsbestrebungen, die die sowohl in der Post- als auch in der Staatsverwaltung herrschende Realverhältnisse bremsten, erreicht. Die Mehrheit der Gesellschaft war nämlich weitaus nicht vorbereitet, die reale und in der Praxis zur Geltung gemachte Gleichberechtigung der Männer und der Frauen anzunehmen, so daß die Legislative in Vielem die Wünsche und Sehnsüchte der fortschrittlicheren Minderheit überholte. Kurz nach dem Kriegsende sankte übrigens jäh die Zahl der in der Postdienst angestellten Frauen, nachdem ihre Posten wieder die zurückgekehrten Soldaten eingenommen hatten. Mit der fortschreitenden Normalisierung meldeten sich zum Wort auch manche traditionelle Stereotypen, die den Frauen ihren Platz eher in einer Haushalt als in einer Anstellung beschieden. Auf der öffentlichen und politischen Ebene brachten

sie zum Ausdruck ein Rufen nach der Wiedereinführung des Zölibats, einer Gehaltskürzung und einer Frühpensionierung, was tatsächlich kurzfristig im Folge der Großen Wirtschaftskrise und später auch des sogenannten [Münchener Abkommens erreicht wurde.

Die Okkupation des Rests des Böhmens und das Ausbrechen des zweiten Weltkriegs kehrten die Frauen sozusagen „ins Spiel“ zurück. In manchem wiederholte sich so die Situation aus dem vorigen Krieg und auch nach seinem Beendigung schien es, daß nicht wenige Frauen wieder in einem Haushalt Platz einnehmen werden und im Postdienst insbesondere Männer angestellt werden bleiben. Der Februar 1948 drehte jedoch die bestehenden Personal- und Strukturverhältnisse der Postverwaltung vollkommen verkehrt. Das kommunistische Regime entschied sich nämlich diese Schlüsselbranche der Staatswirtschaft von Grund auf umzubauen, in was er auch eine flachenhafte Feminisierung einbezog. Anstatt der in die Schwerindustrie befohlene Männer traten Hausfrauen, junge Absolventinnen und auch Ehefrauen der Postangestellten an. Der gezwungene Austausch der Arbeitskräfte war insoweit rasant, daß bereits am Wende der fünfziger und sechziger Jahre die Relation der beiden Geschlechter zu Gunsten der Frauen wandte. Die Tschechoslowakei überholte in dieser Hinsicht manche hochentwickeltere Staaten, die Bedingungen, unter denen dazu kam, waren jedoch weder beneidenswert noch gesellschaftlich nutzbringend. Zum symbolischen Höhepunkt dieser Genderwendung wurde die Ernennung der Růžena Urbánková zur Ministerin für Post und Telekommunikation der ČSSR im Jahr 1969. Doch nicht einmal dann stellte der angetretene Trend ein, so daß am Ende der achtziger Jahre die Tschechoslowakische Telekomunikationen schon 64% der Frauen beschäftigten. Dreißig Jahre später, im Jahre 2019, arbeiteten schon bei der Tschechischen Post ungefähr 21 500 Frauen, also 74% der Gesamtzahl ihrer Angestellten.

Women in Postal Service in the Czech Lands

The post-office belonged to a few institutions where women under certain circumstances could find their occupation since its beginning in the early modern times. But at first only postmen's widows could work in the service, later widows of holders of relays for horses and administrators of letter collection points. The postal administration had secured a round-the-clock service by this measure but the position of women in the role of post-mistresses was not equal with the men. In the 1860s, the situation of women changed, because of many different social, political and technological factors.

Any other woman applicant who fulfilled the required criteria could be a postal employee from that time. In the first phase there was a postal junior clerkess

(sender, administrator) and a clerkess (dispatch clerkess, post-mistress), and also lower telecommunication staff formed by telegraphists and telephonists. These

service positions were filled by country postwomen, and later also by sorters, markers, town postwomen and collectors of post boxes. On the threshold of WWI, there were ca 19,000 women employed at Cisleithanian postal administration, it did not represent a negligible amount in relation to ca 56,000 men. It was a result not only of the emancipation of women as such, but the real needs of a modernizing state.

The war conflict forced this trend because women in large number replaced men recruited to the front. Almost overnight, they became a requested and often highly regarded labour force without which the state apparatus would not have managed. The ending of the war and establishment of Czechoslovakia made it possible to cancel celibacy and put forward equalization of both sexes, not only in the postal service. For long time it was the top of emancipation efforts which were hindered by the real situation either in postal or state administration. The majority of society was not nearly so prepared to accept the reality and put in practice emancipation of men and women, so the legislation was ahead of desires and hopes of the progressive minority. However, soon after the war the number of women working in postal services sharply dropped when their posts were taken by the soldiers coming back. With the gradual normalization of circumstances, some traditional stereotypes emerged, attributing to women the role of a housewife more often than to be employed. On public and political level there were appeals for reintroduction of celibacy, reduction of wages and early retirement. It was nearly accomplished because of the Great Economic Depression, and later also of the so-called Munich Agreement.

Nevertheless, after the occupation of the rest of the Czech lands and outbreak of WWII, women again played the part. The situation of WWI was repeated in many ways and even after its ending, it seemed that a lot of women would return to their households and mostly men would stay working in the postal service. But February 1948 completely overturned the existing personal and structural circumstances of the postal administration. The communist regime decided to rebuild this key branch of the state economy from the ground and it also covered overall feminization. Instead of men being sent into heavy industry, housewives got their positions, as well as young women graduates and wives of postal employees. The forced exchange of work labour was so decisive that at the turn of the 50s and 60s the ratio of both sexes was in favour of women. In that sense Czechoslovakia was ahead of many more advanced states but the conditions of realization had not been enviable, nor socially acceptable. The appointment of Růžena Urbánková as a minister of the posts and telecommunications of the CSR in 1969 was a symbolic apex of this gender turnover. But even after that, the trend did not stop so the Czechoslovak posts and telecommunications employed 64% women at the end of the 80s. Thirty years later, in 2019, approximately 21,500 women were employed in the Czech posts, i. e. 74 % of all their employees.

Ženy v poštovní službě českých zemí – chronologický přehled

- 1548, 23. 3.** – říšský generální poštministr Leonardo de Taxis se písemně zavázal udělit poštovní stanici v nizozemském (dnes belgickém) městě Braine-le-Comte v případě smrti stávajícího poštministra Lorence de Sainte jeho manželce (vdově) až do nabytí plnoletosti jejich nejstaršího syna Maximiliana jako výraz díky za dlouholeté věrné služby, které Lorenc prokázal jak císaři, tak jemu samému. Jde o nejstarší doložený případ, kdy poštovní správa umožnila výkon poštovní služby ženě.
- 1590, 11. 4.** – Dorota, rozená Hartlebová z Angelhausu, vdova po Jiřím z Habenschattů, hlavním zemským poštmistroví v Čechách, se ujala řízení vrchního pražského poštovního úřadu, který spravovala do 26. 4. 1591, kdy ji vystřídal Jiřího bratranec Felix z Habenschattů. Stala se tak první ženou nejen v českých zemích, ale patrně i v celé habsburské monarchii, které bylo dočasně svěřeno vedení hlavního zemského poštovního úřadu.
- 1628, 11. 8.** – hraběnce Alexandře Taxisové (1589–1666) byl propůjčen úřad říšského generálního dědičného poštministra a 16. 8. t. r. úřad generálního poštministra španělského Nizozemí, Burgundska a Lotrinska. Obě funkce úspěšně vykonávala plných sedmnáct let za svého nezletilého syna Lamorala Klaudivia Františka (1621–76), který je po nabytí plnoletosti roku 1646 převzal.
- 1867, 15. 11.** – vyšel zákon č. 134/1867 ř. z. o právu spolčovacím, na jehož základě vznikaly v Předlitavsku nejrůznější profesní a zájmové spolky, poštovní nevyjímaje. Podle něho se založení spolků státním úřadům pouze oznamovalo a ty je mohly zakázat jen v případech, kdy stanovy odporovaly zákonu. Předlitavská právní úprava platila v českých zemích až do 1. 10. 1918, kdy na celém území ČSR vstoupil v účinnost zákon č. 68/1918 Sb. o dobrovolných organizacích a shromážděních. Spolkovou činnost na Slovensku do té doby upravovala nařízení uherského ministerstva vnitra z let 1848 a 1913.
- 1867, 21. 12.** – prosincová ústava (č. 142/1877 ř. z.) ve všeobecných právech státních občanů (článek 3.) uvedla, že „*veřejné úřady jsou všem státním občanům stejně přístupny*“, čímž byla de iure zajištěna plná rovnoprávnost mužů a žen co do nabývání míst ve státní službě. K praktickému naplnění článku však došlo až po dlouhém vývoji.
- 1869, před** – uplatňovalo se pravidlo, podle něhož mohl být vdově po poštmistroví úřad ponechán, jestliže souhlasila, že bude na vlastní útraty vydržovat poštovního expeditora. Šlo vlastně o jakési sociální (důchodové) zajištění vdov v době, kdy neexistoval penzijní systém.
- 1869, 7. 4.** – vydáno povolení předlitavského ministerstva obchodu, které umožňovalo vykonávání poštovní služby ženám, jež náležely k rodinám expedientů, jak se přednostově neerárních (většinou venkovských), poštovních úřadů neboli

expedic, nazývali. Službu mohly nastoupit výhradně pod vedením, zodpovědností a zárukou expedientů i bez předchozí zkoušky, pokud prokázaly nezbytnou způsobilost k jejímu výkonu. O dostatečné kvalifikaci svěřených žen však museli dotčení expedienti informovat příslušné poštovní ředitelství. Ministerské povolení dále ženám umožňovalo, aby pod vedením a odpovědností příslušného expedienta získaly odbornou kvalifikaci, která byla stanovena pro poštovní expeditory neboli výpravce. Podmínkou však bylo, aby dosáhly věku 18 let, měly přiměřené vzdělání a zachovalou pověst, disponovaly praktickými znalostmi z poštovní manipulace, vykonaly předepsanou zkoušku a složily služební přísahu. Po splnění uvedených požadavků pak pracovaly jako expeditorky (výpravkyně). V neposlední řadě pak svolení umožňovalo ženám, zejména vdovám po expedientech a jejich dcerám, které dosud služebnu pronajímaly, aby ji spravovaly prostřednictvím zkoušeného a přísežného expeditora. Pokud samy složily předepsanou zkoušku, mohly coby expedientky, v dobové české terminologii však označované jako „poštmistrové“, zastávat místo po zemřelém manželovi či otci, což bylo považováno za náhradu tehdy neexistující vdovské a sirotčí penze. Tímto způsobem se tak říkájíc „samovolně“ vyvinula kategorie přednostek malých venkovských neerárních úřadů.

- 1869, 20. 6.** – Pavlína Weiserová, rozená Vávrová (1836–1905), se stala první ženou v českých zemích (a pravděpodobně i v Předlitavsku), která úspěšně složila poštovní zkoušku, což jí umožnilo, aby se na základě ministerského nařízení ze 7. 4. 1869 ještě též den ujala – opět jako první žena v českých zemích – samostatného vedení poštovního úřadu Neveklov, kde působila až do roku 1902.
- 1870, březen** – v Hrušovanech (něm. Grussbach, dnes Hrušovany nad Jevišovkou v okr. Znojmo) byla ustanovena zřejmě první expedientka s telegrafní zkouškou v českých zemích. Stala se jí Elisabeth, vdova po tamním poštovním expedientovi Josefu Stegerovi, která od počátku roku 1870 vykonávala jak funkci poštovní expedientky, tak i telegrafistky. Výkon zdvojené funkce jí umožnilo povolení předlitavského ministerstva obchodu z 12. 3. téhož roku.
- 1870, 12. 3.** – předlitavské ministerstvo obchodu povolilo ženám zastávat telegrafní službu u neerárních poštovních úřadů kombinovaných s vedlejšími (podružnými) telegrafními stanicemi jako *zkoušené expeditorky*. Podmínkou bylo složení předepsané zkoušky na telegrafním inspektorátu.
- 1870, 28. 11.** – Josefina Burešová, dcera Jana Bureše, purkmistra a od 18. 5. 1864 poštovního expedienta v Radnicích (okr. Rokycany), složila služební přísahu a stala se poštovní expeditorkou tamtéž. Ještě předtím vykonala jako první žena v českých zemích expeditorské zkoušky.
- 1871, 27. 4.** – Ludmila Bozděchová (1848–1924) složila jako první žena v českých zemích státní zkoušku z telegrafie, čímž získala kvalifikaci pro výkon státní telegrafní služby, kterou nastoupila o rok později.

- 1871, 17. 8. – výnos předlitavského ministerstva obchodu umožnil svobodným ženám a vdovám přístup ke státní telegrafní službě. Přijímány byly ženy po dosažení 17 let věku, které se mohly prokázat občanskou bezúhonností, zdravým zrakem i sluchem a podrobily se jednak státní telegrafní zkoušce, jednak zkoušce z rychlého, správného a pěkného psaní. Ustanovení telegrafistkou bylo dočasné s šestinedělní výpovědní lhůtou pro obě strany.
- 1872, 1. 1. – čtyřicet mladých žen nastoupilo zkušební službu u státního telegrafu ve Vídni jako telegrafistky. Podmínky přijetí byly: dosažení věku 17 let, občanská zachovalost, zdravý zrak a sluch, vykonání zkoušky z rychlého, správného a pěkného psaní i telegrafních znalostí.
- 1872, 1. 1. – německý *Ženský výrobní spolek* otevřel v Praze odborný telegrafní kurz, do něhož bylo na základě zkoušek přijato 64 posluchaček. Z nich pak 20 bylo 1. 9. t. r. umístěno v c. k. hlavní telegrafní stanici v Praze s odměnou 20 zlatých měsíčně. Podobná aktivita iniciovaná *Ženským výrobním spolkem českým* (založen 5. 7. 1871) jen o rok dříve pro nedostatek zkušeností selhala.
- 1872, 29. 1. – založen *Spolek c. k. pošt mistrů v Království českém (později přejmenován na Zemský spolek pošt mistrů v Čechách)*, jehož ustavující schůze v Praze se zúčastnilo 200 členů. *Spolek c. k. pošt mistrů moravsko-slezských* byl založen 11. 2. t. r. v Brně za obdobné účasti. Členkami obou zemských spolků, které sdružovaly Čechy i Němce, se od počátku mohly stát také pošt mistryně (dobově „pošt mistrové“) a poštovní expedientky, pro něž představovaly důležitou platformu ženské emancipace.
- 1872, 13. 2. – nařízení předlitavského ministerstva obchodu rozšířilo ustanovení ze 7. 4. 1869, když umožnilo u neerárních poštovních úřadů neboli expedic zaměstnávání žen nenáležejících k domácnosti pošt mistra za podmínek předepsaných k výkonu poštovní služby.
- 1872, 1. 9. – první ženy v českých zemích vstoupily do poštovní a telegrafní služby jako provizorní telegrafistky v pražské telegrafní ústředně.
- 1873, 30. 6. – nařízením předlitavského ministerstva obchodu bylo upraveno tzv. úřadovné pro pošt mistry u menších poštovních úřadů. Pošt mistři se mzdou do výše 300 zlatých byli degradováni na poštovní expedienty. Titul pošt mistra byl spojen se mzdou 400 zlatých a vyšší.
- 1874, 19. 2. – výnosem předlitavského ministerstva obchodu s názvem *Využití ženských osob ve státní poštovní službě* byl ženám umožněn přístup k jejímu vykonávání u c. k. státních poštovních úřadů ve Vídni a v Praze s denním platem 1 zlatý a titulem poštovní manipulantka.
- 1875 – hrabě Victor Wimpffen (1834–97), od roku 1876 dvorní rada a generální inspektor rakouského státního telegrafu na předlitavském ministerstvu obchodu, založil pro ženy v telegrafní službě penzijní fond s názvem *Zaopatřovací spolek rakouských telegrafistek*, do něhož účastnice platily 1 zlatý

měsíčně, aby měly po 10 letech nárok na výslužné 90 zlatých ročně. Až do 1. 3. 1893, kdy byly telegrafistky povinně začleněny do fondu s názvem *Penzijní spolek venkovských poštovních zřízenců*, šlo o jediné starobní zaopatření předlitavských telegrafistek.

1877 – zřízení penzijní fond pro poštmistry a poštmistryně, expedienty a expedi-
entky, v němž měly ženy stejná práva i povinnosti jako muži. V roce 1903
byl reorganizován a převzat do státní správy.

1881, 1. 12. – ve Vídni byla uvedena do provozu první telefonní ústředna v Před-
litavsku, zřízená soukromou společností. V souvislosti se vznikem soukro-
mých společností začaly být do jejich služeb přijímány telefonistky (telefonní
manipulantky), které po jejich zestátnění v roce 1892 přešly do služeb státu,
resp. předlitavského ministerstva obchodu.

1887 – pro poštovní manipulantky byly stanoveny 4 platové stupně a postup vždy
po 5 letech o 5 zlatých. Nejnižší služné činilo 30 zlatých, nejvyšší po 20 slu-
žebních letech 45 zlatých měsíčně.

1888 – v souvislosti s postátněním většiny soukromých telegrafů v Předlitavsku
byl ženský telegrafní personál přijat do státní (poštovní) služby.

1891 – poštovním manipulantkám sloužícím déle než 20 let u státních poštovních
úřadů byl zvýšen plat na 50 zlatých měsíčně, aby mohly platit příspěvky do
penzijního fondu, k němuž byly v následujícím roce začleněny.

1893, 1. 3. – poštovní a telegrafní manipulantky sloužící u státních poštovních
úřadů byly začleněny do penzijního fondu s názvem *Penzijní spolek venkov-
ských poštovních zřízenců*, který byl roku 1903 zestátněn, a členství v něm
bylo povinné. Výslužné v rozmezí 1000–1550 K se řídilo podle odslouže-
ných let.

1897, 30. 7. – výnos předlitavského ministerstva obchodu zrušil soukromé te-
legrafní kurzy a zřídil kurzy státní, u nichž byla zavedena nejen zkouška
z telegrafních, nýbrž i poštovních předpisů.

1898, 28. 7. – výnos předlitavského ministerstva obchodu zavedl jednotné označe-
ní pro nižší poštovní úřednice ve státní službě, které souhrnně pojmenoval
jako poštovní, telegrafní a telefonní manipulantky. Manipulantkou se moh-
la stát tělesně způsobilá, mravně a občansky zachovalá (tedy s čistým trest-
ním rejstříkem), svobodná, ovdovělá nebo rozvedená žena ve věku 18–40 let
se znalostí tehdy používaných zemských jazyků (v případě českých zemí
němčiny a češtiny), která absolvovala měšťanskou školu nebo tři ročníky
vyšší dívčí školy a zvláštní zkoušku z povšechných vědomostí vykonanou
u poštovního a telegrafního ředitelství. Přednost k přijetí měly dcery, vdo-
vy a rozvedené ženy státních úředníků, zřízenců a důstojníků. Definitivní
ustanovení manipulantkou následovalo nejméně po tříleté uspokojivé služ-
bě, ale při provdání jim byl služební poměr rozvázán. Zároveň obdržely vý-

- sadu „nemocenského roku“, což znamenalo, že v případě onemocnění měly nárok na plné služné po dobu dvanácti měsíců. Kromě toho dostaly každoročně čtrnáctidenní dovolenou. Od září téhož roku jim bylo zvýšeno služné, které mohlo po 20 letech dosáhnout maximálně 50 zlatých měsíčně, tj. 600 zlatých ročně. Jejich penze činila po desetileté službě 225 zlatých a po dvacetileté 400 zlatých.
- 1898, 31. 7.** – nařízení ministerstva obchodu, které u příležitosti 50. výročí nástupu Františka Josefa I. na trůn vymezilo služební poměr žen u erárních poštovních a telegrafních úřadů (státních telegrafních ústředen), čímž byla ženám v poštovní službě udělena tzv. definitiva.
- 1899, 30. 11.** – nařízením předlitavského ministerstva obchodu byla provedena reforma neerárních poštovních úřadů, které byly nově rozděleny podle typizovaných úředních úkonů neboli pracovních jednotek do tří tříd, jež se dále členily do stupňů (v I. třídě byly 4, ve II. – 2 a ve III. – 6 stupňů). Počet pracovních jednotek se pohyboval od 2000 (6. stupeň III. třídy) do 100 000 (1. stupeň I. třídy). Na základě tohoto dělení, platného až do 31. 7. 1925, byly dosavadní neerární úřady (expedice) přejmenovány na třídní. Přednostové úřadů 1. a 2. stupně I. třídy byli od té doby označováni jako vrchní poštmistři, i když titul se nejprve uděloval spíše jako čestný a jeho přiznání neznamenal pro nositele žádný finanční přínos. Ostatní přednostové úřadů I. a II. třídy používali titul poštministr a byli – stejně jako vrchní poštmistři – jmenováni dekretem. Úřady III. třídy spravovali expedienti, ustanovení smlouvou. Z pohledu ženské otázky byla důležitá skutečnost, že poštmistryním byl podle nařízení ministerstva obchodu z 21. 6. 1910 znemožněn přístup k úřadům 1. a 2. stupně I. třídy, takže se nemohly stát vrchními poštmistryněmi. To se změnilo až po říjnovém převratu 1918.
- 1900, 6. 3.** – Hermína Hemerová (1867–1936), c. k. poštovní expedientka v Kovářově (okres Písek), vystoupila na téma existenčních poměrů poštovních úřednic na všeobecném sjezdu předlitavských poštmistrů, uskutečněném na vídeňské radnici, při němž sklídila bouřlivé ovace. Jeden z německých delegátů její vstoupení shrnul památnou větou: „*Je pouze jediná Hemerová v celém Rakousku!*“.
- 1900, 28. 7.** – nařízení předlitavského ministerstva obchodu stanovilo zvýšení služného u poštovních a telegrafních manipulantek vždy po 4 letech stravených v určitém stupni o 5 zlatých (10 K), takže nejvyšší služné, dosažitelné za 35 let služby, činilo 75 zlatých (150 K) měsíčně.
- 1900, 14. 10.** – v hlavním městě Království českého se konal první sjezd poštovních a telegrafních manipulantek (od roku 1905 označovaných jako oficiantky) následovaný ustavující schůzí *Spolku c. k. poštovních a telegrafních manipulantek pro Čechy, Moravu a Slezsko se sídlem v Praze*. Šlo o první ženskou

poštovní organizaci v Předlitavsku, která měla v den svého ustanovení 670 členek. Předsedkyní spolku byla zvolena Marie Benešová (1851–1932), poštovní oficiantka v Praze, která ve funkci setrvala následující dva roky.

1902 – Hermína Hemerová byla zvolena jako první žena členkou výboru *Spolku c. k. poštmistřů v Království českém*, založeném 29. 1. 1872.

1902 – v pražském sídle *Ženského klubu českého* se konala první schůze poštmistřů a poštovních expedientek, na níž bylo ustanoveno *Soukromé sdružení poštmistrových a expedientek*.

1902, 26. 9. – výnos předlitavského ministerstva obchodu týkající se služebních poměrů výpomocných poštovních úředníků, aspirantů a pomocníků povolil od 1. 10. t. r. přijímat absolventky lyceí s maturitou i bez ní jako výpomocné poštovní úřednice do státní služby. Až do té doby se výpomocné poštovní úřednice označovaly jako poštovní expeditorky a byly v soukromoprávním poměru k přednostovi poštovního úřadu.

1903, 21. 5. – výnos předlitavského ministerstva obchodu povolil státní zaopatřovací požitky dekretem ustanoveným poštmistřům, poštovním pomocným úředníkům a poštovním a telegrafním manipulankám.

1905, 5. 1. – pod redakcí Hermíny Hemerové začala vycházet *Česká poštovní úřednice* jako příloha časopisu *Ženský svět*. Kvůli malému zájmu předplatitelek však bylo vydávání přílohy na konci téhož roku ukončeno.

1906, 3. 4. – vydáno nařízení předlitavského ministerstva obchodu, které přejmenovalo poštovní pomocné úředníky (dříve označované jako expeditoři a expeditorky, pokud působili u neerárních úřadů, resp. manipulanti a manipulantky, pokud sloužili u erárních úřadů) na poštovní oficianty, resp. poštovní oficiantky. Šlo o trvale ustanovené pomocné úřednice předlitavské poštovní správy, které musely mít rakouské státní občanství, mravní a občanskou zachovalost, věk 16–35 let, tělesnou způsobilost, jazykové znalosti a 4 ročníky vyšší dívčí školy (lycea) nebo absolvovanou obchodní školu. Praxe kandidátek trvala 6 měsíců, přičemž 3 měsíce u neerárního (tzv. třídního) úřadu s učebním 15 K měsíčně a 3 měsíce bezplatně u erárního úřadu, kde navštěvovaly učební kurz a složily písemnou a ústní zkoušku. Poté byly zaneseny do seznamu čekatelek (aspirantek) a dle pořadí povolávány do služby jako výpomocné aspirantky na dobu potřeby s denním platem. Oficiantkami se mohly stát pouze za podmínky, že byly svobodné, ovdovělé, nebo rozvedené, v každém případě bezdětné. Pokud se provdaly, ztratily služební místo. Mohly se však ucházet o místa poštmistřů, resp. poštovních expedientek, které byly oprávněny zastupovat jako administrátorky, přičemž jim v takovém případě příslušel administrací příplatek 5–10 K měsíčně podle toho, u jakého třídního úřadu sloužily. Poštovním oficiantkám byl tímto nařízením zároveň zvýšen plat odvislý od počtu obyvatel v tom kterém služebním okrese. Zatímco oficiantky

- sloužící v prvním okrese, zahrnujícím hlavní zemská města s nejvyšším počtem obyvatel, dostávaly plat 960 K, oficiantky sloužící ve čtvrtém okrese, tedy s nejnižším počtem obyvatel, pouze 800 K. Jejich služební doba byla rozdělena do XI služebních tříd, v nichž postup z XI. do X. třídy nastával po dvou letech, z X. do IX. po třech a konečně z VIII. až do I. třídy vždy po čtyřech letech. Kromě finančního přilepšení přinesla tato úprava oficiantkám zkrácení požitků v době nemoci z 1 roku na 6 měsíců a po další 3 měsíce srážku 25% ze služného.
- 1906, prosinec** – ve Vídni byl založen *Říšský spolek poštovních oficiantek, aspirantek, poštmistryň a expedientek*, jehož předsedkyní se stala tamní poštovní oficiantka Johanna Schrade. Následně došlo k přejmenování *Spolku c. k. poštovních a telegrafních manipulantek pro Čechy, Moravu a Slezsko*, když bylo slovo *manipulantek* změněno na *oficiantek*.
- 1907, 27. 10.** – ustanoven brněnský odbor *Spolku poštovních a telegrafních oficiantek pro Čechy, Moravu a Slezsko*, jehož jednatelkou se stala poštovní oficiantka Angela Tarischová.
- 1909, 18. 1.** – vyšlo nařízení předlitavského ministerstva obchodu, které pro poštovní pomocné úřednice I.–VII. platební třídy zavedlo označení poštovní oficiantky, zatímco pro poštovní pomocné úřednice VIII.–XII. třídy označení poštovní adjunktky. V § 3 tohoto nařízení bylo dále stanoveno, že ženy mohou získat místo poštovní aspirantky a oficiantky (adjunktky) pouze za předpokladu, že jsou svobodné, ovdovělé nebo rozvedené a v každém případě bezdětné. Předlitavská poštovní správa totiž ukládala celibát ženám ve zřízenecích (sluhovských) a nižších úřednických profesích (telegrafistky, telefonistky, manipulantky, aspirantky, oficiantky, adjunktky), u nichž byl zdůvodňován obtížemi spojenými s čerpáním mateřské dovolené a výlohami na náhradní zaměstnanec, které by přitom mohly vzniknout. Poštmistryně a poštovní expedientky se – na rozdíl od ostatních státních úřednic a učitelek – vdávat mohly.
- 1910, 21. 6.** – vyšlo nařízení předlitavského ministerstva obchodu, které poštmistryním znemožňovalo výkon služby u poštovních úřadů 1. a 2. stupně I. třídy, takže se nadále nemohly ucházet o titul vrchní poštmistryně. Ačkoliv šlo pouze o jednotlivé případy, výnos vzbudil značnou nevoli poštovních úřednic.
- 1910, 30. 6.** – nařízení předlitavského ministerstva obchodu stanovilo pravidla služebního poměru poštovních oficiantů, aspirantů a pomocníků včetně podoby jejich služebního oděvu. Poštovní oficiantky směly ve vnitřní službě nosit tmavozelenou uniformovou blůzu jako muži, přičemž jako rozlišovací odznaky sloužily: jedna stříbrná rozeta (oficiantky I. a II. platové třídy), dvě stříbrné rozety (poštovní oficiantky III.–VI. platové třídy) nebo tři stříbrné rozety (poštovní oficiantky VII.–XII. platové třídy, resp. adjunktky). Poštovním aspirantkám nebylo nošení uniformy povoleno.
- 1912, 1. 9.** – v budově pražského ředitelství pošt a telegrafů v Jindřišské ulici (dnes

sídlo České pošty, s. p. a hlavní pošty Praha 1) proběhly oslavy 40. výročí působení žen v předlitavské poštovní a telegrafní správě. Středem oslav se staly telegrafistky, které 1. 9. 1872 vstoupily do telegrafní služby jako provizorní telegrafní manipulanky ve vídeňské, resp. pražské telegrafní ústředně.

1912, 9. 10. – císařským rozhodnutím byl schválen návrh předlitavského ministerstva obchodu, týkající se započítání služební doby poštovních oficiantek, strávené v soukromých službách telegrafních a telefonních společností před svým převzetím do státní poštovní a telegrafní služby, při výměře platu i penzijních požitků.

1913, 7. 6. – na pátý pokus bylo předlitavským ministerstvem vnitra úředně povoleno ustavení *České poštovní unie* (ČPU), která vznikla 20. 11. téhož roku. Šlo o zastřešující organizaci sdružující poštovní úředníky a zřízence všech kategorií z českých zemí. Patřily do ní tři utrakvistické (česko-německé) a dva české spolky: *Spolek českých c. k. poštovních úředníků*, *Spolek c. k. poštmistrů v Království českém*, *Spolek českých c. k. poštovních adjunktů*, *Spolek c. k. poštovních oficiantek pro Čechy, Moravu a Slezsko* a *Spolek českých poštovních zřízenců*. Jejím prvním předsedou byl zvolen Rudolf Pánek, pozdější senátor ČSR. Po vzniku samostatného státu se přejmenovala na *Československou poštovní unii*.

1913, 4. 8. – vyšlo nařízení předlitavského ministerstva obchodu, jímž byla od 1. 9. téhož roku zavedena 35letá služba pro poštmistry a poštmistryně (dobově „poštmistrové“).

1913, 1. 9. – platnosti nabylo nařízení předlitavského ministerstva obchodu, jímž byli poštmistři a poštmistryně postaveni na roveň státním úředníkům, pokud šlo o započítání služební doby pro výměru výslužného.

1914, 1. pol. roku – u předlitavské poštovní správy bylo zaměstnáno zhruba 19 000 žen, což v poměru k přibližně 56 000 mužů představovalo nezanedbatelné množství.

1914, 25. 1. – říšská rada schválila zákon č. 15 ř. z. o služebním poměru státních úředníků a státního zřízenectva (služební pragmatika). Prováděcí předpisy k pragmatice byly vyhlášeny výnosy ministerstva obchodu z 3. a 25. února 1914. Zákon č. 21 ř. z. z téhož dne nově normoval předpisy o kancelářském pomocném personálu (byl zaveden u státních úřadů zákonem č. 145 ř. z. z 19. července 1902).

1914, 29. 3. – oficiantky německé národnosti moravsko-slezské skupiny *Spolku c. k. poštovních a telegrafních oficiantek pro Čechy, Moravu a Slezsko* vedené Angelou Tarischovou se na VII. valné hromadě spolku rozhodly vystoupit z řad spolkových členek na protest proti vstupu spolku do *České poštovní unie*, zastřešující organizace pěti poštovních spolků v českých zemích.

1915, červenec – dcera jakéhosi měšťana ve štyrském městečku Mürzzuschlag nastoupila službu kočího u tamního podnikatele poštovních jízd kvůli ne-

- dostatku mužských zájemců.
- 1916, červen** – v českých zemích byly ženy poprvé nasazeny jako zřízenkyně při vybírání poštovních schránek, což bylo způsobeno odvodem mužů na frontu. Ve Vídni k tomu došlo již počátkem listopadu 1915.
- 1918, leden** – předlitavská poštovní správa v některých zvláštních případech zmírnila nařízení z 18. 1. 1909 ř. z., které se týkalo celibátu žen v poštovní službě. Zmírnění se ovšem týkalo pouze poštovních oficiantek, nikoliv provizorních poštovních oficiantek a aspirantek. Podmínky uzavření sňatku byly následující: nejméně 24 let věku, minimálně 5 odsloužených let, notářsky ověřené prohlášení ženicha, že je srozuměn, aby jeho manželka setrvala ve službě za stávajících podmínek, prohlášení žadatelky, že nenamítá nic proti tomu, aby byl její nezrušitelný a nevýpovědní služební poměr změněn ve výpovědní a konečně doložení, že její nastávající je zachovalý a má zajištěný příjem.
- 1919** – založen *Spolek československých poštovních úřednic* se sídlem v Praze, který navazoval na činnost *Spolku poštovních a telegrafních oficiantek pro Čechy, Moravu a Slezsko*. Předsedkyní spolku byla zvolena Matylda Marešová, místopředsedkyní Ludmila Pechmannová a jednatelkou Ema Pekařová. Jeho tiskovým orgánem se od 30. 9. téhož roku stal *Věstník Spolku československých poštovních úřednic*, který vycházel v *Novém poštovním obzoru*, časopise československých poštovních úředníků.
- 1919, 10. 4.** – schválen zákon č. 203 Sb. z. a n., jenž převzal poštmistry, poštovní oficianty, poštovní expedienty se zkouškou oficiantskou a telegrafní adjunkty (aspiranty) do stavu státních úředníků zařazených do hodnostních tříd. Zákon zrovnoprávňoval muže a ženy v poštovní službě a de iure rušil stav poštovních aspirantek, oficiantek a adjunktek, které nově vytvořily se svými kolegy společný stav dopravního úřednictva poštovní skupiny D se stejnými povinnostmi, právy, platy a vedlejšími příjmy, a v důsledku toho i se společnými platovými, služebními a sociálními zájmy. V praxi to znamenalo, že některé profesní spolky – např. *Spolek c. k. poštovních oficiantek pro Čechy, Moravu a Slezsko* – ztratily své opodstatnění, čímž přestaly vycházet i jejich tiskové orgány.
- 1920, 18. 1.** – založena *Ústřední organizace poštovního úřednictva dopravního pro Republiku československou v Praze*. Jejím předsedou byl zvolen Hugo Bergmann (1880–1944), pošt mistr a starosta Brandýsa nad Labem, který se programově zasazoval o zlepšení podmínek žen v poštovní službě. Podle údajů z roku 1930 měla organizace 10 800 členů, z nichž zhruba jednu polovinu tvořily ženy.
- 1920, 29. 2.** – schválen zákon, jímž se uvozovala ústavní listina Československé republiky, která v § 106 uváděla, že „výsady pohlaví, stavu a povolání se neuznávají.“ Tím byla zaručena rovnoprávnost žen a mužů.
- 1922, 20. 12.** – schválen zákon č. 394 Sb. z. a n. o služebních, odpočívých a zao-

patřovacích požitcích civilních i vojenských státních zaměstnanců a zaměstnanců v podnicích, ústavech a fondech státních a státem spravovaných, který se týkal také žen v poštovní službě.

- 1924, leden – červen** – meziresortní vládní komise připravovala vládní osnovu zákona upravujícího služební poměry provdaných žen ve státní službě včetně možnosti znovuzavedení celibátu, proti níž se vzedmuly rozsáhlé protesty vyvolané únikem citlivých informací na veřejnost. Snahy o znovuzavedení celibátu se objevovaly i ve druhé polovině 20. a na počátku 30. let.
- 1927, 15. 4.** – ministerstvo pošt a telegrafů vydalo výnos zvýhodňující muže při přijímání náhradních úředníků v čase dovolených, což vzbudilo protesty ženských poštovních i nepoštovních organizací a spolků.
- 1929, 3. 8. – 15. 9.** – v rámci *Výstavy moderního obchodu*, která se uskutečnila na brněnském výstavišti, proběhla *Výstava moderní ženy*, jejíž součástí byla expozice nazvaná *Žena v poštovních a telefonních službách*, kterou připravila *Ústřední organizace poštovního úřednictva dopravního pro Republiku československou*, aby ve zkratce představila historii žen v poštovní službě. U příležitosti konání výstavy proběhla ve dnech 7.–8. 9. t. r. manifestace ženského hnutí navštívená četnými poštovními zaměstnankyněmi na straně jedné a funkcionářkami i členkami poštovních spolků na straně druhé.
- 1932, březen** – z iniciativy poštovní revidentky Heleny Zeibrdlichové a vrchní adjunktky ve výslužbě Louisy Balousové byl zřízen ženský odbor *Národního svazu poštovního*.
- 1932, duben** – Antonie Bernardová, Anna Čapková a Ludmila Řípová z pražské telegrafní ústředny se staly prvními ženami, které úspěšně absolvovaly kurz pro poštovní radiotelefonistky.
- 1932, 28. 12.** – vydáno vládní nařízení č. 204 Sb. z. a n. o úsporných opatřeních personálních, které se týkalo krácení platů, příjmů a tzv. činovného státních (tedy i poštovních) zaměstnanců. V souvislosti s přetrvávající hospodářskou krizí bylo novelizováno vládním nařízením č. 204 Sb. z. a n. z 22. 12. 1933.
- 1934, 15. 6.** – vydáno vládní nařízení o služebním oděvu civilních státních (tedy i poštovních) zaměstnanců, které počítalo s poskytováním oděvních součástí také poštovním zaměstnankyním v kategorii zřízců vykonávajících práci ve vnějším služebním styku. V případě žen však asi bylo využíváno zřídka.
- 1935, únor** – JUDr. Růžena Bauerová se stala první právní úřednicí československé poštovní správy. Narodila se 16. 8. 1902 v Milevsku a k poštovní správě nastoupila 19. 11. 1921 jako asistentka. V roce 1931 dokončila právnická studia, stala se poštovní tajemnicí a o čtyři roky později koncipistkou na ministerstvu pošt a telegrafů.
- 1938, 12. 1.** – ministerstvo pošt a telegrafů vydalo nařízení, podle něhož měly být provdané i neprovdané ženy zaměstnané v poštovních službách oslovovány titulem „paní“.

- 1938, 21. 12. – vydáno vládní nařízení č. 379 Sb. z. a n. o úpravě některých personálních poměrů ve veřejné správě, jímž se znovuzaváděl celibát a institut předčasného penzionování. Státní službu tak musely opustit všechny zaměstnankyně, které se provdaly po 29. 12. téhož roku a další zaměstnankyně a zaměstnanci museli odejít do nuceného důchodu, ačkoliv jejich věk tomu neodpovídal. Některé provdané ženy odešly z poštovní služby „dobrovolně“. Česko-Slovensko se tak snažilo vyrovnat s přebytkem pracovních sil, který vznikl odstoupením rozsáhlých území Německu, Polsku a Maďarsku.
- 1939, 11. 2. – výnos ministerstva sociální a zdravotní správy schválil pojistné podmínky a sazby pro pojištění provdaných žen, jejichž služební poměr byl rozvázán podle vládního nařízení č. 379/1938 Sb. z. a n. Provdané zaměstnankyně, jejichž služební poměr byl rozvázán, měly právo buď na odbytné, nebo na starobní pojištění.
- 1940, květen – poštovní úřednice vstoupily jako nová zájmová skupina do *Ženské národní rady* (ŽNR), která byla založena roku 1923 jako vrcholná organizace ženského emancipačního hnutí ČSR. Sdružovala jednotlivé ženské spolky a koordinovala jejich činnost. Zakladatelkou ŽNR a její nejvýraznější vůdčí osobností byla politička, senátorka a novinářka Františka Plamínková, která zastávala i post předsedkyně. Cílem ŽNR bylo faktické zrovnoprávnění žen s muži v zaměstnání i ve společenském životě. Za protektorátu byla činnost ŽNR postupně omezována a její funkcionářky byly gestapem sledovány, perzekvovány, zatýkány a mnohdy i popravovány. Úředně byla rozpuštěna v roce 1942.
- 1942, 10. 6. – vyhlazení Lidic včetně tamní poštovny, zřízené roku 1920 a patřící do obvodu pošty Buštěhrad. Jako poštovná zde působila Marie Kovářovská, která tuto smluvní služebnu vedla od roku 1921. V červnu 1942 byla spolu s ostatními ženami odvezena do koncentračního tábora Ravensbrück a odsud do Osvětimi. Po návratu do Ravensbrücku zemřela 24. 4. 1945. V průběhu okupace zahynulo minimálně dalších 22 českých, moravských a slezských poštovních zaměstnankyň.
- 1943, 5. 7. – stanoven služební oděv pro poštovní zaměstnankyně protektorátní pošty pracující ve vnějším styku. Oděv se skládal ze saka, sukně nebo kalhot ušitých z látky marengo, plátěné halenky s ležatým límcem, pláštěnky (peleríny) stejného střihu jako pro poštovní zřízence a čepice tvaru jako u řemeslných zaměstnanců, opatřené odznakem pro poštovní zřízence.
- 1949, 15. 12. – předseda vlády Antonín Zápotocký prohlásil na II. všeodborovém sjezdu v Praze (konal se ve dnech 11. – 15. 12. 1949), že „...*chce-li pošta socialisticky hospodařit, musí zaměstnávat více žen než dosud*“, což podnítilo převod tisícovek mužů z poštovní služby do těžkého průmyslu a naopak příchod tisíců žen na poštu v následujících letech.
- 1950, 17. 1. – ústřední výbor *Svazu zaměstnanců pošt ROH* vypracoval usnesení,

kteřé obsahovalo mimo jiné závazek rychlého zvýšení počtu žen v poštovní službě. V rámci akce „*Ženy na poštu – muži do výroby*“ bylo v průběhu téhož roku donuceno k odchodu přes 3 000 mužů. Počet žen v poštovní službě se naopak během téhož roku prudce zvýšil o cca 20 %.

- 1950, 21. 3.** – vydán předpis o stejnokroji a odznaku poštovních zaměstnanců, platný od 1. 4. téhož roku, na jehož podkladě byly v letních měsících následujícího roku přidělovány poštovní stejnokroje černošedé barvy. Inspirovány byly sovětskými a vojenskými stejnokroji (čepice tvaru vojenské čapky, baret), což mělo zdůraznit novou politickou, hospodářskou i kulturní orientaci Československa.
- 1951, 14. 7.** – ústřední výbor *Svazu zaměstnanců pošt ROH* přijal na schůzi v Ružomberoku usnesení, které obsahovalo mj. závazek celostátní náborové akce k získání žen do poštovní služby.
- 1951, 1. 10.** – v účinnost vstoupil zákon č. 68/1951 Sb. o *dobrovolných organizacích a shromážděních*, který v českých zemích nahradil předlitavský zákon č. 134/1867 ř. z. o *právu spolčovacím* a na Slovensku nařízení uherského (zalitavského) ministerstva vnitra ve věcech spolčovacího a shromažďovacího práva z let 1848 a 1913. Nový zákon znamenal pro mnohé spolky konec činnosti, případně pokračování v jiné formě, což také samozřejmě zasáhlo spolky poštovních zaměstnankyň, které se nadále mohly sdružovat pouze v *Revolučním odborovém hnutí, Československém svazu žen* a některých dalších organizacích, na něž ovšem bedlivě dohlížely státní a stranické orgány.
- 1954, 15. 3.** – v emisi *Povolání* byla vydána poštovní známka autorky Anny Suchardové-Podzemné s názvem *Poštovní doručovatelka*, jejíž nominální hodnota činila 40 h. Jde o dosud jedinou československou a českou poštovní známku s obrazovým motivem ženy v poštovní službě.
- 1955, 9. 1.** – celostátní konference pracovníků spojů stanovila, aby byl do konce roku 1955 zvýšen počet žen o 1,3 % (tzn. na 38,6 %) z celkového počtu zaměstnanců spojového rezortu.
- 1955, 25. 1.** – vydán *Výnos ministra spojů o opatřeních k zajištění plánovaného zvýšení zaměstnanosti žen v resortu spojů*, jenž poukazoval na nedostatečné využití „významných pracovních sil“, kterými byly ženy v domácnosti, jež měly obsazovat volná místa a pozice mužů vhodných pro jiná pracoviště.
- 1956, 5. 1.** – v prohlášení s názvem *Do druhé pětiletky* uvedl ministr spojů Alois Neuman mj. tato slova: „*Letos budou do spojových služeb přijímány ženy ve větší míře než dříve. Je to jeden z politických úkolů. Práce ve spojových službách je pro ženy velmi výhodná a naše spojačky se velmi dobře uplatňují na všech pracovištích. Je však třeba, aby jim byli druzí spojaři ve službě všestranně nápomocni, a to ve zvýšené míře právě ženám nově do služby nastupujícím.*“
- 1958, 3. 10.** – vydán předpis o stejnokroji zaměstnanců spojů, platný od 1. 1. 1959, jímž byly na pánských i dámských stejnokrojích zavedeny výložky a nadlo-

- ketní pásky oranžové barvy a podlouhlé a kulaté služební odznaky s českým lvem, nápisem „ČS. SPOJE“ a symboly poštovního rohu a blesků.
- 1963, 16. 9.** – usnesení vlády, na jehož podkladě byl koncem roku 1964 vydán předpis o stejnokroji pracovníků spojů, platný od 1. 1. 1965, který nahradil předpis z 3. 10. 1958. V rámci této obměny poštovních stejnokrojů byly od počátku roku 1967 nahrazovány málo oblíbené dámské barety letními a zimními čepicemi tvaru ložky.
- 1969** – z celkového počtu 102 510 zaměstnanců Československých spojů bylo 61 293 žen (59,34 %) a 41 217 mužů (40,66 %).
- 1969, 8. 1.** – Růžena Urbánková byla jmenována ministryní pošt a telekomunikací ve vládě České socialistické republiky vedené Stanislavem Rázlem. Funkci zastávala i v následující české vládě Josefa Kempného a Josefa Korčáka do 3. 1. 1971.
- 1970, 20. 11.** – ministerstvo pošt a telekomunikací ČSR vydalo opatření s názvem *Seznam prací a pracovišť zakázaných v resortu pošt a telekomunikací všem ženám, těhotným ženám a matkám dětí do konce devátého měsíce po porodu a mladistvým*, které poskytovalo vyjmenovaným skupinám ochranu zdraví.
- 1974, 1. 4.** – vstoupil v platnost předpis o stejnokroji pracovníků spojů, který nahradil předpis z 10. 12. 1964; základní barvou spojových stejnokrojů se stala kovově modrá. Ženská varianta stejnokroje připomínala uniformu letušek, což vzbudilo značnou pozornost veřejnosti.
- 1987** – Československá televize vytvořila a koncem téhož roku i odvysílala dvoudílnou televizní hru s názvem *Neobyčejné všední dny* režiséra Cyrila Valšíka z prostředí bratislavských poštovních doručovatelek.
- 1988** – Československé spoje zaměstnávaly 82 228 žen (63,49 %) a 47 281 (36,51 %) mužů.
- 1992, 28. 12.** – vyšla směrnice o stejnokroji pracovníků České pošty (později opakovane novelizovaná), která nahradila výnos Federálního ministerstva spojů z 29. 11. 1983 o stejnokroji pracovníků spojů; základní barvou poštovních stejnokrojů se stala tmavomodrá.
- 2009, 16. 6.** – v Praze byly v rámci pilotního programu představeny nové vzory stejnokrojů pro přepážkové pracovnice České pošty.
- 2010, 1. 1.** – Marcela Hrdá se stala první ženou na pozici generální ředitelky státního podniku Česká pošta. Z funkce byla odvolána 24. 5. 2011.
- 2011, 22. 7.** – Česká pošta podepsala rámcové smlouvy na dodávku nových stejnokrojů pro období 2012–15 se třemi vítěznými firmami; postupná obměna stejnokrojů pro téměř 22 000 zaměstnanců byla ohlášena na prosinec 2011–prosinec 2013.
- 2017** – státní podnik Česká pošta měl 29 612 zaměstnanců, z toho 75 % žen. Ve vedoucích pozicích bylo nejvíce žen v nižším (85 %) a středním (69 %) managementu, naopak ve vyšším (34 %) a nejvyšším (9 %) byly zastoupeny o poznání méně.

Ženy v poštovní službě Království českého 1526–1850

Poštmistryně (Postmeisterinnen) a držitelky poštovních stanic (Posthälterinnen, Postbesitzerinnen, Postinhaberinnen)

Aš (Asch)

Maria Christiane Langheinrich, vdova po Johannu Gottliebovi Langheinrichovi, držitelka poštovní stanice od 30. 8. 1782, kterou spravovala s pomocí poštovního písaře

Benešov (Beneschau)

Dorothea Habenstreitt, vdova po Hansi Habenstreittovi, poštmistryně, od 1610 též držitelka poštovní stanice Zdice (Zditz), zmíněna ještě roku 1619

Beroun (Beraun)

Anna Pressl, držitelka poštovní stanice 1795–97, kterou spravovala spolu s poštovním expeditorem Johannem Leikertem, jelikož dědic Erasim Pressl byl nezletilý

Voršila Kordula Pressl von Schwertsberg, vdova po Johannu Franzí Presslovi, držitelka poštovní stanice 1797–99

Anna von Pressl, držitelka poštovní stanice 1833–34

Budyně nad Ohří (Budin)

Dorota Braunhofer, vdova po poštmistrovi Wenzelu Braunhoferovi, poštmistryně 1694–1710

Cerekvice (Zierkowitz), dnes Cerekvice nad Bystřicí

vdova Zárubová, jako poštmistryně zmíněna 1675, kdy byla poštovní stanice zrušena

Cerhovice (Zerhowitz)

Sabina Bethmann, rozená Krel, vdova po poštmistrovi Georgu Wilhelmu Bethmannovi, držitelka poštovní stanice, † 1680 na mor

Katharina Therese Bethmann, vdova po poštmistrovi Johannu Georgu Bethmannovi, držitelka poštovní stanice od 1698

Maria Barbora Bethmann, vdova po poštmistrovi Johannu Wenzelu Bethmannovi, držitelka poštovní stanice, kterou spravovala se synem zdickeho poštmistra Johanna Christopa Krause

Barbora Bethmann, vdova po Josefu Gregoru Bethmannovi, poštmistryně od 1740, † před 1759

Černá (Schwarzbach), dnes Černá v Pošumaví

Barbara Schwingenschlöggl, vdova po poštmistrovi Vincenci Schwingenschlögglvi, poštmistryně 1834–41

Dušníky (Duschnik), dnes část města Rudná, okr. Praha-západ

Katharina Philipina Raab, vdova po poštmistrovi Johannu Antonu Raabovi, poštmistryně 1794 – † 18. 11. 1798

Budějovice (Budweis), dnes České Budějovice

Magdalena, vdova po Georgu zvaném Gastgeb (šenkýř) nebo Behem (Čech), jako poštmistryně zmíněna 1576, 1579

Therese Hartmann von Hartenthal, rozená Měšťáková z Scharfenfeldu, jako poštmistryně zmíněna 1829, †6. 8. 1834

Dobříš (Dobrzisch)

Petronilla Krásová, vdova po poštmistru Františku Krásovi, poštmistryně od 1847, provdala se za Theodora Arlta, který převzal správu poštovní stanice

Golčův Jeníkov (Goltsch Jenikau)

Anna Herzig von Herzfeld, vdova po poštmistrovi Ignazi Herzigovi von Herzfeld, držitelka poštovní stanice 1813–15

Hodkovice (Liebenau in Böhmen), dnes Hodkovice nad Popelkou

Brigitta Zitte, vdova po poštmistrovi Christoffu Zitem, držitelka poštovní stanice 1807–1812

Horazdovice (Horazdiowitz)

Euphrosine Schönhansl, vdova po poštmistrovi Franzi Schönhanslovi, držitelka dědičné poštovní stanice 1820–31, kterou spravovala spolu se svým synem Josefem coby poštovním administrátorem a expeditorem v jedné osobě

Horšovský Týn (Bischofteinitz)

Veronika Hirllinger, vdova po poštmistrovi Antonu Hirllingerovi, poštmistryně od 1777, †13. 3. 1783

Ludmila Hönl, vdova po poštmistrovi Josefu Hönlvi, poštmistryně 1786–1810, od roku 1792 spravovala poštovní stanici s přísežným písařem

Hořelice (Horzelice), dnes část města Rudná, okr. Praha-západ

Katharina, patrně vdova po poštmistrovi Wenzelu Freytagovi, jako poštmistryně zmíněna 1665

Hradec Králové (Königgrätz)

Vinzenzia Kaldarar, vdova po poštmistrovi Franzi Kaldararovi, držitelka poštovní stanice 1824–34

Chrudim (Chrudim)

Weronika Czihaczek, držitelka poštovní stanice 1817–32 (†)

Jablonné (Gabel), dnes Jablonné v Podještědí

Anna Maria Koch, vdova po poštmistrovi Johannu Christophu Kochovi, poštmistryně 1758–26. 6. 1773

Jaroměř (Jaromierz)

Dorothea Redlich, držitelka poštovní stanice, 1750–65

Jičín (Gitschin)

Anna Eisner, poštmistryně asi 1769–1. 2. 1776, kdy byla suspendována pro neoprávněné otevírání zásilek a zpronevěru cenného dopisu v hodnotě 700 zlí; zároveň jí bylo odňato dědičné privilegium

Jindřichův Hradec (Neuhaus)

Maria Anna Weber von Treuenfeld, nevlastní sestra Johanna Antona Bayera, dcera Ignatze Webera von Treuenfeld, držitelka poštovní stanice 1796–1801

Kadaň (Kaaden)

Magdalena Pstross, vdova po poštmistrovi Johannu Pstrossovi, poštmistryně od listopadu 1852

Kaplice (Kaplitz)

Maria Anna Schober, vdova po Josefu Karlu Schoberovi, držitelka poštovní stanice od 28. 2. 1795

Kámen u Habrů (Steinsdorf bei Habern)

Maria Kotzy (Kocy), držitelka poštovní stanice konec července 1826–33

Theresia Freiin Voith von Sterbez, dědičná držitelka poštovní stanice 1835–38, dědičné privilegium uděleno 26. 3. 1835

Klenčí (Klentsch), dnes Klenčí pod Čerchovem

Margareta Löw, vdova po poštmistrovi Johannu Georgu Löwovi, držitelka poštovní stanice od 1684

Anna Maria Maxmiliana Pachmayer, držitelka poštovní stanice 15. 6. 1771–1803, 11. 6. 1772 se provdala za zedického poštmistra Karla Gobese von Treuenfels, poštovní stanici spravovala spolu s poštovním písařem a pozdějším expeditorem Johannem Haasem, † březen 1825 v 80 letech

Anna Schaffranek, držitelka poštovní stanice 1834–39

Kolín (Kolin)

Anna Knirsch, vdova po poštmistrovi Antonu Knirschovi, poštovní stanici spravovala v letech 1787–98 (†) spolu s poštovním expeditorem

Rosalie Knirsch, kolem 1833–34

Košice (Koschitz), okr. Tábor

Susanae Kammermayer, vdova po poštmistrovi Nikolausi Kammermayerovi, držitelka poštovní stanice před 1662

Kuří Vody (Hühnerwasser)

Franziska Wenzel, vdova po dědičném poštmistrovi Franzi Wenzelovi, držitelka poštovní stanice 1811–17 (†)

Liberec (Reichenberg)

Johanna Frank, poštmistryně 1792–95

Claudia Frank, poštmistryně 1796–97

Juliana Frank, provdaná Winzig, majitelka svobodného poštovního úřadu od 30. 10. 1832 (přísaha)

Lovosice (Lobositz)

Anna Bettmann, držitelka poštovní stanice 1810–14, zároveň držitelka podpůrné poštovní stanice (Unterlegsstation) Mirešovice (Mireschowitz)

Lysá (Lissau, Lissa in Böhmen), dnes Lysá nad Labem

Katharina Gubin, držitelka poštovní stanice, zmíněna 1765

Katharina Gürtler, držitelka poštovní stanice 1775–85

Městec Králové (Königsstadt)

Josefa Cardová, držitelka poštovní stanice od 1806

Miličín (Miltshin), okr. Benešov

Anna Katharina Pechio, vdova po poštmistrovi Martinu Ignatzi Pechio von Weitenfeld, jako držitelka poštovní stanice zmíněna 1678

Juliana Dorota Hauto, sestra předešlé, jako držitelka poštovní stanice zmíněna 1681, 7. 6. 1682 se provdala za poštmistra v Kunžaku Adama Treverse von Wolfenburg, po jeho smrti se 16. 1. 1707 provdala za rytíře Maxe Sádlo z Vrážného

Mirešovice (Mireschowitz), dnes Mirošovice u Bíliny

Anna Bettmann, držitelka podpůrné poštovní stanice 1810–14, zároveň držitelka poštovní stanice Lovosice (Lobositz)

Mladá Boleslav (Jungbunzlau)

Raab, držitelka poštovní stanice 1789–1802

Nespeky (Dnespek), okr. Benešov

Maria Susannae Schmidt, rozená Leixner, vdova po poštmistrovi Johannu Wenzelovi Schmidtovi, držitelka poštovní stanice, podruhé provdána za Johanna Poschiwala, který byl od roku 1750 poštmistrem v Plaňanech a 18. 5. 1751 obdržel dědičné privilegium pro poštovní stanici Nespeky

Panenský Týnec (Jungfernteinitz)

Katharina Seifert, poštmistryně od listopadu 1850

Písek (Pisek)

Rosa Gellinekh (Jelinek), vdova po poštmistrovi Franzu Georgu Gellinekhovi (Jelínkovi), poštmistryně od 26. 3. 1751

Plaňany (Planian)

Barbora Poschiwal, vdova po poštmistrovi Martinu Poschiwalovi, držitelka poštovní stanice 1795–1805, kterou spravovala s poštovním expeditorem

Anna Poschiwal-Perwolf, vdova po poštmistrovi Antonu Poschiwalovi, držitelka poštovní stanice 1815–1817, † 30. 7. 1823 ve věku 39 let

Plzeň (Pilsen)

Barbora Schmidt, vdova po poštmistrovi Ferdinandu Schmidtovi, jako držitelka poštovní stanice zmíněna 1656

Victoria Krieger, vdova po poštmistrovi Christophu Kriegerovi, poštmistryně 1812–13

Počátky (Potschatek)

Marie Beránková, poštmistryně od 18. 2. 1822 (dekret), zmíněna 1832, 1841

Praha (Prag)

Dorota Habenschatt, vdova po hlavním zemském poštmistrovi Království čes-

kého Georgu von Habenschatt, držitelka poštovní stanice 11. 4. 1590–25. 4. 1591
Barbora Bank (Benk), vdova po hlavním zemském poštmistrovi Království českého Jeremiasi Bankovi, držitelka poštovní stanice od 1599

Veronika Lang, vdova po hlavním zemském poštmistrovi Království českého Johannu Heinrichu Langovi, držitelka poštovní stanice prosinec 1670–15. 3. 1671

Rokycany (Rokitzan)

Anna Barbora Kržepinsky (Křepinská), rozená Sebenarz von Herrenfels, *30. 5. 1789 – †2. 11. 1857, vdova po poštmistrovi Josefu Norbertu Křepinském, držitelka poštovní stanice 1845–57

Rumburk (Rumburg)

Elisabeth Engelhalter, poštmistryně 1795–1802, poštovní stanici spravovala s přísežným písařem

Staňkov (Stankau), okr. Domažlice

Magdalena Pachmayer, vdova po poštmistrovi Abrahamu Pachmayerovi, držitelka poštovní stanice před 1668, †26. 4. 1677

Katharina Pachmayer, asi vdova po poštmistrovi Eliasi Pachmayerovi, poštmistryně 1711–17

Cecilie Pachmayer, vdova po poštmistrovi Josefu Pachmayerovi, poštmistryně 1795–96

Strakonice (Strakonitz)

Johanna Nemrhová, vdova po dědičném poštmistrovi Johannu Nemrhovi, poštmistryně, zmíněna 4. 2. 1775

Středokluky (Strzedokluk)

Anna Kubesch, vdova po dědičném poštmistrovi Christophu Kubeschovi, držitelka poštovní stanice 3. 2. 1807–1823

Tábor (Tabor)

Katharina Sebenarz von Herrenfels, vdova po dědičném poštmistrovi Johannu Antonu Ignatzi Sebenarzovi von Herrenfels, poštmistryně 1773–76

Trutnov (Trautenau)

Paulina Gräfin von Aichelburg, rozená Erbenová, majitelka poštovní stanice 1840–44, dědičné privilegium uděleno 6. 1. 1840

Týn nad Vltavou (Moldautein)

Elisabeth Friedrich, vdova po poštmistrovi Václavu Friedrichovi, †1727

Anna Kuna, vdova po dědičném poštmistrovi Franzi Kunovi ml., držitelka poštovní stanice 1771–76

Úlice (Ullitz)

Maria Czezinkar von Birnitz, vdova po listovním sběrateli Friedrichu Czezinkar von Birnitz, poštmistryně 1845–48

Úštěk (Auscha)

Franciska Zapp, vdova po poštmistrovi Ignatzi Zappovi, poštmistryně 1825–32

Veronica Zapp, vdova po poštmistrovi Franzi Zappovi, majitelka poštovní stanice od 1. 5. 1840

Velké Nehvizdy (Gross Nehwizd)

Franziska Augusta, vdova po poštmistrovi Wenzelu Johannu Augustovi, držitelka poštovní stanice od 14. 3. 1848, kterou spravovala s administrátorem Antonem Augustou

Vlčtejn (Wildstein), okr. Plzeň-jih

Magdalena Svobodová, vdova po poštmistrovi Svobodovi, poštmistryně od 1754

Vodňany (Wodnian)

Rosa Gellinekh (Jelinek), vdova po poštmistrovi Franzi Georgu Gellinekhovi (Jelínkovi), poštmistryně 1751–1767 (?)

Votice (Wottitz)

Katharina von Pecchio, rozená Bieschin von Bieschin (Běšínská z Běšin), vdova po poštmistrovi Pecchio von Weitenfeld, 1695–1718(?) spravovala poštovní stanici za nezletilého syna Johanna Josefa, provdala se za Františka Arnošta Ostrovského z Ostrova, který jí pomáhal se správou poštovní stanice
Emanuela Doubek, rozená Pecchio von Weitenfeld, vdova po poštmistrovi Josefu Doubkovi, od 1835 správkyně poštovní stanice

Zdice (Zditz)

Dorothea Habenstreitt, vdova po Johannu Habenstreitovi, poštmistrovi v Benešově, držitelka poštovní stanice od 1610, zmíněna ještě roku 1619

Anna Therese Kraus, vdova po poštmistrovi Christophu Krausovi, držitelka poštovní stanice, † 1680 na mor

Žehrovice (Ziehrowitz), dnes Kamenné Žehrovice, okr. Kladno

Anna Maria Zacharová, vdova po poštmistru Zacharovi, poštmistryně od 1751

Poštistryň a držitelek poštovních a podpůrných stanic celkem: 80

(z toho tři, Dorothea Habenstreitt, Anna Bettmann a Rosa Gellinekh, působily na dvou poštovních stanicích)

Poštovní administrátorky (Postadministratorinnen)

Jindřichův Hradec (Neuhaus)

Josefina Anna Bayer, vdova po předchozím, držitelka pošty, poštovní administrátorka od 8. 10. 1788, poštovní stanici spravovala s poštovním písařem Johannem Brandlem

Miličín (Miltshin), okr. Benešov

Franceska Pechio von Weitenfeld, poštovní administrátorkou od 18. 5. 1751, † asi 1758

Nová Paka (Neupaka)

Elisabeth Schadek, poštovní administrátorka 1789–1797, od roku 1792 spravo-

vala poštovní stanici s přísežným písařem

Písek (Pisek)

Anna Giresch von Ritterstahl, rozená Herold, manželka předešlého, poštovní administrátorka od 22. 5. 1798–1801

Přeštice (Przestitz)

Maria Anna Foedisch (Födisch), vdova po předchozím, poštovní administrátorka 1812–28

Tábor (Tabor)

Barbora Čížkovská, vdova po předešlém, poštovní administrátorka od 18. 10. 1782, správu poštovní stanice přenechala svému synovi

Třeboň (Wittingau)

Anna Rádl (Radl), vdova po předešlém, poštovní administrátorka od 25. 3. 1782, †1792

Týn nad Vltavou (Moldauthein)

Johanna Walcher, vdova po předešlém, poštovní administrátorka od 12. 1. 1793

Veselí (Wessely), dnes Veselí nad Lužnicí

Antonie Kržepinsky (Křepinská), vdova po předešlém, poštovní administrátorka 17. 3. 1800–04

Poštovních administrátorek celkem: 9

Listovní sběratelky (Briefsammlerinnen)

Bor (Haid), dnes Bor u Tachova

Franziska Goller, ve funkci 1798–1808

Liberec (Reichenberg)

Johanna Frank, ve funkci 1789-90

Mníšek (Mnischek), dnes Mníšek pod Brdy

Christiene Gräfin von Unwerth, ve funkci po 1825–41, zároveň držitelka poštovního relais tamtéž

Nevděky (Neudek), dnes Nejdek

Elise Blatensky, ve funkci od 1847

Pelhřimov (Pilgram)

Maria Leonardo, ve funkci 20.–30. léta 19. století

Březnice (Brzeznitz)

Karolína Hlavínová, vdova po Václavu Havlínovi, předchozím listovním sběrateli, ve funkci od 1843

Příbram (Przibram)

Sofie Keller, ve funkci 1839-50, v letech 1843/44-50 zároveň držitelka poštovního relais tamtéž

Vodňany (Wodnian)

Walburga Giresch (Jireš), vdova po listovním sběrateli a drželi poštovního relais Norbertu Gireschovi (Jirešovi), listovní sběratelka 1825–26, zároveň držitelka poštovního relais tamtéž

Listovních sběratelek celkem: 8

(tři z nich působily zároveň jako držitelky poštovních relais v Mníšku, Příbrami a Vodňanech)

Držitelky poštovních relais (Relaishälterinnen) a podpůrných poštovních stanic (Unterlegsstationen)

Mírešovice (Mireschowitz), dnes část obce Hrobčice, okr. Teplice

Anna Bettmann, držitelka podpůrné poštovní stanice Lovosice (Lobositz) a v letech 1810–14 držitelka poštovní stanice Lovosice (Lobositz)

Mníšek (Mnischek), dnes Mníšek pod Brdy

Christiene Gräfin von Unwerth, vdova po držiteli poštovního relais a listovním sběrateli Ignazi hraběti von Unwerth, držitelka poštovního relais a listovní sběratelka asi 1825–40

Příbram (Przibram)

Sofie Kellerová, vdova po listovním sběrateli Josefu Kellerovi, držitelka poštovního relais 1843/44–50, v letech 1839–50 příbramská listovní sběratelka

Vodňany (Wodnian)

Walburga Giresch (Jireš), vdova po listovním sběrateli a drželi poštovního relais Norbertu Gireschovi (Jirešovi), držitelka poštovního relais a listovní sběratelka 1825–26

Držitelek poštovních relais a podpůrných poštovních stanic celkem: 4

(tři z nich působily zároveň jako listovní sběratelky v Mníšku, Příbrami a Vodňanech, čtvrtá jako poštmistryně v Lovosicích)

Ženy v poštovní službě českých zemí – statistiky

Přednostky a expeditorky předlitavských neerárních a erárních poštovních služeben

Rok	Nestátní poštovní služebny		Státní poštovní a telegrafní služby	Celkem nestátní a státní poštovní služebny
	Přednostky (držitelky pošt nebo poštmistryně)	Poštovní expeditorky (pomocnice)		
1869	169		—	169
1872	275		—	275
1873	240	205	—	445
1875	334	324	—	658
1880	494	615	—	1 109
1885	700	1 175	43	1 918
1890	808	1 704	52	2 564
1895	1 349	3 098	114	4 561
1900	1530*	3 636*	481	5 647

*Údaje platné pro rok 1899.

Zdroj: Die Frauen im österreichischen Staatsdienste. Archiv für Post und Telegraphie 14, 1903, s. 427–436.

Zřízenci a zřízenkyně neerárních poštovních služeben v Předlitavsku

Rok	Počet neerárních zřízenců	Počet neerárních zřízenkyň	Podíl neerárních zřízenkyň v %	Počet zřízenců a zřízenkyň celkem
1873	4 874	445	8,4	5 319
1875	5 004	658	11,6	5 662
1880	4 955	1 109	18,3	6 064
1885	5 551	1 875	25,2	7 426
1890	6 058	2 512	29,3	8 570
1895	7 129	4 447	38,4	11 576
1899	7 649	5 166	40,3	12 815

Zdroj: Die Frauen im österreichischen Staatsdienste. Archiv für Post und Telegraphie 14, 1903, s. 427–436.

Držitelé (-ky) a poštmistři (-ryně) neerárních poštovních služeben v Předlitavsku

Rok	Počet neerárních držitelů a poštmistrů	Počet neerárních držitelek a poštmistryň	Podíl neerárních držitelek a poštmistryň v %	Počet neerárních držitelů (-ek) a poštmistrů (-yň) celkem
1873	3 530	240	6,4	3 770
1875	3 547	334	8,6	3 881
1880	3 380	494	12,8	3 874
1885	3 384	700	17,1	4 084
1890	3 629	808	18,2	4 437
1895	3 791	1 349	26,2	5 140
1899	4 071	1 530	27,3	5 601
1914	2 597	3 721	58,9	6 318

Zdroj: Die Frauen im österreichischen Staatsdienste. Archiv für Post und Telegraphie 14, 1903, s. 427–436.

Expeditoři a expeditorky neerárních poštovních služeben v Předlitavsku

Rok	Počet neerárních expeditorů	Počet neerárních expeditorek	Podíl neerárních expeditorek v %	Počet neerárních expeditorů a expeditorek celkem
1873	1 344	205	6,4	1 549
1875	1 457	324	8,6	1 781
1880	1 575	615	12,8	2 190
1885	2 167	1 175	17,1	3 342
1890	2 429	1 704	18,2	4 133
1895	3 338	3 098	26,2	6 436
1899	3 578	3 636	27,3	7 214

Zdroj: Die Frauen im österreichischen Staatsdienste. Archiv für Post und Telegraphie 14, 1903, s. 427–436.

Telegrafistky předlitavské poštovní a telegrafní správy

Rok	Počet telegrafistek
1872	163
1874	293
1875	305
1880	370
1885	371
1890	559
1895	1 266
1897	2 063

Zdroj: Die Frauen im österreichischen Staatsdienste. Archiv für Post und Telegraphie 14, 1903, s. 427–436.

Manipulantky předlitavské poštovní správy

Rok	Počet poštovních manipulantek
1874	127
1875	146
1880	148
1885	165
1890	222
1895	371
1897	419

Zdroj: Die Frauen im österreichischen Staatsdienste. Archiv für Post und Telegraphie 14, 1903, s. 427–436.

Poštovní oficiantky dle ředitelství pošt a telegrafů v roce 1908

Ředitelství pošt a telegrafů	Vídeň	Praha	Brno	Linec	Innsbruck	Lvov	Terst	Štýrský Hradec	Černovice	Zadar	Celkem
Počet poštovních oficiantek	2 077	1 350	500	150	170	500	240	300	70	20	5 377

Zdroj: Pořadník poštovních úředníků v Království českém na rok 1908. Vydal Spolek c. k. poštovních úředníků v Království českém. Praha 1908, s. 86.

Muži a ženy ve státním podniku Československá pošta k 1. 1. 1937

	Muži	Ženy	Muži a ženy celkem
Služba právní	238	1	239
Služba účetní	392	52	444
Služba provozní	3 877	503	4 380
Služba dopravní	6 559	4 020	10 579
Služba kancelářská	132	12	144
Služba kancelářská pomocná	209	411	620
Plně zaměstnaní pomocníci	1 589	950	2 539
Neplně zaměstnaní pomocníci	512	336	848
Poštovní expedienti	345	600	945
Celkem	13 853	6 885	20 738

Zdroj: Obrat v názoru na práci žen. In: Poštovní obzor 7, 1937, s. 98–99.

Zastoupení mužů a žen ve státním podniku Česká pošta v roce 2018

Podíl mužů a žen v ČP (v %)		
Rok	Podíl mužů	Podíl žen
2017	25	75
2018	26	74

Zastoupení mužů a žen ve vedení ČP v roce 2018

	Muži (v %)	Ženy (v %)
Top management	100	0
Vyšší management	65	35
Střední management	30	70
Nižší management	15	85

Věková struktura zaměstnanců ČP v roce 2018

Věková skupina	Celkem (v %)	Věková skupina	Celkem (v %)
Do 19 let	0,53	45–49 let	17,41
20–24 let	5,91	50–54 let	14,24
25–29 let	7,87	55–59 let	11,38
30–34 let	8,07	60–64 let	4,00
35–39 let	11,28	více než 65 let	0,75
40–44 let	18,57		

Pozn.: V roce 2018 pracovalo na České poště 28 994 zaměstnanců, což bylo o 618 méně než v roce předchozím.

Zdroj: Česká pošta, s. p., 2019.

Životopisné medailony

Růžena Bauerová

(*16. 8. 1902 Milevsko – †nezjištěno)

K poštovní správě nastoupila 19. listopadu 1921 jako asistentka a po několika letech povýšila na adjunktku. V roce 1931 dokončila právnická studia, stala se poštovní tajemnicí a o čtyři roky později koncipistkou na ministerstvu pošt a telegrafů. Šlo o vůbec první právní úřednici československé poštovní správy.

Marie Benešová

(*23. 3. 1851 Rakovník – †13. 2. 1932 Praha)

K předlitavské poštovní správě nastoupila 1. května 1880 v Janově nad Tisou a od 23. listopadu 1881 sloužila nejprve jako poštovní manipulátka a poté jako oficiantka v Praze. Penzionovaná byla jako poštovní adjunkтка. Dne 14. října 1900 byla zvolena první předsedkyní *Spolku c. k. poštovních a telegrafních manipulantek pro Čechy, Moravu a Slezsko*, což byl nejstarší ženský profesní spolek v Předlitavsku. Ve funkci setrvala následující dva roky.

Hugo Bergmann

(*19. 8. 1880 Plzeň – †30. 4. 1944 Praha)

Narodil se v rodině advokátního kancelisty Viléma Bergmanna a jeho ženy Emilie, rozené Tučkové. Jeho otec záhy zemřel, a proto vyrůstal ve velmi skromných poměrech. Přesto absolvoval nižší gymnázium v Jindřichově Hradci a 19. ledna 1899 nastoupil do poštovní služby ve Stráži nad Nežárkou. Ještě v téže roce vykonal expeditorskou zkoušku a poté působil jako expeditor nejprve ve Stráži n. N. a od září t. r. v Lomnici u Třeboně. V letech 1899–1902 sloužil u vojenské pošty v Bosně a po návratu nastoupil jako poštovní aspirant opět v Lomnici a později v Prachaticích. Odtud pak 7. prosince 1907 odešel do Prahy. Dne 11. srpna 1911 se vrátil do Stráže n. N. ve funkci poštovního administrátora a 1. prosince t. r. byl tamtéž jmenován poštmistrem. V roce 1920 se stal vrchním poštmistrem v Třebenicích, odkud byl 17. září t. r. přeložen do Brandýsa n. L. Důležitá byla jeho spolková, veřejná a politická činnost, v níž hrála nikoliv nezanedbatelnou roli ženská otázka. Již roku 1902 vstoupil do československého odboru *Spolku poštovních oficiantů*, 23. května 1909 byl zvolen předsedou nově ustaveného *Československého spolku c. k. poštovních adjunktů pro Rakousko v Praze* a 17. května 1914 se stal předsedou *Zemského spolku poštmistřů v Království českém*. Po vzniku ČSR byl 18. ledna 1920 zvolen předsedou *Ústřední organizace poštovního úřednictva dopravního pro Republiku československou v Praze* a 6. února 1923 se poprvé (poté znovu v letech 1925, 1929 a 1935) stal poslancem Národního shromáždění za Československou stranu národně socialistickou. Byl velkým stoupencem zaměst-

návání žen u poštovní správy a aktivně podporoval snahy v této oblasti, včetně jejich zrovnoprávnění s mužskými kolegy.

Ludmila Bozděchová

(*26. 3. 1848 Lvov – †14. 9. 1924 Praha)

Byla dcerou armádního dílovedoucího Matěje Bozděcha a jeho manželky Emilie. Mezi její příbuzné patřil významný dramaturg pražského Prozatímního divadla Emanuel Bozděch (1841–1889). Dne 27. dubna 1871 složila jako první žena v českých zemích státní zkoušku z telegrafie, čímž získala kvalifikaci pro výkon státní telegrafní služby. Následně žádala o místo u c. k. státního telegrafu v Praze, ale byla dvakrát odmítnuta. Proto se rozhodla požádat císaře Františka Josefa I. o audienci, který měl pochopení pro vdovy a dcery vojáků. Písemnou suppliku datovanou 17. června 1871 vypracoval Vojta Náprstek, s nímž se coby členka a knihovnice *Amerického klubu dam* dobře znala. S přímlovami pomohly členky klubu – zatímco Karolína Světlá intervenovala u ministra spravedlnosti Karla Habětínka, k ministru kultu a vyučování Josefu Jirečkovi jí otevřela dveře jeho matka. Ministra obchodu Alberta Eberharda Schöffleho oslovila některá z dalších kolegyně. Společné úsilí nakonec slavilo úspěch, protože předlitavské ministerstvo obchodu, pod něhož tehdy pošta a telegraf spadaly, její žádosti záhy vyhovělo v tom smyslu, že se na základě ministerského nařízení může ucházet o přijetí do státní telegrafní služby v Praze dle platných vyhlášek. V následujícím roce se tak stala jednou z prvních pražských telegrafistek. Již v roce 1877 však telegrafní službu opustila, když nastoupila jako sekretářka cestovatele Emila Holuba. K telegrafu se vrátila roku 1892 a zůstala mu věrná až do svého penzionování. Nikdy se neprovdala. Stárí prožila na Malé Straně v Praze a zemřela v nemocnici „U Alžbětinek“. Pohřbena byla na Olšanských hřbitovech, ale její hrob již neexistuje.

Albína Dvořáková-Mráčková

(*30. 1. 1850 Řepice – †23. 5. 1893 Praha)

Větší část dětství prožila v Ústředíně na Pelhřimovsku, kam byl její otec Vojtěch Dvořák, povoláním učitel, roku 1853 přeložen z Řepice. Nějaký čas strávila i u příbuzných v Dolínku u Mělníka (dnes součást Odolene Vody, okr. Praha-východ), kde se seznámila s pracemi Friedricha Schillera, které v ní zřejmě probudily touhu věnovat se poesii. Již jako dvanáctiletá publikovala v píseckých *Zlatých klasech*, později i v pražských *Květech*, *Osvětě* a *Ruchu*, přičemž byla některými znalci považována za nadějnou básnířku. Jediná sbírka poesie s názvem *Chudobky* jí vyšla roku 1872. Její tvorba, proniknutá hlubokým citem i silnou vášní, byla oblíbená u čtenářů, ale kritika jí vytýkala nízkou uměleckou hodnotu. Dne 20. července 1869 se provdala za Karla Mráčka, lékaře v Nové Cerekvi, a spolu s ním se postupně stěhovala do Postupic, Říčan, Stránčic (dnes Strančice, okr. Praha-východ)

a Myslkovic, až se roku 1880 usadila v Dírné u Soběslavi, kde její manžel našel místo jako panský lékař hraběte Eugena Vratislava z Mitrovic. A protože hrabě byl i místním poštmistrem, působila u něj jako poštovní administrátorka. Kromě toho se věnovala dvěma dcerám a udržovala kontakty se spisovatelkami, zejména Sofií Podlipskou a Karolinou Světlou. Dlouhodobě však trpěla gynekologickými obtížemi, kvůli nimž na jaře 1893 podstoupila operaci v pražské Všeobecné fakultní nemocnici, kde záhy zemřela na pooperační komplikace. Pohřbena byla na Olšanských hřbitovech, kde se dodnes nachází její hrob.

Hermína Hemerová/Hermine Hemmer

(*24. 12. 1867 *Tučapy u Tábora* – †24. 8. 1936 *Praha*)

Pocházela z poštmistrovské rodiny a u předlitavské poštovní správy sloužila od 20. ledna 1888. Jako poštovní úřednice působila v Dolních Rakousích, na Moravě, dlouhá léta jako poštovní expedientka v Milevsku a v nedalekém Kovářově, poté jako poštmistryně v Doubravce u Plzně a vrchní poštmistryně v Uhříněvsi, kde se dočkala vyhlášení československé samostatnosti. Profesní dráhu zakončila ve Stránčicích (dnes Strančice, okr. Praha-východ). Od konce 90. let 19. století otevřeně hájila práva předlitavských poštovních úřednic. Dne 6. března 1900 představila téma existenčních poměrů poštovních úřednic na všeobecném sjezdu předlitavských poštmistrů, uskutečněném na vídeňské radnici, při němž sklídila bouřlivé ovace. Jeden z německých delegátů její vystoupení shrnul památnou větou: *Es gibt nur eine Hemer im ganzen Österreich! – Je pouze jediná Hemerová v celém Rakousku!*. V roce 1902 byla jako první žena zvolena členkou výboru *Spolku c. k. poštmistrů v Království českém*. Od 5. ledna 1905 redigovala *Českou poštovní úřednici*, která vycházela jeden rok jako příloha *Ženského světa*. I poté veřejně publikovala a otevřeně hovořila o otázce žen v poštovní službě. Dne 1. ledna 1920 se stala členkou *Ústřední organizace poštovního úřednictva dopravního pro Republiku československou v Praze*, v níž byla aktivní až do smrti.

Juliana Hnátková

(*10. 2. 1870 *Klokoč u Olší* – †18. 11. 1938 *Brno*)

Narodila se do rodiny hostinského Josefa Hájka a jeho manželky Agathy. Obecnou školu navštěvovala v Olší (okres Brno-venkov) a v Bystřici (dnes Bystřice nad Pernštejnem), v letech 1888–91 absolvovala *První českou pokračovací školu dívčí v Brně*, jejímž zřizovatelem byl *Ženský výrobní a vzdělávací spolek Vesna*. Dne 24. června 1891 úspěšně vykonala zkoušku při c. k. českém ústavu učitelů v Brně, což ji umožnilo, aby v následujícím roce krátce učila ženské ruční práce v Kostelci u Kyjova. O rok později, 18. července 1893, se provdala za nadučitele v Olší Antonína Hnátku, který v letech 1922–27 působil jako senátor Československé strany sociálně demokratické a zastával i další významné veřejné funkce.

Spolu měli šest dětí – tři chlapce a tři dívky. Od 16. května 1894 do 1. listopadu 1922, kdy se funkce vzdala, spravovala poštovní expedici Olší.

Antonie Kleinerová

(*23. 3. 1901 Praha – †23. 8. 1982 Praha)

Pocházela z rodiny zámečnicka Josefa Štainice a jeho manželky Zdenky, rozené Rohlíkové. Po absolvování dvouleté obchodní školy nastoupila 1. září 1918 na pražské ředitelství pošt a telegrafů, kde působila jako poštovní asistentka. Sociální citění ji v roce 1925 přivedlo do *Křesťanského sdružení mladých žen YWCA* a v roce 1938 i na ministerstvo sociální péče, v jehož rámci měla na starosti ozdravovny pro sociálně slabé matky. Od roku 1939 byla spolu s manželem Jaroslavem Kleinerem, šéfem technického provozu *Československého rozhlasu*, činná v odbojové organizaci *ÚVOD*, ale již na podzim 1941 byli zatčeni. Zatímco Jaroslav byl 13. února 1942 popraven v Mauthausenu, Antonie byla vězněna v Praze-Pankráci, v koncentračním táboře Ravensbrück a v ženské trestnici Moisdorf v Lipsku. Po osvobození se opět veřejně angažovala – stala se předsedkyní *Klubu pozůstalých po nacistických obětech*, předsedkyní *Sdružení žen v církvi československé*, místopředsedkyní *Sdružení osvobozených politických vězňů z Ravensbrücku* a tajemnicí *Svazu národní revoluce*. V květnu 1946 byla zvolena poslankyní *Ústavodárného Národního shromáždění za Československou stranu národně socialistickou*. Patřila k zásadním odpůrkyním komunismu a po únoru 1948 se zapojila do činnosti národněsocialistické opoziční skupiny „politická šestka“. Dne 8. listopadu 1949 byla zatčena a v procesu s Miladou Horákovou 8. června 1950 odsouzena k doživotnímu těžkému žaláři, pokutě 20 000 Kč a ztrátě veškerého majetku. Propuštěna byla až 10. května 1960 v důsledku rozsáhlé prezidentské amnestie. V roce 1990 byla plně rehabilitována.

Emilie/Ema Kudrnáčová-Koutková

(*18. 8. 1876 Dobruška – †20. 1. 1962 Hronov)

Poštovní službu nastoupila roku 1899 v Pardubicích, kde složila v témže roce zkoušku expeditorky a v roce 1902 zkoušku telegrafní u poštovního úřadu Trutnov. Později působila jako poštovní úřednice v Hronově, kam se provdala za místního poštmistra Josefa Koutka, s nímž měla syna Jaroslava. V roce 1923 byla jmenována poštovní adjunktkou a o dva roky později odešla do výslužby. U poštovní správy tak sloužila 26 roků a 4 měsíce. Politicky se angažovala v *Československé sociálně demokratické straně dělnické*, jejíž politiku hájila nejdříve na místní úrovni jako členka městské rady a obecního zastupitelstva Hronova a poté v mnoha dalších okresních institucích. Kromě toho působila v *Československém červeném kříži*, *Ústřední organizaci dopravních úředníků*, *Dělnické akademii* a spolku *Ochrany matek a dětí*, jehož byla předsedkyní. V letech 1935–39 zasedla coby senátorka v *Národním shromáždění*. V souvislosti se státoprávními změnami období dru-

hé ČSR vstoupila 1. prosince 1938 do senátního klubu *Národní strany práce*. Dne 28. srpna 1944 byla zatčena a následně vězněna v Terezíně, odkud se vrátila v květnu 1945. Zbytek života strávila v Hronově.

Anna Macháčková

(*25. 11. 1853 Podhůří – †nezjištěno)

Pocházela ze zámožné rodiny Jana a Marie Slavíkových, kteří dceři umožnili na tehdejší dobu mimořádné vzdělání. Ve dvaadvaceti letech se provdala za třebechovického lékárníka a poštmistra Vincence Macháčka, který však roku 1879 náhle zemřel. Anna se již znovu neprovdala, a tak se musela o sebe a dvouletou dceru postarat sama. Dne 28. srpna 1879 byla jmenována poštmistryní v Třebechovicích (dnes Třebechovice pod Orebem, okr. Hradec Králové), kde před odchodem do penze v dubnu 1905 dosáhla hodnosti poštmistryně I. (tj. nejvyšší) třídy, což byl mezi ženami ojedinělý případ. Kromě toho byla aktivní členkou *Spolku c. k. pošt-mistrů v Království českém*, což dokládají i slova jednoho z čelných představitelů této profesní organizace, který jednou poznamenal, že...*si poštmistrovskou schůzi bez paní Macháčkové ani představití nedovede.*

Matylda Marešová

(*26. 2. 1874 Hradec Králové – †červen 1936 asi Praha)

V pražské telegrafní ústředně pracovala od 12. července 1901 nejprve jako poštovní oficiantka a později jako adjunktka.

Antonie Miškovská

(*6. 6. 1851 Kutná Hora – †2. 1. 1937 Praha)

Dcera ředitele banky Antonína Miškovského a jeho manželky Anny, rozené Kadlcové. Po absolvování tzv. hlavní a následně i klášterní školy v Kutné Hoře nastoupila 1. srpna 1872 jako provizorní telegrafistka v pražské telegrafní ústředně, která byla umístěna na poštovním a telegrafním úřadě Praha I v Jindřišské ulici. Nikdy se neprovdala, protože celibát byl jedním z předpokladů zaměstnávání žen v nižších úřednických funkcích předlitavské poštovní a telegrafní správy. Dne 1. dubna 1906 byla jmenována telegrafní oficiantkou. Do důchodu odešla 31. prosince 1913 coby vrchní telegrafní adjunktka XII. (tj. nejvyšší) hodnostní třídy. U poštovní, resp. telegrafní správy tak pracovala dlouhých 41 let a 5 měsíců. Byla držitelkou výroční medaile pro civilní státní zaměstnance, kterou dostala 1. září 1912 u příležitosti 40. výročí zaměstnávání žen v předlitavské poštovní a telegrafní správě a *Zlatého záslužného kříže*, který jí byl udělen nejvyšším rozhodnutím z 25. listopadu 1913 v souvislosti s jejím odchodem do výslužby. Jako důchodkyně žila v Úvalech u Prahy a od dubna 1924 v Praze-Žižkově, kde také zemřela.

Ludmila Pechmanová-Klosová

(*13. 7. 1885 Královské Vinohrady – †nezjištěno, 9. 11. 1950 ještě žila)

Pocházela z rodiny poštovního podúředníka svobodného pána Josefa von Pechmana a jeho manželky Ludmily, rozené Janoušové. Po studiích nastoupila 21. prosince 1904 k předlitavské poštovní správě a až do roku 1919 působila jako poštovní oficiantka a posléze adjunktka v Praze. Od roku 1908 byla členkou *Spolku c. k. poštovních a telegrafních oficiantek pro Čechy, Moravu a Slezsko*, kde se zasazovala o rovnoprávné postavení státních úřednic. Tyto názory uveřejňovala také v jí redigovaném spolkovém *Věstníku*, který v červnu 1918 na krátkou dobu nahradil měsíčník *Ženské poštovní listy*. V roce 1909 vstoupila do *České strany národně sociální*, v jejímž rámci spoluzaložila *Českou obec úřednickou*. Po převratu pracovala v osobním oddělení ministerstva pošt a telegrafů, kde zastávala funkci místopředsedkyně *Ústřední organizace poštovního úřednictva dopravního pro RČS*. Od roku 1919 byla členkou městského zastupitelstva a městské rady Královských Vinohrad a předsedkyní komise pro sociální péči. V letech 1920, 1925 a 1929 byla zvolena poslankyní Národního shromáždění za *Československou stranu (národně) socialistickou*, přičemž hájila především sociální otázku státních zaměstnanců a sklářských i textilních dělníků. Věnovala se rovněž sociální práci. Z politického života odešla kvůli vážným zdravotním důvodům v roce 1935. Jejím manželem byl dramaturg Karel M. Klos (1888–1967).

Kateřina Putterlíková

(životní data nezjištěna)

Poštovní a telegrafní úřad Polná převzala po svém manželovi Adolfu Putterlíkovi, který zde působil od 8. září 1862 nejprve jako poštovní expedient a později poštministr. Kvůli zpronevěře finančních prostředků byl však odvolán z funkce. Kateřina získala poštmistrovské místo v říjnu 1876 po opakovaných žádostech adresované předlitavské poštovní správě. Stala se tak jednou z prvních žen, které byly v českých zemích pověřeny vedením poštovního úřadu. Funkci vykonávala svědomitě až do roku 1907. Syn Gustav působil na tomtéž poštovním úřadě v letech 1917–27.

Klára Radimská

(*2. 6. 1831 Turnov – †2. 3. 1913 Mladá Boleslav)

Pocházela z rodiny turnovského měšťana a lékárníka Josefa Radského, jemuž patřil jeden z tamních výstavních domů, kde již jeho otec provozoval lékárnu „U Bílého lva“. Její matkou byla Klára, rozená Richtrová z Trutnova. Jako patnáctiletá byla svými rodiči poslána na roční zkušenou do Prahy a coby sedmnáctiletá se provdala za Karla Radimského, majitele mlýna v Nymburku, s nímž měla sedm dětí (3 chlapce a 4 dívky), ale pouze tři se dožily dospělosti. Karel převzal 16. března

1857 mladoboleslavskou dědičnou poštovní stanicí po zesnulém bratrovi Vincenci a vykonával tam funkci poštmistra až do své smrti 8. června 1877, kdy se vedení služebny ujala vdova Klára. Během svého působení se manželé Radimští setkali s několika významnými návštěvníky – v roce 1862 s arcivévodou Albrechtem Fridrichem Rakousko-Těšínským, za prusko-rakouské války 1866 s generálem Leopoldem hrabětem Gondrecourtem a 31. října t. r. dokonce s císařem Františkem Josefem I., pro něž a jeho doprovod vypravil poštministr Radimský pět čtyřspřeží, která osobně doprovodil z Mladé Boleslavi do Mnichova Hradiště, kudy vedla císařova inspekční cesta po bojištích nedávno proběhnuvší války. Poslední významnou návštěvu přijala na mladoboleslavské poště již ovdovělá Klára v listopadu 1878, kdy zde přivítala korunního prince Rudolfa. Dne 1. prosince 1886 byla dědičná poštovní stanice převzata státem a přeměněna na erární poštovní a telegrafní úřad spravovaný Ferdinandem Schanielem. Klára poté působila jako držitelka mladoboleslavského poštovního úřadu pojezdného, který pronajímal koně, povozy a postiliony poštovní správy, což jí opravňovalo k používání titulu c. k. poštmistrová. Za dlouholetou a věrnou službu obdržela od Františka Josefa I. *Zlatý záslužný kříž*.

Marie Rejčová

(*21. 12. 1833 *Krašovice* – †25. 8. 1876 *Plasy*)

Dcera lesníka Antonína Michla z Krašovic (okres Plzeň-sever). Ve dvaceti letech, 17. dubna. 1853, se provdala za Antonína Rejče, plaského kupce a později i tamního poštmistra (ve funkci 1869–73). Z manželství vzešlo deset dětí, z toho šest dívek a čtyři chlapci. Po Antonínově smrti se ujala vedení poštovního úřadu, který spravovala do roku 1876. Zemřela v pouhých 43 letech a její nástupkyní se 1. března 1877 stala dcera Marie, nejstarší z jejích potomků.

Augusta Šebestová-Bezděková

(*28. 11. 1852 *Kobylí* – †30. 10. 1933 *Brno*)

Pocházela ze sedmi dětí (čtyř dcer a tří synů) Františka Bezděky a jeho druhé manželky Anny, rozené Kovaříkové z Kobylí. Přestože František nebyl rodákem z Kobylí, brzy zdomácněl a stal se úspěšným obchodníkem, hospodářem, osvětovým činovníkem, starostou a poštmistrem. Augusta tak vyrůstala v podnětném prostředí, i když formální vzdělání získala pouze v kobylské dvoutřídce a při ročním studiu na německém gymnáziu v Hustopečích. Po otci však zdědila organizační talent a přirozenou zvědavost, takže se brzy zapojila do obecně prospěšných projektů. V roce 1871 složila expeditorské zkoušky, což jí umožnilo, aby se v rodné obci stala nejprve poštovní expeditorkou a po otcově smrti (1880) i expedientkou. V roce 1886 se provdala za Františka Šebestu, účetního cukrovaru ve Velkých Pavlovicích, kde strávila následujících deset let. Po jeho smrti se přestěhovala zpět do Kobylí a v roce 1899 opět převzala zdejší poštovní služebnu, pro niž nechala o rok

později postavit secesní budovu. V ní pak úřadovala až do penzionování 1. ledna 1912. Závěr života strávila v Brně, ale do Kobylí často dojížděla. Vedle poštovní služby se věnovala obchodní, pojišťovací, literární, knihovnické, kronikářské, národopisné, archeologické, spolkové a osvětové činnosti. Proslula především jako zapálená dodavatelka exponátů pro *Národopisnou výstavu českoslovanskou* (1895) i jako autorka *Lidských dokumentů a jiných národopisných poznámek* (1900).

Alexandra z Taxisů

(*křest 1. 8. 1589 Brusel – †26. 12. 1666*)

Byla dcerou Philiberta Bar de Balançon hraběte de Varax a jeho manželky Claudine de Tournon-Roussillon. Dne 29. června 1616 se provdala za hraběte Leonharda II. z Taxisů (1594–1628), syna úřadujícího generálního říšského poštmitra Lamorala z Taxisů. Manželství však netrvalo příliš dlouho, protože Leonhard se při pobytu v Praze nakazil horečnatým onemocněním, kterému 23. května 1628 podlehl. V závěti, kterou krátce před smrtí stačil vyhotovit, určil svou manželku poručnicí nezletilých dětí za podmínky, že se znovu neprovdá. Císař Ferdinand II. ji proto 1. srpna 1628 propůjčil úřad říšského generálního dědičného poštmitra a španělský král Filip IV. ji 16. srpna téhož roku svěřil také úřad generálního poštmitra španělského Nizozemí, Burgundska a Lotrinska. Obě náročné funkce, umocněné neklidným obdobím třicetileté války, úspěšně vykonávala plných sedmáct let za svého nezletilého syna Lamorala Klaudia Františka (1621–76), který je po nabytí plnoletosti převzal 11. září 1646 z rukou císaře Ferdinand III.

Karolina (Karla) Tesařová

(**17. 5. 1891 Příbyslav – †3. 2. 1961 Polná*)

Absolvovala měšťanskou dívčí školu v Polné a v roce 1908 složila zkoušku pro poštovní oficiantky v Táboře. Od 25. října téhož roku byla zaměstnána na polenském poštovním a telegrafním úřadu, kde v letech 1932–1942 působila jako poštmistryně. Regionální význam měla i její činnost kulturní a veřejná. Pro místní městské muzeum sebrala polenské pověsti, sepsala historii rytířského rodu Žejdliců ze Šenfeldu a uveřejnila několik příspěvků v časopisech *Pohoří* a *Polensko* (např. *Z dějin polenské pošty*, *Vzácné varhany v Polné*). Pod pseudonymem Karol Jan Anselma vydala v roce 1940 vlastním nákladem sbírku básní *Z obrazů mé duše*. Pro loutkové divadlo *Husovy knihovny* sepsala několik her. O polenské historii a kultuře přednášela převážně na schůzích místních spolků, v nichž byla činná také jako aktivní organizátorka a funkcionářka. Od roku 1935 působila coby předsedkyně místní pobočky *Národní jednoty pošumavské* a v letech 1940–42 jako předsedkyně ženského odboru *Národní matice*. V roce 1945 se stala jednatelkou polenské pobočky *Československé strany národně socialistické*, již zastupovala od září téhož roku v místní Národní frontě. V této souvislosti působila i jako dopiso-

vatelka *Svobodného slova*, tiskového orgánu strany. V letech 1939–52 vedla polenskou kroniku a několik let působila v radě *Husovy knihovny*.

Růžena Urbánková

(*14. 12. 1912 *České Budějovice* – †nezjištěno)

Byla dcerou Františka Šmucra a jeho manželky Anny, rozené Dryjové. V roce 1932 absolvovala gymnázium a poté pracovala na poštovních úřadech v Mariánských Lázních, Aši, Českých Budějovicích, Praze a Plzni. Roku 1950 se stala ředitelkou krajského poštovního inspektorátu v Českých Budějovicích a rok později nejprve pověřenou a pak i řádnou ředitelkou krajské poštovní správy v Praze. V letech 1955–58 pracovala na ministerstvu spojů jako referentka poštovního provozu. Od roku 1958 působila jako ředitelka Středočeské krajské správy spojů. Po provedení federalizace ČSSR byla 8. ledna 1969 jmenována členkou české vlády Stanislava Rázla jako ministryně pošt a telekomunikací. Funkci si podržela i v následující vládě Josefa Kempného a Josefa Korčáka do 3. ledna 1971. Byla držitelkou vyznamenání *Za vynikající zásluhy*.

Pavčina Vávrová-Weisserová

(*10. 1. 1836 *Nová Cerekev* – †12. 4. 1905 *Neveklov*)

Již v mladém věku se provdala za neveklovského poštmistra Jiřího Weisera, který však záhy těžce onemocněl, takže poštovní službu vykonávala bez jakéhokoliv pověření sama. Když v lednu 1869 zemřel, zůstala s malou dcerou téměř bez prostředků. Rozhodla se proto požádat pražské poštovní ředitelství o ponechání poštovní služebny s odůvodněním, že potřebných zkušeností nabyla v předchozích letech. Žádost však byla vyřízena ve smyslu tehdejší legislativy, totiž že úřad si může ponechat pouze v případě, že bude na své útraty vydržovat expeditora, který bude úřad trvale administrovat. Protože potřebné finance neměla, chtěla se obrátit s prosbou o udělení výjimky k císaři. Dříve než tak učinila však 7. dubna 1869 vyšlo ministerské nařízení, jímž bylo vdovám po poštmistrech umožněno samostatné vedení poštovních úřadů, podrobí-li se předepsané zkoušce. Dne 20. června téhož roku se tak stala první ženou v českých zemích (a pravděpodobně i v Předlitavsku), která úspěšně složila poštovní zkoušku, což ji umožnilo, aby se 1. srpna ujala samostatného vedení poštovního úřadu Neveklov, kde působila až do roku 1902. Její nástupkyní v poštmistrovském úřadě se stala dcera Miloslava, provdaná Maříková, významná aktivistka ženského poštovního hnutí.

Magdalena Vondrášková

(*14. 7. 1859 *Kožlany* – †18. 8. 1924 *Kožlany*)

Nejmladší dcera Antonína Vondráška, movitého kožlanského měšťana, starosty a v letech 1869–86 prvního tamního poštmistra. S vedením úřadu, který

se od počátku nacházel v rodinném domě (dnes Pražská ul. 207), mu postupně pomáhaly jeho čtyři dcery – Rozálie, Barbora, Matylda a Magdalena. Tři starší se však brzy provdaly, takže poštovní úřad po otcově smrti převzala roku 1887 nejmladší a svobodná Magdalena, později zvaná teta Léna či „matka chudých studentů“, která vykonávala funkci poštmistryně (později vrchní poštmistryně) až do roku 1922. Kožlanská pošta se již za života jejího otce stala neformálním kulturním a osvětovým střediskem města i blízkého okolí, v čemž pokračovala též Magdalena. Četl se tam došlý tisk, hovořilo o politice a hlavně sloužila jako místo setkávání významných osobností, jakými byly hudební skladatel Josef Holý, ředitel pražských škol a vynikající zpěvák Alois Majer či básníci Antonín Šnajdauf a Jaroslav Vrchlický. Nechyběli však ani místní rodáci, mezi nimi i Benešovi, jejichž syn Eduard, pozdější druhý československý prezident, se 28. května 1884 v Kožlanech narodil a strávil zde dětství.

Veronika Rozálie Angermayerová ze Stremberga, dcera poštmistra v Sudoměřicích u Tábora, se 7. 7. 1710 provdala za Františka Antonína Posche, poštmistra v Košicích u Tábora. Po jeho smrti 15. 8. 1722 uzavřela nový sňatek s Janem Emanuelem Václavem Khullem z Kholwaldu, původně správcem v Chotovinách, který působil jako poštministr v Košicích u Tábora. Fotoreprodukce portrétu neznámého autora z roku 1727. Originál portrétu byl počátkem 20. století ve vlastnictví Václava Špačka ze Starburgu, podnikatele poštovních jízď v Praze, který byl potomkem Veroniky Rozálie a Jana Emanuela Václava Khulla z Kholwaldu. (Sbírka PM, inv. č. PÚ1337, přír. č. 5393/1930)

Žofie Kellerová, rozená Šafaříková (*2. 10. 1792 – †26. 11. 1850), byla dcerou sládka ze Sušice. Dne 11. 11. 1810 se provdala za kupce a měšťana Josefa Kellera, který v letech 1798–1833 působil jako správce příbramské soukromé listovní sběrný. Po jeho smrti 12. 4. 1833 převzala řízení listovní sběrný. Na přelomu let 1843/44 se navíc stala držitelkou příbramského poštovního relais. Zároveň působila jako obchodnice a majitelka realit. Na fotografii je zachycena se svým synovcem. Asi konec 40. let 19. stol. (Sbírka PM, inv. č. PÚ3473, přír. č. 1122/1930)

*Terezie Potměšilová (*25. 6. 1815 – †27. 3. 1900),
poštmistryně ve Veselí nad Lužnicí,
fotoreprodukce olejomalby, asi konec 1. pol. 19. stol.
(Sbírka PM, inv. č. PÚ4478, přír. č. 218/1967)*

*Klára Radimská, nejprve mladoboleslavská paní
poštmistrová (1857–1877), poté tamní dědičná
poštmistryně (1877–1886) a nakonec držitelka
poštovního úřadu pojezdného (1886–1913),
foto A. C. Pitzek, 50.– 60. léta 19. stol.
(Fotoarchiv Muzea Mladoboleslava,
inv. č. MB10530)*

*Hermína Karásková při telefonickém zprostředkování telegramů v pražské telefonní centrále, poč. 90. let 19. stol.
(Sbírka PM, inv. č. PPÚ600, přír. č. 419/1928)*

*Anna Demelová-Koutníková, poštmistryně v Milíně (okr. Příbram), foto Josef Šechtla a Jan Voseček, Pelhřimov, asi 90. léta 19. stol.
(Sbírka PM, inv. č. PÚ1658, přír. č. 577/1933)*

Novoroční poštovní knížka na rok 1894 s motivem listovní doručovatelky na jízdním kole. Uniformy navzdory představě anonymního výtvarníka tehdy ještě nenosily. Každopádně je dokladem emancipace žen v poštovní službě.
(Sbírka PM, NPK371, přír. č. 507/1921)

Juliana Agatha Hnátková, v letech 1894–1922 poštovní expedientka v Olši (okr. Brno-venkov), s manželem Antonínem. Foto Ateliér Rafael v Brně, c. a k. dvorní umělecký ústav pro fotografii, malbu a světlotisk, asi 1904. (Sbírka PM, inv. č. PÚ1959, přír. č. 64/1982)

Telegrafistka obsluhující dálnotisk v telegrafní ústřední stanici v Jindřišské ulici v Praze, foto František Král a Jan Kurz, 1923. (Sbírka PM, inv. č. TG68, přír. č. 119/1925)

*Telefonistka meziměstské telefonní
ústředny na pražském Žižkově, 1935.
(Sbírka PM, inv. č. FAMPT459,
přír. č. 42/2003)*

*Známka z emise Povolání zobrazující poštovní
doručovatelku, navrhla Anna Podzemná-Suchar-
dová, ryl Jiří Švengsbír, 15. 3. 1954.
(Sbírka PM, č. kat. Pofis777)*

*Jaroslav Poš: Listovní doručovatelka ve stejnokroji vz. 1950, olej na plátně, asi 1951.
(Sbírka PM, inv. č. O140, př. č. 92/2002)*

*Doručovatelka tisku, 1959–1963.
(Sbírka PM, inv. č. FRS1588, přír. č. 166/2012)*

*Listovní doručovatelka Jiřina Štěpánková
při výkonu profese v Praze 6 – Dejvicích,
foto Josef Hanuš, 2. pol. 70. let 20. stol.
(Sbírka PM, inv. č. FRS6, přír. č. 11/2008)*

*Orážení zásilek na poště Praha 025 na Gorkého
(dnes Senovážném) nám. v Praze 1,
foto Tomáš Vosolsobě, září 1977.
(Sbírka PM, inv. č. FRS468, přír. č. 26/2008)*

*Manipulantka pošty Praha 023 ve Vysočanech,
foto Tomáš Vosolsobě, 27. 9. 1977.
(Sbírka PM, inv. č. FRS377, přír. č. 22/2008)*

O KLUBKU ZMIJÍ A ŽÁBĚ NA PRAMENI. PROCES S REKTOREM STŘÍTESKÝM, LITOMYŠL A ZDENĚK NEJEDLÝ. K POETICE HRŮZY

JIŘÍ KŘEŠŤAN

První polovina října roku 1950 přinesla Litomyšli jeden z nejhrůznějších zážitků z éry stalinského socialismu. V půvabném městě, proslulém svými bohatými kulturními tradicemi, jež ztělesňovali takoví velikáni jako Bedřich Smetana, Božena Němcová, Teréza Nováková či Alois Jirásek, ale také H. G. Schauer, kladoucí znepokojivé otázky po smyslu existence českého národa, zasedli hned dvakrát po sobě soudci Státního soudu v Praze. Ve dnech 5.–7. října byla souzena skupina tzv. budislavských Jánošíků a od 9. do 11. října 1950 usedli na lavici obžalovaných příslušníci „skupiny Stříteský a spol.“¹ Jak je vidno, soud pracoval svižně a s vinou celkem třiačtyřiceti obviněných v obou procesech se vypořádal s ohromující rychlostí. Druhý ze zmíněných monstrprocesů, který nás bude nyní zajímat, popsal vyčerpávajícím způsobem litomyšlský historik Martin Boštík.² K faktografii, kterou snesl, lze sotva co dodat. Zvláště cenné je, že shromáždil i svědectví žijících obětí procesu nebo jejich rodinných příslušníků.

Neobvyklou a dodnes znepokojující stránkou procesu s rektorem Františkem Ambrožem Stříteským a jeho „skupinou“ byl fakt, že v něm byli souzeni zejména mladí lidé (nejmladšímu Václavu Portmanovi bylo v době přelíčení o málo více než 16 let, z celkem 24 z odsouzených bylo 9 souzeno jako mladiství, před rokem 1927 se narodili jen tři odsouzení, ostatní byli mladší). Přestože existují důkazy o tom, že mezi studenty a mladými lidmi se postupně, spíše živelně formovaly projevy odporu (schůzky s kritickými diskusemi, letáky, zneuctění obrazů komu-

1 Dokumenty k uvedenému procesu s rektorem F. A. Stříteským nalezneme v Národním archivu především ve fondech Generální prokuratura (spis T 819/50) a Státní prokuratura (spisy Prot. taj. č. 52/50, Prot. taj. č. 131/50, Pst. I 559/50, Spt I/III 223/50). Srv. též Krajský soud v Hradci Králové, procesní spisy Ts I/VII 127/50 a Ts I/VII 149/50. Úplnou heuristiku nalezneme v knize Martina Boštíka, citované v následující poznámce.

2 Boštík, Martin: *Monstrproces „Stříteský a spol.“ Litomyšl 1950. Historická studie o síle a slabosti poválečného člověka*. Litomyšl 2004.

nistických představitelů),³ je zřejmé, že obludná konstrukce protistátní skupiny byla dílem represivních orgánů, které na základě falešných důkazů, provokací spolupracovníků StB a vynucených přiznání utkaly spikleneckou síť, jež měla být tvrdě a exemplárně odsouzena.

Vykonstruován byl pochopitelně i fakt, že skupinu vedl kněz František Ambrož Strítěský, rektor piaristické koleje a profesor litomyšlského gymnázia. Populární pedagog a lidumil nepředstavoval typického nepřítele poúnorového zřízení. Zpočátku se dokonce zdálo, že sdílí iluze, s nimiž nový režim vítala či přijímala část veřejnosti. Nalezneme ho mezi členy poúnorového Okresního národního výboru v Litomyšli, Okresního akčního výboru Národní fronty a akčního výboru Československé strany lidové pro litomyšlský okres, pracoval v kulturní komisi Místního národního výboru v Litomyšli.⁴ Jak se zdá, brzy pocítil limity svého působení a postupně se z veřejného prostoru stahoval. Chtěl se nadále věnovat spíše jen piaristické koleji a v menší míře i výuce na gymnáziu, kterou omezoval.

Pro náš příběh je důležité, že F. A. Strítěského registroval i tehdejší ministr školství a osvěty Zdeněk Nejedlý. Se Strítěským se dobře znala Nejedlého důvěrná přítelkyně Marie Drbohlavová z Litomyšle – ráda jej navštěvovala a rozmlouvala s ním. Nejedlému jej v listu z 5. ledna 1946 popsala jako „velmi jemného, pravdivého a věrného člověka“.⁵ Nejedlého dokonce 4. května 1946 žádala, aby pomohl vyřešit jeho zoufalou materiální situaci (Strítěský nedostával plat kaplana, jímž byl jmenován 1. září 1945). Připomeňme, že Marie Drbohlavová byla angažovanou a nadšenou členkou komunistické strany.

Dodejme ještě, že mezi obžalovanými v monstrprocesu s rektorem Strítěským v roce 1950 se objevili i syn Nejedlého dlouholetého litomyšlského spolupracovníka, faráře Církve československé a hudebníka Jaromíra Metyše Karel a rovněž Karlův bratranec Bohdan Metyš. S rodinou Metyšových udržovali Nejedlých dávné přátelské styky. U Metyšových přebývali během svých pobytů v Litomyšli za první republiky, pobývala u nich Nejedlého dcera Zdenka během své praxe v místní nemocnici, s Jaromírem Metyšem, sbormistrem pěveckého spolku Vlastimil, Zdeněk Nejedlý spolupracoval při organizaci řady kulturních událostí a akcí, především koncertů a výstav.

Není nám známo, jak jednotliví Litomyšlané v roce 1950 vnímali oba monstrprocesy, jak na ně zapůsobily, můžeme to jen odhadovat. Společnost byla vnitřně diferencovaná. Strach, hrůza z poznání, že režim je odhodlán nemilosrdně skoncovat se skutečnými i domnělými nepřáteli, se všemi, kteří se „nezařadí“ či jsou

3 Tamtéž, s. 15–20.

4 Tamtéž, s. 27–28.

5 Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR (dále jen MÚA AV ČR), fond Zdeněk Nejedlý, korespondence osobní došlá, dopisy M. Drbohlavové.

jiní, také jistě lhostejnost či apatie, snaha neupozornit na sebe a v klidu přežít, ale u některých naopak uspokojení a nenávisť k souzeným. Smutným faktem je, že se našli místní občané, kteří volali po nejtěžších trestech (byly zaznamenány výkřiky „pověste je!“, „stáhněte z nich kůži!“) a kteří do krve rozpíchali svými deštníky záda obžalovaných, sedících v řadě před nimi v sále Smetanova domu,⁶ tak zavilou zášť zakoušeli. Fanatická víra kráčívá občas přes mrtvoly.

V ministrově sekretariátu

Specifickými účastníky tehdejšího dění byli rodiče mladých lidí, souzených v monstrprocesu s rektorem Střiteským. Někteří z nich snad uvěřili, že jejich děti se dopustily nějakého prohřešku či neopatrnosti, ale rodičovský instinkt jim velel, aby své děti neopustili a stáli při nich v těžké chvíli. Toužili po spravedlnosti, doufali v milosrdenství. Není divu, že jejich naděje se upnuly k ministru Zdeňku Nejedlému, litomyšlskému rodákovi, který se zasloužil o rozvoj kulturního života v meziválečné Litomyšli, napsal knihy o historii rodného města, uspořádal městský archiv a napomohl rozvoji místní galerie. Ve třicátých letech zorganizoval v Litomyšli velké výstavy o Aloisi Jiráskovi, Boženě Němcové a Bedřichu Smetanovi. Podstatným, patrně rozhodujícím způsobem pak po válce podpořil vznik festivalu Smetanova Litomyšl jako pravidelného kulturního podniku,⁷ který trvá do dnešních dnů. A rodnému městu, jež mu po válce udělilo čestné občanství, opravdu přál. Do Prahy se vydala deputace rodičů, v níž byl i Nejedlého spolupracovník a přítel, farář a sbormistr Jaromír Metyš. U ministra neuspěli. Co se tenkrát stalo, dodnes přesně nevíme.

Vzpomínka na neblahou návštěvu v Praze přežívala především v rodinách postižených monstrprocesem, tradovala se mezi známými a přáteli a po listopadu 1989 vstoupila i do širšího povědomí. Po přednášce vynikajícího českého historika Petra Čorneje o Zdeňku Nejedlém, konané v únoru 1993 v Litomyšli (a v podstatě bez souvislosti s jejím obsahem – Čornej rozhodně nepředstoupil s žádnou apologetikou Nejedlého), prohlásil v diskusi politický vězeň z 50. let Jaroslav Metyš,⁸ že

6 Boštík, M.: Monstrproces „Střiteský a spol.“, s. 43–44.

7 Srv. Boštík, M. – Vosyka, Stanislav: Počátky festivalu Smetanova Litomyšl. Litomyšl 2018. Drobné připomínky právě k interpretaci role Z. Nejedlého jsem vyjádřil v recenzi uveřejněné in: Časopis Matice moravské 138, 2019, č. 1, s. 203–204.

8 Jaroslav Metyš (1930–2013) byl bratrem Karla Metyše souzeného v procesu s rektorem Střiteským. K Jaroslavově obvinění a postihu (byl z rozhodnutí příslušné komise KNV v Brně nucen dva roky prožít v táborech nucených prací, nebyl tedy souzen ve stejném procesu jako Karel) srv. Boštík, M.: Monstrproces „Střiteský a spol.“, s. 18, pozn. 22. Spolu se synem Jaromírem, jmenovcem dědy (faráře Církve československé), který působil mj. jako ředitel Smetanova domu v Litomyšli, patřil Jaroslav Metyš po roce 1990 k předním zastáncům odstranění Nejedlého sochy z veřejného prostoru. Autor článku v Respektu, citovaném v následující poznámce,

nechápe, proč Nejedlého připomínat – je to prý stejné, jako kdybychom oživovali památku Emanuela Moravce, který se ze stoupence Masarykova stal nacistou. Metyš připomněl Nejedlého podíl na procesech 50. let. Podle autora článku, referujícího o vzpomínkovém večeru v časopise Respekt, vzpomněl Metyš i toho, jak prý Nejedlý „vyhnal ze své pracovní rodice studentů zdejšího gymnázia, kteří přišli prosit za své zavřené děti“. A Jaroslav Metyš podle Respektu pokračoval: „Ministr prý dupal a křičel: „Reakce musí být vyhubena jako klubko zmijí!“⁹ Obraz mrňavce, vzteklého „rudého dědka“, dupajícího před očima užaslých krajanů jako králík, je neodolatelný...

Výjev audience pronikl i do odborné literatury, poprvé jej knižně publikoval (ovšem uvážlivě – bez ministrova dupotu) litomyšlský historik, archivář a filosof Milan Skřivánek.¹⁰ Od něho převzal epizodu další významný archivář a historik ze staroslavné Litomyšle – Jindřich Růžicka – ve studii o faráři a hudebníku Jaromíru Metyšovi.¹¹ Zástupce mladší generace skvělých litomyšlských dějepyskců Martin Boštík si později ověřil, že obraz údajné audience, která se ovšem oficiálně neuskutečnila, je stále živý v rodinách odsouzených a interpretoval jej ve své již citované knize o monstrprocesu s rektorem Strážnickým. Vyústění setkání je popsáno slovy: „Nejedlý je však odmítl oficiálně přijmout, přičemž na ně křičel, že „reakce musí být zničena jako klubko zmijí!“¹² Dodám k tomu pro úplnost, že jsem tradovanou epizodu zmínil ve své monografii o Zdeňku Nejedlém, ale požádal jsem čtenáře, aby přijímal historku „s opatrností“.¹³

Respektuji vzpomínku, přežívající v rodinách postižených, ale jsou důvody, které mě vedou k ostražitosti. Především, Jaromír Metyš byl člověk ze staré školy, neumím si představit, že by se vydal do Prahy k příteli Nejedlému neohlášen. Nepovažuji tedy za pravděpodobné, že by návštěvníci zastihli ministra nepřipraveného. Nicméně faktem je, že na sekretariát se jim zjevně podařilo proniknout. Vize ministra běsnícího před očima krajanů (a snad i zběsile dupajícího do podlahové krytiny) mi ovšem připadá jako fantastická. V Nejedlého pozůstalosti jsou ulože-

uvádí omylem, že v diskusi vystoupil Jaromír.

- 9 Holub, Petr: Kostlivec ve skříní. Vzpomínkový večer na Zdeňka Nejedlého. Respekt 4, č. 8, 22. 2. 1993, s. 6.
- 10 Skřivánek, Milan: Litomyšl. Starobylé město. Praha a Litomyšl 1994, s. 108. Epizoda byla přejata i do autorovy monumentální knihy Skřivánek, M.: Litomyšl 1259–2009. Město kultury a vzdělávání. Litomyšl 2009, s. 453.
- 11 Růžicka, Jindřich: Tradice a současnost v kulturním díle Jaromíra Metyše (1896–1975). Pomezí Čech a Moravy. Sborník prací ze společenských a přírodních věd pro okres Svitavy 1, 1997, s. 106.
- 12 Boštík, M.: Monstrproces „Strážnický a spol.“, s. 42.
- 13 Křestan, Jiří: Zdeněk Nejedlý. Politik a vědec v osamění. Praha – Litomyšl 2012, s. 402, pozn. 473.

ny dopisy Jaromíra Metyše,¹⁴ i po roce 1950 jsou naplněny úctou pisatele k ministrovi a příteli, neobsahují jediný náznak výčitky – bylo by tomu tak, kdyby došlo k tak urážlivému výpadu v Nejedlého podání? Víím nadto o Nejedlého nechuti k fyzické konfrontaci, pochopitelné u člověka jen o málo než 160 centimetrů vysokého, o váze kolem 60 kilogramů (v době údajné audience spíše nižší v důsledku vleklých nemocí).

Pro Nejedlého se mi jeví typičtější spíše způsob konfrontace s Emanuelem Rádlem v Realistickém klubu, který společně založili a vedli. V listopadu roku 1920 si Nejedlý vynutil otevření již uzavřené debaty k jednomu bodu poté, co Rádl opustil schůzi výkonného výboru (musel jít přednášet) a prosadil změnu usnesení.¹⁵ Rádl běsnil, vypadalo to, jakoby Nejedlý schválně přišel do schůze až po jeho odchodu... Podobně nikdy Nejedlý v osobní konfrontaci nenapadl Leoše Janáčka při premiérách a dalších uvedeních jeho děl, která bedlivě sledoval. Ba co více, při setkáních z očí do očí volil slova, jež dávala skladateli naději, že jeho vytrvalý kritik (a blízký spolupracovník při sběru lidových písní) jej konečně pochválí. Max Brod zaznamenal upřímnou naději, již v roce 1922 po setkání s Nejedlým skladatel nadšeně prožíval o přestávce při pražské premiéře Káti Kabanové: „Právě jsem mluvil s Nejedlým. Tentokrát i jemu se to líbilo.“¹⁶ O to větší byla zklamání, jež se dostavila, když si Janáček četl kritiky Nejedlého o jeho koncertech a provedeníh oper, jak vycházely v denním tisku či v odborných časopisech. Připomeňme, že na skladatele Josefa Suka, zetě Antonína Dvořáka, kterého osobně nesnášel, dštil síru na dálku, v novinových článcích.¹⁷ Uveďme ještě poslední příklad – zdálo se mi, že i konflikty s chotí Marií, týranou jeho věčným nevěrami, řešil Nejedlý nejraději sáhodlouhými dopisy.¹⁸

Jistou osobní otažitost, emocionální chlad, nesrdnatost, ba přímo zbabělost Nejedlého berme při vážení epizody s klubkem zmijí do úvahy. Máme zachováno svědectví o ještě jedné „poloaudienci“ u Nejedlého, která stojí za zmínku. Na jaře 1946 se vydali mladí hudební umělci prosit ministra Nejedlého, aby dirigent Václav Talich mohl vést právě ustavený Český komorní orchestr. Setkání popsal očité svědek Ivan Medek: „Audience měla kuriózní charakter — všichni jsme stáli v se-

14 MÚA AV ČR, Zdeněk Nejedlý – korespondence osobní došlá, dopisy Jaromíra Metyše.

15 Epizodu jsem popsal ve studii Křesťan, J.: Realistický klub v Praze. *Paginae historiae* 6, 1998, s. 71.

16 Brod, Max: Leoš Janáček und seine Gegner, *Prager Tagblatt* 56, č. 145, 21. 6. 1931, s. 9.

17 K tzv. Sukově aféře, na jejímž počátku Nejedlý na samém prahu první republiky obvinil Suka z nevlástenectví a rakušanství, srv. Křesťan, J.: Závistivý zeměplaz? Zdeněk Nejedlý, Sukova aféra a případ Talichův. In: Randák, Jan – Koura, Petr (eds.): *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století*. Praha 2008, s. 316–339.

18 Srv. alespoň jeho reakci na odhalení aféry s Annou Jirákovou. Křesťan, J.: Zdeněk Nejedlý, s. 262–263.

kretariátu, Nejedlý byl ve své pracovně a komunikoval s námi přes sekretářku.¹⁹ Nejedlý jim tehdy vzkázal, že Talichovo chování za okupace (byl obviněn z kolaborantství, obvinění byl posléze zbaven²⁰) je věcí příslušných správních orgánů. Talichovo angažmá tedy nezakázal.

Je zajímavé, že podobně popisoval nešťastnou audienci Litomyšlanů v roce 1950 mně neznámý pán, který se účastnil prezentace mé monografie o Zdeňku Nejedlém ve Smetanově domě v Litomyšli 10. března roku 2013. Odvolával se na svědectví samotného Jaromíra Metyše. Nejedlý prý prosebníky nepřijal, jen jim cosi vzkázal přes sekretářku. Pamětník se nedomníval, že by tam zazněl výrok o klubku zmijí. Bohužel, mým litomyšlským přátelům se nepodařilo pána identifikovat a jeho svědectví zachytit. Václav Nájemník, který o prezentaci referoval v časopise *Marginalia historica*,²¹ našel nyní ve svých poznámkách, že Nejedlý podle neznámého pána prý Litomyšlanům vzkázal mimo jiné: „Musíme tu buržoazní mládež přiskřípnout!“ Nájemník zachycenou větu ve své zprávě nakonec necitoval. Věta o přiskřípnuté buržoazní mládeži by pochopitelně otevírala další vějíř možných interpretací – mohla by být chápána jako svědectví o tom, že Nejedlý se k jisté agresivitě či hrubé netaktnosti uchýlil, byť nebyla přímá, nebo naopak, že se pokoušel omluvit, že se nemůže postavit proti trestající linii strany... Pochopitelně, jde o větu vyňatou z kontextu, již mohla zkreslit bezprostředně sekretářka či později někdo jiný.

Vzpomínka na neblahou návštěvu probleskovala po roce 1990 nejednou výrazně v místním tisku a v diskusích ve veřejném prostoru a stala se v Litomyšli neodmyslitelným koloritem ve sporech o další osudy sochy Zdeňka Nejedlého, které se pravidelně vracely. Šlo vlastně vždy o poslední argument stoupenců zbourání či přemístění pomníku – copak si člověk, který vmetl taková slova do očí lidí sobě blízkých, zaslouží památník? Spor se vede o sošnické dílo Jana Hány, odhalené v roce 1978, pomník podle mého názoru falešný a prolhaný (nelíbil by se myslím ani samotnému Nejedlému). Leč jde o pomník – stojící. A navíc opatřený tabulkou, kterou v 90. letech vymyslel litomyšlský archivář Milan Skřivánek: „Rozmnožil i poškodil kulturu českou. Přinesl poctu i úhonu rodnému městu, jež oceňuje dobré a zavrhuje špatné jeho skutky.“ Geniální zkratce, kterou svého času prý ocenil sám prezident Václav Havel, předeslal Milan Skřivánek výrok Blaise Pascala: „Odmítám ty, kdož se rozhodli pro oslavu člověka, stejně jako ty, kdož se

19 Bálek, Jindřich — Kadlec, Petr (eds.): Talichovská vzpomínání Ivana Medka. In: *Harmonie* 11, č. 7, 2003, s. 16; srv. též Medek, Ivan: *Děkuji, mám se výborně*. Praha 2005, s. 51 (viz pozn. 43).

20 K Talichově případu srv. Křesťan, J.: *Případ Václava Talicha. K problému národní čistoty a českého heroismu*. Praha 2014.

21 Nájemník, Václav: Dvě prezentace nové knihy Jiřího Křesťana o Zdeňku Nejedlém, *Marginalia historica* 4, č. 1, 2013, s. 213–217.

rozhodli jej tupit... Mohu dát za pravdu jen těm, kdož v úzkostech hledají.“ Kdykoli si text tabulky přečtu, pocítím mrazení v zádech, tak hluboký je jeho obsah...

Klubko zmijí – nalezeno!?

Uvedme, že obraz „klubka zmijí“ v souvislosti s hrůznými politickými procesy 50. let se opravdu objevil a ve veřejném prostoru zazněl.²² Nepoužil jej však Zdeněk Nejedlý a nestalo se tak v souvislosti s litomyšlským procesem. Na celostátní konferenci KSČ, konané v Praze 16. prosince 1952, tedy nedlouho po skončení procesu s „protistátním spikleneckým centrem, vedeným Rudolfem Slánským“ a popravě odsouzených (ta proběhla 3. prosince) prohlásil Klement Gottwald: „Poměrně brzy po Únoru jsme začali rozmatávat klubko zmijí, které nepřítel nasadil do naší vlastní domácnosti. [...] Ukázalo se, že protistátní spiknutí je vedeno spikleneckým centrem, v jehož čele stál bývalý generální tajemník Komunistické strany Československa Rudolf Slánský. [...] Nyní bylo protistátní spiklenecké centrum zneškodněno.“²³ Gottwaldův výrok byl pak několikrát v různé podobě parafrázován. Například redakční článek Rudého práva psal k 5. výročí Vítězného února: „Strana nesložila ruce v klín. Bdělostí a ostražitostí soudruha Gottwalda bylo tak záhy po únoru rozmatáno klubko nepřátel, zmijí, které se usadily přímo na srdci našeho života – uvnitř naší strany. Nepřátelé o to nebezpečnější, že skryti, o to nebezpečnější, že maskovaní. Avšak brzy byla odhalena a rozbita tato trockisticko-sionistická banda zarytých nepřátel, vrahů a špiónů, vedená Slánským a hrající podle not jejího dirigenta – amerických imperialistů.“²⁴

Podobné obrazy zapadají dokonale do obludária stalinské propagandy. Poetika hrůzy byla propracovávána souběžně s tím, jak Stalin a jeho pochopové likvidovali své protivníky a poté i své bývalé spolubojovníky, namnoze věrné soudruhy Leninovy. Připomeňme, že v mnohokrát vydaných a Stalinem osobně upravovaných Dějinách VKS(b) jsou odsouzení častováni charakteristikami jako „bucharinsko-trockističtí špióni, škůdci a vlastizrádci“, jsou nazýváni „zlosyny“,²⁵ je jim spíláno do „vyvrhelů lidstva“, „padouchů“, kteří plnili příkazy svých pánů – cizích buržoazních rozvědek, aby se pokusili rozvrátit stranu

22 K hledání „klubka zmijí“ v textech z 50. let mě inspirovalo školení ke knihovenskému systému Kramerius, které vedl skvělým způsobem ředitel Severočeské vědecké knihovny v Ústí nad Labem Aleš Brožek. Za zprostředkování školení vděčím kolegyni z Národního archivu, vedoucí knihovny Evě Uzlové.

23 Gottwald, Klement: Politická a organizační práce strany a návrh nových stanov. In: Gottwald, K.: Vybrané spisy ve dvou svazcích, sv. 2. Praha 1956, s. 473–474. Projev byl původně otištěn in: Rudé právo 33, č. 337, 17. 12. 1952, s. 2.

24 Ve znamení Vítězného února k vybudování socialismu. In: Rudé právo 33, č. 56, 25. 2. 1953, s. 1.

25 Dějiny Všesvazové komunistické strany (bolševiků). Stručný výklad. 14., autoriz. vyd. Praha 1954, s. 343.

a sovětský stát, jsou vysmíváni jako „bělogvardějszí zmetci, jejichž sílu by bylo možno přirovnat nanejvýše k síle nicotné hnidy“,²⁶ jsou charakterizováni jako „ubožáčtí lokajové fašistů“.²⁷

V československých poměrech vynikl hrubou poetikou děsu zejména demagog a vlivný politik Václav Kopecký.²⁸ Připomeňme jen, jak zatčeným (a tedy ještě neodsouzeným) Marii Švermové, Ottovi Šlingovi a Vladimíru Clementisovi už v únoru 1951 vyčínil do zrádců, spiklenců a škůdců,²⁹ kteří se „ve službách západního imperialismu pokoušeli cestou skryté zrady a spikleneckých úkladů provést jidášské titovské dílo“.³⁰ Symbolem agresivního a barvitého konstruování zruďného obrazu obviněných nešťastníků se potom stala zejména panoptikální postava hlavního žalobce v procesu s Rudolfem Slánským a jeho „skupinou“, Josefa Urválka. Ten zle klnul obviněným jako „zločinecké sebrance“, jež se „vloudila do komunistické strany“, Slánského představil jako „starého agenta buržoazie a zrádce československého lidu“, jehož činností se táhne „prolhanost, obojetnost a věrolomnost“.³¹ V závěrečné řeči si pak dne 26. listopadu 1952 pochvaloval, že při procesu byl „odhalován řetěz zrady, škůdnictví a zaprodávání vlasti, odporný řetěz lotrovtví a zločinů, nad něž nebylo ohavnějších v dějinách naší země“.³² A dodal: „Jako chobotnice o tisících chapadel byli přísáti na těle republiky a sáli z ní krev a mizu.“³³ V závěru nás pak zasáhne obraz obviněných: „Dnes sedí tato spiklenecká banda jako hnízdo pochytaných kryš, nenáviděná a opovrhovaná všemi čestnými lidmi naší země, na lavici obviněných.“³⁴

Jak je zjevné, zavlečení obviněných ve všech politicky motivovaných soudních procesech do obludária zruď mělo zapůsobit na city občanů a vykreslit portréty zavržených zoufalců v co nejodpudivějších barvách. Součástí totální dehonestace bylo odlidštění jejich profilů a umístění v hrůzném zvířetníku, kde obvinění či odsouzení, přiznávající se k strašným zločinům, měli být prohlíženi veřejností jako monstra, ztrativší vše lidské. Gottwaldovo klubko zmijí, Urválkovo hnízdo kryš či chobotnice přísáta na těle republiky – smysl těchto strašných obrazů je

26 Tamtéž, s. 344.

27 Tamtéž, s. 345.

28 Naposledy k němu Páková, Jana: Demagog ve službách strany. Portrét komunistického politika a ideologa Václava Kopeckého. Praha 2008.

29 Kopecký, Václav: 30 let KSČ. Vzpomínky na založení KSČ a hlavní události jejího vývoje. Praha 1951, s. 172.

30 Tamtéž, s. 193.

31 Proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským. Praha 1953, s. 10.

32 Tamtéž, s. 492.

33 Tamtéž, s. 493.

34 Tamtéž, s. 524.

zřejmý. Proč se jimi vůbec zabýváme a urážíme jemnocit čtenářův? Zkusíme poměřit nejodpornější výlevy poetiky hrůzy s dobovými veřejnými projevy Zdeňka Nejedlého.

Žáby na prameni

Zůstává trpkou skutečností, že do kampaně kolem monstrprocesů, a zejména toho s Rudolfem Slánským, se zapojilo ne právě málo umělců, spisovatelů, básníků, herců, kulturních představitelů, vědců a dalších intelektuálů. Byl mezi nimi i ministr, profesor Univerzity Karlovy v Praze Zdeněk Nejedlý, člen několika vědeckých společností, respektovaný muzikolog a historik, jehož zval k sobě na návštěvu prezident T. G. Masaryk, uznávaný propagátor díla Smetanova, Jiráskova, Němcové, muž, jehož na mezinárodních mírových kongresech v meziválečné době usazovali mezi celebrity, jakými byli Romain Rolland, Henri Barbusse, H. G. Wells či Džaváharlál Néhrú. Avšak slyšte – v rozhlase dne 30. listopadu 1952 zazněla tato Nejedlého slova na adresu Slánského „skupiny“: „Zničení ti, kteří plánovitě ničili dílo našich pracujících. Jako žáby leželi na pramenech živé vody a překáželi práci, zdaru práce i chuti k práci u nás. [...] Vřed je vyříznut, ukažme, že tělo zůstalo zdravé. Tím se nejlépe pomstíme zločincům.“³⁵ Připomeňme, že již v březnu 1950 Nejedlý pochválil „bdělou SNB“ a prokuraturu, když „odhalily“ pozadí „číhoštského zázraku“. Vysmíval se knězi Josefu Toufarovi (ve chvíli, kdy psal článek, již utýranému k smrti!): „Pan farář vyznal se zjevně v mechanice, jak se jí učil ve školách, a tak na pána boha nespolehal, že by jemu k vůli udělal zázrak, nýbrž podle mechaniky sestrojil si křížek sám [...] Farář tahal a křížek se klonil, i zase se vracel do původní polohy.“³⁶ Nejedlý pranýřoval údajné Toufarovy svůdce („vysoké církevní pány“), zdálo se mu jasné, že farář sám by nevymyslel podobnou „blbovinu“.

Čtyři rozhlasové projevy Zdeňka Nejedlého z roku 1952 k procesu s Rudolfem Slánským představují jeden z nejodpornějších výronů českého intelektuála ve 20. století a nic na tom nemění fakt, že podlehl i selhali mnozí další, jejichž jména jinak vyslovujeme s respektem. Na druhou stranu není známo, že by se Nejedlý někdy veřejně vyslovil k procesu s Miladou Horákovou, s níž se znal například z poválečného vedení Svazu přátel SSSR. Veřejně patrně nikdy nevystoupil ani

35 Nejedlý, Zdeněk: K procesu s protistátním spikleneckým centrem. Čtyři projevy v Československém rozhlase. Praha 1953, s. 10.

36 Nejedlý, Z.: „Zázrak“. Var 3, č. 2, 1. 4. 1950, s. 60. Nejedlý pronesl rozhlasový projev 12. března 1950, Toufar podlehl zraněním, způsobeným trýzniteli, 25. února. K číhoštskému případu srv. Čelovský, Bořivoj: Strana světí prostředky. Martyrium faráře Josefa Toufara. Šenov u Ostravy 2001; Doležal, Miloš: Jako bychom dnes zemřít měli. Drama života, kněžství a mučednické smrti číhoštského faráře P. Josefa Toufara. Pelhřimov 2012; Drašner, František: Číhoštský zázrak. Zpráva o P. Josefu Toufarovi. Praha 2002; Kalous, Jan: Číhoštský případ. Kolín 2008.

k litomyšlskému procesu s rektorem Strážským. Můžeme ale vyloučit, že člověk, který byl ochoten v rozhlase říkat ošklivá slova o lidech, které zblízka znal (se Slánským či Švermovou se stýkali v Sovětském svazu za války, dělili se o jídlo...), mohl třeba v afektu něco nepěkného říci deputaci litomyšlských rodičů, žádajících ho o intervenci? Jistě nemůžeme, ale musíme si uvědomit, že mluvit do mikrofonu k anonymním posluchačům a vmést zlá a nenávistná slova do tváří dávného přítele a sousedů z rodného města jsou dvě různé věci. Ta druhá by vyžadovala ještě o několik stupňů větší míru cynismu a mravní vyprahlosti...

Paměť a identita

Utváření kolektivní i individuální paměti představuje složitý, mnohohrstevnatý a vícesměrný proces. Miroslav Hroch k pojmu kolektivní paměť uvedl: „Kolektivní paměť zde budu označovat ucelenou historickou informací, respektive rekonstrukci konkrétních složek minulosti (historické události, procesu, osobnosti), která více či méně uvědoměle hledá svoji legitimitu (relevanci) v tom, že přináší současníkům aktuální politické, morální nebo kulturní poučení o minulosti, že má své výchovné poselství. V tomto nároku na legitimitu je implicitně obsaženo také sdělení, že rekonstrukce minulosti proběhla tak, aby to odpovídalo představě o duchovní či jiné potřebě současnosti.“³⁷ Připomenu ještě tezi Kamila Činátla: „Vstupujeme-li do zákulisí vzpomínání, nesmíme se nechat zcela pohltit příběhy, které se odehrávají na scéně, ale musíme zaměřit pozornost i na skryté mechanismy inscenování minulosti.“³⁸ Připomíná, že „paměť je vždy nějak sociálně a kulturně ukotvena“.³⁹ Doubravka Olšáková psala v této souvislosti dokonce o významném posunu v historiografii, o „převrácení perspektivy“, kdy se „od zkoumání proměny vnímání historické události, osoby či fenoménu obrací pozornost k odkrývání mechanismů formování této paměti.“⁴⁰ Jan Horský připomněl, že naše „rozumění“ minulosti vždy obsahuje určitý „předpoklad“.⁴¹

Náležím k historikům, pro které bude primární vždy rekonstrukce minulosti z ověřitelných faktů, jejich kritická analýza, doplněná krajně opatrnou dedukcí a analogií. Teoretické úvahy o kolektivní paměti a „symbolických cent-

37 Hroch, Miroslav: Paměť a historické vědomí v kontextu národní společenosti. In: Šustrová, Radka – Hédlová, Luba (eds.): Česká paměť. Národ, dějiny a místa paměti. Praha 2014, s. 22.

38 Činátl, Kamil: Naše české minulosti, aneb Jak vzpomínáme. Praha 2014, s. 11.

39 Tamtéž, s. 327.

40 Olšáková, Doubravka: Česká místa paměti mezi dědictvím a tradicí. Dějiny – teorie – kritika 9, č. 2, 2012, s. 266.

41 Horský, Jan: Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy. Praha 2009, s. 235.

rech⁴² historického vědomí, jak se objevují poměrně frekventovaně v současné historiografii, mají ovšem význam v tom, že upozorňují na sociální a kulturní determinaci historického vědomí, na utváření historických stereotypů jako nástrojů kolektivní i individuální identifikace. Výzkum strategií a mechanismů utváření paměti by ovšem neměl zastřít důraz na výzkum primárních pramenů a literatury, vedoucí k rekonstrukci minulého dění a zmizelé fakticity. Je důležité usilovat o poznání toho, „jak to vlastně bylo“, i když nikdy nedokážeme rekonstruovat minulost v její úplnosti. A osobnost historika či jiného vypravěče je důležitá. Nikdo nemůže vyskočit sám za sebe, ač se snaží posuzovat informace, fakta a svědectví objektivně. Působí na něho jeho životní zkušenosti, sympatie, schopnost pochopit souvislosti. Výběr informací je při vši profesionalitě a odbornosti jeho osobní volbou.

Chápání osobnosti Zdeňka Nejedlého v jeho proměnách, jeho „druhý život“, představují téma, které přináší řadu podnětů k zamyšlení a možností k teoretickému uchopení. Na potenciál tohoto tématu upozornila naposledy přínosným způsobem disertační práce Václava Nájemníka.⁴³ Obraz Zdeňka Nejedlého po roce 1945 osciloval mezi dvěma krajními póly – zářivým portrétem neomylného vůdce, milovaného lidem, a odpudivým obrazem senilního starce a zlého funkcionáře, jak jej známe například z filmu Jiřího Menzla *Skřivánci na niti*. Variantou (byť zčásti nekompatibilní) posledně uvedeného obrazu představuje stereotyp Nejedlého jako malého a vztekklého skřeta, připraveného v každou chvíli ublížit jinému. Připomeňme, jak se v jednom dílku sporné kvality popisuje údajný osobní střet Nejedlého s šéfem opery Národního divadla Václavem Talichem na hřbitově na Vyšehradě v květnu 1945: „Připustíme, že se odehrálo toto: ministr Nejedlý vyšel pár kroků vstříc Talichovi. [...] Když si byli blízcí tváří v tvář, nedočkavý ministr se na Talicha, mírně vyjádřeno, osopil. Vyčetl mu, že je kolaborant, zrádce národa, přísluhovač nacistů. [...] Div, že se, připouštěli někteří sekundanti duelu, na sebe nevrhli. Někteří dokonce tvrdili, že se ti dva muži neovládli. Jak asi duel mohl v realu probíhat? Talich téměř o tři hlavy vyšší než soupeř...“⁴⁴ Dodejme, že líčení je autorovou čirou fantazií, která nemá oporu v realitě. Nejedlý nad hrobem Smetanovým pronesl projev, kritický k chování některých českých intelektuálů a kulturních činitelů za okupace, v němž ovšem jméno Talichovo vůbec neuvedl. K žádnému osobnímu fyzickému střetu mezi nimi nedošlo.

42 K pojmu „symbolických center“ srv. Havelka, Miloš: *Dějiny a smysl. Obsahy, akcenty a posuny „české otázky“ 1895–1989*. Praha 2001, s. 5–17.

43 Nájemník, V.: *Druhý život Zdeňka Nejedlého v české historiografii a kultuře*. Disertační práce. Praha 2018.

44 Kadeřábek, Rudolf: *Talich a ti druzí. Čtvrté berounské reminiscence*. Beroun 2014, s. 18. Autor se přitom holedbá, že ve své práci se řídí „principem maximálně možného ověřování a prokazování“.

Obraz údajné audience Litomyšlanů u ministra Nejedlého v roce 1950 není a nemůže být významově neutrální. Kritikům Zdeňka Nejedlého může vyhovovat obraz jeho případné agrese vůči návštěvníkům (doprovázené eventuálně i vztek-lým dupáním), bezmyšlenkovitá akceptace by však byla pohodlná, a nebude nám vyhovovat. Krajně sporný by však byl i opačný postup – bagatelizování události a odmítnutí racionálního jádra konfrontace. Neměli bychom bez váhání přijmout žádné zjednodušující vysvětlení ani v opačném gardu, například předpoklad, že výrok o reakci jako klubku zmijí (prokazatelně Gottwaldův) byl do líčení scény vnesen dodatečně a dokonce zlovolně, byť se takové vysvětlení nabízí. Obraz nepřítelů jako zákeřného hada byl ostatně obecněji sdílenou metaforou tehdejší propagandy – stačí si prohlédnout dobové karikatury. Ostatně zmijí téma nese v sobě i širší konotace. Sam historik byl koneckonců v průběhu již zmíněné Sukovy aféry na počátku první republiky karikován skladatelským přítelem Hugo Boettingrem jako „zmije nejedlá“. K symbolice zmije lze ještě připomenout mrazivou předpo- věď vlastní zkázy u Závěše Kalandry, který v aprílovém čísle svého časopisu Světo- zor v roce 1937 otiskl fotomontáž znázorňující zatčení E. F. Buriana v budoucím Gottwaldově Československu, přičemž nevědomky popsal i svůj vlastní osud po- podobnými slovy, jaká ve své řeči později skutečně použil prokurátor Urválek: „Pata naší čacké GPU rozšlápala hnízdo jedovatých zmijí.“⁴⁵

Příběh o klubku zmijí dokumentuje objektivní roztržku mezi Litomyšlany a ko- munistickým ministrem, k níž reálně došlo, ilustruje vzdalování světa vládců od života prostých lidí v době stalinských represí. Masová podpora komunistického převratu v únoru 1948 se postupně rozplývala pod vlivem brutálních zásahů bez- bezpečnostních orgánů, narůstajících ekonomických problémů, tupé sovětizace růz- ných oblastí společenského vývoje (Nejedlému přičteme k dobru, že se na začátku 50. let úporně bránil mechanické sovětizaci školství a připomínal české pedagogické tradice) a posléze i měnové reformy v roce 1953. Jakou variantu interpretace údajné audience Litomyšlanů u ministra Nejedlého v roce 1950 přijmeme, to dosvědčí nejen naši schopnost kritického hodnocení faktů, ale bude to v podtextu nést i zname- ní našich preferencí, zkušeností a postojů. Historik a každý poznávající je nedílnou součástí procesu formování paměti a kolektivního historického vědomí. Historik na rozdíl od laiků by si toho měl být vědom. Jeho poslední slovo ať nezní „ano, ano“, ale spíše „ano, ale...“. Vzpomínáte na nápis pod sochou Nejedlého? – V úzkostech hledáme... Vědomi si vlastní nedokonalosti a omylnosti.

Za cennou konzultaci k obłudáriu stalinské propagandy vděčím historiku a novi- náři Petru Nováčkovi. Impulsem k doplnění studie se staly posudky obou lektorů – Martina Boštíka a Václava Nájemníka, kterým rovněž náleží můj dík.

45 Cit. z: Bouček, Jaroslav: 27. 6. 1950 – poprava Závěše Kalandry. Česká kulturní avantgarda a KSČ. Praha 2006, s. 79.

Über die Schlangengrube und die Kröte im Brunnen. Der Prozess gegen Rektor Střítěský, Litomyšl und Zdeněk Nejedlý. Zur Poetik des Grauens

Im Oktober 1950 fand in Litomyšl ein Schauprozess gegen den Rektor des Piaristenkollegs František Ambrož Střítěský statt. Die Studie beschäftigt sich mit einer Auseinandersetzung zwischen dem Minister für Bildung und Aufklärung, Zdeněk Nejedlý, und den Eltern der angeklagten jungen Männer, die zu „Střítěský-Gruppe“ zugeordnet wurden. Sie baten den Minister um Hilfe, dieser soll aber angeblich ein Treffen verweigert und geschrien haben: „Die Reaktion muss wie eine Schlangengrube ausgerottet werden.“ Nejedlý machte sich an der Entwicklung des kulturellen Lebens der Stadt in der Zwischenkriegszeit verdient. Nach dem Krieg beschloss er, das Festival „Smetanas Litomyšl“ regelmäßig abzuhalten. Er war mit zahlreichen Bewohnern von Litomyšl befreundet, unter anderem mit dem Pastor und Musiker Jaromír Metyš, der ihn 1950 um Hilfe für seinen Sohn bat. Der Verfasser analysiert Nejedlýs Verhaltensmuster in Konfliktsituationen. Er bezweifelt, dass die Auseinandersetzung so verlaufen ist, wie es in den Familien der Betroffenen überliefert wird. Die Aussage über die Schlangengrube erklang zwei Jahre später in Gottwalds Rede über den Prozess gegen Rudolf Slánský. Die Studie erörtert den Mechanismus der Entstehung eines kollektiven Gedächtnisses. Dabei ist die Persönlichkeit des Historikers und aller Personen von Bedeutung, die sich an der Erkenntnissuche beteiligen.

About a Nest of Vipers and Dogs in the Manger. The Trial with Rector Střítěský; Litomyšl and Zdeněk Nejedlý. To the Poetics of Terror.

In October 1950, the staged trial with the Rector of Piarists' College František Ambrož Střítěský took place at Litomyšl. The study devotes its attention to the incident between the Minister of Education and Enlightenment Zdeněk Nejedlý and the parents of tried young men, included in the "group" of Střítěský. They asked the minister for help but he refused to receive them and shouted that "the reaction had to be exterminated as a nest of vipers". Nejedlý played an important role in organising the music festival called Smetana's Litomyšl as a regular event. He made friends with various inhabitants from Litomyšl, among them clergyman and musician Jaromír Metyš, who asked Nejedlý to help his son in 1950. The author analyses models of Nejedlý's manners in conflict situations. He has his doubts about the confrontation, if it had happened in the way it has been interpreted by the families of the persecuted. The saying about "the nest of vipers" could be heard two years later in Gottwald's speech connected with the trial of Rudolf Slánský. The study also deals with a mechanism of forming collective memory. The character of a historian is important as well as that of all learners.

OCHRÁNKYNĚ A PROSAZOVATELKA SOCIALISTICKÉ ZÁKONNOSTI? KONFLIKTY A KLIENTELISMUS V NEJVYŠŠÍCH ORGÁNECH ČESKOSLOVENSKÉ PROKURATURY

JAROSLAV PAŽOUT – ADAM ZÍTEK

Prokuratura představovala v komunistickém Československu – podobně jako v dalších zemích sovětského bloku – významný mocenský článek režimu. Zákonem o prokuratuře č. 65/1952 Sb. ze dne 30. října 1952 došlo s platností od 1. ledna 1953 k jejímu vyčlenění z justice a k osamostatnění jako specifického rezortu státní správy. Dovršila se tím její přeměna na prokuraturu sovětského typu, jež měla být přinejmenším teoreticky budována jako samostatný, na orgánech státní moci a správy nezávislý, jednotný, centralizovaný a monokratický orgán nejvyššího dozoru nad prováděním a zachováním zákonů a jiných právních norem úřady i jednotlivci. K tomu byla obdařena značnými pravomocemi, jež postupně narůstaly.

Prokuratura bývala označována za strážkyni socialistické zákonosti, kterou měla nejenom chránit, ale i všemožně prosazovat. Nicméně ani její nejvyšší představitelé při detailnějším pohledu často nenaplnňovali zásady, jejichž ochranu měla zabezpečovat, a to nyní ponecháváme stranou přihlížení flagrantnímu porušování lidských a občanských práv, či dokonce spoluúčast na něm. Zároveň je možno konstatovat, že pokud byly orgány prokuratury nezávislé na orgánech státní moci a správy, o čemž je často možno s úspěchem pochybovat, určitě tomu tak nebylo ve vztahu k příslušným orgánům Komunistické strany Československa. Ty koneckonců schvalovaly v rámci své nomenklatury všechny kádrové návrhy na jmenování vedoucích pracovníků prokuratury, od centrální úrovně přes krajské po okresní prokuratury. Zneužívání postavení a další provinění se přitom občas stávaly důvodem, resp. záminkou pro odvolání z funkce. Často byly také využívány různé „kádrové kaňky“ z minulosti, o nichž se předtím diskrétně mlčelo, či byly posuzovány a prezentovány mnohem shovívavěji. Tato studie si klade za cíl poodhalit pozadí změn na nejvyšších postech prokuratury a konfliktů, které s nimi byly spojeny. Zaměřuje se přitom především na období tzv. normalizace, resp. ve vztahu k vývoji rezortu na období existence federalizované prokuratury od roku 1970 do pádu komunistické-

ho režimu. Vycházíme přitom především z dokumentů ústředních orgánů Komunistické strany Československa a generálních prokuratur, přičemž jsme si vědomi nutnosti zachovat jistý kritický odstup od informací, jež přinášejí. Bohužel jiné relevantnější zdroje, se kterými by bylo možno výše uvedené dokumenty konfrontovat, povětšinou nejsou k dispozici.

Základními principy budování prokuratury, které byly považovány za nezbytný předpoklad řádného výkonu její funkce, byla monokratičnost a přísná centralizovanost. V tomto systému rozhodoval vždy okresní, krajský či generální prokurátor, ostatní prokurátoři byli de facto jeho pomocníci. Okresní prokurátoři byli podřízeni krajskému prokurátoru a spolu s ním generálnímu prokurátoru. Obdobná podřízenost platila i pro vojenskou součást československé prokuratury. Vojenští obvodoví prokurátoři byli podřízeni vyššímu vojenskému prokurátoru a spolu s ním hlavnímu vojenskému prokurátoru, jeho prostřednictvím pak generálnímu prokurátoru, který jej jmenoval a odvolával z funkce.

V zákonu o prokuratuře z roku 1952 bylo uvedeno, že generální prokurátor skládá slib do rukou prezidenta republiky.¹ Teprve v novém zákoně o prokuratuře z roku 1956 bylo explicitně stanoveno, že generálního prokurátora jmenuje a odvolává na návrh vlády prezident republiky, do jehož rukou skládá generální prokurátor slib.² Změnu postavení generálního prokurátora přinesla Ústava z roku 1960, podle níž byli generální prokurátor a tím i celá prokuratura odpovědní Národnímu shromáždění. Tím došlo k potvrzení specifického postavení prokuratury v soustavě státních orgánů, někdy byla dokonce označována jako čtvrtá moc ve státě. Vzhledem k mocenskopolitickému nastavení systému, formálně potvrzeného zakotvením vedoucí role KSČ v článku 4 Ústavy z roku 1960, byl reálný dosah této teoreticky zajímavé změny minimální.³ Nový zákon o prokuratuře z roku 1965 změnu postavení generálního prokurátora nepřinesl.⁴

Organizace prokuratury musela být nicméně přizpůsobena na konci šedesátých let novému federativnímu uspořádání země. Podle ústavního zákona č. 155/1969 Sb. ze dne 17. prosince 1969, který měnil a doplňoval hlavu osmou Ústavy Československé socialistické republiky z roku 1960 věnovanou postavení soudů a prokuratury, stál v jejím čele generální prokurátor Československé socialistické republiky. Prokuratura se členila na Generální prokuraturu Českosloven-

1 Zákon č. 65/1952 Sb. o prokuratuře ze dne 30. října 1952. Sbírka zákonů republiky Československé, roč. 1952, částka 35, s. 292–294.

2 Zákon č. 65/1956 Sb. o prokuratuře ze dne 19. prosince 1956. Tamtéž, roč. 1956, částka 34, s. 267.

3 Lata, Jan: Prokuratura. In: Bobek, Michal – Molek, Pavel – Šimíček, Vojtěch (eds.): Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno 2009, s. 8.

4 Zákon č. 60/1965 Sb. ze 17. června 1965 o prokuratuře. Sbírka zákonů ČSSR, roč. 1965, částka 30, s. 341–348.

ské socialistické republiky, Generální prokuraturu České socialistické republiky, Generální prokuraturu Slovenské socialistické republiky a na nižší články stanovené zákonem vydaným Federálním shromážděním. V čele generálních prokuratur stáli generální prokurátoři republik. Generálního prokurátora Československé socialistické republiky jmenoval a odvolával prezident republiky. Pokud byl generální prokurátor ČSSR občan České socialistické republiky, měl být jeho prvním náměstkem občan Slovenské socialistické republiky, a naopak. Generálního prokurátora republiky jmenovalo a odvolávalo předsednictvo národní rady příslušné republiky. Návrh na jmenování generálního prokurátora republiky podával generální prokurátor Československé socialistické republiky, který také mohl předsednictvu národní rady příslušné republiky navrhnout, aby generálního prokurátora republiky odvolalo. Generální prokurátor Československé socialistické republiky byl odpovědný Federálnímu shromáždění, které mohlo prezidentu republiky navrhnout, aby jej z funkce odvolal. Generální prokurátor republiky byl v celém rozsahu své působnosti odpovědný národní radě příslušné republiky.

Orgány Generální prokuratury Československé socialistické republiky a vojenských prokuratur byly podřízeny generálnímu prokurátorovi Československé socialistické republiky. Generální prokurátoři republik mu byli podřízeni při výkonu dozoru nad důsledným prováděním a zachováváním zákonů a jiných právních předpisů vydaných orgány Československé socialistické republiky. Orgány prokuratury v České socialistické republice a ve Slovenské socialistické republice pak byly podřízeny generálnímu prokurátorovi příslušné republiky, generálnímu prokurátorovi ČSSR pouze výjimečně v případech stanovených v zákoně.⁵

V době přípravy federalizace země, ještě za reformního vedení prokuratury v čele s generálním prokurátorem Milošem Červovským se vyskytly názory, zda federalizace nebude znamenat zásadnější proměnu charakteru prokuratury, především pokud jde o princip monokratickosti. Federace byla nicméně podle sovětského vzoru obecně konstruována tak, že k tomu nedošlo. Ve zprávě přednesené na jednání Sněmovny lidu Federálního shromáždění 17. prosince 1969 projednávající vládní návrh novelizace hlava osmá Ústavy to konstatoval jeho zpravodaj Viktor Knapp. Ani federalizace republiky nezměnila jednotu prokuratury, která hierarchicky vrcholí v Generální prokuratuře ČSSR. Federativní uspořádání republiky nicméně nalezlo odraz ve struktuře prokuratury, která „jsouc monokratická, není monolitní, nýbrž je vnitřně členěna na federálním základě“.⁶

5 Ústavní zákon č. 100/1960 Sb. ze dne 11. července 1960 – Ústava Československé socialistické republiky. Sbírka zákonů ČSSR, roč. 1960, částka 40, s. 308; Ústavní zákon č. 155/1969 Sb. ze dne 17. prosince 1969, kterým se mění a doplňuje hlava osmá Ústavy. Sbírka zákonů ČSSR, roč. 1969, částka 47, s. 512.

6 Zpráva poslance akademika Viktora Knappa jako zpravodaje k vládnímu návrhu ústavního zákona, kterým se mění a doplňuje hlava osmá ústavy (Sněmovna lidu Federálního shromáždění

Na prosazení koncepce jednotné prokuratury nic neměnilo ani znění odstavec 4 § 1 novelizovaného zákona o prokuratuře ze 16. prosince 1969, podle něhož byli republikoví generální prokurátoři podřízeni generálnímu prokurátoru ČSSR pouze při výkonu dozoru nad důsledným prováděním a zachováváním zákonů a jiných právních předpisů vydaných orgány Československé socialistické republiky. Ostatní orgány prokuratury v ČSR a SSR podléhaly generálnímu prokurátorovi ČSSR pouze v případech, kdy považoval za nutné uložit jim úkoly v naléhavém zájmu Československé socialistické republiky, neboť hrozilo nebezpečí z prodlení, nebo proto, že generální prokurátor republiky byl nečinný.⁷ Ze spisového materiálu generálních prokuratur nicméně není znám případ, že by k takovému kroku generální prokurátor ČSSR přikročil. Navíc je třeba znovu zdůraznit aplikaci vedoucí role KSČ i v rezortu prokuratury. Jasně to zformuloval generální prokurátor ČSR Oldřich Dolejší, když v říjnu 1971 konstatoval: „Vzhledem k tomu, že v celé činnosti prokuratury je důsledně uplatňována vedoucí úloha Komunistické strany Československa jako vrcholného ideotvorného, poznávacího, integrujícího, koordinujícího a kontrolního centra společnosti a že všechny řídicí složky prokuratury, okresními prokurátory počínaje a generálním prokurátorem ČSSR konce, úzce spolupracují s příslušnými stranickými orgány, musíme dojít k závěru, že v současné činnosti československé prokuratury jsou dodrženy všechny leninské principy.“⁸

Poměr mezi generálním prokurátorem ČSSR a republikovými generálními prokurátory byl tedy upraven dosti vágně. Vzhledem k mocenskému monopolu komunistické strany nicméně k otevřeným kompetenčním sporům, jež by při neexistenci správního soudnictví byly jinak obtížně řešitelné, nedocházelo. Reálně v zásadě platilo, že tento vztah byl do značné míry dán momentální mocensko-politickou situací v rámci provázeného vrcholného aparátu komunistické strany a státu a osobními klientelistickými vazbami. Řešení sporů pak nebylo odvislé ani tak od legislativně stanoveného rámce, ale od výše uvedeného faktoru. Podstatnější než služební podřízenost byla podřízenost po stranické linii. O všech podstat-

dne 17. prosince 1969). In: Právník, roč. 109, č. 3/1970, s. 230.

7 Zákon č. 147/1969 Sb. ze dne 18. 12. 1969, kterým se mění a doplňuje zákon č. 60/1965 Sb. o prokuratuře. Sběrka zákonů ČSSR, roč. 1969, částka 46, s. 473–476. V úplném znění pak vyhlásilo Federální shromáždění zákon o prokuratuře vyplývající z pozdějších změn a doplnění o tři měsíce později. Zákon č. 20/1970 Sb. ze dne 20. března 1970, jímž Federální shromáždění ČSSR vyhlásilo úplné znění zákona č. 60/1966 Sb. o prokuratuře z 13. června 1965, vyplývající z pozdějších změn a doplnění. Sběrka zákonů ČSSR, roč. 1970, částka 5, s. 58–67.

8 Vyhodnocení účinnosti platné organizace prokuratury a metod zajišťování jednotnosti její praxe předloženo 14. října 1971 generálním prokurátorem ČSR Oldřichem Dolejším kolegiu generálního prokurátora ČSR. Národní archiv (NA), fond Generální prokuratura ČSR, kolegium generálního prokurátora ČSR, schůze kolegia č. 7/1971 konaná 11. 11. 1971.

ných záležitostech včetně personálních otázek rozhodovaly příslušné orgány KSČ, jak se o tom přesvědčíme v následujícím textu. K tomu je třeba též připomenout systém kádrové nomenklatury, jehož prostřednictvím vedení komunistické strany kontrolovalo obsazování důležitých funkcí ve státní správě, hospodářské sféře i společenských organizacích na všech úrovních buď přímo svými členy, nebo osobami loajálními s režimem.⁹ To samozřejmě platilo i o orgánech prokuratury, kde byl tento systém narušen stejně jako v celé zemi pouze během krátkého období pražského jara.

Studie je primárně zaměřena na období tzv. normalizace. Spory na vedoucích pozicích v prokuratuře a porušování zákonů těmi, kteří měli jejich dodržování střežit, nebyly nicméně omezeny pouze na toto období. Na základě některých signálů lze soudit, že se jednalo o jev provázející všechny etapy monopolní vlády KSČ, stejně jako fungování nejrůznějších „vedlejších mechanismů“ pro obsazování funkcí a uvolňování z nich, než byly ty ústavní (základním samozřejmě byl systém kádrové nomenklatury). Během zakladatelského období komunistického režimu (1948–1953) se orgány prokuratury a justice podílely ve velké míře na represích a dalších nezákonnostech, kterými bylo prosazování politiky KSČ prováděno. Tváře některých prokurátorů vystupujících v politických procesech se staly doslova symbolem stalinismu v Československu. Právě podíl na nezákonnostech se týkal takřka všech zástupců prokuratury, okresními prokuraturami počínaje a Generální prokuraturou konče. Tento postup však přímo vycházel z politické linie komunistické strany, která byla sice v pozdějších letech částečně revidována, avšak nikdy zcela a dostatečně odmítnuta a odsouzena.

Vedle porušování zákonnosti v padesátých letech¹⁰ se však někteří představitelé prokuratury dopouštěli i „nepolitických“ činů kolidujících se zákonem. To platí např. o Ladislavu Gešovi, jenž v letech 1953–1959 zastával funkci náměstka generálního prokurátora pro Slovensko. Gešo se narodil 27. srpna 1920 v Rákošské Bani nedaleko Revúci. Stejně jako rodiče vykonával dělnickou profesi, svoji budoucnost však viděl jinde. Již v roce 1944 se stal členem Komunistické strany Slovenska a zastával řadu nižších stranických funkcí. V prosinci 1948 nastoupil do prvního běhu právnické školy pracujících organizované Ministerstvem spravedlnosti. Svoji kariéru pak po jejím absolvování započal tento „dělnický prokurátor“ nejprve jako

9 K tomu viz především práci Vladimíry Hradecké a Františka Koudelky *Kádrová politika a nomenklatura KSČ 1969–1974*. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 31. Praha 1998

10 Porušování zákonnosti v době politických procesů prošetřovaly celkem tři zvláštní komise ÚV KSČ – Barákova (1955–1957), Kolderova (1962–1963) a tzv. barnabitská komise (1963); poslední činnost v tomto směru vyvíjela též Pillerova komise (1968–1969). Navzdory potvrzení porušování tehdy platných zákonů ze strany některých pracovníků justice a prokuratury (především v souvislosti s Kolderovou komisí) však k trestnímu stíhání těchto osob nedošlo. Postih se týkal pouze pracovního zařazení, případně zůstal v rovině stranické (např. vyloučení z KSČ).

praktikant u prokuratur v Praze, Banské Bystrici a Bratislavě. Jeho další působení se však na dlouhá léta pojilo především s Banskou Bystricí. Zde byl v roce 1950 jmenován okresním prokurátorem, aby již o rok později stanul v čele prokuratury krajské.¹¹ Některé záznamy z Gešova profesního hodnocení svědčí o tom, že rozhodně nebyl pasivní a na rozvoji své kariéry usilovně pracoval – v roce 1951 byl např. vyhlášen vítězem socialistické soutěže v kraji Banská Bystrica. „*Na svojom pracovíšti [sic] podporuje všetky nové pokrokové formy práce a v ich prevádzaní v praxi je príkladom. [...] Pracuje politicky správne a kvalitne a svojou iniciatívou prispieva k budovaniu socializmu nie len na pracovísti [sic], ale i mimo neho. Ako ľudový prokurátor priniesol nový život do súdnictva v celom kraji,*“ uvádělo se v posudku ROH Svazu zaměstnanců justiční a právní služby.¹² Na okraj je vhodné poznamenat, že pod pojmem „budování socialismu“ spadal v této době např. postup proti rolníkům v rámci kolektivizace zemědělství a proti skutečným či domnělým oponentům vlády KSČ. O Gešových „schopnostech“ v tomto ohledu svědčí též jeho krátké působení u bratislavského oddělení Státní prokuratury.¹³ Největší případy jej však teprve čekaly.¹⁴

V souvislosti s přijetím zákona o prokuratuře a nastalými organizačními změnami byl Ladislav Gešo v listopadu 1953 pověřen plněním agendy náměstka generálního prokurátora pro Slovensko. Generální prokurátor Václav Aleš počítal s tím, že jeho působení v této pozici potvrdí oficiálním jmenováním. Slibný kariérní postup však zbrzdilo vyšetřování, které probíhalo v lednu 1954 v souvislosti s údajnou korupcí. Orgány Ministerstva vnitra totiž obdržely informaci o tom, že Gešo ještě ve funkci krajského prokurátora v Banské Bystrici přijímal úplatky. Záležitost dle pokynu hlavního vojenského prokurátora Vladimíra Keborta v tichosti prověřovali vyšetřovatelé Hlavní vojenské prokuratury a Hlavní správy Veřejné bezpečnosti.¹⁵ Za celou kauzou stála agenturní zpráva, kterou získal štábní strážmistr SNB Josef Paločný působící u nápravného zařízení v Banské Bystrici. Dle získaných poznatků Gešo dlouhodobě disponoval značnými finančními prostředky a tehdy běžně nedostupným zbožím (drahé textilní látky). Peníze měl zís-

11 K jeho osobě viz blíže: Zítek, Adam – Pažout, Jaroslav a kol.: Lexikon nejvyšších představitelů československé justice a prokuratury v letech 1948–1989. Praha 2019, s. 108–110.

12 NA, fond Generální prokuratura, Praha (dále GP), personální spis Ladislava Geša, zpráva o vítězi socialistické soutěže ROH z 26. 12. 1951.

13 V souvislosti se zrušením Státního soudu ke konci roku 1952 byl vybrán mezi prokurátory a soudce pro vystupování v politických procesech. Vorel, Jaroslav – Šimánková, Alena – Babka, Lukáš: Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech. Díl II. Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu Policie České republiky, č. 9. Praha 2003, s. 42.

14 V roce 1953 např. vystupoval v procesu „Oskar Valášek a spol.“ či „Šimon Orenstein a spol.“

15 NA, GP, sp. zn. T-20/1954-ZO, Zpráva generálního prokurátora oddělení státní administrativy ÚV KSČ z 27. 2. 1954.

kat z úplatků, které krajský prokurátor údajně pobíral za zmírňování trestů a podmínečná propuštění.¹⁶ Výsledkem vyšetřování bylo konstatování, že jsou obvinění neopodstatněná. Jejich původ byl spatřován v pomluvách některých vězeňkyň, které se mstily za to, že nebyly propuštěny na svobodu.¹⁷

Z dostupných materiálů nelze říci, zda byla obvinění založena na reálných základech. Zarážející na celé věci je však průběh vyšetřování, během kterého bylo např. v otázce údajných Gešových finančních prostředků označeno obvinění za křivé s argumentem, že uváděné sumy překračují plat krajského prokurátora (sic).¹⁸ Již v únoru 1954 tak Václav Aleš hlásil oddělení státní administrativy ÚV KSČ, že celá záležitost byla vyřízena v Gešův prospěch a jeho jmenování do funkce náměstka generálního prokurátora tak nestojí nic v cestě. K tomu skutečně v červenci 1954 došlo.¹⁹ V témže roce Gešo působil v roli žalobce v kauze tzv. slovenských buržoazních nacionalistů „Gustáv Husák a spol.“ Rovněž v tomto případě se osvědčil. Ve funkci náměstka generálního prokurátora pro Slovensko působil až do roku 1959, kdy byl jmenován pověřencem Slovenské národní rady pro spravedlnost, jímž byl až do roku 1963. Poté nabrala Gešova kariéra strmý pád. V souvislosti s činností tzv. Kolderovy komise byl viněn z podílu na nezákonnostech padesátých let, především pak na procesu s „Gustávem Husákem a spol.“²⁰ Gešo musel opustit svůj post a v následujících letech působil jako předseda Svazu spotřebních družstev v Bratislavě.

Určité pochybnosti vyvolávalo i působení dalšího představitele tzv. třídní justice a prokuratury, jímž byl Jaroslav Kokeš, náčelník Hlavní soudní správy Ministerstva národní obrany. Kokeš se narodil 7. listopadu 1908 v Mlázicích u Mělníka. Na rozdíl od Geša se pro práci v právním prostředí rozhodl již před válkou, když v roce 1934 získal titul doktora práv na pražské právnické fakultě.²¹ Před

16 Tamtéž, protokol o výpovědi Josefa Paločného z 8. 1. 1954.

17 Vyšetřování dospělo k závěru, že původcem obvinění byla jistá Štefa Baloňová odbývající si trest za svou činnost během slovenského státu, která byla zároveň Paločného informátorkou a údajně též milenkou. Podle jejích informací měl Gešo za úplatu pomoci odsouzeným ženám k propuštění na svobodu. Jelikož její žádost o podmíněné propuštění byla zamítnuta, měla se touto údajnou pomluvou mstít. Tamtéž, Zpráva o vyšetření případu čj. 20/1954-ZO z 27. 2. 1954.

18 Tamtéž.

19 Tamtéž, Zpráva generálního prokurátora oddělení státní administrativy ÚV KSČ z 27. 2. 1954.

20 NA, Komunistická strana Československa – Ústřední výbor 1945–1989 (KSČ-ÚV), 02/4 – sekretariát 1962–1966, sv. 13, a. j. 21, b. 5, zpráva o odpovědnosti soudců, prokurátorů a obhájců, kteří se podíleli na porušování socialistické zákonnosti v době politických procesů, a návrhy na opatření, 19. 7. 1963.

21 K jeho osobě blíže: Zítek, A. – Pažout, J. a kol.: Lexikon nejvyšších představitelů československé justice a prokuratury v letech 1948–1989. Praha 2019, Přehled nejvyšších představitelů československé justice a prokuratury v Československu v letech 1948–1989, s. 156–159.

okupací českých zemí ještě krátce působil u soudů v České Lípě a v Praze. Během války byl v kancelářské pozici totálně nasazen v ČKD v Praze. Údajně se též zapojil do protinacistického odboje, když pomáhal zatčeným komunistům.²² Přestože před válkou působil v řadách sociální demokracie, po válce se již plně hlásil ke KSČ, stál mj. v čele její organizace v České Lípě. V tomto severočeském městě našel služební uplatnění, a to jako předseda krajského soudu a zároveň jako žalobce u mimořádného lidového soudu. Práci v justici však načas převážila politická kariéra. V roce 1946 byl Kokeš zvolen poslancem Národního shromáždění. Záhy se však začaly objevovat informace o machinacích v konzumním družstvu Včela, ze kterého měli někteří severočeští představitelé KSČ eufemisticky řečeno „odebírat“ zboží mimo vázaný trh. Mezi těmito osobami byl zmiňován i Jaroslav Kokeš. Po rozvíření kauzy měl navíc intervenovat u kriminální úřadovny, která defraudaci vyšetřovala.²³ Vyšetřování „překvapivě“ žádné konkrétní výsledky nepřineslo, alespoň tomu tedy nenásvědčuje průběh Kokešovy kariéry, která se dále rozvíjela.

Na počátku padesátých let se Kokeš navrátil k působení v justici. Nejprve krátce pracoval v vojenské složce Státní prokuratury, od března 1951 pak stanul v čele Hlavní soudní správy, v níž setrval až do roku 1956. V souladu s heslem o „dělání z komunistů generály“ učinil ministr národní obrany Alexej Čepička rezervistu Kokeše generálmajorem. S nástupem do nového působiště však pochybnosti kolem jeho osoby neustaly. Ve stejné době totiž vyšlo na povrch nařčení z dalších majetkových machinací, zasahování do vyšetřování a zneužívání pravomoci, opět ve spojitosti s Českou Lípou. Ve zprávě prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ Antonínu Novotnému se přímo uvádělo, že „*gen. JUDr. Jaroslav Kokeš je spolu se svojí manželkou v České Lípě veřejností přímo nenáviděn. Lidé se podivují, jak je možné, že JUDr. Kokeš je dosud poslancem. Současně se lidé JUDr. Kokeše obávají a je považován za velmi vlivnou osobu.*“²⁴ Ani další obvinění z korupčního jednání a zneužívání pravomoci však Kokešovo postavení výrazně neohrozilo. K tomu došlo až v souvislosti s politickými procesy a „hledáním nepřítelů ve vlastních řadách“.²⁵ Množily se stížnosti na vedení Hlavní soudní správy, na její špatné postupy a kádrovou politiku. Za vyvrcholení sporů uvnitř vojenské justice lze považovat kauzu nechvalně proslulého prokurátora Juraje Viesky. Ten v letech 1948–1952 vystupoval v roli žalobce např. v politických procesech s Miladou Horákovou, Jaro-

22 Tamtéž, s. 158.

23 NA, KSČ-ÚV (1945–1989), 100/36 – evidenční oddělení ÚV KSČ, sv. 114, sign. 732.4.7869, Neodpovědné hospodaření v konzumním družstvu „Severočeská Včela“ v České Lípě, 28. 1. 1947.

24 Tamtéž, sv. 55, sign. 305.8.18057, zpráva o Jaroslavu Kokešovi z 8. 8. 1952.

25 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, Sbírka vojenských osobních spisů, personální spis Jaroslava Kokeše, zpráva pro ministra Alexeje Čepičku, nedatováno.

mírem Nechanským či generálem Karlem Kutlvašrem. Právě jeho podíl na nezákonnostech, jmenovitě přehlížení vynucených přiznání v některých případech, vedlo v roce 1953 k Vieskovu odsouzení k sedmi letům vězení.²⁶ Kokeš měl do jeho případu z titulu své funkce zasahovat a překračovat tak své pravomoci. Na základě rozhodnutí politického byra z ledna 1956 byl Vieskův případ obnoven a Jaroslav Kokeš propuštěn ze služby v Československé lidové armádě a degradován.²⁷ V následujících letech Kokeš pracoval jako referent advokátní poradny v Praze. Brzy se však znovu objevila obvinění z majetkových machinací, tentokrát z rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví, kterého se měl dopustit tím, že jako advokát naváděl k padělání dokladů v majetkovém sporu. Za tento čin byl Jaroslav Kokeš 28. února 1959 odsouzen Lidovým soudem trestním v Praze k trestu odnětí svobody ve výši jednoho roku. Již v červnu téhož roku ale politické byro ÚV KSČ schválilo žádost o udělení milosti J. Kokešovi.²⁸ Po odpuštění trestu vykonával Kokeš dělnické profese u stavebních podniků v Praze.

Nástin průběhu kariér Ladislava Geša a Jaroslava Kokeše naznačuje, že zneužívání funkcí či obohacování nemuselo představovat ohrožení profesních pozic. Pro prokurátory a pracovníky justice působící v padesátých letech to byl především podíl v nezákonnostech, které režim v dalších letech „odhaloval“, ale – jak napovídá druhý popsany případ – zřejmě i osobní spory a mocenské tlaky uvnitř jednotlivých orgánů justice a prokuratury.

Pro normalizační období byla charakteristická poměrně velká stabilita kádrů, což platilo i o obsazení nejvyšších pozic na prokuratuře. Na postech generálních prokurátorů ČSSR a ČSR a hlavního vojenského prokurátora se vystřídaly pouze dvě osoby, ve funkci generálního prokurátora SSR pak osoby tři. Ve sledovaném období měl generální prokurátor ČSSR postupně pouze šest náměstků (ve dvou případech jim byl z titulu své funkce hlavní vojenský prokurátor) a republikoví generální prokurátoři po pěti náměstcích.²⁹ Ke všem změnám na pozicích republikových generálních prokurátorů i hlavního vojenského prokurátora přitom došlo v podstatě pod nátlakem. Pouze výměna generálního prokurátora ČSSR proběhla „přirozenou cestou“ – Ján Pješčak měl na jaře 1988 nahradit Jána Feješe pro jeho vysoký věk a zdravotní problémy, přičemž těsně před formálním dotažením této výměny a již po jejím schválení ústředním výborem KSČ Feješ zemřel. Nyní se blíže zaměříme na okolnosti výše uváděných čtyř změn – dvou ve funkci generálního prokurátora SSR a po jedné

26 K jeho osobě blíže: Zítek, A. – Pažout, J. a kol.: Lexikon nejvyšších představitelů československé justice, s. 303–307.

27 NA, KSČ-ÚV, 02/2 – politické byro, sv. 82, a. j. 100, bod 20, Návrh na řešení případu Juraje Viesky z 24. 1. 1956.

28 Tamtéž, sv. 223, a. j. 302, bod 22, Žádost o milost dr. Jaroslava Kokeše z 23. 6. 1959.

29 Zítek, A. – Pažout, J. a kol.: Lexikon nejvyšších představitelů československé justice, s. 324–328.

ve funkcích generálního prokurátora ČSR a hlavního vojenského prokurátora. Navíc se budeme zabývat případem náměstka generálního prokurátora ČSR Josefa Ptáčka, přesunutého v roce 1971 na post krajského prokurátora v Ústí nad Labem.

K 31. prosinci 1969 zanikla unitární prokuratura a její vrcholný orgán Generální prokuratura. Na jejím místě vznikly Generální prokuratura Československé socialistické republiky, Generální prokuratura České socialistické republiky jako vrcholný orgán prokuratury v ČSR a Generální prokuratura Slovenské socialistické republiky jako její pendant se stejnou rolí v SSR. Zároveň zanikla i funkce generálního prokurátora, kterou od května 1969 zastával Ján Feješ. Ten byl nicméně 16. ledna 1970 jmenován prezidentem republiky Ludvíkem Svobodou generálním prokurátorem ČSSR, a to s účinností od 1. ledna 1970.³⁰ Ještě v den svého jmenování zaslal Feješ předsedovi Slovenské národní rady Ondreji Klokočovi návrh na jmenování Michala Benčíka generálním prokurátorem SSR. Benčík se narodil 11. září 1932 v Kondoroši na jihovýchodě Maďarska v rolnické rodině, která v roce 1947 přesídlila na Slovensko. V roce 1955 se stal členem komunistické strany. Původně pracoval jako zemědělský dělník, později v aparátu Československého svazu mládeže jako učitel Ústřední politické školy v Šaštíně, tajemník i předseda Okresního výboru ČSM v Levicích, byl též členem ÚV ČSM. Po absolvování dělnické přípravy pro přípravu na studium na vysoké škole se v roce 1952 stal posluchačem Právnické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, kde v roce 1956 promoval. Poté pracoval v letech 1956–1957 jako trestní zpravodaj Okresního národního výboru v Levicích, načež byl jmenován okresním prokurátorem v Levicích. V roce 1962 se stal předsedou levického okresního národního výboru. Vykonal i jiné veřejné funkce, mj. člena rady krajského národního výboru a poslance okresního národního výboru.

V únoru 1969 byl Benčík povolán do Prahy jako vedoucí klíčového oddělení státní administrativy ÚV KSČ, do jehož gesce spadaly vedle bezpečnostních a ozbrojených složek též justice a prokuratura. V odůvodnění návrhu na jmenování generálním prokurátorem SSR byl hodnocen jako odborně schopný a politicky vyspělý funkcionář, navíc jako dobrý organizátor. V jeho prospěch jednoznačně hovořil *„vyhranený postoj proti pravicovo-oportunistickým, antisocialistickým a antisovietským silám. Stál na správných marxisticko-leninských pozíciách a vždy prebojoval politiku priateľstva so ZSSR a ostatnými krajinami socialistického tábora.“* Jako funkcionář Okresního národního výboru v Levicích i Okresního výboru KSS v Levicích a zároveň od srpna 1968 i člen pléna ÚV KSČ se po okupaci Československa údajně snažil minimalizovat „výstřelky“, proti kterým tvrdě vystupoval.³¹

30 Archiv Kanceláře prezidenta republiky, fond Kancelář prezidenta republiky, sign. 4140, jmenování generálních prokurátorů a jejich zproštění funkce.

31 NA, fond Generální prokuratura ČSSR (GP ČSSR), sekretariát, č. j. Se I Sb 059/70, návrh gene-

Tento politickoideologický profil byl předpokladem i pro jeho zapojení do stranických čistek. V roce 1970 působil jako člen komise pro výměnu stranických legitimací na úseku armády, justice a vnitra. O to překvapivější se pak může jevit, že již v následujícím roce byl z funkce generálního prokurátora SSR sesazen, což bylo odůvodněno jeho chybami údajně spáchanými v „krizových letech“. V pracovních-politickém hodnocení k návrhu na odvolání z funkce projednávaném na konci listopadu 1971 předsednictvem ÚV KSČ – a následně schváleném předsednictvem Slovenské národní rady – byla Benčíkova role spojována s působením tehdejšího vedoucího tajemníka Okresního výboru KSS v Levicích Jozefa Urbana. Ten byl kritizován za nedostatky ve stranickém vedení okresu, především za nesprávné politické postoje a činnost v roce 1968, a počátkem roku 1971 předsednictvem OV KSS uvolněn z funkce. Benčík se sice jako generální prokurátor SSR snažil uplatňovat politiku nového vedení komunistické strany a v odborném řízení dosahoval dobrých výsledků. To nicméně nemohlo překrýt skutečnost, že jako předseda Okresního národního výboru v Levicích a člen předsednictva okresního výboru KSS byl spoluzodpovědný za chyby ve stranickém řízení okresu. Zvláště velký podíl pak spolu s Urbanem nesl na vytváření popularity Alexandra Dubčeka v letech 1968–1969. Závěr hodnocení zněl jednoznačně a zároveň dosti rozdílně oproti hodnocení z počátku roku 1970: *„Za nedostatky a chyby ve stranickom vedení okresu Levice a hlavne pre nesprávne politické postoje a činnosť v roku 1968 je neúnosné, aby naďalej zotrval vo funkcii generálneho prokurátora SSR.“*³²

V Benčíkově případě se ukazuje, jak pragmaticky a pružně se podle potřeby dalo interpretovat politické a profesní působení toho kterého funkcionáře v minulosti, především v období pražského jara. Skutečné pozadí jeho odvolání neznáme. Nicméně Benčíkův pád nebyl příliš hluboký. Stal se ředitelem Právníckého ústavu Ministerstva spravedlnosti SSR, působil rovněž jako člen vědecké rady Právnícké fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě. Stal se autorem řady odborných textů věnovaných převážně trestněprávní problematice. V roce 1979 absolvoval Večerní univerzitu marxismu-leninismu a o rok později získal na bratislavské právnícké fakultě titul kandidáta věd. Po listopadu 1989 se dokonce stal poslancem Sněmovny lidu Federálního shromáždění, jímž byl až do rozpadu federace. V letech 1994–1998 vykonával mandát poslance Národní rady Slovenské republiky za Stranu demokratické levice, v roce 1998 byl předsedou

rálního prokurátora ČSSR Jána Feješe na jmenování generálního prokurátora Slovenské socialistické republiky, 14. 1. 1970.

32 NA, KSČ-ÚV, 02/1 – předsednictvo, 1966–1971, sv. 20, a. j. 20, b. 1b, Návrhy na niektoré kádrové zmeny v slovenských národných orgánoch, předložené 26. 11. 1971 Jozefem Lenártem a Peterem Colotkou a projednávané též den předsednictvem ÚV KSČ.

jejího poslaneckého klubu.³³ Je možno konstatovat, že odstavení z funkce generálního prokurátora SSR mělo po dvou desetiletích příznivý dopad na Benčíkovu politickou kariéru.

Po odvolání Michala Benčíka se novým generálním prokurátorem SSR stal Martin Kováč. Tento původním povoláním elektrikář se narodil 17. října 1932 v obci Beša (někdy uváděny též Šurany) v okrese Levice. Stejně jako Benčík byl členem komunistické strany od roku 1955 a absolvoval přípravný kurz pro studium na vysoké škole a Právnickou fakultu Univerzity Komenského v Bratislavě, kde v roce 1958 promoval. Obdobně byl aktivní v mládežnické organizaci, v níž mj. vykonával funkce předsedy a tajemníka okresního výboru a předsedy vysokoškolského výboru ČSM na Univerzitě Komenského v Bratislavě. V letech 1957–1958 byl právním čekatelem na Okresní prokuratuře ve Zvolenu, krátce zastával v letech 1958–1959 funkci okresního prokurátora v Šáhách. Poté byl náměstkem okresního prokurátora v Banské Bystrici a prokurátorem Krajské prokuratury v Banské Bystrici. Od roku 1963 působil jako instruktor oddělení státní administrativy ÚV KSS a od roku 1970 jako vedoucí sekretariátu prvního tajemníka ústředního výboru Komunistické strany Slovenska. V návrhu ÚV KSS na Kováčovo jmenování bylo v jeho politicko-pracovním hodnocení uvedeno, že se v období po lednu 1968 angažoval ve prospěch pozitivních stránek polednového vývoje s cílem odstranit deformace a zlepšit činnost strany a státních orgánů. Prosazoval takto chápaný smysl Ledna 1968 bez podcenění „dogmaticko-sektářských tendencí“. Hlavní nebezpečí viděl zprava a aktivně proti němu vystupoval. V srpnu 1968 „*nepodľahol emóciam a správne sa orientoval v smere internacionalizmu*“.³⁴ Pro svou jasnou, třídně-politickou orientaci i organizační a odborné schopnosti měl mít dostatečné předpoklady vykonávat navrhovanou funkci.

Prokuraturu ve Slovenské socialistické republice vedl Kováč patnáct let, tedy mnohem delší dobu než jeho předchůdce. Ani on nicméně neodešel o své vůli, byť ve finále sám v roce 1986 požádal předsednictvo Slovenské národní rady o zproštění funkce. V návrhu prvního tajemníka ÚV KSS Jozefa Lenárta předsednictvu ÚV KSČ na Kovářovo odvolání z dubna 1986 byla uváděna řada stížností a upozornění, které delší dobu přicházela na ústřední výbory KSS i KSČ, Generální prokuraturu ČSSR a další orgány. V nich se poukazovalo na neúčelné vynakládání finančních prostředků v rezortu, neoprávněné používání služebních motorových vozidel, osob-

33 Zítek, A. – Pažout, J. a kol.: Lexikon nejvyšších představitelů československé justice, s. 37–40; Archiv Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky (dále APS), fond Poslanci a senátoři Národního a Federálního shromáždění, inv. č. 3180, spis Michala Benčíka.

34 NA, KSČ-ÚV, 02/1 – předsednictvo, 1966–1971, sv. 20, a. j. 20, b. 1b, Návrhy na niektore kádrove zmeny v slovenských národných orgánoch, předložené 26. 11. 1971 Jozefem Lenártem a Peterem Colotkou a projednávané též den předsednictvem ÚV KSČ.

ní Kováčovu zainteresovanost na řadě případů trestní povahy, které měl ovlivňovat v rozporu se socialistickou zákonností, oslabování pozornosti vůči problematice prokuratury, neřešení kádrových problémů a na jeho povahové vlastnosti. Počátky jeho působení ve funkci byly sice vnímány pozitivně, nicméně v posledních letech se u něj měly projevovat nedostatky v řídicí činnosti na svěřených úsecích, s čímž rostla nespokojenost nejen ve vedení Generální prokuratury SSR, ale i u podřízených pracovníků. Negativní vliv na jeho práci i autoritu měla mít i údajná konzumace alkoholu v pracovní době.³⁵ Další působení Kováče i jeho náměstka Františka Schweighofa v jejich exponovaných funkcích se v kontextu kampaně spuštěné dopisem předsednictva ÚV KSČ k prohloubení účinnosti boje proti porušování zásad socialistické zákonnosti, morálky a disciplíny z února 1983 jevílo jako neúnosné. Kováčův pád nicméně nebyl příliš hluboký. Projevil zájem pracovat v diplomatických službách a byl tak odsunut na post generálního konzula v Kyjevě.³⁶

O pozadí konce Martina Kováče na postu generálního prokurátora SSR i atmosféře ve vedoucích orgánech československé prokuratury ledacos napovídá dopis generálního prokurátora ČSSR Jána Feješe prvnímu tajemníkovi ÚV KSS Jozefu Lenártovi z 19. prosince 1986. Uvedl v něm, že se právě dozvěděl, že Martin Kováč odůvodňoval svoji rezignaci na funkci generálního prokurátora SSR nedostatkem důvěry ze strany generálního prokurátora ČSSR, který je proti němu bezdůvodně zaujatý. Feješ konstatoval, že neví, proč byl Kováč z funkce odvolán, nicméně si je jistý, že jeho odchod nebyl dobrovolný. Před pěti lety upozorňoval příslušné stranické a státní orgány, že Kováč zneužívá pravomoci veřejného činitele (zajistil, aby nebyl potrestán jeho bratr za rozkrádání a také za způsobení vážné dopravní nehody v opilosti, jeho syn pak též za způsobení dopravní nehody s těžkým následkem), nezodpovědně hospodařil s penězi a vedl život neodpovídající funkci, kterou zastával. I kdyby se předtím Kováč ničeho nedopustil, k jeho odvolání mělo okamžitě dojít po incidentu z konce června 1984, kdy po celonoční zábavě odjel opilý služebním autem spolu s pracovníci Ministerstva obchodu SSR na Generální prokuraturu SSR, kde v zábavě pokračovali. Dopustil se tím podle Feješe trestného činu opilství, čehož bylo svědky několik osob, a byl o tom informován i ministr obchodu SSR. Feješ cítil potřebu Lenártovi tyto informace sdělit v zájmu zachování historické pravdy.³⁷

35 NA, KSČ-ÚV, 02/1 – předsednictvo, 1986–1989, sv. 3, a. j. 2, b. 6, důvodová zpráva k návrhům na kádrové změny ve vedoucích funkcích Generální prokuratury SSR, předložená 9. dubna 1986 prvním tajemníkem ÚV KSS Jozefem Lenártem předsednictvu ÚV KSČ a projednávané a schválené na jeho schůzi též den.

36 Zítek, A. – Pažout, J. a kol.: Lexikon nejvyšších představitelů československé justice a prokuratury v Československu v letech 1948–1989, s. 167–170.

37 Slovenský národný archív, fond Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska, I. tajomník Jozef Lenárt, inv. č. 99, kart. 49.

Vztahy mezi oběma generálními prokurátory byly zjevně dlouhodobě napjaté. Svědčí o tom dopis Martina Kováče Josefu Lenártovi z 8. dubna 1982, v němž se vyjadřoval k pochybnostem o správnosti jeho postupu i činnosti Generální prokuratury SSR v oblasti kádrové politiky. Obsaženy byly v anonymní stížnosti adresované generálnímu prokurátoru ČSSR Jánu Feješovi, ke které podával Kováč 26. února 1982 vysvětlení vedoucímu oddělení státní administrativy ÚV KSS Ladislavu Sádovskému. Obdobné pochybnosti vyslovil i sám Feješ. Kováč proto požádal předběžně osobně a nyní i písemně Ladislava Sádovského a vedoucího politickoorganizačního oddělení ÚV KSS Vladimíra Trvala, aby orgány ÚV KSS provedly v druhé polovině roku 1982 prověrku dodržování stranických zásad kádrové práce v činnosti Generální prokuratury SSR od jejího vzniku v roce 1970, případně od jeho nástupu do funkce generálního prokurátora SSR koncem roku 1971. Kováč žádal Lenárta o to, aby rozhodl o vykonání této prověrky.³⁸

Ze všech sledovaných kauz vrcholných představitelů normalizační prokuratury postihl zřejmě nejhlubší pád generálního prokurátora ČSR Oldřicha Dolejšího. Tento původním povoláním frézař se narodil 13. června 1932 v Praze v rodině zřízence ČSD. Od roku 1948 byl členem KSČ. V letech 1949–1950 pracoval v podniku TOS Hostivař, poté nastoupil vojenskou službu. Po jejím výkonu absolvoval v letech 1952–1953 první ročník státního kurzu pro přípravu pracujících ke studiu na vysoké škole a v letech 1953–1958 Právnickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze. V letech 1958–1959 byl okresním prokurátorem v Lanškrouně, v letech 1959–1960 prokurátorem okresní a krajské prokuratury v Pardubicích a v letech 1960–1964 obvodním prokurátorem v Praze 6. Poté přešel do aparátu Obvodního národního výboru v Praze 6, vykonával i různé funkce v KSČ a místní správě. V srpnu 1969 se stal vedoucím odboru právní politiky v oddělení státní administrativy byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích. V odůvodnění návrhu na jmenování byly vyzdvihovány jeho dobré znalosti právního řádu, a to jak trestního práva, tak i oblasti všeobecného prokurátorského dozoru. Byl označen za dobrého organizátora. *„Jeho jednání je vždy otevřené a kritické. Má schopnost koncepčního přístupu k řešení problémů právní politiky. Od podřízených pracovníků vyžaduje přesné a včasné plnění úkolů a má neformální autoritu.“* Neméně důležitý byl jeho politickoideologický profil. *„Osvědčuje se jako soudruh třídně a politicky uvědomělý a oddaný straně. Celá jeho činnost a práce je zaměřena k úsilí o důslednou realizaci usnesení ÚV KSČ. Aktivně stranická usnesení zajišťuje a uplatňuje přitom své politické a odborné zkušenosti.“*³⁹

38 Tamtéž.

39 NA, GP ČSSR, sekretariát, č. j. Se I Sb 059/70, kart. 86, návrh generálního prokurátora ČSSR Jána Fejše na jmenování generálního prokurátora České socialistické republiky, 17. 2. 1970, zdůvodnění návrhu.

Přes toto hodnocení se zřejmě ani Dolejší nevyvaroval jistému zapojení do polednového reformního hnutí, čehož bylo později využito jako jednoho z argumentů – v tomto případě zjevně zástupného – pro jeho odvolání. S nástupem normalizace se mu nicméně prozatím včas podařilo zachytit perspektivnějšího protireformního proudu, což prokázal i v anketě týdeníku Tribuna – hlásné trouby protireformního křídla KSČ – uskutečněné v předvečer dubnového pléna ÚV KSČ v roce 1969. Ve svém příspěvku vyslovil očekávání, že „plénium ÚV KSČ především nekompromisně odsoudí, na rozdíl od zlehčujících stanovisek některých orgánů státní správy a společenských organizací, událostí posledních dnů, zejména antisovětské projevy a činy, které měly charakter otevřeného teroru. [...] V této souvislosti nelze pominout škodlivou a zájmům lidu odporující politiku, prováděnou některými publicisty v hromadných sdělovacích prostředcích, kteří nepodporují politiku strany, podkopávají její autoritu a promyšleně útočí na základní principy naší společnosti. [...] V neposlední řadě očekávám od pléna jednoznačné určení antisocialistických projevů a jejich nositelů včetně analýzy pravicových sil.“⁴⁰

Jeho instalace do funkce generálního prokurátora ČSR na počátku roku 1970 nicméně trvala o měsíc déle, než tomu bylo u Michala Benčíka. Nabízí se proto otázka, zda to nezpůsobily spory o obsazení této funkce a pochybnosti nad osobou potencionálního generálního prokurátora ČSR. Ján Feješ podal návrh na jeho jmenování předsednictvu České národní rady až 17. února 1970.⁴¹ Jeho nominaci předcházela projednání na schůzi byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích 10. února 1970 a předsednictva ÚV KSČ dne 13. února 1970, předsednictvo ÚV KSČ zároveň uložilo Jánovi Feješovi, aby návrh předložil předsednictvu České národní rady.⁴² Také schvalovací proces v rámci kádrové nomenklatury tedy proběhl i ve srovnání s generálním prokurátorem SSR později. Předsednictvo České národní rady pak Dolejšího jmenovalo generálním prokurátorem ČSR 26. února 1970.⁴³

Zároveň byly obsazeny posty jeho dvou náměstků. Jedním z nich se stal Josef Ptáček, od června do prosince 1969 náměstek generálního prokurátora. Tento původně zemědělský i průmyslový dělník se narodil 24. února 1921 v Cikháji v okrese Žďár nad Sázavou. V červnu 1945 vstoupil do KSČ. V letech 1948/1949

40 Co očekáváš od zasedání ÚV KSČ? Anketa Tribuny před plénem ÚV KSČ. In: Tribuna, roč. 1, č. 14, 1969, 16. 4. 1969, s. 4.

41 NA, GP ČSSR, sekretariát, č. j. Se I Sb 059/70, návrh generálního prokurátora ČSSR Jána Feješe na jmenování generálního prokurátora České socialistické republiky, 17. 2. 1970.

42 NA, KSČ-ÚV, 02/1 – předsednictvo, 1966-1971, sv. 118, a. j. 192, b. 16, Kádrové návrhy, Důvodová zpráva k návrhu na obsazení funkce generálního prokurátora ČSR a usnesení.

43 NA, GP ČSSR, osobní spis Oldřicha Dolejšího, č. j. Spr 1124/58, sdělení předsedy České národní rady Evžena Erbana Oldřichu Dolejšímu z 26. února 1970 o jeho jmenování generálním prokurátorem ČSR schváleném téhož dne předsednictvem ČNR.

absolvoval první běh Právnické školy pracujících, své vzdělání si později doplnil dálkovým studiem Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Poté následoval rychlý kariérní postup. Na přelomu let 1949/1950 byl několik měsíců právním praktikantem na Okresní prokuratuře v Jihlavě, aby se vzápětí stal okresním prokurátorem ve Slavkově u Brna (opět na několik měsíců) a okresním prokurátorem v Břeclavi. V letech 1951–1952 zastával krátce funkci krajského prokurátora v Olomouci, vzápětí byl jmenován krajským prokurátorem v Hradci Králové. Na tomto postu prý podle návrhu na jmenování náměstkem generálního prokurátora, předloženém generálním prokurátorem Jánem Feješem a Aloisem Indrou 18. června 1969 předsednictvu ÚV KSČ spolu s návrhy na jmenování dalších dvou náměstků Zbyňka Kiesewettera a Jaroslava Krupauera a odvoláním náměstků stávajících, vždy v mezích svých možností usiloval o dodržování zákonnosti. Přesto byl v roce 1968 z funkce krajského prokurátora v Hradci Králové odvolán, přičemž předsednictvo krajského výboru KSČ upozornilo ÚV KSČ na nesprávný postoj náměstka generálního prokurátora Františka Macháta v této věci a neztožnilo se s Ptáčkovým hodnocením ze strany generálního prokurátora. Ptáček byl nicméně odsunut na post okresního prokurátora v Hradci Králové. Pro výkon funkce náměstka generálního prokurátora disponoval podle politickoprofesionálního hodnocení potřebnými politickými a odbornými znalostmi, oceňovány byly jeho organizační schopnosti i serióznost při každém jednání.⁴⁴

Při schvalování do funkce v březnu 1970 byrem při řízení stranické práce v českých zemích na základě návrhu O. Dolejšího byla Ptáčkova stranická i služební činnost hodnocena kladně. V tu dobu již bylo známo, že jako krajský prokurátor podepsal spolu s dalšími vedoucími funkcionáři bezpečnostních složek a soudů protiokupační prohlášení zveřejněné 31. srpna 1968 v krajském časopisu Pochodeň. V prohlášení bylo uvedeno, že od ledna do 20. srpna 1968 se ve Východočeském kraji nevyskytl jediný případ protistátní (kontrarevoluční) činnosti. Ptáček své jednání hodnotil velice sebekriticky i při pohovoru v rámci výměny stranických legitimací (ta mu byla vydána), jenž předcházela podání návrhu na jeho jmenování do funkce náměstka generálního prokurátora ČSR. Svou aktivní stranickou práci měl prokázat upřímným postojem ke komunistické straně, přispěl též ke konsolidaci stranické organizace na Generální prokuratuře ČSR. Byl předsedou pohovorových komisí schválených předsednictvem obvodního výboru KSČ na Praze 4 na Generální prokuratuře ČSR, přičemž prováděl pohovory v nejzávažnějších případech.⁴⁵

44 NA, KSČ-ÚV, 02/1 – předsednictvo, 1966–1971, sv. 97, a. j. 162, b. 21.

45 NA, KSČ-ÚV, 02/7 – Byro ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích, sv. 44, a. j. 71/10, Kádrový návrh z úseku prokuratury, 30. 12. 1970, Stanovisko oddělení státní administrativy ÚV KSČ k odvolání soudruha JUDr. Josefa Ptáčka z funkce náměstka generálního prokurátora ČSR

Nicméně již na konci roku 1970 po deseti měsících ve funkci požadoval generální prokurátor ČSR Oldřich Dolejší Ptáčkovo odvolání. Odvolával se na úsporná opatření vyhlášená federální vládou a návrh Jána Feješe republikovým generálním prokurátorem k provedení některých racionalizačních kroků, mj. ke snížení počtu náměstků. Dolejší se tak po zvážení politických i odborných kvalit rozhodl navrhnout Ptáčka na uvolnění z funkce a jeho ustavení krajským prokurátorem. V tu dobu údajně přicházela v úvahu také výměna na postu krajského prokurátora v Ústí nad Labem vykonávaném Antonínem Kosíkem, který údajně trpěl nedostatkem sebekritiky a strohým postojem ke spolupracovníkům, se kterou vyjádřil souhlas i krajský výbor KSČ.⁴⁶ Pokud jde o Ptáčka, jeho působení na prokuratuře bylo hodnoceno v podstatě kladně i v posudku přiloženém k návrhu. Kritizován byl nicméně za to, že ve snaze zabezpečit činnost podřízených útvarů na sebe někdy vztahoval i méně významné věci na úkor koncepčního řešení otázek, na něž je v centrálním orgánu kladen mimořádný důraz. Ptáček byl označen za oddaného člena strany. V srpnu 1968 „došlo v jeho postojích k určitým pochybením, které si bezprostředně uvědomil a postavil se plně za současnou politiku KSČ“.⁴⁷

V době, kdy generální prokurátor ČSR Oldřich Dolejší podal návrh na Ptáčkovo odvolání, byl blíže nespecifikovanou osobou či institucí předložen oddělení státní administrativy ÚV KSČ materiál, podle něhož měl Ptáček podepsat jako krajský prokurátor v Hradci Králové v srpnu 1968 ještě jedno proreformní prohlášení. Již dříve na tento orgán došel dopis týkající se signatářů výše uvedeného prohlášení publikovaného v Pochodni. Vedoucí tajemníci krajských výborů KSČ v Hradci Králové a Ústí nad Labem František Tesař a Leopold Kovalčík proto byli požádáni o zaujetí stanoviska k tomu, zda souhlasí se schválením Ptáčka do funkce krajského prokurátora v Ústí nad Labem. Oba se vyjádřili kladně. Dne 27. ledna 1971 byl s Ptáčkem proveden na byru pro řízení stranické práce v českých zemích pohovor, při kterém připustil, že uvedenou rezoluci podepsal, ale neuvědomil si souvislosti a podmínky, za jakých se to stalo, a své jednání znovu sebekriticky zhodnotil. Bylo nicméně konstatováno, že charakter nové rezoluce i stížnosti nepřinášely nic nového, proto byla celá záležitost označena za stranicky vyřízenou. Odvolaný krajský prokurátor Kosík měl být prozatím zařazen na odbor vyšetřování Generální prokuratury ČSR. Oddělení státní administrativy ÚV KSČ doporučilo byru ÚV KSČ výměnu mezi Ptáčkem a Kosíkem uskutečnit. Byro ji skutečně 16. února schválilo.⁴⁸ Funkci krajského prokurátora v Ústí nad Labem

a jeho ustavení do funkce krajského prokurátora v Ústí nad Labem, z níž je odvoláván soudruh JUDr. Antonín Kosík.

46 Tamtéž, Zdůvodnění návrhu.

47 Tamtéž, Hodnocení JUDr. Josefa Ptáčka, 2. 12. 1970.

48 Tamtéž, Stanovisko oddělení státní administrativy ÚV KSČ a usnesení byra ÚV KSČ.

vykonával Josef Ptáček od počátku března 1971 až do roku 1987, kdy odešel do starobního důchodu.⁴⁹

Ani v Ptáčkově kauze nejsou zcela jasné důvody pro jeho odsunutí na krajskou prokuraturu, nemůžeme vyloučit spory s Oldřichem Dolejším, ve kterých se generální prokurátor ČSR ocital zřejmě poměrně často. K jeho pádu pak došlo v roce 1974. Ačkoli proti němu byly vytaženy hříchy z konce šedesátých let, byl způsobený zřejmě v prvé řadě způsobem vedení Generální prokuratury ČSR. Vedoucím orgánům KSČ byly dlouhodobě adresovány stížnosti týkající se Dolejšiho činnosti, politických postojů, jednání s lidmi a nemorálního chování. Při pohovoru za účasti vedoucího oddělení státní administrativy ÚV KSČ Eugena Turza, jeho zástupce Vladimíra Blechty, pracovníka oddělení Antonína Ježka a generálního prokurátora ČSSR Jána Feješe Dolejší všechna upozornění a kritické připomínky zásadně odmítl, měl se chovat arogantně, a naopak začít obviňovat jiné funkcionáře. V lednu 1974 tak bylo zahájeno stranické šetření, pro něž byla ustavena komise složená ze zástupce vedoucího oddělení státní administrativy ÚV KSČ Vladimíra Blechty, pracovníka Ústřední kontrolní a revizní komise KSČ Vincence Vybírala a předsedy základní organizace KSČ na Generální prokuratuře ČSSR Josefa Bárty.⁵⁰

Tato komise konstatovala, že i během stranického šetření vystupoval Dolejší arogantně a podrážděně, neposkytl ji požadovanou součinnost a šetření narušoval ovlivňováním pracovníků prokuratury, kteří hovořili o jeho nedostacích. Měl využít neinformovanosti výboru základní organizace KSČ na Generální prokuratuře ČSR a získat od něj kladné vyjádření ke své činnosti a stanovisko, že kritizované nedostatky v jeho práci jsou nepodstatné a celé stranické šetření s ním vykonstruované a neodůvodněné. Nedostavil se ani na seznámení s výsledky šetření komise, jejíž činnost zpochybňoval.

Velká část kritiky se pak týkala Dolejšiho politických postojů v období pražského jara. Komise dospěla k závěru, že Dolejší zastával jako funkcionář Obvodního národního výboru v Praze 6 „antisocialistické, oportunistické a pravicové“ názory, mj. požadováním odchodu některých funkcionářů KSČ na jaře 1968, vyjádřením podpory československé delegaci během jednání v Čierné nad Tisou, hlasováním pro zabezpečení účasti pracovníků obvodního národního výboru na generální stávce dne 23. srpna 1968, požadavkem na odchod okupačních vojsk či podporou generální stávky a vysočanského sjezdu. Z funkce tajemníka obvodního národního výboru dával souhlas k předkládání „pravicově a nacionalisticky“ zaměřených materiálů a na jejich přípravě a projednání se sám podílel. Po srpnu 1968 pak napadal sdělovací pro-

49 Zítek, A. – Pažout, J. a kol.: Lexikon nejvyšších představitelů československé justice a prokuratury v Československu v letech 1948–1989, s. 241–243.

50 NA, KSČ-ÚV, 02/4 – sekretariát, 1971–1976, sv. 64, a. j. 100, b. 15, Návrh na zahájení stranického šetření se s. Oldřichem Dolejším, generálním prokurátorem ČSR, 29. 1. 1974.

středky za neobjektivní informování obyvatel. Dle hodnocení komise sice na přelomu roku 1968/1969 změnil postoj, navázal kontakty s lidmi, kteří „*stáli na správných marxisticko-leninských pozicích*“ a distancoval se od svých dřívějších postojů a činnosti. Jeho určité pozdější výroky přesto svědčily o tom, že „*na některých nesprávných politických a protisovětských názorech setrval*“. Na schůzi vlády ČSR v roce 1972, na níž bylo hovořeno o protisovětských náladách na některých místech země, padlo v diskusi slovo „okupace“. Dolejší před předsedou Nejvyššího soudu ČSSR Josefem Ondřejem v této souvislosti údajně prohlásil: „*No a co to je, tak ať odejdou a lidé o tom nebudou mluvit*“. Při projednávání přípravy plánů zahraničních styků prokuratur ČSSR a SSSR na operativních poradách generálního prokurátora ČSR v roce 1972 a 1973 měl prohlásit, že československá delegace nepojede do Moskvy, pokud tam bude „*ten sklerotik Ruděnko*“ (sovětský generální prokurátor).

Ve funkci generálního prokurátora ČSR se Dolejší obklopoval známými, kteří k němu měli nekritický vztah. Naopak šikanoval pracovníky kritizující jeho činnost a chování a nedodržoval třídní a politická hlediska při rozmísťování pracovníků. S lidmi jednal arogantně, vůči svým podřízeným vystupoval povýšenecky. K jeho nedobrému charakterovým vlastnostem patřila ješitnost. Jednou z „obětí“ Dolejšího přístupu k podřízeným měl být i jeho náměstek František Zábranský. Nejprve ho hodnotil pozitivně, nicméně po kritice Zábranského na Dolejšího adresu požadoval náměstkovu odvolání. Tematizoval mj. skutečnost, že v roce 1968 dal Zábranský z pozice náměstka generálního prokurátora pokyn k vyšetřování smrti Jana Masaryka. Dolejší celkově selhával v řízení prokuratury v ČSR. Negativně byly hodnoceny i Dolejšího morální profil a osobní život, když si mj. svoji milenkou přivedl po jmenování generálním prokurátorem ČSR do svého sekretariátu, po jejím odchodu navázal intimní poměr s novou sekretářkou. O amorálním charakteru Dolejšího měl svědčit případ, kdy z funkce tajemníka Obvodního národního výboru v Praze 6 koupil z majetku československé občanky emigrující do Izraele osobní automobil FIAT za 19 300 Kčs a vzápětí ho prodal svoji milence za 32 000 Kčs. Předsednictvo ÚV KSČ proto 5. dubna 1974 schválilo Dolejšího odvolání z funkce, uložilo Jáně Feješovi předložit předsednictvu České národní rady návrh na jeho odvolání z funkce generálního prokurátora ČSR a předsedovi České národní rady Evženu Erbanovi zajistit projednání návrhu v předsednictvu ČNR.⁵¹

To se zabývalo návrhem na odvolání Oldřicha Dolejšího z funkce generálního prokurátora ČSR a jeho nahrazením dosavadním prvním náměstkem generálního prokurátora ČSSR Jaroslavem Krupauerem již o čtyři dny později 9. dubna 1974 jako prvním bodem svého jednání na své schůzi konané od

51 NA, KSČ-ÚV, 02/1 – předsednictvo, 1971–1976, sv. 113, a. j. 115, b. 8, Zpráva o výsledku stranického šetření se s. doc. Oldřichem Dolejším, generálním prokurátorem ČSR, a důvodová zpráva komise.

17 hodin, a to na základě písemného návrhu generálního prokurátora ČSSR Jána Feješe. V jeho odůvodnění bylo uvedeno, že Dolejší se při výkonu své funkce „*postupně dopouštěl závažných pochybení v přístupu k plnění úkolů vyplývajících pro prokuraturu ze závěrů XIV. sjezdu KSČ, zejména v řízení a organizaci práce prokuratury v ČSR. Vzhledem k tomu i k trvajícím závadám v osobním životě, charakterovým a osobním vlastnostem neskýtá dostatečnou záruku pro další výkon funkce generálního prokurátora ČSR.*“ Oproti tomu jeho navrhovaný nástupce Jaroslav Krupauer prokazoval „*celkovou úroveň politické angažovanosti, pracovní zdatnosti, výsledky práce a charakterovými i osobními vlastnostmi, že splňuje předpoklady k zastávání navrhované funkce*“. Těchto několik vět stačilo podle předpokladu k hladkému schválení navrhované změny v jedné z klíčových funkcí mocenského aparátu České socialistické republiky. Diskuse obnášela pouze dotaz poslance akademika Bohumíra Rosického týkající se data narození Jaroslava Krupauera, na nějž odpověděl předseda ČNR Evžen Erban. Vzápětí oznámil Evžen Erban členům předsednictva, že je Jaroslav Krupauer přítomen v budově České národní rady. Byl tak přizván na jednání, kde mu Erban oznámil jmenování do funkce generálního prokurátora ČSR a předal připravený pověřovací dekret. Krupauer vzápětí složil do rukou Evžena Erbana předepsaný slib a v následném projevu poděkoval za důvěru. Erban poděkování opětoval a navrhl přípitek na zdraví a pracovní úspěchy nového generálního prokurátora ČSR i přítomného generálního prokurátora ČSSR Jáne Feješe. O Dolejším již nepadlo alespoň podle protokolu z jednání schůze ani slovo, chybělo byt jen obligátní formální poděkování za vykonanou činnost.⁵²

S Dolejším bylo zavedeno stranické disciplinární řízení. I v jeho průběhu se údajně choval nevstřícně, šetření se opět snažil narušovat ovlivňováním svědků. Pomlouval a obviňoval členy disciplinární komise i pracovníky prokuratury, kteří svědčili v jeho neprospěch, jeho milenka vyhrožovala kolegyni, jež byla v průběhu disciplinárního řízení pozvána na rozhovor. V dopise zaslaném členům disciplinární komise a vedoucímu oddělení státní administrativy ÚV KSČ Eugenu Turzovi označovala členy komise jako „dobytek“ a jinými hrubými urážkami, rozhovor před komisí označila za „špinavost“. Zpráva o výsledku disciplinárního řízení zopakovala argumenty, jež zazněly během stranického šetření, v některých bodech je ještě rozvedla. Četná politická provinění Dolejší ve svých stranických dokumentech neuvedl. Zamlčel je i při prověrce v roce 1970 a pohovorová skupina vedená vedoucím odboru státních orgánů byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích Zdeňkem Zuskou se spokojila s tím, co sám uvedl, a navrhla mu vydat novou členskou legitimaci. Kritizován byl problematický způsob

52 APS, fond Česká národní rada II, inv. č. 50, Zápis z 28. schůze předsednictva České národní rady, konané dne 9. dubna 1974 v 17.00 hod.

vedení Generální prokuratury ČSR a podřízených prokuratur. Provedeným šetřením se potvrdily Dolejšího charakterové vlastnosti. Tyto otázky nezkoumalo oddělení stranické administrativy tehdejšího byra ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích, proto byl schválen do funkce generálního prokurátora ČSR. O jeho kádrové politice založené na klientelismu svědčila skutečnost, že na post náměstka generálního prokurátora ČSR místo Zábranského, který k němu byl kritický, navrhl vedoucího svého sekretariátu Františka Fremunda, a to i přes jeho kádrový deficit. (V roce 1946 vstoupil do organizace mladých národních socialistů a byl předsedou jejího okresního výboru. Jeho bratr, bývalý ředitel dolu v Komořanech, byl v roce 1970 vyloučen z KSČ.) Na návrh komise byl Oldřich Dolejší usnesením sekretariátu ÚV KSČ z 11. června 1974 vyloučen z KSČ „za politická provinění v roce 1968, porušování zásad v kádrové práci a nemorální způsob života“. Obvodnímu výboru KSČ v Praze 4 bylo doporučeno zavést disciplinární řízení i s Dolejšího milenkou pro hrubé jednání, kterého se dopustila vůči členům komise pověřené šetřením případu.⁵³ Informace o dalším profesním působení Oldřicha Dolejšího se nepodařilo dohledat. Je nicméně možno vyslovit domněnku, že ho vzhledem k postoji, který ke své kauze zaujal, nečekal „pád do prachových peřin“, jako tomu bylo v ostatních případech. Tuto domněnku podporuje i fakt, že oproti zavedené praxi není v příslušných stranických usneseních uvedeno jeho další zaměstnání, ani nový generální prokurátor ČSR nebyl pověřen zajištěním jeho dalšího pracovního zařazení.

Posledním případem, kterým se budeme zabývat, je kauza hlavního vojenského prokurátora Zbyňka Kiesewettera (1930–2015). Toho do funkce přivedl podobně jako Jaroslava Krupauera a Josefa Ptáčka Ján Feješ v červnu 1969, tedy krátce po svém jmenování generálním prokurátorem. Při jeho nominaci byla v politicko-pracovním hodnocení vysoce hodnocena vyzdvihována angažovanost v politickém a veřejném životě. Ani s jeho původem nebyly problémy. Kiesewetterův otec, člen KSČ, byl za války vězněn. Kiesewetter sám vstoupil do komunistické strany v březnu 1947. V letech 1944–1945 pracoval v pojišťovně Slavia jako pojišťovací učeň, pak navštěvoval obchodní akademii. Po jejím absolvování pracoval krátce jako prodáváč a prodejní úředník, na podzim 1948 nastoupil vojenskou službu. Zde absolvoval různé vojenské školy, včetně Vojenské inženýrské a právnické akademie v Praze a dálkového studia Právnické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Od počátku padesátých let působil jako vojenský prokurátor, nejprve na Hlavní soudní správě, později na Vyšší vojenské prokuratuře v Praze, kde vykonával funkci vedoucího oddělení a náměstka vyššího vojenského prokurátora. V roce 1959 byl jmenován vojenským obvodovým prokurátorem v Praze. Tuto funk-

53 NA, KSČ-ÚV, 02/4 – sekretariát, 1971–1976, sv. 74, a. j. 117, b. 18, Zpráva o výsledku disciplinárního řízení se s. dr. Oldřichem Dolejším, důvodová zpráva a usnesení sekretariátu ÚV KSČ.

ci vykonával do roku 1963, kdy se stal tajemníkem Národního výboru hlavního města Prahy. V politicko-pracovním hodnocení k návrhu na jmenování hlavním vojenským prokurátorem z 18. června 1969 bylo uvedeno, že charakteristickým rysem jeho činnosti je politický přístup, samostatnost, organizační schopnosti a zkušenosti z řídicí práce. Jako vojenský prokurátor se osvědčil a nasbíral bohaté zkušenosti. Otázkám prokuratury se soustavně věnoval, i formou zpracování odborných materiálů.⁵⁴

Kiesewetter se jako hlavní vojenský prokurátor osvědčil mj. krátce po svém jmenování při preventivních opatřeních v souvislosti s očekávanými protesty u příležitosti prvního výročí okupace, jejich potlačení a potrestání účastníků. Hlavním vojenským prokurátorem proto zůstal i po 1. lednu 1970 v rámci federalizované prokuratury. Podle novelizace zákona o prokuratuře získal navíc z titulu své funkce pozici řadového náměstka generálního prokurátora ČSSR a v letech 1969–1971 zastával post poslance České národní rady a Sněmovny národů Federálního shromáždění.⁵⁵ Během sedmdesátých let získal řadu ocenění, např. v roce 1970 medaili Za upevňování přátelství ve zbrani a v roce 1973 vyznamenání Za vynikající práci. (Již předtím byl mj. oceněn Řádem rudé hvězdy).⁵⁶

O to překvapivěji se pak jeví jeho sesazení, k němuž došlo v roce 1978. Na rozdíl od předchozích případů mu nebylo vytýkáno podlehnutí „viru revizionismu v krizových letech“, ale to, že byl údajně důvěrným přítelem generála Jana Šejny. Jeho trestná činnost a skandální útěk do zahraničí, kde poskytl své služby americké zpravodajské službě, stála již v roce 1968 post hlavního vojenského prokurátora Jana Samka. Po deseti letech tak bylo najednou vůči Kiesewetterovi ventilováno podezření, že Šejnovi pomohl radou a poskytnutím informací vyhnout se trestnímu stíhání útekem do zahraničí. Ničím údajně nepřispěl ani k vyšetřování „zrádcovské činnosti“ Šejny. Měl se též přátelit s dalšími dvěma osobami, odsouzenými pro vyzvědačství.⁵⁷ Ján Pješčak, který se mohl po převzetí funkce generálního prokurátora ČSSR v roce 1988 seznámit se spisovým materiálem k tomuto případu, označil celou kauzu za vykonstruovanou. Kiesewetter byl nucen podle něj funkci opustit proto, aby uvolnil místo svému zástupci Jánů Kollárovi, jenž disponoval úzkou vazbou na Jána Feješe. Místo profesně zdatného Kiesewettera tak musel Pješčak spolupracovat se svým bývalým spolužákem, který výkon funkce podle

54 NA, KSČ-ÚV, 02/1 – předsednictvo, 1966–1971, sv. 97, a. j. 162, b. 21; též Zítek, A. – Pažout, J. a kol.: Lexikon nejvyšších představitelů československé justice, s. 140–145.

55 APS, Poslanci a senátoři Národního a Federálního shromáždění, inv. č. 1157, spis Zbyňka Kiesewettera.

56 Zítek, A. – Pažout, J. a kol.: Lexikon nejvyšších představitelů československé justice, s. 142.

57 NA, KSČ-ÚV, 02/1 – předsednictvo, 1976–1981, sv. 66, a. j. 70, b. 8, Kádrové návrhy, 3. 3. 1978, Důvodová zpráva.

jeho názoru naprosto nezvládal.⁵⁸ Nutno však podotknout, že Pješčakovo tvrzení o příčinách výměny na postu hlavního vojenského prokurátora nebylo možno ověřit z jiných zdrojů.

Přes hrozivě znějící obvinění nedošlo ke Kiesewetterově profesní likvidaci. Stal se vedoucím katedry práva na Vysoké škole zemědělské v Praze, kde již od roku 1976 přednášel. I nadále se odborně věnoval právní problematice, často ve spojení se zemědělstvím. V roce 1989 mu byl udělen titul profesora pro obor zemědělsko-družstevního práva. V roce 1988 se vrátil po devatenácti letech na post tajemníka Národního výboru hlavního města Prahy. Zdařile se adaptoval na polistopadové podmínky, v roce 1990 založil vlastní úspěšnou advokátní kancelář.⁵⁹

Normalizační období se nezasvěcenému pozorovateli může jevit jako jakési bezčasí, které snad s výjimkou jeho počátku a konce postrádá jakoukoliv dynamiku. Pod povrchem se nicméně odehrávaly ostré mocenské konflikty, jejichž výsledky měly dopad na fungování státu a život obyvatelstva. Ani na nejvyšších postech v prokuratuře nebyly vztahy vždy zcela soudružské, což jsme se snažili doložit v tomto textu. Rozhodující pro jejich vyznění nebylo ani tak oficiální postavení jednotlivých protagonistů vymezené Ústavou a zákonem o prokuratuře, nýbrž jejich mocenské postavení a vazby. Hlavní kolbiště pak nepředstavovaly prokuratura ani Ústavou dané instituce, tedy předsednictva národních rad, nýbrž nejvyšší orgány Komunistické strany Československa. Svědčí o tom výše popsaná kauza generálního prokurátora SSR Michala Kováče, který se dlouhodobě dopouštěl rozsáhlého zneužívání svých pravomocí i chyb při řízení prokuratury v SSR. Generální prokurátor ČSSR Ján Feješ na to marně upozorňoval příslušné stranické a státní orgány dlouho před Kováčovou nucenou rezignací v roce 1986. Sám přitom disponoval ústavně danou pravomocí navrhnout předsednictvu Slovenské národní rady Kováčovo odvolání z funkce. To nicméně zjevně nebyla varianta přicházející v tehdejších poměrech bez relevantního politického krytí v úvahu, byť se Feješ jinak těšil podpoře generálního tajemníka ÚV KSČ a prezidenta republiky Gustáva Husáka. Obdobně dlouho oficiálně nezakročil proti generálnímu prokurátorovi ČSR Oldřichu Dolejšímu, vůči němuž měl stejnou ústavní pravomoc. Dolejšího způsob řízení prokuratury v České socialistické republice se přitom jeví ještě problematičtější než v případě Kováče. Situace se změnila až poté, co předsednictva ÚV KSČ schválilo Dolejšího odvolání z funkce a pověřilo Jána Feješe předložit tento návrh předsednictvu České národní rady návrh. Otázkou nicméně zůstává, jestli a do jaké míry se o pád obou generálních prokurátorů Feješ zapříčinil zákulisně. Pozadí zbavení funkcí Michala Benčíka, Zbyňka Kiesewettera

58 Pješčak, Ján: *Portrét právníka a kriminalisty*. Říčany 2006, s. 174–175.

59 Zítek, A. – Pažout, J. a kol.: *Lexikon nejvyšších představitelů československé justice*, s. 140–145.

i Josefa Ptáčka nám pak zůstává zahaleno ještě více a možnost jejich odkrytí se ani do budoucna nejeví příliš nadějně.

Studie vznikla v rámci projektu Ústavu pro studium totalitních režimů, Národního archivu a Archivu bezpečnostních složek „Revize politických procesů a soudní rehabilitace jejich obětí v komunistickém Československu“.

Beschützerin und Durchsetzerin der sozialistischen Gesetzlichkeit? Konflikte und Klientelismus in den höchsten Behörden der tschechoslowakischen Prokuratur

Genauso wie in weiteren Ländern des Sowjetblocs stellte in der kommunistischen Tschechoslowakei die Prokuratur ein bedeutendes Machtglied des Regimes dar. Sie wurde als eine Hüterin der sozialistischen Gesetzlichkeit, die sie nicht nur beschützen, sondern auch allerlei durchsetzen sollte, bezeichnet. Theoretisch stellte sie ein selbstständiges, auf den Behörden der Staatsmacht und Verwaltung unabhängiges, einheitliches, zentralisiertes und monokratisches Organ der höchsten Aufsicht über das Ausüben und Erhalten des Gesetzes und der anderen Rechtsnormen von allen Behörden und Einzelmenschen dar. In der Wirklichkeit war die Unabhängigkeit illusorisch, was vor allem in der Beziehung auf die zuständigen Organen der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei gültig war. Letzten Endes genehmigten sie im Rahmen ihrer Nomenklatur alle Kadervorschläge auf Ernennung der Führungsangestellten der Prokuratur, von der höchsten Ebene über Landkreise bis zu den Bezirksprokuraturen. Nicht einmal die höchsten Prokuraturvorsteller erfüllten dann bei einem Detailblick die Grundsätze, deren Wahrung die Prokuratur sicherstellen sollte. Ein Positionmißbrauch, sowie andere Vorgehen wurden dann ab und zu zu einem Grund, respektive zu einem Vorwand für eine Funktionsüberprüfung. Oft wurden auch verschiedene „Kaderklekser“ aus Vergangenheit, über die vorhin diskret geschwiegen wurde, oder die viel nachsichtiger beurteilt und präsentiert waren, ausgenutzt. Diese Studie setzt sich zum Ziel den Hintergrund der Abwechslungen auf den höchsten Prokuraturposten und der mit ihnen verbundenen Konflikten ein wenig aufzudecken. Dabei zielt sie vor allem auf den Zeitraum der sogenannten Normalisation, beziehungsweise im Bezug auf die Ressortentwicklung auf den Zeitraum der Existenz der Föderalprokuratur seit dem Jahr 1970 bis zu dem Sturz des kommunistischen Regimes. Eine Gemeinbestrebung der Studie ist auf dem Beispiel der Personalwechsel in den höchsten Stockwerken der Prokuratur das im Rahmen des Systems verlaufene verborgene Wetteifern zu dokumentieren.

A Protector and an Advocate of the Socialist Legality? Conflicts and Clientelism in the Supreme Organs of the Czechoslovak Public Prosecutor's Office

The public prosecutor's office in the communist Czechoslovakia, similarly to other countries of the former Soviet bloc, represented an important power link of the regime. It used to be termed a guard of socialist legality, which should not only be protected but also enforced in every possible way. Theoretically it represented an autonomous authority, independent of state power and administration organs, homogeneous, centralized and monocratic organ of supreme supervision over implementation and preservation of laws and other legal rules by offices and/or individuals. In fact, the independence was illusory, primarily in relation to relevant organs of the Czechoslovak Communist Party. They approved within its nomenclature all person-

nel proposals for nomination of the head officials of Public Prosecutor's Office, from the central level to regional and district prosecutor's offices. But after a more detailed study of the topic, even the supreme representatives of the Prosecutor's Office did not observe principles, the protection of which they should have secured. The malpractices and other misconduct sometimes were the reason or pretext for removal from office. There were often used also various "blots" from the past, kept secret before, or they were judged and presented more benevolently. The study aims at unveiling a little of the background changes at the supreme posts of Prosecutor's Office and conflicts connected with them. The period of the so-called normalization is presented first of all, in relation to the development of the department during the existence of the federalized prosecutor's office, from 1970 to the fall of the communist regime. We would like to document in the study a hidden rivalry in the system in the examples of personal changes at the highest levels of the prosecutor's offices.

*Ladislav Gešo na ustavující schůzi nově zvolené Slovenské národní rady 14. července 1960.
(Tlačová agentúra Slovenskej republiky)*

*Jaroslav Kokeš.
(APS, f. Poslanci a senátoři,
spis poslance Jaroslava Kokeše,
inv. č. 1226)*

*Nově jmenovaný generální prokurátor SSR Martin Kováč (vpravo) skládá zákonem
předepsaný slib do rukou předsedy Slovenské národní rady Ondreje Klokoče,
20. prosince 1971.*

(Tlačová agentúra Slovenskej republiky)

*Michal Benčík.
(APS, f. Poslanci a senátoři, spis poslance
Michala Benčíka, inv. č. 3180)*

*Zbyněk Kiesewetter.
(APS, f. Poslanci a senátoři, spis poslance
Zbyňka Kiesewettera, inv. č. 1157)*

ČESKÁ NÁRODNÍ RADA

V Praze dne 26. února 1970

Vážený soudruhu,

sděluji Vám, že Vás předsednictvo České národní rady svým usnesením přijatým v dnešní schůzi jmenovalo podle § 6 odst. 2 zákona č. 60/1965 Sb., o prokuratuře, ve znění zákona č. 147/1969 Sb., generálním prokurátorem České socialistické republiky.

Evžen Erban
předseda České národní rady

Vážený soudruh

Oldřich Dolejší, prom. práv.

generální prokurátor
České socialistické republiky

P r a h a

Oznámení předsedy České národní rady Evžena Erbana Oldřichu Dolejšímu o jeho jmenování generálním prokurátorem ČSR, 26. února 1970.
(NA, Generální prokuratura ČSR, nezprac., osobní spis Oldřicha Dolejšího)

MATERIÁL

INSTRUKCE ÚŘEDNICKÁ SEPSANÁ V DEN SVATÉHO VÁCLAVA 28. 9. 1628. EDICE

JAROSLAVA VESELÁ

Úvod

Hospodářská instrukce pro vrchnostenské úředníky z blíže nespecifikovaného panství popisuje činnost dominikálních provozů (mlýn, pivovar, sladovna, ovčín, cihelna aj.) a povinnosti specializovaných úředníků (písaři, šafáři, pojezdni, sládci, hajní), kteří pečují o chod kanceláře i hospodářských dvorů, vyřizují majetkové záležitosti poddaných a zabezpečují zdárné fungování daného velkostatku a jeho jednotlivých odvětví (zemědělství, vinařství, rybníkářství, pivovarnictví, lesnictví aj.). Přestože nejsou k dispozici další podobné dokumenty, které by napomohly k podrobnější identifikaci a zařazení písemnosti do oblasti českých zemí, je při pohledu na výčet jednotlivých profesí a oborů vrchnostenského podnikání zřejmé, že tato instrukce byla evidentně určena pro dominium značně rozsáhlé, které by co do významu a rozsahu mohlo konkurovat statkům valdštejnským, lobkovickým či schwarzenberským.

Ve fondech Národního archivu na Chodovci ve Sbírce Ústředního zemědělsko-lesnického archivu je uložen originál rukopisu „*Instrukce aurzednická*.“¹ Tento spis se stal součástí jmenované sbírky v roce 1928, kdy jej tehdejšímu Československému státnímu archivu zemědělského daroval dne 3. dubna obecní učitel Eduard Diebl.² Dokument byl zapsán do archivního fondu pod číslem 163/1928.³

Hospodářské instrukce se v prostředí vrchnostenské správy objevují v období raného novověku. Nejstarší známou hospodářskou instrukci vydal kolem roku 1525 Vojtěch z Pernštejna pro své úředníky na panství potštejnském, litickém a pardubic-

1 Národní archiv (NA), fond Sbírka Ústředního zemědělsko-lesnického archivu (Sb ÚZLA), sign. Rkp 1, kart. 31.

2 Nepodařilo se dohledat více informací.

3 Československý státní archiv zemědělský byl založen při Ministerstvu zemědělství v roce 1919, v roce 1952 byl přejmenován na Ústřední zemědělsko-lesnický archiv, který byl k datu 1. ledna 1956 přičleněn ke Státnímu ústřednímu archivu jako V. oddělení. Po sloučení III. a IV. oddělení v roce 1959 se původnímu zemědělsko-lesnickému oddělení přiřadilo označení IV. oddělení, toto pojmenování mu vydrželo až do roku 1996, kdy byl tento úsek zrušen.

kém.⁴ Ve druhé polovině 16. století pak zaznamenáváme zvyšující se počet těchto metodických pokynů, nejčastěji se s nimi setkáváme na statcích rožmberských, pernstejnských, valdštejnských, lobkovických a schwarzenberských. Autorem instrukce byl sám majitel panství či jeho zástupce, přední úředník na panství – hejtman. V hospodářské instrukci najdeme více či méně podrobný popis jednotlivých součástí panství a také manuál adresovaný kancelářským a hospodářským úředníkům, který je měl poučit o způsobu vedení správy daného území. Tyto pracovní postupy pro jednotlivé úředníky nám poskytují informace nejen o vlastní správě dominia, ale díky nim se můžeme dozvědět i o specifických úředních postech, jež vrchnostenská úředníka na daných panstvích zastávali. Hospodářské instrukce popisují jejich pravomoci, povinnosti a úkoly svěřené jim majitelem dominia či jeho zástupcem, uplatňují se tedy jak v rovině diplomatické, správní i hospodářské.

V odborné literatuře byla těmto pramenům hospodářské povahy věnována větší pozornost až na přelomu 19. a 20. století, zejména díky úsilí Josefa Kalouska a jeho projektu *Řády selské a instrukce hospodářské*,⁵ statím Václava Černého,⁶ Bedřicha Jenšovského⁷ či Josefa Hanzala.⁸

Tato práce je zamýšlena jako doplněk zmiňované edice Josefa Kalouska *Řády selské a instrukce hospodářské*. K pramenům zde uveřejněným přináší naše hospodářská instrukce jak obsahem, tak i strukturou řazení jednotlivých artikulů.

Text hospodářské instrukce je členěn podle tematických kapitol, počínaje od správy panství, vedení evidence, chování k poddaným, přes organizaci soudní a sirotčí agendy až k popisu jednotlivých částí dominikálního podnikání. Předkládaná písemnost se díky svému pečlivému vypracování mohla stát i vzorem pro úředníky či majitele panství, kteří se jí mohli inspirovat při sestavování vlastní instrukce pro konkrétní lokalitu, jako tomu bylo např. u instrukce frýdlantské.

Přestože je obsah písemnosti poměrně obecný, zohledňuje veškeré aspekty fungování úřednického aparátu v první polovině 17. století, v době, kdy se české země zmítaly ve zmatcích třicetileté války. Dokument zastává nepominutelnou roli při studiu hospodářských dějin českých zemí první poloviny 17. století, z to-

4 Kalousek, Josef: *Řády selské a instrukce hospodářské*. Archiv český 22. Praha 1905, s. 56–86.

5 Kalousek, Josef: *Řády selské a instrukce hospodářské*. Archiv český 22, 23. Praha 1905–1906.

6 Černý, Václav: *Hospodářské instrukce – Přehled zemědělských dějin v době patrimoniálního velkostatku v XV.–XIX. století*. Praha 1930; též: *Vývoj patrimoniálního velkostatku a jeho správy*. Sborník přednášek proslovených na 1. sjezdu československých profesorů filozofů, filologů a historiků v Praze ze 3.–7. 4. 1929.

7 Jenšovský, Bedřich: *O patrimoniální správě v zemích českých. O našich městech a patrimoniích*, red. Václav Vojtíšek. Praha 1934, s. 35–56.

8 Hanzal, Josef: *Vesnická obec a samospráva v 16. a na počátku 17. století*. Právně-historické studie 10, 1964; též: *Patrimoniální úředníci a úřady v době předbělohorské*. Sborník archivních prací 19, 1969, s. 441–456.

hoto důvodu můžeme tuto písemnost považovat za další článek skládačky celkové představy o strukturovaném způsobu správy vrchnostenského dominia, která během staletí postupně vykristalizovala do své vrcholné podoby a vytvořila tak klíčovou platformu pro přesun úřední agendy do sektoru veřejného správy.

Rukopisný svazek o rozměrech 13 x 17,4 x 1,4 cm je vložen do černých kožených desek, které jsou již na hřbetu poškozené, knižní blok se v některých místech odděluje od vazby, okraje některých listů jsou ušpiněné a potřhané. Vzhledem ke svému stáří je však rukopis v poměrně dobře zachovalém stavu. Na přední straně desek je v levém horním rohu umístěna signatura Rkp. 1, uprostřed je na štítku uveden název písemnosti „*Instrukce aurzednická*“, datum vyhotovení rukopisu „28. IX. 1628“, počet listů a obsažených článků. Dole je otištěno razítko Československého státního archivu zemědělského v Praze, nahoře je opět vepsána signatura Rkp. č. 1. namísto původní přeškrtnuté Č: 24475-1. Min. zem. 28.

Kniha obsahuje 34 papírových foliovaných listů, na prvních dvou foliích vlastní dispozice textu nalezneme původní arabskou foliaci, na zbytek listů byla arabská foliace dopsána později. Na prvním foliu je do horního levého rohu vepsána původní signatura N. 518, napravo je uvedena nynější platná signatura Rkp. č. 1., uprostřed pak je opětovně uveden název rukopisu v podobě „*Instrukci Aurzedniczká*“, pod ním je znovu otištěno razítko Čsl. státního archivu zemědělského. Na zadní straně tohoto listu je připsána poznámka o darování archiválie učitelem Eduardem Dieblem, jak již bylo výše řečeno. Folia 2r-2v jsou vyčleněna pro „*Rejstřík pro snadnější vyhledání věcí v této instrukci obsažených*“. Následující folia 3r-34v obsahují vlastní dispozici dokumentu. Závěr psaného projevu byl zakončen již výše zmiňovaným razítkem.

Text instrukce je psán v češtině jedinou písařskou rukou novogotickou kurzívou, typickou pro dané období, rejstřík, nadpisy a některá zvýrazněná slova (např. *Instrukce, Inventář, Kontribuce, Deputát*) jsou psána písmem polokurzivním. Písmo je dobře čitelné, z hlediska jazykového drží dokument jednotnou strukturu, je tedy pravděpodobné, že autorem instrukce byl vzdělaný vrchnostenský úředník.

Při zpracování edice jsem vzhledem k období vzniku písemnosti (rok 1628) vycházela ze starších studií Františka Roubíka⁹ a Jiřího Radimského¹⁰ věnovaných přepisům raně novověkých a novověkých textů, především pak z nejnovější příručky Ivana Štovičky *Zásady pro vydávání historických pramenů od 16. století do současnosti*.¹¹

9 Roubík, František: Pravidla pro vydávání pramenů k novějším dějinám (16.–20. století). Archivní časopis 7, 1957, s. 59–65.

10 Radimský, Jiří: K vydávání archivních pramenů pro 16.–18. století. Archivní časopis 10, 1960, s. 130–135.

11 Štoviček, Ivan a kol.: Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku

Hospodářská instrukce je v rámci edice zpřístupněná v plném znění ve formě transkribovaného přepisu, vzhledem k tomu, že účelem zpřístupnění textu není jeho filologický rozbor. Obsah pramene je tudíž ve snaze o lepší porozumění přizpůsoben soudobému čtenáři, dochází ke zjednodušování spřežek a rozvádění zkratk.

Z důvodu zachování autenticity textu a nářečních odchylek bylo nicméně ponecháno původní znění některých slov užívajících koncovky v genitivu (např. lesův, dvorův). Slova, ve kterých byla použita dvojhláska „-ej“ v hovorovém tvaru, ponecháváme v původním tvaru, který odpovídá jazykové tendenci doby, a nenahrazujeme je tak dnes spisovným „ý“.

Edice dále upozorňuje na hláskovou proměnu typickou pro období raného novověku, a sice výskyt dvojhlásky „au“ v dnešním smyslu „ou“, „ú“. Tuto dvojhlásku proto ponecháváme v originální podobě. Dále byla provedena monoftongizace u původní dvojhlásky „ie“ ve smyslu dnešního „ě“.

Původní spřežky „cz“ a „rz“ byly nahrazeny písmeny „č“, „ř“ a „ž“ podle smyslu konkrétního slova. Písmeno „s“ a jeho zdvojená podoba „ss“, tedy „š“ se v textu edice vyskytují v několika formách – na začátku slova, v předponě nebo jako předložka, kdy je často kvůli spodobě znělosti zaměňováno se souhláskou „z“, v kořenu slova, kde se často vyskytuje ve zdvojené podobě „ss“ a je zapisováno jako „š“ nebo na konci slova jako kulaté „s“ a „š“.

Písmeno „g“ bylo až na výjimky (např. ve slově regent, registra) nahrazeno dnes používaným písmenem „j“. V některých slovech bylo písmeno j ve stejném smyslu zapsáno jako „g“ i „j“ (např. ve slovech nagjmu, nagjde), v přepisu byl zohledněn současný pravopisný úzus. Původní písmeno „j“, které se vyskytovalo zejména jakožto koncovka, bylo nahrazeno písmeny „i“ nebo „í“ podle smyslu slova. Velmi často docházelo k záměně písmen „y“ a „i“, tato variabilita byla změněna podle dnešního spisovného úzu. Písmeno „w“ bylo v textu edice přepisováno jako „v“ nebo „u“ podle dnešních pravidel českého pravopisu.

Ve slovech, u kterých došlo vlivem výslovnosti k asimilaci znělosti „k“ a „g“ (kderý, kderak), ponecháváme podobu psaní podle pramene. Vzhledem k tomu, že se jedná o pramen český, nahrazujeme ve slově vyfrejmarkovati původní „c“ písmenem „k“ a ve slově aprobaci, pocházejícího z latiny, původní „t“ písmenem „c“.

V textu edice nebyla věnována zvláštní pozornost písařským chybám způsobeným nepozorností úředníka. Pokud např. písaři vypadlo písmenko či slabika, přepsal se nebo zopakoval dvě stejná slova hned za sebou, jsou tyto nepřesnosti bez dalšího upozornění odstraněny. Naopak slova, která se zde vyskytují ve zkratkách, jsou nečitelná nebo zkomolená, rozvádíme pomocí hranatých závorek [].

16. století do současnosti: příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie. Praha 2002.

Závorky kulaté () označují slova, části slov nebo úseky, které byly již v původním textu uzavřeny do závorek. Závorky lomené <> označují slova či části slov, které byly v textu přeškrtnuty.

Interpunkce se v písemnosti sice vyskytovala, a to v podobě čárky (tzv. *virguly*) oddělující části souvětí a tečky na konci větných celků, byla však nedůsledná a nepřehledná, byla tudíž upravena a doplněna podle současného pravopisného úzu.

V dokumentu se ojediněle vyskytovaly i arabské číslice označující počet odvedených naturálních dávek případně výši předepsané peněžní renty, které byly ponechány v původním tvaru.

Edice

Já N. Z. N.¹² chtějice tomu, aby jak na jinších panstvích a statcích tak tolikéž na panství mém ve všem dobrý řád zachován byl, tuto instrukci podle kderéž se nyní i budoucí auředníci jako i jinším ku pomoci přidáním služebníci moji na témž panství řídit a spravovati mají vydávám.

O opatrování zámku a dvorův

Bezedně má auředník, jak zámek, dvory, mlejny i všecko stavení na témž panství sobě svěřeny, na každý čas přede všelijakými škodami věrně a bedlivě opatrovati anebo silný pozor dáti, aby se deštům ovšem pak ohněm na nižádném stavení škoda nestala, pokoje všechny napořád aby vždycky jak náleží, od všelijakých neřádův očištění byli, klíče ve dne i v noci v jistém místě, aby skládány byly a v nižádného jiného leč v jeho nebo purkrabího toho panství v moci, aby nezůstávaly. Čeládku hořejší, kderá v zámku zůstává, má k tomu míti, aby časně před zavíráním zámku na loži se scházeli a bez dovolení auředníka jinde přes noc nezůstávaly. Také mimo tuž čeládku, aneb ti lidi, kderýž by za potřebami vlastními, kdy na statky mé vypraveni byly, auředník můj nemá žádných cizích lidí i přesporních jakéhokoliv stavu, kdež by v potřebách svých vlastních, tu přijeli na zámek na mou škodu přijímati. Ovšem pak veselí svatebních bez mého dovolení aneb nijakých hodování a banketů na ztenčení důchodu mého, jak sám nečiní, ani žádnému služebníkům mým, aneb přátel svých z cizích činiti vopouštěti. Co se pak dotejče všelijakého nového stavení neb ze starého zjinačení, buďto v zámku, neb při všem jiném hospodářství, nač by veliký náklad jíti musel, nemá auředník o své újmě, bez dotazování a dovolení mého nic před sebe bráti, nežli bylo-li by kdy takových velkých nákladův kde zapotřebí, to časně na mně neb na regenta mého vznéstí. Však nicméně všelijaké opravy, na střeších i jinde, kdež by průtahů trpěti nemohlo a velkých nákladův nepotřebovalo, má jeden každý auředník pro uvarování větších škod, bez dotazování dáti spraviti.

12 Nomen nescio – jméno neznámé.

O inventářích a svazcích

Všechny svazky kteříž jemu netoliko v zámku, ale ve dvorech, na sladovně v pivovare též při zahradách štěpnících a vinicích, chmelnících, kovárnách, cihelnách, mlejních, rybnících, a kdežkoliv jinde, netoliko podle inventáře, již k opatrování postoupené jsou, ale kteří se také dáleji a za času správy jeho přijednávati budou se vši pilností také opatrovati má, aby v místech svých, kdež co býti má, zůstávaly, bezprostředně sem a tam přenášejí, ovšem pak pokradní neb jinak zkáže přivedeni nebyli, ačkoliv ty věci, kderé se častěji užívají, tak dřívěji scházejí, a vědnostejným způsobu trvat nemohou. Však nicméně auředník můj nemá inventáře, který mu k zpečetění odvedl měniti, a v něm něco vymazováním neb připisováním napravovati. Nežli to, co se kdy jinam odešlo neb dokonce spotřebuje, v nově doma přidělá, neb jinde přikoupí, dotud vobzvláštním rejstříku poznamenati dáti, až by z poručení mého, skrze osobu k tomu zřízenou, hlavní inventář zcela a zouplna odveden byl. Však mezitím časem a vždycky na ty všechny svazky, co se těch kterým služebníkům a čeládce buď starostám, neb klíčnicím, kuchařům, klíčníkům, sládkům, mlynářům, kovářům, vinařům, zahradníkům, šafářům, fišmajstrům¹³ i jiným osobám k opatrování zanechá pořádný cedule podle znění hlavního inventáře držání, a tak spravování bejti mají, aby vše, co kdy čeho sejde, a zase na to místo nově přikoupí<ti> neb doma přidělá, zatím v těch cedulích s pilností poznamenáno bylo, aby všechny ty osoby, kderé toho, co mezi rukama mají, tím lepší na to pozor měli a ničemuž k ztrátě přijíti nedopouštěli. Protož auředník můj každého polouletí při placení služeb s jedním každým prve do cedule inventářní nahlédnouti, a to přitom tak opatřiti má, pokudž by se kterému pro nedopatření a nedbandlivost čeho nedostávalo, a zoumyslně k zmrhání přišlo, aby to zase pro doplnění inventáře ze služby jeho koupeno a nahrazeno bylo. Takové pak inventáře neb cedule řezané s jedním každým svědomím auředníka purkrabího téhož panství, kderýž každodenně k hospodářství dohlédnouti jest povinen, má držiti, a co se kdy přikoupí, a komu v opatrování vODEVZDÁ, hned toho dne do té cedule k jiným kusům poznamenávati, ano také při každém dvoru a k jinému hospodářstvím příjezdu všechny ty věci v ceduli buď za šafáři, šafářkou i jinde zůstávají, tak aby náš lepší pozor měli, s pilností se dotazovati.

O správání lidí poddaných

Pro přidržení lidí poddaných ke šlechtnému křesťanskému obcování a životu, má auředník můj k svornosti, lásce a k pilnému opatrování živnůstek jich poddané mé napomínati tak, aby jeden druhým pasením, převoráváním ani jinak škod nedělali, čeledi sobě neodluzovali, kradených věcí k sobě nepřijímaly, ani z čeho jiného, čímž by kdo bližního svého uraziti mohl, nedopouštěli. Jestli-

13 Porybný.

že by pak přesto mezi lidmi poddanými kdy jaké nedorozumění a nevole menší vznikly, ty mají pro uvarování menšího zaneprázdnění, skrze rychtáře a konšely při jedné každé obci časné převzený a k nápravě přivedený býti a k auředníku mýmu na každý den s těmi a takovými věcmi s obmeškáváním dobrého mého se nezaprázdnňovali, potřeby nebylo, a lidi poddaní aby tak daremným chozeným živnůstek svých nezanedbávali, protož k slyšení lidí poddaných jistý den nebo dny, kderý se auředníku mýmu vhodný nejpříhodnější býti zda, neb zdají, má obrán býti, a na týž den, nebo dny a časy (leč by něco velikého a pilného, tak že by žádného průtahu trpěti nemohlo, před rukami bylo), mají lidé poddaný své potřeby přednáseti, auředník pak můj, maje ve všem volně a vlídně beze všech poct a darův vyslechnouti a je podle náležitosti a potřeby porovnat i zastávati. Pokudž by pak co velkého a těžkého se dotýkalo, což by on sám vyříditi nemohl, což by tak přede mnou tajiti neslušelo, to má na mně vzněsti. Lidí cizích závadných, nemá auředník můj na grundy mé přijímati a jím zakoupení žádného ani frejmarku¹⁴ na gruntech dopouštěti, ani taky koho z lidí poddaných mých, na nichž by mně něco záleželo, bez jistého povolení mého propouštěti. Jestliže by také kdo z lidí poddaných mých, obojího pohlaví s povolením mým, nebo ode mně jakýmkoliv způsobem komu propuštěn byl, má se to ihned do obzvláštních register k tomu vzdělaných poznamenati, a kdy neb komu s jakou spravedlností, kdo propuštěn nebo vyhoštěn jest, zejména na šaty, při kderýchžto registrách i ty vejhostové, kderý se od cizích lidí přijmou se vši pilností chovaný a do nich vypsání býti mají. Tak aby skrze takové pořádné poznamenání, každého času věděti se mohlo, jak mnoho osob každého roku jinam se propouští a zase odjinud přibude. Lidí poddaných mých, kdeří by sami dobrovolně gruntův svých prodati nechtěli a mně se hoditi mohli. Auředník můj žádnému z živností jejich pod nižádným způsobem vystrknouti vopouštějí, mnohem pak méněji sám k své ruce vykupovati nemá. Co se dotejče pak zlých a nedobrych hospodářův, kdeří by zoumyslna živnosti své spouštěli a více krčem a jinších rozpustilostí, nežli by náležité práce hledali, a tak tím svým zlým příkladem jiných po sobě potahovali, k těm jak auředníci, tak purkrabové, jak se kdo v svém hospodářství spravuje, jak své roly osívá a vzdělává dohlídati. Nedbandlivě aby gruntův nespouštěli přísnými slovy, a nebylo-li by jináče zapotřebí, vězením a na jistý rukojm¹⁵ bráním napomínati a přidržeti, pakliže by i to nic prospěti nemohlo, tehdy takového nedbalce, byť i dobrovolně prodati nechtěl, z gruntu sehnati a týž grunt jinším lepším hospodářem opatřiti mají. Jestliže by z lidí poddaných mých i cizích něco tak velikého se dopustil, což by robotním pokutováním buď planěním při dědinách a loukách neb jiným k tomu podobným dílem podle

14 Směna zboží nebo majetku.

15 Ručení, záruka.

velikosti dočinění odbyti neslušelo, nýbrž právního anebo hrde< d>lního trestání zaslouženo bylo, toho každého má auředník ku právu podati, a co mu právo vyřkne mně k dalšímu v tom nařízení to přednésti a od žádného žádných pokut peněžitých jak do důchodův mých bez jistého povolení, ovšem pak k své ruce nebyli. A poněvadž již téměř vůbec za zvyk všeliké nešlechtnosti, ovšem pak proti šestému a sedmému přikázání božému, lidé sobě vzali zlodějství, cizoložstva a smilstva, za nic sobě nepokládajíce. Pročež pokudž by kdekoliv z hospodářův lidí poddaných mých to v domu svém buď při čeládce své neb dětech svých přehlídal. Ovšem pak sám, co toho před sebe bral, má každý přestupník přikázání božích při právě obviněn bejti a těm, kdož v domu neb příbytku svém to přehlídal, sám všecek náklad na svú škodu na to vědouc nésti a další pokuty z uvážení mého naše očekávati. Dědin a luků od gruntův odprodávati, zastavovati, pronajímati, neb s lidmi s polovice, neb s třetího mandele osívati, ani dobytka cizího jiným na škodu do pastvy z peněz nebo darmo na grundy nepřijímati, neb kderak jináče lidem poddaným mým bezpotřebně se dlužiti dáti žádnému pod nižádným způsobem dopuštěno býti nemá. Než jestli by kdo pro chudobu neb z kderýchkoliv jiných příčin gruntův svých sám spravovati nemohl, ti k prodeji těch gruntův v celosti a osazením se v menší živnost přidržání býti mohou. Jestliže by lidé poddaní moji, kde něco svých vlastních lesův, porostlej a občin měli těch, nemají bez vlastních a důležitých potřeb svých dříve času a bez vědomí mého aneb auředníka téhož panství mýtiti a sekati dáti, ale mají takové lesy porostliny k dalším nevyhnutelným potřebám přichovávat. Také na to dobrý pozor se dáti má, aby se všickni před škodlivou zkázou ohně pilně opatrovali. Pročež rychtářové a konšelé v městečkách i vesnicích nejméně každého čtvrt léta při suchých dnech ke všem sousedům jinším se vši pilností dohlídati a přezvěděti mají, jak komíny jich vytřeny a před ohněm opatřeny jsou, tak aby žádnému takovému nedbalci to trpěno nebylo, nýbrž jeden každý k nápravě dříve, než by se škoda stala, skutečně přidržán byl.

O soudech a posudcích

Ačkoliv bych tomu rád chtěl, aby v příčině soudův a posudkův mezi poddanými mými na témž panství pro lepší jejich vlastní ten způsob a řád jako na jinších panstvích mých držán a zachován byl. Však nicméně až do dalšího mého ve věci nařízení nikoli tomu nechci, aby způsobem předešlým podle jednoho každého vůle peníze výroční, leč kdes po vesnicích skládány a skrze mnohou neopatrnost lidí obzvláštně sirotci o své spravedlnosti, jako také i já ututláním interesse mého přivozován býti měli. Protož má auředník jistěji a nejprůležitější čas každého roku tomu obrátí lidem poddaným mým časně znáti dáti a takové soudy na zámku mém v přítomnosti mé a neb na místě mém k tomu osobu obranou držeti. Na to, jak se kdo kde, kterého roku z osob při sedících choval,

pilně doptávati, a toho, aby na ouřady lidé bohobojní správní a rozumní dosazováni byli, obzvláště ošetřiti. Peníze gruntovní neb vejroňkové¹⁶ při týchž časech a posudcích nejine, než by tu při registrách purkrechtních skládaný zapisovány, a těm lidem, kdeří k nim přednost a lepší spravedlnost ukáží, propuštění býti mají. A poněvadž posavad dříve, nežli mnozí sirotci k letům přišli, poručníci jich spravedlnost náležející pod praetextem¹⁷ poručenství k sobě přijímali a vyzdvihovali, s takovýma pak penězi podle zdání svého sobě k užitku nakládali, jich dle vůle své jinak an mnozí do smrti k nim zase přijíti moci nebudou, na zásubu¹⁸ sirotci přivozovali. Pročež aby se toho víceji nedalo mají takové peníze gruntovní skládané, kderěz by sirotků aneb jiným nepodlým lidem náležely a propuštěny nebyly, v přítomnost auředníka mého od osob ouředních do truhel sirotčích schovány a do register kdo, kdy a komu co složí, pořádně poznamenány byli. Poněvač také nim časové velmi nebezpečný jsou, mají takové truhly, v nichž se peníze sirotčí chovají v místech bezpečných, kdež by se jak k vyloupáním, tak ohněm i jináče škoda nestala, opatrovány býti, od kderýchžto truhel tu kdežby se vesnic dotýkalo, mají rychtářové neb konšelé podle auředníka mého klíče však rozdílnosti míti, tak aby jeden bez druhého v nižádné potřebě k týmž penězům sám přijíti a jich vyzdvihovati nemohl. Také ty peníze nemají k žádným potřebám, jak k mým vlastním, ovšem pak jinším mimo sirotky a lidi poddané, jímž náležejí, žádným vymyšleným způsobem nikam obráceny býti. Jestliže by pak kdo z přátel neb z poručníkův sirotků s povolením mým, jaké peníze sirotci odkudkoli vyzdvihnouti chtěl, tehdy má se s dostatečným uručením pod ourok obyčejnější tak, aby sirotcí nehynulo, nýbrž jim přibejvalo, státi. Pokudž by se pak při držení těch posudkův, co spravedlností mně po sirotčích zběhlých a zle chovajících vyhlélalo, to má tolikéz obzvláště do týchž truhlich sirotčích složeno a v pořádné poznamenání, co se, z kderého gruntu, neb po kom, kde vyhlélá uvedena jsouce, též poznamenání, při přijímání počtův podle jinších správně přednešeno bejti a dalšího poručení mého v tom očekávati. Peněz purkrechtních aneb vejruňkové auředníkům žádný služebníkům mých na gruntech mých sobě k ruce, po dny žádným vymyšleným způsobem skupovati neb kterak jinak na sebe přivozovati nemají. Neb jestliže by kdo pro chudobu neb jakoukoliv jinou příčinu jako peníze gruntovní kdy a kde prodati chtěl, to mně anebo auředníku mému oznámiti a on to tak opatřiti, aby takové raději k ruce některých chudých sirotkův, jichž by peníze v truhlách ležely aneb některému záduší na gruntech mých, tu ke se to dobře trefiti a bez ublížení obojí strany státi může za mírné peníze podle slušnosti skoupené byly.

16 Daň z poddanské nemovitosti.

17 Pod záminkou.

18 Na úkor.

O sirotcích

Dále pak tento řád při spravování lidí poddaných mých míti chci, kdež kderý hospodář z tohoto světa prostředkem smrti vykročí, že ihned potom statek jeho, na čem ten kolyv buďto namále, nebo namnoze pozůstane, pořádně zinventován a vobzvláštní k tomu založena registra specifice, vepsán býti má, s tím přitom doložení, jak mnoho sirotkův mužského i ženského pohlaví, většího i menšího zrostu se k tomu nachází a kderak kderýmu říkají, tak aby na každý čas o těch sirotcích vědomost býti mohla, a ony také přijdouce k letům kde svého hledati věděli. A poněvadž na tom mnoho záleží, aby mladí ihned od dětinství v bázni boží odchováni byli. Protož auředník můj obzvláštní pozor míti má, aby matky samy v stavu svém vdovském pobožně a poctivě živý jsouce, podle toho i dítky své ke všemu dobrému vedly a je bez rozpustilosti a zahálky pracem svým seč, kdeří bejti mohou, hned z mládí učili, sirotci pak menší podle matek svých až do většího vzrostu náležitě opatření, a tu v tom statku, kdež jsou osiřelí, své vychování, aby míti mohl. Kdeří pak větší a vyrostlí jsou ti k službám mým bráni, též dobrým a pobožným hospodářům k službám, aby propůjčováni byli. A aby lepší pozor na vdovy a sirotky býti mohl, protož má auředník můj téhož panství při témž čase, když čeládka dosluhuje, podle příležitosti obyčeje toho kraje vseckny sirotky poddané mé k jistému dni před sebe obeslati a tu s pilností se na to vpytati, kderak jsou se předešlého roku buďto doma neb jinde chovali. A zase proti tomu, od hospodářův svých chování a opatrování byli a jak jim služba jejich podle předešlého projednání zaplacená jest. A majíce auředník můj ty vseckny sirotky před sebou tu s pilností toho šetřiti má, jestliže by se kdeří sirotci vojstřejšího vtípu mezi nimi našli, aby ti mimo jiné fedrování¹⁹ a na díle k literárnímu umění anebo na řemesla pro rozličné potřeby na oddání byli. Jimi pak sirotci mužského i ženského pohlaví mají k hmotným pracím obráceni a z těch předkem dvorové moji a jinšího hospodářství čeledi dosažení, a tak chováni býti, aby raději mně, nežli komu jinému sloužiti hleděli, kdeří by pak po opatření dvorův a hospodářství mého zbejvali, ti mají lidem poddaným v mým dobrým hospodářům projednávání býti, jimž auředník téhož panství, co by kdeří zasloužiti vždy mohli, nařizovati má, a aby každý čase věděti mohl, kde kderý sirotek zůstává a z čeho slouží, pročez takové přistavování a projednávání sirotkův každého roku vobzvláštní připravena k tomu registra zcela a zouplna na jakých penězích, kderý u koho smluven jest, se vši pilností specifika a poznamenaně býti má. Jestliže by pak kdeří sirotci pod náležitou bázní býti a v těch místech, kdež poddaní jsou zůstávati nechťeli a něho bez vědomí auředníka mého dříve roku služby pryč ušli, ti mají zase po hledání potrestání a v ta místa odkud ušli, postaveni býti. Pokudž by pak kdeří tak daleko zašli, že by zase nalezeni a postaveni býti nemohli a že by se ani sami viděti ve 3 letech pořád zběhlých nenavrátili a ob-

19 Podpora, pomoc.

meškání své potom náležitým poslušenstvím a pilnými službami zase vynahraditi se snažiti nechtěl. Těch spravedlností má se k ruce mé vyzdvihnouti a žádnému zase bez jistého poručení mého nevydávati. Pakli by kdeří hospodářové, jimž by sirotci moji pro jednání byli s nimi nekřesťansky nakládali, je podle náležitosti stravou a za platou neopatrovali, a tak zoumyslně k tomu příčinu dali, že by čeládka u nich sobě zoufalá a pryč utécti musela, ti a takové hospodářové (an by se to na ně vyhledalo) netoliko budou takové od nich ušlé sirotky na svůj náklad zase hledati a před auředníkem mým postaviti, ale mají k tomu ještě jiným k příkladu trestání býti. Týmž sirotkům, poddaným mým dříve vzrostu jich a prve nežli by sobě kdeří zakoupení učinil spravedlnost jich pod nižádným způsobem na marné věci vydáváno býti nemají. Nýbrž jestliže by pan Bůh, na kderého dlouhou nemoc neb jinej těžkej pád dopustiti ráčil, tím se podle potřeby spravedlnost jejich v mírnosti až do nabejvání zase lepšího zdraví propouštěti moci budou. Také se i to šetřiti a na to pozor pilnej dáti má, aby čeládka při stavení do dvorův poplužních, poněvadž z poddaných a sirotkův mně náležejících na panství se k službě berou, pokudžto kdo možná déleji tří let při službě mimo vůli svou držání nebyli, a žádnému pacholku ani děvče k ženění a vdávání povolováno nebylo, leč by taková tři léta každý z nich v kderém dvoře koliv kde by potřeba byla, proti nařízené záplatě vysloužil. Však jestliže by v tom čase, kderého jaká obzvláštní příležitost k ženění neb vdávání potkala toho dále auředník má považovati, aby štěstí a dobrá příležitost těchž sirotkův se navrhlo.

O neřádném lidí poddaných mých obcování

Poněvadž hříchové a rozličné nepravosti na všechny strany mez lidmi velmi se rozmohly a čímž dáleji se více rozmáhají. Protož auředník má na to pilný pozor dáti, aby všelijací hříchové, proti příkázáním Božím celýž kouzly, vraždy, cizoložstva, krádež, oklamání, faleš a jiné k tomu podobné nešlechtnosti, jako i lání, přísahání mezi lidmi přetrhování byli, a přestupníci bez ušetřování osob, ne na měsčích a pokutách peněžitých, ale skutečně jiným ku příkladu k trestání přicházely, tak aby dobrý řád ve všem zachováván, a lidé poddaní šlechtně spravující se řádnými a pobožnými kněžími služeb Božích ve dny nedělní a sváteční napořád silni jsouce v víře svaté katolické pobožně živi býti mohli.

O služebnících a jiné čeledi

Všecky služebníky při zámku i jinou čeleď dělnou, co jich kdekoliv gest, má uředník můj každého panství pod svou správou míti a z obojí strany to tak opatřiti, aby se všeckni pana Boha báli a povolání svého pilní byly. Služebníkův žádných, kdeří počtem povinni jsou, neb jiné správy na nichž něco obzvláštního záleží, na sobě mají, auředník sám o své újmě bez povolení mého k službě přijímati ani z služby propouštěti, nýbrž jestli by kteří prací svých jak náleží vykonávati

nehleděli a po jednom i druhém napomenutí toho nenapravili, neb něco neslušného před sebe brali, má to auředník na mně vznést i dalším nařízením se spraviti. Poněvadž také přílišnou zuřivostí při čeládce málo co dobrého se způsobí, protož auředník za příčinami lehkými odbýti čeládky co nejvíceji možné zdržovati se má. Nežli jestliže by kteří co trestání hodno zasloužili bude je moci náležitě vězením potrestati, a povážíce toho že mnohem užitečněji jest všelijaké neřády pilným a častým dohlídáním napravovati, protož má každého času jak jinší služebníky a pomocníky sobě k správě poručené též i jinou čeleď dělnou, co by kdo kdy vyřídit i udělati měl, nejprv povolně a přívětivě spraviti a dáleji pokud možné osobně nebo skrze jiné k sobě přidané začasté dohlížeti, aby se to co se kdy komu od něho poručení konečně a skutečně správně a bedlivě dalo také, aby raději z mnohého jeho zaneprázdnění a služebníkův neb čeledi trestání (kderýmžto škody stále zouplna se nenapravují) po všecy časy sjíti mohlo. Služebníkův zbytečných při zámku v pivovaře ani bez potřebné čeledi ve dvorích, neb kdežkoliv jinde mimo předešlý způsob a nařízení chovati a také žádnému více služby platiti se nemá. Než by jestliže by kde víceji, čeládky pro mě dobré chovati potřeby bylo, nebo že by se pro pilnost, správnost a hodnost kderé osoby komu co služby polepšiti mělo, to má auředník na mě vznést i dalším nařízením se spraviti. Mají se také pro snazší vyhledání, co na kderým panství a statku mým kdy kde všecy čeledi chovati se bude a co se jí služby roční zaplatiti dostane, obzvláštěně registra čelední od písaře důchodního založiti, a tak rozepsáni býti, aby se pod titulem jednoho každého služebníka neb čeledína ihned bez obmeškávání vyhledati mohlo, kde, k čemu zjednán jest, kdy k službě přistoupl a co jest kterého času neb týhodne na to přijal, a co se komu doplatiti pozůstává. A poněvadž pro mnohé a rozličné případnosti mnoha čeládka roku svého nedosluhuje a na větším díle tj všecny služby vždycky bez proměny a umenšení ku vydání se položené nacházejí. Protož se má v týchž registrach čeledních čas a den, kdy by který čeledín roku svého umřel, z též služby utekl, neb některak jinak pro své zlé chování odtud odbyt byl vlastní rukou auředníka poznamenati, a s písařem důchodním i hned to vyhledati a rozvrží, co se za sloužené a nevybrané služby za týmž písařem zůstává a na čem by též jestliže by kderý čeledín z tohoto světa sešel a žádných jiných bližních krevních přátel po sobě nezůstavil, aneb že by kteří bez hodných příčin dřív času od služby odstoupili aneb utekli, aby táž služba zadržála ne písaři ani komu jinému nežli mně k dobrému zůstavena a zanechána býti mohla, však dříveji času a zasloužení služebníkův a čeledi dvorské, ovšem pak bez povolení auředníka služba se vydávati nemá. A co se kterého týhodne do dalšího sečtení komu z nich vydá, má to písař důchodní bez meškání zejména do cedulí týhodních položiti, a bez odkladu z register čeledních pod náležitou rubriku vytáhnouti, tak aby auředník na kazdý čas o vybraných službách dokonalou správu pohotově najíti mohl, a podle toho o ně pilně a nebezpečně čeledi, jak dále poručiti a naříditi věděl.

O všelijakých věcech, které se auředníku i jiným služebníkům zapovídají

Bez jistého povolení mého nemá žádný auředník ani služebník můj dvoru poplužního tu na tom panství míti a koupiti. Druhý, žádných handlův na škodu mou a ztenčování důchodu mého jakýmkoliv způsobem by se státi mohlo nemá vésti ani také s lidmi poddanými na záhubu jich v jaké handle a šalby míti. Třetí, žádných spolkův se mnou při dvořích, pastvách, chovaje krávy, jalový dobytek, koně, klisny, hříbata nemá míti. Čtvrté nemá auředník a někdo z služebníkův mých žádného dobytka a pohlaví koňského svého za mě vyfrejmarkovati, ovšem pak sobě přivlastňovati. Páté, žádný z týchž služebníkův mých nemá handle v obilí, v víně, omastku, rybách, dříví, a tak ve všem jiném na mou škodu vésti anebo z důchodů mých něco toho na výdělek bráti. Šesté, žádných svých vlastních věcí, ani přátelských, jak od dobytku, koní, klisen, volů a samou všech potřeb bez vědomí mého nemá do důchodův mých prodávati. Sedmé, jak auředník, tak jiní nemají se v důchodech mých bez jistého dovolení v nic dlužiti. V osmé, co se kde dědin a kopanin přidělá potahy mými a čeledí zdělá semenem mým zaseje, to vše se má k ruce mé zasívatí a k samému auředníku mému obracetí. Deváté, nemá na zámku neb panství mém bez povolení mého k své ruce pálení žádný pálení dáti.

O pivováře a sladovně

Co se dotejče pivovaru a sladovny má auředník každého roku hned po svezení obilí z pole ve všech dvořích něco pšenic na prubu²⁰ vymlátiti dáti a z toho rozvržení učiniti, jak mnoho pšenic domácích, jako podobně i ječmenu mimo setí a jiné potřeby k várci ze dvorův na sladovnu toho roku se vydati moci bude, tak aby se mohlo v čas nedostatku buď mezi lidmi poddanými nebo jinde v nejpříhodnější čas dokud by drahota nepřišla k té potřebě obilí, jak pšenice tak ječmene skoupiti dáti. A poněvadž již jest věc vyhledaná a zkušena, že dobrý a správný sládek z dobrého a jadrného obilí vždycky po 4 měř[icích] pšenice pátou mě[řici] sladu v vínu vyrostlého udělati může, má se nad tím ruku držeti a k sládkovi pilně dohlídati, aby ne výše nežli k té míře slady vytahovati hleděl. Na každou várku bílou, podle již předešlého nařízení a způsobu na sudu na vejstav,²¹ kromě co se ordináru jistým osobám a dolívky přibírá má se bráti a počítati mě[řic] sladu. Na dolívku²² pak výš dotčených větelův piva bílého k vejstavě položených i pro truňk sládkův více piva přebíráno býti nemá nežli obyčejného půl druhého větele však na ten způsob, když se kderého týhodne dvě várky udělají, tehdy jeden větel dolívky zbývati, ten se zpeněžití a do register pivovarských nad těch výš doložených sudů na vejstav připsán a v počtu peněžitým pod obzvláštní rubriku mně k ruce za příjem

20 Stroj na mlácení obilí.

21 Celková produkce piva.

22 Používána k dolévání piva při kvašení.

položen býti má, z toho se dále rozuměti má, kdyby se kterého týhodne 3 várky udělají, tehdy půl druhého věrtele dolívky mně k dobrému přicházeti a zpeněžiti býti mají. Má taky auředník můj začasté k sládkům sám dohlídati, aby pšenice předkem v štoku vhod vymočovali, nižádné dílo v humně neobmeškávali, slady v mír, jakž předešle a znameno vytáhnouti a na lískách dobře a jako náleží, usušiti hleděli. Aby který sládcí nepilnost svou cizím zastírali a na syrovost dříví ukazovali nemohli, má se jim časné jak dříví hvozdové i k várce opatřiti a svezeno býti, aby vždycky suchého dříví, netoliko s dostatkem, ale i nazbyt od jednoho času k druhému při sladovně i pivovare zůstávalo, a syrovým dřívím, aby se sladové, z nichž se piva vařit mají, nekazily. Písař obroční má všecko obilí ze dvorův přijaté, jakož koupené sobě do cedulí svých za příjem klásti a s sládkem co se kdy jemu odvede pořádné vruby držeti a za vydání s přírostkem týchž sladův v cedulích to pokládati. Také auředník můj má to naříditi, co se kdy po kderém polití sladův nadělá, jak se rychle usuší, aby i hned vyměřen a v místa, kde zůstaviti má, odnesen a vobzvláštní k tomu připravený rejstřík, tak poznamenán byl, aby se časné a po každém polití vyrozuměti mohlo, kderak sládek stárek sobě svěřený opatruje, jak slady v míru vytahuje a kderak počet jeho s vyměřením se srovnávati bude. Pročež má auředník můj každého roku prve, nežli se z nových sladův vařiti bude, od staršího sládka z pšenic a ječmenu na sladovnu daných, též zdělaných a vyměřených sladů počet přijíti a o tom všem mně, jak se co vyhledá, zprávu učiniti. etc. Trefilo-li by se také, že by se více přírostků, nežli by se přidělati dle vyměření málo nacházelo, to nemá nižádnému jinému nežli mně k dobrému přijíti, a pro lepší toho opatření týž přírostek, co se ho kterého roku najde, ihned po zavření počtu za rest položen býti má, aby sládek přírostku k svému forteli ujímati nemohl. Co se piva kdy který den komu vystaví, buď za hotové peníze nebo na dluh, jako i pro potřebu dvoru mého vezme, má při každé té věci specifice v rejstříku varním poznamenáno býti, tak aby se věděti mohlo, jak mnoho a jak často do které krčmy piva se vystavuje a vydává. Žádnému krčmáři nemá se na dluh přes 3 věrtele však ještě, jak by jistý byl piva vystavovati. Co se piva společního a řídkého dotejče, to se při dobrém zdání a nařízení auředníka, jak kdy potřeba káže, aby dříví zbytečně pálena nebylo, se zastavuje. Také má písař důchodní při spílání jedné každé várky sám býti a věrtele přičísti, na to pilný pozor dáti, aby se mimo nařízení piva nepřibíralo, a aby ve všem dobrý řád zachován býti a pivo bez plantování zůstávati mohlo, má jak auředník, tak písař důchodní tam častěji do sladovny a pivovaru dohlídati a toho spatřiti, aby sládcí žádných zahalečův, kderý by za ně dělali, neb jiných hostí na škodu mou pod nižádným způsobem nepřechovávali. V příčině kvasnic, jak dále nařízeno bude, tím se jeden každý sládek spraviti moci bude. Peníze žádný sládek za piva i jiné věci k sobě přijímati nemá, nežli mají ihned od lidí písaři důchodnímu odvedeny býti. Má také písař důchodní mimo rejstřík a re-

gystra varní s sládkem na várky pořádné vruby²³ držeti a kdyby se pivo vezeno měnilo toho v hromadu navroubiti, tak aby i v tom pořádnost při počtech býti mohla. A poněvadž na dobrém chmeli mnoho záleží, proto auředník tomu s pilností dohledati má, aby chmel z domácích chmelnic pěkně ohláš a jakž náleží vysušen a v místo, kdež by se od větru a deště na něm škoda nestala, sklizen byl. Co se pak tohož chmele, jak z domácí obrodí, tak přikoupeného, na kderáž várku, buď bílou nebo ječnou v létě nebo v zimě vydá, to se má též pořádně poznamenávati, a tak dobře z chmele, jako z sladu pořádný počet činiti. Nicméně má auředník můj to tak opatřiti, aby sudoviní a obručí při bečvárně vždycky s dostatkem před rukami na forotu bylo. Piva nemá auředník sám o své újmě saditi, nežli kdyby zvýšený neb zmenšený ceny podle koupi pšenice potřeby bylo, má mě o tom s dobrým zdáním svým oznámiti a dalšího nařízení v té věci očekávati. Na to se má taky pilný pozor dáti, aby křmářové moji odnikud jinud cizího piva ani také z městeček mých, kderý by své várky měly nežli z pivovaru mého a pivo mé pod pokutou nebrali.

O mlejnech

Poněvadž na správu mlejnu nemalý náklad z důhodův mých vychází, má se auředník, pokudž jen býti může, k tomu skutečně přičiniti, aby s dobrým zdáním mlejnové na vobilí nebo penězích, též vykrmení jistý počet vepřův (poněvadž náchlebníci,²⁴ jako i společníci mnohdykrátě velicí nedbalci a mrhači jsou) mlynářům dobrým a správným, kdeří by zase rukojmě jisté postavili, pronajímání byly. Aby se spíšeji takových pronájemníků dosahovati mohlo, má to auředník můj tak při lidech poddaných naříditi a opatřiti, aby do žádných jiných a cizích mlejnuv pod propadením pokutě 10 špišků²⁵ soli kolikrát by se kdy kde toho dopustil, nevozili ani nenosili. Aby také lidé poddaní moji příčiny do cizích mlejnuv voziti a nositi, pročez má se na mlynáře a čeládku jich pilný pozor dáti a na to časně doptávati, jak správně lidem poddaným mým i jiným přespólním obilí jich zdělávají, a i jakou jim míru spravedlivou-li též mou-li hodnou zase navracují. Jestliže by pak, kde vždy bezelstně mlynář nájemník dostati se umohl a z potřeby pro oužitek náchlebník nebo společník chovati se musel, tehdy má ve mlejně obzvláštní komůrku připravena neb truhla velká postavena a zámky dobrými tak opatřena býti, aby měřícím žádným až do pořádného vymlení od nižádného odtud hýbáno býti nemá. Z jedné každé měřice, mimo jednu čtvrtci, totiž šestnáctý díl měřice od nižádného měřičného se bráti, ani toho dopouštěti nemá. To pak měřičné, které se kterého týhodne, v kderém mlejně sejde, ihned každou sobotu bez dalšího odkladu v přítomnosti písaře obročního neb

23 Zárzezy do hole (rabuše), která sloužila jako účetní pomůcka evidující odvedené dávky nebo dluhy.

24 Čeled, služebný lid.

25 Nádoba na sůl (bečka).

purkrabího vyměřené, a podle vyměřených prachů nebo halšpanů²⁶ do register obilných za příjem položeno býti má. A co se kterého týhodne, v kterém mlejně, buď pšenice, žita ječmene, pohanky, prosa, krup, halšpanu a prachu vyměří, na to má písař obroční vruby s jedním každým mlynářem pořádný neb rejstříky podle svých jinších aprobačí²⁷ k počtu skládati. Nicméně mají se mlynářům a jich hlídačům, kteří měřičně odjímají povinnosti, že se k jednomu každému v tom spravedlivě zachovati chtějí od auředníka vydati. Co se pro domácí potřebu všelijakého obilí k semlení dává z toho pokaždé měřici žita přinejmenším pět vrchovatých větelův mouky od pytlíkův počítajíc navraceno, a mimo to jeden větel otrub dáváno býti má. Krup pak po jednom strychu hodného ječmene, zase půl třetího větele a po strychu prosa neb pohanky po 2 větelích. Má také i to při takovém náhlebním neb společným mlynářů nařízeno býti, aby ty osoby, jimž prachy sklizení poručeni jsou též prachy pilně smetati, často v místo jim připravené na mlejně odnášeli a sedlákům a neb jiným lidem, kteří by tu mleli, žádných prachův neb halšpanův roznášeti nedali. Má se také i to šetřiti, aby ve mlejnech takových každého roku troje vykrmený vepřů se stalo a vepřů hladových po všechny časy ze dvorův mých k zasazování, aby dosti před rukami jsouce jich jinde hledati a kupovati zapotřebí nebylo. Co se pak kderého týhodne, při kterém mlejně na kolik vepřův prachu předního neb stupního vydá na to má písař obroční s každým mlynářem pořádné vruby držeti, a nicméně takové vydání prachy každého týhodne bez odkladu do cedula a register svých vydání položit. Lůj domácí, kderež se kdy, do kterého mlejna vydá, ten má prve odvážen a potom v penězích prošacován a jak za příjem, tak za vydání při témž mlejně položen býti. A poněvadž pro nedbanlivost mlynářův a čeledí jich mlejnové začasto k zkáze přicházejí, protož auředník má mlynářů k tomu začasté napomínati, aby mlejnům naprázdno běžeti nedali, pánvičky a čepy jakž náleží opatřiti hleděli a jinak všelijak před ohněm se šetřili. Lidi od mlejna placený mlynářové nikoliv přetrhovati nemají, tak aby od nich se k odtržení příčiny nedávaly. K pilám má též časně spotřebu dříví způsobeno a toho tak, aby ten oužitek a pohodlí nehybnulo zpetřené býti, a jestliže by se k tomu mimo potřebu mou domácí na pile z peněz řezalo aneb prken prodalo vše pořádně do cedula a register peněžitých za příjem položit.

O dvořích poplužních

Má tak auředník tím častěji, purkrabě pak na každý den do dvorův mých poplužních k šafářům a jiné čeledi mužského a ženského pohlaví dohlédati a je k tomu napomínati i skutečně přidržeti, aby při všem dobře hospodařili, ohně

26 Hrubé otruby.

27 Souhlas, potvrzení.

se šetřili i jiných škod na stavení skrze deště a jiné věci, zoumyslně nedopouštěli, koní, klisen a dobytka aby pilně hlídali, i v pící spoře a pravě zacházeli, klisnám časně pouštěli a všelijak jinak toho šetřili, aby mimo pohlaví koňské dobytka hovězího i svinského, jakož všelijaké drůbeže co nejvíce možné doma ve dvorích mých odchováno býti mohlo. Auředník ani purkrabě ani jiný žádný služebník, komu se obrok na koně pasíruje, nemá k žádným, ovšem pak k svým vlastním potřebám a fůrám koní ani klisen mých užívati a jich od díla odtrhovati nežli každý, jak v mých, tak v svých potřebách koní svých užívati. A aby tím lepší pozor na všecko dán a byl a věděti se mohlo, co mně kdy a odkud k dobrému přichází. Protož purkrabě jakožto těm, kderémuž na každý den do dvorův přicházeti náleží, obzvláštní registra dobytčí s šafáři a s šafářkami ve všech dvorích držeti a od těch s pilností poznamenávati má, co se kde a kdy hříbat, telat a prasat urodí, co se těch doma ostaví, též husy, kuřat a jiné drůbeže odchová, sejru, másla nadělá, co se z toho ze všeho kdy a kde zase prodá pro kuchyni nahoru neb kdekoliv jinak obracuje, o čemž o všem mimo ta registra má každého měsíce anebo týhodne cedule týhodní nebo měsíčně dobytčí činiti a takové cedule auředníku k přehlídnutí a podepsání odvozovati, on pak mně časně je odsílati. Při šafářkách má to obzvláštně s dostatkem nařízeno býti, aby v omastku dělání pilný pozor měly, dobytka nezamořovaly, pilně trávy nositi daly, a tak přinejmenším od každé krávy jednu k druhé rovnajíc na pomoc ročně 50 m[ázů] neb 25 mázů mohla a 100 m[ázů] sejra k prodeji hodného mimo zalívání čeledi nastavovaly. Kdeřížto omastek má se hleděti co nejdraže, obzvláštně sejry časně aby šafářky žádných výmluv neměly, prodávati a všeckny příjmy do cedulí peněžitých a register jako také i vydání klásti a s rejstříky neb vruby, co se kdy, od které šafářky přijme, to při počtech aprobírovati. A poněvadž nemalé vydání na hospodářské věci, jak postraňky, všelijaké provazy, niti, k vazbám rybníčním a jiným každé ročně na témž panství se pokládají, protož pro ujití toho má to auředník tak naříditi, aby každého roku při dvorích podle příležitosti dědin tak mnoho se semence silo, aby mimo všelijakou potřebu domácí každého roku příze a koudelí raději prodáno býti mohlo, nežli způsobem předešlým na ty věci vydání peněžitá zbytečně vycházeti měly. Šafářové při všech dvorích mají k tomu přidržáni býti, aby sobě dříví k žebřinám, pluhům, branám a jiným potřebám, kderé oni sami dělati doma a strojiti povinni jsou časně přichystati a domů svéstí hleděli. Hnoje též aby časně ze dvorův, tu kdež hnojení zapotřebí jest vyváželi, ouhorův i všech jiných rolí až do semen voráním, mlácením, jakž kde potřeba káže nezameškávali, jako i dobře vypravenými semeny na zimu i zjara osívali. Co se na zimu neb zjara jinde všelijakého obilí vyseje, co písař obroční každého týhodne bez odkladův do cedulí týhodních vydání položiti a k pořádnému podpisu auředníka podati má. Nicméně má písař obroční na vysetí obilí se všemi šafáři pořádný vruby držeti a na těch vrubiti, co se každého týhodne, jakého obilí veseje. Kderážto obilí šafářové po vykonání vozimního neb jarní-

ho setí, auředníku pro přehlídnutí, jak mnoho obilí při každém dvoře padlo a jak pořádně písař obroční táž vydání do registr svých položil, mají odvésti. Dáleji písař obroční v počtu svém obilném specifice a vysloveně dokládati má, která strana kderého času osita jest a co se do samých ouhorů po žněti neb kam jinam vysetí dostalo, tak aby se z toho vyrozuměti mohlo, kderak se táž setí proti předešlým vysetím na též straně položeným srovnává. A poněvadž v času žně na bedlivém dohlídání mnoho zaleží, protož auředník, tak dokonce na purkrabí se ubezpečiti, ani na šafářích ve dvorích spoléhati nemá, nežli má se toho času všelijak sám k tomu přičiniti, aby obilí všudy čas a hospodářsky sklizeno a do mandelův tak složeno bylo, aby od dešťův škody nevzalo, anobrž suché do stodol neb stohův vezeno býti mohlo. Mandele všeho a všelijakého obilí, co se roku kterého při kterém dvoře naklidí, mají skrze purkrabí, písaře obročního a šafáře, prve nežli se co toho z pole vésti počne, s pilností vyčteny v pořádným poznamenáním auředníku k podepsání podati, a tak vedle tohož poznamenání do cedulí a počtu obilného za příjem odvedeny býti. Co se kterého dne, v kterém dvoře mlátiti má, to obilí mají baumistři, aneb přední mlatci (kteříž pod závazky býti mají) sami mlatcům na mlatí vyčísti a navroubiti a takové vruby každého týhodne písaři obročnímu nahoru podati, a při tom oznámiti, co zrna z toho počtu obilí namláčeno jest tak, aby podle ukázání týchž vrubův obilí v slámě za vydání a na zrně za příjem bez omylu do počtu obilného tím snáze položeno býti mohlo. V čemž pro lepší opatrnost mají se k týmž baumistrům podle příležitosti místo rychtářové neb konšelé z toho k odpovídání přidati, stodoly také mají od týchž osob dobře zamykány býti a toho všelijak šetřiti, aby se obilí dobře vymlacovalo skrze mlatce ani čeládku domácí z mlatu neodnáseti. Má také při zámku ve dvorích, mlejnech, na obilnicích i všudy jinde jedno stejná cejchovaná měřice brněnské v jednostejné vysokosti a širokosti užívána a na týž měřici všecko obilí napořád kromě ovsa štrejchováno,²⁸ a ne jináč přijímáno a vydáváno býti. Nicméně písař obroční, purkrabě mezi sebou to tak rozlosovati mají, aby, pokudž jen možné, v přítomnosti jich obilí z mlatův se přijímalo a na šafáře a jejich pomocníky docela se nespolehali. Má taky na to pilný pozor dáti, aby všelijaká díla vedení dobře a s pilností se vykonaly, ovšem pak také lidi robotný, pacholaty neb děvčaty, který by se vedle s jinými rovnati nemohly, neodbývali, ani takových na díla neposílali a mě skrze to ke škodě nepřipravili. Jestli by pak jaké dílo oukolní s kým se smluvilo, má se toho pilně šetřiti, aby peníze dřív času vybírány nebyly, a táž díla od polů nedodělaná nezůstávaly. Na ouroky, který se komu projednávají, mají s jedním každým cedula řezané s dostatečnou správou, co kdo a z čeho dělati má, zdělané býti a co se komu kterého týhodne na to vydá, to netoliko ihned do týchž cedulí vepsáno, ale i do cedulí týhodných bez odkladův u vydání položeno býti má.

28 Srovnáno.

O štěpnicích a zahradách

Co se dotejče štěpnic a zahrad, buď při zámku u dvorův poplužních neb při vinicích, to vše má tak opatřeno a k tomu dohlídáno býti, aby štěpoví časně od housenek očišťovány, hospodářsky ostrouhány, vykležťovány, a tak spraveny byly, aby s pilností opatrování jich štěpoví více užítku vydávati mohlo. Co se kterého Roku z požehnání Božího všelijakého ovoce obrodí, z toho že se prodá neb k domácí potřebě zanechá, to se vše pořádně poznamenávati a sklizené, buď na čerstvé nebo suše aby ke škodě nepřicházelo, pilně opatrovati má.

O vinicích

Pokudž by se kde na vinicích mých lesové řídci nacházely, má tuto auředník všelijakou péči míti, kderak by ty prázdné místa co nejspíše možné kladením rozvodův a vysázením sádků, k zhuštění a náležitému oužitku přivedeny býti mohly. Co by dělníkův času letního mužského neb ženského pohlaví na které vinici dělá, ten podle příležitosti času a díla, jakž od starodávna bývalo má placeno, a přitom toho obzvláštěně šetřeno býti, aby malá pacholátka a děvčata, kterýž díla podle jiných jakž náleží zastati, nemohou na vinice ke škodě mý vysílány nebyly. Vincaurové²⁹ mají nepovyjítí týhodné dělníky, když by jim placeno býti mělo, nežli na každý den i večer, po díle povroubiti a toho přitom tak šetřiti, aby sobě více dní nepřičítali, a když by pro nečas a dešť celý den dělati nemohli. Více sobě na škodu mou vroubiti nedali, nežli náleží nýbrž všichni platu svého, aby spravedlivě zasluhovati hleděli. A poněvadž na dobrém a správném řezání času jarního mnoho záleží protož vinaři žádného dělníka kterýž by řezbě dokonale nerozuměl k témuž dílu připouštětí nemají. Nýbrž všecka všelijaká díla při vinicích každého času tak se spravovati mají, aby v ničemž nic obmeškáno neb se škodu mou nebylo. Pro lepší toho opatření auředník ke všem vincárům začasté sám dohlídati a při purkrabím neb písaři důchodním též vincauřích, ano také nejbližších a rad přísedících rychtářích, to tak naříditi má, aby oni na každý den, pokud se na vinicích dělá, k dělníkům dohlídali, je počítali, jak se šetrně a správně dílo vykonávají, toho šetřili, ano také na to, když celý anebo půl dne dělají, pozor dali. Před sbírkou vína nemá auředník žádnému k tomu povolovati ani sám o tom poroučeti, aby se vína nejlepší a nejpěknější načínati a řezati měly, v nádobách i v putnách jinam přes pole po přátelství roznášeti a rozdávat měly, než má o tom vinařům přísně poručiti, aby vínem až do sbírání jich od žádného hýbáno nebylo, po sebrání vína a vytahování tyček mají vincárům k tomu, aby lidem tyček z vinic roznášeti nedali, mnohem pak méněji jich sami nepálili, napomínání býti. Při sbírání a tlučení vína vždycky někdo z oficírův neb osob přísežných aby se nic nerozvundávalo³⁰ býti, a co se tak

29 Vinaři.

30 Nerozebralo, nepoztrácelo.

z požehnání Božího uhledá a vytlačí do sudu dobrých, k tomu předešle při hotoveních shromážditi a ihned od presu nahoru na zámek aneb kde místo obrané bude, odvésti, a všeckno kolik nadob, co která nádoba, buď červeného neb bílého v sobě drží, v pořádné poznamenání uvéstí a do register vinných vepsati a ze všeho kde kdy a komu se co prodá neb pro truňk i jinak obrátí, pořádný počet s přiloženými aprobacimi velkého vydání ten, komu svěřeno jest, učiniti. Mají také klíčníci a ti, komuž jest víno poručeno, pořádné registra držeti a cedula týhodní, v nichž by se všelijaký příjmy a komukoli věc vydání zapisovaly, učiniti, je mně každého týhodne k přehlídnutí a podepsání podávati. Kderýž má na to pilný pozor dáti, aby se mimo mé a vlastní domácí, jimž by náleželo, víno bez mého obzvláštního poručení a nařízení ordinářův žádnému žádným způsobem nerozvundávalo a ze sklepů neroznášelo, leč by se velkých pánův, jimž by za slušnou věc nějaký fedruňk a v počtův věrnosti dáti náležela tudy jedoucích dotýkalo.

O rybnících

Ačkolivěk auředník můj žádných nových rybníkův neb některých jiných hmotných díl sám o své újmě bez vědomí mého dělati dáti nemá, však menší oprávký, bez kterých býti nemůže, zvláště pak ty, kterýž průtahů žádného míti a trpěti nemohou, na každý čas bez dotazování spraviti dáti moci bude. A jestliže by se kdy, skrze nenadálou povodni, při kterém rybníku škoda dáti chtěla, mají lidé moji obzvláštně blíž téhož rybníka přisedící ihned bez meškání, jakž by se jim znáti dalo, pod skutečným trestáním k bránění týchž rybníkův a předjítí škodu pospěšně se najíti dali, což má při nich auředník můj naříditi, ano také znamenité potřeby podle jeho dobrého zdání časně jim oznámiti. Má se toho také pilně šetřiti, aby se rybníci kaprový plody dobrými a pokudž by takové plody kupovati musely, vždy ze studených a pramenitých vod do teplých nasazovati mohly. Při kterémžto nasazování i toho se pilně šetřiti má, aby plodové neblízko při hrázi svozných do rybníkův sypány byly nežli podél, odtud na vatky nebo nevodí se dávaly, aby sobě plod vydechnouti a potom odtud volně do rybníkův samy od sebe scházeti mohly. Jestliže by pak co téhož plodu zhynulo, se našlo, má se ten počet s jiným doplniti a ze všech stran to tak opatřiti, aby potomně při lovu pokudž možná nejvýše ten počet násady, co který rybník k volnému vzrostu vynéstí může, raději nalezen byl, nežli by nepilností lidí mých se škodou mou pozdě poznamenaných postihána býti měla. Při vezení plodův a nádoby rybníčné zvláště na dalekou cestu šafářům ani jiné čeledi dvorské, jako i lidem poddaným svěřeno býti nemá, nežli má vždycky někdo, kdo s nimi, kdož by plody, jak opatrovati a čerstvé dovéstí věděl, vypraven býti. Pokudž by panství a statkové moji jedno druhé v čas nasadou hodnou fedrovati se mohlo, má to napřed na pozor míti, aby zbytečných vydání peněz sjíti mohlo. Také mají fišmajstři a ti, jimž rybníci k opatrování poručeni jsou, na rybníky kterýž kapry třecími nasazení jsou, v čas tření pilný pozor dáti,

a to tak opatrovati, aby kapři na mělčinách pokradeni a od škodlivé zvěře požráni neb jinak k zmrhání přivedeni nebyli a za tou příčinou rybníci odpolu neb docela prázdní nezůstávaly. Při lovu rybníkův má se všecka násada jak kaprová taky štíci, co se, v kterém najde, pilně vroubiti, ano také kde se, co obrátí buď prodáno neb na sádky sveze pořádně od písařův porybných kteříž též jako i jiné pod závazky býti mají, poznamenávati. Také aby se věděti mohlo, jak násada s vylovením se potkává, a jakou pilností rybníci se spravují a opatrují. Po vylovení pak všech rybníkův má pořádně auředník poznamenání všech ryb vylovených mně podati, a učiníce rozvržení, co by se ryb pro dvůr můj a čeleď kde zanechati anebo co a jakým způsobem odbýti a prodati mělo, dalším nařízením mým se spraviti. Co se pak ryb, kaprův a štik od ruky jako i drůbeže při lovu rybníkův prodá, takový peníze mají do obzvláštní truhličky k tomu připravené tak aby jsouce dvoumi zámky zamčena, od níž auředník klíč jeden a purkrabě nebo fišmajstr druhý míti má, svrchu daný peníze se klásti mohly, dávány býti a po vylovení jednoho každého rybníka mají se písaři důchodnímu do počtu jeho zcela a zouplna vyčísti a in sumou při takovém nasazování a lovení rybníkův tak vše opatřiti, aby se v ničemž žádné škody k újmě důchodův mých tohož panství nedaly. Pokudž by pak z jakékoli potřeby který rybník k sušení přišel, má se co nejvíce a v nejlepších místech mně k ruce všelijakým způsobem obilím oseti, pakli by bezelstně obilím mým týž rybník neb rybníci osíti být nemohly, tehdy má se lidem poddaným pokusu k osetí povoliti, z čehož při sklizení obilí mně k ruce mandelní od nich přijímati se má.

O registrách početních, důchodních i obilných

Pro lepší řád a snadší vyhledání, co se kterého týhodne až do vyjití roku odkud schází a zase z toho vydá, mají písaři důchodní, tak obilní obzvláštní registra neb makuláře pro všechny a všelijaké příjmy a vydání začnouce od Nového léta až do roku pořád zběhlého sobě založiti a do těch incontineto³¹ všecky příjmy i co kterému jistým na zaplacení komukoliv se prodá a do rukou odvede, máslo, sejry, dříví, ryby a sumou všecko hned za příjem toho dne a týhodne, jak se co vydá do týchž register zapisovati a podle nich cedule pořádný týhodní činiti tak, aby při přihlížení jich dostatečnou správu, bez dalšího dotazování a rest jistý bez ukazování na oučty a jiném vydání, že by ještě do register neb cedulí týhodních za vydání položeny nebyly, nalezen býti mohl. A co se pak koliv kterého týhodne přijme a zase vydá, o tom má auředník s dotčenými písaři při vyjití každého týhodne při placení dělníkům v přítomnosti purkrabího a šafářův a jiných služebníků, kteříž by o čem jakou vědomost jměli, pořádně se učísti, registra příjmové i vydání s ním za ten týden zavírat i v cedulích týhodních v kterýchž by se žádných zmatkův nenacházelo, sám svou vlastní rukou se podpisovati a s takovými týhodními ouč-

31 Nepřetržitě.

ty nikterak neodkládati. Bez vědomí a nařízení auředníka písaři žádnému nic vydati nemají a jestliže by toho co o své újmě učinili, toho jim auředník pasírovati nemá, a v cedulích týhodních se podpisovati povinen není, nebo má každý písař v tom se šetřiti, aby skrze vypuštění něčeho z příjmů v podezřelost se neuvedl, jako také při vydání ke škodě se nepřipravil. Co se pak koliv kderého týhodne peněz přijme a že se nevydá, ty mají ihned po vykonaném oučtu týhodním toho dne do dobře opatřené truhlice, od kderěz auředník jeden klíč a písař důchodní druhý míti má, složeny býti tak, aby jeden bez druhého k nim přijíti a jich vyzdvihnouti nemohl. Všelijaké vydání, pokudž jen možné leč že by žádných odtahů trpěti nemohlo, mají do počtu týhodního proto odkládány, aby auředník toho na větším díle sám přítomen tu jsouc za čerstvé paměti, tím bezpečněji v cedulích týhodních, jak se podpisovati zvěděl. Po vykonání oučtu týhodního má auředník do truhlice, kde se peníze chovají nahlídnouti a vyrozuměti, jak se ta suma tu složená i restem v cedulích týhodních pozůstalým srovnává, ani kterak nemá toho opouštěti, aby písař jak peníze namnoze nebo namále, kde jinde schovati k svému oužitku zadržovati neb komu jinému rozpůjčovati měl. Rest po předešlém týhodnu zůstalý, má se vždy do budoucího týhodne zase za příjem uvésti a po každém týhodnu toho se s pilností šetřiti má, aby písaři svého restu více dluhy, než hotovými penězi nevykazovali, ovšem pak do důchodův dlužni nezůstávali. Nýbrž jak mnoho peněz na hotově zůstává, zejména i co za kým zůstane dostavili. Pročež má tím časněji auředník lidi, na nichž písař dluhy vykazuje a nejdéle v čtyřech nedělích k přiznání se k dluhům před se povolávati, jinak podpisíc písař cedulí bude povinen z toho odpovídati. Co se komu tak na sečkání a k roku dobytka, omastku, vína, obilí, ryb, vlny a sumou co se koliv jiného na velikou sumu prodá, na to se mají obzvláštní registra držeti za auředníkem, jedny za písařem zůstávati a když komu přicházeti k zaplacení bude, má se dvě neděle nejdéle před ním dlužníku věděti dáti, aby konečně při termínu uložení peníze zhotovil a do důchodu složil. Kderězto nároky neb termíny prodaným lidem jistým, kderý by statkem svým neb rukojmění hodnými pojistili, se díti a věřiti býti. Auředník mimo tento psaný způsob, sám o své újmě nemá nic poroučeti, věřiti a vydávati, stane-li se co toho a ten komuž by auředník poručil věřiti a pojištěním se neopatřil, nezaplatil-li by sobě svěřených věcí, jim sám auředník z toho odpovídati bude. Cedula pak týhodní, jak peníze, tak obilí, jako i registra dobytčí měsíčná, kderěz purkrabě drží, mají se zajisto konečně a nejdéle při vyjití každého měsíce, a tak ve čtyřech nedělích, však příležitostí šetříce, mně vše s podpisem ruky auředníka odsílati. Mimo registra makuláře a cedula týhodní mají také obzvláštní registra hlavní neb titulní, podle obzvláštní již k tomu dané formy drženy a do těch všechny příjmy a vydání podle náležité rubriky bez omylův a z jinačení titulův s tou celou plnou správou, jak do cedulí týhodních položeny jsou, rozepsané býti, a buďto že by se kterého roku podle toho kterého titule nic nepřijalo, neb nevydalo, nicméně ti všickni artikulo-

vé zcela a zouplna v týchž registrách hlavních bez proměny a vypuštění zůstaveny býti mají. Nežli jestli by co více příjmův neb vydání připadlo, kterýmž by nových rubrik zapotřebí bylo, to se může s dobrým zdáním napravit anebo pod rubrikou radilních příjmův a vydání položiti. A poněvadž na častém vytažování z register neb z cedulí týhodných do těchž register hlavních týhodných nemálo, ale témuž podstata všeho počtu záleží, protož písaři po zavření jednoho každého týhodne oučtu hned ten den nejprve příští všeckny počty z cedulí týhodných bez dalšího odkladu do register hlavních pod náležité rubriky v té rozdílnosti a s tou dokonalou specifikací, jakž v cedulích týhodných zapsány jsou, bez pojmání více post v hromadu a ukradení spisův v cedulích týhodných dostaveného vepsati, a to tak opatřiti mají, aby netoliko auředník na každý den do týchž register hlavních sobě volně nahlídnouti a v nich ovšem všudy dokonalou správu najíti mohl, ale aby v čas potřeby, kdyby se jim koliv rozkázalo ku počtu pohotově nalezeny býti mohly. A co se tu koliv o písařích důchodních píše, to se též o písařích obročních míní, tak aby i oni žádného obilí o své nerozvundávali a nerozpůjčovali, aneb nerozprodávali. Jakož pak ani auředník můj bez jistého povolení mého opovědi a ohlášení sám o své újmě, jak velkých sumách obilí, tak i jiných věcí přednějších prodávati ani rozpůjčovati nemá. Co se pak koliv kdy prodá, ne auředník než písař důchodní za všecko peníze k sobě přijímati má. Nemá se toho také žádnému písaři trpěti, aby při dobrém způsobu zdraví, doma jsouce, cedula týhodní a register, tak jakž se nadpisuje, každého týhodne spraviti nehleděl, nýbrž má k tomu pod přísným trestáním, aby povolení svému zadosti učinil, přidržen býti. Co se všelijakých sbírek a kontribucí J[eho] M[ilosti] C[ísařské],³² kterého léta a při kterém termínu vedle sněmovného snešení výběřčím neb berníkem vydati dostane, ty mají od lidí poddaných skrze rychtáře a konšely z vesnic časné mých více nežli co by se na kterou ves a počet lidí vosedlých dostane, ne po osobách, jak sedí, ale vedle rozvržení, jak který statek velký rolí, luk a jiného jmění více nebo méně na vybírání a před tím termínem konečně písaři důchodnímu odvedeny býti. Co se pak jeden každý z těch rychtářův, z které vesnice za kterýkoliv termín těch berní neb sbírek (jakž je pak při každém termínu odvozovati mají) odvede, na to má každému rychtáři písař kvitanci a poznamenání, co by kdy, na který termín odvedl, dáti a sobě to taky, co od koho přijme, nač kvitanci dá, do obzvláštních rejstříků ihned zaznamenati. Takové pak berně a sbírky od lidí přijaté, nemá mezi jiné důchody míchati, nýbrž na ně má obzvláštní truhličku udělanou míti a do ní takové berně od lidí přijaté vložit a žádným vymyšleným způsobem jich žádnému ani do důchodův mých nezapůjčovati. Nýbrž jak přijaté budou, je berníkem krajským neb do berně, jak kdy v sněmovním snešení nařízeno bude, odvésti a kvitanci na to pořádnou přijíti. Což důchodův jak za příjem, tak za vydání klásti se má, nežli mají se na ně obzvláštní

32 Míněn císař Ferdinand II.

registra držeti a při jinších počtech každého roku skládati, tak aby při přijímání počtův i do toho se nahlídnouti mohlo, jakž se táž registra s cedulaemi a kvitance-mi srovnávají. Jestliže by pak na panství a statku mém člověk správný se našel a psáti i čísti uměl, tehdy pro polehčení práce písaři důchodnímu může. Taková práce přijímání berní a sbírek od lidí poddaných na něho vsložená a za jeho práci, což by slušného bylo jemu nařízeno býti, však ta osoba má tím způsobem při vybírání od lidí těch berní a sbírek kvitováním a register spisováním, jakž se svrchu píše, se chovati. Při složení počtův mají písaři všelijaké kvitanci, registra varní, rybničná, tolikéž psaní a poručení kvitancí a sumou vše, což náleží, jakož již předešle obyčeji vědí, anebo jestliže by se jim ještě dále oznámiti mohlo, jaké i všelijaké oučty řezané, cedulae řezané, registra čeledi, za aprobaci skládati. Taková pak registra k počtům nejdéle ve dvou nedělích po každém Novém létě pohotově míti a je, když jim poručeno bude, se všemi což k tomu náleží odvozovati, a pokudž by se kdy jací nedostatkové našly, z toho neprodleně odpovídati mají. A aby týž písaři jak důchodní, tak obroční, ano i purkrabě a každý ten, kdo jakým počtem mně povinen jest, tím lépeji na povolání a svědomí své pozor dáti má, jednomu každému při přistoupení jeho obyčeji na přísahu a povinnost, že se ve všem věrně a pravě mně k dobrému chovati chce, vydána býti.

O vybírání platův stálých

Poněvadž již jedna každá městečka tak obec téhož panství o tom, co kterého toku neb termínu mně do důchodův mých z čehož platův stálých odvozovati a dávati mají a povinni jsou, dobrou vědomost mají. Protož má to přitom co do starodávna jest ustanoveno býti a takové platí zcela zouplna do počtův a registr důchodních za příjem uvozováno a od lidí vybírány býti, aniž v tom bez jistého povolení mého nemá se měniti, leč komu ze slušných a uznalých příčin s dobrým uvážením co na škodu mou pasírovati. Vyhledalo-li by se pak, že by kteří poddaní moji neb cizí lidé, co dědin, luk aneb jakýchkoliv jiných gruntův anebo vinic v držení a v užívání byli, na kderěž by až posavad ještě platův žádných uloženo nebylo, nebo že by se komu co dáleji pod plat stálý vysaditi mělo, to má z uvážení společního opatřeno a pod plat stále uvedeno a na to obzvláštní registra založeny býti, a to vše, co kdy kde, na kom z čehož týchž platův přibývá v pořádný poznamenání vzíti. A což tak koliv týchž nových platův od jednoho roku k druhému přibude to se nemá do sumy prvnějších stálých platův pojiti nežli pod jinou obzvláštní rubrikou tak za příjem položit, by včas přijímání počtův bez mnohého obmeškávání vyrozumíno býti mohlo, co platův stálých podle předešlých register urbárních, a zvláště v nově přibylých v příjmu se najíti a pasírovati býti má. Týmž způsobem, i to co by kdo z čeho a na kom jakých platův stálých po skoupení neb odnímání některých gruntův ucházelo, ne hned z týchž platův stálých vymezováno neb sumy příjmový platův všech stálých vypuštěno býti má. Než mají takové posty

v registrách písaře důchodního při zavírce všech vydání mezi jiné schodky s dostatečnou správou, proč a na kom co toho schází položit. A poněvadž lidem mnohem tížeji přichází mnoho zadržaných platův pojednou dát, nežli pomalu na uložené termíny od sebe odvozovati. Protož má se toho pilně šetřiti, aby všelici platové, jak ouroční i jiní jako i kontribuci J[eho] M[ilosti] C[ísařské] náležející od lidí časné každého času zví, upomínání byli. Jestli by pak kterým lidem pro škody buď ohně, krupobití nebo jináč staly, jaká lhůta k zadržení platův kdy dána byla, má v té příčině písař důchodní hned při prvním termínu v počtu svém pod rubrikou jiných schodův dostatečnou správu, kdy, komu a na čem se jaká škoda buďto veliká nebo malá stala, učiniti a v registřích svých to tak opatřiti, aby se při přijímání počtův věděti mohlo, co se komu pasírovati má a kdy ta lhůta zase vyjde. Pakli by kteří poddaní moji platův svých spravedlivě povinných pro nedbanlivost svou aneb kterou jinou příčinu podle jiných sousedův svých spravovati nechtěli, nýbrž je zoumyslně zaseděti chtěli, ty má auředník vězením k tomu přidržeti ani žádných platův na škodu mou a větší zavedení týchž lidí po proslém termínu za poddanými nezanechávati.

O přijímání všelijakých důchodův běžných

Co se dotejče všech a všelijakých důchodův běžných, kterýž odkudkoliv se scházejí žádných nevynímajíc, kromě důchodův pivovarních, na ty má auředník obzvláštní rejstřík proti písaři důchodnímu držeti a s pilností do něho co se kdy komu buď za peníze hotový nebo na dluh prodá nebo co se od koho za co kdy přijme poznamenávati, týž pak rejstřík s podepsáním ruky své vlastní při odvedení počtů proti písaři důchodnímu složit.

O dobytku ovčím a ovčácích

Poněvadž na tom panství ten obyčej jest, ovčáky ne na kmen nežli na službě peněžité a obilný chovati, toho při předešlém způsobu na ten čas zůstávají, však má auředník vždy toho tak šetřiti, aby se, jak mně zbytečný vydání uspořičiti též pak ovčáci tak na svém deputátu přestati mohli. Krav na zimu přes jednu a letního času přes dvě ovčáků chovati se nemá, poněvadž bez toho 30 ovec jemu pro čeleď se chovati a sobotní mlíko k užítu jeho obracet se pasíruje. Jinšího dobytka jakož tak sviní neb vepřův na mou škodu chovati, jim dopuštěno býti nemá. Soli na 1000 kusů ovec na měsíc 6 špichův ovčákům se dávat, však ta sůl mezi koření při přítomnosti auředníka nebo purkrabího při zámku se míchat má, však toho pilně šetřiti, když dobytka ubývá nebo přibývá, aby se v tom zbytečnost uskrovnila, před holením ovec má se na to pilný pozor dáti, aby se ovce jak náleží vypíraly a potomně v čistotném místě holily, všecken dobytek sečten jsouce, aby k holení přicházel a stranou rozstrkán nebyl, vlna všecka v přítomnosti auředníka nebo purkrabího, aby zakována a v místo náležité opatřena byla. Jestliže by ten

obyčej byl kde s obcemi rolí vystávati, tehdy má to auředník tak opatřiti, aby času jarního, co nejspíše beze škody být, muži s dobyttem stávali na poli a sobě tak by si podle příležitosti, místa a počtu dobytka na každý čas v mírnosti rozšířiti, zvláště pak další dědiny od dvorův pro přispojení for hnojných raději s firchem vystávati a vypravovati hleděli, však pokudž by toho obzvláštní potřeba nebyla, na jednom místě s firchem déleji nežli přes celou noc a na zejtrí do poledne, aby nestáli. Čeleď žádná zbytečně ovčákům, poněvadž ti z mé mzdy slouží, trpíno býti nemá. Ovce pak mají pachonci ovčáčtí v tom se však spravedlivě chovajíc sami dobře vydojovati a mlíko nikam neustraňovati, do týhodne pak jeden den téhož mlíka a dojiva, pokudž by toho auředník potřebu znal, mistru ovčáku pro čeleď zanechati se může. Vidělo-li by se pak za dobré takové dojivo buď mistrům ovčákům neb židům v jistých penězích pronajímati, to se při dobrém zdání a nešení auředníka mého zastavuje. Pro spoření sen a jiných pící má se hrachu v mírnosti každého roku při všech dvořích po sluzích síti dáti, také se má toho všelijak šetřiti, aby píce na ovčinci svezena dříve času strávená nebyla. Co se ovec jahnic na zimu zavře, z toho ze všeho počtu mají se jehňata vykážati a jestliže by se co týchž jahnic ještě před zimou do kuchyně pro outratu vezme, za núze neb jalových zůstane, to mají ovčáci vruby neb kožkami a vykážáním týchž jalových ovec dostatečně provésti. Nicméně i toho se šetřiti má, jestliže by které ovce po dvou jehňatech měly, aby ty od ovčákův aneb čeledi jich zašikované nebyly. Ovce mé mají vseckny jistým znamením znamenány býti a jestliže by co od dobytka ovčího kdy a kde umřelo, mají ovčáci purkrabímu prve, nežli co toho vytáhnou ukázati a on na znamení pilně hleděti. Nicméně mají ovčáci vruby neb kůže, jakž kde, čeho za obyčej jest, k odvodu počtu svého schovati. Skopcové déleji 3 let se chovati nemají, anobrž jestli by kdy i dvouletí s užitkem mým prodání býti mohli, to auředník pro přispojení píce a chování více ovec jahnic učiniti moci bude. Toho se vždycky šetřiti má, aby se více ovec starý, které se k plemenu nehodí, včas prodávaly anebo pro potřebu domácí trávilky a hodnejš namísto chování byly. A co se kdy kde od dobytka prodá neb pro kuchyni zbije, na to se mají vruby s ovčáky držeti. Počty ovčácký při času sv[atého] Jiří³³ a sv[atého] Havla³⁴ držány býti mají, přičemž auředník sám přítomen býti a toho všelijak šetřiti má, aby mistři ovčáčtí neb čeládka jich proti mně nižádných fortelův, jacíž by koliv vymýšleti se mohly, v ničemž neužívali, kteréžto počty ovčácký mají k jiným registrům početním příkládány býti.

O opatrování lesův, prodeji dříví a klizení sen

K lesům, aby se v nich škody nedělaly, jak auředník, tak pukrabové a pojezd-
ní začasté dohlídati mají a pro lepší opatrování jich mají v každém hájemství býti

33 Dvacátého čtvrtého dubna.

34 Šestnáctého října.

z nejbližších vesnic nařízeny přinejmenším dva hajní, lidé dobří a věrní, kterýž by povinnosti své závazy jim vydávanými stvrďice k dobrému mému pilní byli a každodenně vše ne s ručnicemi nežli s sekýrami do lesů chodili. Prodeje mají se dáti času zimního, a to časně, aby lidé dříví koupené nejdéle do sv[atého] Jiří pod propadením téhož dříví sobě z lesův odvésti mohli. Kteréžto prodaje, kdyby se kterého roku dáti měly, má nejprve auředník s purkrabím a polesnými, též hajnými pilně prohlédnouti, aby se lesové nezkazily, mýta pořád pěkně dělati a potom také budoucně jedny po druhých k užitkům přicházely. Při prodaji všelijakého dříví má auředník, purkrabě spolu s písařem důchodním sám býti a podle nich a hajných, zač by která obchoz aneb provazec, jak kde obyčejí stála, buď také že by se na kmeny prodávalo toho bedlivě povážiti a jak auředník, tak i jmenování pomocníci jeho jeden bez druhého nemá nic prodávati, ovšem pak rozdávati a co se komu zač prodá ihned zejména zapsati a poznamenati dáti. Také toho šetřiti, aby pokudž jen možná nejvíce za hotové peníze dříví se prodávalo a zbytečně dluhův nedělalo, kterýžto prodaj má lidem časně, aby se s penězi k němu přihotovati hleděli, oznámeno býti. Má se toho také pilně šetřiti, aby se staří vejstavkové³⁵ ve vochozech neb provazcích nepodvracely, nýbrž raději přinejmenším v každém provazci tři rovný mladý holcové³⁶ vylíčily tak, aby lesové dokonalým pomýcením nehynuly. Jestliže by pak které dřevo neb vejstavek starý pro nerovnost neb pro potřebu se prodal neb stíti se dal, má se takový každý starý pařez, jako i dřevo obzvláštním cejchem k tomu udělaným vycejchovati a toho šetřiti, aby mimo vycejchování žádné dříví vyspělý a staré poraženo nebylo. Nebo i to, které by k mým potřebám, buď k stavění nebo k jiným věcem potřebovalo víceji chované býti týmž způsobem má tak, aby sobě každý dle své vůle dříví vraceti a lesův kaziti nemohl. Mýta mají každého roku pilně jakž náleží vyklizeny býti tak, aby se příčinou nevyklizením dříví obrozovati a mladým růsti nepřekáželo. Mají taky na to hajní pilný pozor dáti, aby se dobytkův do takových mladých mýt nedohánělo a nepouštělo, nýbrž hned po vyklizení mají se zavřiti. Vývratky všec-ky, pokudž by se, kde v lesích nacházely, mají pro potřebu hvozdu, pivovaru, aneb dvorův obráceny a z lesův, pokudž jen možná vyklizené, aneb lidem prodané býti. Týž hajní, jako i všeckni předepsaní mají na luka, aby se na nich škody, buď že tím pasením i jináče dalo pozor míti a k nim dohlídati, sena pak a votavy časně zavčas usušiti dáti. A co se koliv buď v oborách, zahradách, na lukách týchž sena, votav naklidí, má auředník s purkrabím to rozvrhnouti a co by kde potřeby bylo (spotřeby šetřice) obroditi ostatek, pak při budoucí potřebu a v jisté místo svěsti, a tak v záloze dobře opatřiti dáti.

35 Strom, který byl při kácení lesa ponechán v původním stavu.

36 Sazenice.

O cihelnách

S cihlářem má na každý čas cedule řezaná držána a v té výslovně dostaveno býti, co se od díla, kterých cihel platiti, též od dělání dříví a vypálení kterých pecí dáti má. Co se kdy a jakých cihel z které peci vezme, buď k stavění mému obrátí neb lidem za peníze prodá, na to písař důchodní s cihlářem pořádné vruby držeti a toho přitom tak šetřiti má, aby cihlář v tom žádných fortelův užívati nemohl. Kdo co cihel písaři důchodnímu nahoře zaplatí, tomu má cedulka k cihláři na ten počet vydána, a tak psána býti, aby cihlář též rozuměti mohl, co jich, komu vyčísti a propustiti má.

O věcech

A poněvadž pro nedbanlivé dohlídání k mezím a hranicím časem velicí odporové a škody soudové povstávají, protož auředník lidi poddané k správě sobě svěřeno při všech obcích k tomu skutečně přidržeti má, aby každého roku času letního hned brzo po sv[atém] Duše,³⁷ pokudž pro jiná díla k tomu prázdnotu mají, všickni pospolu a všeckny meze obcházeti a starším mladším mezníky a hranice, pokudž a jak daleko gruntové moji s okolními sousedy mezují ukazovali a tu dostatečně správu činili, co sami od svých starších a předkův o týchž mezích až posavad užívali. A jestliže by se to našlo, že by kdo z okolních sousedův v týž grundy meze vkládati chtěli, tehdy auředník můj majíc sobě to v známost uvedeno má, na to sám vyjeti a to všecko, což jest činiti bedlivě očitě spatřiti a jakou tu od lidí starých a týchž místech správu vezme, to vše má mně podle dobrého zdání svého bez odkladův v známost uvésti a k tomu se tak (dávaje všeckny správy lidí toho povědomých v pořádné poznamenání uvésti) přičiniti a přihotoviti, pokudž by ten který odpor bez sousedův porovnán býti mohl, aby se spravedlnost má na každý čas čím provéstí mohla. Nacházelo-li by se tak, že by někteří lidé, kteří by o čem svědčiti mohli, sešli býti, ti časné pro smrt, jakž za právo jest k svědomí tak zavedeni býti mají, aby potomně to jejich svědomí ku právu postačiti mohlo.

O počtech kostelních

Počtové kostelní neb záduší při všech poddaných mají se každého roku příležitým časem kdy lidé k tomu volně uprázdni, ti mohou v přítomnosti auředníka též starších kostelníkův a všech lidí osadních podle rozdílnosti jednoho každého záduší napořád držeti, při kterýchžto počtech s pilností vyhledáváno býti má co jest po předešlém počtu předně peněz hotových v truhlici zádušní zůstávalo a komu k opatrování poručeno bylo. Též taky co za kým v ten čas dědin, luk neb dobytka kostelního jakýmkoliv způsobem v nájmě zůstávalo. Item co se v tom roce víc a výše z nadepsaných nájmu sešlo, též peněz za všelijaké věci zádušní stržilo, potřeb o výročních

³⁷ Padesátý den po Velikonocích.

svátcích se při kostelích shledalo a co kde z toho a skrze koho a jak pořádně u vydání položeno jest a jak též záduší od jednoho času k druhému jsou se opatrovaly a kterak by i dáleji i všelijak lépeji opatrová<ti>ni býti mohly. Item co po zavření jednoho každého počtu kostelního peněz hotových neb na dluzích v restu pozůstává, též vosku a svíček nespotrebovaných při kostelích se najde, zvláště pak všelijakého dobytka hovězího i ovčího, při kom se zůstávají, ihned s pilností tehdáž toho všeho rejstřík a poznamenání k penězům hotovým do truhlic zádušních v přítomnosti auředníka i jiných lidí osadních složen býti má. A pro lepší toho opatření a rozmnožení týchž důchodův zádušních mají lidé pana Boha bojící, upřímní a správ<edlywy>ní, kterýmž by též správa svěřena býti mohla při všech pořádcích za starší kostelníky voleni a při nich to tak nařízeno býti, aby mimo nižádných důchodův kostelních jiné k sobě nepřijímal a jich se nedotýkal. Však nicméně též starší kostelníci majíce sobě od auředníka k té správě obzvláštní a náležitá povinnost vydanou z těch ze všech příjmův a vydání náležitý počet učiniti a též záduší tak opatrovati mají, aby skrze nedbanlivosti neb jejich vlastní kořisti tím záduším nic ublíženo nebylo. Mají také truhlice zádušní, v níž se peníze kostelní skládají, dobrými dvěma zámky a klíči vopatřeny býti a po vyřízení jednoho každého počtu kostelního má se klíč jeden od truhlice zádušní za staršími kostelníky a druhý za auředníkem zůstávati. Peněz kostelních starší kostelníci žádnému bez dovolení auředníka rozpůjčovati, ani sami žádných handlův s nimi vésti nemají. A jestli kterým potřebným lidem týchž peněz kostelních s dovolením auředníka mého do kterého času zapůjčí, to se má nejinak nežli proti dostatečnému zaručení státi a na ten konec aby jeden každý z každého snuši do roku 4 g[roše] če[ské] dáti byl povinen, co se pak kdy peněz kostelních vše podle rozvržení a rozšafnosti auředníka rozpůjčí, na to mají obzvláštní registra při truhlici zádušní drženy, do nich s pilností poznamenáváno býti, jak mnoho se komu týchž peněz kdy, k jaké potřebě a na jaké rukojmě rozpůjčí. Však lidé potřební a nuzní, kterýž sami sebou dosti činiti mají, za rukojmě přijímáni býti nemají. Co se ourokův z peněz rozpůjčených každého roku sejde, z těch starší kostelníci tak dobře jako z jiných důchodův zádušních pořádný počet učiniti povinni jsou. Z krav zádušních má se každého roku platit po 1 mě[řici] vosku, aneb na penězích po 30 g[roších], dále podle dobrého zdání a nařízení auředníka, jak kde toho od starodávna obyčej jest, a jestliže by co toho dobytka kostelního při kom umřelo, v tom záduší hynouti nemá, než má ten hospodář u něho jest týž dobytek v nájmu byl, tu škodu nésti. Přičemž se má tý rozšafnosti šetřiti, aby se starý a sešlý dobytek raději časné odbýval a na to místo mladší, z něhož by se víceji oužitku očekávalo, zjednati.

O outratě kuchyňský

Co se pak zámku ve dvorích i jinde na vychování auředníka, též jinších služebníkův a čeledi pasírovati a vydávati míti bude, tomu se z obzvláštního rukou mou vlastní podepsaného učiněného vyměření šireji vyrozumí a má se auředník tímž

vyměřením a ná<ucha>mluvou sám učiněnou tak řídití a spravovati, z ní nikoliv nevykračovati ani outrat kuchyňských (leč na svou škodu) nezvyšovati. Co se pak koliv všelijakého dobytka hovězího, ovčího neb pohlaví sviňského ze dvorův pro kuchyni zabije, též husí, kačen, kapounů, slepic a kuřat i ryb nahoru vezme, nicméně slepic ouročních, másla a sejrův stráví, to vše v mírnosti v penězích prošacováno a v místech náležitých do počtu za příjem a zase při outratě kuchyňské u vydání položeno býti má. Dobytek pak hovězí i ovčí, který by se k chování nehodil, nemají od polí darmo prostrkovány býti nežli raději pro čeled' mou dvorskou se býti, a způsobem svrchu psaným též se šacovati. Má se také toho obzvláštně šetřiti, jestliže by se dobytka lehkého pro čeled' dvorskou při dvořích mých nenacházelo, aby se jinde mezi lidmi takový dobytek, an se nemálo každého týhodne masa vytráví, v mírných penězích tak, aby libra masa na 3 krejcary přijíti mohla, skupoval tak, že by aspoň kůže a droby za výdělek býti mohly. A tak má se všechna outrata kuchyňská, jako má tak i jiná, co se kdy dobytka přikoupí, masa od řezníkův v čas nedostatku vezme, též koření, soli, ryb suchých, i jiných, herynkův a všelijakých věcí při kuchyni spotřebuje, světle a pořádně pod náležitý rubriky rozpisovati a aby netoliko auředník každý čas o všem tím patrnější správu v registřích najítý neřády včas přetrhovati mohl. Ale však včas přijímání počtův volněji do toho nahlídnouti a vyrozuměno býti mohlo, jak se spoře se vším zacházelo, a co kde pasírováno býti má neb může.

Závěrka

A poněvadž pro rozličnost jiných případností, kteréž časem na dílek proměněny přicházejí všechny věci k spravování jednoho každého panství neb statku výslovně a zejména do instrukcí postavené býti nemohou a v té příčině mnoho nesprávností a rozšafností auředníkův a jiných správcův záleží. Protož má auředník můj tohož panství podle největší možnosti k tomu se snažiti, aby se škody ve všech místech časně předcházeti, užitkové pak a důchodové moji ve všem rozmnožovati mohly. A jestliže by kdy v čemkoliv, jak zlepšení poznal, kteréž by slušným prostředkem a měrným nákladem bez ublížení lidí poddaných mých ke zlepšení důchodův mých přivedeno býti mohlo, to má s dostatečnou správou a dobrým zdáním svým mně v známost uvéstí a v tom i ve všem jiném, což by v této instrukci světle dostaveno nebylo, k dobrému mému jako věrný a pilný služebník ve všech případnostech se choval. Jakož pak o jednom každém auředníku a osobách k správě čemu přináležejících, jiné naděje nejsem, nežli že se ve všech věcech jim svěřených náležitě dle důvěrnosti mé k nim a povinnosti jich ke mně chovati snažiti budou.

Datum den sv[atého] Václava³⁸ Léta Páně 1628. etc.

38 Dvacátého osmého září.

Poznámky

Edice je opatřena jedinou řadou poznámek edičních i textových, kde kromě jiného vysvětlují pro dnešního čtenáře neznámé výrazy. Pro objasnění těchto pojmů jsem využila internetový slovník Vokabulář webový.³⁹

39 Vokabulář webový: webové hnízdo pramenů k poznání historické češtiny [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka. © 2006–2021 [9. 5. 2021]. Dostupné z: <https://vokabular.ujc.cas.cz>.

Beamteninstruktion, erlassen am Sankt-Wenzels-Tag, den 28.9.1628

Der Beitrag präsentiert die Edition einer Instruktion für die Wirtschaftsbeamten und macht ihren Text in der vollständigen Fassung zugänglich. Im einleitenden Teil wird die Quelle aus diplomatischer Sicht definiert. Die Instruktion für Wirtschaftsbeamte enthält in erster Reihe eine Liste einzelner Verwaltungs- und Wirtschaftsbeamter, die in bestimmten Positionen im Wirtschaftsamt, aber auch in Meierhöfen und in Obrigkeitsbetrieben wie Brauereien, Sägewerken, Ziegeleien und anderen tätig waren. Zudem werden die Vorschriften und Aufgaben für jede Person beschrieben, die sich am System des Obrigkeitsapparats beteiligte.

Im zweiten Teil des Beitrags werden die äußeren und inneren Merkmale der eigentlichen Quelle charakterisiert. Beschrieben werden die Bindung und der Buchblock, die Schrift, die Foliierung sowie das Schicksal des Manuskripts, das sich seit 1928 in den Sammlungen des Nationalarchivs in Prag befindet. Anschließend werden sprachliche Veränderungen in der Phonologie reflektiert – Monophthongierung, Assimilation, Entfernung von Digraphen, Variabilität bei der Verwendung einzelner Vokale und Konsonanten je nach der Bedeutung sowie präpositionale Fügungen, die der Gegenwartssprache angepasst wurden. Diese Passage endet mit einem Anhang zur Interpunktion und zur Funktion einzelner Klammertypen im Text der Edition.

Die eigentliche Edition der Handschrift teilt sich in drei Abschnitte: die Einführung, die Instruktion und der Schluss. In der Einleitung wird die Erlassung der Instruktion mit den Bemühungen um die Aufrechterhaltung der Ordnung auf der Herrschaft gerechtfertigt. In den nachfolgenden 23 Artikeln werden die verschiedenen Bereiche der Herrschaftsverwaltung detailliert beschrieben, von einer Vorschrift zur Pflege des Schlosses, zur Aufsicht über das Verhalten der Bediensteten und des Gesindels, zur Führung von Inventaren, Zinsregistern und Rechnungen, bis zur Bestrafung von Verbrechen und unredlichem Handel, zur Waisenpflege, aber auch zu den Richtlinien für die Verwaltung der Dominikalbetriebe und Meierhöfe sowie für die Gewährleistung der erforderlichen Pflege von Weinbergen, Teichen, Wäldern und Schafställen. Abschließend äußert der Verfasser des Textes seinen Wunsch, dass die vorgeschriebene Instruktion sorgfältig befolgt werden soll, dass die Beamten selbst Schäden verhindern und zum Ertrag und Nutzen beitragen, sich um das Wohl der Untertanen und der gesamten Herrschaft kümmern sollen.

Die vorliegende Edition der Wirtschaftsinstruktion zeigt, wie die Obrigkeitverwaltung einer Herrschaft in den böhmischen Ländern in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts funktionierte. Sie gibt Auskunft über das System und die Verwaltung des Patrimonialgroßgrundbesitzes, beschreibt die Tätigkeiten und Pflichten von Beamten und Untertanen und trägt somit zur Erforschung der wirtschaftlichen und sozialen Lage der Bevölkerung während des Dreißigjährigen Krieges bei. Es sollte beachtet werden, dass die Wirtschaftsinstruktion nur ein ideales Muster

für das Verhalten der Bevölkerung ist, das wo möglich umgesetzt werden sollte. Die tägliche Praxis bei der Verwaltung einer so großen Herrschaft sah jedoch oft anders aus. Darauf deutet auch die Tatsache hin, dass die Wirtschaftsinstruktionen auf einer Herrschaft wiederholt, oft mit nur geringfügigen Änderungen, erlassen wurden.

A Clerical Instruction Written on the Day of St. Wenceslas 28/9/1628

The contribution deals with the edition of economic instruction and publishes its text in full. In the introductory part, the source is defined from the diplomatic point of view. At first, the economic instruction contains a list of individual administrative and economical clerks who worked at specific posts in the landlord's office, also in farmyards and landlord businesses e. g. breweries, sawmills, brick-yards, etc. Then it describes regulations and assignments imposed on every participant of the system of seignorial apparatus.

In the following part of the contribution there are characteristics of outer and inner features of the source itself. It is devoted to the description of binding, a book block, script, folio, also the fate of the manuscript that has been deposited in the National Archives in Prague since 1928. It also reflects language changes in phonology – monophthongisation, assimilation, removing diagraphs, variability in using individual vowels and consonants according to the meaning. Similarly, prepositional phrases adapted according to the present language usage. This passage ends with additional information about the punctuation and function of different types of brackets (or parentheses) in the text of the edition.

The edition of the manuscript itself is divided into three parts – introduction, economic instruction and close. The issue of economic instruction is explained in the introduction as an effort to preserve order in the demesne. The following 23 articles characterise individual branches of seignorial administration in detail, from directions how to take care of the castle, supervision of servants, grooms and farm-maids, keeping inventories, collecting registers and accounts, to the punishing of crimes and the dishonest trading or care of orphans, as well as instructions on managing dominical running and farm yards, and to appropriate care of vineyards, ponds, woods and sheep-folds. In the conclusion, the author of the text wishes people to observe the Instruction carefully, so that the officials themselves would prevent damages and help to gain yield and profit, take care of the welfare of their subjects and the whole demesne.

The presented edition of economic instruction provides an example of functioning landlords' administration of domain in the Czech lands in the first half of 17th century. It informs about the system and managing of the patrimonial estate, describes activities and duties of clerks and subjects and contributes to the study of economic and social situation of inhabitants in the times of the Thirty Years' War.

It is necessary to add that the economic instruction only represents an ideal model of people's behaviour which should be fulfilled in the optimal way. The everyday practice of managing a vast domain used to be often different. It is clear from the fact that such seignorial instructions used to be issued repeatedly on the same demesne, often with only a few changes.

ARCHIVNÍ FONDY

SUDETONĚMECKÁ STRANA

DODATKY II

MIROSLAV ŠEPTÁK

Oddělení fondů nestátní provenience a archivních sbírek Národního archivu pečuje kromě jiného rovněž o archiválie vzniklé z činnosti zaniklých nebo existujících politických stran a hnutí. Činí tak bez ohledu na jejich ideovou a světonázorovou profilaci a skutečnost, zda jejich role pro vnitřní politiku byla pozitivní či spíše negativní. Dochované archiválie vzniklé z provenience Sudetoněmecké strany jsou dnes již zcela uspořádané. Vedle základního inventáře a dodatkového inventáře se podařilo v roce 2020 dokončit pořádání dodatkového inventáře II.

Sudetoněmecká strana (*Sudentendeutsche Partei, SdP*) původně založena pod názvem Sudetoněmecká vlastenecká fronta (*Sudentendeutsche Heimatfront, SHF*) 1. října 1933 vznikla s ambicí sdružit názorově rozdílné myšlenkové proudy na základě příslušnosti k německé menšině a vytvořit tak jednotnou politickou platformu zastupující všechny Němce v českých zemích. Klíčovými činiteli se stali představitelé elitářského spolku Kameradschaftsbund, který propagoval myšlenku zavedení stavovského státu.

Tvůrci a vedoucí představitelé prezentovali SHF ve smyslu zcela nového subjektu nezatíženého vazbami na minulou sudetoněmeckou politiku. Především v počáteční fázi tvořili členskou základnu představitelé Německé nacionální strany (*Deutsche Nationalpartei*) a Německé nacionálně socialistické dělnické strany (*Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei*), tedy v roce 1933 československými úřady zakázaných stran. SHF veřejně proklamovala kladný vztah k Československu a k československé demokracii. Zároveň navázala styky s politickou elitou, aby ji přesvědčila o pozitivních cílech svého programu. Kooperace s německým Svazem zemědělců (*Bund der Landwirte*) a kontakty k československým agrárníkům ji v průběhu roku 1933 několikrát zachránily před postavením mimo zákon a současně umožnily etablování na československé politické scéně.¹

1 K dějinám Sudetoněmecké strany existuje nepřeberné množství literatury. Z nejdůležitějších titulů bez nároku na úplnost srov. Foustka, Radim: Konrád Henlein. Neoficiální historie jeho strany. Praha 1937; Kvaček, Robert: K historii Henleinovy Sudetoněmecké strany. Dějepis ve škole. Časopis pro dějepis ústavu ČSR a SSSR 4, 1957, č. 5, s. 193–200, č. 6, s. 241–248; týž: Proměna Henleinovy

Nesporný mezník ve vývoji strany představovaly parlamentní volby v květnu 1935. Počátkem roku zahájilo hnutí rozhovory s ostatními německými politickými stranami ve snaze utvořit společný volební blok. Navenek tím ukázalo ochotu pracovat na bázi aktivismu a demonstrovalo připravenost k vytvoření německého národního společenství. Jednání hnutí zdaleka nevycházelo z pozitivní motivace. Připravované volební uskupení nebylo zamýšleno jako spolek rovnoprávných, volně kooperujících subjektů. SHF v něm více či méně otevřenou formou nárokovala vedoucí roli. Pomocí bloku chtěla oslabit konkurenční strany zesílením vnitřních frakčních bojů, které by vedly k odchodu jednotlivců nebo v lepším případě celých skupin pod křídla hnutí. Mnozí potencionální partneři nejevili přirozeně o podobná dobrodružství zájem, a tak nabídnutou ruku ke spolupráci odmítli z oprávněných obav před dramatickým omezením vlastního manévrovacího prostoru.²

Nejintenzivněji jednala SHF s představiteli Svazu zemědělců, rozhovory ale nakonec v únoru 1935 uvízly ve slepé uličce. Největší úskalí předvolebního období pro SHF spočívalo v otázce, zda bude vůbec připuštěna do boje o parlamentní mandáty. Hnutí chtělo zvítězit doslova za každou cenu a všemi dostupnými prostředky, včetně vyvolávání násilností. Ministr zahraničí Edvard Beneš spolu s československou a německou sociální demokracií nehodlal chování v rozporu s demokratickou politickou kulturou přihlížet se založenými rukama a prosazoval postavení SHF mimo zákon. Pro uvedený krok existovaly také právní důvody; platná legislativa neumožňovala hnutím účast ve volbách.

strany. In: Bez démonů minulosti. Česko-německé vztahy v osudových okamžicích společné minulosti, ed. Karel Richter. Praha 2003, s. 65–73; Cesar, Jaroslav – Černý, Bohumil: Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918–1938, 2. díl (1930–1938). Praha 1962; Novák, Otto: Henleinovci proti Československu. Z historie sudetoněmeckého fašismu v letech 1933–1938. Praha 1987; Kural, Václav: Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918–1938). Praha 1993; Gebel, Ralf: „Heim ins Reich!“. Konrad Heinlein und Reichsgau Sudetenland 1938–1945. München 1999; český překlad: Gebel, Ralf: „Domů do říše“. Konrád Henlein a Říšská župa Sudety (1938–1945). Praha 2018; Zimmermann, Volker: Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945). Praha 2001; Marek, Pavel: Sudetoněmecká strana. In: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu, 1. díl 1861–1938, ed. Jiří Malíř – Pavel Marek. Brno 2005, s. 893–912; Brügel, Johann Wolfgang: Češi a Němci 1918–1938. Praha 2006; Beran, Ladislav Josef: Odepřená integrace. Systémová analýza sudetoněmecké politiky v Československé republice 1918–1938. Praha 2009; Brandes, Detlef: Sudetští Němci v krizovém roce 1938. Praha 2012; Majewski, Piotr M.: Sudetští Němci 1848–1948. Dějiny jednoho nacionalismu. Brno 2014, s. 305–375. Nejnověji k problematice Zvánovec, Mikuláš: Die SdP im Parlament. Eine Kollektivbiographie der Mitglieder des parlamentarischen Klubs der Sudetendeutschen und der Karpatendeutschen Partei. Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder, Band 57, 2017, Nr. 2, s. 394–429.

- 2 Cesar, J. – Černý, B.: Politika, s. 271–274; Novák, O.: Henleinovci, s. 51–65; Majewski, P.: Němci, s. 323–324. Na jedné lince se Sudetoněmeckou vlasteneckou frontou kandidovala Karpatoněmecká strana (*Karpatendeutsche Partei*) a Německé pracovní a hospodářské společenství (*Deutsche Arbeits- und Wirtschaftsgemeinschaft*).

Jediný důsledek diskusí o postavení SHF mimo zákon spočíval v přejmenování hnutí na Sudetoněmeckou stranu.³ SdP nepředložila zcela vědomě žádný ucelený předvolební program, namísto toho vsadila na jednoduchá a demagogická hesla, což jí umožnilo oslovit co nejširší počet sympatizantů. Předseda strany Konrad Henlein pojal volby jako plebiscit německého národa mezi stranickým partikularismem a národním společenstvím. Ten, kdo zvolil první možnost, podporoval nefunkční, málo akceschopnou parlamentní demokracii a byl buď nepřítel, anebo zrádcem národa. O výsledku hlasování proto nemohlo být ani nejmenších pochyb v duchu hesla „Jeden národ, jedna vůle, jeden cíl.“⁴

SdP zvítězila v květnu 1935 jak ve volbách do Poslanecké sněmovny, tak do Senátu, když obdrželi celkem 1 249 530 hlasů (15,2 % hlasů), tj. zhruba o 73 000 víc než v případě nejbližšího pronásledovatele – Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu. Pro SdP hlasovalo v Čechách 918 433 (21,5%) na Moravě a ve Slezsku 302 006 (14,9 %) voličů. Euforii z volebního triumfu o víc než šest procentních bodů v českých zemích poněkud zmírnil nepřesvědčivý výsledek spojení SdP na Slovensku Karpatoněmecké strany v podobě zisku 27 558 (1,7%) hlasů a očekávaný propad na Podkarpatské Rusi, kde straně projevilo důvěru pouhých 1 533 (0,5 %) voličů.⁵

Po volbách SdP působila proklamativně jako konstruktivní opoziční subjekt, ve skutečnosti systematicky pracovala na internacionalizaci otázky sudetských Němců, přičemž o československé národnostní politice záměrně podávala demagogické a zkreslené informace. V pohraničních oblastech stupňovala propagandistickou činnost; podařilo se jí podmanit řadu zájmových organizací, přičemž v druhé polovině roku 1938 měla v této oblasti takřka výhradní postavení.

Rostoucí afinitu německého elektorátu k SdP dokládal i výsledek komunálních voleb z května téhož roku, kdy strana obdržela v pohraničních oblastech 85–93% odevzdaných hlasů. V dramatických událostech na jaře a v létě 1938 aktivně plnila pokyny nacistického Německa a významnou mírou přispěla k likvidaci československé demokracie. Po záboru pohraničních území byla včleněna na základě rozkazu Rudolfa Hesse 5. listopadu 1938 do Národně-socialistické německé dělnické strany.⁶

3 Stalo se tak 30. dubna 1935.

4 NA, fond Prezidium Ministerstva vnitra, sign. 225-918-2, zpráva Prezidia ministerstva vnitra Prezidiu zemského úřadu č. j. 7356 pr., 2. dubna 1935.

5 K parlamentním volbám v květnu 1935 z pohledu volební strategie SdP srov. Šepták, Miroslav: Sudetoněmecká strana a parlamentní volby v květnu 1935, in: Češi a Němci v meziválečném Československu, ed. Jaromír Tauchen – Karel Schelle. Ostrava 2013, s. 261–270; Zimmermann, Marco: Die Wahlkampagne der Sudetendeutschen Partei 1935. Střed/Centre. Časopis pro mezinárodní studia Střední Evropy 19. a 20. století 6, 2014, č. 1, s. 94–126.

6 Gebel, R: Domů, s. 105–106.

Vývoj, dějiny a význam fondu

O vývoji spisové služby u SdP nejsou k dispozici dosud žádné informace. Nepodařilo se najít ani náznaky spisového řádu se spisovým a skartačním plánem. Lze tedy konstatovat, že významná a z hlediska archivářova řemesla velmi zajímavá kapitola předarchivní péče zůstane i nadále neobjasněna. Spisy SdP byly v období protektorátu uloženy v župním archivu NSDAP v Liberci. V prosinci 1958 vytvořil pracovník Státního ústředního archivu v Praze (SÚA) František Štěpán první inventář k Sudetoněmecké straně. Archivní materiál byl vytríděn při pořádání a inventarizaci ze sbírky „Dokumentace“.⁷ Fond obsahoval celkem 32 kartonů spisového materiálu a 14 pomocných a evidenčních knih.

V roce 1959 převzal SÚA část archivního fondu Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei⁸ od Studijního ústavu Ministerstva vnitra, o rok později předal Ústav dějin Komunistické strany Československa další dokumentaci, celkem 236 krabic a 9 fasciklů k SdP výměnou za materiály k dějinám dělnického hnutí.⁹ Uvedené skutečnosti si v letech 1961–1962 vyžádaly přemanimulování celého fondu a vytvoření nového podrobnějšího inventáře péčí Václava Sýkory. Původně zpracované archiválie byly z velké části včleněny do nové archivní pomůcky. Nově fond obsahoval celkem 83 kartonů.¹⁰ U příležitosti zpracování archivního materiálu proběhla zároveň vnitřní skartace multiplicitních dokumentů, zejména oběžníků. Delimitace z dalších fondů (například Německé spolky) se v roce 1976 stala impulsem pro zpracování dodatkového inventáře. Tohoto úkolu se zhostila tehdejší archivářka Státního ústředního archivu Raisa Machatková.¹¹

Fond SdP zaznamenal rovněž úbytky. V roce 1978 SÚA předal Okresnímu archivu v Trutnově knihu Odborového svazu německých dělníků, hornické skupiny v Bernarticích z let 1923–1925¹² a Státnímu oblastnímu archivu v Praze jeden šanon úřadu Oberlandrat Praha¹³.

7 NA, fond Archivní registratura (AR), Státní ústřední archiv v Praze (SÚA) 1955–1967, inv. č. 50, sign. 355.1, kart. 117, č. j. SÚAr 4475/20-87, Záznam pro domo, 30. prosince 1957. Za pomoc při hledání materiálů ve fondu Archivní registratura děkuji Mgr. Rudolfu Kaďorkovi.

8 NA, AR, SÚA, 1955–1967, inv. č. 50, sign. 355.1, kart. 117, č. j. SÚAr 0522/20-1959, 15. dubna 1959.

9 NA, AR, SÚA, 1955–1967, inv. č. 50, sign. 355.1, kart. 117, bez č. j., předávací protokol, bez data; č. j. SÚAr 832/20/62, poznámka pro domo 19. března 1963.

10 NA, AR, SÚA, 1955–1967, inv. č. 50, sign. 355.1, kart. 117, č. j. SÚAr 1720/20-63, poznámka pro Archivní správu 26. června 1963.

11 NA, AR, SÚA, 1955–1967, inv. č. 50, sign. 355.1, kart. 117, č. j. SÚAr 3303/30-1976, záznam pro domo 15. listopadu 1976.

12 NA, AR, SÚA 1976–1980, inv. č. 78, sign. 361, kart. 91, č. j. SÚAr 1911/34-78, dopis Václava Sýkory Okresnímu archivu v Trutnově, červen 1978.

13 NA, AR, SÚA 1976–1980, č. j. SÚAr 1917/30-78, Dopis Václava Sýkory Státnímu oblastnímu archivu v Praze, červen 1978.

Dílčí inventář Sudetoněmecká strana – ústředna Cheb, úřadovny Aš a Praha – dodatky II. má celkem 38 kartonů a 104 inventárních čísel o rozsahu 4,56 běžných metrů. Předání dokumentů do péče Národního archivu doprovázely následující peripetie. Vlastní spisový materiál dílčího inventáře SdP – dodatky II., týkající se zejména aktivit Sudetoněmeckého dobrovolnického sboru (*Sudentendeutsche Freikorps, SFK*)¹⁴, je tvořen delimitací archiválií ze Státního oblastního archivu v Litoměřicích.¹⁵ V roce 1982 předalo Federální ministerstvo vnitra 21 poloprázdných kartonů neuspořádaného materiálu vztahujícího se k SdP, původně vypůjčeného v květnu 1965 ze Státního oblastního archivu v Litoměřicích.¹⁶ O rok později převzal SÚA osm složek tiskovin ze stejného archivu, z nichž šest zařadil do fondu SdP.¹⁷ Další přírůstek pochází rovněž z delimitace od Státního oblastního archivu v Litoměřicích. V roce 1987 obohatila fond jedna složka o činnosti SFK.¹⁸

V únoru 1998 došlo k přemístění fondů z Loretánské ulice do archivního areálu na pražský Chodovec. Nové prostory splňují přísná kritéria k trvalému uložení archivního materiálu, aniž by docházelo k jeho fyzické degradaci. Současně pracovníci Národního archivu provedli dezinfekci fondu, přičemž vyňali fotografie z důvodu možného poškození.¹⁹ Poslední přírůstek do fondu byl zpracován koncem roku 2020. Jednalo se o dokumenty vztahující se k tiskovému zpravodajství strany (SWK – tisková služba pro sociální, hospodářské a kulturní otázky; Sudetoněmecké tiskové dopisy).

Z původního množství 21 kartonů narostl počet kartonů na 38. Na základě posouzení obsahu a s ohledem na dobu vzniku budou zbylé archiválie delimitovány do fondu Národně socialistická strana dělnická – spojovací ústředna říšského protektora, Praha (NAD č. 924).

Dílčí část fondu Sudetoněmecká strana – ústředna Cheb, úřadovny Aš a Praha – dodatky II. umožňuje nahlédnout do historie vyšších ale také nižších organizačních složek strany. Unikátní součástí fondu jsou torzovitě dochované

14 Materiály o činnosti Studentendeutsche Freikorps jsou dnes uloženy ve Vojenském ústředním archivu – Vojenském historickém ústavu v Praze (NAD č. 1776).

15 NA, AR, SÚA, 1976–1980, inv. č. 63, sign. 311, kart. 23, Dopis Státního oblastního archivu v Litoměřicích Státnímu ústřednímu archivu, 4. prosince 1978; Dopis Státního oblastního archivu v Litoměřicích Státnímu ústřednímu archivu, 27. února 1980.

16 NA, AR, SÚA, 1981–1985, inv. č. 84, sign. 361, kart. 143, bez č. j., Protokol o předání dodatků k fondu Studentendeutsche Freikorps, 9. března 1982.

17 NA, AR, SÚA, 1981–1985, inv. č. 84, sign. 361, kart. 142, č. j., 2738/60-1983, Státní ústřední archiv Oblastnímu archivu v Litoměřicích, 3. října 1983.

18 NA, AR, Přírůstková kniha, číslo přírůstku 4512, záznam z 19. února 1987.

19 Záznam o dezinfekci fondu č. NAD: 503 z roku 1999.

kmenové listy s fotografiemi okresních funkcionářů při Ústředně SdP v Chebu. Propagační materiály pro komunální a parlamentní volby z května 1935 podávají důkaz o snaze strany oslovit speciálními letáky jednotlivé socioekonomické skupiny elektorátu (například dělnictvo, sedláci apod.). Dochovaná korespondence nižších organizačních složek strany přibližuje každodenní stranickou práci obvodních organizací v československém pohraničí. Zajímavý vhled do percepce psaní československého i zahraničního tisku poskytuje dochovaná kompletní řada Sudetoněmeckých tiskových dopisů (*Sudetendeutsche Presse Briefe*), která, ač vydávaná soukromým nakladatelem a členem SdP, byla určena jako zdroj informací o způsobu psaní tisku a sloužila jak pro ústředí v Chebu, tak pro jednotlivé úřadovny a obvodní organizace strany.

Důležitou součástí fondu jsou pokyny a instrukce, situační zprávy o početním stavu, pohybu, materiálních a lidských ztrátách jednotlivých bojových skupin SFK v období od září do října 1938 včetně deníku jednotky Freikorps Konrad Henlein. Dochovaná korespondence poslance za SdP Wolfganga Richtera²⁰ poskytuje vhled do rutinní práce zákonodárce v druhé polovině třicátých let. Dokumenty ve fondu jsou psány v češtině a němčině, přičemž německy psané texty převažují.

Komplementární fondy

Dílčí inventář Sudetoněmecká strana – dodatky II. navazuje věcně na fond Sudetoněmecká strana (základní inventář) a Sudetoněmecká strana (dodatkový inventář). K činnosti Sudetoněmecké strany lze nalézt informace v několika desítkách fondů roztroušených po celém území České republiky. Z fondů uložených v Národním archivu se jedná kromě jiného o fond Policejní ředitelství Praha II. – prezidium; Policejní ředitelství Praha II. – všeobecná spisovna, Zpravodajská ústředna při Policejním ředitelství Praha; Zemský úřad Praha – prezidium, Prezidium Ministerstva vnitra I.; Zemské četnické velitelství Praha; Ministerstvo spravedlnosti; Ministerstvo vnitra; Volební soud.

Zajímavé informace obsahují, s ohledem na kontakty politiků SdP s československou politickou elitou, rovněž materiály uchovávané v Masarykově ústavu a Archivu Akademie věd České republiky. V důsledku působení SdP v československém parlamentu by neměl být opomenut ani Archiv Poslanecké sněmovny. Další materiály k vybrané problematice jsou uloženy v Archivu Kanceláře prezidenta republiky.

Činnost některých funkcionářů a členů SdP zkoumaly po 2. světové válce mimořádné lidové soudy, jejichž dokumentaci lze nalézt v územně příslušných státních oblastních archivech a v podřízených státních okresních archivech (prezidiální spisy okresních úřadů ležících v pohraničním území).

20 Wolfgang Richter (1901–1958), 1935–1938 poslanec Národního shromáždění za Sudetoněmeckou stranu, místopředseda poslaneckého klubu SdP. 1938–1943 člen Říšského sněmu.

Nemalý význam pro zkoumání dějin SdP mají dosud badateli málo využitě, nevydané dokumenty zahraniční provenience. Vzhledem k historickým souvislostem se jedná zejména o archiválie rakouského a německého původu, neboť oba sousední státy politiku SdP v Československu bedlivě sledovaly. V Rakouském státním archivu stojí za pozornost dosud nevydaná rozsáhlá korespondence vyslance v Praze Ferdinanda Marka. Rakouský diplomat disponoval širokou sítí důvěrníků a kontaktů rozmanité ideové a politické profilace, čímž získával o vnitřním vývoji Československa mnohdy originální informace. V Politickém archivu Zahraničního úřadu v Berlíně lze nalézt nepřeborné množství materiálů z provenience německých diplomatů (především fondy Politische Abteilung II.; Gesandtschaft Prag).

Navzdory svému skromnému rozsahu by studium inventarizovaných dokumentů mohlo pomoci prohloubit znalosti o činnosti politického subjektu, jehož odcizená politická kultura přispěla k destabilizaci československé parlamentní demokracie a následně k zániku samotné první československé republiky.

ARCHIVNÍ FOND KSČ – ÚSTŘEDNÍ VÝBOR 1945–1989, PRAHA – KANCELÁŘ GENERÁLNÍHO (PRVNÍHO) TAJEMNÍKA ÚV KSČ GUSTÁVA HUSÁKA

FRANTIŠEK ŠTVERÁK

Postavení a význam sekretariátu generálního tajemníka Ústředního výboru Komunistické strany Československa (ÚV KSČ) Gustáva Husáka v letech 1969–1987 úzce souvisí s důležitostí této funkce pro politický, hospodářský a kulturní život v době vlády komunistické strany v Československu.

Sekretariát generálního tajemníka ÚV KSČ v systemizaci celého ústředního výboru zaujímá významné místo v celé mocenské hierarchii této politické strany. Byl zřízen v říjnu roku 1963, kdy usnesením předsednictva ÚV KSČ ze dne 29. října 1963 bylo zrušeno technické oddělení ÚV KSČ a nově zřízen sekretariát 1. tajemníka ÚV KSČ, který zajišťoval přípravu a vedení protokolů ze schůzí sekretariátu, předsednictva a plenárních zasedání ÚV KSČ a vedení dokumentace stranických orgánů a správu archivních fondů. Větší část archivních fondů spravoval právě sekretariát prvního tajemníka a menší část byla převedena do hospodářské správy, kam byli přeloženi ostatní pracovníci technického oddělení.¹

Pod hospodářskou správu byla dále převedena centrální evidence pošty a kurýrní výpravna, tiskárna a všeobecná písárna s tím, že bude podle potřeby přednostně pomáhat při přípravě podkladů pro jednání orgánů ÚV KSČ.

Takto vytvořená struktura stranického aparátu včetně sekretariátu prvního tajemníka ÚV KSČ zůstala nezměněna i po odvolání Antonína Novotného z nejvyšší stranické funkce v lednu roku 1968 a vydržela až do jara roku 1969.

V roce 1969 pak byla přijata nová systemizace celého aparátu ústředního výboru usnesením předsednictva ÚV KSČ ze dne 25. 2. 1969,² která platila do roku 1973, kdy byla tato přijatá systemizace reorganizována.

Podle této nové systemizace z roku 1973 měl aparát ústředního výboru 11 oddělení, dále útvar politicko-odborných služeb, hospodářskou správu, sekretariát

1 Národní archiv (NA), fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor (KSČ-ÚV) 1945–1989, předsednictvo ÚV KSČ 1962–1966 (02/1), svazek (sv.) 39, archivní jednotka (a. j.) 43, bod 16.

2 Tamtéž, sv. 90, a. j. 148, bod 11.

orgánů ÚV KSČ, sekretariát 1. tajemníka ÚV KSČ, Hlavní štáb Lidových milic ČSSR (HŠ LM), kancelář E. Erbana, celozávodní výbor KSČ, celozávodní výbor Revolučního odborového hnutí (ROH) a Ústřední kontrolní a revizní komise (ÚKRK) – formálně nezávislého orgánu, fakticky podléhajícímu nejvyššímu vedení KSČ. Oproti předchozímu stavu, kdy existovala 4 oddělení v ekonomické oblasti – oddělení státně hospodářské, průmyslu, životní úrovně a zemědělství a výživy, došlo k vytvoření oddělení tří – oddělení ekonomické, oddělení stranické práce v průmyslu, dopravě a spojích a oddělení zemědělské politiky. Oddělení životní úrovně bylo rozděleno do oddělení stranické práce v průmyslu, dopravě a spojích a do oddělení ekonomického. Oddělení školství a vědy a oddělení kultury bylo spojeno do oddělení školství, vědy a kultury. Dále bylo vytvořeno samostatné oddělení stranické práce ve sdělovacích prostředcích k prosazování politiky strany v této oblasti, a také oddělení branné a bezpečnostní politiky, které mělo připravovat podklady a stanoviska pro orgány ÚV KSČ při řešení problémů vnější a vnitřní bezpečnosti země a socialistického společenského zřízení. Jako samostatný útvar správy oddělení byl vytvořen HŠ LM ČSSR. Útvar svodných informací, plánování a řízení byl přeměněn na útvar politicko-odborných služeb.

Vedle toho bylo v roce 1968 vytvořeno Byro ÚV KSČ pro řízení stranické práce v českých zemích.

Podle nově navržené systemizace měl mít aparát ÚV KSČ celkem 625 pracovníků (360 politických pracovníků, 144 odborných pracovníků, 58 administrativních pracovníků a 63 technických pracovníků).

K postavení a úkolům, které plnil sekretariát prvního tajemníka ÚV KSČ, je nutné uvést, že zabezpečoval podle pokynů prvního tajemníka přípravu podkladů, informací a stanovisek, přípravu pro jeho vystoupení, plán práce sekretariátu, celkovou administrativní činnost spojenou s jeho úkoly a činnost Archivu ÚV KSČ.

V roce 1970 pak byl usnesením sekretariátu ÚV KSČ ze dne 2. 2. 1970, které bylo schváleno per rollam,³ zrušen útvar politicko-odborných služeb ÚV KSČ. Redakce tohoto útvaru byla převedena do sekretariátu 1. tajemníka ÚV KSČ s tím, že dosavadní činnost bude vykonávána v plném rozsahu.

K další změně systemizace stranického aparátu došlo v prosinci roku 1972. Usnesení předsednictva ÚV KSČ ze dne 15. 12. 1972 byl schválen návrh zásad postavení, zaměření práce, organizačního uspořádání a systemizace aparátu stranických orgánů, nejen pro ústřední výbor, ale i pro městské, krajské a okresní výbory strany.

Podle této nové systemizace zavedené do praxe na jaře roku 1973 měl aparát celkem 12 oddělení, sekretariát generálního tajemníka, sekretariáty tajemníků

3 NA, KSČ-ÚV (1945–1989), sekretariát ÚV KSČ 1966–1971 (02/4), schválení usnesení per rollam (1969–1970), PR, sv. 71, č. j. 6877.

ÚV KSČ, kancelář J. Lenárta, Celozávodní závodní výbor KSČ (CZV), Závodní výbor ROH, Závodní škola práce a Ústřední kontrolní komise.⁴

Tyto schválené zásady systemizace byly pak ještě upraveny a zpřesněny na základě usnesení sekretariátu ÚV KSČ ze dne 17. 4. 1973.⁵ Takto schválená systemizace byla zachována spolu s některými malými změnami až do konce 80. let dvacátého století.

V roce 1977 bylo usnesením PÚV KSČ z 25. 3. 1977 zřízeno oddělení masových sdělovacích prostředků.⁶ O sedm let později pak byl ustaven odbor ekonomické spolupráce zemí Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP) v rámci ekonomického oddělení ÚV KSČ.⁷

V roce 1987 pak bylo na základě usnesení PÚV KSČ ze dne 8. 4. 1987 zřízeno oddělení sociální politiky a stranické práce ve stavebnictví, vnitřním obchodu, dopravě a spojích.⁸

Některé dílčí změny v aparátu ÚV a jeho systemizace pak byly provedeny v letech 1988–1989. Byl nově ustanoven výbor pro stranickou práci v ČSR,⁹ sloučeno oddělení propagandy a agitace s oddělením masových sdělovacích prostředků a oddělení školství a vědy s oddělením kultury.¹⁰ Dále bylo zrušeno oddělení sociální politiky a stranické práce ve stavebnictví, vnitřním obchodě, dopravě a spojích a jeho činnost rozdělena do ekonomického oddělení (následně přejmenováno na sociálně ekonomické oddělení) a do oddělení stranické práce v průmyslu.¹¹

Vedle struktury aparátu ústředního výboru je nutné se zmínit též o personálním obsazení kanceláře generálního tajemníka a jeho nejbližších spolupracovníků.

Do čela sekretariátu byli jako vedoucí jmenováni: Juraj Sedlák (duben 1969–září 1969), Radko Kaska (září 1969–srpen 1970), Jaroslav Molek (duben 1970–březen 1973), Mikuláš Beňo (březen 1973–prosinec 1977), Vratislav Vajnar (prosinec 1977–červen 1983) a Jaroslav Máček (leden 1984–1987), přičemž v období červen 1983–leden 1974 vedl sekretariát generálního tajemníka jako zástupcem vedoucího sekretariátu generálního tajemníka.

Jako osobní tajemníci generálního (prvního) tajemníka působili Václav Pujdes (červenec–říjen 1969) a Jaroslav Máček (duben 1970–červen 1983).

4 Tamtéž, 02/1, sv. 64, a. j. 62, bod 3.

5 Tamtéž, 02/4, sv. 46, a. j. 72, bod 1.

6 Tamtéž, 02/1, sv. 33, a. j. 37, bod 23.

7 Viz usnesení sekretariátu ÚV KSČ ze dne 7. 12. 1984. Tamtéž, 02/4, sv. 74, a. j. 132, bod 2.

8 NA, KSČ-ÚV, 02/1, sv. 36, a. j. 33, bod 4.

9 Výbor byl ustaven na základě usnesení 10. zasedání ÚV KSČ z 10. 10. 1988. NA, KSČ-ÚV (1945–1989), zasedání ÚV KSČ (01), sv. 358, a. j. 204.

10 Tamtéž, 02/1, sv. 100, a. j. 101, bod 10.

11 Tamtéž, bod 9.

V sekretariátu dále byli zaměstnání jako pomocníci generálního tajemníka Stanislav Provazník, Pravoslav Křen, Jaroslav Máček, Jaroslav Molek, Ján Riško, Vladimír Poláček, Zdeněk Snítal, Otto Čmolík, Josef Haman, Vratislav Vajnar, Vladimír Kozic, František Šalda, Ján Hanzlík, Miroslav Jírava, Václav Kurýl, Miroslav Španiel, Josef Krůžela, Jiří Fér, František Pavelka, Václav Čáp, Karel Lukáš a Ivan Wiszczar.

Jako sekretářky se pak v sekretariátu generálního tajemníka se vystřídaly Jozefína Darášová (1970–1974), Hana Sedláčková (1970–1983, Marta Kuchárová (1973–1980), Zdena Vodičková (1975–1987), Ludmila Syrová (1983) a Jarmila Šoltesová (1987).

Ohledně celkového počtu zaměstnanců sekretariátu lze konstatovat, že na přelomu šedesátých a sedmdesátých let v něm pracovalo mezi 35 a 53 pracovníky. Později se počet ustálil na průměru 11 až 12 pracovníky (léta 1973–1987).

Životopis Gustáva Husáka

Osobě dlouholetého generálního tajemníka ÚV KSČ a československého prezidenta se již věnovala velká řada odborných studií.¹² Následující stránky přibližují nejdůležitější životní zvraty Gustáva Husáka a jeho cestu do čela komunistické strany.¹³ Narodil se 10. ledna 1913 v obci Dúbravka u Bratislavy (dnes součást hlavního města) v rodině Nikodema Husáka,¹⁴ dělníka v kamenolomu a sezonního zemědělského dělníka, a matky Magdaleny Husákové, roz. Fratričové.¹⁵ Podle rodného listu byl po dvou dnech pokřtěn jako Augustin Husák.¹⁶ Vedle G. Husáka se v manželství Nikodema a Magdaleny Husákových narodily dříve ještě dvě sestry Katarína¹⁷ a Štefánia.¹⁸

12 Srov. zejména: Macháček, Michal: Gustáv Husák. Praha 2017; Černák, Tomáš: Husák. Mladé roky Gustáva Husáka (1913–1939). Bratislava 2015; Černák, Tomáš – Mocko, Martin: Husák v odboji a SNP (1938–1944). Bratislava 2016; Černák, Tomáš – Syrný, Marek: Husák. Vrcholy a pády 1945–1951. Bratislava 2018; Michálek, Slavomír – Londák, Miroslav a kol.: Gustáv Husák. Moc politiky, politik moci. Bratislava 2013; Kinčok, Branislav a kol.: Gustáv Husák a jeho doba. Bratislava 2015.

13 Informace vycházejí primárně z archivních pramenů, zejména z fondů ÚV KSČ.

14 Nikodem Husák (nar. 1881 v Dúbravce u Bratislavy – zemř. 1962), za první republiky (v letech 1928–1938) člen agrární strany. V roce 1945 vstoupil do KSČ (KSS).

15 Magdalena Fratričová (1882–1914), matka G. Husáka a první manželka Nikodema Husáka, byla původem chorvatské národnosti. Pocházela z maloroľnícké rodiny v Lamači u Bratislavy (nyní její součást) a pracovala jako dělnice. Zemřela v raném dětství G. Husáka, když mu ještě nebyly ani dva roky.

16 Černák Tomáš: Gustáv Husák v letech 1913–1948, FF UK v Bratislavě 2008, s. 4; NA, KSČ-ÚV (1945–1989) – Kancelář gen. tajemníka ÚV KSČ Gustáva Husáka (GH), inv. č. 5, kart. 2.

17 Katarína Husáková, provdaná Matrková (nar. 1906 v Dúbravce u Bratislavy), starší sestra G. Husáka, pracovala v domácnosti.

18 Štefánia Husáková, provdaná Brankovičová (nar. 1907 v Dúbravce u Bratislavy), starší sestra

Magdalena Husáková roku 1914 zemřela a po odchodu otce do rakousko-uherské armády, tak byly Gustávovy sestry poslány k matčině rodině do nedalekého Lamače a on k babičce, matce Nikodema Husáka. Otec se po první světové válce vrátil jako válečný invalida, znovu se oženil s Marií, roz. Vilemovou,¹⁹ se kterou vyživil dvě dcery, Julii a Rozálii. Později se manželům narodil ještě syn Štefan.²⁰ Po válce již nemohl pracovat v kamenolomu a v souvislosti s prováděním první pozemkové reformy dostal Nikodem Husák přiděl hospodářské půdy (2 ha) a byl zvolen do obecního zastupitelstva v Dúbravce za agrární stranu.

Gustáv Husák absolvoval základní školní docházku v rodné obci v letech 1919 až 1925 a poté byl přijat na osmileté gymnázium v Bratislavě v Grösslingově ulici. Zde ho také poprvé začaly přitahovat komunistické a marxistické myšlenky a nabyl přesvědčení, že jen komunistická strana je schopna uskutečnit komplexní přeměnu celé společnosti, že je tou jedinou revoluční silou k uskutečnění velké změny.²¹ Brzy poté vstoupil v roce 1929 do Komsomolu. Účastnil se ilegálních schůzí KSČ, pracoval ve středoškolské komisi Svazu slovenského studentstva a ve Vlčkově vzdělávacím kroužku, psal články do studentského časopisu *Sovjet*.²² Zúčastnil se též v roce 1932 ilegální celoslovenské porady vysokoškoláků v Žilině spolu s Eduardem Frišem a na jaře roku 1933 sjezdu slovenského studentstva v Ta-transké Lomnici.

Studium na gymnáziu zakončil maturitou dne 10. června 1933 z latiny, francouzštiny, němčiny, československého jazyka a fyziky s prospěchem ve všech předmětech hodnocený výborně a celkově složil maturitní zkoušku s vyznamenáním.²³

Po absolvování gymnázia zahájil studium na Právnické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě. Zde také v roce 1933 vstoupil do Komunistické strany Československa. Během vysokoškolských studií se výrazně politicky a společensky angažoval nejvíce ve Spolku socialistických akademiků, který se stal postupně hlavním centrem komunistů-vysokoškoláků na Slovensku.

G. Husáka, pracovala v domácnosti. Viz NA, fond Ministerstvo vnitra (MV), dotazník G. Husáka pro ÚV KSS, nepracováno.

19 Mária Husáková, roz. Vilemová (1885–1968), druhá manželka Nikodéma Husáka.

20 Štefan Husák (nar. 30. 12. 1922 v Dúbravce u Bratislavy – zemř. 31. 10. 1994), nevlastní bratr G. Husáka (otec N. Husák, matka Mária, roz. Vilemová). Za Slovenského státu sloužil vojenskou službu v Itálii. Po roce 1945 pracoval na oblastním ředitelství ČSD v Bratislavě a na pověřenectvu dopravy. V souvislosti s případem svého bratra byl propuštěn ze zaměstnání a poté pracoval ve slévárně Chemických závodů J. Dimitrova v Bratislavě. Člen KSS v letech 1946–1950. V roce 1950 převeden mezi kandidáty a o rok později vyloučen z KSČ. V šedesátých letech mu bylo členství ve straně vráceno.

21 Plevza, Viliam: Vzostupy a pády. Gustav Husák prehovoril. Bratislava 1991, s. 16–17.

22 *Sovjet*, středoškolský časopis vydávaný středoškolskou komisí Svazu slovenského studentstva.

23 Plevza, V.: Vzostupy a pády, s. 19.

V letech 1934–1935 se podílel na zorganizování komunistické studentské frakce (KOSTUFRY), jíž byl i předsedou a která navázala pravidelné styky s komunisticky orientovanými vysokoškoly v Praze a Brně. Vedle toho se zúčastnil práce v Právniku, Spolku podunajských akademiků a posléze i ve Svazu slovenského studentstva, který organizoval různé protifašistické akce. Zde zastával G. Husák funkci tajemníka, předsedy sociální komise a posléze i funkci místopředsedy. Jako zástupce slovenských studentů se podílel na organizaci sjezdu pokrokového studentstva v Praze v roce 1937 a byl i celostátním kandidátem na funkci předsedy Ústředního svazu československého studentstva. Jako delegát československého studentstva se zúčastnil mezinárodních studentských kongresů v Paříži v roce 1937 a v Glasgowě v roce 1938.

Pracoval též ve Společnosti pro kulturní a hospodářské styky s SSSR, kde byl v roce 1937 zvolen tajemníkem organizace pro Slovensko.

Spolupracoval s komunistickými novinami *Ludový denník*, *Slovenské zvesti*, marxistickou kulturně politickou revue DAV. Založil časopis *Šíp. Časopis študentov a pracujúcej inteligencie*.

Vysokoškolské studium práv zakončil G. Husák úspěšným vykonáním státní zkoušky na UK v Bratislavě v roce 1937 a poté získal i titul doktor práv. Promoval 9. února 1938.²⁴

Rok 1938 však zcela změnil dosavadní společenskou a politickou situaci nejen v Československu, ale v celé Evropě. Mnichovskou dohodou z 30. září 1938 a okupací zbytku českých zemí v březnu 1939 zanikl společný stát Čechů a Slováků. V Čechách a na Moravě byl nacistickým Německem vyhlášen 16. 3. 1939 Protektorát Čechy a Morava a na Slovensku již 14. 3. 1939 slovenský sněm odhlasoval vyhlášení samostatného slovenského státu. Činnost KSČ byla na Slovensku zakázána již 9. 10. 1938 a v českých zemích byla její činnost zastavena 20. 10. 1938. K jejímu vlastnímu rozpuštění pak došlo na přelomu let 1938 a 1939 (27. 12. 1938 v Čechách a na Moravě a 23. 1. 1939 na Slovensku). Komunistická strana byla zahrnuta do ilegality. V květnu roku 1939 se pak na Slovensku ustavila Komunistická strana Slovenska (KSS) jako samostatný politický subjekt.

V září roku 1938 také došlo v důležité změně v osobním životě Gustáva Husáka. Oženil se s Magdou Lokvencovou, posluchačkou Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě.²⁵ Seznámili se v Banské Bystrici na jedné

²⁴ Tamtéž, s. 22.

²⁵ Magda Lokvencová, provdaná Husáková (nar. 13. 9. 1916 v Pacově na Pelhřimovsku – zemř. 17. 1. 1966 v Bratislavě), režisérka, herečka a pedagožka. Absolvovala PF Univerzity Komenského v Bratislavě a studovala státní konzervatoř. Dcera Antonína Lokvence a Juliany, roz. Hradecké. Měla mladší sourozence Vladimíra a Ludmilu. Manželka G. Husáka, s nímž měla syny Vladimíra a Jána. Od 6 let žila na Slovensku. Studentská funkcionářka. Za války pracovala jako úřednice v bratislavské filiálce Moravské banky. Po válce začala pracovat v divadle. Po zatčení manžela

přednášce, na kterou Husáka vyslala středoškolská komise Svazu slovenského studentstva.

Husák v té době pracoval jako koncipient v advokátní kanceláři Vladimíra Clementise. Jeho bratislavská kancelář sloužila, obrazně řečeno, jako sekretariát komunistické strany. Krátce po zániku republiky pak V. Clementis emigroval do zahraničí. Vyzýván k emigraci byl i G. Husák, ale nakonec se rozhodl zůstat na Slovensku.

Po likvidaci Clementisovy kanceláře nastoupil Husák do advokátní kanceláře dr. Mateje Vaníčka a v roce 1941 přestoupil k dr. Dušanu Úradníčkovi, kde pracoval až do května 1942.²⁶ Dne 1. května téhož roku pak nastoupil jako úředník do Ústředního svazu špeditérů pro Slovenskou republiku. V organizaci zastával funkci tajemníka.²⁷ Zde byl Husák zaměstnán až do začátku povstání na Slovensku v srpnu 1944. Vedle práce ve svazu špeditérů si na podzim roku 1943 otevřel ještě advokátní kancelář.

V období 1939–1941 působil G. Husák v ilegálním komunistickém odboji v nižších složkách, nikoliv na té ústřední, jak bylo dříve prezentováno v historických publikacích a tisku.²⁸

Zapojil se do ilegální práce KSS v Bratislavě a byl spolupracovníkem prvního rajónu (okresu) Bratislava, kde měl na starosti práci mezi inteligencí a vysokoškolačky. Účastnil se řady schůzí, stýkal se i se členy I. ilegálního vedení KSS (např. J. Osohou, J. Ďurišem), psal do ilegálních časopisů *Kladivo* a *Hlas ľudu*.

Na druhé straně ale např. odmítl stylizovat provolání na podporu českých studentů v Praze v listopadu roku 1939 a rovněž nesouhlasil s izolací V. Clementise

donucena divadlo opustit. Sama perzekuována, několikrát intervenovala v jeho prospěch. Poté pracovala v Slovenském muzeu. Později se věnovala divadelní režii. Ztvárnila i několik filmových rolí (např. ve filmech *Vlčie diery*, *Jánošík*, *Polnočná omša*). Po návratu G. Husáka z vězení bylo manželství v roce 1960 formálně rozvedeno. Jejím druhým životním partnerem byl herec Ctibor Filčík. Členka KSS od roku 1944 do roku 1951, kdy jí bylo členství pozastaveno v souvislosti se zatčením manžela. Členství obnoveno v červnu 1963. Převzato z práce Macháček, Michal: Gustáv Husák v kauze slovenského buržoazního nacionalismu. FF UK Praha. Praha 2011.

26 NA, MV – nezpracováno, dotazník G. Husáka pro ÚV KSS, příloha životopis.

27 Archiv bezpečnostních složek (ABS), fond Ministerstvo národní bezpečnosti (MNB), kart. 207, sign. 62/1, spis č. 160/1942 z 23. 4. 1942 o přijetí dr. A. Husáka za tajemníka ÚŠŠ. Rok nástupu do ÚŠŠ obvykle sám G. Husák uváděl 1943, např. v publikaci *Kdo je kdo v Československu*, Praha 1969, s. 292; dále NA, MV–nezpracováno, dotazník G. Husáka pro ÚV KSS, příloha životopis. Z doby jeho působení pochází také oběžník č. 16 a č. 21 ÚŠŠ z 20. 10. 1942 pro uspořádání sbírky na předvojenskou výchovu Hlinkovy gardy a Hlinkovy mládeže, pod níž je uveden jako tajemník i G. Husák. Tento dokument byl často využíván proti Husákovi, zejména po jeho zatčení v padesátých letech. Nutno konstatovat, že nespovídá o jeho protifašistické činnosti, ale na druhé straně ve funkci, kterou zastával ve svazu, sotva se této skutečnosti mohl vyhnout.

28 Podrobněji viz Jablonický, Jozef: Husák v rezistenci 1939–1943. Soudobé dějiny 2–3, 1994, s. 222–235.

v emigraci v souvislosti s jeho odmítnutím sovětsko-německého paktu o neútočení ze srpna roku 1939.

Na jaře roku 1940 se pak spolu s manželkou Magdou nastěhoval do vily po zemřelém spisovateli Jozefu Gregoru Tajovském v Bratislavě. Vila se pak stávala místem setkávání levicově smýšlející inteligence a řady jeho přátel (např. O. Pavlíka, F. Vašečky, Michala a Samuela Faltána, L. Novomeského, J. Šoltésze, J. Púlla).

Je jasné, že takováto aktivita levicové části inteligence nemohla zůstat bez povšimnutí bratislavské centrály Ústredny štátnej bezpečnosti (ÚŠB). Výsledkem byla první internace Gustáva Husáka v zajišťovacím táboře v Ilavě. Bezprostředním impulsem k zásahu proti levicovým představitelům byla ale stávka horníků v Handlové koncem října. Husáka zatkli 8. listopadu 1940 a v Ilavě strávil tři týdny. Po podepsání prohlášení, že se zřekne na rok veřejné činnosti, byl 28. 11. 1940 propuštěn.

Podruhé byl Husák zadržen a preventivně internován po napadení Sovětského svazu nacistickým Německem v létě roku 1941. Až na Jána Osohu bylo tehdy zatčeno celé první ilegální vedení KSS. Za Husáka intervenoval u Alexandra Macha tehdejší guvernér Slovenské národní banky Imrich Karvaš, a Husák byl skutečně poté ze zajišťovací vazby propuštěn, i když byl i nadále sledován ÚŠB.

V této době došlo k další události v Husákově životě, která byla později propagandisticky využita při pozdějším vyšetřování a odsouzení. Jde o jeho účast v zájezdu na okupovaná území na Ukrajině. Postoj slovenského ľudáckého režimu byl ke komunistickým intelektuálům diferencovaný. V souvislosti s jejich sympatiemi se sovětským systémem zorganizoval ministr vnitra Alexander Mach ve dnech 16. až 28. září 1941 propagandistický zájezd na Ukrajinu.²⁹ Pro pozvané bylo velice těžké vyhnout se účasti na tomto zájezdu.³⁰ Účastníci jeli přes Lvov, Bílou Cerkev, Žitomir, Berdičev, Karalin až na předměstí Kyjeva a poté zpět. Mach chtěl tuto propagační cestu využít pro svou antibolševickou propagandu. Ukázalo se však, že zájezd nesplnil očekávání ľudácké propagandy. Kromě krátké zprávy v novinách žádný z účastníků výpravy veřejně nevystoupil a nebyla ani podána žádná písemná či ústní zpráva. Sám Husák se k této problematice veřejně nevyjádřil.³¹ Je samozřejmé, že

29 Podle vlastního životopisu G. Husáka se zájezdu zúčastnili též Michal Faltán, Miroslav Clementis, Ján Poničan, Anton Čulen. Doprovázel je jako hlavní průvodce Mikuláš Gacek, který pracoval na slovenském vyslanectví v Moskvě. Viz Jablonický, J.: Husák v rezistenci 1939–1943, s. 226; Plevza, V.: Vzostupy a pád, s. 32.

30 G. Husák v rozhovoru s V. Plevzou zmiňuje například L. Novomeského, který byl předem varován a odjel do Vysokých Tater. Viz Plevza, V.: Vzostupy a pády, s. 32.

31 Např. v citované knize V. Plevzy, kde se Husák vyjadřuje podobně jako v roce 1941. Výprava nesplnila svůj účel a zcela zkrachovala. Účastníci nepodlehli nacistické a ľudácké propagandě a považovali vše za podvod. V této souvislosti je nutné zmínit ještě o jedné informaci, která se

účast na této akci vyvolala mezi ostatními členy ilegálního hnutí pocit nedůvěry a že tento fakt byl vůči G. Husákovi používán zejména v padesátých letech při přípravě procesu s tzv. slovenskými buržoazními nacionalisty.

Potřetí byl Husák zajištěn na jaře roku 1942. V dubnu bylo zatčeno II. ilegální vedení KSS, kromě Jána Osohy. Dne 22. května byl zatčen i Gustáv Husák přímo komisařem Beňuškou.³² Podle výpovědí dříve zadržených spolupracovníků se měl podílet na ilegální činnosti v letech 1939–1940. Ve svých výpovědích G. Husák přiznal pouze to, co již ÚŠB věděla od zatčených spolupracovníků a svědků. Byl přemístěn z vazby do věznice Krajského soudu v Bratislavě a ÚŠB na něho podala trestní oznámení.³³ Dne 28. 5. 1942 byl předveden před vyšetřujícího soudce dr. Vojtecha Hetenyiho,³⁴ před kterým zopakoval své dřívější výpovědi, podle nichž se cítil vinným jen částečně a připomněl svůj slib z první zajišťovací vazby v Ilavě v roce 1940, kdy se zavázal, že se nezúčastní žádné veřejné činnosti. Poté byl na návrh státního zastupitelství propuštěn z vazby, avšak trestní stíhání pokračovalo dále. Za jeho propuštěním však opět stály intervence jednak Imricha Karvaše a dále také Pavola Čarnogurského, tehdy poslance slovenského sněmu a člena správní rady Slovenské všeobecné úvěrové banky.

občas v literatuře a tisku se zájezdem zmiňuje, že se totiž Gustáv Husák zúčastnil exhumace hrobů polských důstojníků v Katyni na jaře roku 1943. Např. Košťál, Karel: Pravda o procesu s Rudolfem Slánským a jeho společníky. Praha 2009; týž: Svědectví plukovníka. Praha 2009, s. 136. Také v knize Karla Kaplana: Mocní a bezmocní. Toronto 1989, s. 117, je zmínka o jeho účasti u masových hrobů polských důstojníků na Ukrajině. Nesprávné je i tvrzení, že G. Husák byl členem mezinárodní komise, která exhumace pod vedením profesora Gerharda Buh-tze prováděla. Podle zprávy Policejního ředitelství v Praze z 24. 5. 1945 zastupoval Slovensko v komisi prof. MUDr. František Šubík (umělecké jméno Andrej Žarnov), lékař-patolog, básník a překladatel (nar. 19. 11. 1903 v Kuklově – zemř. 16. 3. 1982 v Poughkeepsie, New York, USA), od roku 1939 profesor Ústavu patologické anatomie LF Slovenské univerzity v Bratislavě. Člen HSLS a HG, místopředseda Spolku slovenských spisovatelů. Od roku 1952 v emigraci v USA. Ve zprávě je nesprávně uvedeno jméno Šulík místo Šubík. NA, fond Ministerstvo vnitra – Noskův archiv, kart. 1.

32 Jozef Beňuška (1908–1945), od října 1942 přednosta ÚŠB, v prosinci 1944 přeložen na policejní ředitelství v Žilině. 3. 2. 1945 zatčen německou bezpečnostní policií. 31. 3. 1945 odvezen do Mauthausenu, kde byl zavražděn v plynové komoře.

33 ABS, fond Sbírka různých písemností (S), sign. S-552-12. zápis výslechu G. Husáka z 26. 5. 1942, s. 44–46.

34 Vojtech Hetenyi (nar. 15. 12. 1910 v Hlohovci), slovenský soudce a prokurátor. Absolvoval PF Univerzity Komenského v Bratislavě roku 1934. V letech 1935–1936 právní praktikant u Okresního soudu Komárno, 1936–1937 auskultant u Krajského soudu Komárno, 1937–1938 auskultant u Krajského soudu Bratislava, 1938–1944 soudce u Krajského soudu Bratislava, 1944–1948 soudní rada u Státního zastupitelství v Bratislavě, 1948 pracovník Pověřenectva spravedlnosti. V letech 1948–1950 soudce a od roku 1950 prokurátor u Státní prokuratury (oddělení Bratislava). Od roku 1953 pomocný prokurátor u GP v Praze a poté prokurátorem u Krajské prokuratury Bratislava.

Právě s Karvašem se Husák po propuštění z vazby společensky stýkal. Udržoval s ním ale legální styky.³⁵ Trestní stíhání však pokračovalo na svobodě až do 13. 11. 1943, kdy Krajský soud v Bratislavě vynesl osvobozující rozsudek.

V období let 1941–1942 nebyla ilegální činnost v protifašistickém odboji velká. Teprve se zatčením IV. ilegálního vedení KSS, Miloše Hrušovského a Štefana Bašťovanského, na jaře roku 1943, přišli na Slovensko ze Sovětského svazu Karol Šmidke a Karol Bacílek. Právě Šmidke si v souvislosti se zatčením asi 80 aktivních komunistů vybral jako svého spolupracovníka právě Gustáva Husáka. Zapojil se i Ladislav Novomeský. Husák obstarával technické služby (legitimace, byty), finanční prostředky a drobné informace. Organizování strany a její vedení měl na starosti Šmidke, který cestoval po Slovensku a navazoval či obnovoval staré a nové kontakty. Husák a Novomeský vedle již zmíněných úkolů měli vést také jednání s ostatními odbojovými a opozičními skupinami, civilními i vojenskými. Cílem nového vedení bylo vystupňovat ilegální boj proti režimu až na ozbrojený odboj a povstání.

Vedení komunistické strany jednalo především s částí sociální demokracie (Jozef Šoltész, Anton Rašla, Ján Čech), časem byli přibráni i Ivan Horváth a Daniel Ertl, a dále s tzv. občanským blokem (bývalí agráři Jozef Lettrich, Ján Ursíny, národohospodář Peter Zaťko.).

Spojením členů ilegálního vedení komunistické strany a občanského bloku pak na základě Vánoční dohody v prosinci roku 1943 vznikla Slovenská národní rada (SNR).³⁶ SNR však nezahrnovala všechny skupiny odboje, mimo ní byla např. skupina Vavro Šrobára a zástupci vojenského odboje. Cílem bylo odstranění klerofašistického režimu na Slovensku a převzetí politické moci. Slovenská národní rada vyjádřila souhlas s obnovou společného státu Čechů a Slováků, podporu československé exilové vlády v Londýně a zahraničnímu odboji. V první polovině roku 1944 pak probíhaly přípravy na ozbrojené povstání za účasti nejen partyzánů, ale i značné části slovenské armády.

Husák v té době nadále pracoval ve svazu špeditérů v Bratislavě a jako člen V. ilegálního vedení KSS. Zároveň byl monitorován ÚŠB, která věděla o jeho ilegální činnosti. Teprve na německý nátlak byl příkazem A. Macha Husák 27. března 1944 opět zatčen. Při výslechu opakoval skutečnosti již známé z dřívějších vý-

35 Imrich Karvaš (nar. 25. 2. 1903 ve Varšanech, dnes Kalinčiakovo, Levice – zemř. 20. 2. 1981 v Bratislavě), slovenský národohospodář, právník a vysokoškolský učitel. Ministr bez portfeje (22. 9.–4. 10. 1938) a ministr průmyslu, obchodu a živností (4. 10.–1. 12. 1938). Od roku 1939 první guvernér Slovenské národní banky. V roce 1942 předseda Nejvyššího úřadu pro zásobování (NÚZ) a od 22. 11. 1942 člen ÚV HSLS. Zúčastňoval se i zasedání slovenské vlády. Viz též Plevza, V.: Vzostupy a pády, s. 31.

36 Členy Slovenské národní rady byli v prosinci 1943 za KSS G. Husák, L. Novomeský a K. Šmidke, dále agráři J. Lettrich a J. Ursíny, a národní socialista Matej Josko. Počátkem roku 1944 byla doplněna o sociálního demokrata I. Horvátha a národohospodáře P. Zaťka.

slechů a pro nedostatek důkazů byl proto propuštěn z vazby, i když ho ÚŠB dále nechala sledovat.

Když pak Šmidke 4. srpna 1944 odletěl do SSSR se zprávou o situaci na Slovensku a s pověřením zabezpečit koordinaci příprav povstání, byl v čele KSS právě Husák. Činnost partyzánských jednotek mezitím v létě 1944 zesílila natolik, že se německá armáda rozhodla obsadit Slovensko. Přitom je nutné zdůraznit, že události neprobíhaly podle předem daného scénáře. Původní plán počítal s tím, že v lepším případě začne povstání po dohodě s představiteli Rudé armády, nebo v každém případě, když se Němci pokusí vojensky okupovat Slovensko.

Již před povstáním (březen 1944) probíhaly rozhovory a porady mezi Husákem a pplk. Jánem Golianem ohledně začátku povstání. Na posledních poradách 24. a 26. srpna pak bylo dohodnuto, že v případě německé intervence je nutné se důrazně postavit na odpor.³⁷

Vlastní povstání začalo 29. 8. 1944, rozkazem pplk. Jána Goliana povstalecká armáda se spolu s partyzánskými jednotkami postavila německé okupaci na odpor, avšak bez koordinace se sovětskými vojenskými a politickými činiteli. Nepodařilo se osvobodit politické vězně ve věznicích v Martině, Ilavě a Leopoldově. Německý vpád naopak vedl k obsazení budovy vojenského velitelství v Banské Bystrici. Husák se v té době nacházel v Bratislavě. Na společném zasedání SNR pak bylo rozhodnuto o odjezdu do Banské Bystrice. Po problémech při přesunu na povstalecké území přijeli večer 1. 9. 1944 členové SNR do Banské Bystrice. Zde byl mezitím vytvořen Revoluční národní výbor za účasti Vavro Šrobára. Husák spolu s dalšími zástupci však nátlakem schůzi Revolučního národního výboru (RVN) rozpustili a vrcholným orgánem povstání se stala Slovenská národní rada, která byla ústředním mocenským orgánem slovenského odboje, zdrojem zákonodárné moci. Pro uskutečňování svých cílů pak bylo vytvořeno předsednictvo SNR a pověřenectva jako ministerstva. Husák jako jedna z vedoucích osobností povstání se významně podílel na nastolování nového režimu jak v SNR, v jejím předsednictvu, tak spolu s Šmidkem také ve vedení KSS. Vystupoval na politických shromážděních jak v Banské Bystrici, tak i mimo ní, shromažďoval prostředky na pomoc fronty, zabezpečoval vydávání novin a časopisů.³⁸

Dne 16. září 1944 se konal v Banské Bystrici sjednovací sjezd KSS a slovenské sociální demokracie, na kterém byl G. Husák zvolen do předsednictva ÚV KSS a místopředsedou KSS.³⁹

37 Viz Husák, Gustáv: *Svedectvo o Slovenskom narodnom povstaníu*. Bratislava 1964, s. 81–82, 214–215.

38 Např. *Nové slovo. Týdeník pre politiku, kulturu a hospodárstvo*. Navazovalo na časopisy *DAV* a *Tvorbu*. Vydavatelem a odpovědným redaktorem byl právě G. Husák.

39 Viz Pešek, Ján: *Centrum moci. Aparát Ústredného výboru Komunistickéj strany Slovenska*

Povstání však bylo vojensky potlačeno německými okupačními jednotkami. Následoval ústup dobrovolníků a vojáků do hor nebo na území osvobozená Rudou armádou.

Manželka Magda Husáková na poslední chvíli odletěla 14. 10. 1944 do Lvova a pak odtud pokračovala do Moskvy, kde se jí 23. 10. 1944 narodil syn Vladimír.⁴⁰ Husák spolu s ostatními odešel do Donoval a později 28. října na území okupované nacisty, kde nakonec pobýval v Žemberovcích až do příchodu Rudé armády. Dne 21. 12. 1944 obec osvobodily jednotky Rudé armády. Snahy o přechod přes Hornú Lehotu a Brzeno a dále směrem na Prešov, stejně jako cesta přes Banskou Bystrici dále k Bratislavě byly neprostopné. Po osvobození obce působil Husák více jak měsíc v politickém oddělení štábu II. ukrajinského frontu v Maďarsku a 26. 1. 1945 se vydal přes Miškovec a východní Slovensko do Moskvy, kde informoval vedení KSČ o výsledcích národně osvobozenického zápasu na Slovensku. V Moskvě byl oficiálně zaměstnán v sovětském Vědeckovýzkumném institutu č. 100, kde se analyzoval politický vývoj a postup příslušných komunistických stran.⁴¹

Dne 18. února 1945 se vydal Husák zpět na Slovensko, stal se členem předsednictva SNR a opětovně zastával funkci pověřence pro věci vnitřní.

Vedení KSS mezitím svolalo 28. 2. 1945 pracovní konferenci strany do Košic a Husák zde za dočasně nepřítomného Šmidkeho seznámil delegáty s novou generální linií strany. Ve svém projevu věnoval velkou pozornost státoprávnímu postavení Slovenska v rámci Československa a vyslovil se pro rovnoprávný svazek Čechů a Slováků. Vedle státoprávních otázek prosadili slovenští komunisté v SNR i radikální pozemkovou reformu, což vyvolalo negativní ohlasy u československých komunistů v Moskvě. Sovětsí a českoslovenští komunisté tehdy nechtěli situaci zbytečně vyhrocovat a jít do předčasného mocenského střetnutí, spíše chtěli situaci na osvobozeném území stabilizovat a upevnit vydobyté pozice komunistů.

Dne 7. března 1945 pak odletěla delegace SNR, jejímž členem byl i Husák, do Moskvy na jednání o budoucí podobě československého státu. Jednání se zúčastnily tři politické subjekty: československá exilová vláda v Londýně, zástupci KSČ a SNR. Fakticky však šlo o střet mezi hlavními představiteli komunistického a nekomunistického odboje, mezi Gottwaldem a Benešem. Výsledkem bylo jmenování nové vlády 4. 4. 1945 a program vyhlášený 5. dubna v Košicích. Právě slovenská otázka byla největším problémem při jednáních. SNR nechtěla ustoupit ze svých výdobytků získaných při povstání. Gottwald naopak zase musel slovenské snahy tlumit s ohledem na Beneše. Výsledkem byl nakonec kompromis. Dosavadní

1948–1989. Bratislava 2006, s. 36–45.

40 Vladimír Husák (nar. 23. 10. 1944 v Moskvě), vystudoval architekturu a urbanismus na Stavební fakultě SVŠT v Bratislavě. Krátce působil jako pedagog.

41 NA, KSČ-ÚV-GH, inv. č. 5, kart. 2.

pozice SNR byla potvrzena, došlo k oficiálnímu uznání Slováků jako svébytného národa. Ve skutečnosti se však problém odsouval do budoucnosti. V nové vládě jmenované v Košicích pak Slováci získali 9 postů, z toho KSS 4 křesla. Husák ve vládě nebyl, neboť Gottwald zastával názor, aby přímí účastníci povstání působili přímo na Slovensku.

Po skončení jednání odletěl Husák přímo do Košic, kde zabezpečoval příjezd prezidenta a vlády.

Dne 4. 4. 1945 pak byla osvobozena Bratislava a Husák byl členem delegace SNR, která přicestovala do Bratislavy 11. 4. 1945. Po příchodu dalších funkcionářů SNR bylo reorganizováno i předsednictvo SNR. Karol Šmidke a Jozef Lettrich se stali předsedy, Gustáv Husák byl zvolen jedním z místopředsedů. Dne 11. dubna pak byl jmenován i nový Sbor pověřenců a Husák se stal pověřencem pro věci vnitřní.

Po osvobození celého území republiky došlo u KSČ k prosazení centralistické koncepce státního uspořádání. KSS byla vyzvána, aby neprosazovala státoprávní otázku a tak se oproti návrhu SNR nejednalo o federativní uspořádání státu, ale došlo ke konkretizaci kompetencí slovenských orgánů.

Výsledkem společných česko-slovenských jednání byla první Pražská dohoda, podle níž partnerem SNR, které byly ponechány rozsáhlé pravomoci, se stala ústřední vláda v Praze a zřízení samostatných českých orgánů nebylo na pořadu dne.

Situace na Slovensku se mezitím zhoršovala a rostly zde antikomunistické nálady. Právě národnostní otázka se stala velice důležitou zejména i tím, že s ní operovala i Demokratická strana (DS) a komunisté na Slovensku museli tento faktor brát v úvahu. Tyto až separatistické tendence vyvolaly samozřejmě negativní reakci na české straně. Někteří představitelé v KSS, např. Viliam Široký, tak prosazovali centralistické stanovisko a postoj části KSS si vykládali tak, že slovenští komunisté jsou proti ústřední vládě v Praze. Zároveň vázlo vzájemné spojení a komunikace mezi KSČ a KSS, které tehdy zabezpečoval hlavně Viliam Široký.

Začátkem srpna roku 1945 pak byla do Žiliny svolána konference KSS, kde zazněla kritika dosavadního vedení strany, včetně Husáka. Karol Šmidke byl odvolán z funkce předsedy KSS a na jeho místo byl zvolen Široký, který hájil centralistické postoje a těsnější jednotu Čechů a Slováků. Zároveň kolem sebe shromáždil okruh svých stoupenců, mezi které Husák, který v té době stále ještě řídil pověřenectvo pro věci vnitřní,⁴² nepatřil. Na popud Širokého byl pak odvolán z této funkce a převzal rezort dopravy a veřejných prací, což Husák těžce nesl a nepochybně to byl sestup z mocenských pozic.

V prvních poválečných volbách do Národního shromáždění koncem května 1946 pak zvítězila na Slovensku Demokratická strana s necelými 62% hlasů, KSS

42 G. Husák byl pověřencem pro věci vnitřní ve Sboru pověřenců od 21. 2. do 18. 9. 1945.

získala 30,5 %. Po této porážce zaujali komunisté na Slovensku zcela opačný postoj s cílem oslabit vliv slovenských národních orgánů a posílit pražský centralismus. Dne 16. srpna 1946 pak byl Husák jmenován předsedou Sboru pověřenců. V té době probíhala veřejná kampaň a útoky proti Demokratické straně, přestože její vedení navrhovalo za pověření Husáka, Novomeského a Šmidkeho, neboť to byli spolupracovníci z povstání. Na důležité místo pověřenectva vnitra sice byl jmenován bezpartijní člen Mikuláš Ferjenčík, na jeho působení v čele rezortu však měli velký vliv Gustáv Husák a Viliam Široký.

V soukromém životě se manželům Husákovým narodil druhý syn Ján.⁴³

V letech 1946–1947 došlo k odhalení několika údajných ilegálních skupin, které byly napojeny na DS a usilovaly o větší autonomii nebo o zcela samostatné Slovensko. Proto bylo rozhodnuto ve vedení KSS ve spolupráci s KSČ na podzim 1947 usilovat o rozhodující mocenský střet. Dne 1. října 1947 podali pověřenci za KSS, Ferjenčík a předseda Sboru pověřenců Husák demisi s tím, že se jedná zároveň o demisi celého Sboru pověřenců. Výsledkem jednání o celé krizi bylo oslabení pozic DS v nově jmenovaném Sboru pověřenců (DS v něm měla 6 křesel místo dosavadních 9, Husák zůstal předsedou).

Krise na Slovensku byla předzvěstí rozhodujícího mocenského střetnutí mezi komunistickou stranou a demokratickými stranami v celém státě v roce 1948, kdy v únorovém převratu přešla rozhodující moc do rukou komunistické strany, a byl zaveden systém vlády jedné strany.

Jakmile představitelé nekomunistických parlamentních stran ve vládě podali 20. února do rukou prezidenta Beneše demisi, využil Husák tuto událost jako argument pro odvolání pověřenců za Demokratickou stranu ve Sboru pověřenců. Na základě toho byli pověřenci zbaveni funkcí za asistence bezpečnosti 23. 2. 1948. Rezorty, ze kterých byli pověřenci odvoláni, spravovali zbylí pověřenci a sám Husák převzal funkci pověření vnitra. Předsednictvo SNR ale považovalo takovéto konání za protizákonné a pověřenci za DS označili své odvolání za neplatné. Výsledkem přesto byly změny provedené 23. února.

Dne 27. února pak byl jmenován nový Sbor pověřenců a jeho předsedou se stal opět Husák. Vedle toho byl v únoru 1948 i členem politické komise, která řídila převrat po stranické linii. Zaváděl nová opatření v bezpečnosti, politických stranách, na úřadech. Byl delegován do předsednictva Ústředního akčního výbo-

43 Ján Husák (nar. 8. 7. 1946 v Bratislavě – zemř. 2004), vystudoval politickou ekonomii na VŠE v Bratislavě. 1965–1967 zahraniční stáž na Institutu mezinárodních vztahů v Moskvě. Od roku 1969 funkcionář v mládežnickém hnutí (1969 Svaz vysokoškoláků Slovenska, 1970 ÚV SSM, od roku 1974 do roku 1979 tajemník ÚV SSM pro mezinárodní činnost). Od roku 1979 v diplomatických službách: 1979–1980 velvyslanec na ZÚ ČSSR v Moskvě, 1980–1986 velvyslanec ve Finsku, 1986–1990 velvyslanec v Jugoslávii. Nositel vyznamenání Za vynikající práci (1977). Člen KSČ od roku 1970.

ru Slovenské Národní fronty (ÚAV SNF). V lednu 1949 byl zároveň pověřen vést Pověřenectvo výživy. Na IX. sjezdu KSČ v květnu 1949 byl zvolen do ústředního výboru, vedle toho byl též členem hospodářského sekretariátu ÚV KSS a v červnu téhož roku pak předsedou Svazu československo-sovětského přátelství (SČSP) na Slovensku a místopředsedou celostátního výboru této organizace. Od října 1949 do dubna 1950 pak stál v čele Slovenského úřadu pro věci církevní (SLOVÚC).⁴⁴

Vedle toho z jeho podnětu vznikla 9. května 1947 Společnost přátel Federativní lidové republiky Jugoslávie na Slovensku, jejíž název byl posléze na jaře roku 1948 změněn na Svaz přátel Titovy Jugoslávie na Slovensku. Spolek neměl dlouhého trvání a začátkem roku 1950 zanikl. Netřeba zdůrazňovat, že negativně ovlivnil kádrový profil osob, které se v něm angažovaly.

V souvislosti se Stalinovou poučkou o zostřujícím se třídním boji se hledal nepřítel ve vlastních řadách. Tisk přinášel řadu zpráv o nepřátelích, špionech a záškodnících, o procesech s údajnými nepřáteli socialistického zřízení. Na Slovensku se k tomu připojilo i obvinění z buržoazního nacionalismu, které znamenalo, že dotyčný kladl zájmy vlastního národa nad zájmy Sovětského svazu a socialistického tábora.

Na zasedání ÚV KSČ v únoru 1950 referoval Ladislav Kopřiva o velkém mezinárodním spiknutí proti lidově demokratickým zemím.

Husák, Novomeský a Clementis se ocitli v centru pozornosti a zájmu Státní bezpečnosti.

Vyvrcholením boje proti tzv. buržoazním nacionalistům na Slovensku se měl stát proces proti těm představitelům, kteří měli zanést do strany tuto ideologii. Ta spočívala hlavně v odporu proti státu a jeho uspořádání. Její představitelé měli vyvíjet nepřátelskou činnost proti KSČ a vládě, přičemž cílem bylo údajně vymanit se z Československa, ze spojení se SSSR, a připojit se k západnímu bloku.

Hlavními představiteli a organizátory této skupiny buržoazních nacionalistů na Slovensku měli být Vladimír Clementis, dále pak Ladislav Novomeský a Gustáv Husák. Ve vyšetřovacích spisech se přitom zdůrazňovala činnost těchto osob v době tzv. slovenského státu v letech 1939–1944. V převážné míře se jednalo vykonstruovaná či překroucená fakta a obvinění, která sice měla v některých případech reálný základ, ale byla mylně interpretována. Případ souvisel s nekritickým přijímáním politického systému v SSSR, ve kterém docházelo k účelovým čistkám.

Začátkem roku 1950 pak došlo k zintenzivnění boje proti vnitřnímu nepříteli ve straně. Dne 13. 3. 1950 byl na zasedání předsednictva ÚV KSČ (PÚV KSČ) obviněn Clementis z buržoazního nacionalismu a odvolán z funkce ministra zahraničních věcí. Poté byl zaměstnán ve Státní bance československé (SBČ) jako náměstek vrchního ředitele oddělení. Objevily se spekulace, že vedle Clementi-

44 G. Husák byl předsedou Slovenského úřadu pro věci církevní od 25. 10. 1949 do 4. 4. 1950.

se budou odvolání i další, kteří hájí slovenskou otázku, jmenovitě právě Husák a Novomeský. Tyto spekulace se ukázaly jako opodstatněné. Na zasedání PÚV KSS 3. 4. 1950 přednesl referát Viliam Široký a ostře kritizoval buržoazní nacionalismus a upozornil na případ Novomeského a Husáka. Následovalo zasedání ÚV KSS 6. dubna 1950, kde Široký označil Husáka za hlavního nositele slovenského buržoazního nacionalismu. Krátce nato byl Husák odvolán z funkce předsedy Sboru pověřenců a místo toho se stal vedoucím rolnického oddělení ÚV KSS. Na IX. sjezdu KSS v květnu 1950 pak ani nebyl jako nositel buržoazního nacionalismu nominován do nového ústředního výboru.

Po stranické linii tak byla kauza slovenského buržoazního nacionalismu uzavřena. Pokračovala však dále po stránce bezpečnostní v souvislosti s dosavadním vyšetřováním proti Clementisovi.

Na zasedání ÚV KSČ v únoru 1951 byli Clementis, Novomeský a Husák zbaveni poslaneckých mandátů, členství v ÚV a vyloučení ze strany. Gustáv Husák byl v té době zaměstnán v muzeu v Bratislavě. Dne 6. února 1951 pak byl v kanceláři ústředního tajemníka KSS Štefana Bašťovanského zatčen na rozkaz Ladislava Kopřivy příslušníky Státní bezpečnosti (StB). Z Bratislavy pak Husáka převezli do věznice v Ruzyni a odtud na zámek v Kolodějích. Zde po vyčerpávajících výsledcích a fyzickém násilí podepsal 13. 2. 1951 předem sestavený protokol.⁴⁵

Dne 24. 2. 1951 pak byli vyšetřovaní převezeni z Koloděj do věznice v Ruzyni. Husák podepisoval a odvolával vynucené podpisy pod výsledkovými protokoly. V létě 1951 odmítl svůj podpis potvrdit. Husák podepsal ještě protokol v listopadu 1951, ale pak ho zase odvolal a již žádnou výpověď nepodepsal a vytrvale odmítal veškerá obvinění. Mezitím byl na jeden a půl roku odstaven z vyšetřování. Do 22. 11. 1951 byl držen ve vazbě bez souhlasu prokurátora. Návrh obžaloby k procesu s tzv. slovenskými buržoazními nacionalisty schválil politický sekretariát ÚV KSČ (PS ÚV KSČ) 30. 11. 1953.⁴⁶ Obžaloba ale musela být doplněna a přepracována a PS ÚV KSČ ji tak opět schválil 8. 3. 1954.

Vlastní proces s tzv. slovenskými buržoazními nacionalisty v čele s Gustávem Husákem se uskutečnil na jaře roku 1954, a to od 21. do 24. dubna. Kolegiu

45 ABS, MNB, sign. 62/1, kart. 207. O podmínkách věznění v Kolodějích viz blíže NA, KSČ-ÚV (1945–1989), komise pro revize a rehabilitace politických procesů (Komise I), sv. 12, a. j. 202; sv. 35., a. j. 879. Vyšetřovateli G. Husáka v Kolodějích a Ruzyni byli kpt. Stanislav Semínko (6. 2.–6. 3. 1951) a Josef Čejka (od 6. 3. 1951), později pak Vladimír Kohoutek.

46 NA, KSČ-ÚV (1945–1989), komise pro revize a rehabilitace politických procesů (Komise II), sv. 33, a. j. 519.

Nejvyššího soudu předsedal Juraj Uhrín⁴⁷, soudci z lidu byli Michal Kekeňák⁴⁸ a Matej Cheben.⁴⁹ Náhradníkem pro funkci předsedy byl Ľudovít Petráš a pro soudce z lidu Ondrej Plávka. Hlavním prokurátorem byl Ladislav Gešo⁵⁰ a jeho pomocníkem Viliam Polačka.⁵¹ Obhájci byli Konrád Glatz (Husák), Štefan Fényes (Horváth a Holdoš) a Mikuláš Gaško (Novomeský a Okáli). Za ostrahu a eskortu obviněných do Bratislavy byl odpovědný Milan Moučka. Ze soudního líčení měl být pořízen audiozáznam.

Na začátku procesu přečetl Gešo obžalobu a pak byly zahájeny výslechy svědků. Přestože některá obvinění měla reálný základ, jejich interpretace však byla velmi nadsazená až vykonstruovaná. Husák však jakákoliv obvinění odmítal. Poslední den procesu pak byl věnován předložení důkazů a závěrečným proslovům prokurátora, obhájců, obviněných a vynesení rozsudku.

Na základě usnesení PS ÚV KSČ ze dne 31. 3. 1954⁵² o stanovení výše trestů pro obviněné vynesl Nejvyšší soud v Praze nad obžalovanými rozsudek a odsoudil je takto: Gustáva Husáka na doživotí, Ivana Horvátha na 22 let, Daniela Okáliho na 18 let, Ladislava Holdoše na 13 let a Ladislava Novomeského na

47 Juraj Uhrín (nar. 6. 10. 1920 v Bekeščaku, Maďarsko), před rokem 1939 pracoval jako pomocný dělník a zemědělec. V letech 1941–1944 vykonával vojenskou prezenční službu. Zběhl, byl chycen a dán do sběrného tábora. Těžce raněn při náletu. Po válce se přestěhoval na Slovensko. 1945–1946 pracoval jako dělník a poté do roku 1950 jako školník. 1950 absolvoval Právnickou školu pracujících. Od roku 1951 přednosta kontrolního odboru na Pověřenecktu spravedlnosti. Předseda KS v Bratislavě. 1954–1956 pověřenec spravedlnosti. Člen KSS od roku 1946.

48 Michal Kekeňák, tajemník KNV v Košicích.

49 Matej Cheben, referent ONV v Ružomberoku.

50 Ladislav Gešo (nar. 27. 8. 1920 v Rákoši, okr. Rožňava, některé prameny uvádějí též 28. 8. 1920), slovenský právník a politický činitel. Pocházel z dělnické rodiny. Po absolvování základní školní docházky pracoval v letech 1936–1938 jako učeň slévač u firmy Rima a spol. v Rákoši-Bani a v letech 1938–1941 v železorzudných dolech Železník. V letech 1941–1943 sloužil ve slovenské armádě (v roce 1942 přidělen na 5 měsíců k tzv. rychlé divizi). Po skončení vojenské služby pracoval opět u firmy Rima a spol. jako slévač. Za SNP byl členem revolučního národního výboru a zúčastnil se partyzánského hnutí ve skupinách kpt. Jegorova, npor. Danilia a kpt. Nováka. V letech 1948–1949 absolvoval Právnickou školu pracujících. 1950–1951 vedoucí Okresní prokuratury v Banské Bystrici. 1951–1953 vedoucí Krajské prokuratury v Banské Bystrici. Současně byl v roce 1951 pověřen výpomocí u Státní prokuratury, oddělení Bratislava. 16. 11. 1953 přidělen ke Generální prokuratuře v Praze, kde byl pověřen agendou příslušející náměstkovi generálního prokurátora pro Slovensko. Červenec 1954–1959 náměstek generálního prokurátora pro Slovensko. 1959–1963 pověřenec SNR pro Slovensko. Z funkce odvolán v souvislosti s rehabilitacemi. Pak pracoval ve Slovenském výboru spotřebních družstev v Bratislavě. Zastupoval žalobu v politických procesech se sionisty, pracovníky bezpečnosti, se zapalovači stohů, v procesech „Valášek a spol.“, „Konečný a spol.“, „Husák a spol.“. Člen KSS od roku 1944.

51 Viliam Polačka, pomocný prokurátor na GP v Praze.

52 NA, KSČ-ÚV (1945–1989), politický sekretariát (02/5), sv. 79, a. j. 205, bod 41.

10 let odnětí svobody. Husák, Okáli a Novomeský byli zbaveni státního občanství a bylo jim zakázáno vykonávat funkce ve státních úřadech a hospodářských orgánech po dobu 10 let. Holdoš a Novomeský byli zbaveni občanských práv na 5 let a odsouzeni k propadnutí celého majetku. Všichni museli uhradit trestní řízení a náklady obhájce.⁵³

O procesu byly uveřejněny zprávy v tisku jak na Slovensku,⁵⁴ tak českých zemích.⁵⁵ Vysílala se také rozsáhlá rozhlasová reportáž o procesu.

Po skončení procesu pak byli odsouzení převezeni do věznice v Praze na Pankráci. Pro Husáka tak začala šestiletá anabáze po věznicích v celé republice.⁵⁶

Vedle pobytu na cele také Husák v době věznění pracoval, např. v podniku Konopa, v továrně Agrostroj, nebo dral peří v Leopoldově.

Po smrti J. V. Stalina došlo postupně ke změnám ve vnitřní i zahraniční politice SSSR, což se projevilo ve většině států tzv. východního bloku, Československa nevyjímaje. Tlak Moskvy na přehodnocení a přezkoumání politických procesů vedl k tomu, že politické byro ÚV KSČ (PB ÚV KSČ) ustavilo 10. 1. 1955 vyšetřovací komisi k přezkoumání některých soudních případů od roku 1948. Nejednalo se však o komisi rehabilitační, nýbrž o komisi, která měla přezkoumat výši trestů pro odsouzené.⁵⁷ Komise se zabývala také procesem s Gustávem Husákem⁵⁸ a dospěla k závěru ponechat rozsudek Nejvyššího soudu Praha v trestní věci proti Gustávu Husákovi beze změny. Návrh pak schválilo PB ÚV KSČ 7. června 1955.⁵⁹

Je nutné se také zmínit o vyhlášení amnestie prezidentem republiky z května roku 1955, která snižovala doživotní tresty za velezradu na 25 let odnětí svobody, takže Husák měl být na základě této amnestie propuštěn na svobodu v roce 1976.

Postupně však byla cestou amnestií řešena i problematika výše trestů v procesu s tzv. slovenskými buržoazními nacionalisty. Nejdříve byl propuštěn No-

53 NA, fond Nejvyšší soud, Praha, sp. zn. 1T 10/54, osobní vězeňský spis G. Husáka, kopie.

54 Pravda, 25. 4. 1954, č. 113, s. 3, 5; Tamtéž, 27. 5. 1954, č. 115, s. 3–5.

55 Rudé právo, 25. 4. 1954, č. 113, s. 2.

56 G. Husák v letech 1954–1960 byl umístěn v těchto nápravných zařízeních: 25. 4. 1954–11. 7. 1954 Praha-Pankrác, 12. 7. 1954–29. 4. 1955 Leopoldov, 30. 4. 1955–1. 6. 1955 Praha-Pankrác, 2. 6. 1955–27. 3. 1958 Leopoldov, 28. 3. 1958–22. 1. 1959 Praha-Pankrác, 23. 1. 1959–10. 11. 1959 Praha-Ruzyně, 11. 11. 1959–7. 5. 1960 Mírov. NA, KSČ-ÚV (1945–1989), Kancelář prvního tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného I (AN-I), kart. 67, zpráva o pobytu odsouzeného Gustáva Husáka ve výkonu trestu ze 7. 12. 1959.

57 Členy komise byli: Rudolf Barák (předseda), Květoslav Innemann (SÚV KSČ), Karel Košťál (MV, členem do 15. 8. 1955), Josef Litera (Ministerstvo spravedlnosti), Eduard Švach (Generální prokuratura).

58 NA, KSČ-ÚV-Komise I., sv. 35, a. j. 882, a. j. 884, žádost G. Husáka ÚV KSČ prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ o přešetření svého odsouzení z 27. 4. 1956.

59 Tamtéž, KSČ-ÚV (1945–1989), politické byro (02/2), sv. 45, a. j. 61, bod 9.

vomeský, kterému byl 22. 12. 1955 přerušen výkon trestu a v únoru 1956 Generální prokuratura rozhodla o podmíněčném propuštění na svobodu.⁶⁰ Dne 19. března 1957 pak doporučilo PB ÚV KSČ udělit prezidentskou milost Holdošovi⁶¹ a v roce 1959 byl propuštěn Horváth, který však následujícího roku v září zemřel.

Zbývající odsouzení Okáli a Husák, byli podmíněčně propuštěni až na základě amnestie prezidenta republiky z 9. 5. 1960. Husák byl 7. května eskortován z Nápravně pracovního tábora (NPT) Mírov do věznice v Bratislavě a 10. května 1960 po převzetí osobních věcí byl po 9 letech a 3 měsících propuštěn na svobodu.

Po návratu z vězení byl samozřejmě sledován jak orgány KSS, tak také Státní bezpečností. Prezidentská milost navíc obsahovala podmínku, že během pěti až deseti let se nesmí amnestovaný dopustit úmyslného trestného činu, jinak bude nařízeno vykonání zbytku trestu. Zároveň amnestie nerušila vedlejší tresty.⁶²

Po propuštění nastoupil do zaměstnání na místo baliče v krejčovském závodě Vkus, později pracoval jako skladník ve stavebnictví u Pozemních staveb, n. p. Bratislava. V soukromém životě se mu rozpadlo manželství s Magdou Lokvencovou, a i když rodina bydlela pohromadě, formálně bylo v roce 1960 rozvedeno.

V mezinárodní politice došlo v tomto období k druhé vlně destalinizace zahájené na XXII. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu (KSSS) v říjnu 1961. Antonín Novotný jako nejvyšší představitel ve státě navrhl v PB ÚV KSČ ustavení komise pro přešetření politických procesů v období let 1949–1954 a rehabilitaci osob v nich odsouzených, v jejímž čele stanul Drahomír Kolder.⁶³ Vedle ní však vznikla zvláštní pracovní komise k přezkoumání závěrů IX. sjezdu KSS z hlediska oprávněnosti kritiky tzv. buržoazního nacionalismu, v jejímž čele stál Jozef Lenárt.⁶⁴ Jednotlivé komise měly skončit svou práci a vypracovat závěrečnou zprávu do zahájení XII. sjezdu KSČ v prosinci 1962. Na sjezdu však komise dostala mandát na zpracování závěrečné zprávy do jara roku 1963.

60 Tamtéž, sv. 76, a. j. 93, bod 29.

61 Tamtéž, sv. 133, a. j. 173, bod 6.

62 Prominutí vedlejších trestů schválilo PB ÚV KSČ až 7. 2. 1961. Tamtéž, sv. 295, a. j. 378, bod 17.

63 Komise ÚV pro přešetření nejdůležitějších politických procesů proti osobám, které zastávaly význačné politické funkce, byla vytvořena na základě usnesení PB ÚV KSČ ze dne 4. 9. 1962. Komise byla složena z těchto osob: předseda: D. Kolder, členové: A. Dubček, P. Hron, J. Lenárt, P. Majling, V. Prchlík, L. Štrougal, B. Laštovička, H. Leflerová, V. Škoda, M. Mamula. Tamtéž, sv. 362, a. j. 454, bod 5.

64 Komise pro přezkoumání závěrů IX. sjezdu KSS z hlediska oprávněnosti kritiky tzv. buržoazního nacionalismu byla ustavena na základě usnesení SÚV KSČ z 26. 6. 1963. Složení komise: předseda: J. Lenárt, členové: V. Biřák, R. Cvik, M. Lúčan, J. Valo, V. Šalgovič, B. Graca, P. Colotka, J. Macek, I. Skála, J. Kládva, J. Šimek, M. Klír. NA, KSČ-ÚV, 02/4, sv. 10, a. j. 17, bod 16.

Obnovení činnosti v oblasti rehabilitací nevinně odsouzených představitelů v období padesátých let zaktivizovalo i činnost Husáka. Ještě v roce 1962 napsal dopis prezidentu Novotnému, ve kterém požádal o rehabilitaci a navrácení členství v KSČ a v lednu 1963 zaslal dopis sovětskému velvyslanectví, ke kterému přiložil i dopis pro Novotného.⁶⁵

V březnu 1963 pak ukončily činnost komise pro přezkoumání politických procesů. V závěrečné zprávě bylo konstatováno, že obvinění osob ze slovenského buržoazního nacionalismu byla vykonstruovaná. Nakonec byla ale dohodnuta jen občansko-právní rehabilitace a úplná stranická rehabilitace prosazena nebyla.⁶⁶ V usnesení ÚV KSČ z 3.–4. 4. 1963 byla sice zamítnuta plná stranická rehabilitace, ale komise navrhla rehabilitovaným navrácení členství v KSČ. Dne 17. dubna 1963 pak byly na ÚV KSS vráceny členské legitimace rehabilitovaným osobám, mimo jiné i Husákovi. Legitimaci mu předával první tajemník ÚV KSS Alexander Dubček a zástupce ÚV KSČ J. Hlína.⁶⁷

Po rehabilitaci se o Husákovi uvažovalo jako o řediteli drůbežářských závodů⁶⁸ či o náměstkovi ministra dopravy.⁶⁹ Nakonec však nastoupil jako vědecký pracovník do Ústavu státu a práva Slovenské akademie věd (SAV), kde se především snažil dokončit svou úplnou rehabilitaci, rehabilitovat povstaleckou generaci komunistické strany a vydat své svědectví o Slovenském národním povstání (SNP).⁷⁰ Jako kandidátskou dizertační práci obhájil knihu *Svedectvo o SNP*. Zároveň pokračoval v tlaku na stranický a státní aparát. V květnu roku 1963 napsal další žádost na ÚV KSČ.⁷¹

Dne 26. 6. 1963 pak schválil sekretariát ÚV KSČ (SÚV KSČ) novou komisi pro přezkoumání závěrů IX. sjezdu KSS (1950) z hlediska buržoazního nacionalismu, tzv. barnabitskou komisi.⁷² Zpočátku ji vedl Jozef Lenárt a od 17. 9. 1963 pak funkci předsedy převzal Vladimír Koucký.

Dne 28. 6. 1963 pak prezidium Nejvyššího soudu rozhodlo o úplné soudní rehabilitaci odsouzených osob v procesu „G. Husák a spol.“. Byl zrušen rozsudek

65 Tamtéž, KSČ-ÚV-AN-I, kart. 67, složka G. Husák.

66 Tamtéž, KSČ-ÚV-01, sv. 101–103, bod 11.

67 Tamtéž, KSČ-ÚV (1945–1989) – komise pro revize a rehabilitace politických procesů (tzv. barnabitská komise), sv. 3, a. j. 67.

68 Plevza, V.: *Vzostupy a pády*, s. 88.

69 Kaplan, Karel: *Kronika komunistického Československa*. Antonín Novotný – vzestup a pád „lidového“ aparátčíka. Brno 2011, s. 227.

70 Plevza, V.: *Vzostupy a pády*, s. 85.

71 NA, KSČ-ÚV-Komise I, sv. 35, a. j. 884, žádost G. Husáka ÚV KSČ o úplnou rehabilitaci z 1. 5. 1963, s. 62–180.

72 Blíže viz Tamtéž, KSČ-ÚV – tzv. barnabitská komise.

Nejvyššího soudu Praha z 24. 4. 1954 v celém rozsahu a všechna rozhodnutí na něj navazující. V konečném rozhodnutí to znamenalo i finanční odškodnění.⁷³

Tzv. barnabitská komise nakonec potvrdila závěry Kolderovy komise a plénum ÚV KSČ přijalo rezoluci „O přezkoumání kritiky buržoazního nacionalismu vznesené na IX. sjezdu KSS“.⁷⁴

Následný návrat Husáka do vrcholné politiky se však nekonal. Odmítl jak post I. náměstka ministra financí, tak i náměstka ministra spravedlnosti.⁷⁵ Nakonec se odhodlal vystoupit na městské konferenci KSS v Bratislavě v březnu 1964, avšak neodhadl společenskou a politickou situaci a zůstal dále vědeckým pracovníkem Ústavu státu a práva SAV. Cestu k návratu do politického života se tak na několik let opět uzavřela. Byl stažen i z kandidátní listiny do Národního shromáždění ve volbách v roce 1964.

V srpnu 1964 se pak v Banské Bystrici uskutečnily oslavy 20. výročí SNP. Vyznamenání k tomuto výročí předával sám I. tajemník ÚV KSČ a prezident republiky Antonín Novotný. Gustáv Husák se tohoto aktu osobně zúčastnil a setkal se tak poprvé od svého propuštění s tehdejším prvním mužem ve státě.

V soukromém životě se po rozpadu manželství odstěhoval od své bývalé manželky Magdy Lokvencové, která však nečekaně 17. ledna 1966 zemřela.

V polovině šedesátých let dochází v souvislosti s prohlubujícími se potížemi a nedostatky ve společenské, politické a ekonomické oblasti k narůstání krize ve společnosti, která se projevila kritikou již na podzimním zasedání ÚV KSČ. Prosincové zasedání ÚV KSČ bylo přerušeno vánočními svátky a pokračovalo v lednu 1968. Na něm byl Novotný uvolněn z funkce I. tajemníka ÚV KSČ a do této funkce byl 5. ledna zvolen Dubček. Začal tak demokratizační a obrodný proces ve straně a celé společnosti, tzv. pražské jaro či snaha o nastolení „socialismu s lidskou tváří“. Husák zpočátku patřil k stoupencům tohoto obrodného proudu v komunistické straně.

V dubnu roku 1968 byl jmenován místopředsedou vlády v nově jmenované vládě Oldřicha Černíka. Hlavním jeho úkolem bylo připravit ústavní zákon o československé federaci.⁷⁶ Husák byl přesvědčeným zastáncem federativního uspo-

73 Tamtéž, KSČ-ÚV-Komise II, sv. 21, a. j. 475, náhrady likvidované mimosoudními narovnáními osobám rehabilitovaným z politických procesů, s. 3.

74 Tamtéž, KSČ-ÚV-01, sv. 103, a. j. 89.

75 Plevza, V.: Vzostupy a pády, s. 88–89.

76 Vláda ČSSR schválila 15. 5. 1958 ustavení odborné komise, která měla tento zákon připravit do 28. 10. 1968 ke schválení. Členy komise byli mimo jiné K. Laco, Z. Jičínský, J. Grospič, J. Boguszak, V. Pavlenda, H. Kočtůch, D. Hanes, F. Vašečka, J. Ferienc, V. Hatala, K. Rebro, P. Pešta, M. Hübl, J. Rosa a další. Ke své práci si komise dále vytvořila subkomise: subkomise ústavně právní (předseda K. Laco), subkomise ekonomická (předseda A. Červinka), subkomise pro administrativně – územní členění státu a státní správy (předseda O. Průša), subkomise pro ná-

řádání Čechů a Slováků a proto zásadně odmítal návrhy na tripartitní federaci Čechů, Slováků a Moravanů, centralistický projekt silné federace či volný svazek Čechů a Slováků.

Přihlásil se zároveň k platformě Akčního programu KSČ z dubna 1968. Na květnovém zasedání ÚV KSČ v roce 1968, na kterém bylo pozastaveno členství ve straně vysokým stranickým funkcionářům, kteří nesli hlavní zodpovědnost za nezákonnosti a represálie v 50. letech, např. A. Novotnému, V. Širokému, K. Bacílkovi, vystoupil velice ostře právě proti někdejšímu nejmocnějšímu muži ve státě.

Vedle práce na ústavním zákoně o československé federaci měl Husák na starosti také církevní politiku.

V tomto období bylo také obnoveno vydávání listu *Nové slovo*, kolem kterého se začali soustřeďovat přední představitelé slovenského kulturního, vědeckého a společenského života, publicistiky a umění. Ve svých prohlášeních odmítal zároveň návrat před únor 1948, stejně tak obnovu sociální demokracie či činnost Klubu angažovaných nestraníků a K-231. Patřil sice ke kritikům nezákonností a deformací socialismu, zároveň ale pevně věřil v ideje socialismu jako první fáze komunistické společnosti. Věřil v odstranění vykořisťování člověka člověkem, v zespolečenštění výrobních prostředků, které povede k odstranění ekonomické a společenské nerovnosti a nespravedlnosti mezi lidmi. Rozpor mezi snahou o demokratizaci socialismu či o „socialismus s lidskou tváří“ a oficiální doktrínou světového komunistického hnutí reprezentované zejména vedením KSSS, však vedl k tomu, že tyto snahy byly odsouzeny k neúspěchu. Tento vývoj nakonec vyústil v intervenci vojsk pěti členských států Varšavské smlouvy do Československa 21. srpna 1968.

Zpočátku Husák považoval vstup armád za tragické nedorozumění a omyl a vyslovoval se pro politické řešení.⁷⁷ Teprve po poznání, že vojenské jednotky nebudou okamžitě staženy, změnil postoj a navrhl, aby dočasně zůstala sovětská armáda a jednotky ostatních zemí Varšavské smlouvy odešly ihned.

Dne 22. srpna se pak v Praze-Vysočanech sešel 14. mimořádný sjezd strany, který byl plánován na září téhož roku. Zúčastnilo se avšak pouze 50 delegátů ze Slovenska z celkového počtu 1219 účastníků.

O den později do Moskvy, kam byli odvezeni představitelé KSČ a státu v čele s Alexandrem Dubčekem, odletěla i československá delegace vedená prezidentem Ludvíkem Svobodou. Mezi jejími členy je i místopředseda vlády Gustáv

rodnostní problematiku (předseda S. Faltán), subkomise historická. Tajemníkem komise byl G. Husák. NA, fond Úřad předsednictva vlády – běžná spisovna (ÚPV-b), kart. 179–188, spis. zn. 450/1 (nezpracováno). Též: Plevza, V.: Vzostupy a pády, s. 94.

77 Plevza, V.: Vzostupy a pády, s. 94.

Husák. Výsledkem jednání v Moskvě bylo přijetí společného tzv. moskevského protokolu dne 26. 8. 1968, který podepsali všichni členové delegace s výjimkou Františka Kriegla.

Z Moskvy pak odjel Husák na mimořádný sjezd KSS, který se konal 26. 8. 1968 v Bratislavě v Parku kultury, na něm přednesl zprávu o výsledcích jednání v Moskvě a přihlásil se k plnění podepsaného protokolu. Považoval výsledky jednání v Moskvě za dosažení všeho možného v dané situaci, a to v tom ohledu, že proběhlo jednání sovětské strany a československých orgánů zvolených ještě před srpnem 1968. Tito lidé se mohli účastnit jednání a podílet se na formulaci protokolu a mohli se vrátit do vlasti. Odchod vojsk byl tak vázán na konsolidaci a normalizaci poměrů ve státě, na odmítnutí platnosti mimořádného XIV. sjezdu KSČ, jehož závěry byly zpochybněny některými delegáty ze Slovenska. Tyto podmínky akceptovali všichni členové delegace včetně Dubčeka a Husáka. Tímto aktem začala tzv. konsolidace či normalizace společnosti, pozdější označení pro celé následné období od srpna 1968 do listopadu 1989.

Na sjezdu KSS byl Husák zvolen prvním tajemníkem ÚV KSS (vystřídal Vasilu Biľaka) a 31. srpna pak byl kooptován do ÚV KSČ a předsednictva ÚV. Právě v období, kdy byl Husák vedoucím činitelem KSS, docházelo postupně k odklonu od polednové politiky. Uskutečňovali ji ti, kteří byli na jejím počátku (F. Kriegel, Z. Mlynář, J. Smrkovský). Zpochybňován byl i akční program a období roku 1968 začalo být nazýváno krizovým a kontrarevolučním. Byly kritizovány závěry přijaté na vysočanském sjezdu a napadána kritika moskevského protokolu.

Dne 17. dubna 1969 pak byl Gustáv Husák na zasedání ÚV KSČ zvolen do čela československých komunistů. Stal se prvním tajemníkem ÚV KSČ. Za hlavní krátkodobý cíl si zvolil vyvést stranu a společnost z krizové situace, konsolidovat a normalizovat poměry ve vnitropolitické i zahraničně politické oblasti. Tento úkol měl být splněn za přítomnosti sovětských vojsk. Dohodou mezi vládami ČSSR a SSR o dočasném pobytu Sovětské armády na území Československa podepsaná 16. 10. 1968 v Praze byla okupace země dodatečně legitimizována.

Husák byl mezi nejvyššími stranickými představiteli považován za centristického a pragmatického a do srpna 1968 i za proreformního politika na rozdíl od ortodoxních představitelů. Následně pak bylo na zasedání ÚV v prosinci roku 1970 přijato „Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ“. Proběhla velká čistka v členské základně strany na základě výměny členských legitimací.

Postupně se také rodil jeho názor, že rok 1968 byl pokusem o anti-únor, že vojenský zásah Varšavské smlouvy byl nevyhnutelný vzhledem k hroící kontrarevoluci.⁷⁸ Zároveň Husák ve svých memoárech vzpomínal, že Leonid Iljič Brežněv

78 Viz projevy G. Husáka 19. 8. 1969 (aktiv předsedů ZO KSČ, předsedů ZV ROH a příslušníků

sliboval, že po uklidnění poměrů ve společnosti Sovětská armáda odejde, což se však nestalo.⁷⁹

Proces „konsolidace a normalizace“ společnosti byl završen na XIV. sjezdu KSČ v květnu 1971, na kterém byl Husák potvrzen v nejvyšší stranické funkci.⁸⁰ To se opakovalo i na následujících třech stranických sjezdech (XV. sjezd 1976, XVI. sjezd 1981, XVII. sjezd 1986). Na funkci generálního tajemníka rezignoval teprve 17. prosince roku 1987.

Vyvrcholením jeho politické kariéry bylo zvolení do nejvyšší státní funkce dne 29. 5. 1975, kdy byl Federálním shromážděním ČSSR zvolen prezidentem republiky.⁸¹ Do tohoto úřadu pak byl zvolen ještě dvakrát (1980, 1985) a funkci zastával až do roku 1989.

V soukromém životě postihla Husáka vážná ztráta, která poznamenala jeho život. Dne 24. října 1977 zahynula při leteckém neštěstí u Bratislavy jeho druhá manželka Viera Husáková.⁸²

Postupně se přidávaly problémy v hospodářském, politickém a zahraničně politickém životě země (pokles národního důchodu, zostření mezinárodní situace, zvýšení tempa ve zbrojení mezi USA a SSSR). Teprve změna politického kursu v KSSS po smrti L. I. Brežněva, Konstantina Černěnka a Jurije Andropova a nástupu Michaila Gorbačova na jaře 1985, vyhlášení perestrojky, glasnosti a reformy sovětského systému vyvolaly určité naděje i o změnách v ČSSR. Tyto naděje se však nenaplnily.⁸³

LM) a 29. 8. 1969 (oslavy SNP v Banské Bystrici).

79 Plevza, V.: Vzostupy a pády, s. 124, 127.

80 XIV. sjezd KSČ se konal 25.–29. 5. 1971. Na prvním zasedání ÚV KSČ byl dne 29. 5. 1971 G. Husák zvolen generálním tajemníkem ÚV KSČ, členem předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ.

81 Jeho zvolení však předcházela změna ústavy, neboť dosavadní prezident L. Svoboda byl již více než rok vážně nemocen, nemohl vykonávat svůj úřad a odmítl sám rezignovat na svoji funkci.

82 S Vierou Millerovou se G. Husák seznámil již během povstání Slováků proti nacistické okupaci země v srpnu 1944 v Banské Bystrici, kde působila v informačním oddělení SNR. Jejich vztah se upevnil koncem 60. let, kdy po znovuoobnovení *Nového slova* začala pracovat v tomto periodiku. Byl však odlišný od vztahu G. Husáka k M. Lokvencové. Žila s dětmi (dcerou Sašou a synem Vladimírem) nadále v Bratislavě a s G. Husákem se setkávala jen o víkendech, nepočítáme-li oficiální příležitosti. Viera Husáková, roz. Čáslavská, provdaná Millerová (nar. 14. 6. 1923 v Bratislavě – zemř. 20. 10. 1977 v Bratislavě), slovenská novinářka a překladatelka. Pocházela z rodiny inspektora státních lesů Karla Čáslavského. Vystudovala právnickou fakultu UK v Bratislavě. Od roku 1948 pracovala jako redaktorka v deníku *Pravda*, v padesátých letech odešla pracovat do časopisu *Slovenka*. Začátkem 60. let začala pracovat v časopisu *Kulturný život*. Od roku 1973 manželka Gustáva Husáka. Zahynula tragicky při převozu vrtulníkem z Bardejova do Bratislavy.

83 Zejména byla očekávána s velkými nadějemi návštěva generálního tajemníka ÚV KSSS M. S. Gorbačova v ČSSR v dubnu 1987. Návštěva však nepřinesla žádné velké změny (nemluvil o

Zároveň od jara 1987 sílil tlak na odchod Husáka z nejvyšší stranické funkce. Většina členů předsednictva strany se nakonec vyslovila pro jeho odchod z nejvyšší stranické funkce a zvolení Miloše Jakeše na tento post. Gustáv Husák však zůstal členem ÚV a PÚV KSČ až do zasedání ÚV 24. 11. 1989 a prezidentem do 10. 12. 1989.

Výsledkem byla rezignace na jakékoliv změny ve straně a společnosti, mocenský pád KSČ a listopadový převrat v roce 1989, kdy moc převzala opozice reprezentována Občanským fórem a Veřejností proti násilí.

Husák pak 10. prosince 1989 jmenoval nové složení vlády, když předtím jejím složením pověřil po rezignaci Ladislava Adamce Mariána Čalfu. Ještě předtím vystoupil naposledy v Československé televizi a Československém rozhlasu, kde oznámil, že po jmenování vlády odstoupí z funkce prezidenta.

Před Vánocemi 1989 opustil Pražský hrad a odstěhoval se do své vily v Bratislavě, kde se z něho stal důchodce.⁸⁴ Zemřel 18. listopadu 1991 v Bratislavě.

Nejvyšší státní funkce:	prezident ČSSR 29. 5. 1975 – 10. 12. 1989 (zvolen 3x 1975, 1980, 1985)
Nejvyšší stranické funkce:	první tajemník ÚV KSČ (17. 4. 1969–29. 5. 1971)
	generální tajemník ÚV KSČ (29. 5. 1969–7. 12. 1987) (zvolen 4x 1971, 1976, 1981, 1986)
	hlavní velitel Lidových milicí (1969–1987)
Poslanec:	Prozatímního Národního shromáždění (1945–1946)
	Ústavodárného Národního shromáždění/Národního shromáždění (1946–1950)
	Sněmovny národů Federálního shromáždění ČSSR (1969–1971)
	Sněmovny lidu Federálního shromáždění ČSSR (1971–1975)
Vyznamenání (výběr):	Československý válečný kříž 1939 (1945)
	Řád Slovenského národního povstání I. třídy (1945)
	Řád 25. února 1948 I. stupně (1949)

se o postoji k roku 1968, o změnách v politické ekonomické a kulturní oblasti).

84 Z této doby také pocházejí jeho neautorizované rozhovory s V. Plevzou o jeho politické kariéře vydané pod názvem *Vzostupy a pády*. Gustáv Husák přehovoril. Bratislava 1991.

	Řád Klementa Gottwalda – za budování socialistické vlasti
	(1968, 1973, 1983)
	Řád republiky (1978)
	Řád Říjnové revoluce (1978)
	Čestný titul Hrdina ČSSR (1969, 1973, 1983)
	Titul Hrdina SSSR (1983)
	Leninův řád (1969, 1973, 1983)
	Zlatá medaile Karla Marxe Akademie věd SSSR (1983)

Dílčí fond Kancelář generálního (prvního) tajemníka ÚV KSČ Gustáva Husáka je součástí rozsáhlého archivního fondu KSČ-ÚV (1945–1989), který byl původně součástí Archivu ÚV KSČ. Písemnosti tohoto rozsáhlého archivního souboru byly vytvořeny činností Komunistické strany Československa, jejích organizačních součástí – ústředního výboru, tajemníků ÚV, komisí a jednotlivých oddělení v dlouhém časovém období od jara roku 1945 do konce roku 1989.

Po událostech v listopadu roku 1989 zahájili odborní pracovníci Státního ústředního archivu (SÚA) v Praze (dnes Národní archiv) se zástupci KSČ a po vzniku Komunistické strany Čech a Moravy (KSČM) se zástupci této politické strany jednání o převzetí archiválií písemností vzniklých z činnosti ústředních orgánů strany. Bylo konstatováno, že pro období let 1945–1989 se jedná o dokumenty nejen stranické povahy, ale též o písemnosti ústředních orgánů a institucí státu významně vypovídající o politickém, hospodářském, společenském a kulturním dění v zemi a společnosti a mají trvalou historickou hodnotu.

Poslanci Federálního shromáždění ČSFR poté rozhodli zařadit archivní dokumenty ve správě KSČ do ústavního zákona č. 496/1990 Sb. o navrácení majetku Komunistické strany Československa lidu České a Slovenské Federativní Republiky.

Státní ústřední archiv převzal archivní celek, který obsahoval dílčí fondy archivně zpracované a opatřené inventářem, ale zároveň i značnou část archivního materiálu, která nebyla dosud archivně zpracována.⁸⁵

⁸⁵ Archiv ÚV KSČ byl převzat na základě ústavního zákona č. 496/1990 Sb., viz Přírůstková kniha Státního ústředního archivu v Praze 1990, č. př. 4781/97 a 1991 č. př. 5014/98. V archivní registratuře manipulačního období 1986–1990 a 1991–1992 jsou dokumenty týkající se přijímání archiválií ÚV KSČ do SÚA uloženy v několika kartonech, viz NA, fond Archivní registratura – Státní ústřední archiv v Praze (AR-SÚA), 1986–1990, sign. 311, inv. č. 72, kart. 24; Tamtéž, AR-SÚA, 1991–1992, sign. 311, inv. č. 48, kart. 17; Tamtéž, sign. 360, inv. č. 58, kart. 51.

Písemnosti, které obsahuje tento archivní fond, pocházejí ze sekretariátu generálního tajemníka ÚV KSČ Gustáva Husáka z let, kdy vykonával nejvyšší stranickou funkci. V archivu byly spisy uloženy převážně přibližně v 500 svazcích. Na rozdíl např. od fondu 1. tajemníka ÚV KSČ a prezidenta republiky A. Novotného se mezi písemnostmi nenacházely dokumenty jiných osob či z jiných oddělení, takže nedocházelo k vyjmutí materiálu a jeho přiřazení k jiným archivním fondům.

Uvedený spisový materiál byl podle věcného principu rozdělen na dvě velké části:

- 1) materiály, které se vztahují k činnosti a událostem ve vnitřní politice státu, včetně materiálů z oblasti armády, bezpečnosti a vnitra
- 2) materiály k zahraniční politice státu a jeho vztahu k ostatním zemím

Co se týče zachovalosti a celistvosti podle vnějšího vzhledu, lze konstatovat, že spisy byly předány do archivu v dobrém stavu. Nebyly napadeny plísní a vodou, nebyly potřhané či ušpiněné.

Ohledně úplnosti písemností a dokumentů je problematické určit, zda jsou písemnosti úplné. Mezi dokumenty, které byly převzaty do SÚA, se totiž nenacházely registrатурní pomůcky, i když v tomto archivním fondu jsou hned v úvodu inventáře uvedeny tajný protokol a přísně tajný protokol došlé a odeslané pošty.

Kdybychom měli posuzovat písemnosti po formální stránce, jedná se především o dokumenty politické strany, kde jsou však uloženy nejen materiály KSČ (usnesení předsednictva, sekretariátu, spisy jednotlivých oddělení ústředního výboru), ale též spisy ministerstev, federálních a republikových vlád, státních a společenských organizací, vládních výborů, výzkumných a vědeckých ústavů i státních podniků.

V první části byly soustředěny písemnosti, které se vztahují přímo k osobním záležitostem Gustáva Husáka (osobní dokumenty, záležitosti poslance, publikační činnost, korespondence osob i institucí, která byla zasílána do sekretariátu generálního tajemníka ÚV KSČ). Druhá část obsahuje spisy z činnosti Komunistické strany Československa (sjezdy strany, zasedání ÚV, konference, spisy z činnosti stranických institucí – komise, ÚKRSK, Ústav marxismu-leninismu, Vysoká škola politická, LM, informace k jednotlivým osobám), dalších politických stran, organizací Národní fronty, vlády, jednotlivých ministerstev vztahujících se k činnosti v jednotlivých oblastech národního hospodářství – průmyslu, zemědělství, dopravě, kultuře, školství, vědě, zdravotnictví a sociální péči, sportu. Třetí část pak obsahuje spisy o československé zahraniční politice – činnost ministerstva zahraničních věcí, zastupitelských úřadů, mezinárodních organizací (např. OSN, NATO, RVHP, Varšavská smlouva), písemnosti mezinárodních konferencí a mezinárodního komunistického a dělnického hnutí a dokumenty vztahující se k zahraniční politice Československa vůči jednotlivým zemím celého světa.

Celá tato třetí část byla pak vnitřně uspořádána na podobném principu jako písemnosti dílčího fondu Kancelář prvního tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného – zahraničí:

- 1) dokumenty, které se zabývají činností ministerstva zahraničních věcí z hlediska globálního pohledu, dále činností mezinárodních organizací a také spisy vztahující se k mezinárodnímu komunistickému a dělnickému hnutí
- 2) dokumenty vztahující se k problematice konkrétního státu či země

Spisy jednotlivých teritorií jsou uspořádány podle názvů daného státu či země v abecedním pořadí. Uvnitř jsou pak písemnosti strukturovány následujícím způsobem:

- a) spisy týkající se problematiky daného teritoria (politická, kulturní a hospodářská oblast)
- b) spisy o činnosti příslušné komunistické či levicové (marxisticko-leninské) strany v dané zemi
- c) spisy o vztazích Československa k příslušné zemi (vztahy politické, hospodářské, kulturní či vojenské)
- d) spisy o vztazích mezi KSČ a příslušnou komunistickou či dělnickou (marxisticko-leninskou) stranou v dané zemi
- e) spisy o vztazích dané země k socialistickým zemím
- f) spisy o vztazích dané země ke kapitalistickým zemím
- g) spisy vztahující se k některým zvláštním či výjimečným událostem v historii příslušné země (např. únos čs. občanů v Angole, výjimečný stav v Polsku)

Na rozdíl od fondu Antonín Novotný – zahraničí nejsou zastoupeny spisy MV, které by obsahovaly zprávy o situaci v příslušné zemi, agenturní zprávy či zprávy rozvědky MV.

Dokumenty celého archivního souboru jsou v první řadě řazeny podle věcných skupin a uvnitř jednotlivých skupin pak jsou uspořádány chronologicky. Metoda věcného a chronologického členění archiválií byla zvolena hlavně pro svou přehlednost a s ohledem na badatelské využití fondu.

K inventáři jsou připojeny čtyři podrobné rejstříky: zeměpisný, jmenný, organizací a institucí a věcný. Rejstřík zeměpisný obsahuje všechny zeměpisné názvy obsažené v regestech inventáře (názvy měst, obcí, pohoří, řek, moří, oceánů, krajů, okresů, států a zemí). Rejstřík jmenný zahrnuje jména osob obsažených v inventáři. Většina jmen je uvedena ve své úplnosti (jméno a příjmení), u některých osob se však nepodařilo zjistit jejich úplná jména. Rejstřík institucí a organizací obsahuje především názvy politických stran a hnutí, parlamentů, vlád, ministerstev, vládních úřadů, tiskových agentur, hospodářských firem a dalších společenských organizací. Rejstřík věcný se pak snaží prostřednictvím abecedně řazených hesel

zachytit obsah jednotlivých registů inventáře. Čísla u jednotlivých rejstříkových hesel odkazují na příslušné inventární jednotky.

Z hlediska archivního využití archiválií obsažených ve výše uvedeném fondu lze konstatovat, že spisový materiál sekretariátu generálního tajemníka ÚV KSČ Gustáva Husáka je cenný především pro historiky zabývající se vnitřní a zahraniční politikou Československa a dějinami mezinárodních vztahů v období po roce 1969 do roku 1987 – období tzv. normalizace.

Spisy tohoto fondu však obsahují pouze část materiálů, které byly adresovány Gustávu Husákovi především ve funkci generálního (prvního) tajemníka ÚV KSČ, další část písemností je uložena v archivu Kanceláře prezidenta republiky v Praze na Pražském hradě. Jedná se o materiály vztahující se k činnosti Gustáva Husáka ve funkci prezidenta republiky. Jak již bylo výše uvedeno, materiály obsahují zprávy a informace ze všech oblastí společenského, politického, hospodářského, kulturního života země, stanoviska vlády, prezidenta, komunistické strany k událostem vnitřní i zahraniční politiky. Fond obsahuje i značné množství korespondence (osobní – blahopřání k narozeninám, k úmrtí manželky prezidenta, k různým významným politickým a společenským událostem – volba prezidenta, zvolení do různých stranických funkcí, blahopřejné a soustrastné dopisy a telegramy, dopisy pracujících a dalších občanů, kteří reagovali na veřejné i soukromé problémy. Rovněž jsou zde i dopisy, depeše, telegramy a zprávy ze zastupitelských úřadů, které jsou značně subjektivní, ale jsou bezprostřední reakcí na určitou událost a danou problematiku.

Některé písemnosti jsou pak signovány přímo Husákem různými rukopisnými poznámkami (jednotlivými slovy), či jsou opatřeny pouze vzkazem pro pracovníky sekretariátu, jak mají vyřizovat dané písemnosti.

Podobně jako u ostatních písemností z období 1948–1989 je nutné připomenout, že tyto spisy vznikly v určitém politickém systému, byly vypracovávány pro politickou stranu, která měla vedoucí roli ve společnosti s určitým záměrem. Proto je nutné k tomuto materiálu přistupovat velice kriticky a obezřetně.

Naprostá většina spisů a dokumentů je v českém a slovenském jazyce. Zbýlá část písemností je v ruském jazyce.

Dílčí fond uspořádal František Štverák, jenž rovněž zpracoval inventář, sepsal úvod a vyhotovil rejstříky. Převedení inventáře do elektronické podoby (program JANUS) provedli František Štverák a Adam Zítek.

Fond celkem obsahuje 872 inventárních jednotek a spisy z let 1969–1987 jsou uloženy ve 485 kartonech.

Archivbestand Zentralkomitee der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei – Büro des General-(Ersten) Sekretärs Gustáv Husák

Die Person des Gustáv Husáks schrieb sich auf bedeutsame Weise in moderne Geschichte ein, man kann vielleicht sogar sagen, daß dieser kommunistische Politiker auf ihrer Gestalt einen unvernachlässigbaren Anteil hatte. Tätig wurde er schon seit seiner Jugend, in der Zwischenkriegszeit gehörte er zu den Hauptgesichtern der jungen slowakischen Kommunisten. Während des Kriegs wurde er dann zu einem der Vorsteller und Organisatoren der Aktivitäten der kommunistischen Partei und des Linkswiderstands in der Slowakei. Nach dem Ende des zweiten Weltkriegs übte er eine Reihe bedeutender Funktionen aus, schließlich wurde er jedoch Opfer von einem ausgeklügelten politischen Prozeß. Sein großer Ehrgeiz brachte ihn jedoch bald ins politische Geschehen zurück. Das geeignete Moment ergab sich im Zusammenhang mit dem Unterdrücken des Wiederbelebungsverfahrens des Prager Frühlings. In dem Jahr 1969 stellte sich der Gustáv Husák an die Spitze der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei und wurde so zu dem mächtigsten Mann im Staat, später dann tat er noch die Funktion des Präsidenten der Republik hinzu. Bis zu dem Jahr 1987, wo er an der Spitze der KPTsch durch den Miloš Jakeš ersetzt wurde, war es gerade der Husák, der den Gang des Staats und sein Hinzielen leitete und bestimmte. Diesen Zeitabschnitt bringen auch die Archivmaterialien, die einen Bestandteil des diesbezüglichen Teilbestands des Zentralkomitees der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei nahe. Obwohl die Umstände ihrer Entstehung und ihr Zweck eine höchstens kritische Einstellung erfordern, stellen diese Dokumenten zweifellos eine unschätzbare Quelle für ein Studium der innerstaatlichen Entwicklung in der Tschechoslowakei, ihrer Wirtschaft und ihrer bewaffneten Bestanteile und vor allem ihrer Außenpolitik dar.

Archival Collection of KSČ – the Central Committee 1945–1989, Prague – Office of the ÚVKŠČ (First)Secretary-General Gustáv Husák

Gustáv Husák's character had made a substantial mark in the modern history of Czechoslovakia and we can even say that this communist politician took an active role in its portrayal. He had been active since his youth and in the interwar period he belonged among the main faces of young Slovak communists. During the WWII he became one of the representatives and organizers of activities of the communist party and left-wing resistance movement in Slovakia. After the end of the war, he had held numerous important posts, finally he became a victim together with others in a fabricated political trial. His great ambitions took him back to political course of events, the right moment seemed to be in connection with the suppression of the reviving process of the so-called Prague Spring. In 1969, Gustáv Husák stood at the head of the Communist Party of Czechoslovakia and became the most powerful man in the state, later he added the post of president of the republic. Until 1987, when

he was replaced by Miloš Jakeš at the head of KSČ, it was Husák who managed and determined the functioning of the state and its direction. This period is brought closer in archival materials which are part of the fond of KSČ-ÚV. In spite of the fact that the circumstances of their origin and purpose require the utmost critical approach, these documents represent an inestimable source for studying intrastate development in Czechoslovakia, its economy, armed forces, and primarily international policy.

ZPRÁVY

NÁRODNÍ ARCHIV V ROCE 2020

EVA DRAŠAROVÁ

Úvod

Mnoho pisatelů obdobných literárních výtvorů se v tuto dobu vyrovnává s fakty i dojmy minulého roku bez rozdílu místa pobytu autora. Všichni jsme prošli touž zkušeností a situace daná celosvětovou pandemií virového onemocnění pokračuje v nezmenšené míře dále. Problémy řešíme téměř identicky, ovšem s modifikovaným prožíváním a následnou pozdější reakcí. Většina z nás se nevzdává, bere novou skutečnost jako výzvu a je schopna se s ní vyrovnat v nové kvalitě.

V uplynulém roce 2020 se Národní archiv věnoval, seč mohl, naplňování svého poslání, které vyplývá nejen ze zákonných ustanovení a z odkazu jeho minulosti, ale i z nevyřčeného, nezakotveného, přesto osazenstvem sdíleného kodexu závazků vůči společnosti i vůči čemusi, co nás přesahuje. Nemůžeme dělat obvyklé věci? Nevadí. Máme v záloze desítky dalších úkolů, na které v běžném rytmu nezbývá čas a které se dají splnit bez doteku fyzické archiválie. S odstupem času se toto roční činnosti projeví v rozšířené informační nabídce ve virtuálním prostoru. Kde je to možné, posouvá se rychlejším tempem výzkum. Badatelé k nám často nemohou chodit neomezeně? Vadí. Zmírňujeme tuto bolest zvýšenou řešeršší činností a digitalizací. Nesmíme být všichni pohromadě? Nevadí. Chodíme na směny a stihneme i uspokojit daty úřady a občany. Jen to zpracování archiválií v pořádacích místnostech a tedy i následná nová inventarizace se bohužel zpomaluje, ba zastavuje. Nemůžeme cestovat? On-line konference umíme i zorganizovat. Dokončili jsme úspěšně evropský projekt Národní digitální archiv II. S mezinárodní komunitou zabývající se vším možným, co má názvu „digitální“, jsme ve spojení. Dokonce se ucházíme o prestižní konferenci ipress v roce 2025. Ale už se připravujeme na bližší termín českého předsednictví v Evropské unii v druhé polovině roku 2022. Všechny akce spojené s archivnictvím včetně digitálního se odehrají v druhém listopadovém týdnu u nás na Chodovci. A nadále usilujeme o dostavbu depotního bloku 4. Tentokrát se rýsuje zdroj financování v evropském Fondu obnovy.

Poradíme si s mnohým, dbáme na zdraví nás všech a vytrváme navzdory úmornosti dlouhé nenormální etapy. „Dáme“ to!

Personální podmínky

Do roku 2020 vstupoval archiv citelně oslaben. V rámci opětovného snižování personálního stavu (poslední bylo na konci roku 2018) jsme přišli o 6 systemizovaných míst. Všechna byla v režimu zákoníku práce. V obou badatelnách a v knihovně bylo redukováno po jednom místě, dále nás bohužel musel opustit jeden manipulát provozního úseku, jeden archivář oddělení nestátních fondů a jeden operátor informačních technologií. Nešlo o virtuální místa, ale o naše kolegy, se kterými jsme se museli ve čtyřech případech rozloučit byť s odstupným. Vykonávaná práce je nadále potřeba, jen částečně se dá nahradit nižší personální dotací za pomoci prací vykonávaných mimo pracovní poměr. Národní archiv k 31. 12. 2020 disponoval 153 systemizovanými místy, z toho 86 ve státní službě a 67 pracovníků dle zákoníku práce.

V personální práci stále citelně chybí další síla pro organizaci a personální zvládnutí výběrových řízení, pro totéž v oblasti vzdělávání a pro aktivity v oblasti řízení kvality ve služebním úřadě dle Strategického rámce rozvoje veřejné správy České republiky pro období 2014–2020 (usnesení vlády 680/2014, 1088/2016, Strategický cíl 1 Modernizace veřejné správy, Specifický cíl 1.3 Rozšíření řízení kvality a zlepšení strategického řízení ve veřejné správě).

V roce 2020 jsme plánovali odzkoušet ve formalizované podobě nový benefit práce z domu. K tomu opravdu z počátku roku došlo v oddělení kontroly výkonu spisové služby, fondů státní správy po roce 1992 a elektronických dokumentů. Od března se práce z domu stala neoddelitelnou součástí pracovního výkonu většiny zaměstnanců s výjimkou ekonomicko-provozního oddělení. Dle vládních opatření proti epidemii nemoci COVID 19 jsme pružně utlumovali či rozšiřovali počet osob na pracovišti a střídali se ve směnách. Práce doma se vykazuje již od prvního uzavření v březnu 2020 v týdenních intervalech.

Oblast vzdělávání musela projít v uplynulých letech výraznou proměnou v souvislosti se zákonem o státní službě. Příslušný služební předpis a zejména rámcový plán se připravoval náročným procesem tvorby „zdola“ od roku 2016, tudíž je více než akceptovatelný veškerým osazenstvem archivu. Spoléháme povětšinou na sebe (školíme se navzájem – např. v archivní legislativě, k ochraně osobních údajů v archivní praxi), komerční školení s ohledem na zdroje omezujeme jen na nejnutnější v oblasti ekonomiky, účtování a nových legislativních úprav této sféry.

Pokračovalo individuální zvyšování kvalifikace. Bakalářskému studiu se věnovaly 3 osoby, magisterskému 5 osob a doktorandskému 9.

Co se týče hodnocení státních zaměstnanců, byl vydán služební předpis ředitelky pro roky následující, v němž se počítá s dvouletou periodou. Vzhledem k významu hodnocení a možným dopadům této činnosti chceme tuto zodpovědnou a časově náročnou záležitost rozložit do delšího úseku. Další služební hodnocení se tedy odehraje v prvním čtvrtletí roku 2021.

Celkové množství uložených archiválií

K 31. 12. 2020 spravoval Národní archiv ve své základní evidenci celkem 2114 archivních souborů v rozsahu 131 559,24 bm (oproti stavu k 31. 12. 2019 se jedná o nárůst o 23 archivních souborů a 507,41 bm). Digitální velikost spravovaných souborů činila 4485050 MB. Z uvedených 2114 archivních souborů bylo celkem 2045 souborů (126 740,48 bm, 4434335 MB) evidováno jako soubory v přímé péči archivu, 65 souborů (4779,01 bm, 50715 MB) bylo v NA uloženo na základě depozitní smlouvy a 4 archivní soubory NA (39,75 bm) byly na základě smlouvy uloženy mimo archiv. V roce 2020 bylo provedeno celkem 689 aktualizací evidenčních listů NAD, které se týkaly 325 archivních souborů.

Do evidence archivních pomůcek bylo v roce 2020 zapsány 4 nové archivní pomůcky, schváleno jich však bylo 7, zrušeno bylo 7 archivních pomůcek.

Do evidence vnějších přírůstků a úbytků bylo v roce 2020 zapsáno celkem 221 vnějších změn (tj. o 32 méně než v roce 2019). Celkem bylo evidováno 221 přírůstků (220 přírůstků výběrem a 1 přírůstek delimitací) a žádný úbytek.

Do druhotné evidence NAD předalo Národnímu archivu v roce 2020 údaje ze své základní evidence celkem 24 archivů a 8 kulturně vědeckých institucí. Do centrální evidence Národního archivu bylo v roce 2020 předáno celkem 15 stejnopisů archivních pomůcek (vše Archiv hlavního města Prahy). Do evidence archivních pomůcek v programu PEvA bylo v roce 2020 zapsáno celkem 15 stejnopisů archivních pomůcek.

K 31. 12. 2020 měl Národní archiv ve své péči celkem 1 národní kulturní památku a 26 archivních kulturních památek. Pravidelná prověrka fyzického stavu archivních kulturních památek se uskutečnila ve dnech 26. 11. a 8. 12. 2020, hloubková kontrola listin fondu Archiv České koruny proběhla dne 8. 12. 2020.

Výběr archiválií ve skartačním řízení

V roce 2020 vykonával Národní archiv předarchivní péči u 170 veřejnoprávních původců. Od 1. 1. 2020 byla zákonnou úpravou přejmenována Správa železniční dopravní cesty, s. o., na Správu železnic. Dále došlo ke sloučení NUV a NIDV do instituce s názvem Národní pedagogický institut České republiky. Vznikem Národní sportovní agentury v roce 2019 docházelo v průběhu roku 2020 k postupnému předávání agendy z Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy.

Archiváři 5. oddělení provedli v roce 2020 výběr ve skartačním a mimo skartační řízení celkem u 85 veřejnoprávních původců. Při těchto řízeních sepsali 230 protokolů (222 ve skartačním řízení a 8 v mimo skartačním řízení). Tyto ukazatele jsou statisticky sledovány od roku 2005. Poměříme-li tyto výkony s výsledky z minulých let, můžeme konstatovat, že počet skartujících původců byl historicky druhý nejvyšší, počet vyhotovených protokolů ve skartačním řízení byl historicky

ky nejvyšší. Co se týče objemu a poměru dokumentů navržených do skartačního řízení a dokumentů vybraných za archiválie, můžeme konstatovat, že zůstává v rámci trendu minulých let. Celkově bylo ve skartačním řízení posouzeno 11 831 bm dokumentů a vybráno z nich bylo 539 bm archiválií. Poměr vybraných archiválií k navrženým by byl 4,6 %. Mimo skartační řízení bylo navrženo 200 bm a bylo vybráno 9 bm.

V průběhu roku 2020 bylo prostřednictvím archivního portálu uskutečněno 655 skartačních řízení, tj. více než dvojnásobek oproti roku 2019. Na tato řízení navázalo a bylo dokončeno 83 přejímek digitálních archiválií. Do NDA tak byly v roce 2020 uloženy AIPy o celkové velikosti 84 GB (tedy opět cca dvojnásobek oproti roku 2019. Ačkoli absolutní čísla nejsou vysoká, porovnání s předchozími léty ukazuje zásadní nárůst jak skartujících původců, tak počtu skartací. Samozřejmě i počtu a objemu převzatých elektronických archiválií. Dá se předpokládat, že v dalších letech bude tento exponenciální trend pokračovat. Co se týká původců Národního archivu, proběhla skartační řízení u řady původců, někdy i opakovaně. Někteří původci provedli v roce 2020 pouze testovací skartační řízení, u některých původců přetrvávají technické překážky, které neumožňují skartace z jejich eszl.

Kontroly spisové služby a správní/přestupková řízení

V lednu–červnu 2020 probíhalo došetření výkonu spisové služby u *Ministerstva zemědělství*. Byly zjištěny, resp. potvrzeny nedostatky uvedené v protokolu o kontrole č.j. 3337-7/05-2017. Dosud probíhá spor v případě řádné kontroly u *Vrchního státního zastupitelství* (VSZ) v Praze, která byla Národním archivem zahájena v říjnu 2017, ale byla následně zastavena z důvodu sporu o příslušnost NA k výkonu kontroly, resp. výkonu předarchivní péče, který otevřelo Vrchní státní zastupitelství v Praze. Od listopadu 2017 doposud se řešením věci zabývá Ministerstvo vnitra (MV), které rozhodnutím ze dne 2. 7. 2019 čj. MV-147625-11/AS-2018 rozhodlo o přenesení předarchivní péče u VSZ na NA. VSZ nesouhlasilo se způsobem, jakým byly procesně řešeny jeho námitky k řešení příslušnosti archivu a provedení kontroly odvolacím orgánem, kterým je Ministerstvo vnitra a podalo žalobu k Městskému soudu, kterou se domáhá ochrany proti nečinnosti Ministerstva vnitra. Městský soud usnesením č. j. 8 A 138/2019-43 nařídil Národnímu archivnímu zdržet se kontroly do doby, než se o věci mezi žalobcem (VSZ v Praze) a žalovaným (MV) rozhodne.

V roce 2020 byla zahájena kontrola u *Úřadu vlády* – z důvodu covidových opatření se předpokládá její ukončení v roce 2021.

Ve spolupráci s OASSS MV a dalšími útvary Ministerstva vnitra jsme připomínkovali a vytvářeli návrhy a novelizace právních předpisů souvisejících s archivnictvím a s výkonem spisové služby včetně zákona o archivnictví a spisové

službě (úpravy procesů digitálního archivu, povinností vázaných na dokument a spis a další témata.

Pracovníci 5. oddělení vedli nad rámec zákonných povinností náročné individuální konzultace s původci. Nejčastějším tématem byl výkon spisové služby v elektronickém systému spisové služby, správa dokumentů v samostatných elektronických evidencích (různé informační systémy, databáze apod.) a skartační řízení z nich, ale objevily se též dotazy na téma zpřístupňování archiválií z mladých fondů ve správě 5. oddělení. Některé se uskutečnily v Národním archivu jiné přímo u původců, ale v roce 2020 měly často on-line podobu. V červenci proběhlo jednání na Ministerstva zdravotnictví k vyjasnění postupu skartace a uložení závěrečných zpráv Interní grantové agentury. Nejčastější konzultace probíhaly s původci ohledně digitálních přejímek, především transakčních protokolů (Ministerstvo sociální péče, Ministerstvo životního prostředí, Český úřad pro zkoušení zbraní a střeliva, Ministerstvo kultury, Agentura pro podnikání a inovace). K podrobnostem, různým specifikám eSSL a přípravě elektronického skartačního řízení proběhly konzultace u *Státního fondu kinematografie, Probační a mediační služby, Úřadu průmyslového vlastnictví*.

Ke spisovému řádu a spisovému plánu proběhly konzultace s Ministerstvem zdravotnictví, Rejstříkem trestů, Zdravotnickým zařízením MV, Státním ústavem pro kontrolu léčiv; Agenturou pro podnikání a inovace, Státní energetickou inspekci, Českým úřadem zeměměřickým a katastrálním, Energetickým regulačním úřadem, Ministerstvem pro místní rozvoj – Regionální radou regionu soudržnosti, Úřadem vlády, VÚMOP. S Českým statistickým úřadem proběhly konzultace ohledně předání databáze IČO. S některými původci bylo konzultováno převzetí starších dokumentů (nalezení „kostlivci“ ve skříních) formou mimo skartačního řízení, např. starší odtajněné dokumenty Ministerstva vnitra. Dále s Kanceláří finančního arbitra bylo projednáno převzetí části dokumentace k poplatkovým sporům z let 2013–2014 (vyřešeno výběrem archiválií mimo skartační řízení a elektronickou přejímkou včetně jednoho balíku listinné dokumentace),

Ohledně spisové rozluky proběhly poměrně náročné konzultace s Úřadem vlády, kde byla k 1. lednu 2020 delimitována agenda sociálního začleňování (do té doby gesčně pokrýval odbor pro sociální začleňování – zajišťoval činnost Agentury pro sociální začleňování) z Úřadu vlády na Ministerstvo pro místní rozvoj.

Pokračovaly práce na převzetí a strukturování dat pro nahlížení z převzatých databází. Konkrétně v pilotním projektu byla převzata data systému ARIS (Automatizovaný rozpočtový informační systém) s daty z let 1993–2009. Systém byl převzat v podobě exportů views + celý systém ve formátu SIARD (vytvořeno pomocí DBPTK). Otevřená data ze systému Aris budou zpřístupněna pomocí nástroje dbDIPview, k tomu budou použity exporty v podobě tabulek v csv, výkazy/rozpočty jsou rozděleny do 7 informačních balíčků, které obsahují okolo 1500

tabulek. Dále byla uložena data školských rejstříků (Rejstřík škol a školských zařízení, Rejstřík školských právnických osob). Zkušenosti s archivací pomocí formátu SIARD a zpřístupněním pomocí dbDIPview byly prezentovány v rámci workshopu MOPED a dále na konferenci AKM.

Samostatnou agendu představovaly průběžné konzultace s dodavateli eSSL, zejména na téma příprava elektronických skartačních řízení, tvorba a nastavení struktury SIP balíčků podle národního standardu pro elektronické systémy spisové služby (mj. M.I.T., Gordic, ICZ, Allium, Geovap, Asecco atd.). Náročnou kapitolu představovalo zejména poskytování podpory při testování SIP balíčků, konzultace k workflow elektronických skartačních řízení či použití datových formátů pro ukládání v eSSL a předávání do archivu jak pro původce v předarchivní péči Národního archivu, veřejné archivy i jednotlivé dodavatelské firmy. Nedílnou součástí této činnosti je poskytování, podpora a kontinuální vývoj validátoru SIP balíčků, který je využíván jak v rámci Národního archivního portálu, tak ve formě veřejné on-line přístupného nástroje umožňujícího původcům a dodavatelům provedení strojové kontroly souborů.

Jako součást vývoje a podpory projektu Národní digitální archiv (NDA) byly průběžně testovány nové moduly národního archivního portálu (UPLOAD, ESK, MSK, eZpřístupnění), a to včetně analýzy a popisu chyb, které byly průběžně konzultovány s dodavatelem. V rámci provozu Národního archivního portálu byla prostřednictvím platformy Redmine a zejména pomocí helpdesku (dostupný pro vnější uživatele na e-mailové adrese helpnda@nacr.cz) zajišťována průběžná metodická a technická podpora všech zúčastněných (původců, archivářů, dodavatelů) a kontinuálně byly řešeny případné provozní problémy

Výběr archiválií mimo skartační řízení

V uplynulém roce tuto činnost významně ovlivnila epidemie Covid-19. Vzhledem k vyhlášeným mimořádným opatřením vlády ČR (nouzový stav a s ním související mimořádná epidemiologická opatření) jsme byli nuceni dočasně přerušit či výrazně omezit osobní kontakty s našimi původci a majiteli archiválií. Odložit jsme museli mnohá plánovaná jednání i některé již domluvené přejímky archiválií. V roce 2021 budeme v naší práci v oblasti předarchivní péče a získávání archiválií u soukromých právnických osob i u fyzických osob také zohledňovat aktuální epidemiologickou situaci.

Archivní fondy právnických osob byly v loňském roce obohaceny mj. o archiválie Archivu Národního divadla, České pirátské strany, Konfederace politických vězňů ČR, spolku Mamma HELP, Společnosti Jana Masaryka aj. Ve třech případech se uskutečnila přejímka archiválií již zaniklých subjektů: České mírové rady, Národní fronty ČSR a Národní fronty ČSSR. K cenným akvizicím uplynulého roku bezesporu patří přejímka písemností spolku *Mamma HELP*.

Nově jsme v uplynulém roce navázali kontakt s *Nezávislým odborovým svazem Police ČR*, jemuž jsme poskytli odbornou metodickou pomoc při aktualizaci spisové normy.

V uplynulém roce jsme pokračovali rovněž ve spolupráci s *Konfederací politických vězňů ČR*, převzali jsme písemnosti poboček spolku v Mělníku a Kralupech. Naše fondy v loňském roce rovněž obohatila přejímka další části archivu *Mezinárodní organizace novinářů*, které postupně přebíráme od roku 2018 od bývalého předsedy organizace, profesora Kaarle Nordenstrenga a PhDr. Markéty Ševčíkové. Pokračovali jsme také v jednáních o převzetí písemností Mezinárodního vydavatelství „Mír a socialismus“. V loňském roce jsme se připravovali rovněž na převzetí další části dokumentů z norského *Fondu na podporu Charty 77* (Støttefondet for Charta 77) a dánského *Dialogu s Chartou 77* (Dialog med Charta 77).

V roce 2020 jsme byli úspěšní také v rozvíjení kontaktů s politickými stranami. Zaměřili jsme pozornost na politické subjekty, které na české politické scéně působí relativně „krátce“. Zúročili jsme mj. výsledky naší spolupráce s *Českou pirátskou stranou*, s níž jsme v kontaktu od roku 2019. Přejímka písemností vzešlých z činnosti České pirátské strany patří mezi cenné akvizice uplynulého roku. V loňském roce jsme také navázali první kontakt s představiteli hnutí ANO 2011.

Neméně úspěšně jsme rozvíjeli vztahy s další významnou politickou stranou, s ODS. V roce 2020 se u ODS uskutečnila dvě skartační řízení. Metodickou pomoc jsme této politické straně poskytli při přípravě spisové normy tohoto politického subjektu, kdy jsme v květnu 2020 připomínkovali návrh nového Archivačního a spisového řádu ODS.

V roce 2020 jsme rovněž pokračovali ve spolupráci s politickými stranami, se kterými jsme dlouhodobě v pravidelném kontaktu – ČSSD, KDU-ČSL, ODS, KSČM. Pokud se týká spolupráce s KDU-ČSL, usilujeme o obnovení intenzivnějšího dialogu s tímto politickým subjektem. Této politické straně poskytujeme od roku 2018 metodickou pomoc při tvorbě spisové normy. Konzultace a metodickou pomoc při přípravě nové spisové normy poskytujeme také ČSSD.

Úspěšně se v loňském roce rozvíjela také spolupráce s profesními komorami zřízenými zákonem. Skartační řízení se uskutečnila u dvou profesních komor: u Agrární komory a České stomatologické komory.

Během uplynulého roku jsme pokračovali v rozvíjení spolupráce s krajan-
skými organizacemi po celém světě a v naplňování dlouhodobé strategie ochrany a uchování archivního dědictví vytvářeného Čechy v zahraničí.

Od svého vzniku v roce 1996 se oddělení fondů nestátní provenience a archivních sbírek systematicky zaměřuje na získávání osobních fondů významných představitelů politického a společenského života. Tento úkol se nám daří naplňovat i díky trpělivě budovaným vztahům s původci a držiteli archiválií osobní a rodinné provenience založených na vzájemné důvěře a spolupráci.

Můžeme tak Národní archivní dědictví obohacovat o stále rozmanitější kolekci osobních fondů. Některé přejímky se nepodařilo dokončit, např. převoz rozsáhlého *osobního archivu Karla Kryla*, skladatele, textaře, básníka a hlavního představitele československého protestsongu v letech 1963–1989, z Německa do Národního archivu.

Navzdory nepříznivé epidemiologické situaci, i navzdory skutečnosti, že pracovníci VI. oddělení v uplynulém roce bezmála šest měsíců pracovali v režimu home office, kdy nemohli být v úzkém osobním kontaktu s původci a majiteli archiválií, se nám podařilo v oblasti předarchivní péče a získávání archiválií dosáhnout dobrých výsledků.

K cenným akvizicím uplynulého roku bezesporu patří osobní archiv české avantgardní tanečnice, choreografky a pedagožky Milady (Milči) Mayerové, historika specializujícího se na poválečné dějiny Československa doc. PhDr. Karla Kaplana, CSc., novináře, básníka a překladatele Ilji Barta či spisovatele, publicisty, národohospodáře a politika, představitele Československé strany národně socialistické a účastníka protinacistického odboje Jiřího Hejdy, který byl odsouzen v procesu s Miladou Horákovou k doživotnímu trestu vězení (vězněn v letech 1950–1962).

Z archivů čelných politiků, které byly získány v uplynulém roce, představují cenné přírůstky rovněž dodatky k osobním archivům Ing. Aloise Eliáše, prof. JUDr. Zdeňka Jičínského, DrSc. či armádního generála Ludvíka Svobody.

V loňském roce jsme vedli jednání o převzetí osobních archivů (nebo jejich datků) mj. novinářky a spoluzakladatelky spolku Mamma HELP Jany Drexlerové, básníka a matematického lingvisty PhDr. Martina Friše (jednání s Helenou Vávrovou), historičky Evy Hahn, politika a diplomata, někdejšího ministra školství a ministra zahraničních věcí, mluvčího Charty 77 prof. Jiřího Hájka, zakládajícího člena Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel Rostislava Hlaváčka, novináře Zdeňka Hrabici, kvantitativního lingvisty a turkologa PhDr. Ludka Hřebíčka, jaderného fyzika a zakladatele Nadace Charty 77 prof. RNDr. Františka Janoucha, CSc., historičky PhDr. Květy Jechové, novináře a rozhlasového komentátora Jiřího Ješe, lékaře a příslušníka čs. domácího protinacistického odboje, jednoho z hlavních organizátorů Petičního výboru Věrní zůstaneme Viktora Kaufmanna, filozofa Erazima Koháka, pedagožky, slavistky a spoluzakladatelky Výboru Oni byli první Anastázie Kopřivové, ekonomky a překladatelky prof. Ing. Zoe Klusákové-Svobodové, CSc., bývalého ředitele Národní galerie v Praze a rektora Akademie výtvarných umění profesora Milana Knížíka, bývalého ministra vlád ČSR a vědce prof. Ing. Karla Löbla, DrSc., politika KSČ, bývalého vedoucího branněbezpečnostního oddělení ÚV KSČ Miroslava Mamuly, koncertní pěvkyně a hudební pedagožky Olgy Anny Markowitz, generála StB Bohumíra Molnára, právníka a předsedy Hlávkovy nadace prof. JUDr. Václava Pavlíčka, CSc., bývalého předsedy české vlády v rámci federace a bývalého

předsedy a dlouholetého místopředsedy Senátu Parlamentu ČR doc. JUDr. Petra Pitharta, dr. h. c. (jednáno v součinnosti s LA PNP), političky KSČ Jarmily Taussigové-Potůčkové, politika KSČM, poslance Evropského parlamentu, filozofa a historika PhDr. Miloslava Ransdorfa, CSc. (jednání v součinnosti s Muzeem dělnického hnutí), bývalého ministra vnitra a velvyslance ČSR v USA Juraje Slávika a emeritního prezidenta Společnosti pro vědy a umění New York Miloslava Rechcigla (v obou případech jednáno s velvyslancem ČR v USA Hynkem Kmoníčkem o přepravě do Prahy), politika, novináře a právníka prof. JUDr. Jaroslava Stránského (jednáno s vnukem Martinem J. Stránským), signatářky Charty 77 a někdejší veřejné ochránkyně práv Anny Šabatové, bývalého ministra zahraničních věcí PhDr. Jaroslava Šedivého, CSc., politika a předsedy agrární strany Antonína Švehly, ekonoma Otakara Turka, pracovníka Geofyzikálního ústavu ČSAV, výzkumníka magnetosféry a ionosféry Země Ing. Pavla Třísky, CSc. ad.

Z nových přírůstků, které byly získány v loňském roce, je možno konkrétně upozornit na osobní archiv historika a vysokoškolského pedagoga Zdeňka Kárníka či na osobní archiv novináře, člena Osvobozeného divadla, příslušníka československého vojenského zahraničního protinacistického odboje Františka Prčka.

Naše archivní fondy obohatily mj. také přejímky dodatků k osobním archivům historika, pedagoga a filozofa, účastníka protinacistického domácího odboje a účastníka protikomunistického odboje, člena poradního kolegia ředitele Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PhDr. Lubomíra Boháče, účastníka čs. domácího protinacistického odboje, mediálního teoretika, který v roce 1968 zastával funkci vedoucího úseku tisku, rozhlasu a televize ÚV KSČ, poté působícího v exilu, dlouholetého spolupracovníka Listů Dušana Havlíčka či novináře, rozhlasového komentátora a spisovatele umučeného nacisty Františka (Franty) Kocourka.

K cenným akvizicím loňského roku nesporně patří také dodatky k osobním fondům historika, vysokoškolského pedagoga a někdejšího ředitele Pedagogického muzea Jana Amose Komenského doc. PhDr. Tomáše Pasáka, CSc. či významného českého herce Vladimíra Menšíka.

V uplynulém roce také naše archivní fondy obohatily další části osobních archivů dramatika, prozaika, novináře, příslušníka československého zahraničního protinacistického odboje Jana Martince, ekonoma a vysokoškolského pedagoga prof. Ing. Václava Průchy, CSc. či pedagožky, katolické publicistky a spisovatelky Amálie Svobodové.

Pokračovali jsme také v získávání osobních archivů českých archivářů a historiků: převzali jsme písemnosti významných archivářů, kteří byli celou svojí profesionální kariérou spjatí se Státním ústředním archivem / Národním archivem: dodatek k fondu Mgr. Marie Stupkové a osobní archiv emeritního pracovníka Ná-

rodního archivu, který v srpnu 2020 navždy opustil naše řady, PhDr. Josefa Žabky. Jednání jsme rovněž vedli o převzetí písemností historika prof. PhDr. Miroslava Hrocha, DrSc., PhDr. Oldřicha Janečka, CSc., PhDr. Karla Richtra, CSc.

Spolupráce s akreditovanými archivy a péče o archiválie uložené mimo archiv

V roce 2020 jsme úzce spolupracovali s akreditovanými archivy – Archivem České strany sociálně demokratické (AČSSD) a Všeodborovým archivem Českomoravské konfederace odborových svazů (VOA ČMKOS).

V případě prvně jmenovaného archivu jsme pokračovali v poskytování metodické pomoci původci při aktualizaci spisové normy ČSSD a také v oblasti evidence a zpracování archiválií.

Intenzivně jsme spolupracovali také s VOA ČMKOS, a to vzhledem k situaci, k níž došlo v souvislosti s prodejem budovy, v níž VOA sídlí. V roce 2019 byl dokončen prodej budovy dosavadním majitelem budovy, Majetkovou, správní a delimitační unií odborových svazů, soukromému investorovi. Zřizovatel VOA, Českomoravská konfederace odborových svazů (ČMKOS), nemá od nového majitele garanci dlouhodobého zajištění podmínek další existence VOA. Smlouva s novým majitelem údajně garantuje zachování stávajících podmínek po dobu šesti let, ale hned po předání budovy byla zahájena rekonstrukce, jež komplikuje provoz archivu. Připravujeme se na situaci, která je velmi pravděpodobná, že vedení ČMKOS požádá MV o odnětí akreditace archivu a archiválie předá Národnímu archivu.

V roce 2020 byla sice předarchivní péče vzhledem k okolnostem částečně utlumena, komunikace a spolupráce s církevními institucemi, které mají v Národním archivu své fondy uložené na depozitní smlouvy, však probíhala v obvyklém režimu. Dne 19. února 2020 byla uzavřena smlouva o úschově archivního fondu s Konferencí vyšších představených ženských řeholí v ČR, do něhož budou v budoucnu ukládány dokumenty vzniklé z činnosti konference a také dokumenty týkající se zrušených ženských řeholí. V rámci spolupráce s Benediktinským arcipopatstvím sv. Markéty v Praze na Břevnově byly koncem roku 2019 příslušnému oddělení předány archiválie nalezené v Broumovském klášteře. Vzhledem k jejich rozsahu a k mimořádné situaci se během roku nepodařilo vytvořit jejich prozatímní soupis a zapsat je do evidence NAD k fondu Benediktini – klášter Břevnov, Praha. Tento úkol tedy trvá.

Začátkem roku 2020 začalo probíhat jednání o změně depozitní smlouvy s Královskou kolegiátní kapitulou vyšehradskou. Vyšehradský děkan P. Michal Němeček nastínil dvě možné varianty, a to uzavření nové smlouvy opět přímo s Vyšehradskou kapitulou, nebo s Arcibiskupstvím pražským, do jehož gesce kapitula patří. Kvůli mimořádné situaci však nebylo jednání dokončeno a bude v něm pokračováno v příštím roce.

Oddělení fondů samosprávy a státní správy do roku 1848 a církevních institucí provádí předarchivní péči v akreditovaném Archivu Židovského muzea v Praze. Výběr archiválií ve skartačním řízení probíhá každoročně, vždy na přímou žádost Židovského muzea.

Zpracování archiválií a anotace nových archivních pomůcek

Mezi jednotlivými zpracovatelskými odděleními existují rozdíly dané podstatou spravovaného Národního archivního dědictví. Sjednocení se děje na metodické bázi spočívající na základních principech a metodách historických věd. Kvantitativní ukazatel zpracovanosti fondů dle oddělení vystihuje následující tabulka, byť do jisté míry zkreslená přísnými kritérii posledních let pro zpřístupnění fondů. V souladu s tabulkou se pak jeví volba priorit a zaměření úkolů napříč celým archivem. Zpřístupňování pokulhává za obrovskou poptávkou po nejnovějších retrospektivních informacích. Vždyť permanentně čtyřicet šest procent našich fondů není zpracováno ani základním způsobem, a jde právě o fondy z období po roce 1945.

Mimořádná epidemiologická situace postavila původní plány mimo realitu a ukázala pohotovost, vynalézavost a řídicí schopnost mikromanagementu. Protože v řadě měsíců nebyla přítomnost archivářů na pracovišti žádoucí, nebylo možné se plně věnovat zpracování v pořádacích místnostech. Ovšem u pokročilých projektů se dala inventarizace dokončit i z domácího prostředí. Pověstinou pracovníci ovšem vykonávali jiné úkoly, z nichž většina souvisela s přechodem Národního archivu na nový databázový systém ProArchiv. Pracovalo se na kontrole a úpravách fondů, které byly do nového sw převedeny a byl zahájen přepis a ukládání starších pomůcek dle starých pravidel do ProArchivu. Na těchto úkolech se podíleli nejenom kmenoví archiváři, ale i jiné profese (restaurátoři, sekretářka), kteří tak získali smysluplnou a měřitelnou práci domů. Zásadní fundament k takovým aktivitám byla fixace metodiky související s implementací nových základních pravidel pro zpracování archiválií a aplikace SW nástroje ProArchiv (*Metodická příručka pro zpracování archiválií dle nových základních pravidel v aplikaci ProArchiv17*) a stanovení *Návodu pro přepis starších archivních pomůcek do aplikace ProArchiv17 a pro revizi starších archivních pomůcek převedených do této aplikace*. Zároveň s touto činností byla zřízena pracovní skupina pro práci s přístupovými body (dokončený konsorciální projekt CAM financovaný Technologickou agenturou), jejíž výsledky se vnoří do interních pravidel a po nezbytném přechodném období se vše zúročí ve stabilizovaném služebním předpisu.

Do evidence archivních pomůcek bylo v roce 2020 zapsány 4 nové archivní pomůcky, schváleno jich však bylo 7 (3 v těsném závěru roku v době nemoci referentky), zrušeno bylo 7 archivních pomůcek.

V oddělení fondů samosprávy a státní správy do roku 1848 a církevních institucí byla věnována pozornost pokračování zpracování fondů církevní provenience, zejména Archiv pražského arcibiskupství – Ordinariát, Archiv pražského arcibiskupství I – dodatky, Archiv pražského arcibiskupství – správa statků, Maltézští rytíři – české velkopřevorství a konvent Praha.

Práce na pořádání a inventarizaci fondu *Českobratrská církev evangelická – Farní sbor Smíchov* byly dokončeny, inventář v souboru excel byl převeden do databáze ProArchiv a byl napsán úvod. Inventarizace fondu Ústřední archiv Českobratrské církve evangelické (část Německá evangelická církev v Čechách, na Moravě a ve Slezsku) byla v roce 2020 minimalizována, protože vlastník fondu vyžaduje při pořádání a inventarizaci přítomnost archivářky Českobratrské církve evangelické.

Dokončoval se inventář fondu Židovské kontrolní matriky (včetně úvodu a rejstříků). Ke schválení bude předložen v roce 2021. Nový inventář Soupisu listin přejatých z Vojenského historického ústavu (100 listin, 0,5 bm), který byl v minulém roce připraven pro zapsání do nové databáze ProArchiv, zatím převeden nebyl, protože byly upřednostněny jiné úkoly. Pokračoval průzkum fondu, hrubé třídění a soupis signatur v rámci revize dřívějšího uspořádání fondu Valdštejnia-na, Jičín (28 kart., 3 bm).

Práce na inventáři fondu Nová manipulace probíhaly nově v ProArchivu a zároveň začala probíhat kontrola převodu inventáře fondu z databáze Janus do databáze ProArchiv. V roce 2020 pokračovaly práce na Katalogu nobilitačních spisů fondu České dvorské kanceláře.

V databázi JANUS byl dokončen inventář fondu Archiv českých stavů – Reversy k zemi, který bude předložen ke schválení a ke zpřístupnění na portálu Vademecum společně se skeny listin. Pracovalo se také na inventáři ke Sbírce Dobřenský. Nad rámec plánu práce na rok 2020 začali pracovníci oddělení pracovat na revizích fondů a přípravě textů inventářů v excelu, Janusu a posléze v databázi ProArchiv. Pracovalo se na soupisu osobního fondu Roman sv. p. Procházk. V databázi Janus byl vytvořen soupis fondu Rukopisy A, začala probíhat reinventarizace fondu Benediktini – klášter Emauzy, Praha, Benediktini – klášter Břevnov, Praha, fond Knihy svobodnické do ProArchivu, přepis inventáře k fondu Berní rula. Dále byly převedeny inventáře fondů Sběrka grafických listů, kreseb a maleb, Registra, Praha, Jesuitica, České gubernium – Exjesuitica, Augustiniáni obutí – provincialát a konvent, Praha – Velkostatek Stránka, koncem roku se začalo pracovat na převádění inventáře fondu Milosrdní bratři – provincialát a konvent, Praha.

Pro převod byly připraveny fondy Voršilky – klášter voršilek Kutná Hora, Voršilky – Dívčí klášterní školy Kutná Hora, Voršilky – Ženský učitelský ústav Kutná Hora, České gubernium – Duchovní komise, Desky dvorské.

Koncem roku se začalo pracovat na zpřístupňování Soupisu pečeti Archivu České koruny na webové stránce virtuálního archivu Monasterium. V rámci home office byla dokončena tvorba metadat pro matriční listiny (prohlášení za mrtva) fondu *Matriky židovských náboženských obcí v českých krajích*. Ve spolupráci s úsekem IT bylo dokončeno zveřejnění matričních zápisů narozených z let 1912–1920.

V rámci revitalizace mapového depozitáře a výměny dalších mapových skříní byla prováděna revize a nové ukládání map fondu *Reambulované mapy*. Pokračovalo se v revizi Sbírky přepisů z italských archivů a z archivů rakouských a německých, tj. Vídeň, Mnichov, Drážďany. V roce 2020 byla dokončena revize Sbírky typářů.

V oddělení fondů samosprávy a státní správy z let 1848–1918 byla věnována pozornost především retrokonverzi stávajících archivních pomůcek. Do nového pořadacího systému byly převedeny dva rozpracované archivní soubory (České místodržitelství, Staré montanum), v jejichž zpracování bude pokračováno dle nových základních pravidel. Dále bylo do systému ProArchiv přepsáno celkem 30 archivních pomůcek, práce budou pokračovat v dalších letech.

Oddělení fondů samosprávy a státní správy z let 1918–1945 pracovalo na prohloubeném inventáři fondu Prezidium ministerstva vnitra (dříve fond SÚ MV ČR č. 225). Bylo zcela dokončeno období 1918–1924. Nadále probíhalo zpracování 2. manipulačního období (1925–1930). Pokračováno bylo v inventarizaci fondu Úřad říšského protektora v Čechách a na Moravě (dř. fond SÚ MV ČR č. 114).

Reinventarizoval se fond Okupační vězeňské spisy. Pořádaly se též dosud rozdělené a částečně neuspořádané úřední knihy a registraturní pomůcky fondu Ministerstvo zemědělství I, Praha. Pokračovala i další revize archivního fondu – Policejní ředitelství Praha II – prezidium, k němuž je k dispozici pouze stará nefunkční, v roce 2017 zrušená, archivní pomůcka.

Oddělení státních fondů z let 1945–1992 dokončilo tři nové archivní pomůcky. Jednalo se o dílčí inventář KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Kancelář tajemníka ÚV KSČ Miloše Jakeše 1977–1989, o inventář Československé závody sklářské, n. p. Praha 1946–1951 a KSČ-ÚV 1945–1989, Praha – Antonín Novotný – zahraniční.

K fondu Ministerstvo financí II bylo vyhotoveno 1752 hesel z 86 kartonů a připraven úvod. Nadále se inventarizoval fond Státní úřad plánovací II. Ve fondu Ministerstvo vnitra II se opět vyhotovovaly jmenné rejstříky ke státoobčanským spisům. Pokračovaly práce ve fondu Ministerstvo zemědělství II – 9. odbor.

Ve stadiu třídění a adjustování se nachází fondy Ministerstvo zdravotnictví ČSR, Rapid, organizace zahraničního obchodu, TUZEX, organizace zahraničního obchodu, Polytechna, organizace zahraničního obchodu,

Dále se zpracovávaly dílčí fondy KSČ – Ústřední výbor z období 1945–1989: pro část Gustáv Husák proběhla tvorba rejstříkových hesel a finalizace pomůcky, v části oddělení – branné a bezpečnostní se připravoval úvod a probíhala inventarizace, v části generální sekretariát se připravovaly archiválie k digitalizaci a kontrolovaly digitalizáty. Třídění a adjustace se realizovali v částech Oldřich Černík a Jiří Hendrych.

Oddělení kontroly výkonu spisové služby, fondů státní správy po roce 1992 a elektronických dokumentů jsou původci vedeni k tomu, aby předávali vybrané archiválie s patričními seznamy, přitom je dbáno na podrobnost předávacích seznamů, korespondenci mezi seznamy a fyzicky předanými dokumenty, která je namátkově ověřována. Rovněž u přejímek kde je potřeba delimitovat mezi fondy, není již potřeba materiál hrubě pořádat, tyto činnosti provádějí původci před předáním vybraných dokumentů archivu. U významnějších fondů je prováděna revize a adjustace. Pokračovala např. vnitřní skartace a proběhlo hrubé pořádkání fondu Ministerstvo zdravotnictví – Český inspektorát lázní, Karlovy Vary. Ve fondu Ministerstvo vnitra ČR probíhá dlouhodobě vnitřní skartace rozsáhlé přejímky z roku 2016 ze správního archivu MV v Kamýku nad Vltavou (byly převzaty archiválie z 572 skartačních řízení z let 1990 až 2011, provedených v minulosti jak pracovníky ministerstva vnitra, tak Národním archivem). Fond Ministerstvo kultury ČR vzhledem k velkému objemu nahlédací agendy vyžadoval adjustaci a sepsání přírůstku č. 6028 (vybrané archiválie ročník 1993), pořádání dosud probíhá. V průběhu roku 2020 začaly přípravné práce k pořádání fondu Designcentrum ČR, zatím předběžné mapování struktury fondu a pracovní popis jednotlivých kartonů.

V oddělení fondů nestátní proveniencí a archivních sbírek byly přepisovány starší pomůcky do programu ProArchiv. V první etapě bylo připraveno k přepisu 34 pomůcek. Na konci roku 2020 byly úspěšně dokončeny importy vybraných archivních souborů z programu Janus do ProArchivu

Za nesporný úspěch lze považovat fakt, že i při náročnosti jiných úkolů a přes nepříznivou pandemickou situaci, redukující možnosti pracovat na archivním areálu, se dokázali zpracovatelé soustředit na pomůcky dokončované ještě ve starém systému Janus. Šlo o inventáře k fondům (či částem fondů) Beran Rudolf, Národní fronta – ústřední výbor 1948–1968, Provazníková Marie, Spolek pro chemickou a hutní výrobu – Technický sekretariát, Spolek pro chemickou a hutní výrobu – výrobní postupy, Spolek pro chemickou a hutní výrobu – výzkumné zprávy, Stavební družstvo zaměstnanců Státních lesů a statků a Sudetoněmecká strana – dodatky II. V roce 2020 se pracovníci věnovali hrubému třídění některých nově převzatých archivních souborů.

Zpracování probíhalo omezeně s ohledem na pandemii i u foto-, fono- a kino-dokumentů. Z fotografických archiválií jsou práce ve fondu Druhá světová válka

zhruba v polovině. Již v roce 2019 byl proveden export do databáze ProArchiv. Souběžně probíhající digitalizace byla dokončena v létě roku 2018. Také práce na zpracování a digitalizaci souboru Henlein Konrád jsou dlouhodobé a budou pokračovat i v dalších letech. Počátkem roku 2018 bylo dokončeno vytváření archivní pomůcky fondu Pluhař Josef. S ohledem na Základní pravidla byly doplňovány ve sbírce Fotodokumentace 1897–1981 chybějící datace u jednotlivých záznamů, včetně rejstříků. Vzhledem k různému původu fotografií byly doplněny do obsahového pole instituce i jednotlivci (pokud to bylo uvedeno na reversu fotografií). Zároveň byl uveden do poznámky záznam o případném poškození fotografií. Dále byl připraven koncept úvodu a soupis informačních pramenů. Dokončeno bude po převodu do aplikace ProArchiv. Již v roce 2019 byly zpracovány fotografické archiválie fondu Centrotex, organizace zahraničního obchodu – kinematografické filmy a fotografie, Praha. V roce 2020 pokračovalo hrubé pořádání fotografické pozůstalosti vysokoškolského pedagoga (ČVUT, FAMU) a fotografa doc. Ing. Jiřího Všečky podle kontaktních náhledů fotografií.

Zpracování kinematografických filmů (inventarizace, katalogizace) a jejich následné poskytování badatelům je odvislé od jejich fyzického stavu a od finančních možností archivu. Další zpracování probíhalo ve fondu Výzkumný ústav vodohospodářský T. G. Masaryka – kinematografické filmy. Ve fondu Centrotex, organizace zahraničního obchodu – kinematografické filmy, Praha jsou zaevidovány filmové archiválie na úrovni série, jednotlivostí a části jednotlivostí v počtu 75 kza. Totéž lze konstatovat pro fond Česká geologická služba – Geofond – kinematografické filmy, ARTIA, organizace zahraničního obchodu – obrazové záznamy, Americká pomoc Československu – kinematografické filmy, Branné hospodářství – kinematografické filmy, Ústřední dopravní institut, Tělocvičná jednota Sokol Baden – obrazové záznamy, Bartošek Karel, JUDr. – kinematografické filmy, Správa železniční dopravní cesty, s. o. – Stavební správa Praha – kinematografické filmy.

Při zpracování zvukových archiválií je prioritně věnována pozornost především konverzi do digitální podoby, a to především z důvodu nestability původního nosiče. Z dílčího souboru záznamů ze zasedání předsednictva vlády republiky (Úřad předsednictva vlády ČSSR/ČSFR – zvukové záznamy) byly v roce 2020 popisovány nahrávky z období května a června 1990. Zbývá databázově zpracovat 457 aka, což závisí především na jejich postupně prováděné digitalizaci. V pořádací aplikaci ProArchiv pokračovalo zpracování dílčího souboru zvukových archiválií pražského Domu slovenské kultury, a to několika jeho programových cyklů. Archivní soubor obsahuje celkem 215 aka, z nichž bylo zpracováno na úrovni série, jednotlivosti a části jednotlivosti 70 aka. Práce bude pokračovat v dalších letech.

V roce 2020 bylo zpracováno významné množství zvukových archiválií fondu KSČ – Ústřední výbor 1945–1989 – obrazové a zvukové záznamy, týkajících se tří

velkých politických procesů padesátých let 20. století (R. Slánský a tzv. spiklenecké centrum, W. N. Oatis a pražská pobočka agentury AP, bratři Zenáhlíkové a spol.). Celkem se jednalo o 221 nových záznamů v programu MS Word, zpracovaných na úrovni série, jednotlivosti a části jednotlivosti. Současně se podařilo o těchto procesech informovat širší veřejnost prostřednictvím webových stránek Národního archivu, na které byly umístěny digitální náhledy původních nahrávek (ve formátu MP3), základní komentář k událostem a soupis odborných publikací k tématu.

Byl vygenerován inventář archivního souboru Sbírka gramofonových desek. Pomůcka následně projde schvalovacím procesem. Popisná data jsou připravena k migraci do aplikace ProArchiv. Jedná se o zvukový archivní soubor obsahující 1 165 evidenčních jednotek (2 324 gd).

Přehled nových archivních pomůcek

- KSČ-ÚV (1945–1989) – Antonín Novotný-zahraniční, Praha, dílčí inventář, 2020, 462 s., František Štverák, 568 jednotek popisu, 230 kartonů.
- KSČ-ÚV (1945–1989) – Miloš Jakeš, Praha, 1977–1989, dílčí inventář, 2020, 39 s., František Frňka, 150 jednotek popisu, 33 kartonů.
- Československé závody sklářské, n. p. Praha, 1946–1951, inventář, 2020, 110 s., František Frňka, 481 jednotek popisu, 310 kartonů.
- Sudetoněmecká strana – ústředna Cheb, úřadovny Aš, Praha – dodatky II., dílčí inventář, 2020, 23 s., Miroslav Šepták, 104 jednotek popisu, 38 kartonů.
- Spolek pro chemickou a hutní výrobu – Technický sekretariát, 1936–1951, dílčí inventář, 2020, 116 s., Vladimír Waage – Milan Hlinomaz, 1238 jednotek popisu, 403 kartonů.
- Spolek pro chemickou a hutní výrobu – výrobní postupy, 1864–1949, dílčí inventář, 2020, 70 s., Vladimír Waage – Milan Hlinomaz, 1022 jednotek popisu, 110 kartonů, 2 kartotéky.
- Spolek pro chemickou a hutní výrobu – výzkumné zprávy, 1921–1951, dílčí inventář, 2020, 102 s., Vladimír Waage – Milan Hlinomaz, 658 jednotek popisu, 75 kartonů.

Badatelny

Badatelna oddělení fondů samosprávy a státní správy do roku 1848 a církevních institucí fungovala v běžném režimu jen do 16. března. V důsledku protiepidemických opatření byla během roku dvakrát uzavřena úplně, poprvé od 16. března do 20. dubna a podruhé od 12. října do 30. listopadu. Po 20. dubnu fungovala až do opětovného uzavření na podzim ve zkrácené otevírací době za dodržování přísných epidemiologických opatření. Od 30. listopadu do 21. prosince byl v důsledku přechodného zmírnění opatření provoz badatelny obnoven v úředních hodinách, tj. v pondělí a ve středu pro omezený počet badatelů.

Centrální badatelna prošla obdobným vývojem, navíc bylo ještě jedno uzavření z důvodu výskytu onemocnění COVID 19 mezi jejím osazenstvem.

V uplynulém roce studovalo v badatelně oddělení fondů samosprávy a státní správy do roku 1848 a církevních institucí na Milady Horákové 367 badatelů. Badatelé vykonali 1759 badatelských návštěv. Návštěvnosti odpovídá i pohyb archiválií: 4027 zapůjčených evidenčních jednotek.

V roce 2020 bylo zaregistrováno v centrální badatelně NA v Praze na Chodovci celkem 1056 badatelů. Badatelé uskutečnili celkem 3195 badatelských návštěv. V Informačním systému Badatelna bylo zaevidováno 14 908 objednávek.

Správní činnosti – opisy, výpisy a kopie pro občany, veřejnou správu, soudy, rešerše

V elektronickém systému spisové služby GINIS bylo v roce 2020 zaevidováno celkem 5558 jednotlivých žádostí. Z celkového počtu 4 827 spisů bylo 2 250 spisů vyřízeno v režimu správní nahlédací agendy: 688 spisů se týkalo státního občanství a sčítání lidu; 138 spisů se týkalo agendy 3. odboje dle zákona č. 262/2012 Sb. (silný pokles oproti roku předchozímu), 191 věznění po roce 1948 z politických důvodů a 556 majetkových záležitostí; 403 spisů bylo vyřízeno v rámci agendy badatelské, 263 spisů se týkalo poskytnutí souhlasu s jednorázovým užitím reprodukcí archiválií.

Rešerše a reprodukce archiválií byly zpracovány pro 821 domácích a 248 zahraničních žadatelů.

Výstavy Vlastní

- Translokační plány židovských obydlí v 18. století (výstavní sál Národního archivu, 10. září–11. října 2020). Vernisáže se dne 9. září 2020 na archivním areálu Chodovec zúčastnil také velvyslanec Státu Izrael v České republice J. E. Daniel Merron. Výstava i souběžně vydaná odborná publikace a stále doplňovaná webová aplikace se setkaly se zájmem veřejnosti a médií. Publikace a výstava přispěly k propagaci jedinečného souboru plánů, který získal v roce 2018 statut archivní kulturní památky a je navržen na zařazení do souboru UNESCO Pamět světa. Na konci roku 2020 požádalo Židovské muzeum v Praze, Město Holešov a Federace židovských obcí v České republice o prezentování výstavy ve svých objektech.
- Poutní areál P. Marie Vítězné. 400 let od bitvy na Bílé hoře (Národní archiv ve spolupráci s Opatstvím Venio – klášter benediktinek Praha – Bílá Hora). Výstava probíhala od října do konce roku 2020 ve venkovních prostorách poutního areálu P. Marie Vítězné na Bílé Hoře.
- Záviš Kalandra, Senát 6. únor 2020.
- Mene Tekel – výstavní projekt cesty ke svobodě, Praha 24. února 2020.

- Rytíři nebes – 311 čs. stíhací perut RAF, zahájení proběhlo bez účasti veřejnosti 15. října 2020 v Brně.

Spolupráce na výstavách a zápůjčky

- Neoklasicismus mezi technikou a krásou: Pietro Nobile (1776–1854) v Čechách. Západočeská galerie v Plzni, 19. listopadu 2019 – 9. února 2020.
- 1620. Bílá Hora. Pořadatel Národní muzeum, výstava otevřena jen virtuálně
- Telč a jezuité. Řád a jeho mecenáši. Univerzitní centrum Masarykovy univerzity v Telči, 11. června – 13. září 2020.
- Knihovna jezuitské koleje v Telči. Pořadatelé Historický ústav AV ČR a Královská kanonie premonstrátů v Praze na Strahově. Nová Říše, 19. června. – 4. října 2020.

Spolupráce s médii

- Dokument ČT o jezuitských misionářích v souvislosti s divadelním představením divadla Na Zábradlí o smrti jezuitského misionáře Augustina Strobacha Kyjem po kebuli.
- Osudové lásky (Metternich – Zaháňská), autor Stanislav Motl (ČT Ostrava).
- Reportéři ČT (Josef Urválek)
- Constance films, Paris (dokumenty z fondu ÚV KSČ).
- Dokument o vězněném prof. Bohumilu Böhmovi, gymnázium Čáslav.
- doprovodný program k minisérii Herec
- Pozor vlak!
- Rudý dědek. Muž s peřím ve vlasech, film o Zdeňku Nejedlém, Česká televize
- Atomové srdce Františka Janoucha, Česká televize
- Blanka Karlsson, Český rozhlas

Exkurzní činnost

V oddělení nejstarších fondů se exkurze z důvodu dvou pandemických vln v průběhu roku skoro nekonaly. Uskutečnily se pouze tři začátkem roku, kterých se zúčastnilo 51 návštěvníků. Na Chodovci se stačilo uskutečnit 7 exkurzí s celkovým počtem 58 účastníků.

Knihovna

Knihovna Národního archivu je veřejná knihovna. S více jak půl milionem svazků je největší archivní knihovnou v České republice. Zpřístupňuje domácí a zahraniční knihovní dokumenty, především z oborů archivnictví, dějin správy a práva, historie a pomocných věd historických.

V uplynulém roce došlo vlivem protiepidemických opatření k výraznému omezení kontaktních služeb pro veřejnost. Z pochopitelných důvodů došlo k cel-

kovému přesunu do online prostoru. Jako non eduID knihovna jsme se nemohli zapojit do dočasného zpřístupnění Národní digitální knihovny pro studenty a pedagogy VOŠ a VŠ a vědecké pracovníky. V budoucnu plánujeme propojení pomocí autentifikační služby Národní knihovny ČR do online služby Národní digitální knihovny DNNT (Díla nedostupná na trhu).

Na podzim proběhl upgrade systému Kramerius na verzi 5.5.0. V ostatních knihovních systémech docházelo pouze k standardním úpravám, často spojených s dopadem epidemie, jako byla například automatizovaná kontrola doby karantény knih.

Knihovna pokračuje ve spolupráci se Souborným katalogem ČR, kam pravidelně zasílá záznamy monografií i nové záznamy seriálů. Celkem bylo do Souborného katalogu ČR zasláno 29 412 záznamů monografií a 1 560 záznamů seriálů (údaje k 31. 12. 2020).

Na adrese <https://kramerius.nacr.cz/> zpřístupňuje knihovna především výsledky projektu Digitalizace dokumentů ohrožených degradací kyselého papíru v podprogramu VISK7 (Kramerius). Třetí etapa projektu digitalizace rozsáhlých vládních novin *Prager Zeitung* pokračovala částí duben 1839 až prosinec 1846 (celkem 30 svazků, tzn. 22 731 stran včetně metadat).

Do knihovního systému bylo zaevidováno 907 knihovních jednotek, další přírůstky zůstávají v pomocných evidencích. Jedná se především o drobné přejímky z nabídek odpisů jiných knihoven a institucí nebo i větší celky z Katastrálního úřadu pro Středočeský kraj (téměř 80 svazků) a ze Státního okresního archivu Chrudim (726 svazků především archivní a historiografické literatury).

Kromě zpracování ročních přírůstků se knihovna také věnovala zpětnému zpracování starších fondů. Pozornost byla zaměřena na opravy a doplnění záznamů v obrázkovém katalogu, které bylo možno provádět přes vzdálený přístup v modulu eVerbis. (Následně jsou tyto záznamy rozšiřovány formou katalogizace s knihou v ruce v době, kdy to epidemiologická situace dovoluje.)

Z rozsáhlých celků byly retrokatalogizovány do elektronického knihovního systému svazky příručkové literatury (encyklopedie, slovníky atd.) signatury P1 – P1000, seriály C1501 – C1600 a monografie signatury IM751 – IM1000 z Knihovny A. Ze zemědělské Knihovny C se dále jednalo o signatury VD1 – VD600 a VE1 – VE383. Pokračovala katalogizace fondu Knihovny Zemské vyšší školy hospodářské v Táboře v rozsahu signatur Aa – Ad (dokončeno 2 940 svazků časopisů a 347 svazků monografií).

V roce sběru 2020 bylo celkem nahlášeno do Rejstříku informací o výsledcích (RIV) 45 výsledků vědy a výzkumu NA, z toho bylo předáno poskytovatelům: Ministerstvo vnitra (41 výsledků), Ministerstvo kultury (4 výsledky). Za Národní archiv bylo do aplikace SKV – Systém Kvalitních Výsledků nahlášeno celkem 7 excelentních výsledků.

Knihovna dlouhodobě spolupracuje s Historickým ústavem AV ČR na vytváření mezinárodního projektu Souborného katalogu Bibliografie české a slovenské historiografie.

Vědecký výzkum

Národní archiv, v souladu s předmětem činnosti stanoveným zákonem o archivnictví, dlouhodobou koncepcí rozvoje výzkumu a v neposlední řadě i historickou tradicí starou více než sto padesát let, pokračoval i v roce 2020 ve svých výzkumných aktivitách, samozřejmě s modifikacemi danými celosvětovou pandemickou situací. Archiv provádí vědeckou a výzkumnou činnost v oblasti historie, archivnictví, pomocných věd historických a v příbuzných vědních oborech; plní úkoly ústředního vědecko-výzkumného pracoviště na úseku preventivní péče o archiválie, konzervace a restaurování archiválií, uchovávání a zpřístupňování nových forem nosičů informací, včetně dokumentů v digitální podobě; v této oblasti vykonává funkci odborného, metodického a školicího centra.

Základní výzkum

Projekty podpořené dotací na vědu a výzkum – hlavní řešitelé

- Ludvík Salvátor Toskánský (1847–1915). Život a dílo vědce a cestovatele (řešitelka Eva Gregorovičová, GA ČR, reg. č. 16-25192S, trvání projektu 2016–2018, vydání závěrečné monografie).
- Česko-německé vztahy v předvečer I. světové války. Edice dokumentů ze smířovacích jednání v Čechách v letech 1913 a 1914 (řešitelka Eva Drašarová, GA ČR, reg. č. 17 – 02120S, odložení závěrečné zprávy na rok 2021. Vydán sborník z konference v rámci projektu, která se konala v roce 2018, pod názvem Führer, Akteure hinter den Kulissen oder Tatenlos Zuschauende? Der deutsch-tschechische Ausgleich an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert aus der Perspektive der Vertreter der Staats und Selbstverwaltung.).
- Zahradně-architektonická tvorba v období totalitních režimů v letech 1939–1989 na území České republiky, hlavní řešitelka projektu příjemce Výzkumného ústavu geodetického, topografického a kartografického, Šárka Steinová (do roku 2022).

Spolupráce na projektech jiných příjemců

- Od krize ke krizi. Československo a Evropa 1918–1922. Mezinárodní konference Historického ústavu AV ČR připravovaná ve spolupráci s Národním archivem za finanční podpory Strategie AV 21, 24. a 25. září 2020 v kinosále Národního archivu.
- Vývoj kultury protestu průmyslového dělnictva v Českých zemích v letech 1945–1969, příjemce Ústav pro studium totalitních režimů, řešitel Jakub Šlouf, GA ČR, reg. č. 19-064667S.

- Literatura za Protektorátu Čechy a Morava, GA ČR, reg. č. 18-14478S, příjemce Ústav pro českou literaturu AV ČR, spolupracovník Jiří Křesťan
- Řeholníci minulosti v digitálním prostředí současnosti. Shromažďování, propojování a využívání biografických dat, ÉTA, identifikační kód: TL05000361), hlavní uchazeč: Historický ústav AV ČR.

Projekty podpořené jinou tematickou dotací, IP nebo vlastní výzkum

- Archiv České koruny – edice, svazky VI/1 (1419–1458), VI/2 (1459–1468), VII/1 (1471–1506), VII/2 (1507–1526), Denko Čumlivski, Alena Pazderová, Leoš Zich a Jan Vojtíšek.
- Korespondence papežského nuncia na císařském dvoře v Praze Cesare Speciana 1592–1598, sv. 4–5 pro léta 1595–1596, Alena Pazderová.
- Databáze fotografií Rodinného archivu toskánských Habsburků, Eva Gregorovičová.
- Paměti Dušana Tomáška: Zpověď reportéra, Lenka Kločková, Maria Chaloupková
- Paměti Věry Tiché: Veteránka, Roman Štér, Alena Flimelová
- Státní správa na Podkarpatské Rusi, David Hubený.
- Vývoj stavebnictví v padesátých letech 20. století, Šárka Steinová, Filip Paulus
- Výstavnictví (1947–1990), Renata Kuprová

Aplikovaný výzkum – archivnictví, pomocné vědy historické, dějiny správy, historie

Projekty podpořené dotací na vědu a výzkum – spoluřešitelé

- Analýza zpracování osobních údajů v archiváliích, identifikační kód VI20192022125, hlavní řešitel Státní oblastní archiv v Praze.
- Obory a bažantnice – opomíjená hodnota kulturního dědictví, příjemce Výzkumný ústav geodetický, topografický a kartografický, NAKI II DG16P02R037, spoluřešitelka Šárka Steinová

Evropské projekty

- Monasterium, virtuální archiv středověkých listin a pečeti, Jitka Křečková, Kateřina Zenklová a Markéta Hrdličková.
- Topotéka, topografická data pro fotografické sbírky břevnovského a strahovského kláštera, Jitka Křečková, Kateřina Zenklová
- HOME – History of Medieval Europe, identifikační kód 8F18002, automatické rozpoznávání a indexování textů naskenovaných dokumentů středověkých kancelářů, Jitka Křečková, Kateřina Zenklová a Markéta Hrdličková.

Projekty nepodpořené tematickou dotací – vlastní, částečně z institucionální podpory vědy

- Politické procesy. Projekt kompletního zpřístupnění materiálů z politických procesů formou internetového portálu (Národní archiv, Český rozhlas, Ústav pro studium totalitních režimů, vedoucí projektu Marek Janáč z Českého rozhlasu).

- Dějiny ministerstva vnitra od roku 1918 do současnosti, Soňa Ambrožová, David Hubený, Tomáš Kalina, Zdenka Kokošková, Helena Nováčková, Adam Zítek, Zora Machková, František Štverák.
- Biografický slovník okresních starostů v Čechách v 19. století, Martin Klečáček, Vojtěch Hrdlička.
- Biografický slovník představitelů prvorepublikové československé justice, Jan Kouřimský, Alena Skipalová.
- Nacistická okupační správa v PČM a její představitelé, Zdeňka Kokošková, Monika Sedláková, Jaroslav Pažout.
- Biografický slovník železničářů, Miroslav Kunt.

Aplikovaný výzkum – informatika, dlouhodobé ukládání, zpracování a využívání dokumentů v digitální podobě

V této oblasti docílil Národní archiv v posledních letech výborných výsledků. Nejen že byl koncem roku 2020 dokončen evropský projekt Národní digitální archiv II, ale stali jsme se rovnocenným partnerem v evropské rodině digitálních lídrů a pronikli jsme i na mezinárodní úroveň. Kolegové vyučují digitální archivaci na domácích vysokých školách a jsme zváni do řady domácích i mezinárodních projektů. Jistou satisfakcí může být i nabídka ucházet se o pořadatelsví prestižní mezinárodní konference International Conference on Digital Preservation – iPRES v roce 2025 v Praze.

Evropské projekty

Národní digitální archiv II., integrovaný operační program strukturálních fondů EU. Plánované úkoly byly splněny: zvýšila se stabilita a bezpečnost informačního systému NDA, rozšířili se jeho funkcionality o Přístup (bezpečné poskytování informací a dokumentů z NDA) a badatelná. Otevřela se přímá komunikace tohoto systému s elektronickými spisovými službami. Naplnily se tak příslušné požadavky zákona č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů. Zákon o kybernetické bezpečnosti se vyřešil formou připojení pod dozorové centrum Ministerstva vnitra.

Projekty podpořené tematickou dotací – spoluřešitelé

Geografické informační systémy a plnění legislativních povinností v oblasti archivnictví, TA ČR, program ÉTA, číslo projektu: 2020TL03000364, hlavní řešitel Výzkumný ústav meliorací a ochrany půdy, Martin Rechterik, Miroslav Kunt, Pavlína Nimrichtrová a Milan Vojáček.

Projekty nepodpořené tematickou dotací – vlastní, částečně z institucionální podpory vědy

Rok 2020 byl s ohledem na zahraniční výzkumné aktivity a prezentaci výsledků výzkumu na mezinárodních konferencích a workshopech poznamenán pandemií. Většina aktivit byla pořadatelé přesunuta na rok 2021. Některé aktivity proběhly on-line. Odborem archivní správy a spisové služby jsme byli požádáni v roce 2017 o převzetí členství v organizaci DLM Forum.

Pro rok 2020 představovaly významnou výzkumnou výzvu technické datové sety (geografická data, stavební data atd., a to jak na národní úrovni (stavební řízení, věcný záměr zákona o stavebním řízení, BIM – Building Information Management), tak na mezinárodní úrovni. Vzhledem k aktuálnosti řešení tématu, kde se mezinárodní i národní hledání řešení časově synchronizují, je nezbytné účastnit se souvisejících procesů vzhledem k obtížím spojeným s trvalým uchováním takto specifických informací a datových formátů. Geoprostorová data jsou značně komplikovaná, v České republice dosud pro možnost zvládnutí jejich výběru, ukládání či dokonce zpřístupňování, byly podniknuty pouze minimální kroky. V současné chvíli je řešitelné pouze dlouhodobé uložení jednotlivých komponent, datových souborů, které jsou uloženy ve formátech určených pro dlouhodobou archivaci.

Aplikovaný výzkum – péče o fyzický stav archiválií

Kontinuálně je věnována pozornost výzkumným úkolům vyplývajícím z potřeby restaurátorské praxe. Také tato oblast je upravena zákonem o archivnictví a v politikách platí obdobné zásady jako v ostatních výzkumných oblastech – přiměřené množství grantů a rozvoj infrastruktury za pomoci institucionální podpory vědy. Podobně jako informatice se i v tomto oboru znatelně rýsuje expertní role kolektivu.

Projekty podpořené dotací na vědu a výzkum – hlavní řešitelé

- Vývoj metod konzervování pečeti a jejich textilních závěsů, NAKI II, č. DG-16PO2R040, konsorciální projekt, dokončen. V uplynulém roce byla dokončena Etapa 2, za jejíž řešení byl zodpovědný Národní archiv.

Projekty nepodpořené tematickou dotací – vlastní, částečně z institucionální podpory vědy

Dlouhodobě se řeší na výzkumném pracovišti péče o fyzický stav archiválií i další výzkumné úkoly vyplývající z potřeby restaurátorské praxe. Stabilně jde cca o čtyři oblasti zájmu, uvedené ve výzkumném programu Národního archivu: preventivní ochrana archiválií, studium degradace materiálů archiválií, charakterizace materiálů určených k ochraně archiválií, vývoj konzervátorských a restaurátorských postupů.

V roce 2012 byla zprovozněna *technologie hromadné odkyselování BCP C500 (Bückeburský konzervační proces)*. I v roce 2020 pokračovala konzervace archiválií Národního archivu hromadným odkyselováním za využití technologie Bückeburg

Conservation Process díky získané institucionální podpoře. Pokračoval i *projekt Optimalizace procesu odkyselování pomocí prostředku Bookkeeper*.

Příčiny degradace záznamů provedených technikou diazotypie. V roce 2019 byl při práci s fondy, které obsahují diazotypie, zaznamenán jejich neuspokojivý stav. Jedná se především o vyblednutí záznamu a zásadní zhoršení jeho čitelnosti. V roce 2020 byla proto provedena rešerše odborné literatury zaměřená na příčiny degradace diazotypových záznamů. Na jejím základě budou v roce 2021 naplánovány a provedeny experimenty, jejichž cílem bude navržení postupu jejich konzervace.

Revize postupu mikrobiologických kontrol stavu archiválií pomocí stěrů. Výsledky mikrobiologických kontrol jsou rozhodující pro rozhodování o potřebě dezinfekce archiválií, případně o účinnosti takového zásahu. V Národním archivu se testování provádí rutinně mimo jiné v rámci výstupní kontroly archiválií ošetřených v plynových sterilizačních komorách. Po nedávné sérii pozitivních výsledků u archiválií, které sterilizačním procesem prošly, bylo nutné znovu otevřít diskuzi o způsobu vyhodnocení jejich mikrobiologické čistoty. Vyhodnocení těchto výsledků je totiž do jisté míry subjektivní a závislé na zkušenosti mikrobiologa.

Rozšířené testy stárnutí perspektivního adheziva Aquazol 500. Aquazol 500, poly(2-ethyl-2-oxazolin), je syntetické adhezivum, které pro své výborné zpracovatelské vlastnosti a rozpustnost v široké škále rozpouštědel nachází uplatnění v mnoha oblastech konzervování a restaurování. V Národním archivu se osvědčuje pro lepení poškozených voskových pečeti a uvažovalo se i o možnosti jeho využití pro podlepování papírových dokumentů nevodným způsobem.

Vliv biocidního prostředku ACTICIDE MV na vlastnosti papíru. Cílem tohoto výzkumného úkolu je ověření biocidní účinnosti přípravku ACTICIDE MV (směs chlor-methyl-isothiazolinonu a methyl-isothiazolinonu) a jeho vlivu na vlastnosti papíru. Přípravek by mohl být vhodnou náhradou za již nedostupný produkt MITON, který byl jednou z látek vhodných pro ošetřování archiválií. Studie zhodnotí nejen účinnost produktu, ale i bezpečnost jeho aplikace vzhledem k materiálům archiválií.

Testování vlivu dezinfekce na vlastnosti albuminových fotografií. Albuminové fotografie patří mezi citlivé archiválie a použitelnost obvyklých konzervátorských metod v jejich případě není samozřejmá. Protože k významnému poškození dochází v důsledku napadení mikroorganismy, bylo považováno za vhodné vyhodnotit možný negativní vliv běžně používaných dezinfekčních přípravků na tyto materiály. Testovanými dezinfekčními prostředky jsou ethanol, páry butanolu, Etoxen (10 % ethylenoxid, 90 % CO₂), Ajatin (kvarterní amoniová sůl), případně formaldehyd. V první etapě jsou na modelových vzorcích prováděny předběžné testy, na jejichž základě budou vybrány tři metody dezinfekce k důkladnějšímu ověření.

Studium stárnutí polymerních materiálů a produktů jejich degradace. V předchozím roce byly ve spolupráci s Vysokou školou chemicko-technologickou v Praze započaty práce na komplexním vyhodnocení stability vybraných pěněných polymerních materiálů. Nejvýznamnějším zástupcem těchto hmot je produkt Plastazote LD45, běžně používaný v archivech a muzeích pro výstelku ukládacích a transportních systémů. Cílem práce je nejen posouzení stability samotného polymeru, ale také jeho netečnosti k materiálům archiválií.

Projekt Identifikace a analýza fotografického materiálu z fondu Svaz nuceně nasazených byl zahájen v roce 2012 ve spolupráci oddělení nestátních fondů s oddělením péče o fyzický stav archiválií, které zadává a garantuje část prací. Cílem projektu je rozbor fondu, reflektující jeho genezi, obsahovou skladbu i analýzu použitých technik při jeho adjustaci s ohledem na budoucí restaurátorské zásahy.

Členství v odborných profesních spolcích, redakčních a vědeckých radách, komisích (abecedně)

- Akviziční a metodická komise Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd ČR – Jan Kahuda, Jiří Křesťan
- Archivní konsorcium Czechoslovak Society of Arts and Sciences v New Yorku – Jiří Křesťan
- Česká komise pro UNESCO; členka Sekce pro kulturu a komunikaci České komise UNESCO; expertní člen programu Paměť světa – Emilie Benešová
- Česká komise pro UNESCO, pracovní skupina pro kartografické dědictví – Filip Paulus
- Česko-ruská komise historiků a archivářů – David Hubený, Jiří Křesťan
- Ediční rada Národního archivu – Emilie Benešová (předsedkyně), Martin Klečacký, Jakub Šlouf, Alena Pazderová, Eva Tamchynová (tajemnice)
- Expertní skupina Magistrátu hl.m. Prahy k exhumaci ostatků Zdeny Mašínové – Alena Šimánková
- Historická komise vzdělavatelského odboru České obce sokolské – Zora Machková
- Historicko-dokumentační komise Českého svazu bojovníků za svobodu – Maria Chaloupková
- Knihovná rada Národního archivu – Eva Drašarová, David Hubený, Markéta Hrdličková, Richard Mahel, Zbyšek Stodůlka, Roman Straka, Eva Uzlová
- Kolegium Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu Policie České republiky Alena Šimánková a Alena Nosková.
- Komise Českého historického ústavu v Římě při AV ČR – Eva Drašarová, Alena Pazderová
- Komise pro vyhlášení NKP a KP při OASSS MV – Lenka Matušíková
- Komise pro výstavbu archivních budov při OASSS – Milan Čadek, Michal Ďurovič

- Komise pro závěrečné bakalářské zkoušky oboru restaurování papíru Fakulta restaurování Univerzity Pardubice – Michal Ďurovič
- Komise pro závěrečné magisterské zkoušky oboru restaurování papíru Fakulta restaurování Univerzity Pardubice – Michal Ďurovič
- Koncepční rámec ICT resortu MV 2018+ – Milan Vojáček
- Maturitní komise Střední průmyslové školy grafické v Praze – Libuše Holakovská, Štěpán Urbánek, Blanka Hnulíková
- Mezinárodní centrum pro archivní výzkum, představenstvo (ICARUS) – Jitka Křečková, Alena Pazderová
- Ministerstvo kultury ČR - odborní oponenti projektů NAKI II – Eva Drašarová, Michal Ďurovič, Šárka Steinová, Filip Paulus, Milan Vojáček
- Nákupní komise Archivu hl. m. Prahy – Denko Čumlivski
- Oborová rada Judaistiky na Husitské teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze – Zdeňka Kokošková
- Oborová sekce Poradního sboru pro sbírkotvornou činnost Archivního úseku Historického muzea Národního muzea v Praze – Jiří Křesťan
- Odborná komise pro výzkum RK a RZ v Národním muzeu v Praze – Hana Paulusová
- Pobočný spolek České informační společnosti, z. s. při Národním archivu – předsedkyně Lenka Matušíková, revizní komise – Eva Gregorovičová
- Poradní okruh metodiků předarchivní péče OASSS MV ČR – Soňa Ambrožová, Jiří Bernas, Lenka Kločková, Miroslav Kunt, Zbyšek Stodůlka, Karolina Šimůnková, Milan Vojáček
- Poradní rada (Advisory Council) SML – Sokol Museum & Library, Chicago – Zora Machková
- Pracovní skupina Centrální správa archivních entit (CAM) – Zdenka Kokošková, Miroslav Kunt.
- Pracovní skupina Digitální utajovaný dokument při Národním bezpečnostním úřadu – Miroslav Kunt
- Pracovní skupina k digitálním archivům – Jiří Bernas, Zbyšek Stodůlka, Milan Vojáček
- Pracovní skupina k NSESSS – Pavla Nimrichtrová, Miroslav Kunt, Karolina Šimůnková, Martin Rechterík
- Pracovní skupina k projektu Řízení kvality – Eva Drašarová, Zdena Jindrová, Monika Sedláková, Karolina Šimůnková
- Pracovní skupina Ministerstva vnitra pro spisovou službu Ministerstva vnitra – Miroslav Kunt (zrušena)
- Pracovní skupina pro akreditované archivy OASSS MV – Jiří Křesťan
- Pracovní skupina pro implementaci webové aplikace ProArchiv v Národním archivu a pro tvorbu interní metodiky pro popis archiválií – Zdeňka Kokošková

(vedení), Petr Dörner, Miroslav Kunt, Pavel Baudisch, Emilie Benešová, František Frňka, Markéta Hrdličková, Jan Kahuda, Zora Machková, Filip Paulus, Monika Sedláková

- Pracovní skupina pro implementaci pro úpravu a implementaci portálu pro zveřejňování archivních pomůcek a archiválií VadeMeCum v Národním archivu – Emilie Benešová (vedení), Pavel Baudisch, Jiří Bernas, Petr Dörner, Magda Fišerová, Jaroslav Horáček
- Pracovní skupina pro kontrolní činnost archivů a přestupkové řízení – Zdena Jindrová, Karolina Šimůnková, Matěj Trepeš
- Pracovní skupina pro Metodický pokyn k archivnímu zpracování osobních fondů OASSS MV – Lenka Kločková
- Pracovní skupina pro Metodický pokyn k archivnímu zpracování map a plánů OASSS MV – Filip Paulus
- Pracovní skupina pro Metodický pokyn k archivnímu zpracování spolků a společenských organizací OASSS MV (Jakub Šlouf)
- Pracovní skupina pro předarchivní péči OASSS MV – Lenka Kločková
- Pracovní skupina pro tvorbu slovníku archivní terminologie OASSS MV – Emilie Benešová
- Pracovní skupina pro vlastnictví archiválií OASSS MV – Jiří Křesťan
- Pracovní skupina OASSS MV ke zpřístupňování archiválií – Emilie Benešová (vedení)
- Pracovní skupina právníků jednotlivých archivů – Zdeňka Jindrová, Karolina Šimůnková, Matěj Trepeš
- Pracovní skupina pro vymezení a pořádání archivních souborů OASSS MV – Zdeňka Kokošková, Jiří Křesťan
- Pracovní skupina při Ministerstvu pro místní rozvoj pro konzultace „Právní úpravy ochrany jam s ostatky politických vězňů a příslušníků odboje“ – Alena Šimánková
- Pracovní skupina při Ústavu pro studium totalitních režimů pro III. odboj – Alena Šimánková
- Projektový tým projektu IS Program pro evidenci archivu, veze II (též IS Peva II) – Jiří Bernas, Zbyšek Stodůlka
- Rada studijního programu Česko-německá areálová studia, bakalářský studijní obor; navazující magisterský studijní obor, Ústav česko-německých areálových studií a germanistiky, Filozofická fakulta, Jihočeská univerzita – Miroslav Šepták
- Redakční kruh ediční řady Korespondence T. G. Masaryka Masarykova ústavu a Archivu AV ČR – Jan Kahuda, Jiří Křesťan
- Redakční kruh Archivní časopis – Jiří Křesťan, Miroslav Kunt
- Redakční kruh sborník *Paginae Historiae* – Eva Drašarová, Emilie Benešová, Jan Kahuda, Jiří Křesťan, Lenka Matušíková, Alena Pazderová

- Redakční kruh Soudobé dějiny – Jiří Křestan
- Redakční rada Archivium mentis. Studi di Filologia e Letteratura umanistica – Eva Gregorovičová
- Redakční rada ediční řady EGO Nakladatelství Lidové noviny a Masarykova ústavu a Archivu AV ČR – Jiří Křestan
- Redakční rada časopisu Historická fotografie – Emilie Benešová (šéfredaktorka), Pavel Baudisch (tajemník)
- Redakční rada Marginalia historica (mezinárodní) – Jiří Křestan
- Redakční rada Masarykův sborník – Jiří Křestan
- Redakční rada Securitas imperii – Jakub Šlouf
- Redakční rada Sborník archivních prací (SAP) – Eva Drašarová, Lenka Matušíková
- Redakční rada Sborník ABS – Zdeňka Kokošková
- Redakční rada Sborník Judaica Bohemiae – Lenka Matušíková
- Redakční rada Slovenská archivistika – Miroslav Kunt
- Redakční rada Studie a zprávy. Historický sborník pražského okolí – Pavel Koblasa
- Rozkladová komise ministra obrany k zákonu č. 255/1946 Sb., o příslušnících československé armády v zahraničí a o některých jiných účastnících národního boje za osvobození – David Hubený
- Sbírková komise Svazu Českých fotografů – Naďa Slezáková
- Správní rada Centrum pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války, o. p. s., se sídlem Terezín – Eva Drašarová
- Time Machine Organisation (TMO, vznik 2019, asociované členství Národního archivu, ambasadorky – Jitka Křečková, Kateřina Zenklová
- Vědecká archivní rada – Michal Ďurovič
- Vědecká rada Masarykova ústavu a Archivu akademie věd ČR – Eva Drašarová
- Vědecká rada Národního archivu – Benjamin Bartl, Michal Ďurovič, Miroslav Kunt, Jiří Křestan, Petr Mareš
- Vědecká rada Ústavu pro dějiny Univerzity Karlovy – Archivu UK – Jan Kahuda
- Výbor Lutherovy společnosti (společnost se zabývá vydáváním publikací, pořádáním přednášek, konferencí, kursů a dalších akcí týkajících se odkazu Martina Luthera a historie luterské reformace) – David Hušek
- Výbor pobočného spolku České informační společnosti z. s. při Národním archivu – Roman Straka

Ediční a publikační činnost

V edičním plánu na rok 2020 bylo plánováno šestnáct publikací, a tisk devíti publikací se přesunul z předchozího roku, tzn. dvacet pět publikací celkem. V roce 2020 bylo pracovníky Národního archivu připraveno k vydání osm publikací, z toho

bylo vydáno tiskem šest. Z ostatních osmi nerealizovaných publikací byly dvě předány autorům k zapracování připomínek vyplývajících z lektorských posudků, pět se přesunulo na rok 2021 a vydání jedné publikace bylo zrušeno.

Přehled vydaných publikací v roce 2020

- Šimůnková, Karolína – Stodůlka, Zbyšek – Vojáček, Milan (red.): Archivierung von Unterlagen aus digitalen Systemen. 23. Tagung des Arbeitskreises von Unterlagen aus digitalen Systemen, 12. und 13. März 2019, Národní archiv. Praha 2020, 254 s.
- Paulus, Filip – Steinová, Šárka a kol.: Krajina a urbanismus na rukopisných plánech z 18. století. Translokační plány židovských obydlí v zemích Koruny české v letech 1727–1728 = Landscape and urbanism in manuscript plans from the 18th century. Translocation plans of Jewish settlements in the Lands of the Bohemian Crown from the period of 1727–1728, Národní archiv. Praha 2020, 446 s.
- Gregorovičová, Eva: Ludvík Salvátor Toskánský (1847–1915), vědec a cestovatel. Z historie habsburské linie v Toskánsku, Národní archiv. Praha 2020, 437 s.
- Kahuda, Jan (ed.): Karel Kazbunda. Mé archivní poslání ve Vídni 1919–1923, Nakladatelství Lidové noviny – Masarykův ústav a archiv Akademie věd ČR – Národní archiv. Praha 2020, 336 s.
- Křečková, Jitka a kol.: Poutní areál P. Marie Vítězné: 400 let od bitvy na Bílé hoře. Katalog výstavy, Národní archiv. Praha 2020, 179 s.
- Klečacký, Martin a kol.: Slovník představitelů politické správy v Čechách v letech 1849–1918, Masarykův ústav a archiv AV ČR – Národní archiv. Praha 2020, 974 s.
- Kučera, Martin (ed.): František Bauer. Život proti zkáze. Torzo Pamětí novináře (1925–1945), Národní archiv. Praha 2020, 391 s.
- Čumlivski, Denko – Pazderová, Alena – Vojtíšek, Jan: Archiv České koruny, díl VI/1 (1419–1458), Národní archiv. Praha 2020, 188 s.
- Historická fotografie 2020, 90 s.
- Paginae historiae 28/1, 2020, 416 s.
- Paginae historiae 28/2, 2020: Kominternu, 344 s.

Pedagogická činnost

Tato činnost přešla do on-line podoby a ta se odvíjela od požadavků vzdělávacích institucí. Omezeny byly i praxe.

Zahraniční styky

V plánu zahraničních pracovních cest Národního archivu pro rok 2020 bylo uvedeno celkem 35 cest. Během roku však došlo ke změnám, kdy všechny zahraniční pracovní cesty musely být zrušeny vlivem celosvětové pandemie Covid-19.

Celkem se uskutečnily 2 cesty, obě neplánované.¹

Slovensko

- Miroslav Kunt, 26.–27. 2. 2020, účast na zasedání Redakční rady slovenské archivistiky
- Jan Kouřimský, 9. 9. 2020, účast na konferenci Trianon v dokumentech. Sto-
ročná história hraníc Slovenska

Preventivní péče o archiválie a průzkumy jejich fyzického stavu

V uplynulém roce pokračoval podrobný průzkum stavu pečeti listin fondu Archiv České koruny, přehled byl doplněn o starší záznamy o provedených restaurátorských zásazích (inv. č. 271–2131, tj. 3 663 pečeti).

Dále pokračoval průzkum fotografií fondu Druhá světová válka.

Pravidelná prověrka fyzického stavu archivních kulturních památek se uskutečnila ve dnech 26. listopadu a 8. prosince 2020, hloubková kontrola listin fondu Archiv České koruny byla provedena 8. prosince 2020. Byla provedena také kontrola fyzické stavu fondu Maltéžská knihovna.

Vedle kontroly fyzického stavu archiválií byl sledován i stav archiválií z hlediska mikrobiologické čistoty. Kromě Národního archivu byly kontroly prováděny také pro Archiv ČRo, Muzeum hlavního města Prahy, Archiv Ministerstva zahraničních věcí, Národní zemědělské muzeum, Regionální muzeum Teplice, Severočeské muzeum v Liberci, SOA Plzeň, SOkA České Budějovice, SOA Třebíč, Vojenský ústřední archiv, Židovské muzeum, Ústav dějin umění Akademie věd ČR, Univerzita Pardubice, Uměleckoprůmyslové muzeum.

Během roku 2020 bylo dezinfikováno 2 019 bm archiválií většinou jiných veřejných archivů.

V roce 2020 prošlo odkyselovací linkou BCP C500 Národního archivu celkem 40 334 archiválií (51 kartonů). Z tohoto množství 1548 archiválií bylo odkyseleno alternativním způsobem (technologie Bookkeeper). Bylo dokončeno hromadné odkyselování fondu Československé dráhy – technická ústředna. Zahájilo se hromadné odkyselování fondu KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – politické byro 1954–1962 (hotovo 20 kartonů).

Konzervování a restaurování archiválií

Restaurátoři se podle možností věnovali systematickému restaurování a konzervování archiválií přijatých již v minulých letech, případně zahájili práce na nově přijatých archiváliích. Řada prací musela být ovšem z důvodu nepříznivé epidemiologické situace odložena, většina praktických restaurátorů byla nucena přibližně třetinu pracovní doby pracovat z domova.

Konkrétně probíhaly konzervační a restaurátorské práce u fondů Archiv

České koruny (listiny a pečete), Desky zemské větší (5 svazků, odkyselování a ukládání do speciálních krabic), Desky dvorské (1 kniha), České oddělení dvorské komory (1 listina), Maltézští rytíři – české velkopřevorství a konvent Praha (97 listin), Křižovníci s červenou hvězdou – generalát a konvent (1 listina), Archiv pražského arcibiskupství (fotoalba a fotografie), Valdštejniana (2 plány), Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků Praha – listiny (16 listin), Zemská porodnice a nalezinec Praha (3 knihy, příprava pro digitalizaci), Archiv Huberta Ripky (10 svazků novin, příprava k digitalizaci), Rodinný archiv Metternichů (3 listiny), Rodinný archiv toskánských Habsburků (2 knihy, 1 karton), Sběrka map a plánů (19 map), Českoslovenští dobrovolníci ve Španělsku 1936–1945 (2 fotoalba), Vrchní zemský soud (1 fotoalbum), KSČ – ústřední výbor 1945–1989 (mikrofilmy dokumentující proces s R. Slánským), Výzkumný ústav vodohospodářský T. G. Masaryka (adjustace 5 filmů), dále 4 knihy (staré tisky) z knihovny Národního archivu a 20 svazků novin.

Pro jiné instituce probíhalo restaurování litoměřického graduálu (Státní oblastní archiv Litoměřice, dokončeno), listin Univerzity Karlovy v Praze (Archiv Univerzity Karlovy) a dále listiny kostela sv. Gotharda v Bubenči.

Bezpečnostní snímkování a reprografie

Do bezpečnostních negativů se ukládal pouze jeden archivní soubor, a to Maltézští rytíři – české velkopřevorství, Praha (50 listin). Bezpečnostní mikrofilmy nejsou již pořizovány přímo, ale z digitalizátů. V roce 2020 byly zaevidovány nově pořízené bezpečnostní mikrofilmy archivních souborů Státní soud Praha (109 ks) a Sběrka map a plánů (2 ks).

Digitalizační práce

V roce 2020 probíhaly digitalizační práce v rámci pokračujících i nově plánovaných projektů. Vedle institucionálních aktivit probíhaly digitalizační práce a tvorba metadat k digitalizátům v rámci evropských projektů mezinárodní spolupráce.

V ateliéru I. oddělení byla provedena digitalizace fondů Desky zemské větší (32 981 snímků), prohlášení za mrtva (726 snímků), Berní rula 13 (717 snímků), Berní rula 1 (240 snímků), Nejvyšší purkrabství, Praha (554 snímků) a Archiv pražského arcibiskupství I (393 snímků). Celkem bylo v roce 2020 pořízeno 35 611 snímků (220,25 GB).

V ateliéru na Chodovci bylo vytvořeno 1 231 009 digitalizátů (včetně audiovizuálních a zvukových archiválií) v celkovém datovém objemu 7 354,712 GB.

Publikační činnost Národního archivu a jeho pracovníků za rok 2020

Sestavila Kateřina Paulusová

Bacílková, Bronislava

- Postup lepení historických voskových pečetí pomocí poly(2-ethyl-2-oxazolinu): [certifikovaná metodika]. Praha 2018, spoluautoři Benjamin Bartl, Libuše Holakovská, Štěpán Urbánek, Jiří Trejbal, Martin Zapletal.
- Postup dezinfekce a čištění textilních závěsů pečetí: certifikovaná metodika. Praha 2019, spoluautoři Klára Drábková, Markéta Škrlandtová, Dominika Nagyová, Jan Krejčí, Jana Bureš Vichová, Michal Ďurovič.

Bartl, Benjamin

- Klasifikace korozního poškození historického olova a systém prostředků pro jeho konzervaci: [certifikovaná metodika]. Praha 2020, 18 s., Dostupné z: <http://www.nusl.cz/ntk/nusl-432100>, spoluautoři Milan Kouřil, Michal Ďurovič, Kristýna Charlotte Strachotová a Šárka Msallamová
- Identifikátor pro označení a identifikaci papírových dokumentů pomocí rentgenové fluorescence: [užitný vzor]. Praha 2019, spoluautoři Michal Veselý, Petr Dzik, Petr Klusoň, Pavel Krystyník, Lubomír Kubáč, Jiří Akrman, Michal Ďurovič, Klára Drábková, Barbora Benetková, Jan Krejčí, Kateřina Hricková, Štěpán Urbánek a Hana Paulusová.
- Způsob značení papírových dokumentů a jejich identifikace pomocí rentgenové fluorescence a identifikátor k provádění tohoto způsobu: [patent]. Praha 2019, spoluautoři Michal Veselý, Petr Dzik, Petr Klusoň, Pavel Krystyník, Lubomír Kubáč, Jiří Akrman, Michal Ďurovič, Klára Drábková, Barbora Benetková, Jan Krejčí, Kateřina Hricková, Štěpán Urbánek a Hana Paulusová.
- Postup lepení historických voskových pečetí pomocí poly(2-ethyl-2-oxazolinu): [certifikovaná metodika]. Praha 2018, spoluautoři Bronislava Bacílková, Libuše Holakovská, Štěpán Urbánek, Jiří Trejbal, Martin Zapletal.
- Voskové směsi pro restaurování historických voskových pečetí: [certifikovaná metodika]. Praha 2020, 32 s., spoluautoři Lenka Bílková, Štěpán Urbánek, Martin Zapletal, Libuše Holakovská

Bílková, Lenka

- Voskové směsi pro restaurování historických voskových pečetí: [certifikovaná metodika]. Praha 2020, 32 s., spoluautoři Benjamin Bartl, Štěpán Urbánek, Martin Zapletal, Libuše Holakovská

Čumlivski, Denko

- Archiv České koruny: edice faksimilií = Archivum Coronae Regni Bohemiae: editio diplomatum photographica. VI/1, 1419–1458. Praha 2020, 187 s., spoluautoři Alena Pazderová, Jan Vojtíšek

Drašarová, Eva

- Národní archiv v roce 2019. *Paginae historiae* 28/1, 2020, s. 257–306.

Dufek, Pavel

- Proměny vlastnických poměrů v pozemkových reformách 1918–1945 a jejich podchycení v plánech a mapách. In: *Formy a proměny diplomatické produkce v novověku III. Diplomatika a proměny kulturní krajiny v novověku (1500–1945)*. Praha 2019, s. 167–176.
- První pozemková reforma u Ringhofferů a jejich sousedů: nástin porovnání majetkových změn na velkostatkách mezi Prahou a Sázavou. In: Hlavačka, Milan (ed.): *Fenomén Ringhoffer*. Praha 2019, s. 122–140.
- Obchodování v srdci Evropy: o dějinách a pramenech československo-německých hospodářských vztahů (1918–1992). Praha 2019, 183 s.
- *Handel im Herzen Europas: deutsch-tschechoslowakische Wirtschaftsbeziehungen 1918–1992*. Praha 2018, 243 s., spoluautoři David Hubený, František Frňka

Frňka, František

- Vztahy Československa a NDR v oblasti zbrojního průmyslu. In: *Obchodování v srdci Evropy*. Praha [2019], s. 79–88.
- *Handel im Herzen Europas: deutsch-tschechoslowakische Wirtschaftsbeziehungen 1918–1992*. Praha 2018, 243 s., spoluautoři David Hubený, Pavel Dufek.

Gregorovičová, Eva

- Ludvík Salvátor Toskánský (1847–1915): vědec a cestovatel: z historie habsburské linie v Toskánsku. Praha 2020, 437 s.

Holakovská, Libuše

- Postup lepení historických voskových pečetí pomocí poly(2-ethyl-2-oxazolinu): [certifikovaná metodika]. Praha 2018, spoluautoři Bronislava Bacílková, Benjamin Bartl, Štěpán Urbánek, Jiří Trejbal, Martin Zapletal.
- Voskové směsi pro restaurování historických voskových pečetí: [certifikovaná metodika]. Praha 2020, 32 s., spoluautoři Lenka Bílková, Štěpán Urbánek, Martin Zapletal, Benjamin Bartl.

Hubený, David

- Bezpečnost v osvobozené Praze: případy spojené s Rudou Armádou v oblasti bývalého okresního policejního komisariátu III. – Dolní Nové Město. In: *Itogi Vtoroj mirovoj vojny 1939–1945 gg. i narody Central'noj i Vostočnoj Jevropy*. Minsk 2020, s. 169–186, spoluautorka Naděžda Kruglova.
- [Dudáš, Michal: Bohuslav Ečer. Český lovec nacistů, Academia. Praha 2019, 236 s.]; *Securitas imperii* 36/1, 2020, s. 296–298.
- Informovanost exilové vlády o náladách na Podkarpatské Rusi. In: Pažout, Jaroslav a Kateřina Portmann (eds.): *Ve stínu války*. Praha 2019, s. 254–274.
- Interview. Rozhovor vede Agáta Pilátová. In: *Mezi námi, stanice Plus*. Český rozhlas, 1. února 2020, 8:15. Dostupné také z: <https://plus.rozhlas.cz/beloruska-si-svuj-pribeh-zaznamenala-ve-knize-muj-cesky-film-8143136?fbclid=IwAR-39WDMHi7pd-uvfKTPW04C7n9AVjG8sOCLBn5R0E2xrR8U-VRJeYAdq85Q>
- [Vytlačil, Lukáš: *Kronika obce Kačice 1932–1939*, Togga. Praha 2019, 115 s.]

Paginae historiae 28/1, 2020, s. 378–379.

- KSČ na Podkarpatské Rusi v první polovině 30. let 20. století. *Paginae historiae* 28/2, 2020, s. 183–202.
- Patenty: nápady se kradly vždy. Rozhovor vedl Bohuslav Bohuněk. *Týden historie* 2020, č. 1, s. 8–11.
- Pětasedmdesátnická posádka ve Slaném v roce 1919. In: Bartoníček, Pavel (ed.): *Neznámé kapitoly historie*. Slaný-Otruby 2020, s. 9–20.
- Podkarpatoruský klub v Londýně. In: *Arkasivs'ki čytannja*, MNU imeni V.O. Suchomlyns'koho. Mikolajiv 2020, s. 122–125.
- Poznámky k vojenské eliminaci provincie Deutschböhmen. In: *Vznik Československa a provincie Deutschböhmen*. Litoměřice 2019, s. 57–68, spoluautor Jan Kouřimský.
- Provincie Deutschböhmen pohledem centrálních československých úřadů. In: *Vznik Československa a provincie Deutschböhmen*. Litoměřice 2019, s. 41–56, spoluautor Jan Kouřimský.
- Průmyslové dělnictvo v letech 1938–1941 ve světle materiálů Policejního ředitelství v Praze. In: *Zpravodaj grantového projektu Průmyslové dělnictvo v českých zemích v letech 1938–1948*. Praha 2016, s. 62–77.
- [Galaš, Radek: *Československé četnictvo (1918–1929)*, Academia. Praha 2019, 353 s.]. *Dějiny a současnost* 62, 2020, č. 5, s. 49.
- Úřad patentní. In: Schelle, Karel a Jaromír Tauchen (eds.): *Encyklopedie českých právních dějin*, sv. XIX, U–Ú. Plzeň 2020, s. 312–315.
- Úřad vládního delegáta. In: Schelle, Karel a Jaromír Tauchen (eds.): *Encyklopedie českých právních dějin*, sv. XIX, U–Ú. Plzeň 2020, s. 338–342.
- Vztahy pražského a berlínského patentního úřadu do roku 1945. In: Dufek, Pavel (ed.): *Obchodování v srdci Evropy*. Praha [2019], s. 66–78.
- 100 let Patentového úřadu v Praze. Praha 2019, 214 s.
- *Handel im Herzen Europas: deutsch-tschechoslowakische Wirtschaftsbeziehungen 1918–1992*. Praha 2018, 243 s., spoluautoři Pavel Dufek, František Frňka

Jiráček, Jiří

- Kulturní politika Svazu československých skladatelů v období socialistického realismu perspektivou Václava Dobiaše. *Paginae historiae* 28/1, 2020, s. 133–162.

Kahuda, Jan

- Anna Proletárka. *Jes* 2019/2020, roč. 5, s. 2.
- Bibliografie PhDr. Vladimíra Bystrického, CSc. In: Krček, Jakub a Jiří Stočes (eds.): *Stříbro nad zlato*. Plzeň 2019, s. 16–25, spoluautoři Jan Edl, Jakub Krček.
- Finspongský rukopis. Připravila Jana Davidová. In: *Vltava. Český rozhlas*, 14. listopadu 2020, 50:00, spoluautor Jiří Křesťan.
- Osobní archiv Alexandry Špiritové jako pramen pro dějiny poštovníctví. In:

Sborník Poštovního muzea 2020 k 70. narozeninám PhDr. Jana Galušky. Praha 2020, s. 72–79.

- Osudy metternichovského rodinného archivu ve 20. století. In: Krček, Jakub a Jiří Stočes (eds.): Stříbro nad zlato. Plzeň 2019, s. 160–183.
- Valeš, Vlasta. Der Schulverein Komenský: 150 Jahre tschechisches Schulwesen in Wien = Školský spolek Komenský: 150 let českého školství ve Vídni. Wien [2020], 360 s., člen autorského kolektivu.
- Kazbunda: Karel: Mé archivní poslání ve Vídni 1919–1923. Praha 2020, 336 s.
- Josef Žabka osmdesátníkem. Archivní časopis 70, 2020, č. 1, s. 106–110, spoluautor Tomáš Kalina.

Kalina, Tomáš

- Josef Žabka osmdesátníkem. Archivní časopis 70, 2020, č. 1, s. 106–110, spoluautor Jan Kahuda.

Klečácký, Martin

- A municipality against the state: power relations between state and local self-government representatives, based on the example of Bohemia at the turn of the nineteenth century. Acta Poloniae Historica 121, 2020, s. 121–141.
- An independent judge in the austrian administration: the example of Bohemia around 1900. In: The Habsburg civil service and beyond. Vienna [2019], s. 109–128.
- Im Dienste des neuen Staates?: Beamtenkarriere im Prozess des Aufbaus der tschechoslowakischen Staatsverwaltung 1918–1920. In: Hofratsdämmerung? Wien 2020, s. 137–153.
- Führer, Akteure hinter den Kulissen oder tatenlos zuschauende?: der deutsch-tschechische Ausgleich an der Wende vom 19. zum 20. Jahrhundert aus der Perspektive der Vertreter der Staats- und Selbstverwaltung. Praha 2020, 295 s., spoluautor Martin Klement.
- Slovník představitelů politické správy v Čechách v letech 1849–1918. Praha 2020, 974 s.

Klímová, Helena

- Die demografische Entwicklung jüdischen Lebens in ausgewählten Gemeinden der böhmischen Länder. In: Zwischen Prag und Nikolsburg. Göttingen [2020], s. 377–410, spoluautorka Lenka Matušíková.

Kločková, Lenka

- Ruská pomocná akce v zrcadle archivních fondů uložených v Národním archivu v Praze. Paginae historiae 28/1, 2020, s. 198–202, spoluautorka Helena Nováčková.
- Významné osobnosti ruské a ukrajinské emigrace v zrcadle osobních fondů uložených v Národním archivu. Paginae historiae 28/1, 2020, s. 191–197.
- Životní osudy evangelického faráře Jana Jelínka. Paginae historiae 28/1, 2020,

s. 203–209.

- Novyje archivnyje dokumenty, kasajuščiesja sovremennyh češsko-rossijskich otnošenij, v Nacionaľnom archive v Prage. In: Čechoslovakija i Sovetskaja Rossija na oblomkach imperij. Moskva 2020, s. 163–167, spoluautoři Jiří Křestřan, Jan Kahuda.

Koblasa, Pavel

- Dědický spor o landštejnské panství a éra Sternbachů. Vlastivědný sborník Dačicka, Jindřichohradecka a Třebońska 31, 2019, s. 27–40.
- Jan Rudolf hrabě Černín jako držitel jindřichohradeckého dominia. Výběr 56, 2019, č. 4, s. 272–274.
- Lesní objekty na novohradském panství za Jana Nepomuka Hraběte Buquoye. Obnovená tradice 31, 2020, č. 61, s. 26–29.
- Novogotická myslivna v Záluží jako součást lamberského svěřenství. Výběr 57, 2020, č. 1, s. 23–26.
- Malé dějiny Malého Ratmírova. České Budějovice 2020, 64 s.

Kokošková, Zdeňka

- Kartografická díla ve spisech ústředních okupačních úřadů Protektorátu Čechy a Morava. In: Ebelová, Ivana (ed.): Formy a proměny diplomatické produkce v novověku III., Diplomatika a proměny kulturní krajiny v novověku (1500–1945). Praha 2019, s. 177–188.
- Obroda – Klub za socialistickou přestavbu. In: Kocian, Jiří (ed.): Tematická příručka k československým dějinám 1948–1989, 3. díl. Praha 2019, s. 120–123, spoluautor Stanislav Kokoška.
- Úřady oberlandrátů v systému okupační správy Protektorátu Čechy a Morava a jejich představitelé. Praha 2019, 275 s., spoluautoři Monika Sedláková, Jaroslav Pažout

Kouřimský, Jan

- Poznámky k vojenské eliminaci provincie Deutschböhmen. In: Vznik Československa a provincie Deutschböhmen. Litoměřice 2019, s. 57–68, spoluautor David Hubený.
- Provincie Deutschböhmen pohledem centrálních československých úřadů. In: Vznik Československa a provincie Deutschböhmen. Litoměřice 2019, s. 41–56, spoluautor David Hubený.

Krlín, Jan

- Dobrodošli v Ljublanu, aneb slovinské archivnictví očima českého badatele. *Paginae historiae* 28/1, 2020, s. 307–309.

Kruglova, Naděžda

- Bezpečnost v osvobozené Praze: případy spojené s Rudou Armádou v oblasti bývalého okresního policejního komisariátu III. – Dolní Nové Město. In: *Itogi Vtoroj mirovoj vojny 1939–1945 gg. i narody Central'noj i Vostočnoj Jevropy.*

Minsk 2020, s. 169–186, spoluautor David Hubený.

Křečková, Jitka

- Ad mandatum domini Regis: z královské kanceláře a knihovny Václava IV. Praha 2019, 50 s., spoluautoři Renáta Modráková, Milada Svobodová, Lucie Vojtíšková a Jan Vojtíšek.
- Dějiny konventu sester alžbětinek. Praha 2020, 233 s., spoluautorka Hedvika Kuchařová.
- Poutní areál P. Marie Vítězné: 400 let od bitvy na Bílé Hoře: katalog výstavy. Praha 2020, 179 s., spoluautoři Marie Fiřtová, Hedvika Kuchařová, Petr Mareš, Petra Pavlíčková, Kateřina Zenklová, Leoš Zich.

Křesťan, Jiří

- Česká historiografie v letech 1948–1963 pohledem polského dějepisce. *Paginae historiae* 28/1, 2020, s. 392–398 [Górny, Maciej: Mezi Marxem a Palackým, *Volvox Globator*. Praha 2018, 315 s.].
- Čornejův Žižka – Žižkův Čornej? *Paginae historiae* 28/1, 2020, s. 313–319. [Čornej, Petr: Jan Žižka. Praha 2019, 855 s.].
- [Landa, Ivan, Jan Mervart a kol.: *Imaginace a forma, Filosofie*. Praha 2018, 413 s.]. *Soudobé dějiny* 26, 2019, č. 4, s. 634–636.
- [Königsmarková, Jana: Křídla zamrzlá v ledu bez obav zvedněme., *Západočeská univerzita v Plzni. Plzeň* 2018, 140 s.]. *Časopis Matice moravské* 138, 2019, č. 2, s. 449–450.
- [Chateau, Ladislava: Colette, má drahá, vy víte, co máte udělat..., *Sumbalon*. Praha 2018, 460 s.]. *Časopis Matice moravské* 138, 2019, č. 2, s. 447–449.
- [Pilný, Pavel a Miloš Jakeš: Miloš Jakeš: příběh komunisty, *Česká citadela*. Praha 2019, 263 s.]. *Soudobé dějiny* 27, 2020, č. 1, s. 185–186.
- Novyje archivnyje dokumenty, kasajuščiesja sovremennych češsko-rossijskich otnošenij, v Nacijonal'nom archive v Prage. In: *Čechoslovakija i Sovetskaja Rossija na oblomkach imperij*. Moskva 2020, s. 163–167, spoluautoři Lenka Kločková, Jan Kahuda.
- [Feldstein, Petr a Tomáš Libánek: *Skoro proti všem*, Grada Publishing. Praha 2019, 255 s.]. *Soudobé dějiny* 27, 2020, č. 1, s. 182–183.
- Svědek posledního rozloučení s Ferdinandem Peroutkou promlouvá: zvukový záznam z pohrbu velkého novináře. *Paginae historiae* 28/1, 2020, s. 163–178, spoluautor Richard Mahel.
- [Šimsová, Sylva a Karel Janovický: *Láska v exilu 1949–1950. RONADO*. Včelákov 2019, 269 s.]. *Soudobé dějiny* 26, 2019, č. 4, s. 638.
- [Pavlíček, Václav, Jana Čechurová, Václav Ledvinka a Jan Hálek: *Přemysl Šámal. Nadace „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“*. Praha 2019, 78 s.]. *Časopis Matice moravské* 138, 2019, č. 2, s. 446–447.
- *Rudý dědek*. Režie Josef Císařovský; účinkují Kateřina Marková, Jiří Křesťan,

Václav Josefy, Martin Kuna. In: ČT art. 26. února 2020, 52:06. Dostupné také z: <https://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/11816975171-rudy-dedek/21856226746>

- Finspongský rukopis. Připravila Jana Davidová. In: Vltava. Český rozhlas, 14. listopadu 2020, 50:00, spoluautor Jan Kahuda.

Kunt, Miroslav

- Skartační řízení elektronicky. Archivní časopis 70, 2020, č. 1, s. 52–73, spoluautoři Tomáš Lechner, Radek Pokorný.

Kuprová, Renata

- Davídek, Václav: Cestou necestou. K vydání připravila Renata Kuprová. Praha 2019, 422 s.

Mahel, Richard

- Archivy a rozvoj historické vědy na Moravě v 19. století. In: Bárta, Stanislav a Radana Červená (eds.): Paměť země. Brno 2020, s. 133–158.
- Rajhradský benediktin ve službách historické vědy: Beda František Dudík (1815–1890). In: Malíř, Jiří, Jan Libor, Bronislav Chocholáč a kol.: Osobnosti moravských dějin, sv. 2. Brno 2019, s. 89–120.
- Rodinné zázemí a životní rytmus moravského historika Bedy Dudíka optikou výzkumu každodennosti a sociálních dějin: k publikaci Emy Šimkové Život a osobnost Bedy Dudíka (1815–1890) pohledem jeho deníků, vydané v roce 2018 v Olomouci. *Paginae historiae* 28/1, 2020, s. 350–361. [Šimková, Ema: Život a osobnost Bedy Dudíka (1815–1890) pohledem jeho deníků, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta. Olomouc 2018, 334 s.]

Machková, Zora

- Association Olga Havel Branche helvétique (Asociace Olgy Havlové, Švýcarská pobočka). *Paginae historiae* 28/1, 2020, s. 236–240.
- Association Olga Havel Branche helvétique: archiv na novém místě. *Zpravo-daj* 10, 2019, s. 24–25.

Mareš, Petr

- Poutní areál P. Marie Vítězné: 400 let od bitvy na Bílé Hoře: katalog výstavy. Praha 2020, 179 s., spoluautoři Marie Fiřtová, Jitka Křečková, Hedvika Kučarová, Petra Pavlíčková, Kateřina Zenklová, Leoš Zich.

Nimrichtrová, Pavlína

- CEF Geopreservation Conference, Lublaň 2019: (Mezinárodní konference programu CEF Earchiving o uchování prostorových dat). Archivní časopis 70, 2020, č. 3, s. 273–283, spoluautor Martin Rechtorik.

Novácková, Helena

- Ruská pomocná akce v zrcadle archivních fondů uložených v Národním archivu v Praze. *Paginae historiae* 28/1, 2020, s. 198–202, spoluautorka Lenka Kločková.

Paulus, Filip

- Česko-bavorská hranice a proměna krajiny na příkladu zaniklé obce Česká Kulička. In: Ebelová, Ivana (ed.): *Formy a proměny diplomatické produkce v novověku III., Diplomatika a proměny kulturní krajiny v novověku (1500–1945)*. Praha 2019, s. 117–124, spoluautorka Šárka Steinová.
- Translokační plány židovského osídlení na Moravě z roku 1727–1728 v zrcadle diplomatických dokumentů. In: Ebelová, Ivana (ed.): *Formy a proměny diplomatické produkce v novověku III., Diplomatika a proměny kulturní krajiny v novověku (1500–1945)*. Praha 2019, s. 99–124, spoluautorka Šárka Steinová.
- Krajina a urbanismus na rukopisných plánech z 18. století: translokační plány židovských obydlí v zemích Koruny české v letech 1727–1728 = Landscape and urbanism in manuscript plans from the 18th century: translocation plans of Jewish settlements in the Lands of the Bohemian Crown from the period of 1727–1728. Praha 2020, 446 s., spoluautorka Šárka Steinová.

Paulusová, Hana

- Identifikátor pro označení a identifikaci papírových dokumentů pomocí rentgenové fluorescence: [užitný vzor]. Praha 2019, spoluautoři Michal Veselý, Petr Dzik, Petr Klusoň, Pavel Krystyník, Lubomír Kubáč, Jiří Akrman, Michal Ďurovič, Klára Drábková, Barbora Benetková, Jan Krejčí, Kateřina Hricková, Štěpán Urbánek a Benjamin Bartl.
- Způsob značení papírových dokumentů a jejich identifikace pomocí rentgenové fluorescence a identifikátor k provádění tohoto způsobu: [patent]. Praha 2019, spoluautoři Michal Veselý, Petr Dzik, Petr Klusoň, Pavel Krystyník, Lubomír Kubáč, Jiří Akrman, Michal Ďurovič, Klára Drábková, Barbora Benetková, Jan Krejčí, Kateřina Hricková, Štěpán Urbánek a Benjamin Bartl.

Paulusová, Kateřina

- Knihovna Zemské vyšší školy hospodářské v Táboře. *Prameny a studie* 65, 2019, s. 251–270.

Pazderová, Alena

- Gli sforzi per convertire Pietro Vok di Rosenberg ossia ciò che non si trova in *Historie rožmberská [Storia dei Rosenberg]* di Václav Březan. *Bollettino dell'Istituto storico ceco di Roma* 12, 2020, s. 151–178.
- Archiv České koruny: edice faksimilií = Archivum Coronae Regni Bohemiae: editio diplomatum photographica. VI/1, 1419–1458. Praha 2020, 187 s., spoluautoři Denko Čumlivski, Jan Vojtíšek

Rechtarik, Martin

- SIARD, možnost archivace relačních databází. *Archivní časopis* 70, 2020, č. 2, s. 128–154.
- CEF Geopreservation Conference, Lublaň 2019: (Mezinárodní konference programu CEF Earchiving o uchování prostorových dat). *Archivní časopis* 70, 2020, č. 3, s. 273–283, spoluautorka Pavlína Nimrichtrová.

Sedláková, Monika

- Arizace v Protektorátu Čechy a Morava se zaměřením na podnikový majetek. In: Pažout, Jaroslav a Kateřina Portmann (eds.): *Ve stínu války*. Praha 2019, s. 122–157.
- [Šustek, Vojtěch. Atentát na Reinharda Heydricha a druhé stanné právo na území tzv. Protektorátu Čechy a Morava, sv. 3, Archiv hlavního města Prahy. Praha 2019]. *Paginae historiae* 28/1, 2020, s. 385–387.
- Úřady oberlandrátů v systému okupační správy Protektorátu Čechy a Morava a jejich představitelé. Praha 2019, 275 s., spoluautoři Zdeňka Kokošková, Jaroslav Pažout

Steinová, Šárka

- Zahradně-architektonická tvorba na území Křivoklátska v letech 1914–1944. In: Mayerová, Renata a Jan Krško (eds.): *Otázky z historie IV. Křivoklátsko mezi dvěma světy – od šlechtictví ke státu*. Rakovník 2020, s. 123–150.
- Česko-bavorská hranice a proměna krajiny na příkladu zaniklé obce Česká Kubička. In: Ebelová, Ivana (ed.): *Formy a proměny diplomatické produkce v novověku III., Diplomatika a proměny kulturní krajiny v novověku (1500–1945)*. Praha 2019, s. 117–124, spoluautor Filip Paulus.
- Translokační plány židovského osídlení na Moravě z roku 1727–1728 v zrcadle diplomatických dokumentů. In: Ebelová, Ivana (ed.): *Formy a proměny diplomatické produkce v novověku III., Diplomatika a proměny kulturní krajiny v novověku (1500–1945)*. Praha 2019, s. 99–124, spoluautor Filip Paulus.
- Krajina a urbanismus na rukopisných plánech z 18. století: translokační plány židovských obydlí v zemích Koruny české v letech 1727–1728 = Landscape and urbanism in manuscript plans from the 18th century: translocation plans of Jewish settlements in the Lands of the Bohemian Crown from the period of 1727–1728. Praha 2020, 446 s., spoluautor Filip Paulus.

Šepták, Miroslav

- Čtyři vítězové a dva poražení ve vídeňských volbách. *Demokratický střed* [online] 9, 2020, č. 4 [cit. 2020-12-14]. Dostupné z: <https://www.demokratickystred.cz/ctyri-vitezove-dva-porazeni-ve-videnskych-volbach/>
- Dobře promyšlený experiment Sebastiana Kurze. *Demokratický střed* [online] 9, 2020, č. 1 [cit. 2020-12-14]. Dostupné z: <https://www.demokratickystred.cz/dobre-promysleny-experiment-sebastiana-kurze/>
- Heuristicky kvalitně zpracovaná monografie o rakouských dějinách v období 1918–1938. *Paginae historiae* 28/1, 2020, s. 362–365. [Höbelt, Lothar: *Die Erste Republik Österreich (1918–1938)*. Wien 2018, 456 s.].
- Historické souvislosti vzniku rakouské ústavy 1920. *Právněhistorické studie* 50, 2020, č. 3, s. 93–102.
- Kancléři Kurzovi chybí vyzyvatel. *Demokratický střed* [online] 9, 2020, č. 4,

s. 17–18.

- Mezi vznikem republiky a anšlusem: nástin vývoje komunistické strany Rakouska v letech 1918–1938. *Paginae historiae* 28/2, 2020, s. 83–95.
- Na Ibize to začalo, ve Vídni to skončí. *Demokratický střed* [online] 9, 2020, č. 2 [cit. 2020-12-14]. Dostupné z: <https://www.demokratickystred.cz/na-ibize-zacalo-ve-vidni-skonci/>
- Příprava a průběh návštěvy Ericha Bielky v Československu. *Studia Historica Nitriensia* 24, 2020, č. 2, s. 403–414.
- Rakouské Zelené už nebaví jen kritizovat, chtějí vládnout. *Hospodářské noviny* 64, 2020, č. 5, 8. 1. 2020, s. 10.
- Zdařilá kniha o každodennosti bratislavské umělecké bohémy. *Paginae historiae* 28/1, 2020, s. 375–377. [Vašš, Martin. Bratislavská umelecká bohéma v rokoch 1920–1945, Univerzita Komenského v Bratislave. Bratislava 2016, 455 s.].
- Zdařilá monografie o životě rakouského kancléře Rudolfa Ramka. *Paginae historiae* 28/1, 2020, s. 369–374. [Schausberger, Franz. Rudolf Ramek 1881–1941, Böhlau. Wien 2017, 916 s.].

Šimůnková, Karolína

- Zur Problematik der elektronischen Archivierung von Volkszählungen 2011 und 2021 in der Tschechischen Republik. In: 23. Tagung des Arbeitskreises Archivierung von Unterlagen aus digitalen Systemen. Praha [2020], s. 177–183, spoluautor Martin Šisler.
- 23. Tagung des Arbeitskreises Archivierung von Unterlagen aus digitalen Systemen: 12. und 13. März 2019, Nationalarchiv Prag. Praha [2020], 254 s., spolueditor Milan Vojáček

Šisler, Martin

- Zur Problematik der elektronischen Archivierung von Volkszählungen 2011 und 2021 in der Tschechischen Republik. In: 23. Tagung des Arbeitskreises Archivierung von Unterlagen aus digitalen Systemen. Praha [2020], s. 177–183, spoluautorka Karolína Šimůnková.

Šlouf, Jakub

- Mimořádný lidový soud v Praze (1945–1948): retribuční jako služební úkol na hraně možností i profesní cti zaměstnanců justice. Praha 2020, 535 s., spoluautorka Daniela Němečková.

Štér, Roman

- Dva českoslovenští vojáci u Kurska. *Válka revue. Speciál, Ocelová bouře u Kurska* 2020, s. 44–45.
- Hrdinové se nekádrují. *Slovanská vzájemnost* 22, 2019, č. 240, s. 6.
- Legendární radista: Vyznamenání Kurta Markoviče. *Válka revue. Speciál, Řády a vyznamenání* 2020, s. 68–69.
- Mor ho!: vyznamenání slovenského státu. *Válka revue. Speciál, Řády a vyzna-*

menání 2020, s. 94–95.

- Na blůze i na krku: způsoby nošení vyznamenání. *Válka revue. Speciál, Řády a vyznamenání 2020*, s. 63–65.
- Nejkrásnější řád světa: Řád bílého lva. *Válka revue. Speciál, Řády a vyznamenání 2020*, s. 44–47.
- Ocenění pro vlastizrádce: sudetská pamětní medaile. *Válka revue. Speciál, Řády a vyznamenání 2020*, s. 25.
- Od přípravného výboru k I. konferenci: k 30. výročí založení Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel. *Zpravodaj 5, 2020*, s. 4–5.
- Od věnců po medaile: dějiny vyznamenání. *Válka revue. Speciál, Řády a vyznamenání 2020*, s. 6–9.
- Po boku Sovětů. *Válka revue. Speciál, Blokáda Leningradu 2020*, s. 44–45.
- Symbol odvahy a statečnosti: čs. válečné kříže. *Válka revue. Speciál, Řády a vyznamenání 2020*, s. 39–41.
- Technické skupiny KSČ. *Válka revue 2020*, č. 1–2, s. 42–44.
- Ve službách socialismu: Vyznamenání ČSLA. *Válka revue. Speciál, Řády a vyznamenání 2020*, s. 88–90.
- Veterán dvou válek: Vyznamenání Ludvíka Svobody. *Válka revue. Speciál, Řády a vyznamenání 2020*, s. 50–51.
- Volyňští Češi v československých vojenských jednotkách v SSSR. In: Čonková, Marie: 75. výročí osvobození Československa. *Kryry 2020*, s. 3–4.
- Za vytrpěnou bolest: Purpurové srdce. *Válka revue. Speciál, Řády a vyznamenání 2020*, s. 42–43.
- Češi na Volyni: základní informace. 4., doplněné vyd. Praha 2020, 51 s., spoluautor Miroslav Hofman.
- Historická mapa českého osídlení na Volyni. 2., doplněné a rozšířené vyd. Praha 2020, 42 s., spoluautor Miroslav Hofman

Trnka, Pavel

- The Publishing Activity of the Restored Convent of the Knights of Malta in Prague until the End of the Eighteenth Century. In: Zouhar, Jakub (ed.): *Monastica historia V, Monastic Libraries in East Central and Eastern Europe between the Middle Ages and the Enlightenment*. Brno 2020, s. 294–316.
- Život, dílo a knihovna pražského kazatele Jana Raymunda. *Knihy a dějiny 26, 2019*, č. 1–2, s. 107–130.

Urbánek, Štěpán

- Identifikátor pro označení a identifikaci papírových dokumentů pomocí rentgenové fluorescence: [užitný vzor]. Praha 2019, spoluautoři Michal Veselý, Petr Dzik, Petr Klusůň, Pavel Krystyník, Lubomír Kubáč, Jiří Akerman, Michal Ďurovič, Klára Drábková, Barbora Benetková, Jan Krejčí, Kateřina Hricková, Štěpán Urbánek a Benjamin Bartl.

- Způsob značení papírových dokumentů a jejich identifikace pomocí rentgenové fluorescence a identifikátor k provádění tohoto způsobu: [patent]. Praha 2019, spoluautoři Michal Veselý, Petr Dzik, Petr Klusoň, Pavel Krystyník, Lubomír Kubáč, Jiří Akrman, Michal Ďurovič, Klára Drábková, Barbora Benetková, Jan Krejčí, Kateřina Hricková, Štěpán Urbánek a Benjamin Bartl.
- Postup lepení historických voskových pečeti pomocí poly(2-ethyl-2-oxazolinu): [certifikovaná metodika]. Praha 2018, spoluautoři Bronislava Bacílková, Libuše Holakovská, Benjamin Bartl, Jiří Trejbal, Martin Zapletal.
- Voskové směsi pro restaurování historických voskových pečeti: [certifikovaná metodika]. Praha 2020, 32 s., spoluautoři Lenka Bílková, Benjamin Bartl, Martin Zapletal, Libuše Holakovská

Vojáček, Milan

- Der Stand und die Perspektiven der digitalen Archivierung in der Tschechischen Republik. In: 23. Tagung des Arbeitskreises Archivierung von Unterlagen aus digitalen Systemen. Praha [2020], s. 16–20.
- Virtuální archiválie aneb co naznačila karanténa Covid-19. Archivní časopis 70, 2020, č. 2, s. 172–178.
- 23. Tagung des Arbeitskreises Archivierung von Unterlagen aus digitalen Systemen: 12. und 13. März 2019, Nationalarchiv Prag. Praha [2020], 254 s., spolueditorka Karolína Šimůnková.

Vojtíšek, Jan

- Pojetí (politické) společnosti v knížecích zrcadlech z pera Christine de Pizan = Livre du corps de police, Livre des faits et bonnes meurs du sage roy Charles V a Livre de la paix. In: Císařovská Smítková, Alena (ed.): S knihou v ruce. Praha 2020, s. 26–41.
- Chrudim v době Karla IV. Chrudim 2016. 223 s., spoluautoři Jan Frolík, Jan Musil, David Richter.
- Archiv České koruny: edice faksimilií = Archivum Coronae Regni Bohemiae: editio diplomatum photographica. VI/1, 1419–1458. Praha 2020, 187 s., spoluautoři Alena Pazderová, Denko Čumlivski.
- Ad mandatum domini Regis: z královské kanceláře a knihovny Václava IV. Praha 2019, 50 s., spoluautoři Renáta Modráková, Milada Svobodová, Lucie Vojtíšková a Jitka Křečková.

Waage, Vladimír

- Obraz krajiny v Hesseliově broumovském urbáři z roku 1676. In: Ebelová, Ivana (ed.): Formy a proměny diplomatické produkce v novověku III., Diplomatika a proměny kulturní krajiny v novověku (1500–1945). Praha 2019, s. 40–76.

Zenklová, Kateřina

- Poutní areál P. Marie Vítězné: 400 let od bitvy na Bílé Hoře: katalog výstavy. Praha 2020, 179 s., spoluautoři Marie Fiřtová, Jitka Křečková, Hedvika Ku-

chařová, Petr Mareš, Petra Pavlíčková, Leoš Zich.

Zich, Leoš

- *Obraz krajiny v diplomatických pramenech 17. a počátku 18. století z fondu Archiv pražského arcibiskupství.* In: Ebelová, Ivana (ed.): *Formy a proměny diplomatické produkce v novověku III., Diplomatika a proměny kulturní krajiny v novověku (1500–1945).* Praha 2019, s. 77–83.
- *Pověřenec pro organizace v protektorátu.* *Paginae historiae* 28/1, 2020, s. 210–235.
- *Soukromé kaple v radonickém vikariátu v poslední čtvrtině 17. století.* *Paginae historiae* 28/1, 2020, s. 130–39.
- *Poutní areál P. Marie Vítězné: 400 let od bitvy na Bílé Hoře: katalog výstavy.* Praha 2020, 179 s., spoluautoři Marie Fiřtová, Jitka Křečková, Hedvika Kučařová, Petr Mareš, Petra Pavlíčková, Kateřina Zenklová.

Zítek, Adam

- „Laskavě prosíme o zatčení...“: politické represe v Polsku po druhé světové válce ve světle snah o emigraci přes ČSR. *Paměť a dějiny* 2020, č. 2, s. 27–36.
- Akce „Železo 10“: případ provokace Státní bezpečnosti v souvislosti s kolektivizací zemědělství. *Paměť a dějiny* 2020, č. 1, s. 79–87.
- *Archivní fond Státní úřad plánovací I.* *Paginae historiae* 28/1, 2020, s. 241–253.
- [Ostapiuk, Michał: *Komendant Bury, Instytut Pamięci Narodowej.* Warszawa 2019, 360 s.]. *Slovanský přehled* 106, 2020, č. 2, s. 368–377.
- *Ohlédnutí za třiceti lety od pádu komunismu: rozhovor s Łukaszem Kamińským, bývalým ředitelem polského Ústavu národní paměti a historikem zabývajícím se polsko-československými vztahy.* *Securitas imperii* 36, 2020, č. 1, s. 276–285.
- *Referát Rudolfa Slánského přednesený na prvním zasedání Informačního byra komunistických a dělnických stran ve Sklářské Porubě dne 23. 9. 1947.* *Paginae historiae* 28/2, 2020, s. 288–314.
- *Sądownictwo w okresie stalinowskim w Czechosłowacji i Polsce w aspekcie porównawczym.* In: *Zbrodnie sądowe latach 1944–1989, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu* Kielce 2020, s. 19–38.
- *The Volhynian Czechs against communism: an example of anti-communist resistance in Czechoslovakia.* In: *Violent resistance from the Baltics to Central, Eastern and South Eastern Europe 1944–1956.* Wien 2020, s. 172–190.

KONFESNÍ PROMĚNY V NOVOVĚKÉ SPOLEČNOSTI JAKO NOSNÉ TÉMA. ZPRÁVA O KONFERENCI „VĚK KONVERZÍ. KONVERZE A KONFESE V (DLOUHÉM) RANÉM NOVOVĚKU“

LUKÁŠ M. VYTLAČIL

Opatření spojená s koronavirem znatelně zasáhla i do vědeckého života. Příkladem může být i konference „Věk konverzí“, pořádaná Filozofickou fakultou Univerzity Palackého v Olomouci, která se uskutečnila s ročním odkladem formou on-line konference ve dnech 20. a 21. května 2021.

První den zahájil Robert Novotný příspěvkem „Konverze před věkem konverzí“, v němž se zaměřil na české prostředí v 15. a na počátku 16. století. V úvodu upozornil na rozdílnou definici mezi konverzí v 16. století a dříve, kdy zatímco reformační změny konfese s sebou nesly dalekosáhlé důsledky, mezi husitstvím a katolictvím stále zůstávaly shodné hodnotové zásady. Změny konfese v době husitské pak také nezřídka byly politickou deklarací, než konverzí v pravém slova smyslu. Důležitým poznatkem je též absence pramenné základny diplomatické a administrativní povahy. Dochované prameny jsou téměř všechny povahy narativní, které pocházejí zejména z prostředí církevních řádů a jejich smysl byl tedy propagandistický. Bezprostřednější svědectví existuje až k roku 1509 ke konverzi Jana Míčana z Klinštejna. Krátce představil též rituály spojené s konverzí, kdy zatímco u utrakvistů stačilo samotné přijetí svátosti Večeře Páně podobojí, v katolickém prostředí byly tradiční přestupové rituály. Zřejmý zlom v této prostupnosti nachází u Jednoty bratrské, která neuznávala předchozí křty. Stranou nezůstaly ani nejrůznější důvody ke konverzím, mezi nimiž vedle samotného náboženského přesvědčení byly kupříkladu důvody zeměpanské (např. Jindřich st. z Minsterberka přestupem vyřešil dlouhodobý interdict nad Kladskem), či přechodové rituály a rodová memorabilita (konverze Jana z Janovic, posledního člena rodu, krátce před smrtí roku 1502 ke katolicismu, aby mohl být pohřben v rodové hrobce u dominikánů). V závěru pak odmítl názor, že se víra postupně stala soukromou záležitostí šlechticů. Její veřejná prezentace byla naopak velmi důležitá a ve spojení s konverzí často i finančně náročná.

Monika Tihányiová představila na příkladu šlechtického rodu Bubekovců z Plešivce téma konverze uherské šlechty v 16. století. V úvodu krátce shrnula počátky reformace v Horních Uhrách i význam Bubekovců, kteří v letech 1243–1568 vlastnili rozsáhlé pozemky v Gemeru. Následně se zaměřila na osobnost Imricha Bubeka. Pod ochranou tohoto velmože působil první uherský reformátor Mátyás Dévai po svém návratu z Wittenbergu v roce 1531. Z náboženských důvodů byl také spolu s Dévaíem roku 1534 uvězněn. Nakonec však opět získal přízeň krále Ferdinanda I. Habsburského, jenž mu v roce 1541 postoupil hrad Csorbákő. Ještě pohnutější osud pak prezentovala u Imrichova bratra Františka Bubeka. Ten již od druhé poloviny 20. let 16. století obsazoval různé církevní majetky a také kradl zvony, které používal k výrobě děl. V roce 1540 nechal shodit z věže hradu Krásná Hôrka anabaptistu Andreje Fischera. O dva roky později se pak zúčastnil setkání šlechticů, kteří byli zastánci reformace. Příspěvek autorka uzavřela konstatováním, že vliv Bubeků se projevil na úspěšném šíření reformace v Gemeru.

Zpět do českého prostředí se vrátil Jan Červenka, jenž se věnoval konverzi Jiřího Sovky a její reflexi v dobové literatuře. Nejprve krátce shrnul Sovkovy životní osudy, neboť se jednalo o společensky aktivní a výraznou osobnost. S ohledem na konverzi od utrakvismu ke katolicismu zdůraznil zejména funkci opata kláštera Na Slovanech, jímž byl jmenován v roce 1507 na přímluvu Vladislava Jagellonského, či funkci děkana na pražské univerzitě. Následně se Červenka věnoval konkrétním literárním pramenům, které tuto konverzi zpracovávaly. První byl kritický popis Bartoše Písaře v kronice, kde Sovku zařadil mezi další odpadlíky – Hilaria Litoměřického, Václava Křižanovského či Havla Caheru. Naopak jako pozitivní příklad tento přestup popisuje Václav Hájek z Libočan. Vznikla také satirická veršovaná píseň proti Sovkovi, jež se však neujala. Posledním prezentovaným pramenem bylo Boloňské Hádání Václava Píseckého. Tento text vznikl jako přímá reakce na dopis Michala ze Stráže a představuje osobní pohled na konverzi.

Josef Hrdlička představil téma konverze v rodinném okruhu Viléma Slavaty z Chlumu a Košumberka. Pramennou základnou mu byla dochovaná rodová korespondence, kterou Slavata vedl se svým bratrem Michalem (st.) a s bratranci Janem Albrechtem a Kryštofem Šťastným. Hrdlička na ní prezentoval Slavatovu dlouhodobou strategii, v níž byly používány argumenty věroučné, ale i ekonomické. U bratrské víry poukazoval na to, že má v jejich rodě oproti starobylému katolictví krátkou a nestálou tradici. Není přitom zřejmé, jestli utrakvismus rodových předků zamlčoval záměrně, nebo českou reformaci považoval za součást katolické tradice. Zatímco u svého bratra byl úspěšný, oba bratranci zůstali v exilu.

Daniel Soukup se zaměřil na problematiku formace židovských konvertitů v českých zemích v první polovině 18. století. Po obecnějším úvodu do tématu se zaměřil na literární památky a jejich výpovědní hodnotu. Hlavní pozornost věnoval osobnosti jezuity Francisca Haselbauera, jenž se misijně zaměřoval na

pražskou židovskou komunitu. Význam jeho činnosti Soukup dokumentoval jak prostřednictvím Haselbauerových tištěných děl, jež byly určeny ke katechezi židovských konvertitů, tak i korespondencí, v níž se Haselbauer zabýval i svými vydavatelskými plány. Z ní vysvítá, že vydání knih také sám financoval. Stranou pozornosti nezůstala ani jazyková a typografická stránka a z tohoto pohledu vynikla Haselbauerova dobrá obeznámenost s pražským židovským prostředím. Použité typy hebrejského písma byly nejčastěji užívány pro literaturu v jidiš. Neméně zajímavé zjištění se týkalo i skutečnosti, že znalost hebrejštiny nebyla mezi pražskými Židy patrně nijak vysoká, a proto jezuitský misionář pro jemnější teologické nuance používal němčinu, aby jim čtenář mohl porozumět.

Téma kacířů v českých postilách konce 17. a prvních tří čtvrtin 18. století bylo předmětem příspěvku Miloše Sládka. Prezentoval výsledky analýzy šestnácti bohemikálních postil, které obsahují 53 či třikrát 53 kázání na neděle. Avšak téma jinověrců se v nich objevuje velmi vzácně. Sládek pro toto zjištění předložil několik argumentů: 1. Snaha nevracet se k nekatolické minulosti Čech. 2. Kázání neposkytovalo dostatečný prostor pro teologické vyvrácení odlišné nauky. 3. Politické důvody, neboť adresáty homilií byli primárně katolíci. Dále se krátce zastavil u konkrétních nedělí, kdy se s ohledem na perikopy téma odlišných konfesí vyskytovalo, a prezentoval několik příkladů a literárních/kazatelských prostředků, jež autoři postil použili.

Jan Kilián se věnoval konverzi obyvatel krušnohorských měst (resp. východního Krušnohoří) v období 20. až 50. let 17. století. Upozornil na limity plného uplatnění mandátu o vypovězení nekatolíků z královských měst, které nebylo možné kvůli nutnosti udržovat výnosy z těžby stříbra. Vypovězení byli nekatolíčtí duchovní, ale vzhledem k blízkosti saských hranic neměli místní obyvatelé příliš problém se zajištěním duchovní péče. Vedle toho se snahy o efektivní rekatolizaci v těchto příhraničních oblastech potýkaly i s dalšími vlivy. Vedle odlehlosti periferního příhraničí a průtahů vojsk akcentoval také vysoké množství stávajících či bývalých nekatolíků a chybějící katolickou duchovní správu. Misijní činnost spočívala ponejvíce na členech náboženských řádů a nebylo výjimkou, že v některých lokalitách nebyl katolický farář i několik let. Časté byly také případy, kdy konvertité vnitřně zachovávali původní víru, ať již vědomě či nevědomě (např. síla celoživotního zvyku). Svou roli hrála také tradice multikonfesního soužití. Díky tomu ještě v letech 1641 až 1650 působil v Mikulově luterský písař a školmistr, nebo v roce 1640 přišel na panství Anny Marie Bleilebenové saský luterán, který zde zastával postupně úřad důchodního písaře a později hejtmana panství.

Prostředí francouzských hugenotů a problematiku jejich konverze k protestantské víře předků v 18. století představila Eva Hajdinová Kalivodová. Zaměřila se na oblast Horního Languedocu, zejména na města Castres a Lavaur, ve spojení s tajnou obnovou kalvínské církve po odvolání ediktu nantského. Apostaze byly obvykle tře-

ba na smrtelném loži. Od 20. let 18. století pak docházelo též k častějším případům odebírání dětí z reformovaných rodin a k jejich umisťování do katolických institucí, nejčastěji do écoles charitables. Hajdinová Kalivodová uvedla též několik případů nátlaku, kdy bylo umírajícím dětem znemožněno setkat se s rodiči.

První konferenční den uzavřela pohledem na „odpadlíky“ od otcovské víry v zápiscích Jana Jiřího Haranta z Polžic a Bezduřic Radmila Prchal Pavlíčková. Tyto zápisky vznikaly patrně od 20. let 17. století a zatímco ve 20. letech se jejich soubor zaměřoval na konfesiční proměnu Čech, zejména západních, a evidoval konverze ke katolictví ve všech společenských vrstvách od šlechty po poddané, po roce 1630 se věnoval již téměř výhradně informacím z průběhu třicetileté války. Prchal Pavlíčková z charakteru zápisků dovozuje, že Harant dostával velmi dobré informace. Ačkoliv s většinou rodiny odešel do exilu, část jeho dětí zde zůstala a jeho nejstarší syn se ujal správy rodových statků. Událost, kdy v roce 1625 došlo k vyvrácení stromů v Klatovech, symbolicky vykládal jako nevytrvání ve víře. Věnoval se též otázce duše konvertitů a na poměrně velké ploše reflektoval tři vidění z let 1625 a 1629 (z tohoto roku byla dvě vidění).

Sérii příspěvků druhého dne zahájila Marie Škarpová s příspěvkem „Novodobé konverze staré literatury?“ Zaměřila se v něm na otázky proměny textového kánonu, zejména na změnu jeho čtení konfesičně žádoucím způsobem. Týkalo se to jak Bible, tak i třeba duchovních písní. Oblíbená píseň P. Chanovského z Dlouhé Vsi, která se nachází už ve Šteyerově kancionálu, byla evangelické provenience. Sám Šteyer na tuto různorodost reagoval v předmluvě, kde upozornil, že mají-li texty více významů, uznává pouze jejich katolické čtení. Na neznalost původu některých písní upozorňuje i uherský evangelík Daniel Krman v předmluvě k vydání Kleychova kancionálu. Zajímavým poznatkem byla také problematika konfesičně selektivního čtení hymnografické tradice, které se týkalo i pobělohorské tradice katolické i exulantské. To Škarpová doložila na příkladu Kleychova výčtu českých kancionálů.

Ondřej Jakubec se zaměřil na sakrální architekturu a její konverzi v českých zemích raného novověku. Vycházel přitom z teze, že kostel byl v té době primárně sociálním prostorem a také symbolem instituce. Proto také v době reformačního rozdělení byl místem konfliktu a konfesiční identifikace. Povahu a správné využití sakrálního prostoru pomáhala definovat také literatura. Následně se věnoval několika příkladům konkrétní proměny. Prvním byl zámecký kostel ve Wittenbergu, který prošel proměnou z chrámu katolického po pietní protestantský. Někdejší bratrská modlitebna v Mladé Boleslavi se změnila v katolický kostel a nakonec ve výstavní a koncertní síň. Dále se zaměřil na rozdíly mezi katolickým a luterským kostelem, které se lišily primárně v ceremoniálních projevech, tedy v liturgii, slovních projevech, písňovém repertoáru, výzdobě, ale i ve vůni. V té souvislosti připomněl, že i podle jezuitů docházelo ke konverzi kostela nejen obnovou výzdoby,

ale i obnovou příslušných obřadů. V závěru zmiňuje také konfesní proměnu pražského Týnského chrámu a sakralizaci veřejného prostoru Staroměstského náměstí stavbou Mariánského sloupu.

Příspěvek Daniely Rywikové se zabýval freskovou výzdobou v kostele sv. Václava v Moravské Ostravě, která vznikla patrně během rozsáhlé přestavby na nové trojlodí, k níž došlo v letech 1539–1555. Pozornost věnovala konkrétně rozsáhlé výmalbě vlevo od oltáře, která byla dřív označována jako Zákon a Milost. Analýzou jednotlivých symbolů však upozornila na řadu odchylek od standardní cranachovské předlohy i na symboliku, která byla typická spíše pro utrakvistické prostředí (např. padající manna a vyvěrající voda). Oproti svému dřívějšímu názoru ji nyní interpretovala tak, že mohlo jít o postup katolických autorit s cílem ovládnout veřejný prostor utrakvisticky orientovaného města. Případně mohlo být cílem upravit liturgickou praxi a vizuální kontext tak, aby se v konfesně složitě realitě předešlo konfliktu.

Téma rodiny Medicejských jako podporovatelů konvertitů nastínil Jan Pavlíček. Na pozadí příběhu o setkání kardinála Ottavia Rinnuciniho s hannoverským konvertitou prezentoval aktivity vévody Cosima III. Medicejského. Toskánsko bylo v té době poměrně svobodomyšlné, Židé zde měli dobré postavení a dokonce zde působil anglikánský kněz, zároveň však byl Cosimo III. znám jako podporovatel konvertitů ke katolické víře. Ve Florencii dokonce pod jeho patronátem vznikl speciální ústav, který své služby nabízel právě lidem odlišných konfesí, tedy Židům, muslimům či protestantům. Zajímavá byla informace, že 90% konvertitů z tohoto ústavu nepocházelo přímo z Florencie, ale z jiných částí Toskánska či ze zahraničí.

Konverzi českých zemí v anglické cestopisné literatuře představila Hana Ferencová. V úvodu se krátce věnovala osobnosti Richarda Pococka, vzdělance, cestovatele a později též irského biskupa. Pocock během své druhé cesty přijel také do Čech, kde navštívil Prahu, Karlovy Vary a Cheb. Z této druhé cesty, která vedla až na Blízký východ, napsal velmi oblíbený cestopis. Jak Ferencová podotkla, autor věnoval českému prostředí poměrně značný prostor. Kromě popisu staveb a pamětihodností se zabýval také kontextem a historií. Bělohorská bitva, kterou se rovněž podrobněji zabýval, a dvůr Fridricha Falckého představovaly průsečík anglických a českých dějin. Pro utrakvisty používal označení husité, což bylo pro anglické cestopisy obvyklé až do 30. let 18. století. Směrem k tehdejšímu katolickému prostředí byl kritický k jezuitům a reflektoval též velmi rozvinutý kult Panny Marie a světců i okázalou sakrální výzdobu.

Iveta Coufalová představila pozoruhodný žánr fiktivních rozhovorů *Moralische Wochenschrift*, které psal David F. Dassmann a vycházely od roku 1718. Zaměřila se především na fiktivní rozhovor saské kurfiřtky Kristiany Eberhardiny a královny Luisy Dánské. Kristiana Eberhardina byla v Sasku velmi oblíbená a byla považována za oporu luterství, protože na rozdíl od svého manžela Augusta

Silného a později i syna a následníka trůnu nekonvertovala ke katolicismu. Rozhovor rozvíjející i tento vnitřní konfesní rozpor obsahuje řadu pozoruhodných detailů k náboženské praxi a výchově dětí z panovnických rodin.

Jiří Mikulec se zaměřil na problematiku falešných zpovědních cedulek v pobělohorských Čechách. Na příkladu dvou kauz prezentoval nejen osudy dvou duchovních, ale také jejich klientů, kteří jinak zůstávají stranou pozornosti. Exemplární potrestání pražského faráře u kostela sv. Vojtěcha na Novém Městě pražském Vavřince Hanžburského z Kopečka popravou přičítá zejména společenské nebezpečnosti jeho jednání, neboť Hanžburský falešné zpovědní cedulky poskytoval příslušníkům šlechtických a měšťanských vrstev a navíc se takto sám významně obohatil. Všichni žalovaní držitelé těchto cedulek byli osvobozeni. Naopak případ Havla Zemánka, jenž byl z vystavování falešných zpovědních cedulek obviněn v roce 1630, byl příkladem mírného postupu, kdy se po několika letech dokonce mohl vrátit zpět do pastorační služby jako farář. Zásadní rozdíly oproti Hanžburského kauze Mikulec spatřoval v několika aspektech. Vedle toho, že šlo o lokální záležitost, poskytoval Zemánek zpovědní cedulky lidem ze sociálně nižších vrstev a neměl z nich ani výrazný ekonomický zisk. V závěru zmínil také případy přímo zfalšovaných zpovědních cedulek z 50. let 17. století a ojedinělý výskyt falešné zpovědní cedulky zjištěný v roce 1685.

Josef Kadeřábek se zabýval problematikou přechodových náboženských rituálů v případech vynucených konverzí obyvatel měst ve 20. a 30. letech 17. století. V úvodu se zabýval některými prostředky rekatolizace, např. násilnou izolací ve vězení, a následným vykonáním zpovědi a přijetím svátosti, což bylo považováno za přihlášení se k nové víře. Vyjádřil však pochybnosti, jak dostatečné povědomí dotyčné osoby měly o tom, co změna konfese znamená, a jak byly po nucené konverzi nazírány starými katolíky i ostatními konvertity. V té souvislosti upozornil i na konfesní nejednoznačnost některých prvků, což mohlo znamenat, že daná osoba sama nemusela přesně vědět, jestli je ještě nekatolíkem, nebo již katolíkem. Tyto jevy také porovnal s teorií tzv. broken rituals, která umožňuje charakterizovat i průběh rekatolizace u nás.

Téma konverze a konvertitů v uherských sirotčincích v 18. století představila Ingrid Kušniráková. Sledovala vývoj a proměnu sirotčince založeného původně podle hallského vzoru, kam mohli být umístěni sirotci, kteří ztratili alespoň otce. Původně se jednalo zejména o děti protestanských či židovských rodičů či konvertitů, které zde měly získat zaopatření, vzdělání a také katolickou výchovu. Těmto svěřencům nebyl umožňován kontakt s rodiči. Vzrůstající kvalita poskytovaného vzdělání však byla později atraktivní i pro vyšší společenské vrstvy a s rostoucím zájmem nižší šlechty ustupoval do pozadí rekatolizační akcent sirotčince. Tento trend umocnilo vydání tolerančního patentu císařem Josefem II.

Príspevek Roberta R. Novotného byl věnován rekatolizaci na Turnovsku v druhé polovině 17. století. Na základě studia pramenů nastínil velmi problematický průběh rekatolizace, která v Turnově probíhala v letech 1630, 1637 a 1644. Poměrně neúspěšné výsledky doložil srovnáním seznamů členů zdejšího literátského bratrstva z let 1644 a 1662 se Soupisem poddaných podle víry (1651), z čehož vychází, že členové bratrstva katolického vyznání tvořili pouze 58, resp. necelých 40%. Podle Soupisu poddaných také řada obyvatel ani nepřipouštěla možnost konverze. Identifikoval též několik nábožensky smíšených párů. V roce 1659 muselo několik měšťanů složit úřady kvůli odchodu nekatolických manželek do Žitavy a mělo být též vypovězeno. Celkový průběh rekatolizace od 50. let 17. století byl však relativně poklidný, což Novotný přisoudil působení františkánů, kteří byli do Turnova uvedeni v roce 1651.

Marie Ryantová se zaměřila na konverzi členů řeholních řádů. V úvodu na příkladu dominikánů poukázala na pokles členů v 16. století, na rušení některých konventů a také na rostoucí trend mezinárodního složení komunit. Tím se sice řešil nedostatek kléru, takoví řeholníci však kvůli neznalosti češtiny nemohli zastávat různé funkce. Následně se věnovala konkrétním příkladům. Nejprve se zastavila u dominikána Jiřího Holíka, jehož osudům se věnovala již ve své knize. Další příklady byly spojeny s tzv. revokačními kázáními, která konvertité pronášeli na slavnostní bohoslužbě. Z někdejších řeholníků spojených s českým prostředím, kteří tato revokační kázání prezentovali, Ryantová krátce představila augustiniána Gotfrieda Rabeho (1601) a františkány Raimunda Rzimskyho (1631) a Walthera Busche (1649).

Pozoruhodné téma křtů muslimů v pražské arcidiecézi v době velké turecké války (1683–1699) bylo obsahem příspěvku Leoše Zíchy. Po krátkém obecném úvodu do tématu a jeho reflexe v mezinárodní odborné literatuře popsal také formální průběh konverze. Uvedl, že se většinou jednalo o zajatce, kteří i po křtu nadále někomu patřili. Největší počet konverzí muslimů ke křesťanství zjistil k letům 1687 až 1691. Z téměř 300 osob byly většina ženy a děti. Vyjádřil též pochyby o svobodné vůli ve věci přijetí křtu, zejména zpočátku, v pozdějších letech se pak křest stal prostředkem k legalizaci pobytu na českém území. Na základě Karlovického míru z roku 1699 krajské úřady sestavovaly seznamy pokřtěných a nepokřtěných muslimů, přičemž nepokřtění měli být tázáni, zda se chtějí vrátit do Osmanské říše.

Obsáhlý program konference uzavřela Anna Pečinková, která se zaměřila na přestup města Jihlavy k augsburské konfesi v roce 1562. Událost, při níž mělo k přestupu dojít, je popsána pouze v kronice městského písaře Martina Leupolda z Löwenthalu, která vznikla až s odstupem času na počátku 17. století. Kronikář podle svých slov vycházel ze zápisků svého otce, jenž se měl události zúčastnit. Na jednání však poukazují též další indicie. Leupoldův popis Pečinková zasadila do kontextu dalších konfesních dějin regionu, který v té době silně inklinoval k luter-

ství. V následné diskusi však Robert Novotný upozornil na nezbytnost opatrného přístupu k hodnocení relevance informací z Leupoldovy kroniky, protože jiná v ní popsaná událost je zachycena také v městských administrativních pramenech, kde vyznívá podstatně jinak. Pramen je tedy nutné číst jako subjektivní výklad se zřejmým záměrem pisatele směrem ke čtenáři, nikoliv jako objektivní text.

Dvoudenní konference představila téma novověkých konverzí z mnoha různých úhlů pohledu a je jednoznačné, že se jedná o nosné a badatelsky atraktivní téma. To ostatně potvrzují i podnětné diskuse, které následovaly po řadě příspěvků i přes jistou bariéru on-line události. Tento formát však zase na druhou stranu umožnil účast i těm, pro které by nebylo možné se konference zúčastnit přímo v Olomouci.

LITERATURA

ERBY RYTÍŘŮ PODVAZKOVÉHO ŘÁDU

IVAN HLAVÁČEK

Leží přede mnou kniha zcela neobyčejná. Jak svou váhou (mohou to být 4 kg, ale možná i více), rozměry, kompletní anglicko-českou dvoujazyčností, grafickým ztvárněním, tak svým dvoučlenným obsahem a konečně i tím, co a kdo ji uvádí. Není tak snadno ji stručně charakterizovat. V každém případě ale svým jádrem přísluší do oblasti pomocných (základních) věd historických, i když ke triádě těch klíčových nepatří. V první řadě tu jde o heraldiku, je ale třeba jedním dechem konstatovat, že je také specifickým způsobem i dílem genealogickým a posléze, i když ne v poslední řadě, biografií o nenápadné, ale nikoli bezvýznamné osobnosti. Ale popořadě. Třeba představit editory, mezi nimiž byl heraldik Dei gratia, ředitel Zemského archivu v Opavě Karel Müller a dva historici Michal V. Šimůnek z Ústavu soudobých dějin AV ČR a Karel Podolský z Historického ústavu Palackého univerzity v Olomouci. Jejich podíly nejsou konkretizovány, lze si je ale dle struktury jejich přínosu aspoň do jisté míry odvodit. Vedle vlastních editorů by si zasloužily uvést i další osobnosti, které se podílely na mimořádné výpravě knihy, ale seznam by rozrostl, tak musí dostačit jen sumární pochvalná zmínka. Stejně tak si zaslouží uvedení i způsob financování této nepochybně velmi náročné knihy. Účast velkých institucí jako jsou Olomoucký kraj, město Olomouc či Státní fond kultury ČR je možno považovat za samozřejmou. Že se ale na něm podílelo 23 obcí, které takto vyjádřily posthumně J. Loudovi vděčnost za to, že používají jím navržený znak, je třeba ocenit.

První mimořádností je, že jde o dílo, které bylo doslova pečlivými editory a ovšem i neobyčejnou vynalézavou grafikou vyzdvíženo z hrobu zapomnění. Bylo totiž nejdříve ztraceno v jedné anglické redakci (!), pak „zabito“ neblaze proslulou „normalizační“ Artii, která trvala, resp. její ředitel (jeho jméno bylo milosrdně zamlčeno, ač tomu mělo být naopak, i když by byl jistě měl „omluvu“, to ne, že on, ale anonymní „vyšší místa“), na vyškrtnutí několika nevhodných jmen, jako W. Churchill, která autor, tehdy ještě J. Louda sám, odmítl odstranit. Paradoxně se nyní, pět let po autorově smrti (1920–2015), podařilo dílo k uctění stého výročí narození jeho tvůrce vydat. A to způsobem, o kterém se Jiřímu Loudovi jistě ani nesnilo. Dnešní podoba byla pak zrekonstruována z různě rozletitých podkladů do kompletního stavu, což byla nevďěčná a doslova mravenčí práce.

Jiří Louda byl muž pozoruhodného osudu a současně muž, který heraldice doslova celoživotně propadl a jehož jiná heraldická tvorba nás porůznu i dnes obklopuje a bude zřejmě dlouho provázet, aniž bychom si toho byli vždy vědomi. Jde totiž o jeho zásluhy o heraldickou prezentaci československého, resp. českého státu, ale zejména o jeho heraldiku komunální, nepočítaje v to bohatou činnost osvětovou.

Už název knihy naznačuje, že jde o dílo, které se vymyká nejen bohemikálním, ale i středoevropským souvislostem v nejširším slova smyslu a cílí jednoznačně do prostředí heraldiky ostrovní, a to na její nejvyšší úrovni. Potvrzuje to vlídný dopis anglického korunního prince Charlese, jemuž sekundují dopisy ministra kultury České republiky Lubomíra Zaorálka a rektora Palackého univerzity Jaroslava Millera. S výjimkou úvodních slov britského korunního prince Charlese, která jsou podána v apertuře, jsou anglický a český text obou dalších „protektorů“ a ovšem pak i editorů, tištěny vždy paralelně vedle sebe ve sloupcích jednotlivých stránek odlišovaných barvou tisku. Na rozdíl od erbovní části jsou totiž tištěny na červeném papíru, pro vlastní erby je pak užito podkladu bílého. Komentářové texty prolínají vynalézavě celou knihou tak, že každá kapitolka o životě a díle Loudově nachází své místo při rozčleňování jednotlivých oddílů, které tvoří nesterpně rozsáhlé oddíly podle délky působení jednotlivých suverénů řádu, tedy anglických králů (resp. královen) a je ovšem dáno i úmrtnosti jednotlivých řádových rytířů (ženy byly brány v potaz jen ve zcela výjimečných případech, i když suverény byly pochopitelně i anglické královny). Počet žijících rytířů byl totiž omezen na 24 žijících osob.

Každé z erbovních vyobrazení je pak podáno v dostatečném velikostním i barevném rozlišení v časové posloupnosti tak, jak jednotliví šlechtici byli do řádu přijati. Vlastní vyobrazení jejich erbů nesou osobitost autorova rukopisu, která je ale podřízena neutrálnímu úzu a respektuje tradiční pojetí. V této souvislosti měli editoři vyplnit přece jen jedno nabízející se přání, jehož naplněním by výrazně přiblížili příslušné erby dnešnímu čtenáři a leckdy mu tak dali i podnět k zamyšlení. Užitečnému i – spíše možno říci, že právě – pro dobu současnou. Nešlo o nic menšího, ale ani nesplnitelného, totiž o to, že by bylo bývalo s užitkem, kdyby zpravidla latinská hesla (devizy), leckdy ale potkáváme i hesla francouzská, ale jen zřídka anglická, byla převedena do češtiny.

Je známo, že heraldika je disciplína, která se rozpadá do tří relativně samostatných částí. Zopakujme, že to jsou: Znakové právo (Wappenrecht), vlastní heraldika jako pomocněvědná disciplína (Wappenkunde) a posléze heraldika jako umění (Wappenkunst), tvořící ale přesto jednotu. A celý obor má ambivalentní úzký vztah zejména ke genealogii. To především v oblasti heraldiky panovnické a šlechtické. Je třeba říci, že v této knize jde jednoznačně o onu zmíněnou Wappenkunst, která vzhledem k rozsahu látky ani nemohla být zpracována jinak, tedy bez

kritického upozorňování na anglickou literaturu, jíž je ve stručnosti (možná příliš veliké) dán rozptýleně, zejména ale v úvodu, prostor v doprovodných kapitolách editorů, kde se odkazuje i na Loudovy vědecké rozpravy, publikované v renomovaných heraldických časopisech anglických (čtenáře napadá kacírská myšlenka, zda by nestálo za úvahu tyto stati v nějaké pietní úpravě otisknout). Těch evidovaných rytířů je do roku 2011, kdy Louda svou práci uzavřel 1009, k čemuž je ještě textově připojeno 11 osob následného desetiletí.¹ Obraťme ale nyní pozornost k slovnímu doprovodu Loudovy „podvazkovořádové“ tvorby.

Po úvodních slovech celebrit je stručné podán vrtkavý osud knihy, na který už bylo upozorněno. Ve dvanácti vložených kapitolách je předestřen nejdříve autorův bouřlivý život. V necelých dvaceti letech volil nekompromisně emigraci, aby se dal k dispozici zahraničnímu odboji a jen jeho zranění při výcviku zabránilo jeho nasazení v akci směřující k atentátu na R. Heydricha. Po válce hodlal pokračovat ve vojenské kariéře, místo toho byl zatčen a více než rok bezdůvodně vězněn. Po propuštění se jeho život láme. Je komunistickým režimem zatlačen do jakési vnitřní emigrace, kterou nalezl v chápavém a inspirativním prostředí olomoucké Státní vědecké knihovny (odhlížím tu od různých obměn názvu), v níž posléze nalezl (byť leckdy jen zdánlivý) poklidný a na vnější efekty nenápadný životní rytmus. Tu pak mohl rozvinout svou lásku a snad dokonce i vnitřní potřebu, jíž bylo pěstování praktické heraldiky (Wappenkunst). Svě znalosti si ovšem nenechával pro sebe, ale nalezl i rezonanci v kulturních potřebách alespoň části české společnosti. Svědčí o tom řada oblíbených populárních knížek často ve spojení s renomovanými českými historiky, zde bych k tomu jen dodal, že Ladislav Baletka, jemuž (stejně jako J. Janáčkovi) je editory věnován stručný medailonek závěrem, byl sice moravský historik, ale vzešel z archivního studia na Filozofické fakultě UK. S potěšením dodávám, že diplomní práci zpracoval v mém semináři, s lítostí pak, že mě svým předčasným odchodem již před řadou let předešel. Stejně tak jsou doklady o tom, že úzce spolupracoval i s heraldiky anglickými. Vedle těchto aktivit ovšem Louda pracoval ovšem zejména na svém obrazovém zpracování Podvazkového řádu, i když měl ještě další „zcela privátní“ aktivity, když se zabýval podobným zpracováním dalších ostrovních řádů, tentokrát skotského Bodlákového řádu (Order of the Thistle), založeného skotským králem Jakubem VII. v roce 1687, či řádu sv. Patrika. Těchto zpracování se však Louda posléze vzdal. Na sám závěr přicházejí vedle výše zmíněných medailonek dvou českých historiků ještě stručné podobizny dalších anglických i českých osobností, jejichž osudy se s Loudovým životem protkly. Dále tam nalézáme seznam vhodně volených 53 dokumentárních fotografií z Loudova života, dále prameny a výběr z lite-

1 Tu je třeba konstatovat, že dochází k drobným číselným nesrovnalostem. Zajímavé by ovšem bylo tabelární vyhodnocení těchto údajů, ale to už by přesahovalo dané možnosti díla.

ratury jednak heraldické, jednak o Loudovi samotném. A přichází pochopitelně i abecední rejstřík jednotlivých rytířů řádu.

Co říci závěrem? Kniha o jednom ze tří nejvýznamnějších britských řádů v každém případě poučí jako o historii vzdálené (tu mohli editoři přece jen jít do větších souvislostí), ale i zcela nedávné, lze jen přivítat, i když se asi nedostane na všechna místa, jak by si zasloužila. Ale snad právě její exkluzivita způsobí, že povědomost o ní povzbudí zájem se s ní blíže seznámit. Ostatně drobná ochutnávka je ke zhlédnutí pod patřičným heslem na internetu. A úplně závěrem bych si skoro zavěštil. Nepodivil bych se totiž, kdyby kniha stála hodně vpředu ve frontě při každoročním udílení knižních cen v některé z kategorií Magnesia litery. Jen dodávám sám za sebe, že se domnívám, že by takové udělení bylo více než na místě.

Louda, Jiří: Coats of Arms of the Knights of the Order of the Garter – Erb rytířů Podvazkového řádu. Vydali Karel Müller, Michal V. Šimůnek, Karel Podolský, Univerzita Palackého v Olomouci – Regionální muzeum v Olomouci. Olomouc 2020, 687 s. + velkoformátový plakát se všemi v knize vyobrazenými erby v miniaturizované podobě a v chronologické posloupnosti s patřičnými odkazy na hlavní řadu.

ŠVÉDSKÉ OBLÉHÁNÍ PRAHY V ROCE 1648

LUKÁŠ M. VYTLAČIL

Švédský útok na Prahu, k němuž došlo v roce 1648, byl jedním z posledních záchvěvů končící třicetileté války. Této události, která i dnes zejména ve spojení s Mariánským sloupem na pražském Staroměstském náměstí vyvolává jisté kontroverze, se věnuje útlá kniha Jana Kiliána.

Autor nejprve shrnuje dosavadní reflexi této události v dobových pramenech i v historiografii a podotýká, že chybí moderní historiografické dílo, jež by se bitvou podrobně zabývalo včetně širě jejího dopadu na české prostředí. V krátkém přehledu následně podává obraz švédských akcí v českých zemích a blízkém okolí. Poté již přechází k samotnému roku 1648 a vojenským akcím švédského generála Hanse Christopha Königsmarcka. Během května a června došlo v rámci rozsáhlé francouzsko-švédské kampaně generála Karla Gustava Wrangela v Bavorsku k obsazení několika západočeských měst Königsmarckovými oddíly a ve stejné době byl v Kladsku sbor generála Arvida Wittenberga. Současně Königsmarck získal cennou posilu, neboť z císařských služeb na stranu Švédů přešel důstojník Arnošt Ottowalský von Streitberg. Právě on byl původcem plánu na rychlé obsazení Prahy, který se švédský velitel rozhodl realizovat. Další postup i přepad Malé Strany je popisován velmi přehledně a Kilián též vyvrací některé ustálené představy. Akci se totiž nepodařilo zcela utajit a o aktivitě švédských sborů byli v Praze informováni. Město však disponovalo jen nevelkou vojenskou posádkou a znám je také nedobrá stav různých částí opevnění. Útok Švédů navíc patrně nebyl očekáván tak brzy, neboť obrana Malé Strany na něj nebyla připravena. I na straně Švédů však rychlý přesun přinášel nevýhody, protože Königsmarckovi chyběla pěchota. Původně se tedy nechtěl pokoušet o útok na Staré Město, kde se navíc poměrně rychle organizovala obrana, v níž i s ohledem na nedostatek vojska hrály důležitou roli studentské a měšťanské milice. Na samém konci července pak k Praze přitáhl i Wittenberg, čímž se Praha dostala do sevření. Jeho aktivita však brzy ochabla a po polovině srpna navíc s částí sil odtáhl do jižních Čech, takže pražští obránci mohli doplnit zásoby i vojáky a pokračovali ve zdokonalování opevnění.

Další eskalaci přinesl až příjezd falckraběte Karla Gustava Falcko-Zweibrückenského, synovce Fridricha Falckého. Ani jemu se však nepodařilo obranu Prahy prolomit a současně uzavřený vestfálský mír spolu s blížící se císařskou armádou

ohlašoval konec tohoto obléhání i vleklého konfliktu. Autor však připomíná, že ani to neznamenal konec švédské přítomnosti v Praze. Po dlouhých jednáních začali Švédové Prahu opouštět až 30. září 1649, když před tím zajistili bohatou kořist. Směrem k obráncům Kilián uvádí, že nelze přeceňovat aspekt víry v jejich odporu. Pražané bojovali hlavně za sebe a chránili své rodiny a majetek.

Kniha Jana Kiliána představuje velmi pěkné a široké čtenářské obci přístupné líčení poslední významné vojenské akce třicetileté války na našem území. Text navíc doprovází celá řada dobových ilustrací i několik map dokumentujících pohyby vojsk v různých fázích kampaně. Jedinou připomínkou je pouze velmi okrajová reflexe diplomatického aspektu tohoto útoku, která je explicitně zmíněna jen v přehledu literatury. Lákavá kořist jistě byla významnou motivací, záměr obsadit Prahu však měl přispět také k posílení vyjednávací pozice Švédů na probíhající mírové konferenci, kde zastupovali i zájmy českých exulantů. Pouze částečný úspěch útoku na Prahu neposkytl dostatečný prostor a habsburští diplomaté švédské požadavky razantně odmítli. Tento diplomatický rozměr sice nesouvisí bezprostředně s bojovými akcemi, je však také významnou částí celého příběhu bitvy o Prahu.

Kilián, Jan: Bitva o Prahu v roce 1648. Edice Útrapy a hrůzy třicetileté války 3, Veduta. České Budějovice 2018, 96 s.

DIPLOMATEM V PŮLNOČNÍ ZEMI: ZÁSTUPCI HABSBURKŮ VE ŠVÉDSKÉM KRÁLOVSTVÍ MEZI LETY 1650 A 1730

ALENA KERNALOVÁ

Raně novověká diplomacie patří rozhodně k atraktivním historickým tématům, ale v posledních letech v českém prostředí zaznamenává svůj skutečný rozkvět. Zasloužil se o něj mimo jiné i tým historiků a historiček, kterým se podařilo pod vedením Jiřího Kubeše v rámci projektu Česká a moravská šlechta v diplomatických službách rakouských Habsburků (1640–1740)¹ podniknout řadu domácích i zahraničních výzkumných cest a následně předložit odborné veřejnosti výsledky své práce v obsáhlé kolektivní monografii². Martin Bakeš, absolvent Filozofické fakulty Univerzity Pardubice a jeden z členů týmu, zveřejnil na počátku roku 2020 ve spolupráci s nakladatelstvím Academia další výsledky svého bádání, zaměřené na diplomatickou službu císařských zástupců ve Švédském království v druhé polovině 17. a první třetině 18. století.

Autor se při svém výzkumu vydal do středoevropských i skandinávských archivů, aby zde podrobně nastudoval prameny týkající se jednotlivých diplomatických misí, prozkoumal královské instrukce a reskripty, seznámil se s diplomatickými relacemi, stížnostmi, osobními deníky i účty. Nyní nabízí obraz diplomatické služby zástupců rakouských Habsburků, kteří se kromě obvyklých těžkostí spojených s odloučením od domova museli v daleké Skandinávii vyrovnávat také s náročností severského klimatu a okolní nekatolickou společností. Tento obraz skládá prostřednictvím čtyř kapitol: nejprve čtenáři vysvětluje nelehké počátky habsbursko-švédských diplomatických styků a seznamuje ho s podstatou práce císařského vyslance, pak přechází k popisu strastí diplomatovy cesty na určené místo, poté následuje jeho činnost a reprezentace na královském dvoře a nakonec specifika vyplývající ze střetu odlišných konfesí a fungování cí-

1 Výzkumný projekt Česká a moravská šlechta v diplomatických službách rakouských Habsburků (1640–1740), podpořený Grantovou agenturou České republiky, vedený v letech 2013–2017 doc. Mgr. Jiřím Kubešem, Ph.D. (Ústav historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice).

2 Kubeš, Jiří a kol.: V zastoupení císaře: česká a moravská aristokracie v habsburské diplomacii 1640–1740. Praha 2018.

sašské ambasádní kaple. Bonusem je připojená edice dvou německých pramenů, které autor považuje za zásadní a pozoruhodné.

Než se však čtenář zanoří do první kapitoly, vyplatí se mu pečlivě pročíst autorův úvod. Martin Bakeš v něm nejprve podává přehled zásadních děl věnovaných teorii diplomatické praxe v 17. a 18. století. Dále čtenáře upozorňuje, že prostřednictvím studia dějin raně novověké diplomacie lze poznávat i takové fenomény, jako je např. vnímání jinakosti, tedy všeho, co je pocítováno jako neobvyklé, cizí a jiné, nebo sledovat kulturní transfer, jehož byli diplomaté a jejich spolupracovníci katalyzátory, když se v souvislosti se svým posláním podíleli na šíření komodit v Evropě a na předávání nejrůznějších know-how, technologií a trendů. Jako badatelé často neprávem opomíjenou připomíná konfesijní politiku, kterou diplomaté na základě instrukcí naplňovali a sami vytvářeli. Nechybí samozřejmě ani rozbor švédské a české historiografie vztahující se k císařské diplomacii a habsbursko-švédským vztahům, v němž autor poukazuje na dosavadní nezáměr o skandinávsko-české vztahy po roce 1650 jak na straně českých, tak švédských historiků. V úvodu také autor deklaruje cíl své práce: zaplnit část z mezery, která podle něj vznikla z dlouhodobého nereflexivního významu jednotlivých mechanismů raně novověké diplomacie, které vnímá jako zásadní pro obecné studium dějin mezinárodních vztahů, a zároveň přispět k výzkumu švédsko-českých vztahů v období raného novověku a seznámit tak české prostředí s částí bohatých, dosud ale nezpracovaných kulturních dějin raně novověké Skandinávie.³ V závěru úvodní části podrobně rozepisuje informační zdroje, se kterými pracoval, včetně popisu a detailního rozboru využitých archivních fondů a sbírek a doporučení pro případné zájemce o jejich studium.

V první kapitole, která nese název *Diplomat*, se Martin Bakeš věnuje kořenům habsbursko-švédských diplomatických vztahů, které klade do 20. let 16. století, kdy se vídeňský dvůr začal více zajímat o dění na Skandinávském poloostrově, ale z důvodu finanční nákladnosti „parazitoval“ na již existujících kontaktech mezi Stockholmem a Svatým stolcem a využíval služeb papežských legátů.⁴ Prvním císařským vyslancem, který se nezaštiťoval ochranou papežského nuncia, byl po roce 1590 slezský šlechtic Erich Lassota von Steblau, jehož obsáhlý deník je dnes uložen v budyšínské knihovně. S příchodem vedlejší, nekatolické větve rodiny Vasů na švédský trůn ale císařsko-švédské vztahy ochladly a zdrojem informací o stockholmském dvoře se na čtyři dekády stali příslušníci Tovaryšstva Ježíšova, kteří ve Skandinávii působili jako tajní misionáři. Po vypuknutí třicetileté války vyvstala potřeba vzájemné komunikace, ale pokusy o diplomatické styky byly v důsledku oboustranné nedůvěry poznamenány špehováním a rivalitou. K prů-

3 S. 31, 32, 33.

4 S. 56.

lomu v císařsko-švédských vztazích došlo až po jednáních na norimberském sněmu (1649–50), na němž byly ratifikovány základní teze rodícího se mezinárodního práva, jako garance nedotknutelnosti vyslanců, reciproční reakce na vyslání diplomata zahraničního suveréna nebo jednotlivé body ceremoniálních pravidel. Habsburská monarchie a Švédsko si ale vzájemně odmítly garantovat zastoupení na úrovni plnohodnotně akreditovaných velvyslanců, což samozřejmě zástupcům obou stran později ztěžovalo diplomatickou činnost. Autor na základě pramenů zrekonstruoval seznam císařských zástupců ve Švédském království mezi lety 1650–1734, který tvoří celkem 14 jmen, přičemž někteří z nich byli obdařeni hodností vyslance, Gottlieb z Windischgrätzu byl mimořádným vyslancem, další své poslání vykonávali jako legační sekretáři a Hermann von Basserode byl rezidentem. Další čtyři diplomaté byli ve sledovaném období aktivní v polních táborech Karla X. Gustava a Karla XII. v Polsku a Sasku. Aktivita jednotlivých vyslanců a jejich úkoly se aktuálně proměňovaly podle vyvíjející se evropské politické scény, a to zejména v souvislosti se změnami ve francouzsko-švédských vztazích. Plné začlenění císařských diplomatů ve Stockholmu a švédských vyslanců ve Vídni do struktur panovnických dvorů umožnil až odklon Švédska od francouzské politiky a následně uzavřená smlouva o císařsko-švédské spolupráci, o kterou se zasloužil Michael Václav z Althannu (1683). Jmenování vyslancem bylo vždy prestižní záležitostí, která zejména mladým mužům z vysoce postavených rodin umožňovala upozornit na své kvality a nastartovat úspěšnou kariéru, ale být diplomatem ve Skandinávii rozhodně nebylo jednoduché. Obtíže vyslancům působily například finanční starosti, neboť jejich příjmy byly dvorskou komorou vypláceny nepravdělně a nedostatečně, nebo zdravotní nesnáze, které mohly končit i smrtí, což v konfesijně odlišných oblastech způsobovalo skutečný problém.

Ve druhé kapitole, nazvané *Cesta*, autor popisuje, co ve skutečnosti pro vyslance znamenalo vydat se na cestu za svým posláním a úspěšně ji dokončit. V případě angažmá ve Stockholmu museli diplomat a jeho doprovod urazit až 4000 kilometrů, navíc se jednalo o zemi, o které měli téměř všichni až na výjimky jen povrchní a omezené představy. Na počátku příprav stálo oficiální písemné rozhodnutí o volbě nového zástupce, které vyhotovovala říšská dvorská kancelář. Několik dní po jmenování pak vyslanec obdržel hlavní instrukci, v níž byl seznámen s nejdůležitějšími úkoly své mise, včetně ceremoniálních pravidel platných u švédského královského dvora a nezbytného seznamu kontaktů. Důležité bylo samozřejmě také vyjednání apanáže od dvorské komory a vykonání návštěvy u švédského vyslance ve Vídni, který mohl nově zvolenému zástupci posloužit mnoha praktickými radami, stejně jako bývalí císařští vyslanci u švédského dvora, kteří byli nepochybně důležitým zdrojem informací o cizí zemi a jejím panovnickém dvoře. K přípravě na budoucí misi patřilo také seznámení se s písemným materiálem uloženým v archivu říšské dvorské kanceláře, z něhož bylo možné nechat si

vyhotovit výpisy a opisy. Důležité bylo i najmutí kvalitního služebnictva, zabezpečení rodinných statků, nezřídka dokonce sepsání závěti a samozřejmě získání cestovního pasu. Nemyslitelné by bylo vyrazit bez pověřovacích listin, které vyslanec převzal z rukou panovníka při poslední audienci. Z příprav na cestu pak už zbývala jen slavnostní bohoslužba. Náročné putování směrem na sever, při němž si zúčastnění se zájmem prohlíželi slavné pamětihodnosti, setkávali se s důležitými osobami a divili se cizím zvyklostem, bylo po více jak měsíci završeno vstupem na švédskou půdu. Autor na základě studia dochovaných deníků, zpráv a korespondence uvádí řadu příkladů, jak návštěvníci z jiných částí Evropy vnímali Švédsko a jeho obyvatele. Příjemně překvapoval ráz krajiny, kvalita cest nebo teplé letní počasí, negativně byly hodnoceny vysoké ceny a nedostatek některých v tuzemsku běžných komodit, jako např. vína nebo provazů. Samotný Stockholm, jehož bezpečí nezajišťovala obvyklá soustava městských hradeb, nýbrž námořní flotila, býval zkušenějšími cestovateli přirovnáván k Benátkám.

Ve třetí kapitole, pojmenované Dvůr, autor umožňuje nahlédnout do struktur a fungování švédského královského dvora, u něhož měli císařovi zástupci plnit své poslání, a popisuje na příkladu jednotlivých vyslanců nejrůznější strategie, pomocí nichž se tito snažili splnit svěřené úkoly. Každý z vyslaných zástupců přicházel do trochu jiné politické a společenské situace, na niž musel v rámci svých možností pružně reagovat. Švédský panovnický dvůr byl císařskými diplomaty zpravidla hodnocen jako překvapivě neokázalý a utilitární. Většinou sídlil ve Stockholmu nebo Uppsale, v případě války se ale stával pohyblivým a cestoval spolu s panovníkem. Jeho ráz vždy určovala panovnickova povaha. Švédští suveréni měli sklon spíše k introverzi a zakládali si na skromnosti a strohosti, výjimkou ovšem byla královna Kristýna I., která vydržovala okázalý dvůr. Právě otevřenost jejího dvora a také možnost obrátit se na síť přátel, kteří se již pohybovali v bezprostřední blízkosti panovnice, umožnily Raimondu Montecuccolimu být v častém a pravidelném kontaktu s královnou a vést s ní přímé diplomatické rozhovory. Sama Kristýna I. prý byla k zahraničním vyslancům velmi vstřícná a pokud se nejednalo o oficiální přijetí, netrvala na ceremoniálních bariérách a s vyslanci hovořila například během vyjížděk ve svém osobním kočáře. Úspěšný diplomat tak musel být nejen zdatným vyjednavatelem, ale také příjemným společníkem. Pravidelná účast na divadelních a hudebních představeních, maškarních bálech, slavnostních plesích či honech mu poskytovala prostor pro budování vlastní pozice u dvora a samozřejmě také příležitost k neformálním rozhovorům. Vztah mezi jednotlivými zahraničními diplomaty a domácím dvorem byl ale ve svém základu určen systémem ceremoniálních pravidel. Pokud by na některém z panovnických dvorů došlo ke zvýhodňování některého z diplomatů, ostatní suveréni by se tím mohli cítit poškození. Vyslanec byl proto v rámci svého poslání povinen sledovat ostatní zahraniční zástupce a dbát na svou vlastní pozici v systému diplomatického ce-

remonii. Zároveň, pokud to bylo možné, se měl snažit své postavení v systému zlepšovat, neboť čím lepší postavení zastával, tím výhodnější byla jeho pozice během politických jednání a tím více ho také respektovali ostatní diplomaté. Systém ceremoniálních předpisů byl tedy na jednu stranu pevně daný, zároveň ale nebyl neměnný. Změny v pravidlech mohly být provedeny také z důvodu panovníkova či vyslancova věku nebo v důsledku jejich zdravotních obtíží. Autor nabízí mnoho příkladů konkrétní aplikace ceremoniálních norem u švédského královského dvora a zmiňuje i pravidla, jež se vztahovala na zástupce švédského panovníka u císařského dvora ve Vídni.

Poslední kapitolu, nazvanou Víra, Martin Bakeš věnoval konfesijní politice. V ní nejprve vysvětluje vznik a právní podstatu ambasádních kaplí v povestfálském období. Základní právní rámec pro fungování legačních kaplí byl určen na vestfálských mírových jednáních, kdy byl stanoven systém odstupňovaného praktikování náboženství, který rozlišoval veřejnou, soukromou a domácí formu bohoslužby. Díky tomu mohly být legalizovány kaple cizích diplomatů jiného vyznání, na které bylo nahlíženo jako na soukromé. Na katolické ambasády ve Skandinávii zpočátku přicházeli misionáři financovaní z prostředků Svaté kongregace pro šíření víry. Ti však ani nechtěli, ani nemohli respektovat dohodnutá pravidla, neboť jejich hlavními úkoly byly misijní činnost a poskytování informací o katolické obci Římu. Byli proto postupně nahrazováni duchovními, kteří podléhali přímo vyslanci. Tito duchovní byli označováni jako legační kaplani a jejich hlavní povinností byla duchovní péče o členy ambasády a správa ambasádní kaple. Legačním kaplanem býval člen řádového domu, ale mohl se jím stát i diplomatův osobní zpovědník či jiný blízký duchovní. První kaple byla na císařské ambasádě zřízena v roce 1667 za vyslance Hermanna von Basserode. Jeho předchůdci navštěvovali kapli francouzskou či španělskou a podobně tak činili později i někteří další císařští zástupci, neboť finanční nároky na provoz kaple nebyly malé. Činnost legačního kaplana mimo ambasádu byla omezená a pokud z jeho strany docházelo k překračování pravomocí, následovaly zpravidla panovnické reskripty, které určité činnosti mimo prostory ambasády výslovně zakazovaly. Horlivější kaplani ale porušovali i tyto reskripty a jejich počínání pak vedlo k prudkým reakcím hostitelské země. Ovšem ani v této kapitole autor nezůstává u pouhé teorie či obecných poznatků, ale na základě shromážděných informací popisuje fungování císařské legační kaple v uvedeném období, její podobu a vybavení, a seznamuje čtenáře s životními a profesními osudy jednotlivých kaplanů. V závěrečné části pak rozebírá typické mezní situace, do kterých se legační kaplani v důsledku střetávání odlišných konfesí ve sledovaném období dostávali.

Bakešova kniha představuje úctyhodnou syntézu vybrané problematiky, kterou autor podložil a doplnil konkrétními příklady, k nimž dospěl na základě vlastního výzkumu. Jeho práce má všechny náležitosti odborného díla, má

rozsáhlý poznámkový aparát, nepostrádá anglické resumé ani seznam použitých zkratk, obsahuje pečlivě vypracovaný soupis použitých zdrojů a v závěru také místní a jmenný rejstřík. K rychlé orientaci ve skandinávských dějinách čtenáři pomáhá zvláště vypracovaný chronologický přehled. Jako textovou přílohu autor připojil kritickou edici dvou německy psaných pramenů, které sám při práci využil. Prvním je závěrečná relace o stavu Švédského království od Adolfa Vratislava ze Šternberka (1674) a druhým anonymní zpráva o vídeňském dvoře (1704). Zejména druhou relaci, která obsahuje nelichotivý popis vídeňského dvora a rozbor hospodářské i politické situace habsburské říše, autor považuje za mimořádný zdroj, pro nějž nenalézá srovnání. Publikace čítá dohromady 680 stran, což je číslo obdivuhodné, ovšem méně vytrvalé čtenáře může naopak odradit. Autor k tématu přistoupil nejen ze široka, věnuje se mu také do hloubky a celý text prodlužuje zejména velmi rozsáhlý, do detailů vypracovaný poznámkový aparát. Čtenáři tak při častém zabíhání do poznámek hrozí, že ztratí nit a ochudí se o dynamiku vlastního textu. Detailně vypracované poznámky ale jistě ocení ti, kteří ke knize přistoupí jako ke studijnímu materiálu, budou se k ní vracet a nechají se jí inspirovat třeba při vlastním bádání. Vytčený cíl přispět k výzkumu švédsko-českých vztahů v období raného novověku a přiblížit českému prostředí méně známé kulturní dějiny raně novověké Skandinávie se Martinu Bakešovi bezpochyby podařilo naplnit. Jeho knihu lze vřele doporučit všem, kteří mají zájem o zmíněnou problematiku ať už z profesních důvodů, anebo jen proto, že patří k jejich koníčkům.

Bakeš, Martin: Diplomatem v půlnoční zemi: zástupci Habsburků ve Švédském království mezi lety 1650 a 1730, Academia. Praha 2020, 680 s.

KORESPONDENCE MEZI MIKULÁŠEM ADAUKTEM VOIGTEM A GELASIEM DOBNEREM

VÁCLAV BARTŮŠEK

Vydání korespondence dvou významných členů piaristického řádu a zároveň dvou osobností naší osvětské vědy z doby těsně před národním obrozením, tedy z počátků českého i moravského vědeckého života, je jedním z prvních svědectví o utváření a rozvoji vědeckého života v poslední třetině 18. století. Mezi oběma piaristy byl vlastně rozdíl zhruba jedné generace, takže P. Mikuláš Adaukt Voigt a S. Germano (*14. 5. 1733 Litvínov, †18. 10. 1787 Mikulov) by mohl být považován za žáka o 14 let staršího P. Gelasia Dobnera a S. Catharina (*30. 5. / 1. 6. 1719 Praha, †24. 5. 1790 Praha), čemuž odpovídalo také Voigtovo oslovení v dopisech jemu adresovaných. Mladého Voigta však Gelasius Dobner ani jako mladý klerik nebo kněz nikdy na střední škole neučil.¹ Poněkud jiná byla situace obou kleriků v piaristickém řádu, kde oba spolupracovali a Dobner byl v podstatě starším protektorem a tím, kdo Voigta poučoval a zasvěcoval do nuancí piaristického řádového života. To vyvrcholilo až kolem Voigtovy čtyřicítky, když byl v letech 1772–1776, než odešel do Vídně, vicerektorem piaristické koleje v Praze. Zastupoval rektora pražské piaristické koleje, jímž byl v letech 1764–1778 P. Gelasius Dobner.

Korespondence mezi piaristy Mikulášem Adauktem Voigtem a Gelasiem Dobnerem se nenacházela v samostatných předpřipravených svazcích, proto musil editor podstoupit poměrně složitou cestu hledání textů přímo v pramenech, mezi něž patřily především pozůstalost Gelasia Dobnera, kronika pražské piaristické koleje i s později zpracovaným rejstříkem.² Větší problémy byly s rekonstrukcí nedochované Voigtovy pozůstalosti. Zde bylo nutné rozšířit spektrum hledání např. na materiály v Literárním archivu Památníku národního písemnictví, ve Strahovské knihovně a také v jiných institucích. Výsledkem práce bylo nakonec sestavení edice sedmnácti dopisů, tedy spíše jakéhosi zlomku souvislejší korespondence,

1 Bartůšek, Václav: Slánská životní epizoda Fortunáta Durycha v polovině 18. století a její tradice. *Z Českého ráje a Podkrkonoší* 22, 2009, 209–220.

2 Sestavil ho v roce 1902 rektor pražské piaristické koleje P. Aurelius Gardavský a je uložen v NA, Řpi, kolej Praha, kn. 139.

který si vyžadoval větší a rozsáhlejší doplnění vysvětlujícím i kritickým aparátém, jemuž bylo nutné obsah edice přizpůsobit.

V poměrně nevelkém díle se nejdříve dočteme o Mikuláši Adauktovi Voigtovi a jeho přínosu ke kulturní historii včetně potíží s rekonstrukcí jeho pozůstalosti recepce Voigtova díla v oblasti historia literaria. Ve druhé kapitole Korespondence mezi Mikulášem Adauktem Voigtem a Gelasiem Dobnerem je možné získat i důležité informace o druhém aktérovi korespondence. Pak editor knihy přistoupil k jádru edice (originálu textu i překladu) – vydání latinsko-české komentované edice korespondence. V ediční poznámce si autor všímá rukopisu korespondence a pravidel transkripce latinského textu. Dále následují přehledy řádových funkcí Mikuláše Adaukta Voigta a Gelasia Dobnera. Zde autor čerpal ze seznamů řádových funkcí uložených v Moravském zemském archivu v Brně (fond E 53 piaristé Mikulov) i v Národním archivu v Praze (fond Řád piaristů). Prameny z Národního archivu, odkud editor mohl získat více informací, však využil poměrně málo. Dále následuje obrazová příloha, která obsahuje celkem sedm obrazů a koresponduje i s obálkou knihy, kde je portrét Adaukta Voigta. Zde uvedené vyobrazení Gelasia Dobnera je poměrně málo známé. Po seznamu pramenů a literatury následuje anglické resumé s klíčovými slovy a dva kratší rejstříky (místní a jmenný).

Edice korespondence mezi Mikulášem Adauktem Voigtem a Gelasiem Dobnerem editora Josefa Förstera, ačkoliv není velká rozsahem, umožní přesto pozornému čtenáři si o ní udělat celkem reálnou představu. Přináší poznatky a informace, které bychom jinde získávali pouze s obtížemi, nebo by byly nedostupné vůbec. Můžeme tedy doufat, že mezi edicemi pramenů z 18. století získá své stálé místo a bude badateli z oboru kulturních dějin pravidelně využívána.

Förster, Josef (ed.): Admodum Reverende, Religiosissime ac Eximie P. Rector! Korespondence mezi Mikulášem Adauktem Voigtem a Gelasiem Dobnerem, Scriptorium. Praha 2018, 144 stran, 8 vyobrazení.

SELEKTIVNÍ OBRAZ NÁSILNÝCH UDÁLOSTÍ PODZIMU 1938

JAN BENDA

Po řadě publikací, jimiž své čtenáře prováděl excesivními událostmi jara a léta 1945, či operací *Anthropoid*,¹ se Jiří Padevět soustředil na zmapování násilných dějů podzimu 1938. Jako cíl si ve své práci, určené nejširší čtenářské obci, stanovil popsání známých i méně známých míst spjatých s útoky henleinovců a Sudetoněmeckého Freikorpsu (Sudetendeutsches Freikorps, SdFK) na československé bezpečnostní složky i civilisty během podzimu roku 1938. Neopominul ani činnost polských diverzních jednotek a polské armády proti Těšínsku, Slovensku a Podkarpatské Rusi (v tomto případě i maďarských ozbrojených složek). Jeho průvodce nekončí líčením událostí obsazením okupovaného pohraničí, nýbrž se má věnovat i pokračujícímu násilí proti Židům, Čechům, Romům a německým antifašistům.

Po velmi stručném úvodu, který bohužel nezasvěceného čtenáře do problematiky dostatečně neuvede, následují jednotlivé kapitoly, jejichž obsahem je heslář jednotlivých míst, kde mělo dojít k incidentům, či událostem, jejichž povaha a atributy odpovídají autorovu záměru, který si vytyčil v úvodu publikace. V rámci jednotlivého místa (např. Karlových Varů) je vždy k příslušnému datu stručně popsána příslušná událost. Jednotlivá místa jsou potom v případě českých zemí a Slovenska slučována do kapitol, které svým názvem a obsahem odpovídají dnešnímu krajskému samosprávnému členění. V případě Podkarpatské Rusi jsou jednotlivá místa sloučena do jediné stejnojmenné kapitoly. Kapitolám předchází dobové mapy, na nichž jsou popisovaná místa vyznačena. V rámci hesláře je tehdejší, ale i současná situace dokreslována použitím kvalitních fotografií.

V popisu a zachycení bojů mezi příslušníky čs. ozbrojených složek (čs. armády, SOS ad.) a sudetoněmeckými povstanci a bojovníky (SdFK), které spadají do údobí září 1938 a kde se Padevět mohl opřít o poměrně rozsáhlou literaturu,² je

1 Padevět, Jiří – Šmejkal, Pavel: *Anthropoid*. Praha 2017; Padevět, Jiří: *Krvavé léto 1945: poválečné násilí v českých zemích*. Praha 2016; týž: *Krvavé finále. Jaro 1945 v českých zemích*. Praha 2015.

2 Holub, Ota: *Zrazené pevnosti*. Praha 1982; týž: *Poslední pásmo vzdoru*. Praha 1988; Lášek, Radan: *Jednotka určení SOS*, 3 díly. Praha 2006–2008; týž: *Krkonoše v roce 1938. Armáda a opevnění*. Praha 2015; Beneš, Jaroslav: *Stráž obrany státu. Dvůr Králové nad Labem 2007*; týž: *Finanční stráž československá 1918–1938. Dvůr Králové nad Labem 2005*; Beneš, Jaroslav – Marek, Jindřich: *Uloupená hranice*. Cheb 2018.

čtenáři předkládán poměrně vyčerpávající a do značné míry úplný obraz událostí v českém a moravském pohraničí. Vyváženosti informací prospělo zachycení několika případů násilí čs. ozbrojených složek na sudetských Němcích, které nacistická propaganda zneužila.

V úvodním textu sice autor konstatuje, že v publikaci nejsou uvedeni příslušníci ozbrojených složek zemřelí ve sledovaném období v důsledku dopravních nehod či úrazů, kromě střelných zranění, avšak na stranách 243 a 268, tento předpoklad sám porušuje, kdy tyto události uvádí. V této souvislosti není zřejmé, proč jsou líčeny případy sebevražd v armádě v reakci na přijetí mnichovské dohody, když s násilím v pohraničí vůbec nesouvisí (s. 389, 402, 408, 496). Stejně tak čtenář neporozumí, proč jsou zmiňovány demonstrace sudetských Němců, které měly pokojný průběh a nedocházelo při nich k násilným excesům (s. 61, 92). Rozporné je rovněž úvodní konstatování, že poté, co přestalo Československo existovat, stalo se odtržené pohraničí dějištěm násilí na demokraticky smýšlejících Němcích (komunistech zřejmě ne?), na Čechách, Židech a Romech. Tuto tezi neodpovídající historické skutečnosti ale autor sám popírá, když popisuje násilné excesy na tomto obyvatelstvu v období před obsazením území v září 1938.

Líčení excesů a násilí v pomnichovském období je velice torzovitě a neúplně. Autor vycházel z některých monografií,³ avšak k věci existuje řada nových odborných studií,⁴ které popisují teror v okupovaném pohraničí poměrně detailně a které autor vůbec nevyužil, čímž přispěl ke kusému pohledu. Úplně mu vypadl teror na okupovaném Vitorazsku (činy Wallnerovy tlupy), částečně na Novojičínsku či řadě míst jižní Moravy (Suchohrdly, Břeclav, Uherčice, Ivaň, Dobré Pole ad.). Zavádějící je údaj vztahovaný k Suchdolu nad Lužnicí (s. 70), neboť sedm českých a německých rodin nebylo vyhnáno ze Suchdola, který zůstal v ČSR,

3 Bružeňák, Vladimír – Macke, Josef: *Morový rok: kronika tragického roku 1938 na Sokolovsku a Karlovarsku*. 2. díl, Karlovarsko. Cheb 2017; tíž: *Morový rok: kronika tragického roku 1938 na Sokolovsku a Karlovarsku*. 1. díl, Sokolovsko. Cheb 2017; Benda, Jan: *Útěky a vyhánění z pohraničí českých zemí 1938–1939*. Praha 2013; Biman, Stanislav: *Vojenské obsazení území připojeného k Německu podle mnichovské dohody a období jeho vojenské správy (1.–20. října 1938)*. In: *Historie okupovaného pohraničí*, sv. 1. Ústí nad Labem 1998, s. 72–153; Cihlář, Jiří: *Sudetoněmečtí demokraté, antifašisté a Orlickoústecko*. Ústí nad Orlicí 2003; Gebel, Ralf: *Domů do Říše! Konrad Henlein a Říšská župa Sudety (1938–1945)*. Praha 2018; Zimmermann, Volker: *Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945)*. Praha 1999.

4 Např. *Mnichov ve vzpomínkách pamětníků*, eds. Josef Tomeš – Richard Vašek. Praha 2012; Muži na hranici. *Boje se sudetoněmeckými henleinovci v roce 1938*, ed. Jaroslav Těšínský. Praha 2019; Klinovský, Petr: *Osudový rok 1938 v Děčíně a Podmoklech očima policie a četnictva*. In: *Děčínské vlastivědné zprávy* 28, č. 1, 2018, s. 3–22; Řeřicha, David: *Rok 1938 na Železnobrodsku a Jablonecku*. In: *Od Ještěda k Troskám* 25 (41), č. 2, 2018, s. 71–78.

nýbrž z okupovaných obcí. Stačilo jen řádně citovat údaje z literatury.⁵ K násilí v Pulgarech (dnes Bulharech) však došlo již 8. října 1938 (s. 408). V Pravicích (s. 423) ležících na trati Hrušovany nad Jevišovkou – Brno je doložen ještě jeden případ násilí na jiné rodině, což autor neuvedl. Přestože jím využitá studie Stanislava Bimana konstatuje, že v severních Čechách bylo zjištěno na 40 míst pomnichovského teroru, které po válce řešily Mimořádné lidové soudy za účelem potrestání viníků a morální satisfakce obětím, Padevět však popisuje v knize jen zlomek z nich.⁶ Protože fondy Mimořádných lidových soudů jsou již v určité míře digitalizovány s možností dálkového přístupu (z webu) mohl autor na základě Bimanových odkazů velice snadno tyto případy rekonstruovat, čímž by je zpřístupnil čtenářům. Poměry v okupovaném pohraničí byly po německé okupaci velmi složité. Velice často při zatýkání odpůrců nacistického režimu docházelo k týrání a násilí, proto je třeba i této problematice věnovat důležitou pozornost. Autor zobrazuje násilné zatýkání jen v některých okupovaných obcích, přestože se jednalo o jev, který se týkal celého okupovaného pohraničí. Neúplnému pohledu na teror v pomnichovském pohraničí přispívá selektivní výběr případů násilného vyhánění a vypovídání. V knize se nedostalo na české zemědělce ze Žatecka, desítky Čechů z Holýšova, Litic, Zbůchu, Dobřan ad. Stejně tak i další jednotlivé případy nejsou uvedeny. Tito občané neopouštěli své domovy dobrovolně, jednalo se o akt násilí okupační nacistické moci. V průběhu událostí tzv. křišťálové noci se uskutečnilo několik násilných akcí i demonstrací proti českému obyvatelstvu na některých místech severozápadních Čech. Tyto skutečnosti však v publikaci chybí. V tomto případě se odkazuje pouze na obecně známý duchcovský případ (s. 225). Při popisu událostí teroru na Polskem okupovaném Těšínsku se nedostalo pozornosti násilným excesům např. v Radvanicích, Německé Lutyni, či Orlové.

Problematické je také to, že autor odkazuje na prameny, které měl prostudovat, avšak v soupisu pramenů nejsou uvedeny (materiály z Národního archivu a Archivu bezpečnostních složek). Zběhlého čtenáře potom může napadnout oprávněná myšlenka, že odkazy jsou nepůvodní a text je přebírán z přečtené

5 Benda, J.: Útěky, s. 94.

6 Perštejn, Vysoká Lípa u Děčína, Ústí nad Labem, Desná, Teplice-Šanov, Lysec u Teplíc-Šanova, Proboštov, Křešice u Litoměřic, Bohosudov, Boletice nad Labem, Dubice u Ústí, Kuřivody u České Lípy, Lahošť u Duchcova, Pšovky u Podbořan, Radouň u Dubé, Stebno u Ústí, Štětí, Žatec, Otvice u Chomutov, Hošťka, Nučnice, Velemín u Litoměřic, Osek, Židovice u Duchcova, Čížkovice, Želechovice u Litoměřic, Hnojnice u Duchcova, Dolní Jiřetín u Mostu, Břežánky u Duchcova, Dolní Žleb, Hejnice, Hrbovice u Ústí, Jiřetín pod Jedlovou, Krompach, Měrunice, Nový Bor, Podmokly, Německé Jablonné, Svěbořice, Volfartice u České Lípy. Biman, S.: Vojenské obsazení, s. 119.

literatury (s. 45, 74, 258, 264, 338, 425, 484).⁷ Redakční práci provedl tým nakladatelství důkladně. Přesto však u hesla Skuhrov na s. 324 zůstal opomenut odkaz na použitý zdroj. Na s. 380 je na mapě chybně lokalizován Lichkov a to až u Hradce Králové.

Přestože je publikace výpravně a reprezentativně vydána, její obsah jen dokresluje, že zvolené téma si žádá důslednou pozornost a další badatelské úsilí širší badatelské veřejnosti. Publikací zobrazený obraz násilných událostí podzimu 1938 především po obsazení pohraničního území v říjnu 1938 je značně neúplný a ve svém celku i svým způsobem zavádějící. Každopádně nezasvěcenému čtenáři může recenzovaná kniha jako celek poskytnout určitý a základní vhled do problematiky.

Padevěť, Jiří: Krvavý podzim 1938, Academia. Praha 2020, 589 s.

⁷ Benda, J.: Útěky, s. 67, 73, 108, 68, 70, 70, 78. U některých hesel i Biman, S.: Vojenské obsazení, s. 72–153.

BIOGRAFIE ZPRAVODAJSKÉHO DŮSTOJNÍKA A VOJENSKÉHO DIPLOMATA ALOISE ČÁSLAVKY

ROMAN ŠTÉR

Den před tím, než nacisté 15. března 1939 obsadili zbytek Československa, odletá z ruzyňského letiště za pomoci britské zpravodajské služby MI6 skupina jedenácti čs. důstojníků z bývalého 2. zpravodajského oddělení hlavního štábu Ministerstva národní obrany v čele s Františkem Moravcem. Vezou s sebou velmi vzácný náklad: nejdůležitější část léty pracně budovaného zpravodajského materiálu, včetně zpráv od legendárního agenta A 54 Paula Thümmela. Náš nejcennější zpravodajský materiál se tak nedostal do rukou Němců a velmi pomohl nejen britské zpravodajské službě. Brzy si naši zpravodajci uvědomili, že svou činnost na území Protektorátu Čechy a Morava nemohou plně rozvinout, protože tu zůstaly jejich manželky a děti, kterým hrozilo zatčení ze strany nacistických bezpečnostních orgánů. Velký podíl na tom, že se podařilo rodiny Moravcových zpravodajců dostat do bezpečí za protektorátní hranici, má plukovník Alois Čáslavka (1899–1963), jehož biografii zpracovala Klára Staňková, která od roku 2019 působí jako interní doktorandka na Univerzitě Palackého v Olomouci.

Čáslavka byl rodákem z České Skalice, kde navštěvoval obecnou a později měšťanskou školu. Tu ale vzhledem k nepříznivým ekonomickým poměrům rodiny bohužel nedokončil. V červenci 1914 nastoupil jako dělník v textilní továrně Ladislava Bartoně, kde pracoval až do roku 1917, kdy narukoval do rakousko-uherské armády. Zařadili jej k 129. dělostřeleckému pluku. V řadách této jednotky bojoval od srpna 1917 na ruské frontě. Poté jeho pluk přesunuli do Itálie, kde byl Čáslavka dne 12. března 1918 vážně zraněn. Když Velká válka skončila, zůstává Čáslavka nadále v armádě. V roce 1920 začal studovat na prestižní Vojenské akademii v Hranicích. Krátce po slavnostním vyřazení jej v hodnosti poručíka dělostřelectva odeslali do Olomouce, kde absolvoval Aplikační školu dělostřeleckého učiliště. Následně jej přemístili k 112. dělostřeleckému pluku v Mukačevu na Podkarpatské Rusi, kde sloužil až do roku 1935. Právě v Mukačevu se Čáslavka seznámil s myšlenkami marxismu-leninismu, a to prostřednictvím funkcionáře KSČ, u něhož bydlel. Jako příslušník čs. branné moci nemohl do KSČ vstoupit, ale jako jeden z mála důstojníků s myšlenkami této strany v období první re-

publiky sympatizoval. Jeho levicové postoje se staly důvodem, proč po karierním žebříčku stoupal velmi pozvolna, a to přesto, že byl nadřizenými kladně hodnocen. V prosinci 1935 Čáslavku na vlastní žádost přemístili k 106. dělostřeleckému pluku v Brně. O přemístění zažádal sám, neboť jeho rodině prý nevyhovovala zaostalost Podkarpatské Rusi. V roce 1936 se stal referentem 2. (zpravodajského) oddělení Hlavního štábu v Praze. Pracoval v defenzivní sekci obranného zpravodajství P-2 pod vedením majora Josefa Bartíka. Tato sekce se zaměřovala na boj proti nepřátelské špionážní činnosti. Alois Čáslavka zde vykonával zpravodajskou činnost zaměřenou proti Německu a Rakousku. Spolu se štábním kapitánem Václavem Cignou měl na starost evidenci a vyhodnocování získaných informací. Po vyhlášení mobilizace dne 23. září 1938 byla v budově Hlavního štábu zřízena tajná ústředna pro odposlouchávání určitých telefonních linek vlastních i cizích zastupitelských orgánů. Po Karlu Palečkovi ji řídil Alois Čáslavka, ale jen od počátku ledna 1939 do obsazení Československa nacisty. Krátce po té se svými kolegy Františkem Fárkem a Antonínem Longou zakládá odbojovou organizaci Tři konšelé. Hlavní aktér recenzované publikace měl v rámci této odbojové organizace na starost zejména evidenci technického materiálu, kontakt s cizími legacemi v Praze či průzkum pohraničních přechodů. Protože Čáslavkovi hrozilo zatčení Gestapem, opouští ilegálně se svou rodinou Protektorát. Již v červenci 1939 přijel Alois Čáslavka do Londýna, kde se připojil k Moravcově skupině. Po vzniku naší exilové vlády se zabýval především šifrováním a dešifrováním přijatých a odeslaných zpráv. Za věrné služby jej František Moravec navrhl na povýšení do hodnosti majora dělostřelectva. Od června do srpna roku 1941 byl odeslán do Švédska, kde měl úkol zajistit spojení s domovem a vyzvědět termín německého útoku na SSSR. Znovu ve Švédsku působil od roku 1944 a to jako čs. zpravodajský důstojník u švédské vlády. Jeho činnost byla velmi záslužná. Podánilo se mu obnovit přerušené spojení s domovem a předávat informace o poměrech v Protektorátu do Londýna. Také zajišťoval zběhy z nacistické armády a organizoval jejich následné odeslání k našim vojenským formacím. Řešil problémy spojené s Čechoslováky umístěnými na švédském území v zajateckých táborech spojenců. Pomáhal našim občanům zachráněným z německých koncentračních táborů vrátit se domů nebo vycestovat do jiné země, např. USA. Od srpna 1945 ve Švédsku zastával funkci vojenského ataše, a to až do května 1946, kdy byl tento úřad zrušen. Po návratu do Prahy se stal přednostou zahraniční skupiny druhého oddělení Hlavního štábu. V roce 1947 vstoupil do KSČ. Po únoru 1948 vykonával funkci styčného důstojníka u Ministerstva zahraničních věcí. Počátkem prosince téhož roku byla jeho funkce zrušena. Proto Čáslavku k 15. lednu 1949 přemístili ke 101. dělostřeleckému pluku v Lounech, kde vykonával funkci zástupce velitele. Od konce září téhož roku následně sloužil jako velitel dělostřeleckého pluku 110 v Trenčíně, kde byl neustále sledován StB. V závěru srpna 1950 byl zproštěn činné

vojenské služby a 1. říjnu 1950 přeložen do výslužby. Stalo se tak pravděpodobně proto, že za války působil ve skupině plukovníka Františka Moravce a navíc se setkával s lidmi, které KSČ považovala za nespolehlivé. V říjnu 1950 začal pracovat jako kulturně-propagační referent Státních lázní v Trenčianských Teplicích. Zde se podílel na zvýšení kulturní úrovně festivalu komorní hudby Hudobné leto, který se Trenčianských Teplicích koná dodnes. Také se angažoval v mnoha organizacích, např. v Sokole a Revolučním odborovém hnutí.

Až na dva stručné medailonky, jednu případovou studii a jednu kapitolu v publikaci (viz Medvecký, Matej: Na prahu studené vojny. Československé vojenské výzvedné spravodajstvo v rokoch 1945–1946. Bratislava 2020) nebyla dosud této významné osobě věnována taková pozornost, jakou by si bezesporu zasloužila. Vzhledem k absenci vhodné literatury je publikace založena na základě analýzy a syntézy pramenů dostupných v Archivu bezpečnostních složek, Vojenském historickém archivu a v dalších institucích. Staňkové se rovněž podařilo dohledat Čáslavkovy potomky, kteří měli v držení řadu dokumentů, včetně rozsáhlé fotodokumentace.

Při zpracování monografie Staňková vycházela ze své magisterské diplomové práce, kterou úspěšně obhájila v roce 2015 na Palackého univerzitě v Olomouci. Magisterská práce byla oceněna v říjnu 2015 cenou Edvarda Beneše 1. stupně v kategorii historie 20. století. Kniha je rozdělena do několika kapitol, přičemž těžiště publikace tkví v popisu Čáslavkovy činnosti v letech 1920–1950. V závěru práce nacházíme poměrně podrobný rozbor pramenů a literatury. Kniha je doplněna bohatou obrazovou dokumentací, která prezentuje převážně fotografie z osobního archivu Aloise Čáslavky.

Součástí publikace je jmenný a místní rejstřík. Nechybí ani přílohy v podobě seznamu důstojnických hodností a výboru z Čáslavkových vyznamenání. Bohužel zde autorka většinou neuvádí jejich přesné názvy například: Pamětní medaili československé armády v zahraničí se štítkem Anglie uvádí jako: Vojenskou pamětní medaili „Anglie“. V závorce je pak u každého vyznamenání uveden rok. Není však zcela jisté, zda má odkazovat na rok vzniku dekorace nebo na rok jejího udělení. V případě Československého válečného kříže 1939 a Československé medaile za zásluhy I. stupně se zcela jistě nejedná o roky vzniku (autorka uvádí rok 1939). Československé válečné kříže byly poprvé uděleny v říjnu 1940 na letišti v Duxfordu a druhá dekorace spatřila světlo světa až v roce 1943. Jedná však o pouhé detaily, které nijak nesnižují význam autorčiny práce.

Publikace představuje vůbec první komplexní zpracování životních osudů významného zpravodajského důstojníka a diplomata. Autorce podařilo nejen zrekonstruovat Čáslavkovy neobyčejné životní osudy, ale prostřednictvím jeho osoby přiblížit čtenářům činnost zpravodajských důstojníků, a to jak v Československu, tak v exilu za druhé světové války. Zároveň se Staňkové výborně

podařilo zasadit Čáslavkovy osudy do kontextu doby. Díky tomu je publikace vhodná nejen pro odborníky, ale také pro zájemce o dějiny dvacátého století z řad široké veřejnosti.

Staňková, Klára: Hi! Plukovník Alois Čáslavka. Zpravodajský důstojník a vojenský diplomat, Univerzita Palackého. Olomouc 2020, 96 s.

VYDANÁ KORESPONDENCE MEZI HUBERTEM RIPKOU A EDVARDEM BENEŠEM

MIROSLAV ŠEPTÁK

Hubert Ripka vstoupil do veřejného dění ve dvacátých letech minulého století jako novinář. Nejprve působil v redakci Národního osvobození, posléze přestoupil k Lidovým novinám, kde měl na starosti zahraničně politické komentáře. Opakovaně absolvoval pravidelné cesty do Francie, Jugoslávie, Rumunska, Polska i Sovětského svazu. Třebaže původně inklinoval k národní demokracii, politicky pevněji zakotvil u národních socialistů. Zde došlo ke sblížení s ministrem zahraničí Edvardem Benešem. K pravidelným kontaktům mezi oběma muži docházelo od roku 1929. Pomyslného kulminačního bodu dosáhly během dramatických událostí roku 1938. H. Ripka patřil mezi odpůrce přijetí Mnichovské dohody Československem. V průběhu 2. světové války působil v řadách exilové vlády. Patřil mezi nejbližší spolupracovníky Jana Masaryka v pozici náměstka státního ministra rezortu zahraničních věcí. Po skončení 2. světové války převzal ministerstvo zahraničního obchodu. V únoru 1948 patřil k hlavním iniciátorům demise ministrů demokratických stran. Následně uprchl za dramatických a později komunisty záměrně zkeslených okolností do exilu, aby se zde zapojil do aktivit Rady svobodného Československa.

V letech 2018–2019 česká historiografie alespoň částečně splatila svůj dlouholetý dluh vůči Hubertu Ripkovi. Vedle monografie Davida Pavláta¹ vyšla rovněž edice korespondence mezi Ripkou a Edvardem Benešem v období 1922–1948 péčí Davida Hubeného a Ivana Štovička. Zatímco první z jmenovaných, dlouholetý člen Národního archivu, patří stále mezi zástupce nastupující generace badatelů, druhého z autorské dvojice není potřeba více představovat v důsledku jeho četné ediční činnosti. Kniha, první díl nově vytvořené ediční řady „Edvard Beneš – dokumenty“, vznikla v rámci programu Paměť v digitálním věku Strategie AV21 společnou péčí Národního archivu a Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i.

Recenzovaná monografie začíná krátkou svižně psanou biografickou črtou Huberta Ripky z pera vědeckého pracovníka Masarykova ústavu a Archivu Akademie věd Josefa Tomeše. Následuje studie o vztahu Edvarda Beneše a Huberta Ripky

1 Pavlát, David: Novinář a politik Hubert Ripka. Muž, který nemlčel. Praha 2019.

pocházející od obou editorů. Úvodní část zakončuje ediční poznámka od Ivana Štovička. Edice obsahuje celkem 172 dokumentů, převážně dopisů, telegramů a fonogramů. Každý z nich je opatřen edičním aparátem obsahující zkrácené záhlaví, citaci s údaji o uložení v archivech a základní údaje vnějšího popisu. Všechny dokumenty dále doplňuje poznámkový aparát složený z edičních a věcných poznámek. První část chronologicky uspořádaných dokumentů se soustřeďuje na Ripkovy poznatky ze zahraničních cest (například dok. č. 7, 9, 10–11, 13, 14, 17, 18–20, 22–24 a další). Přibližuje tak zajímavé informace například o vnitřním vývoji Francie nebo Jugoslávie. Těžiště zpřístupněných materiálů spočívá v Ripkových aktivitách v průběhu 2. světové války (dok. č. 57–164), které poskytují zajímavý vhled do aktivit československé exilové vlády. Editoři přitom nepodlehli pokušení zahrnout do knihy materiály osobní povahy, které by mohly narušit žánrovou konzistenci edice. Monografii doplňuje rozsáhlý osobní rejstřík zahrnující více než 700 hesel, což vzhledem ke skutečnosti, že editované dokumenty obsahují velké množství osobností, s nimiž Hubert Ripka hovořil nebo získával od nich informace je nutné pozitivně ocenit. Na závěr knihy je zařazena výběrová bibliografie Huberta Ripky a anglické resumé.

Ediční počín Davida Hubeného a Ivana Štovička představuje pečlivě odvedenou práci a přispívá tak k hlubšímu poznání jedné z významných osobností československých dějin. První díl nově vytvořené vědecké řady nastavil vysokou laťku, a proto bude zajímavé sledovat, zda další svazky budou v tomto trendu pokračovat.

Hubený David – Štoviček, Ivan (ed.): S projevem nejhlubší úcty. Dopisy, zprávy a depeše Huberta Ripky Edvardu Benešovi (1922–1948), Národní archiv, Masarykův ústav a Archiv AV ČR. Praha 2018, 512 s.

DÍLO JOSEFA PETRÁNĚ A SOUČASNÁ HISTORICKÁ VĚDA. POCTA JIHOČESKÉ UNIVERZITY ČESKÉMU HISTORIKOVI

VÁCLAV BARTŮŠEK

Útlou, ale s láskou napsanou knihu z české moderní historiografie o životě a díle významného českého historika Josefa Petráně (*23. srpna 1930 Ouběnice, †3. prosince 2017) připravili v roce 2020 pedagogové, odborní a vědecktí pracovníci Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Petráňovy projevy a komplexní vědecká činnost vůbec je zaujaly, přestože tento významný vysokoškolský pedagog a historik nikdy nebyl kmenovým učitelem této školy. Mnohé ze zakládajících pracovníků Jihočeské univerzity však osobně školil na katedře československých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a svým laskavým pedagogickým přístupem v nich zanechal celoživotní pozitivní vzpomínku, stejně jako v nás ostatních jeho žácích, kteří jsme se věnovali historickým výzkumům v duchu svého učitele nejen v jižních Čechách.

Pracovní záběr a nasazení Josefa Petráně vzbuzoval svým rozsahem i hloubkou poznání zcela zasloužený respekt u jeho žáků, kolegů i dalších spolupracovníků. To je rovněž motto i zde recenzovaného sborníku, který je vlastně podrobnějším průřezem Petráňovým životem a dílem. Jeho první kapitola se nazývá *Čestný doktor Jihočeské univerzity*. Autorem je historik Václav Bůžek, jedna ze zakládajících osobností Jihočeské univerzity. Kratší vzpomínka je věnována čestnému Petráňovu doktorátu, který mu byl udělen 11. října 2005 v prostorách českobudějovické radnice. Bůžek se v této kapitole snažil postihnout vztah nově jmenovaného čestného doktora k historii a k inspiraci tímto vědním oborem vůbec i ke hledání šťastných vztahů v tomto směru obecně, ať se již jednalo o netradiční přístupy k historii jako k profesnímu celku. Dotkl se rovněž některých témat, proč může i profesionál nalézat v historii neustálé uspokojení. Důležitý byl Petráňův vztah k řešení otázek regionálních dějin, především v případě Petráňovy rodné vsi Ouběnic u Votic na Podblanicku, i při vymezování postmoderního pojmu *nedějiny*, o němž Petráňův kolega, významný historik Dušan Třeštík, ale často i Petráň sám, říkal, že to ještě není příznak samotného konce vědního oboru, ale pouze memento, které zatím před krizí vědeckého dějezpýt-

ného bádání v tomto směru varuje, pokud by nebylo možné udržet vývoj celého oboru v určitých vědeckých mezích a vzorcích myšlení (paradigmat), a že obavy v tomto směru zatím nemá cenu do budoucna ještě vůbec projevovat.

Jako bezprostřední krok k vydání zde prezentovaného sborníku je možno chápat některé vzpomínkové akce. Především šlo o vědecké zasedání Historického ústavu Filozofické fakulty v Českých Budějovicích, které se konalo ve dnech 6. a 7. prosince roku 2018. Cílem projektu bylo oslovit mladší akademické pracovníky tohoto ústavu, kteří se zabývali podobnými otázkami a tématy, jaké si kladl odpovědi profesor Petráň tak, aby ve svých kratších příspěvcích v zamýšleném sborníku mohli zhodnotit a připomenout Petráňovu vědeckou a další všestrannou činnost i aktivity tohoto čínorodého vysokoškolského pedagoga, který zasáhl do vývoje historické vědy včetně jejích různých odvětví i pomocných věd. Toto zasedání historiků a historiček jihočeského univerzitního pracoviště bylo zároveň pokládáno za veřejné a zúčastnila se ho celá řada hostů. Mezi těmito čestnými hosty bychom mohli najít i Petráňova prvního žáka a nejbližšího spolupracovníka Eduarda Maura, Petráňova žáka a pokračovatele z Ústavu dějin a Archivu Univerzity Karlovy v Praze Petra Svobodného nebo ředitele Státního okresního archivu v Benešově Michala Sejka. Úvodní vzpomínku na svého manžela si pak připravila jeho žena Lydia Petráňová, která na soužití se svým manželem zavzpomínala i na pietním shromáždění na Karlově Univerzitě v Praze v dubnu 2018. Z jejího podnětu pak byla knihovna Josefa Petráně přestěhována do prostor Akademické knihovny Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Proto byla vzpomínka Lydie Petráňové zařazena do sborníku statí přímo hned za tento jeho úvod.

Ve druhé kapitole úvodního bloku *Pozapomenuté motivace* čtenáře tedy přímo manželka Josefa Petráně Lydia Petráňová seznamuje formou vzpomínek se skrytými motivy a pozadím některých myšlenek Petráňova historického díla. Připomíná jeho kolegy, přátele, zejména z Ouběnic a Bystřice u Benešova. Autorka upozornila na některé kontakty se spolužáky z gymnázia v Benešově i po skončení studií na tomto ústavu i na jiné důležité známosti z Petráňova mládí. Zabývala se rovněž Petráňovou motivací pro studium oborů dějepis a čeština na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, ačkoliv Josef Petráň tíhl jako student reálného gymnázia spíše k exaktním vědám. Bylo to zejména kvůli existenčnímu zajištění rodiny v době po roce 1948, protože se v rodině nacházeli ještě dva nezaopatření mladší sourozenci.¹ Kromě třídního profesora na gymnáziu v Benešově² sehrálo také úlohu i vlastenecké smýšlení Petráňova otce a knihovna se spisy Jindřicha Šimona Baara, které si Petráňův otec, podobně jako kněz, archivář a rodinný přítel Fran-

1 Úlohu v motivaci sehrál i Petráňův třídní profesor Jaroslav Korselt z gymnázia v Benešově.

2 300 let Gymnázia Benešov. Benešov 2003, s. 116.

tišek Teplý oblíbil.³ Proto zřejmě mladý adept historie zvolil také ještě k dějepisu i národní literaturu.

Důležitou složku Petráňova mládí tvořily tak pochopitelně Petráňovy osobní vztahy se spolužáky i s některými kolegy z obecné školy v Ouběnicích, z gymnázia v Benešově nebo ze studií na Karlově univerzitě v Praze. V tomto směru vynikl především Miroslav Ivanov, pozdější velikán literatury faktu. Zajímavou kapitolu v oblasti Petráňových přátel tvořil také vztah k o tři roky staršímu historikovi Dušanovi Třeštíkově, jehož otec byl za 2. světové války učitelem v Ouběnicích z úředního nařízení.

Z kolegů, vyučujících na filozofické fakultě nebo působících v jeho rodném kraji (v Ouběnicích či Bystřici), vzpomínala autorka statí také na ty, kteří opusťli svět před Josefem Petráňem. Připomínají se rovněž i další Petráňovi spolužáci a kamarádi z dětství, nejbližší příbuzní Mirek Tůma, bratranec Jan Petráň ze Sedlčan, přátelé bratři Antonín a Václav Kladivovi, kteří se aktivně zapojili do politického vývoje města Bystřice u Benešova po roce 1990. V souvislosti s činností Václava Kladivý připomíná Lydia Petráňová v pamětní kapitole také proslulé poutě v Ouběnicích, při nichž se snažil osvětově působit na sousedy z řad místních obyvatel svými známými kulturněhistorickými výstavkami k dějinám nejen své rodné vesnice Ouběnic, ale většinou velmi často zasazoval regionální problémy do daleko širších souvislostí. Autorka vzpomíná zejména na výstavu o událostech za heydrichiády v roce 1942, která se konala v Ouběnicích o pouti 1992, jíž se zúčastnil i tehdejší ministr školství Petr Piňha a ředitel vojenského historického muzea v Praze. Také mohou připomenout výstavu věnovanou založení obecné školy v Ouběnicích i jejímu dalšímu vývoji, která se uskutečnila v Ouběnicích v jubilejním Mezinárodním roce dětí 1979.

V kapitole se také jmenují i další Petráňovi přátelé z jeho rodného kraje, kteří s ním spolupracovali i při dalších akcích. V tomto směru Petráňová především uvádí některé spisovatele, jako např. Josefa Topola (*1. dubna 1935 Poříčí nad Sázavou, †15. června 2015 Praha), nebo také celý okruh herců a literátů z Divadla za branou. V kontaktech s různými odborníky z mnohých oborů a kategorií spolupracoval Josef Petráň na mnohých projektech z jeho pohledu více či méně zajímavých, které daly vyniknout některým črtům jeho povahy univerzálního historika. Ty ho přivedly až k výzkumům baroka, osvícenství a rovněž ještě i místy událostí pokračujících až do starších dějin raného novověku a na druhé straně

3 Někdejší rodinný přítel, jindřichohradecký historik, archivář, a kněz František Teplý (*5. února 1867 Marčovice – 11. června 1945 Malenovice), s nímž se pan poštovní radil před Petráňovým nástupem na gymnázium, protože těsně po skončení 2. světové války tento badatel a regionální historik zemřel. Úctu k Jindřichu Šimonu Baarovi sdílel i jeho otec, který měl ve své knihovně velké množství knih tohoto vlasteneckého spisovatele.

až téměř novověkých moderních dějin, představovaných tragickými událostmi za heydrichiády v roce 1942, potažmo přes líčení ouběnických osudů až téměř do dnešní doby, čímž Petráňův odborný potenciál během dalšího vývoje ještě daleko více vzrostl a načrtl úroveň Josefa Petráně jako univerzálního historika vůbec.⁴ Dá se tedy říci, že tato vzpomínka Lydie Petráňové, po níž následují další studie, je skutečnou a nedílnou součástí tohoto nového petráňovského sborníku. Po ní následují dva oddíly kapitol, jež tvoří vlastní obsah knihy. Dalo by se poměrně velmi mnoho mluvit o různých motivacích k sepsání jednotlivých Petráňových děl, zejména pak těch nejlepších. V tomto případě šlo především o sepsání čtenářsky nejuspěšnějšího díla, – knihy *Staroměstská exekuce*, vydané v jubilejním roce 1971 v nakladatelství Mladá fronta za šéfredaktora Ladislava Smoljaka a redaktora Jiřího Sixty, kteří měli podíl na tehdejší Petráňově úspěchu této knihy. Slova autorky memoárového úvodu jako kdyby doznívala ještě v dalších kapitolách knihy, které následují potom. To, co jsem zde uvedl, jsou pouze jen ukázky, byť velmi podstatných námětů, jejichž rozmanitost nelze ani na tomto místě možno zcela komplexně vyjádřit.

Jako další část sborníku následuje oddíl *Pilíře vědeckého díla*. Zahrnuje celkem sedm dalších po sobě následujících kapitol knihy. V první z nich *Tři setkání se staroměstskou exekucí* se představil nám již známý autor úvodní kapitoly publikace, historik a vedoucí katedry, jeden ze zakladatelů Jihočeské univerzity Václav Bůžek. Ten se v první kapitole oddílu vrátil celkem třikrát k dílu Josefa Petráně *Staroměstská exekuce*, připomínanému Lydií Petráňovou již v úvodní memoárové kapitole. Tentokrát zvolil zcela logicky za začátek nového oddílu kapitol knihy tři setkání (vlastně přečtení) známé Petráňovy knihy. K četbě knihy byl Bůžek motivován svým středoškolským profesorem dějepisu před maturitou. Ukazuje ovšem, jak se i za svých vysokoškolských studií se svým vysokoškolským vyučujícím Josefem Petránem pokusil navázat kontakt ohledně sepsání diplomové práce, ačkoliv se svým původním návrhem neuspěl. Ve druhé části této statě pak Bůžek připomíná své druhé setkání, jež chápe jako metodologické. Sborník představuje Petráň jako historika na nové, pro něj samotného neznámé cestě od marxistického k novějšímu, spíše empirickému a postmodernímu pojetí dějin, kdy je nucen postupovat novými metodami a hledat úplně nová řešení situace, jež se mu při odpovědi na tyto otázky otvírají. Konečně potom přichází na řadu poslední třetí setkání, které autor stati označil jako bilanční, kde srovnává Petráňovo dílo s dalšími knihami podobně zaměřených autorů od nás i ze zahraničí. Závěrem zdůrazňuje, že v tomto díle jde o daleko trvalejší odkaz, než bylo pouze vylíčení dobových událostí. Dalšímu oblíbenému tématu Petráňova díla, migraci poddanského obyvatelstva, se věnoval Josef Grulich. V tomto směru se Petráň zabýval již látkou s platností pro období před bitvou na Bílé hoře,

4 Jeho odborný, lidsky motivovaný zájem byl nezměrně široký.

zejména ve 2. polovině 16. století. Petráňovy výzkumy vynikaly zejména perfektní heuristikou a znalostí pramenů. Výzkum této problematiky tak výraznou měrou zasáhl do sledování počátků, což souviselo i s úzkým užíváním statistických metod v historickém a demografickém výzkumu s přesahem až do moderní doby. Petráň se o mnohé výzkumy podrobněji zajímal a k mnohým metodám přímo tíhl, ačkoliv jimi zcela nepracoval.⁵ Dvojnásob to platilo, když začala hlouběji fungovat spolupráce s francouzskými badateli. Petráň pracoval ve skupinách podobného charakteru. Po smrti Václava Husy v roce 1965 stanul dokonce v čele pracovní skupiny pro dějiny cen, mezd a materiálních podmínek života, jejímž zakládajícím členem byl od roku 1958. Sledování migrace obyvatel a různá další demografická témata sehrála v části Petráňových výzkumů závažnou úlohu a v mnoha směrech se mu povedlo o dvacet let předejít mnohé výzkumy, které na západ od našich hranic probíhají dodnes, jako je např. systematický výzkum migrace venkovského obyvatelstva. Tak se výzkum migrace obyvatelstva též i profesor Petráňovi mohl zařadit mezi důležitá témata výzkumu evropských dějin. Většina výsledků dosažených v těchto výzkumech dodnes je stále aktuálních.

Důležitou součástí zde prezentovaného sborníku je i další kapitola *Řeč hmotné kultury*, jejímž autorem je Josef Hrdlička. To se dá říci o celé struktuře Petráňova díla, kde knihy o hmotné kultuře vytvářely jeho nedílnou součást. Dokonce můžeme říci, že šlo vlastně o jednu z hlavních součástí děl tohoto autora. Hrdlička líčí tento hluboký zájem Petráňův od doby, kdy se Petráň podobnou orientací začal zabývat, když v roce 1952 pomáhal při výběru ikonografického materiálu pro výstavu o husitském revolučním hnutí v Národním muzeu.⁶ Jejím pořadatelem byl Vladimír Denkstein, vynikající muzeolog, který zde tehdy působil jako zastupující ředitel. K dalším jeho počátečním počínům v tomto směru patřila rovněž spolupráce s historikem umění Františkem Dvořákem, který se tehdy zabýval dobou pobělohohorskou v dílech českých malířů. Třetím podnětem v tomto směru byla ikonografická publikace o lidských činnostech *Homo faber*.⁷ Petráň ji připravoval spolu se svým vedoucím katedry a učitelem Václavem Husou. Petráň v práci s hmotnými prameny viděl určitý protiklad k pramenům písemným. Hmotné prameny se zdály Petráňovi málo využívané zejména ve spojení s prameny písemnými a opomíjenou součástí každodenního života a dějin všednosti vůbec. Proto se již snažil o jejich větší přiblížení i ve svých výběrových univerzitních přednáškách. Začal také při-

5 Metody francouzské historické demografie, z níž začali vycházet naši historikové po cestě, kterou nastínil výrazný marxistický historik a Petráňův šéf na katedře československých dějin Václav Husa a po jeho smrti v roce 1965 významná historička Pavla Horská.

6 Na základě doporučení Václava Husy.

7 Husa, Václav – Petráň, Josef – Petráňová, Alena: *Homo faber*. Pracovní motivy ve starých vyobrazeních. Praha 1967.

pravovat publikaci *Dějiny hmotné kultury*, jejíž první dva díly vydal v roce 1989. V jeho diplomovém semináři začaly být zadávány návazně další četné diplomové práce o nejrůznějších odvětvích hmotné kultury. Vzniklo tak více než deset prací věnovaných hmotné kultuře raného novověku. Mezi těmito diplomanty vyrostlo i několik takových, z nichž se stali samostatní Petráňovi následovníci – noví objevovatelé hmotné kultury. Pro období vrcholného středověku (13.–15. století) se věnovala hmotné kultuře rovněž Petráňova žena Lydia, v následujícím období pro kulturu pobělohorských měst a rané baroko na ni navázal Zdeněk Hojda. Podobně jako jejich učitel Josef Petráň vycházeli ještě také ze zkoumání každodennosti a všednosti i jejich kulturních projevů, které rovněž přebírali i autoři z okruhu kulturněhistorické revue *Kuděj*, nebo i brněnského historika Josefa Války.

S touto problematikou, ale zároveň také nejen s výzkumem dějin vysokého školství v českých zemích souvisela stať Jitky Rauchové *Karolinum a jeho tradice*, která by, pokud hodnotíme Petráňovo dílo, patřila mezi bez nadsázky řečeno povinné kapitoly tohoto sborníku. Autorka přibližuje Petráňovy práce od doby jejich vzniku, tedy od druhé poloviny sedmdesátých let 20. století. V této době již ovšem Petráň zdaleka nebyl nováčkem na poli dějin pedagogiky. Lze to vidět na základě personálního složení diplomních seminářů z této doby (1974–1984) i na některých tématech diplomových prací z nich.⁸ Mezi těmito pracemi převažovaly spíše ty, které byly zaměřeny na střední školství raného novověku. K vysokému školství směřovala v tomto směru spolupráce se Zdeňkem Hojdou a vlastně též s Ivanou Čornejovou, která ovšem studovala zejména na katedře pomocných věd historických a archivnictví, případně i některými dalšími posluchači fakulty.

Právě na Petráňových přednáškách i diskusích v rámci volitelných seminářů konaných v rámci výuky na katedře československých dějin často docházelo k diskusím mezi studenty, z nichž se postupem doby stali poměrně zblhlí historikové pedagogiky.⁹ Zejména vynikajících výsledků v dějinách bádání a výuce na vysokých školách jezuitského řádu dosáhla Ivana Čornejová. S odstupem doby tak vlastně vzniká dojem, že neúčastí na Petráňově výuce se tak vlastně svým způsobem trestali ti, kteří nevyhledávali plně účast na Petráňově pedagogickém působení. Byli vlastně svým způsobem jakoby ošizeni o část toho nejdůležitějšího, z výuky co tehdy Petráň na katedru přinášel. Kvůli mé docházce měl tedy tehdejší docent Petráň se mnou asi problémy, ale přesto na mne nezanevřel a nakonec, ačkoliv celkové hodnocení mojí práce nejlepší nebylo, se za ni postavil.¹⁰ Dokonce

8 Je možno připomenout např. Lucii Borotovou (1980), historika vysokého školství Petra Svobodného (1981), nebo významného archiváře Dalibora Státníka a Milana Moskoře (1984).

9 A kultury vůbec.

10 Práci Počátky piaristického školství v Benešově obhájil Václav Bartůšek v roce 1974.

mi umožnil po úpravách zveřejnit práci o dějinách školství, zejména piaristického ze 17. a 18. století na Podblanicku ve Sborníku vlastivědných prací z Podblanicka,¹¹ kde tehdy Petrůň působil od roku 1973 do roku 2004 jako redaktor a pořadatel sborníku.¹² Po článkách a odborných statích tohoto druhu byla celkem poptávka a toto téma bylo pro mne svým obsahem velmi zajímavé. Otevřela se mi tak celoživotní dráha začínající badáním v okresním archivu v Benešově, který tehdy řídil Jaroslav Pánek, až po návštěvy a studium v Římě a spolupráci s našimi předními odbornými pracovišti.¹³

Zájem o dějiny Karolina se u Josefa Petráně projevil již s některými spoluauto-ry o něco dříve, jak to dokládala kniha, kterou napsal společně s Aloisem Kubíčkem a Alenou Petráňovou, jeho první ženou. Dále se Petráňův zájem o dějiny Univerzity Karlovy v Praze projevoval po založení Ústavu dějin Univerzity Karlovy. Ukázal se také hlavně v jeho nové řadě časopisů a sborníků *Acta Universitatis Carolinae*, především v řadě *Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. Ústav pro dějiny Karlovy univerzity udržoval zároveň kontakty s podobně zaměřenými pracovišti na celém území tehdejšího Československa.

Druhá a daleko hlubší vlna zájmu o dějiny Univerzity Karlovy u Josefa Petráně přišla na konci sedmdesátých let 20. století. Projevilo se to i poměrně velkým samostatným dílem Josefa Petráně v tomto směru. Byla jím jeho publikace *Nástin dějin filozofické fakulty Univerzity Karlovy* (do roku 1948), která vyšla v roce 1983, ačkoliv byla sepsána již o dva roky dříve. V této publikaci poukázal autor na význam Karolina pro Karlovu univerzitu a její dějiny. Karolinum bylo pojato také do aparátu výzdoby této knihy. S blížícím se 600. výročím oslav vzniku Univerzity Karlovy vzrůstala potřeba vydat samostatnou koordinující, zastřešující, reprezentační práci, ale zároveň publikaci doplňují nové poznatky o naší nejznámější univerzitě. Tak vznikly velké čtyřdílné *Dějiny univerzity Karlovy*, z nichž každý jejich díl tvořil do jisté míry samostatný celek, aniž tato kolekce ztratila svou integritu a propojení. Právě Josef Petráň byl jedním ze dvou hlavních redaktorů celé výpravné publikace, kteří na svá bedra vzali složitý úkol koordina-

11 Bartůšek, Václav: Vývoj školství na Podblanicku ve 2. polovině 17. století a v první třetině 18. století. SVPP 1979, s. 185–212. Tamtéž.

12 Srov. Procházková, Eva: Geneze regionálních vlastivědných periodik na Benešovsku a Sborník vlastivědných prací z Podblanicka. SVPP 51, 2015, s. 149–166, zvl. s. 161–164. V témže čísle SVPP srovnej ještě Jiroušek, Bohumil: Humanitní bádání na stránkách sborníku vlastivědných prací z Podblanicka. tamtéž; nejnověji Jiroušek, Bohumil: Za profesorem Josefem Petráněm. SVPP 2018/1–2, s. 343–346.

13 Přehled díla Václava Bartůška, hlavně jeho článkové tvorby viz Bartůšek, Václav: Tematika piaristů v regionální historiografii jako celek s přihlédnutím k periodikům v letech 2000–2016. SVPP 2018/1–2, s. 277–296; srov. ještě Křesťan, Jiří: Klikatá cesta pevný cíl...jubilat Václav Bartůšek. SVPP 2018/1–2, s. 337–342.

ce statí jednotlivých autorů v rámci tohoto celého ojedinělého díla.¹⁴ Kromě toho krátce po vydání tohoto komplexního díla¹⁵ vyšla ještě velmi zajímavá kniha *Památky Univerzity Karlovy*, jehož hlavním editorem Petrán byl. Považoval totiž za určitou samozřejmost předcházející historické dílo založené většinou na svědectví písemných pramenů doplnit o mnohé hmotné prameny, které jejich výpovědi potvrzovaly z jiného pohledu a v rozdílném zorném úhlu, než jak to je podchyceno v pramenných výpovědích. Petrán se tím vlastně také svým způsobem podílel na dokončení výzkumů nejstarších dob Univerzity Karlovy, což našlo svůj ohlas v literatuře o Karlově univerzitě a v jejích dalších odezvách,¹⁶ v pozdějších reflexích tohoto historika, na něž reagoval i se svou manželkou.¹⁷ Dvě díla, která se týkala dějin Univerzity, byla již vydána posmrtně. Šlo o práci o čestných doktorech univerzity Karlovy, která nebyla pouhým soupisem. Na ní spolupracovala i jeho žena Lydia. Poslední monografii, kterou Josef Petrán rovněž napsal a vydal se svou ženou Lydií, byla *Praha univerzitní*.¹⁸

Z dosavadního rámce sborníku vybočovala kapitola poněkud zvláštního ražení *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*. Jejím autorem byl politolog a teolog Marek Šmíd z Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Připomněl tak jedno z posledních Petránových děl, které psal již spolu se svou ženou. Mělo vlastně retrospektivní, bilanční a dalo by se říci i trochu vzpomínkový charakter, neboť práce byla vlastně zaměřena ke vzpomínce na 25. výročí sametové revoluce. Byla vydána v roce 2015 v Praze. Měla celkem 1136 stran, takže si mohla vývoje, který zde probíhal, všítat poměrně velmi podrobně. Vzbudila i vlnu příznivých ohlasů, tím, jak se zařadila mezi knihy, které pojednávají o tomto tématu.¹⁹

Jeden z recenzentů knihy Bohumil Jiroušek napsal též pro tento sborník svůj příspěvek *Krajina a lidé Podblanicka*. Jako kulisu tohoto historického regionu zde stanovil jakýsi, podle mého názoru ne zcela přesně vymezený region, který by v sobě měl odrážet představy, jak se hodí do povědomí historiků současnosti

14 Kniha byla vydána též anglicky Kavka, František – Petrán, Josef: *History of Charles University I, II*. Praha 2001.

15 V roce 1999.

16 Jedná se především o knihu *Filozofové dělají revoluci*, která téměř veškerou literaturu z jí předcházející kapitoly cituje v úvodu.

17 Ta náležela mezi spoluautory knihy a spolu s Josefem Petráňem se o tuto problematiku dále zajímala.

18 Petrán, Josef – Petráňová, Lydia: *Praha univerzitní*. Praha 2018.

19 Petrán, Josef – Petráňová, Lydia: *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948–1968–1989)*. Praha 2015.

a doby postmoderní, zpola vycházející z historických tradic a zpola vycházející z představ postmodernismu, jakéhosi dynamického územního celku, který propojuje minulost s budoucností.

Myslím, že než toto vědecké vymezení, je daleko užitečnější hledat kompromis mezi historickou tradicí a teprve pak širším pojetím vědy, které v tomto směru nelze strnule prosazovat, stejně jako není možné herbartisticky trvat na vymezení hranic, např. podle církevních regionů. K definici podle církevních regionů bych se přikláněl jako k první a nejstarší. Je vhodná především při poznávání dějin raného novověku hlavně v rámci působení škol gymnaziálního charakteru, zejména klášterních, především piaristického gymnázia v Benešově nebo latinských škol v Želivě apod. Postupem doby, kdy docházelo k zdárnému rozvoji města Benešova, které bylo rovněž venkovské a rustikální provenience, jako sousední městské osídlení, avšak příznivým institucionálním vývojem na sebe vztáhlo vývojové prvenství, se začal s Podblanickem ztotožňovat především okres Benešov, který v sobě zahrnoval území čtyř původních vikariátů již pouze částečně. Toto pojetí, alespoň částečné ztotožnění Podblanicka s dějinami hranic okresu Benešov, možná i o něco větší, nakonec volili i zakladatelé Sborníku vlastivědných prací z Podblanicka a jejich pokračovatelé, nejen ve sborníku samotném, ale i v reprezentačních publikacích napříč nejrůznějšími vědními obory. S ním by souhlasil nejen Jiří Tywoniak, ale také další historikové Josef Petrář, Eva Procházková, zdejší muzejníci i ti, kteří se zabývali nejen společenskými, ale také přírodními vědami²⁰. Konečně třetí skupina, o níž již byla řeč na začátku je spíše poplatná chápání nových dějin se snahou o vědecké zaměření na moderní dějiny a jejich nejnovější historiografii.²¹

Jedno z nejlepších regionálních děl (s významem pro celou historii) Josefa Petráně přibližuje v závěrečné části I. oddílu sborníku ve své kapitole *Ouběnice – syntéza dějin rodné obce* Jan Šimánek, odborný pracovník historického ústavu Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích.²² Věnoval se tedy sepisování syntéz o Petránově rodné vsi Ouběnicích. Popularita zpracování dějin i národopisného zázemí Ouběnic si vynutila, že se Josef Petrář k tomuto tématu několikrát vrátil. Přehled těchto návratů ve sborníku uvádí právě Šimánek. Zde uvádí také všechny vyšlé citace a recenze na knihu, již chtěl Petrář dostat svou rodnou obec do historického povědomí. O Petránově počínu se dozvěděli kolegové z Nakladatelství

20 Srov. vymezení v přírodních i společenských vědách v jubilejním sborníku SVPP 2015/51, kterých je zde několik.

21 Reprezentovaná právě Bohumilem Jirouškem, který podává skutečnost pokud možno bez zatížení personáliemi, osobními dojmy a vzpomínkami.

22 Svou badatelskou pozornost a vědeckou činnost věnuje výzkumu historického regionalismu a tradiční lidové kultuře.

Lidové noviny a připravili ji k vydání v tomto nakladatelství. Tehdy se zároveň již připravovalo i druhé vydání.²³ Na obě vydání byly napsány celkem úspěšné recenze historiků z Jihočeské univerzity Václava Bůžka a Bohumila Jirouška, který dokonce srovnával Petránův příběh Ouběnic s Pekařovou knihou o Kosti. Následovaly také další úspěšné recenze.

To vše motivovalo autora zhruba o osm let později k napsání dalšího svazku o Ouběnicích, tentokrát o jejich osudu ve 20. století. Dílo vyšlo ve stejné knižní řadě jako předchozí dvě v roce 2009. V díle se používaly také méně tradiční metody, osobní vzpomínky, zápisy z kronik, obecních místních apod. Petrán ovšem hodnotil i správné rozdělení původní velké obce na řadu menších, postupný úpadek vesnice Ouběnic a jejich připojení k Bystřici. Na vývoji Ouběnic v této době pak zdůvodnil také obsah jeho podtitulu – *Soumrak tradičního venkova*.²⁴

Nakonec vznikl ještě jeden díl *Ouběnic*. Jednalo se o souběžné vydání obou dvou dílů. Vyšla v Nakladatelství Lidové noviny a měla celkem 990 s. Mírný posun chápání Ouběnic Petránovým okolím naznačil např. nový přebal knihy i některé postřehy historika Jiřího Peška, který Petránovu knihu recenzoval.²⁵ Především připomíná, že Petrán chápe prostor Ouběnic jako mikroregion, který zkoumá od pravěku až do současnosti. Pochválil autora za širokou škálu metod i dokonalou intuici. Kladně hodnotil přibrání autorovy ženy Lydie ke spoluautorství. V závěru kapitoly přidává podněty, o nichž by bylo možno říci, že přetrvávají, případně ukazují změny vztahu k nové vesnici. Šimánek rovněž uvažuje, co Petráně na změnách na vesnici zaujalo i to čeho si všímal nejvíce. K úplnému shrnutí v závěru kapitoly nastiňuje základní tezi vztahu Josefa Petráně k rodným Ouběnicím.²⁶ Lze říci, že ta platí pravdivě. Mohu to doložit na základě toho, že v tematické, které jsem pro jiné menší obce, např. v okolí Benešova zpracovával, byl právě motiv rodáctví ten, který mohl otevřít onu jemnou bariéru ve vztahu k obyvatelům. To právě Josef Petrán uměl třeba na rozdíl ode mne.²⁷

Druhý oddíl publikace se jmenuje *Průhledy do dějin společnosti*. Obsahuje historická témata obecnějšího, celonárodního nebo i evropského charakteru. Tento celek začíná Pavel Král z Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity. Upozorňuje na výsledky bádání Josefa Petráně a jeho žáků na poli výzkumů o pozdně feudální a raněnovověké šlechtě shrnutými do kapitoly *Od struktury šlechty k příběhu urozence*. Je pochopitelné, že také tato kapitola metodicky uvádí práce

23 V letech 2000 a 2001.

24 Petrán, Josef: Dvacáté století v Ouběnicích. *Soumrak tradičního venkova*. Praha 2009.

25 Rec. Pešek, Jiří: Český časopis historický 111, 2013, s. 425–427.

26 Šťastný Petrán, že napsal své Ouběnice – šťastné Ouběnice, že měly svého Petráně.

27 Šlo o přípravu statí a výstavy pro pokus o noc kostelů v obci Okrouhlice (dnes součást Benešova) v roce 2019.

Josefa Petráně i jeho studentů vzniklé v tomto směru. Obzvláště v tomto směru připomněl Král především sborník prací z Petráňova diplomního semináře, který končil svá studia v roce 1973, doplněný o stati některých Petráňových kolegů. Sborník se jmenoval *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu* a vyšel v roce 1976.²⁸ Mezi autory z řad pedagogů najdeme stati od Anny Skýbové a Eduarda Maura. Ze studentů tehdejšího Petráňova semináře, dnes většinou sedmdesátníků, se stali renomovaní historikové nebo učitelé dějepisu.²⁹ Známi čeští historikové volali po dalším pokračování a prohlubování dalších výzkumů. Tento výzkum Josefa Petráně o šlechtě, ačkoliv byl nejzajímavější, nebyl v tomto směru poslední.

O šlechtě a jejích proměnách Petráň mluvil nebo psal také i při jiných příležitostech. V roce 1978 to byla např. stať *Stavovské království a jeho kultura v Čechách (1471–1526)*, kterou napsal jako úvod k výpravné knize *Pozdně gotické umění v Čechách*, jejímž hlavním autorem byl Jaromír Homolka.³⁰ V kapitole Pavla Krále se dočteme ještě o dalších dílech českých historiků s tématy podnícenými výzkumy Josefa Petráně. Pracovali na nich nejen historikové hospodářských a kulturních dějin, ale také někteří významní historikové umění. Můžeme zde připomenout také kromě recenzí na některé knihy a časopiseckých článků práce autorů, z nichž mnozí byli často Petráňovými žáky. Mnoho badatelského prostoru, zejména v pracích Václava Bůžka, bylo věnováno životu české šlechty (vysoké a vyšší nebo i měšťanům s predikátem).

Problémům raného novověku se věnovala ještě také Kateřina Pražáková ve své souhrnné stati *Krise 17. století?* o otázce, která pod vlivem francouzské školy *Annales* zaměstnávala ve 2. polovině 20. století přední české historiky. K zásadnímu nastínění problémů a badatelského výzkumu v této době měla přispět kniha vyučujících z kateder historie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Šlo o Josefa Petráně z katedry československých dějin a z katedry světových (obecných) dějin Miroslava Hrocha. Pod pojmem krize autoři tehdy rozuměli úpadek a otřesy nejen v oblasti ekonomické, ale také společenské. Ve výzkumu využili Hroch i Petráň rovněž poznatky z několika dílčích vědeckých studií, které na toto téma publikovali krátce před tím. Podrobně charakterizovali 17. století v Evropě. Všimli si jeho klíčových rysů. Kladli si otázku, zda v českých zemích byly nějaké výjimečné situace. Práce na tématu, především pak výzkumy Josefa Petráně, inspirovaly mnohé české historiky, hlavně Petráňovy žáky. Měly také ohlas u badatelů ze zahraničí.

28 Sborník vyšel v řadě Acta universitatis Carolinae, řada Philosophica et historica 1976.

29 Zejména Petr Čornej, autor proslavené knihy o Janu Žižkovi z roku 2020. Z pedagogů pak připomínáme Lenku Dvořákovou, dlouholetou profesorku dějepisu a latiny na gymnáziu Arabská v Praze.

30 V nakladatelství ODEON v Praze.

Do třetice se 17. století, a sice jeho počátku, věnovala ve sborníku stať Rostislava Smíška nazvaná *Bílá hora a labyrint pobělohorské doby*. Pobělohorské období a jeho změny oproti předcházející době i tradice z tohoto historického procesu vycházející byly rovněž vděčným tématem Petráňových výzkumů. Tím, že se začal zabývat touto problematikou, se zařadil Petráň mezi své slavné předchůdce z řad významných českých historiků i spisovatelů zvučných jmen.³¹ Je potřeba především zmínit Josefa Polišenského, s nímž na tomto poli souvisely mnohá nová zjištění, zejména při výzkumu života a počátku tvorby Jana Amose Komenského na Moravě, případně i v Čechách a v českých zemích a ve střední Evropě vůbec. Petráň se zabýval definicí některých pojmů stanovených změnou a doplněním jejich významů, především při definování pojmu národ. Důležitá byla zejména sociální stránka vývoje. V ní se protnuly všechny otázky vývoje řešené na základě nových Petráňových metod, k nimž odtud vedly cesty, pokud tato díla vznikla později, nebo i z dřívějších prací, z nichž mohl vlastně Josef Petráň vycházet jako ze základu pro svoji další badatelskou činnost.³² V cestě uplatňování nových metod pokračoval Petráň i ve svých následujících pracích, byť menšího rozsahu.³³ Během svého aktivního působení historika upozorňoval Petráň na rozpor mezi výsledky zpolitizovaného historického bádání³⁴ a objektivního posuzování pravdivosti historického vývoje událostí, obzvláště v případech tak ožehavého problému, jakým bitva na Bílé hoře, její výsledky, význam pro další historický vývoj i s jejími historickými tradicemi byla.

Chronologicky mladšímu po baroku následujícímu osvícenství se v navazujícím článku České osvícenství věnoval době na konci 18. století Ivo Cerman. Po připomenutí problémů s nastíněním metodických potíží při výzkumu dějin českého osvícenství, za nějž považuje vytěsnění výzkumu badatelské činnosti kléru, zejména katolického, v této době, jemuž byla v období socialismu připisována zcela jiná úloha, než jaká této společenské vrstvě ve skutečnosti náležela.³⁵

Cerman se však obrací především k jiným Petráňovým pracím z tohoto období, kterými otevřel cestu pro popularizaci některých osobností té doby. V souvislosti s nevolnickým povstáním v roce 1775 se věnoval především editorské

31 Spolu s tím souviselo i přizpůsobování výkladu o bitvě na Bílé hoře i přizpůsobování výkladu těchto tradic vkusu různých období.

32 Svoje stati o bitvě na Bílé hoře (Lid a národ v době předbělohorské) napsal Petráň v roce 1968 viz Bibliografie ve sborníku Dílo Josefa Petráně, s. 173.

33 Šlo např. o práci ve sborníku k výročí kardinála Miroslava Vlka z roku 1993, která vyšla s odstupem více než 20 let od původní Petráňovy práce.

34 Zejména v případě bělohorského mýtu.

35 Tyto snahy se zřetelně projevovaly např. v práci historika Josefa Haubelta: Dějepisectví Gelasia Dobnera. Praha 1979.

činnosti v oblasti vydávání pramenů spojených s touto událostí.³⁶ Ty pak využil ve své knize *Rebelie*, která se nevolnického povstání v roce 1775 týkala. Tu ještě doplnil o zkušenosti získané na základě nově objeveného pramenu – deníku čáslavského úředníka Ferdinanda Opitze – vzniklo pak i nové popularizační dílo,³⁷ které provádí čtenáře jednotlivými kapitolami historických událostí. Popularizační a čtenářův blízký charakter má rovněž dílo z oblasti literatury faktu, které se váže ke kulturní historii v pozdějším období, které vrcholilo korunovační císaře Leopolda II. na českého krále v roce 1791 a smrtí skladatele velikána – Wolfganga Amadea Mozarta v témže roce.³⁸ Důležité bylo zejména vyličení Leopoldova korunovačního průvodu, kde seznamuje čtenáře s významnými osobnostmi české kultury a vědy, které se ho tehdy zúčastnily. Na tyto editorské práce, výzkumy i spisovatelskou činnost navázal i Petráněm redigovaný sborník *Počátky českého národního obrození 1770–1791*, který byl vydán ve změně době. Mělo jít o úzce specializovanou publikaci věnovanou především etnografickým problémům, avšak díky citlivým specializovaným Petráněvým redakčním zásahům vznikla publikace, která o daném tématu přinášela poměrně komplexní široký pohled, podaný obzvláště v závěrečných kapitolách knihy.³⁹ Zde Petráně získal rovněž cenné zkušenosti pro redakci druhého dílu obsáhlých *Dějin Univerzity Karlovy*.⁴⁰

Následující kapitola se vrací znovu k hospodářským aspektům Petráněvých výzkumů. Její autorkou je Markéta Skořepová, historička dějin venkova a 19. století.⁴¹ Stať má název *Hospodaření poddaných a ekonomika velkostatku*. Věnuje pozornost celému Petráněvemu výzkumu problematiky od 17. do 19. století. Skořepová se věnovala především výzkumu metod, které Petráně při líčení metodiky svých výzkumů používal, a sledovala, jak se mu povedlo v metodice této práce dospět dále, než kam se dostali představitelé striktní pozitivistické a později také marxistické historiografie. Ačkoliv Petráně ze základů těchto směrů vycházel, převažovalo u něho daleko pragmatičtější a praktičtější pojetí spolu s pohledem plebejce na historii zdola. Jeho sociální působení a lidský vhléd překonaly různé

36 Srov. Toegl Miroslav – Petráně Josef – Obršlík Jindřich (edd.): *Prameny k nevolnickému povstání v Čechách a na Moravě 1775*. Praha 1975.

37 Petráně, Josef: *Rebelie. Příběh jednoho týdne a dvou dní v březnu roku 1775*. Praha 1975.

38 Petráně, Josef: *Kalendář. Velký stavovský ples v Nosticově Národním divadle v Praze dne 12. září 1791*. Praha 1988; Petráně, Josef: *Kalendář, aneb Čtení o velkém plese korunovačním v pražském Nosticově divadle 12. září 1791 v časech Francouzské revoluce*. Praha 2004.

39 Petráně, Josef (ed.): *Počátky českého národního obrození 1770–1791. Společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století*. Praha 1990.

40 *Dějiny Univerzity Karlovy II. 1622–1802*. Praha 1996.

41 Zabývá se především dějinami rodiny.

ideologie, takže Petráňovo pojetí dějin bylo svým způsobem neideologické. Ne-sporným kladem se stalo rovněž to, že Petráň vycházel z osobní empirie, což se u mnohých vědců i z jiných oborů spojuje s pravidelným pozitivním přínosem k jejich zkoumání, výzkumům i zjištěním.

Tím dosáhl Petráň mezi odbornou veřejností zvláště vysokého ohlasu především v širě historicky orientovaných periodikách.⁴² Tento trend pokračoval dále a vzrůstal spolu s vydáváním dalších děl, zejména monografií o dějinách Petráňovy rodné obce Ouběnic, které autor zkoumal z různých zorných úhlů historika.⁴³ Svá metodologická zkoumání zde dovedl až do 20. století (vlastně téměř až do současnosti). Za to sklídlil v odborné literatuře zasloužený ohlas. Stal se ještě více ceněným historikem venkova, než byl např. Josef Pekař.⁴⁴ V jeho stopách pak vykročila celá řada mladších historiků, kteří pocházeli nejen z Čech, ale i z Moravy. Důležité pro poznání dějin Ouběnic bylo také to, že Petráň dokázal mistrně spojit svá historická bádání s rolí pamětníka a pozorovatele.

Raněnovověkými selskými rebeliemi se ve svém příspěvku nazvaném *Reflexe novověkých selských rebelií* zcela specificky zabýval i historik Jaroslav Dibelka, historik okrajových skupin obyvatelstva. Všimá si především toho, jak se Petráň vyrovnával s otázkami velmi vystupňovaného náboženského vnímání v selských vzpourách, označovaných jako třídní boje. Připomíná rovněž to, že se Petráň věnoval některým osobnostem i projevům v povstáních i v samostatných článcích na své celoživotní vědecké pouti.⁴⁵ Nejvíce se zabýval těmito otázkami v souvislosti se sérií selských povstání v českých zemích během roku 1775. Tyto studie vznikaly od padesátých let a byly prováděny za socialismu a tato historická událost se stala jedním z klíčových témat Petráňových životních výzkumů.⁴⁶

Metodickému a didaktickému pohledu Petráně na dějiny a jejich vyučování byla věnována kapitola Pavla Krále, znalce raně novověké české šlechty, *České dějiny v evropském kontextu a struktura pojetí dějepisného vyučování*. Ačkoliv učebnicové texty Josefa Petráně tvořily minimální část jeho díla, jejich dopad na výukový proces byl efektivnější, než sám autor zamýšlel. Se Zdeňkem Benešem⁴⁷ také napsal učební text *České dějiny I. pro využití na středních školách*, zejména gymnáziích, který se tam občas využívá ještě dodnes. Časem byly však tyto Pe-

42 Jednalo se především o knihu Josefa Petráně a Lydie Petráňové *Rolník v evropské tradiční kultuře*. Praha 2000.

43 Jednalo se zejména o pohledy, např. blízké etnologii nebo archeologii.

44 Srv. např. i v této recenzi citované postřehy Bohumila Jirouška.

45 Zejména se jednalo o Jana Chvojku, tzv. *selského císaře* z roku 1775.

46 Spolupráce na referátu o Chvojkově je doložena již k roku 1954.

47 Beneš, Zdeněk – Petráň Josef: *České dějiny I*. Praha 1997.

tráňovy učebnice nahrazovány texty jeho žáků, zejména Petra Čorneje.⁴⁸ Později se zaměřil na vydávání dalších učebnic, na nichž spolupracoval se svými kolegy. On sám i jeho kolegové po poradě s ním využívali jeho rozsáhlou a hlubokou historickou erudici.

Zajímavý je také poslední příspěvek, který se poněkud vymykal ustálenému rytmu celého sborníku. Napsala ho nám již známá Jitka Rauchová a nazvala *O vědecké erudici a čtenářské oblibě*, který se pochopitelně týkal hodnocení Petráňových děl. V něm autorka zadala vybraným respondentům z řad českých významných historiků dvě otázky:⁴⁹ První otázka byla: *Které dílo Josefa Petráně Vás nejvíce oslovilo a proč? Kdy a za jakých okolností k tomuto setkání došlo?*, druhá otázka pak *Kterou vědeckou monografii Josefa Petráně považujete za nadčasovou a stále aktuální i pro dnešní dobu a proč?* Anketu a její výsledky se autorka snažila podat čtenářům co nejpohodlněji, a proto, aby urychlila orientaci v příspěvku, uvádí nejdříve výsledky ankety u odpovědí na první i druhou otázku. U první z anketních otázek bylo vyhodnocení poměrně snadné. Na první pomyslné příčce skončila *Staroměstská exekuce*. Dále následovaly knihy *Rebelie* a *Kalendář*. U odpovědí na druhou otázku již takové jednoznačnosti nebylo dosaženo, ani jednoznačnosti, jakým způsobem v tomto hodnocení pokračovat. Přesto u většiny respondentů vyšly z tohoto klání jako vítězné čtyři monografie věnované rodné vesnici Josefa Petráně Ouběnicům. Druhé místo by asi zaujalo Petráňovo monumentální dílo *Dějiny hmotné kultury*.

V tomto směru je také zajímavá obrazová příloha. Ačkoliv je pouze černobílá, umožňuje čtenáři poměrně rychlou a jednoduchou orientaci v jednotlivých Petráňových dílech, protože zobrazuje snímky jejich knižních přebalů. Na fotografiích obálek jsou zachyceny knihy od roku 1961 až do roku 2018. Každému z děl je věnována jedna fotografie. Obálky dalších vydání zobrazovány nejsou. Jako doprovod k jednotlivým vyobrazením je uveden text s přesným názvem jednotlivých knih.⁵⁰

V závěru pak následuje doprovodný aparát v takovém pořadí, jak jsme na něj zvyklí z ostatních odborných nebo vědeckých publikací podobného charakteru. Ten obsahuje tyto kapitoly i appendix k vydání díla tvoří jeho hlavní poznámkové

48 Čornej, Petr: Dějepis pro gymnázia a střední školy. 2, Středověk a raný novověk. Praha 2001.

49 Šlo o tyto osobnosti: Mgr. Iveta Coufalová, šéfredaktorka časopisu Dějiny a současnost, editorka ediční řady Knižnice Dějin a současnosti v Nakladatelství lidové noviny; doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc., Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy; doc. PhDr. Zdeněk Hojda, CSc., Filozofická fakulta Univerzity Karlovy; PhDr. Jiří Hrbek, Ph. D., Historický ústav AV ČR; Prof. PhDr. Michaela Hrubá, Ph. D., Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem; PhDr. Danuše Martinová, redaktorka nakladatelství Grada; Prof. PhDr. Jiří Mikulec, CSc, Historický ústav AV ČR; Prof. PhDr. Jaroslav Pánek, DrSc., dr. h. c., Historický ústav AV ČR; Prof. PhDr. Eva Semotanová, DrSc., Historický ústav AV ČR; Mgr. Dalibor Státník, Ph.D., Státní okresní archiv Mělník a Prof. PhDr. Petr Vorel, CSc., Fakulta filozofická Univerzity Pardubice.

50 Viz Dílo Josefa Petráně, s.155–162.

vybavení. Poznámky za jednotlivými kapitoly zastřešují především o rozsáhlejší bibliografie historiků, kteří do zde prezentovaného sborníku přispěli, ale také i o mnohé další údaje v rejstříku, často i významné údaje o pracích vlastivědných pracovníků, především historiků i pracovníků jiných oborů. Obsahuje díla knižního i časopiseckého charakteru o této problematice. Z rejstříků je tedy po shrnutí textu v angličtině obsažen jmenný rejstřík, který obsahuje odkazy na informace vážící se k jednotlivým osobnostem ve sborníku uvedeným. Po něm následuje již jen seznam autorů s informacemi o přispěvatelích do sborníku, nakladatelskými a vydavatelskými údaji a krátkým biogramem Josefa Petráně na zeleném omyvatelném přebalu.

Pokud celé zde překládané dílo hodnotíme, můžeme závěrem říci, že na poměrně malém počtu stran knižního sborníku byl kolektivní práci podchycen velký kus historiografie, ale i život historika s neobyčejným rozsahem působnosti, rozsahem a rozmanitostí tvorby a skladbou zájmů, zkrátka pestrostí osobnosti. Mnozí by nad takovým dílem mávli rukou a zprávu o něm vpasovali do recenzní rubriky odborných časopisů. To však u člověka, který ze své rodné vsi udělal historický skvost a vychoval spoustu dalších následovníků právě v rodném kraji Podblanicku, který vždy byl, a doufejme, že i v budoucnu bude, jakousi líhní těch nejlepších českých historiků. Tak jako platila zde uvedená teze o šťastných Ouběnicích, může vlastně platit také o jeho žácích, obzvláště pokud žijí ve stejném kraji jako žil a působil náš pan profesor, v jehož odkazu mnozí z nás pokračují i v těch oblastech, kde by se to na první pohled nečekalo.⁵¹ Kolektivu autorů z Historického ústavu Filozofické fakulty Jihočeské Univerzity v Českých Budějovicích můžeme tedy, hlavně my, žáci pana profesora, poděkovat, že nám způsobil mnohem větší radost, než je rozsah sborníčku.

Bůžek, Václav (ed.): Dílo Josefa Petráně a současná historická věda. Pocta Jihočeské univerzity českému historikovi, Nakladatelství Lidové noviny. Praha 2020, 188 s.

51 Na gymnáziu v Benešově působí např. PhDr. Lenka Kurešová, vnučka třídního profesora Josefa Petráně, která byla též jeho žačkou.

VZPOMÍNKY STAVITELE MOSTU K DEMOKRACII

JIŘÍ KŘEŠŤAN

Michael Kocáb promluvil,¹ a je to dobře. Ikonický zpěvák a skladatel (nar. 1954), který ovlivnil vnímání hudby u generací, jejichž estetické vnímání bylo formováno od konce 70. let minulého století, vstoupil na konci 80. let pro mnohé dosti neočekávaně do „velké politiky“. Na samém švu „střídy věků“ se zařadil mezi nemnoho těch, kteří nejen prokázali odhodlání jít do riskantního střetu s „těmi druhými“, do hry vabank, ale pocítili také odpovědnost za cestu, jakou se předání moci uskuteční. Pokojný průběh revoluce v Československu v roce 1989, již jsme si později zvykli nazývat „něžnou“ či „sametovou“, totiž nebyl samozřejmostí. Víme, co se v roce 1989 stalo na Náměstí Před Branou nebeského klidu v Pekingu, vzpomínáme si ještě, jak hrůzným a zdánlivě nepochopitelným způsobem proběhlo na konci téhož roku ukončení komunistické moci v Rumunsku.

Tykadlo, jež vyslali Michael Kocáb s Michalem Horáčkem směrem k vládní moci, nebylo ve své době jediným. Víme o kontaktech ze stranického aparátu směrem k opoziční Obrodě (iniciátorem byl podle všeho vedoucí oddělení státní administrativy ÚV KSČ Rudolf Hegenbart – srv. s. 61 recenzované knihy), jistě se časem dovíme více o dalších „ořukávačkách“ mezi šedou zónou či disentem na jedné a státním či stranickým aparátem a jeho představiteli, či dokonce bývalými představiteli (připomeňme podivuhodné aktivity Evžena Erbana, který se setkal i s Václavem Havlem) na straně druhé. Žádný z těchto kontaktů se však ani zdaleka nemůže vykázat podobnou efektivitou jako Kocábova a Horáčkova iniciativa, nazvaná MOST. Ta se i s odstupem let jeví jako pozoruhodný fenomén. Kolik odvahy, předvídavosti, silné vůle, prozíravosti, odpovědnosti, kolik realistického odhadu stojí za touto iniciativou! Šlo původně o křehké vlákno, natažené mezi okopy.

Autor memoárů popisuje, jak dospěl na sklonku éry státního socialismu ke svému krédu, jež znělo: „Komunismus u nás musí skončit, ale je třeba udělat

1 Není to poprvé, kdy se Michael Kocáb svými vzpomínkami pustil proti proudu času. Vedle řady rozhovorů a článků, publikovaných v periodikách, srv. Kocáb, Michael – Nesnídal, David (ed.): Když nebyl čas na hraní. Vzpomínky na revoluci, odsun Sovětů, na Václava Havla, Franka Zappu, na sebe, na všechno možné. Řitka 2009; Kocáb, M. – Nesnídal, D. (ed.): Noční vyprávění o mé cestě od kostelní židle až k Pražskému výběru II. Řitka 2007. Kocáb byl předtím nápomocen vzniku životopisné publikace Chuchma, Josef: Michael Kocáb. Zpověď muže v ohrožení. Praha 1991.

vše pro to, aby netekla krev“ (s. 17). Kocáb nejdříve (pravděpodobně v dubnu 1989) spolu s Milošem Zaplětalem kontaktoval předsedu městského výboru KSČ v Praze Miroslava Štěpána (šlo o intervenci za propuštění Václava Havla). Štěpán se nebránil tomu, aby byl po určitou dobu považován za „perestrojkového“ komunistu, tuto „image“ si opatrně pěstoval. Politik Kocába a Zapletala přijal vřídlně, jaksi „lidově“, hned jim začal tykat, sršel humorem. Navrhl jim konání kulatých stolů mladých lidí (ze své strany doporučoval Ulčáka a Mohoritu). Výsledek kontaktu byl tedy tristní: „Po nějaké chvíli jsme pochopili, že jsme šlápli vedle“ (s. 40).

Kocábova pozornost se začala přenášet na předsedu federální vlády ČSSR Ladislava Adamce. „Již delší dobu jsme mluvili s Michalem Horáčkem o tom, že premiér Adamec se odtrhává z normalizačního molochu a nenápadně vsouvá do svých projevů prvky perestrojky. [...] Adamec se v rámci svých možností snažil. V průběhu léta jsme s Michalem Horáčkem sepsali prohlášení k iniciativě, kterou jsme nazvali MOST. Iniciativa MOST měla nastartovat dialog mezi vládní mocí a disentem. V žádném případě ale nešlo o nějaké hledání konsensu, protože ten byl v zásadě vyloučen. Měli jsme zájem na tom, aby vláda přistoupila na jednání... respektive spíše vyjednávání se zástupci protestující veřejnosti o jejich požadavcích“ (s. 44–45). Opatrného povzbuzení se „mostařům“ dostalo od Jiřího Křižana, blízkého spolupracovníka Václava Havla, který ale současně vyjádřil obavy z konkurence „mostu“, budovaného Obrodou, sdružující v disentu působící vyloučené komunisty. Nevím, zda toto vysvětlení motivů Kocábovy angažovanosti bude všem čtenářům dostačovat – stoupenci spikleneckých teorií jistě zůstanou nepřesvědčeni a podezíraví. Pro ně ale Michael Kocáb patrně knihu nepsal.

V červenci 1989 potkal Michal Horáček na Prázdninové škole pro mládež, organizované oficiálním Socialistickým svazem mládeže, poradce premiéra Adamce – Oskara Krejčího. Informoval jej o iniciativě MOST. – „Poslouchal pozorně“ (s. 46). Začíná se odvíjet mimořádný příběh, pro většinu tehdejších současníků asi nepředstavitelný. Kocáb hned jmenuje lidi v úřadu vlády, v nichž postupně vedle Krejčího našli další partnery: Miroslav Pavel, Bohumil Urban a mlčenlivý Alexej Ozarčuk (s. 47). To byli lidé, kteří přispěli k tomu, že po 17. listopadu převzal Adamec iniciativu a ovlivnil další dění.

Leč nepředbíhejme – dne 18. září předali Kocáb s Horáčkem do podatelny na úřadu vlády dopis pro premiéra Adamce. Hned následujícího dne je přijal poradce Krejčí a ještě téhož dne se sešel i s čekajícím Jiřím Křižanem, pohotově vybaveným předem připraveným dopisem. Hned při první schůzce tedy Krejčí podle Kocába „podkročil mantinely“ a vzal na sebe riziko. Kocábovo tvrzení, že schůzka Křižana s Krejčím představovala první setkání představitele komunistické moci se zástupcem nekomunistického disentu (s. 51), bude jistě ještě prověřeno a zváženo budoucími historiky. Průlomový význam schůzky je však nesporný.

Premiérův poradce Oskar Krejčí – to je osobnost, jíž je Michael Kocáb svým způsobem fascinován. Citace z Krejčího knih² prolínají Kocábovou knihou, s nimi se pravidelně s respektem vyrovnává. Kocáb se zamýšlí nad jeho životním během, v němž nechýbí ani podmíněný trest za pokus o nelegální opuštění republiky. Vypořádává se na několika místech s tím, že Krejčí byl před příchodem do úřadu vlády vysokým spolupracovníkem Státní bezpečnosti. – „Kdybych to tehdy věděl, okamžitě bych práskl do bot“ (s. 359, srv. též s. 46–47 a 341). Rozhodně ale zpětně kontaktu nelituje. Uvědomuje si, že Krejčí nebyl „pouhým“ poradcem premiéra, že měl své „šachovnice“, na kterých hrál i vlastní partie. „V jeho osobě [jsme] našli spojení, díky němuž bylo možné zahájit jednání s vrcholem státní moci o radikální změně stávajícího normalizačního paradigmatu“ (s. 59).

V srpnu či v září 1989 se sešel Kocáb na Hradečku s Havlem a získal od něho podporu k jednáním. „Musím přiznat, že jsem v něm našel zalíbení téměř okamžitě. Byl přátelský, naprosto neformální, vtipný, a to vše spojoval s politickými postřehy a úsudky mimořádné pronikavosti“ (s. 60). To však již měli Kocáb s Horáčkem za sebou několik konspirativních schůzek s Oskarem Krejčím, jakoby vystřižených z nějakého špionážního filmu. Kniha potom mapuje podrobně kontakty budovatelů mostu s Ladislavem Adamcem, jak se odvíjely po 19. listopadu, kdy je poprvé ve svém bytě premiér přijal nad talířem zelňačky paní Adamcové. V úřadu vlády byli zpočátku téměř každý den a potom směřovaly jejich kroky do bytu Václava Havla (s. 86–87).

Michael Kocáb dává najevo svůj nanejvýše kritický vztah k předlistopadovému zřízení. Používá na některých místech termínů z dnes zpochybňované teorie totalitarismu, občas volí vysloveně expresivní vyjádření. Komunistický režim například podle něho „sál krev českého a slovenského národa“, Sovětský svaz byla „říší zla“, do satelitů šířil „ideologický jed a rudý teror“ (s. 21), normalizační režim uvrhl zemi do „duchovního marasmu nebývalých rozměrů“ (s. 35), komunisté byli agresory, kteří napáchali „nedozírné zlo“ (s. 89), členy ÚV KSČ označí Kocáb za „zrádce národa“ (s. 93)... V knize nalezneme dokonce poněkud nekorektně znějící tvrzení, že totiž komunisté už čtrnáct dnů po Listopadu „hleděli, do které díry zalézt, kam na chalupě zakopat stranickou legitimaci“ (s. 36). To jistě neodpovídá pravdě a nelze to formulovat tak všeobecně. Pochybují mimochodem také o tom, že v době Kocábovy návštěvy Moskvy „drtivá většina“ poslanců Nejvyššího sovětu SSSR „měla obočí srostlé jako Brežněv“ (s. 410).

Autor knihy ovšem není z těch, kdo by propadli zběsilému triumfalismu anti-komunistů, povstalých v první chvíli po revoluci. Především – na rozdíl od trapných hrdinů s převlečenými kabáty – dával najevo své preference zřetelně již před

2 Krejčí, Oskar: Proč to prasklo, aneb Hovory o demokracii a „sametové revoluci“. Praha 1991; Krejčí, O.: Sametová revoluce. 2. vyd. Praha 2019.

Listopadem. Připomeňme jen jeho odvážné vystoupení na pódiu festivalu populární písně Děčínská kotva v červnu 1989, kdy improvizovaně promluvil mimo jiné o nutnosti společenské obnovy, o „ztracených občanských právech a svobodách“ a před očima užaslých funkcionářů připomněl klasický apelativní výrok: „Každý národ má takovou vládu, jakou si zaslouží“ (s. 41). Jeho knihou probleskne i pojem „odpuštění“, které má ovšem podle něho individuální charakter – odpustit lze jen za sebe, ne za ostatní. Michael Kocáb dospěl dokonce k ocenění „poražených hrdinů protistrany“, kteří „pochopti, že všechno má své meze a že přicházejí dějinné okamžiky, kdy se člověk musí vzdát celoživotního přesvědčení ve prospěch hodnot vyšších“ (s. 356).

Již jsme zmínili poradce Oskara Krejčího, mimochodem pozdějšího vysokoškolského profesora, vynikajícího politologa a sociologa. K němu v recenzované publikaci čteme: „Krejčího vliv na průběh sametové revoluce byl mohutný a výsledky jeho kroků, odhlédnu-li od motivací, o nichž dodnes mnoho nevím, byly pro její zdárný průběh pozitivní“ (s. 360). K němu přidává oba „jeho“ premiéry – Ladislava Adamce a Mariána Čalfu, kteří „se utrhli ze stranického řetězu“ a „ochromili schopnost ÚV KSČ rozhodnout se pro jakýkoli odpor“ (s. 133). Do nerozsáhlého seznamu „poražených hrdinů protistrany“ připojuje Kocáb ještě dva vojáky, Mojžíra Zachariáše (velitele západního vojenského okruhu) a Miroslava Vacka (náčelníka generálního štábu a pozdějšího ministra obrany) a posléze i dva občany Sovětského svazu: Eduarda Vorobjova (velitele Střední skupiny vojsk SSSR v ČSSR) a posledního sovětského vůdce Michaila Gorbačova.

Projevit uznání protivníkovi, jakkoli se stal v jistém okamžiku partnerem (ale zůstal protihráčem), to vyžaduje značnou dávku velkorysosti a – sebevědomí. V recenzované knize je Kocábova a Horáčkova empatie glosována s jistým nadhledem: „Jsme z křesťanských rodin, kterým je pořád někoho líto. Dokonce i svých nepřátel“ (s. 361). Připomeňme jen, že Kocábův otec byl kazatelem Českobratrské církve evangelické – rodičům je ostatně recenzovaná kniha věnována, což mimochodem považuji za nanejvýše sympatické a lidsky podmanivé gesto. Autor připomíná, že toleranci lze počítat i k tradici československého disentu: „Každý člověk má právo proměnit se z Šavla v Pavla. Někteří komunisté z 50. let prozřeli a zařadili se mezi disidenty. Proč by tedy nemohli prozřít i komunisté z období normalizace – navíc když 70. a 80. léta nebyla zdaleka tak brutální a vražedná jako léta padesátá“ (s. 18). Ne každý odpůrce socialismu by podobná slova podepsal, stojí jistě za hluboké zamyšlení.

Kocáb s Horáčkem nebyli ani před 17. listopadem 1989, ani po něm pouhými poslíčky vzkazů. Byli vystaveni situacím a protihráům soupeřů, kdy se museli rozhodovat operativně a vzít na sebe riziko. „Mostaři“ nebyli neutrály. Občas působili na protivníka rozkladným způsobem. Kocáb přiznává, že se snažili „vrazit mezi vládu a ÚV KSČ klín“ (s. 90) a s Horáčkem „rozvrtávali“ komu-

nistický tábor také tím, že podněcovali k překročení vlastního stínu svazácké představitel³ (srv. s. 100–102 a 124). Po 19. listopadu byl Kocáb požádán někým z aparátu ÚV KSČ o schůzku s představiteli Občanského fóra. Se schůzkou naoko souhlasil, ale v Obecním domě seděli nakonec jen „jakešovci“ a z OF nedorazil nikdo, ani samotný Kocáb, který o schůzce nikomu neřekl. Michael Kocáb se dne 24. listopadu 1989 rozhodl znemožnit setkání dvou emisarů z Moskvy s Václavem Havlem – bez konzultace v Občanském fóru (s. 169–170). Jedním z emisarů byl mimochodem Jan Šméral, pracovník aparátu ÚV KSSS, syn Bohumíra Šmerala, zakladatele KSČ (matka Jana Šmerala byla sovětskou občankou a Jan žil a pracoval v Moskvě).

O samostatné a vlivné roli Michaela Kocába svědčí koneckonců téměř anekdotická epizoda z téhož 24. listopadu 1989. Na závěr demonstrace toho dne v euforii a poněkud zbrkle vyzval Václav Havel demonstranty, ať jdou do Vokovic, kde právě probíhalo zasedání pléna ÚV KSČ, a řeknou komunistům, co si o nich myslí. Kocáb se oprávněně děsil vyhrocení situace a přiměl Havla, aby namluvil na magnetofon „zastavovací řeč“, kterou měli průvodu na cestě Kocáb s Horáčkem a hercem Petrem Čepkem pustit z amplionu automobilu Veřejné bezpečnosti. Nahrávku nakonec nebylo potřeba použít, do Vokovic dorazilo jen pár stovek demonstrantů (s. 143–144). Z Václavského náměstí do Vokovic bylo daleko...

Parádní téma Michaela Kocába představuje prosazení Václava Havla na prezidentský stolec a „vojenské“ téma – přispěl k pacifikaci československé armády v revolučních dnech a poté se stal „tváří“ odsunu Sovětské armády z našeho území. Posledně zmíněnému tématu je věnována druhá polovina knihy, která se stane cenným a unikátním pramenem pro zájemce o tuto problematiku. Havlovu kandidaturu proboujával Kocáb urputně v jednáních s Ladislavem Adamcem (který snil o vlastní kandidatuře) i v rámci Občanského fóra (zde zejména osmašedesátníci preferovali Alexandra Dubčeka). O Havlovi píše Kocáb velmi hezky, s úctou, je vidět, že sázka na něho mu byla evidentně věcí rozumu i citu. Prvního polistopadového prezidenta představuje Kocáb jako „prototyp kultivované statečnosti“ (s. 348), v jeho očích byl „klidný, konsenzuální, konstruktivní, kreativní, kvalifikovaný“, prokazoval „schopnost nadhledu a smysl pro absurdní humor“ (s. 349). A na konci pasáže o prezidentovi se skví lidsky hřejivá věta: „Václav měl dětskou duši“ (s. 349).

Stoupenci spikleneckých teorií budou vždy označovat lidi, jako jsou Michael Kocáb či Oskar Krejčí, za figurky v rukou velmocí či jiných mocných hráčů. „Nikdy jsem žádnou ingerenci Američanů do naší revoluce nezachytil,“ namítá Kocáb

3 Čtenář v knize najde možná pro někoho překvapivě smířlivou charakteristiku jednoho ze svazáckých představitelů, který se vzápětí prosadil i ve vedení KSČ: „Vasil Mohorita byl mladý člověk a přímou odpovědnost za komunistická zvěřstva nenesl“ (s. 102 recenzované knihy).

(s. 205, srv. též s. 335). Ve směru k Občanskému fóru podle něho „žádný přímý kontakt s ambasadou [USA] nebo výměna informací neexistovaly“ (s. 338). Kocábův Vabank přesvědčuje čtenáře, že sametová revoluce nebyla primárně výsledkem dohody velmocí či spiknutí kabinetních hráčů, ale především rozhodnutím mas, odhodlaných riskovat a nasadit síly pro změnu společenské situace. „Právě tlak „ulice“, organizovaný v první fázi studenty a herci, nakonec vyvrátil monopol KSČ. [...] Nelze podceňovat obrovský revoluční vzmach našeho obyvatelstva“ (s. 84–85, srv. též s. 132–133).

Kniha Michaela Kocába zprostředkovává úctyhodné množství faktografie z období od počátků budování iniciativy MOST v roce 1989 až po odchod posledního sovětského vojáka v roce 1991. Autor není školením historik, ale jeho metoda je pozoruhodná, chvályhodná, poctivá. V publikaci pečlivě rekonstruuje dění, jemuž byl sám přítomen, cituje tehdejší dokumenty a záznamy z jednání a v neposlední řadě těží z dialogů s aktéry protistrany, jež s nimi vedl po třiceti letech od sametové revoluce (srv. s. 15). Naznačil jsem již také, že přináší současně také neotřelá a originální hodnocení, svědčící o autorově vnitřní konzistenci. Přidejme k dosud uvedeným ještě dva případy. S odstupem let považuje Kocáb průnik lidí z Prognostického ústavu ČSAV do Občanského fóra a posléze na politické posty za „velkou chybu“ (s. 99). Uvedené akademické pracoviště charakterizuje jako „rudou líheň“ (s. 100). Václav Havel podle jeho mínění pochybil, když s pomocí „hysterických“ Křižana a Vondry vyloučil z vedení Občanského fóra představitele Obrody. „Vyhnáním Obrody se OF zbavilo jediných disidentských ekonomů a Havel na místě odevzdal strategicky nejdůležitější oblast budoucnosti země kádrům z nomenklaturního Prognostického ústavu. Ovlivnil tak vývoj země na desítky let dopředu – a negativně“ (s. 259). Zastavme se ještě u kritiky kooptace poslanců do Federálního shromáždění. Tu Michael Kocáb označuje za „zásadní překročení demokratických pravidel“, jemuž pomohlo „komunistické pohrdání demokratickými procedurami“ (s. 339). Dodejme jen, že autor byl jedním z kooptovaných poslanců, obdržel dokonce poslaneckou legitimaci s číslem 1 (zdědil lavici po Lubomíru Štrougalovi). Otázkou je, jaká jiná řešení byla na stole...

Vydání knihy se ujalo nakladatelství Euromedia Group. To vybavilo publikaci bohatou obrazovou přílohou a podrobně zpracovaným přehledem původu fotografií. Jak je patrné, nakladatelství se snažilo vzorně dohledat autory fotografií a vypořádat autorská práva. Do textu jsou navíc vloženy kopie dobových dokumentů a jejich opisy či opisy jejich částí. Předmluvy knize adresovali doboví představitelé Občanského fóra a Verejnosti proti násiliu Jan Urban a Fedor Gál, na konci knihy je zařazen doslov spisovatele Pavla Kosatíka. Nakladatelská korektura nebyla provedena úplně bezvadně, ale několik překlepů a hrubá chyba na s. 477 našťástí představují výjimku. Knize by slušelo zařazení jmenného rejstříku.

V publikaci není zařazen soupis použité literatury a pramenů. Představu o autorově heuristické základně podává ovšem slovní komentář v závěrečné kapitole a poznámky k textu. V nich jsou pečlivě a korektně citovány tiskem vydané i internetové zdroje. U většiny citovaných archivních dokumentů chybí místo jejich uložení. Lze předpokládat, že řada z nich pochází z autorova osobního archivu.

Vzpomínková publikace Michaela Kocába doplňuje a v jistých směrech překonává svědectví jiných účastníků dramatu sametové revoluce, kteří autorovi v té době byli blízcí. Vedle již zmíněných knih Oskara Krejčího, jejichž analytická síla je nesporná, zmiňme ještě alespoň vzpomínky dalších Kocábem jmenovaných „poražených hrdinů“, Miroslava Vacka⁴ a Mojmíra Zachariáše,⁵ jakož i pozoruhodné paměti druhého „stavitele mostu k demokracii“ Michala Horáčka.⁶

Kocábovo svědectví je součástí mnohohlasu, přinášejícího různé interpretace „sametové revoluce“, její přípravy a vyústění. Logicky jinak zní hodnocení disidentů a vůdčího činitele Občanského fóra Petra Pitharta,⁷ jinak dění vnímal a rozdílné akcenty klade dělnický vůdce a pozdější ministr Petr Miller.⁸ Vzpomínky jsou vždy podmíněny subjektivními zkušenostmi a osobnostním založením.

Kocábova kniha je cenná svým faktografickým bohatstvím, snahou o autenticitu svědectví, hrdým a sebevědomým postojem při hodnocení událostí a jednotlivých osobností i svým empatickým přístupem k osobám, jež textem procházejí. Byl hráčem tvrdým, ale vnímavým. Kéž by se v tomto směru stal příkladem! Čtenáře příjemně překvapí systematickosti a přehlednosti výkladu a v neposlední řadě i literární hodnota textu. Kniha se opravdu hezky čte, a proto zaujme nejen historiky soudobých dějin, sociology a politology, ale najde si jistě i zájemce v širší čtenářské obci.

Kocáb, Michael: Vabank. 1989–1991. Sametová revoluce. Odsun sovětských vojsk, Euromedia Group. Praha 2019, 592 s.

4 Vacek, Miroslav: Generál studené války. Praha 2004; Vacek, M.: Na rovinu. Bez studu a bez příkras. Praha 1994; Vacek, M.: Proč bych měl mlčet. Praha 1991.

5 Zachariáš, Mojmír: Příběh vojáka. Pohled na čtyřicetiletou službu vojáka z povolání, od poručíka po generálporučíka, od 50. let až po listopadovou revoluci v roce 1989 a krátce po ní. Praha 2012.

6 Horáček, Michal: Jak pukaly ledy, 2. vydání. Praha 2007.

7 Pithart, Petr: Devětaosmdesátý. Vzpomínky a přemýšlení, 2. vydání. Praha 2009.

8 Miller, Petr – Šlouf, Jakub (ed.): Poslední kovák – první ministr. Rozhovor Jakuba Šloufa s Petrem Millerem, listopadovým vůdcem průmyslových dělníků (v tisku).

O TURBULENTNÍM VÝVOJI RAKOUSKO-ITALSKÝCH VZTAHŮ V MEZIVÁLEČNÉM OBDOBÍ

MIROSLAV ŠEPTÁK

Vztahy mezi Rakouskem a Itálií po dlouhá desetiletí charakterizovala napjatá atmosféra. Symbolicky ji ukončila až v roce 1971 oficiální návštěva spolkového prezidenta Franze Jonase v Římě. Poprvé se peripetie bilaterální relace pokusilo systematictěji zmapovat společné setkání rakouských a italských badatelů v Innsbrucku a Benátkách. Z nich vzešla v roce 1975 kolektivní monografie uspořádaná zakladateli výzkumu rakouských soudobých dějin archivářem Adamem Wandruszkou a historikem Ludwigem Jedlickou.¹ Následně se převážně německy píšící badatelé zabývali složitou problematikou jižního Tyrolska, jež téměř pět dekad podstatným způsobem limitovala spolupráci mezi Vídní a Římem.²

Rakouský historický institut v Římě, jehož tradice sahá až do konce 19. století, začal od roku 2017 prostřednictvím prestižního nakladatelství Böhlau vydávat novou ediční řadu s cílem systematického výzkumu rakousko-italských politických, kulturních, hospodářských a sociálních vztahů. Recenzovaná monografie představuje druhý z celkem šesti dosud vydaných svazků. Její vznik by nebyl možný bez finančních příspěvků provincie Jižní Tyrolsko, spolkové země Tyrolsko, rakouského Ministerstva zahraničí a Fondu budoucnosti Rakouské republiky.

Kniha je rozdělena do šesti kapitol s důrazem na vývoj bilaterální relace v meziválečném období, přičemž tato je vnímána v širší perspektivě vztahů k Německu, Maďarsku a k Vatikánu i v souvislostech soudobé alianční politiky v Podunají. První kapitola z pera italské historičky Maddaleny Guiottové nejprve německy, pak italsky přináší nástin zásadních problémů rakousko-italských vztahů v meziválečné době.

1 Innsbruck-Venedig. Österreichisch-italienische Historikertreffen 1971 und 1972, ed. Adam Wandruszka – Ludwig Jedlicka. Wien 1975.

2 Srov. například Steuer, Leopold: Südtirol zwischen Rom und Berlin 1919–1939. Wien – München – Zürich 1980; Steininger, Rolf: Südtirol zwischen Diplomatie und Terror 1947–1969. Darstellung in drei Bänden. Bozen/Bolzano 1999; týž: Südtirol im 20. Jahrhundert. Vom Leben und Überleben einer Minderheit, 4. Auflage. Innsbruck – Wien 2004; Lill, Rudolf: Südtirol in der Zeit des Nationalismus. Konstanz 2002.

Druhá kapitola pojednává o bilaterální relaci v kontextu středoevropských integračních plánů s ohledem na Polsko a Jugoslávii. Třetí kapitola se věnuje vzájemným vztahům na půdorysu trianglu Rakousko – Itálie – Německo. Čtvrtá kapitola pojednává o pohledu Svatého stolce na rakousko-italské vztahy. Následující kapitola si všímá vztahu hnutí Heimwehr k Itálii, vlivu Itálie na přechod Rakouska od parlamentní demokracie k autoritářskému režimu. Poslední, šestá kapitola představuje sondáž do rakousko-italských hospodářských vztahů.

Hlavní přínos recenzované knihy spatřuji v tematické šíři a analýzy dosud málo zpracovaných témat prostřednictvím nevydaných pramenů rakouské, německé, italské a vatikánské provenience. V této souvislosti bych uvedl čtyři příklady. Jörg Zedler se zabývá pohledem Bavorska na autoritativní režimy v Rakousku a Itálii. Využívá přitom dosud neznámé dokumenty deponované v Bavorském hlavním státním archivu v Mnichově (Bayerisches Hauptstaatsarchiv) s důrazem na exekutivní orgány i pozůstalosti důležitých politiků (například bavorského ministerského předsedy Heinricha Heldy). Andreas Gottsmann si všímá názorů rakouského vyslance ve Vatikánu Ludwiga von Pastora a apoštolského nuncia ve Vídni Enrico Sibilli. Při neexistenci odborné literatury mu jako zdroj informací slouží archiválie uložené v Rakouském státním archivu/Archivu republiky a nedávno zpřístupněné vatikánské materiály. Vídeňský historik Lothar Höbelt precizoval pomocí italských vydaných a nevydaných pramenů vztah Heimwehru a Itálie i podporu tohoto autoritativního hnutí fašisty ze země na Apeninském poloostrovu. Současný ředitel Rakouského státního archivu Helmut Wohnout podal na základě archiválií rakouské a italské provenience dosud neucelenější přehled rakousko-italských vztahů v letech 1930–1934 s důrazem na vliv fašistických myšlenek na vnitřní mocenskou přestavbu alpské republiky.

Kolektivní monografie obsahuje některá méně přesná nebo diskutabilní tvrzení. Pochybnosti vyvolává na straně 29 uvedená snaha Rakouska využívat počátkem třicátých let 20. století „francouzskou kartu“ a možný příklon Rakouska k Malé dohodě jako nátlakového argumentu vůči Německu a Itálii. Postoj diplomatů alpské republiky byl poněkud odlišný. O integraci do malodohodového celku Rakousko nepřemýšlelo a myšlenka spolupráce s Francií měla své limity. Končila totiž francouzskou podporou půjčky pod patronátem Společnosti národů. Autoritativní hnutí Heimwehr nebylo výhradně protiněmecky zaměřené. Především štyrská zemská organizace s Německem naopak velmi sympatizovala (s. 29). Státního kancléře a později jednoho z hlavních představitelů opozice Karla Rennera nelze označit za anglofilního. Středoevropské koncepce dlouholetého kancléře Ignáce Seipela spojoval ohled na zájmy Německa (s. 73).³ Zmínku mezi

3 Rauscher, Walter: Ignaz Seipel, Edvard Beneš und der Mitteleuropagedanke in den österreichisch-tschechoslowakischen Beziehungen 1927–1929. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs

středoevropskými integračními plány by si zasloužil rovněž Benešův projekt preferenčních cel mezi Itálií, Československem a Rakouskem o jehož podporu ministr zahraničí neúspěšně usiloval v roce 1925.⁴ Tardieuův plán byl fakticky „poslán k ledu“ již během londýnské konference v dubnu 1932 a nikoli až o měsíc později.⁵ Lausannská půjčka podepsaná v červenci 1932 neznamenal pro Rakousko žádné nové závazky, pouze prodlužovala povinnost dbát na udržení nezávislosti státu (s. 84).⁶ Přechod Rakouska k autoritativnímu režimu nenastal 4. března 1933, ale teprve o tři dny později, kdy se směrdatná část politické elity domluvila na dalším postupu a začala provádět první nedemokratické změny (s. 247).⁷ Uzavření velké koalice mezi křesťanskými socialisty a sociální demokracií v prvních měsících Dollfusovy vlády nebylo vzhledem přetrvávající animozitě a odmítavého postoje obou případných partnerů od počátku reálné a nepředstavovalo tak jednu z možných vnitropolitických konstelací až do podzimu 1932 (s. 377).⁸ Italskému historikovi Pasqualovi Cuomovi lze jistě prominout nesprávný překlad Vítkovic- kých železáren (s. 448).

Recenzovaná kolektivní monografie představuje navzdory uvedeným drobným připomínkám důležitý a kvalitní příspěvek k rakousko-italským vztahům meziválečné doby. Opakovaně přibližuje, jakými různými způsoby se pokoušela Itálie získat převahu v Podunají a proč její snahy skončily nezdarem a porážkou od nacistického Německa. Využití nevydaných pramenů přitom posouvá interpretaci vybrané problematiky o úroveň výše a současně otevírá i ukazuje další perspektivy bádání.

Wohnout, Helmut – Guiotto, Maddalena (ed.): *Italien und Österreich im Mitteleuropa der Zwischenkriegszeit. Italia e Austria nella Mitteleuropa tra le due guerre mondiali*, Böhlau Verlag. Wien – Köln – Weimar 2018, (*Schriftenreihe des Österreichischen Historischen Instituts in Rom, Band 2*), 517 s.

43, 1993, s. 342–365.

4 Houska, Ondřej: Edvard Beneš a plán zavedení preferenčních cel mezi Československem a Rakouskem v roce 1925. *Moderní dějiny* 12, 2004, s. 125–152.

5 Dejmek, Jindřich: Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část první. *Revoluce a diplomat*. Praha 2006, s. 529.

6 Klingenstein, Grete: *Die Anleihe von Lausanne. Ein Beitrag zur Geschichte der Ersten Republik in den Jahren 1931–1934*. Wien – Graz 1965.

7 Šepták, Miroslav: *Mezi demokracií a autoritářstvím. Rakouská vnitřní a zahraniční politika v letech 1931–1934*. Praha 2018, s. 312–313.

8 Tamtéž, s. 232–234.

KNIHA O ZAPOMENUTÉM RAKOUSKÉM SPOLKOVÉM KANCLÉŘI

MIROSLAV ŠEPTÁK

Vorarlberský rodák Otto Ender stihl za svoji profesní kariéru mnohé. Vykonaával funkci zemského hejtmána, ministra, dohlížel na tvorbu nové ústavy, a především zastával pozici spolkového kancléře. Přesto zůstává v rakouské paměťové kultuře zapomenutou osobností. Není po něm pojmenováno žádné náměstí, část obce, ulice, dokonce ani park nebo hřiště.¹ Z tohoto důvodu lze jen přivítat monografii Petra Melichara, pracovníka vorarlberského muzea, v níž zúročil svůj dlouholetý zájem.² Biografie představuje pro každého badatele výzvu a mnozí z nich nikdy k ní nenajdou odvahu, neboť přitom musí prokázat spolehlivou orientaci v mnoha složitých dějinných událostech a zároveň uchovat si potřebný odstup od hlavního aktéra svého pojednání.

Autor rozdělil monografii na úvod, pět kapitol a závěrečný seznam použitých zdrojů. Samotný vědecký text vhodně doplňuje 41 vyobrazení, většinou černobílých fotografií, přičemž některé z nich pocházejí z Melicharovy soukromé sbírky. Autor vychází z dostupných nevydaných pramenů rakouské provenience uložených například ve Voralberském zemském archivu, Rakouském státním archivu

1 Jediný ucelenějším zamyšlením splňujícím vědecká kritéria zůstává studie Wanner, Gerhard: Otto Ender. In: Die österreichischen Bundeskanzler. Leben und Werk, ed. Erika Weinzierl – Friedrich Weissensteiner. Wien 1983, s. 160–172.

2 K existujícím biografiím rakouských spolkových kancléřů bez ohledu na kvalitu zpracování srov. Shepherd, Gordon: Engelbert Dollfuß. Graz – Wien – Köln 1961; Hannak, Jacques: Karl Renner und seine Zeit. Versuch einer Biographie. Wien 1965; týž: Johannes Schober. Mittelweg in die Katastrophe. Porträt eines Repräsentanten der verlorenen Mitte. Wien – Frankfurt am Main – Zürich 1966; Klemperer, Klemens von: Ignaz Seipel. Staatsmann einer Krisenzeit. Graz – Wien – Köln 1976; Rennhofer, Friedrich: Ignaz Seipel. Mensch und Staatsmann. Eine biographische Dokumentation. Wien – Graz – Köln 1978; Hopfgartner, Anton: Kurt Schuschnigg: Ein Mann gegen Hitler. Graz – Wien – Köln 1989; Hubert, Rainer: Schober. „Arbeitermörder“ und „Hort der Republik“. Biographie eines Gestirgen. Wien – Graz – Köln 1990; Rauscher, Walter: Karl Renner. Ein österreichischer Mythos. Wien 1995; Walterskirchen Gudula: Engelbert Dollfuß. Arbeitermörder oder Heldenkanzler. Wien 2004; Schausberger, Franz: Rudolf Ramek 1881–1941: Konsenskanzler im Österreich der Gegensätze. Wien – Köln – Weimar 2017. Starší, stále však důležitá je kolektivní monografie přibližující rakouské spolkové kancléře od Karla Rennera po Bruna Kreiského srov. Weinzierl, Erika – Weissensteiner, Friedrich: Die österreichischen Bundeskanzler. Leben und Werk. Wien 1983.

nebo Archivu Účetního dvora ve Vídni. P. Melichar neopomněl zohlednit také existující vydané prameny i odbornou literaturu. V knize nechybí jmenný a místní rejstřík.

Na první pohled překvapí, že biografie O. Endera není členěna chronologicky, ale představuje kombinaci pokusu o aplikaci mikrohistorie a vybraných témat z kancléřova života. Přiznám se, že jsem spíše stoupencem analýzy podřízené chronologickému toku času než Melicharem užitě koncepce. Připadá mi místy chaotická a nejasná, přičemž dochází k opakování některých, v knize již zmíněných skutečností (s. 109)

Rozbor literatury, vydaných a nevydaných pramenů přechází z úvodu do první kapitoly, která si klade za cíl přiblížit vybrané kapitoly z Enderova života prostřednictvím historie jeho psacího stolu. Druhá kapitola se věnuje hospodářským představám aktéra knihy s důrazem na pád banky Wiener Creditanstalt für Handel und Gewerbe a snahou tehdejší vlády čelit důsledkům Velké hospodářské krize. V souladu s některými rakouskými historiky (například E. Tálos³, S. Mattl⁴, G. Senft⁵) označuje ekonomickou strategii tehdejšího kabinetu za pokus o hospodářskou diktaturu (s. 128–138). Třetí kapitola pojednává o Enderově vztahu k Židům. Autor upozorňuje na politikův světonázor potvrzující antisemitské zahrocení křesťanských socialistů. Čtvrtou kapitolu pokládám za nejpřínosnější a nejpréhlednější. Zabývá se rolí O. Endera v letech 1933–1934 během přechodu Rakouska od demokracie k autoritativnímu režimu. V pozici vorarlberského zemského hejtmana vystupoval Ender jako příznivec federalismu a parlamentního systému, odmítaje požadavky hnutí Heimwehr na reformu vnitřní rakouské politiky v korporativním duchu. Pod vlivem „nefunkčnosti“ demokracie se stal stoupencem stavovství a přijal nabídku tehdejšího kancléře Engelberta Dollfusse vést práce na nové ústavě. Ačkoliv nejvyšší právní normativ přijatý 1. května 1934 zaváděl nepochybně nedemokratický způsob vládnutí, například absenci svobodných voleb, obsahoval jen několik málo prvků korporativismu. Poslední pátá kapitola představuje mikrohistorický pokus o přiblížení „vnitřního života“ hlavní postavy knihy, který je o to obtížnější, že Ender již zemřel a není možné s ním přímo hovořit. Autor pojednává o Enderových pocitech (například odpovědnost, skepse, čest, zklamání apod.), čímž vrhá neotřelý pohled na jednoho ze

3 Tálos, Emmerich: *Das Austrofaschistische Herrschaftssystem. Österreich 1933–1938*. Wien – Berlin 2013, s. 314–323.

4 Mattl, Siegfried: *Die Finanzdiktatur*. In: *Austrofaschismus. Politik – Ökonomie – Kultur 1933–1938*, ed. Emmerich Tálos – Wolfgang Neugebauer, 5. Auflage. Wien 2005, s. 202–221.

5 Senft, Gerhard: *Neues vom „Ständestaat“*. Anmerkungen zur Wirtschaftspolitik im Austrofaschismus. In: *Das Dollfuß/Schuschnigg-Regime 1933–1938. Vermessung eines Forschungsfeldes*, ed. Florian Wenninger – Lucile Dreidemy. Wien – Köln – Weimar 2013, s. 243–256.

směrodatných představitelů Rakouska v meziválečné době. Uvedená kapitola by mohla být impulsem, jak do budoucna zkoumat významné osobnosti a pokusit se přiblížit je z dosud neprobádaného úhlu pohledu.

V souvislosti s Otto Enderem bych věnoval více pozornosti zejména těmto třem tématům. Zaprvé hlubší sondáž do vývoje spolkové země Vorarlbersko, v jejíž čele v pozici zemského hejtmána v letech 1918–1930, 1931–1934 stál právě hlavní aktér monografie. V knize uvedená analýza Enderových názorů na cestovní ruch a elektrifikaci přibližuje nepříliš známou, zároveň však důležitou kapitolu z minulosti Vorarlberska (s. 115–125). Zadruhé větší pozornost by mohla být věnována zahraniční politice Enderova kabinetu. Například na straně 128 není jasné, proč projekt německo-rakouské celní unie vyvolal mezinárodní protesty. Zatřetí kromě složité problematiky záchrany Creditanstaltu se Enderův kabinet zabýval dalšími kontroverzními vnitropolitickými otázkami, například zkrácením platů zaměstnanců veřejné správy, správním reformou nebo změnou parametrů daňového zatížení obyvatelstva. Pro studium uvedených otázek mají značný význam dochované stenografické zápisy vlády (ministrské rady). Jak sám P. Melichar uvádí, zhruba 40 schůzí kabinetu bylo přepsáno a opatřeno základními vysvětlivkami (s. 43). Autor však jejich potenciál zdaleka nevyužil.

Kniha obsahuje některá nepřesná tvrzení nebo interpretace, která by si zasloužila obšírnější vysvětlení. Bankovní ústav Wiener Creditanstalt für Handel und Gewerbe byl největší institucí svého druhu nejenom v Rakousku, ale také ve střední Evropě (s. 22). V knize je několikrát uvedená špatná datace, a to i u velmi podstatných událostí. Jedná se o funkční období Enderovy spolkové vlády (chyba se vyskytuje rovněž v záhlaví jedné z tabulek (s. 22, 42); datum rozeznání pokusu o obnovu činnosti Národní rady (s. 196), nebo dobu, kdy se Engelbert Dollfuss ujal funkce ministra zemědělství (s. 253). Saint-Germainská mírová smlouva z 10. září 1919 je označována za „státní smlouvu“, což odpovídá dobovému negativnímu hodnocení vynuceně podepsaného dokumentu přetrvávající v rakouské historiografii ještě do konce osmdesátých let 20. století (s. 183).

Navzdory uvedeným výtkám se domnívám, že kniha Petra Melichara by neměla být opomenuta. Přibližuje neotřelým způsobem téměř zapomenutou osobnost rakouských meziválečných dějin. Přispívá tak k prohloubení poznání rakouské minulosti v období, kdy došlo ke kolapsu parlamentní demokracie a její proměně v autoritativně konzervativní režim.

Melichar, Peter: Otto Ender 1875–1960. Landeshauptmann, Bundeskanzler, Minister. Untersuchungen zum Innenleben eines Politikers, Böhlau Verlag. Wien – Köln – Weimar 2018, 369 s.

O SPLETITÉ HISTORII RAKOUSKÝCH ZELENÝCH

MIROSLAV ŠEPTÁK

Na podzim 2019 zažili rakouští Zelení opojné pocity nečekaného triumfu. Nejenže odvrátili hrozící problémy v podobě rychlého znovunabytí parlamentní relevance na spolkové úrovni, ale rekordní podpora obyvatelstva jim umožnila poprvé v historii podílet se na chodu spolkové vlády. Tímto potvrdili, že patří mezi nejúspěšnější ekologické strany v Evropě. Jejich působení na rakouské politické scéně nicméně doprovázela řada vzestupů a pádů, jejichž zachycení se stalo námětem obsáhlé monografie Roberta Kriechbaumera.

Jeden z nejrenomovanějších a nejpłodnějších rakouských historiků má za sebou déle než čtyři dekády vědecké a publikační činnosti. Začínal habilitací se zřetelem na prvních pět let vládnutí významného sociálně demokratického spolkového kancléře Bruna Kreiského, aby jeho éře věnoval o několik let později samostatnou monografii.¹ Někdejší profesor salcburské univerzity širokého tematického záběru se zabýval rovněž historií Rakouské lidové strany, rozmanitými kapitoly dějin Salcburku nebo érou „konzervativního reformátora“ – spolkového kancléře Josefa Klause.² Zároveň vydal několik monografií o rakouské

1 Kriechbaumer, Robert: Österreichs Innenpolitik 1970–1975. Österreichisches Jahrbuch für Politik, Sonderband 1. Wien – München 1981; týž: Die Ära Kreisky. Österreich 1970–1983. In der wissenschaftlichen Analyse, aus der Sicht der Opposition und in Karikaturen von Ironimus. Wien – Köln – Weimar 2004.

2 Srov. například Konservativ. Chance und Zukunft. Neue Aspekte für Politik, Kultur und Weltanschauung, ed. Robert Kriechbaumer. Innsbruck – Wien – München 1979; týž: Von der Illegalität zur Legalität. Die ÖVP im Jahr 1945. Politische und geistesgeschichtliche Aspekte des Entstehens der Zweiten Republik. Wien 1985; týž: Von der Lagerstraße zum Ballhausplatz. Quellen zur Gründungs- und Frühgeschichte der ÖVP 1945–1949. Salzburg 1995; Volkspartei – Anspruch und Realität. Zur Geschichte der ÖVP seit 1945, ed. Robert Kriechbaumer – Franz Schausberger. Wien – Köln – Weimar 1995; Salzburg. Zwischen Globalisierung und Goldhaube, ed. Robert Kriechbaumer – Ernst Hanisch. Wien – Köln – Weimar 1997; Die Ära Josef Klaus. Österreich in den „kurzen“ sechziger Jahren, 2 Bände, ed. Robert Kriechbaumer. Wien – Köln – Weimar 1998–1999; týž: Die Landeshauptleute Salzburgs nach 1945. Salzburg 2002; Der Geschmack der Vergänglichkeit. Jüdische Sommerfrische in Salzburg, ed. týž. Wien – Köln – Weimar 2002; týž: Die Salzburger Festspiele 1960–1989. 2 Bände. Salzburg 2009; týž: Die Salzburger Festspiele 1990–2001. Die Ära Mortier/Landesmann. Eine Chronik. Salzburg – Wien 2011. týž: Umstritten und prägend. Kultur- und Wissenschaftsbauten in der Stadt Salzburg 1986–2011. Wien – Köln

politice doby nedávno minulé, buď v pozici hlavního autora, nebo jako jeden z hlavních tvůrců.³

Recenzovaná kniha si klade za cíl přiblížit vývoj Zelených od počátků až po „katastrofický rok“ 2017. Představuje tak dosud neucelenější pokus o zachycení dějin politického subjektu, který patří již déle než tři dekády mezi nedílnou součást rakouského stranického a politického systému. Výklad podřízený lineární časové ose a rozdělený do 13 kapitol je zvolen vhodně a umožňuje čtenáři snadnou orientaci v mnohdy složitých problémech. První tři kapitoly pojednávají o počátcích Zelených a parlamentních volbách v letech 1983 a 1986. Postmateriální monotematické hnutí s důrazem na ochranu životního prostředí se začalo formovat kolem různých skupin proti uvedení do provozu jaderné elektrárny Zwentendorf. Úspěchy na komunální úrovni vedly ke kandidatuře do Národní rady v roce 1983, nicméně rozštěpení zeleného hnutí na dva konkurující si subjekty zapříčinilo nezdar. Teprve pod vedením Fredey Meissner-Blauové došlo ke sjednocení a vytvoření jednotné kandidátky. Čtvrtá až pátá kapitola pojednávají o vývoji Zelených v letech 1990–2010, spojených především s osobností Alexandra Van der Bellena. Straně se podařilo etablovat i na zemské úrovni, přičemž propojením tradičních ekologických požadavků a liberálního programu dosáhla zvýšení koaličního potenciálu jak směrem k sociální demokracii (SPÖ), tak k lidovcům (ÖVP). Šestá až dvanáctá kapitola přibližuje úspěšné období pod vedením Evy Glawischniggové. Strana získala u části voličů profil bojovníka proti korupci, čímž se výrazně přiblížila maximalizaci voličského potenciálu. Nechybí zde ani pasáž věnovaná volebnímu maratonu prezidentských voleb v roce 2016. Přinesl zvolení bývalého předsedy Zelených Alexandra Van der Bellena hlavou státu. Tato událost zastínila vnitřní latentně přítomný spor o další směřování strany spolu s rostoucí únavou Evy Glawischniggové. Poslední třináctá kapitola je právem věnována událostem roku 2017. Vnitřní názorová nejednota zapříčinila

– Weimar 2012; týž: Zwischen Österreich und Großdeutschland. Eine politische Geschichte der Salzburger Festspiele 1933–1944. Wien – Köln – Weimar 2013; týž: Die Salzburger Festspiele. Eine Chronik 2002–2011. Salzburg – Wien 2013. Týž: Die Salzburger Festspiele. Ihre Geschichte von 2002–2011. Das Direktorium Peter Ruzicka, Jürgen Flimm, Markus Hinterhäuser, Helga Rabl-Stadler, Gerbert Schwaighofer. Salzburg – Wien 2013; Politik im Wandel. Der Salzburger Landtag im Chiemseehof 1868–2018. 2 Bde, ed. týž – Richard Voithofer. Wien – Köln – Weimar 2018. Die Dunkelheit des politischen Horizonts. Salzburg 1933 bis 1938 in den Berichten der Sicherheitsdirektion, 3 Bände, ed. týž. Wien – Köln – Weimar 2019–2020.

3 Kriebhaumer, Robert: Zeitenwende. Die SPÖ-FPÖ Koalition 1983–1987 in der historischen Analyse. Aus der Sicht der politischen Akteure und in Karikaturen von Ironismus. Wien 2008; Die umstrittene Wende. Österreich 2000–2006, ed. týž – Franz Schausberger. Wien – Köln – Weimar 2012; týž: „... ständiger Verdross und viele Verletzungen.“ Die Regierung Klima/Schüssel und die Bildung der ÖVP-FPÖ-Regierung. Österreich 1997–2000. Wien – Köln – Weimar 2014; Týž: „Es reicht!“. Die Regierung Gusenbauer-Molterer. Österreich 2007/2008. Wien 2016.

konflikt mezi vedením a mládežnickou organizací strany. Nečekané odstoupení Glawischniggové z čela Zelených zapříčinilo další turbulence. Pomyslný kulminací bod představovalo založení konkurujícího politického subjektu Kandidátky Petera Pilze jednou z ikon a zakládajícím členem Zelených. Následná nezvládnutá předvolební kampaň odehrávající se zcela ve stínu sporu o azylovou a migrační politiku způsobila katastrofu pozbytím mandátů v Národní radě po nepřetržité 31leté parlamentní relevanci.

Autor dokázal vytvořit čtivý, faktograficky přesný a interpretačně střízlivý text. Vychází přitom převážně z dobového tisku a periodik i existující odborné literatury. Je však škoda, že v úvodu neprovedl rozbor využitých zdrojů. Samotný vědecký text doplňuje řada tabulek volebních výsledků a 51 převážně barevných fotografií. V knize nechybí pečlivý soupis bibliografie, seznam vyobrazení a osobní rejstřík.

Navzdory velké akribii autora obsahuje monografie zcela přirozeně některá diskutabilní tvrzení nebo pouze naznačuje události zasluhující si větší pozornost. Část významných představitelů Zelených, například Peter Pilz, patřila k členům Skupiny revolučních marxistů od roku 1986 vystupující pod označením Socialistická alternativa. Bylo by zajímavé zamyslet se jaký vliv, kromě již zmíněného Pilze, měli na formování politiky Zelených, a zda bývalí trockisté v současnosti působí v řadách strany (s. 47). Na straně 57 Kriechbaumer píše o premiérovém užití negativní kampaně v roce 1983 strážní SPÖ vůči konkurenci. Ve skutečnosti už v roce 1953 varovala sociální demokracie před záměrem ÖVP ukrást obyvatelům penze ve svůj prospěch.⁴ K vzestupu Svobodné strany Rakouska v letech 1986–1999 přispěla nepochybně i kontroverzní osobnost jejich předsedy Jörga Haidera. Vedle značného charismatu, mediálních kvalit k tomu přispěla i Haiderova mimořádná schopnost vést kontaktní kampaň s voliči.

Autor pojednal o předvolebních programech Zelených v kontextu parlamentních voleb nerovnoměrně. Někdy jim věnuje pozornost (s. 205, 288–289, 310), jindy je naopak zmíní pouze několika slovy nebo téměř vůbec (volby do Národní rady 1990, 1994, 1999, 2002, 2013). Liberální strana NEOS nevznikla odštěpením z ÖVP (s. 455). Integrovala část někdejších příznivců Liberálního fóra, v politice dosud neangažované občany a zlomek bývalých členů lidovců. Vedle v knize správně uvedených aspektů (programatické priority v rozporu s hlavními preferencemi elektorátu, vznik Kandidátky Petera Pilze) přispěla k nejhoršímu výsledku Zelených v parlamentních volbách v roce 2017 zásadním způsobem rovněž negativní image strany – rozhádané formace zaměstnané vlastními spory a rozmiškami.

4 Hölzl, Norbert: *Propagandaschlachten. Die österreichischen Wahlkämpfe 1945–1971*. Wien 1974, s. 55; Rathkolb, Oliver: *Negative Campaigning*. In: *Wahl 2017. Loser, Leaks & Leadership*, ed. Thomas Hofer – Barbara Tóth. Wien 2017, s. 156–157.

Kromě toho tehdejší lídryně Zelených Ulrike Lunaceková pochopila poměrně pozdě, že není možné vést předvolební kampaň a ještě k tomu vykonávat mandát v Evropském parlamentu (s. 615).⁵ Ze závěrečného seznamu literatury není jasné, jaké fondy autor v Archivu Haslauerovy knihovny použil. Název „Kreisky Archiv“ není přesný, jedná se totiž o Nadaci Archivu Bruna Kreiského (Stiftung Bruno Kreisky Archiv) (s. 634).

Uvedené drobné připomínky nezpochybňují nesporný přínos recenzované monografie. Přehledně, věcně a erudovaně přibližuje historii rakouských Zelených po dobu delší než tři desetiletí. Kniha by neměla být opomenuta každým, kdo se chce fundovaně seznámit s peripetemií stranického systému a vnitřní politiky nedávné minulosti v republice pod Alpami.

Kriechbaumer, Robert: Nur ein Zwischenspiel (?). Die Grünen in Österreich von den Anfängen bis 2017. Böhlau Verlag, Wien – Köln – Weimar 2018, (Schriftenreihe des Forschungsinstituts für politisch-historische Studien der Dr.-Wilfried-Haslauer-Bibliothek, Band 66), 650 s.

5 Šepták, Miroslav: Rakouské parlamentní volby 2017. Začátek éry Sebastiana Kurze. Středoevropské politické studie 20, 2018, č. 2, s. 101–102, 106.

Seznam autorů

PhDr. Václav Bartůšek, Ph.D., Benešov

PhDr. Jan Benda, Ph.D., Kladno

PhDr. Pavel Brodský, CSc. et DSc., Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR

PhDr. Eva Drašarová, CSc., Národní archiv

Prof. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., Katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK v Praze

Mgr. David Hubený, Ph.D., Národní archiv

Mgr. Alena Kernalová, Státní oblastní archiv v Praze

PhDr. Zdeňka Kokošková, Národní archiv

PhDr. Jan Kramář, Poštovní muzeum v Praze

PhDr. Jiří Křestan, CSc., Národní archiv

Doc. PhDr. Jaroslav Pažout, Ph.D., Katedra historie FPHP TU v Liberci

Mgr. Monika Sedláková, Národní archiv

Mgr. Jana Barbora Slaběňáková, Archiv Masarykovy univerzity v Brně

PhDr. Miroslav Šepták, Ph.D., Národní archiv

Bc. Roman Štér, Národní archiv

PhDr. František Štverák, Národní archiv

PhDr. Martina Šumová, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR

PhDr. Pavel Trnka, Ph.D., Národní archiv

Mgr. et mgr. Jaroslava Veselá, Národní archiv

Mgr. Lukáš M. Vytlačil, Ústav pro českou literaturu AV ČR

Mgr. Adam Zítek, Národní archiv

Paginae historiae

Sborník Národního archivu

29/2021, č. 2

Vedoucí redaktorka: Eva Drašarová

Redakční rada: Emilie Benešová, Jan Kahuda

Redakční kruh: Marie Bláhová, Waclaw Gojniczek, Tomáš Kalina, Jana Konvičná, Jiří Křestan, Zlatuše Kukánová, Lenka Matušíková, Vlasta Měšťánková, Sheilagh C. Ogilvie, Jaroslav Pažout, Zdislava Röhsner, Vladimír Růžek, Helena Sedláčková, Monika Sedláková, Vlasta Valeš

Lektorace: Marie Bláhová, Martin Boštík, Milan Hlavačka, Tomáš Kalina, Zdeněk Kravar, Jiří Křestan, Zlatuše Kukánová, Václav Nájemník, Alena Pazderová, Václav Šmidrkal, Prokop Tomek, Vlasta Valeš, Tomáš Vilímek, Jan Vondráček

Překlad německých resumé: Markéta Kachlíková, Lenka Neduhová

Překlad anglických resumé: Zuzana Kalinová

Grafická úprava, sazba a návrh obálky: Eva Tamchynová

Sborník *Paginae historiae* je zapsán do evidence periodického tisku vedené u Ministerstva kultury pod číslem MK ČR E 20580.

Sborník *Paginae historiae* je zařazen do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR vedeného Radou pro výzkum, vývoj a inovace.

Publikace neprošla jazykovou úpravou.

Vydal Národní archiv, Archivní 4, 149 01 Praha 4 v roce 2021.

<http://www.nacr.cz/publikace/periodika/paginae-historiae-archiv/>

Vytiskl

Vydání první

Počet stran: 472

ISSN 1211-9768